TC
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'İN METİNDİLBİLİMSEL YAPISI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hatice PARLAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

ANKARA 2009

TC
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'İN METİNDİLBİLİMSEL YAPISI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hatice PARLAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

ANKARA 2009

ONAY

Hatice Parlak tarafından hazırlanan "Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı" başlıklı bu çalışma 9.11.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

....

PROF DR. AHMET BİCAN ERCİLASUN

PROF. DR. FATMA ÖZKAN

....

PROF. DR. LEYLA KARAHAN

....

PROF DR. İSMET CEMİLOĞLU

....

PROF DR. ÖNAL KAYA

ÖNSÖZ

Çok eski çağlardan beri farklı bilim dalları içinde- sosyoloji, psikoloji, felsefe, antropoloji vb.- biçim ve içerik yönünden incelenen metinlere, belirli amaçlar dâhilinde yaklaşılmıştır. Metinler, kimi zaman güzel yazmak ve konuşmak, kimi zaman insanları eğlendirmek, ağlatmak, korkutmak, kimi zaman sözlü ürünleri yazıya daha iyi aktarmak, eksik ya da yanlış parçaları tespit etmek kimi zaman da yazarların üslubunu keşfetmek için bir araç vazifesi görmüştür.

Dilin bir sistem olarak tanımlanmasını hedefleyen dilbilimdeki gelişmelerle birlikte metin inceleme yöntemlerinde de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Metnin bütünü ile ilgili anlamın ortaya konulmasında tek tek cümle incelemenin faydası olmadığını idrak eden araştırmacılar, cümlelerin bir araya getirdiği bütünle, yani metinle ilgilenmişlerdir. Bu sayede metin olanla metin olmayan arasındaki farkların ortaya konulması sağlanmıştır.

Araştırmamızda, Türk toplumunun kültürel mirasının günümüze taşınması sağlayan tarihî eserlerden biri, Kutadgu Bilig, metindilbilim ölçütlerine göre incelenmiştir. 6645 beyitten ve seksen iki bölümden oluşan Kutadgu Bilig oldukça hacimli bir eserdir. Çalışmamız, metnin tamamı üzerine değil, konu bütünlüğünün bozulmamasına dikkat edilerek seçilen otuz beş beyit ve yaklaşık 3500 beyit üzerine temellendirilmiştir. Tezimizde incelenen bölümler şunlardır:

1. Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler
2. Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler.
3. Yedi Yıldız ve On İki Burcu Söyler
4. Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler
5. İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Söyler
6. Kitabın Adını, Manasını ve Kendisinin İhtiyarlığını Söyler
7. Ay Toldı Hükümdar Kün Togdı Hizmetine Geldiğini Söyler
8. Ay Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler
9. Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfını Söyler.

10. Hükümda Kün Togdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler
11. Ay Toldı Hükümdar Dilin Faziletlerini ve Sözün Faydalarını Söyler
12. Ay Toldı Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler.
13. Ögdülmiş Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler
14. Öğdülmiş Hükümdara Ulu Hacibin Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler
15. Ögdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler
16. Hükümdar Kün Togdı Odgurmış'a Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler
17. Ögdülmiş'in Odgurmış'ı Ziyaret Ettiğini Söyler.
18. Odgurmış'in Ögdülmiş ile Münazara Ettiğini Söyler
19. Odgurmış Ögdülmiş'e Dünya'nın kusurlarını Söyler
20. Odgurmış'ın Hükümdara Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler
21. Ögdülmiş'in Odgurmış ile İkinci Defa Münazara Ettiğini Söyler
22. Ögdülmiş Odgurmış'a Beylere Hizmet Etmenin Usul ve Nizamını Söyler
23. Şairlerle Münasebeti Söyler
24. Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'ı Üçüncü Defa Davet Ettiğini Söyler
25. Odgurmış'ın Hükümdara Öğüt Verdiğini Söyler
26. Odgurmış'ın Öğdülmiş'e Tavsiyede Bulunduğunu Söyler
27. Odgurmış'ın Hastalanarak Ögdülmiş'i Çağırdığını Söyler
28. Ögdülmiş Odgurmış'a Rüya Tabirini Söyler
29. Odgurmış Ögdülmiş'e Rüya Gördüğünü Söyler
30. Odgurmış Bu Rüyaya Başka Bir Tabir Söyler
31. Odgurmış'ın Ögdülmiş'e Nasihat Ettiğini Söyler
32. Kumarı Ögdülmiş'e Odgurmış'ın Öldüğünü Söyler
33. Ögdülmiş Odgurmış için Matem Tuttuğunu Söyler
34. Hükümdarın Ögdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler
35. Zamanenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Söyler

Çalışmamızın giriş bölümü iki alt başlığa ayrılmıştır. Bir bilim dalı olan metindilbilimin ne olduğunun ortaya konması ve geçmişteki çalışmalarla bu alan arasında bağlantı kurulması maksadıyla birinci bölümde, metinden, geçmişten günümüze hangi bilim dalları içerisinde ne amaçla faydalanıldığı ve dilbilimdeki gelişmelerden sonra bu alanın nasıl bir çizgi takip ettiğiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Metni incelemeye geçmeden önce, metni anlama ve çözme işini çok daha iyi ve kolay gerçekleştirmek, metni anlamlandırabilmek ve doğru yorumlayabilmek için ikinci bölüm, çalışmamızın kaynağını teşkil eden Kutadgu Bilig'in yazarının, yazıldığı dönemin/ yerin, yazılma sebebinin, adı ile içeriği arasındaki bağlantının, türünün ortaya konmasına ayrılmıştır. Ayrıca bu bölümde Kutadgu Bilig'in tamamen millî unsurlar taşıdığı, etkilenme sonucu yazıldığı, taklidî bir eser olduğu gibi farklı araştırmacılar tarafından ortaya atılan görüşler, metinden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Cümlelerden oluşan bir yapının metin olup olmadığının ortaya konulması amacı ile geliştirilen bağdaşıklık ve tutarlılık, metin inceleme yöntemlerinde, en önemli ölçütler olarak kabul edilmekte ve metindeki ögelerden hareketle metnin incelenmesini sağlamaktadır. İki bölüme ayırılan araştırmamızda Kutadgu Bilig bu iki ölçüte göre incelenmeye çalışılmıştır. Büyük bir dizide yapının nasıl oluştuğunu ortaya koyan ve metnin yüzey yapısındaki dilsel ögelerin hangi işlevlerle, nasıl kullanıldığının tespit edilmesini sağlayan bağdaşıklık, çalışmamızın birinci bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölüm, Türkçenin yapısı da göz önünde bulundurularak gönderimsel ve biçimsel bağdaşıklık olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Gönderimsel bağdaşıklık bölümü Türkçenin eklemeli bir yapıya sahip olması nedeniyle sözcüklerle- öncül bağımsız - ve eklerle –ardıl bağımlı - yapılan gönderimler olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. Metinde yer alan zamirler, gösterme sıfatları, belirteçler vb., iyelik, şahıs ve belirtme hâli ekleri gönderim değerleri açısından değerlendirilmiştir. Cümlelerdeki sözcük ve yapının birbiriyle bağlantılı anlam dizilerini nasıl oluşturduğu, birinci bölümün ikinci alt başlığı olan biçimsel sözcüksel bağdaşıklık bölümünde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, beyitlerde geçen sözcükler, karşıtanlamlı eşanlamlı, aynı kavram alanından ve aynı kökten

olup olmadıklarına göre incelenerek tablolar halinde verilmeye çalışılmıştır. Metindeki verimliliğin artması, metnin yoğunluk kazanması ve dilsel ögelerden tasarruf yapılmasını sağlayan eksilti de birinci bölümün ikinci ana başlığı altında incelenmiştir. Metindeki özne, nesne, tümleç, yüklem, tamlama eksiltileri ayrı ayrı alt başlıklarda taşıdıkları eksilti özelliklerine göre gruplandırılmıştır. Ayrıca birinci bölümün ikinci ana başlığı altında bir diğer alt başlık olarak, zaman, görünüş ve kip yer almaktadır. Burada beyitlerin kendi içinde ve yazıldıkları bölümle bir bütünlük oluşturmasını sağlayan fiiller, zaman, görünüş ve taşıdığı kip özellikleri bakımından incelenmeye çalışılmış, en çok kullanılan zaman ve kip ekleri grafikler üzerinde gösterilmiştir.

Metnin yüzey yapısının altında bulunan ilişki ve fikirlerin mantıksal olarak birbirine nasıl bağlandığının ortaya çıkarılmasıyla ilgilenen tutarlılık, çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Tutarlılığın alt başlığı olarak beyitlerde art arda gelen ifadelerin daha önceki bilgileri desteklemesi, belirli bir anlam boyutu içinde bir devamlılık oluşturmasını sağlayan bağlaçlar, cümleye kattıkları ekleme, nedensellik, karşılaştırma, ayırım, karşıtlık, koşul, zaman, açıklama iletisine göre incelenmiştir. Metinlerde kullanılan bağlaçlar, edatlar ve zarflar taşıdıkları mantıksal ve anlamsal bağlantıya göre bu alt başlıklar altında açıklığa kavuşturulmuştur.

Metindilbilimin sahip olduğu terim kadrosu, kimi zaman bu alanın anlaşılmasında zorluk yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bunun için araştırmanın sonuna çalışmada kullanılan terimlerin açıklaması, Vardar, Hengirmen, Bayar, Püsküllüoğlu ve Dietrich'in hazırlamış olduğu Dilbilim Terimleri Sözlüğünden faydalanılarak verilmiştir.

Metindilbilim alanında tez yapmamı destekleyen, kaynak ve yöntem sorunlarıma bilgisi ve tecrübesiyle çözüm bulan, benden anlayışını ve ilgisini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a, çalışma dönemimde yaşadığım sıkıntıları manevi desteğiyle aşmamı sağlayan anneme, teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice PARLAK

2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

AF: Arap Felsefesi

AG: Artgönderim

ANK: Ankara

Çev.: Çeviren

ÇF: Çin Felsefesi

Der. : Dergi

DLT: Divan-ı Lügat-it Türk

ETK: Eski Türk Kültürü

GGZ: Görülen Geçmiş Zaman

GLZ: Gelecek Zaman

GZ: Geniş zaman

İG: İran Geleneği

İST: İstanbul

KB: Kutadgu Bilig

ÖG.: Öngönderim

ÖGZ: Öğrenilen Geçmiş Zaman

s.: sayfa

TD: Türk Dili

TDAY: Türk Kültürü Araştırmaları Yıllığı

TK: Türk Kültürü

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TTK: Türk Tarih Kurumu

yay.: Yayın

YF: Yunan Felsefei

YHH: Yusuf Has Hacib

TABLOLAR

0. GİRİŞ

0.1. METİNDİLBİLİM

Metin; Latince textus *"dokuma"* |> texere *"dokumak"* sözcüklerinden gelir. Metin, belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü veya yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür.[1] Metin, bilginin düzenlenip okuyucuya aktarıldığı dilsel bir yapıdır. Toplumun ortak bir bilinç, tarih ve kültür etrafında toplanmasına aracılık eden bilgiler, dile ait düzenlemelerle metin olarak okuyucunun karşısına çıkar. Müstakil bir bilim dalı olması uzun bir süreç sonunda gerçekleşen metindilbilim, aslında daha önceki yüzyıllarda metni temel araştırma konusu yapan bilim dalları içerisinde yer almıştır.

Metinle ilgili en eski zihinsel meşguliyet, Orta Çağ'dan Roma ve eski Yunan 'a ve şimdiye kadar uzanan retorik çalışmaları içerisinde bulunabilir.[2] Retorik, güzel konuşma ve güzel yazmanın ilkeleri ile kurallarını belirlemeye çalışan bir alan olarak M.Ö V. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Eski Yunan'da mahkemelerde kullanılmak üzere geliştirilen retorikte, dil, edebiyat, sosyal psikoloji gibi birçok alanın birlikte kullanıldığı bir yöntemle insanlarda belirli yönde tutum ve davranış değişikliği oluşturmak amaçlanır. Retorikte ikna amacı esas olduğu için akla dayanılarak karşıdakinin inandırılması gerekir. Savunulan görüşün yalın, açık ve kuşku yaratmayacak bir şekilde açıklanması, savunulması ve inandırıcılık kazanması öngörülür. Yunanistan'da retorik çalışmalarını çağın büyük alim ve filozofu Aristo şu şekilde ifade eder:

"Retorik, diyalektiğin eşdeşidir. Her ikisi de, aşağı yukarı, bütün insanların genel bilgi alanı içine giren ve belli bir bilime ait olmayan şeylerle ilgilidir. Dolayısıyla, herkes şöyle ya da böyle kullanabilir bunları; çünkü bir dereceye kadar, bütün insanlar zaman zaman görüşleri tartışma ve doğrulama, kendilerini savunma ve başkalarına karşı çıkma girişiminde bulunur. Sıradan insanlar bunu ya rastgele ya da alışkanlıkla ve edinilmiş alışkanlıklar yüzünden yapar. Her iki yol da olanaklı olduğuna göre, konu dizgesel bir biçimde açıklıkla ele alınabilir, çünkü bazı konuşmacıların pratikle, bazılarınınsa kendiliğinden başarılı olmalarının nedenini araştırmak mümkün; ve böyle bir araştırmanın, bir sanatın işlevi olduğu

---

[1] Dogan Günay, **Metin Bilgisi,** Multılıngual Yay. 2003, s. 34

[2] Wolfgangulrich Dressler, Robert Alain Beaugrande, **İntroduction to Text Linguistics**, Longman 1981, s. 18

konusunda herkes düşünce birliğinde olacaktır. İnandırma tarzları, bu sanatın tek gerçek ögeleridir; bunun dışındaki her şey yalnızca ikinci önemdedir."[3]

Aristo, retoriği üç bölüme ayırarak inceler: Anlatıcı ile anlatılan şey arasındaki uyumu inceleyen *ethos,* konuşmanın ya da metnin dramatik ve duygusal yönü ile ilgilenen *pathos* ve söylemin bilimsel yönünü, biçemi yani dili inceleyen *logos*. Retorik sanatının özünde kanıtlarla inandırma şekilleri yatar. Aristo'ya göre üç tür retorik vardır: 1. Politik söylev 2. Adli söylev 3. Törensel gösteri söylevi. Retorik tek tek bireylerle ilgilenmek yerine sınıflarla ilgilenir.

Roma'da ise retorik; hakkını korumak, fikrini kabul ettirmek ve nüfuz temin etmek için önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Bu bağlamda retorik çalışmaları dilbilgisi ve mantığı içermektedir. Retorikte dili iyi kullanarak bir anda birçok kişiye hitap etmek, bu insanları ikna etmek, eğlendirmek, ağlatmak, korkutmak gerekmektedir. Sadece dili iyi kullanmak değil, aynı zamanda hitap edilen topluluğun özelliklerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu alan metinlerin düzenlenmesinde dilbilgisinin işlevinden ve kanıtların ortaya konmasında mantıktan da yararlanmıştır. Retorikte metin inceleme yöntemi dört ilkeyi içermekteydi: 1. Fikirlerin *keşfedilmesi*; 2. Fikirlerin metin içerisine *yerleştirilmesi*; 3. Fikirler için uygun ifadelerin bulunması (*hitabet)* 4. *Ezberleme.*[4] Bu dört alan aynı zamanda kendi içinde bazı bölümlerden oluşur. Duruma ve konuşma amacına uygun fikirler bulma anlamına gelen buluş aşaması kendi içinde; giriş, içeriği sunuş, anlatma, temellendirme ve sonuç alt başlıklarını içermektedir.[5] Fikirlerin belirli bir düzen dahilinde yerleştirilmesini öngören ikinci bölümde kanıtlar ileri sürme, karşı tarafın kanıtlarını çürütme ve sonuç yer alır. Hitabet bölümü fikirlerin dilsel yapılar içerisinde sunulmasını kapsar. Bu bölümde dili doğru kullanma, açıklık, dilin güzel kullanımı, duruma uygunluk gibi dilin nasıl kullanılması gerektiği ve hangi dilsel özelliklerin

---

[3] İsmail Tunalı, **Poetika**, İstanbul 1983.
[4] Dressler, **a.g.e**, s. 18
[5]Canan Ayata Şenöz, **Metindilbilim ve Türkçe**, Multılıngual Yay., İstanbul 2005, s. 14

seçileceğiyle ilgili kurallar önemlidir. Son aşama ezberleme ve bellek aşamasıdır.[6]

Dressler ve Beaugrande, "Metindilbilime Giriş" adlı yapıtlarında metindilbilim ve retoriğin ortak özelliklerini başlıklar hâlinde sıralamışlardır. Onlara göre her ikisinde de fikirlerin düzenlenmesi sistematik kontrole açıktır. Fikirler ve ifadeler arasındaki geçiş, bilinçli bir eğitim sonucunda gerçekleşir. Kimi metinler diğerlerinden daha yüksek kalitede olabilmektedir. Metinlerde verilen hükümler okuyucu ve dinleyiciler üzerinde bıraktığı etki açısından incelenebilir. Metinler bir amaca yönelik etkileşim araçlarıdır. [7] Adı geçen araştırmacılar ayrıca retorik ve metindilbilim arasındaki farkın inceledikleri şeyden kaynaklandığını söylerler. Klasik retorikteki soru: "Hangi yapı bir dildeki çözümleme örtüsünü açabilir?"dir. Metindilbilimin sorusunun ise "Seçim ve karar işlemleri yoluyla keşfedilmesi mümkün yapılar hangileridir ve iletişimsel etkileşimde bu işlemlerin anlamı nedir?" olduğunu belirtmişlerdir.

Batı'da retorik adı altında gelişen bu alan, Doğu edebiyatında karşılığını belagat içerisinde bulur. Doğu belagati ile Batı retoriği arasında konu bakımından büyük benzerlikler görülmesine karşılık, bu alanın sınıflandırılması ve ayrıntıda birtakım farklılıklar vardır. Doğu'da belagatin ortaya çıkmasının temel sebebi Kur'an'ı daha iyi anlamaya çalışmak olmuştur. Bu sahada belagat ile ilgili ilk çalışmalar Kur'an tefsirleridir. Ayrıca camilerde okunan hutbeler ve verilen vaazlarda iyi konuşmak, tesirli söz söylemek gibi gayeler belâgatin gelişme sebeplerindendir. Önemli bir araştırma sebebi de Kur'an-ı Kerim'in hakikî bir mucize olduğunu ispat etme yolundaki çalışmalardır. Bunlardan başka iyi edebî eserle kötüsünü birbirinden ayırt etmek gibi sırf edebî endişeler ve göçebe hayattan yerleşik hayata geçen Arapların dillerinin üstünlüğünü ispat etme gayretleri belâgat araştırmalarının Araplar arasında erken başlayıp hızla gelişmesini sağlamıştır.[8] Arap edebiyatında belagat; sözün yerinde kullanılmasını, muhatap ve konuşucunun durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan,

---

[6] Şenöz, a.g.e, s. 14
[7] Dressler, **a.g.e**, s. 18
[8] Okçu, İbrahim, "Edebiyat Biliminin Temelleri Üzerine Bir Araştırma", **Yağmur Der**., sayı:10, Ocak-Şubat, Mart s. 12

cümlenin dil kurallarına göre değişikliklerinden bahseden *meâ'nî*, bir amacı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden *beyan*, sözü ses ve mana yönlerinden güzelleştiren usul ve maharetlerden bahseden bedî' bölümlerinden oluşur.[9]

Yunanlılardaki retorik çalışmaları ile Araplardaki belagat çalışmaları arasında şekil ve içerik yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Yunanlılarda retorik filozofların ilgi alanına girerken Araplarda belagat dilciler, müfessirler, edebiyatçılar ve kelamcıların ilgi gösterdiği bir alan hâline gelmiştir.

Metinlerin merkeze alınması, metinlerin biçim ve içerik yönünden incelenmesi M.Ö III.-II. yüzyılda İskenderiye döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde tanınmış şairlerin şiirleri ve sözlü ürünler yazıya aktarılmıştır.[10] Aktarılan metinlerin özgün şekilleriyle özdeş olup olmadıkları, doğruluk dereceleri ve eksik ya da yanlış aktarılan yerlerin tespit edilip olabildiğince tamamlanmaya çalışılması metin eleştirisi yönteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Metin eleştirisi yöntemi daha sonra bu dönemden farklı olarak Avrupa'da, Antik Döneme ait yapıtları dillerine aktarırken uygulanmıştır. Bu yöntem aracılığıyla Antik Döneme ait metinlerin hâkim dillere doğru ve uygun bir biçimde çevrilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Retorik çalışmalarından sonra ortaya çıkan stilistik/biçembilim alanı, araştırmacılar tarafından önce retoriğin daha sonra da dilbilim çalışmalarının içerisine dahil edilmiştir. Stilistik dilbilimle bağlantısını devam ettirirken bir eserin estetik yönünü ön plana çıkarmasıyla edebiyat çalışmaları içerisinde de değerlendirilmiştir. Stilistiğin dört özelliği vardır: 1. Doğruluk, 2. Açıklık, 3. Güzellik, 4.Uygunluk. Yakın geçmişte dilbilim çalışmaları üslubun keşfedilmesi ve tanımlanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Yaklaşımların çeşitliliğine rağmen, hemen hemen bütün çalışmalar, metnin oluşturulması ya da üretimi için karakteristik seçeneklerin belirlenmesinden kaynaklanan üslupla ilgili kanaatleri yansıtır. Bu yolla bütün tarihî dönem için tek bir metnin, bir yazarın bütün metinlerinin, benzer yazarlar tarafından oluşturulan

[9] Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat**, R. Yay., İst 2000, s. 43, 81, 133
[10] Süheyla Bayrav, **Filolojinin Oluşumu,** Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları, Multilingual, 1998

metin gruplarının, tipik metinlerin ve hatta bütün kültürlerin tipik metinleri ile onun üslubu araştırılabilir.[11]

Metindilbilimin ilk şekli olarak değerlendirilebilecek stilistik/biçembilimde bir metnin dile ait unsurları nasıl kullandığı, onu cümleden ayıran ve cümleler üstü yapısını ortaya koyan kuralların neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Michel, *Stilistische Textanalyse* adlı çalışmasında biçembilimde üç tür yaklaşım tarzı olduğunu söylemektedir. Bir metni, sözcükler ve dilbilgisel unsurların ortaya koydukları iletişim etkisini araştıran anlambilim ağırlıklı yaklaşım tarzı, metinde somut ve sayısal veri olarak öne çıkan biçimsel dilbilgisi kullanımları üzerinde duran biçim ağırlıklı yaklaşım tarzı ve dilin bireysel kullanımı ile toplumsal bağımlılığı arasındaki ilişkiye odaklanılan psikolojik ağırlıklı yaklaşım tarzı aracılığıyla incelemek mümkündür.[12]

Cümle, modern dil bilim anlayışının temelinde yer almaktadır. İçyapı incelemelerinde en büyük birim olarak cümleyi almak bir gelenek hâline gelmişti. Bunun temelinde kabul edilebilir bir cümleyi neyin oluşturduğuna karar vermenin, kabul edilebilir metin, paragraf, cümle dizisi ya da söylemi neyin oluşturduğuna karar vermekten daha kolay olması yatmaktadır. Yapı ancak cümlenin ötesine geçildiğinde elde edilebilir.

Metin, edebiyat alanında; metinlerin üretim sürecini ve bir yazarın ya da farklı zamanlardaki yazar gruplarının ürünlerini tanımlamak, metinde yer alan problemli ya da itiraz edilebilir fikirleri keşfetmek ve metne değer vermek için uzun zamandan beri incelenmektedir. Metnin edebiyattaki bu görevini daha sistematik ve nesnel hâle getirmek için dilbilim metotlarına başvurulmuştur. Edebiyat araştırmalarında kullanılan geleneksel metotlar, dilbilimde kullanılan metotlar sayesinde genişletilmiş ve bu sayede yapının ötesine geçmede önemli bir rol üstlenmiştir.

---

[11] Dressler, **a.g.e**, s. 18

[12] Mustafa Durmuş, **Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Üslup Özellikleri**, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 30

Metinler edebiyat, dilbilgisi, retorik, belagat, edebiyat eleştirisi gibi bilim dallarının dışında da kullanılmış ve kullanıldığı bilim dalının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Dressler ve Beaugrande bu bilim dalları arasında antropoloji ve sosyolojiyi özellikle belirtmişlerdir. Bronislaw Malinowski çalışmaları anlamlandırmak için insan etkinlikleri yanında dil incelemelerinin de önemli olduğunu belirtmiştir. Vilademir Propp (1928) daha sonra Claude Levi-Strauss (1960) ile onun takipçileri tarafından mitlere ve halk masallarına özel bir ilgi gösterilmiştir. Buna benzer şekilde antropologlar dilbilimden, çeşitli yapısal analiz ve tanımlama metotlarını ödünç almışlardır.[13] , Propp “Masalın Biçembilimi” adlı yapıtıyla, Rus masallarında yer alan kahramanların gerçekleştirdikleri eylemleri inceleyerek belli, değişmez işlevleri saptamış, bunların şemasını çıkarmıştır.[14] Propp yaptığı bu çalışmayla yapısalcılığın metne uygulanmasını sağlamıştır. Propp Rus masallarının bir dizi izleksel işlev çerçevesinde çözümlenebileceğini öne sürerek anlatı çözümlemesine yeni bir boyut katmıştır.[15] Araştırmacılar çok iyi bilinmeyen kültürlerin araştırılmasının dilbilim metotlarıyla desteklendiğini vurgulamaktadır. Araştırmalar sırasında toplanan sözlü kültür ürünlerinde bulunan boşluklar ve bu boşlukların doldurulması açısından metne yaklaşılmıştır. Temel bir şifre çözme tekniği olan bu boşluk ve boşluğu doldurma metodu, daha önce hakkında hiçbir şey bilinmeyen dilleri tanımlamada faydalı olmuştur.[16] Bu alan sayesinde iletişim ortamının önemi ve diller arasında sistematik bir ilişki olduğu fark edilmiştir. Bu da cümleden daha büyük yapılarla ilgilenen metindilbilim çalışmalarına katkı sağlamıştır.

Metindilbilimin kullanıldığı diğer bir alan sosyolojidir ve bu bilim dalı kendisine esas çalışma alanı olarak söylem analizini belirler. İnsanların konuşurken nasıl bir sıra takip ettiği sosyolojinin ilgilendiği konulardan biridir. Sosyolojinin etnometodoloji olarak adlandırdığı alan, gruplar ya da sosyal rollerle konuşma kalıpları arasındaki ilişkiyi araştırır. Dressler’in çalışmasında

---

[13] Dressler, **a.g.e**, s. 20
[14] Şenöz, **a.g.e.,**, s. 16
[15] Şenöz, **a.g.e.,** s. 17
[16] Dressler ,**a.g.e**, s. 20

belirttiği gibi bu alandaki çalışmalarda; tesadüfi olarak oluşturulan belirli gruplarda insanlar birbirlerinin dilsel davranışlarına nasıl uyum sağlar, konuşma eğilimleri nasıl oluşturulur ya da değiştirilir; sosyal üstünlük konuşurken nasıl ortaya çıkar, gibi sorular üzerinde durulmuştur. [17]

Dressler ve Beaugrande birlikte yaptıkları çalışmada, metnin değişik yaklaşımlarla merkeze alındığı bu bilim dallarında, işbirliği eksikliği bulunduğunu kaydetmişlerdir.

Günümüzdeki anlamıyla dilbilimin ortaya çıkışı, dildeki sesler ile şekillerin gelişimi ve düzeniyle ilgilenen filoloji alanında olmuştur. Filolojinin amacı, eski yazınsal yapıtları açıklamak ve aydınlatmak, aynı zamanda da bu yapıtlarda söz konusu edilen uygarlıkların gelenek ve göreneklerine ait bazı özellikleri yeniden canlandırmaktır. Bu amaçla sadece yazılı dil incelenmiş ve eski metinler yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bilim dalı geçmiş uygarlıklara dönük romantik akımın etkisiyle gelişmiştir[18].

Modern dilbilimin ilk adımı sayılan filolojik incelemelerden sonra metindilbilim, yapısalcılarla birlikte farklı bir aşamaya geçmiştir. Yapısal dilbilimin kurucusu olan Ferdinand Saussure dili bir sistem olarak belirlemiştir ve bu da dili bir dizi sözcük saymanın ötesine geçilmesini, sözcüklerin belirli bir düzen dahilinde bir araya getirildiği fikrinin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu sistem, her biri çalışmaların bütününe yardım etme işlevine sahip olan bir ögeler kümesidir. Dil bir sistem olduğuna göre, sistemin bütün olarak değeri tek tek parçaların değerleri toplamından fazladır. [19] Yapısalcılarda dil örnekleri, en küçük birim sistemine göre toplanmış ve incelenmiştir. Seslerin en küçük birimi fonemdir. En küçük birimler sisteminin her biri, birimlerin zıtlığı ve ayırt edici özellikler tarafından düzenlenen bir seviye oluşturmaktadır. Her birim diğerlerinden farklı olan bir işleve sahiptir. Bir dilin çeşitli sistemleri tespit edilip birimleri sınıflandırılınca dil tamamen tanımlanmış olur. [20]Amerikan yapısalcılığının kurucusu olan Bloomfield, Saussure'ün "Dilin tek amacı, kendi içinde ve kendisi için incelenmesidir."

---

[17] Dressler, **a.g.e**, s. 21
[18] Zeynel Kıran, Ayşe Kıran, **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yay., Ankara 2002, s. 42
[19] Özcan Başkan, **Lengüistik Metodu**, Multılıngual, İst. 2003
[20] Dressler, **a.g.e**, s. 23

sözünü benimseyerek, dilbilimi bağımsız bir bilim dalı hâline getirmeye çalışmıştır. Bloomfield'e göre dilbilimin kendine yeterli, bağımsız ve özgür bir bilim dalı olabilmesi için her şeyden önce dil olaylarının, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi yardımcı dalların ışığında incelenmekten kurtulması ve tam tersine dilin kendi içindeki ölçülere göre araştırılması gerekir. Bloomfield'e göre anlam birliği insanların kafasından geçen ve hiçbir zaman kesinlikle tespit edilemeyen kaypak bir kavramdır. Anlam birliği insanlar bakımından son derece kişisel ve kişinin içinde yaşadığı düzen bakımından da son derece toplumsaldır. *Güzel* sözcüğündeki fonemlerin beş tane olduğu bilindiği halde aynı sözcüğün anlamı kişiden kişiye toplumdan topluma değişmekte ve üzerinde kesin bir karara varılamamaktadır. Bloomfied'e göre bir sözcüğün anlamını kestirebilmek için o sözcüğü söyleyen ve işiten insanların bütün bir hayat görüşlerini, bütün bir duygu dünyalarını, bütün yaşayış düzenlerini bilmek gereklidir. [21] Bu, dil incelemeleri açısından büyük zorluklara sebep olacağından yapısalcılar, kesin araştırmalar yapılmasını sağlayan dilin fiziksel kısımlarıyla ilgilenmişlerdir.

Metindilbilimin gelişim çizgisi, bu alan üzerinde çalışan araştırmacıların ortaya koydukları metin incelemeleri ve teorilerle daha iyi aydınlatılabilecektir. Bu araştırmacılar kronolojik sıra ile şöyledir:

Amerikan yapısalcılarından Harris'in "Discourse Analysis" (eski basım 1952, yeni basım 1963) adlı çalışması içerisinde ortaya koyduğu dağılım teorisiyle çağdaş metindilbilimin temelleri atılmıştır. Harris'te cümle çözümlemesi yerini söylem çözümlemesine bırakmıştır. Harris eşdeğerliliğe göre metin içindeki morfemlerin dağılımını incelemeye çalışmıştır. [22] Bu çalışmada dağılımsal dilbilgisinin özelliklerini, *bütünce, anlam* ve *dağılım* alt başlıkları altında toplamıştır. Harris, birbiriyle bağlantılı bir cümle dizisinde eşdeğerlilik sınıflarının varlığından söz etmektedir. Buna göre bir cümle içinde iki ögenin eş değerli olması durumu, bu iki ögenin benzer dilsel çevreye sahip olmasını gerektirmektedir. Eşdeğerlilik sınıfları en küçük birim

---

[21] Başkan, **a.g.e.,** s. 96
[22] Dressler, **a.g.e**, s. 23

olan biçimbirimden cümleciğe kadar uzanmaktadır.[23] Harris'in oluşturduğu dağılımsal dilbilim iki temel ilkeye dayanır: 1- Dil ayrık dilbilgisel ögelerden oluşur. Bu ögeler söz zincirinde daha küçük parçalara bölünebilir. 2- Ögelerin birleşimleri sonludur ve çizgisel bir özelliğe sahiptir.[24] O, bu çalışmasında dilin dağınık sözcükler veya cümlelerden çok, metin biçiminde kullanıldığını, metinlerde cümleden cümleye sözdizimsel paralelizm ve belirli bir yineleme olması gerektiğini belirtmiştir. Harris, belirli dönüşümler sayesinde cümleleri yalınlaştırmak, karmaşık cümleleri basitleştirmek için ardışıklıkların bölünmesi, eşdeğerlilerin birbirinin boşluğunu doldurması, sınıflandırma vb gibi yapısal dilbilim yöntemlerinin uygulanabileceğini söylemiştir. Harris'in dönüşümlerinin temel bir özelliği, her bir ögenin diğer dilbilgisi özelliklerinden bağımsız olarak kurulmuş olmasıdır.[25] Harris cümleler arası yapısal eşdeğerliliğin anlamsal ilişki ile ilgili olarak insanlara hiçbir şey söylemediğini kabul eder.[26] Harris'in ögeler arası yapısal ilişkilerle ilgilenirken anlamı göz ardı ettiği Leyla Uzun'un çalışmasında da belirtilmiştir. [27].

Bir dil konuşurlarının bilgisinden başka, dilbilim bilgilerini dönüştürmek için bazı teknikler olması gerektiğini söyleyerek farklı bir düşünceye doğru yönelen Eugenio Coseriu, (1955-56 yeni basım 1967) *ayırım, gerçekleştirim, sınırlama* aracılığıyla sözcüklere hangi anlamların getirilebileceğini göstermek için *belirleme* kavramını kullanmıştır. Kullandığı bu tekniklerin tamamı *özdeşlik, bireysellik, miktar, sınıfsal kapsama, tanımlama, ayırım ve uzmanlaşmaya* gönderimde bulunan ikincil tiplerdir. Coseriu, tarihsel, kültürel, sosyal ve kavramsal çevre gibi faktörlerin temel alınarak oluşturulduğu zamanın ve mekânın ayrıntılı bir sınıflandırmasını sunmuştur.[28] Ancak bu çalışmaya yazıldığı dönemde çok fazla ilgi gösterilmemiştir.

Dilbilimci Hartmann (1964) dilin metinlerle gerçekleştiğini söyleyerek dilbilim çalışmalarında metni merkeze almıştır. Ondan sonra gelen

---

[23] Leyla Uzun, **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Simurg Yay., Ankara 1995, s. 18
[24] Kıran, **a.g.e.,** s. 150
[25] Noam Chomsky, **Dil ve Sorumluluk,** (çev. Hüsnü Özasya), Ekin Yay., 2002 s.122
[26] Dressler, **a.g.e**, s. 23
[27] Uzun, **a.g.e.,** s. 18
[28] Dressler, **a.g.e**, 24

araştırmacılar da metindilbilim alanının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.

1966 yılında Karl Eric Heidolph yaptığı çalışmada art arda sıralanan cümlelerin düzenlenmesinde sözcük sırası, şive ve vurgunun etkisi olduğunu kaydetmiştir. O bahsedilmiş ya da bahsedilmemiş bir özeliğin bu etkileri düzenlemek için gramer içerisine sıkıştırılabileceğini ileri sürmüştür.[29]

Metinsel anlamın doğrudan doğruya yapıdaki dilbilgisel özelliklerle eşlendiği ve L. Pike öncülüğünde (1967) gelişen *tagmemik*[30] yaklaşımıyla cümlenin en büyük birlik olarak görülmesi anlayışından uzaklaşılmıştır. Pike'a göre cümleler daha üst düzeydeki ilişkilere dayanılmaksızın çözülemez. Cümlelerin çözülebilmesi için bağlamda kültürün ya da sözel olmayan davranışların da büyük bir öneminin olduğunu vurgular. [31]Ancak geliştirilen bu yöntemde art arda sıralan cümlelerin birbiriyle kurduğu dilbilgisel bağlar üzerinde fazlaca yoğunlaşılmış olması onu metnin diğer ölçütlerini incelemekten uzaklaştırmıştır.

Almanya'da 1968 yılında metin grameri kavramını tartışmak üzere bir grup araştırmacı Konstanz Üniversitesinde bir araya gelmiştir. Peter Hartman tarafından metindilbilimin görevleri ve bakış açılarıyla ilgili 12 düşünce ortaya atılmıştır. Metin, dilin gerçekleşme biçimi ve özgün dilsel göstergelerden oluşan bir yapı olarak kabul edilmiştir. Böylece metin cümleyle sınırlı kalan diğer dilbilim alanlarıyla da bir anlamda karşılaştırılmıştır. Bu proje ile birlikte metin grameri ve cümle grameri arasındaki farkların zannedildiğinden daha önemli olduğu gösterilmiştir. Bu toplantıda büyük bir kurallar sistemi belirlenmesine rağmen, metin grameri ile ilgili hüküm vermek için geçerli hiçbir ölçüt ortaya atılamamıştır. Problemin genel kaynağı çözümlenememiştir.[32] Bu savlar 1970'li yıllarda biraz daha açıklığa

---

[29] Dressler, **a.g.e,** s. 26

[30] Tagmem, tümcedeki işlevi ile sınırlanan yapısal bir boşluk olarak tanımlanmaktadır. Metnin akışı içindeki yapısal boşluklar ve boşlukları dolduracak uygun biçimsel dizisel ögeler birlikte sunulmaktadır. Tagmem kavramı bir işlev-biçim karışımı olarak ortaya çıkmaktadır. Tagmem kavramı, ögelerin dilbilgisel hiyerarşileri, matriks kavramı ve sıralanan dilbilgisel ögelerin birbiriyle bağlantısını içermektedir. *Uzun Leyla, Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, Simurg Yay., Ankara 1995, s. 20*

[31] Uzun, **a.g.e.,** s. 20

[32] Dressler, **a.g.e**, s. 26

kavuşturularak metindilbilimciler tarafından ana hatlarıyla kabul edilmiştir. Dressler ve Beaugrande "İntroduction to Text Linguistics" adlı çalışmalarında bu projenin Harris'in söylem analizini hatırlattığını kaydetmişlerdir.

1968 yılında Roland Harweg tarafından ortaya konan *değiştirim yöntemi* ile birlikte ilk sistemli metindilbilim çalışması yapılmış olur. Bu yöntemde cümleler arasındaki ilişkilerin düzeni araştırılmaktadır. Değiştirim yöntemi, *yineleme, eş anlamlılık, tür/örnek, alt sınıf/üst sınıf, neden/sonuç, parça/bütün* gibi ilişkileri kapsayan oldukça geniş ve karmaşık bir yapıdır. [33] Zamir zincirini inceleyen Harweg, zamirlerin önündeki ya da arkasındaki cümleye gönderimde bulunmaları sayesinde metnin oluştuğunu düşünmüş ve bu zamirler aracılığıyla metin içi bağları belirlemeye ve göstermeye çalışmıştır. Ona göre metinlerin oluşturulması sırasında en büyük görevi zamirler üstlenmektedir. Harweg yapmış olduğu çalışmada ortaya koyduğu yöntemi; tutarlılık ve bağdaşıklık ilişkisinin biçimlenmesini sağlayan *değiştirim yöntemi,* birbirini izleyen cümleler arasındaki birliktelik ilişkisi ile cümlenin metnin bütünüyle ilişkisini inceleyen *büyük yapı* ve konuşucu ile dinleyicinin dikkate alındığı, metnin oluşumu sırasında ortaya çıkan tonlama, durak gibi metin dışı etmenlerin incelendiği *konuşucu/dinleyici* ilişkisi gibi üç bileşene ayırarak incelemiştir.

1968 yılında Steinitz, yapısalcı bir yaklaşım tarzıyla metin içi dilbilgisel ve anlamsal bağların nasıl kurulduğunu inceleyerek önbiçim (zamir) aracılığıyla birbirine gönderimde bulunan ögeleri belirlemiş, bunların metin içindeki bağdaşıklığı nasıl sağladığını ortaya koymuştur. Ona göre metin içi bağdaşıklık, art arda sıralanan cümleler arasında aynı gönderime sahip ögelerin tespit edilmesiyle sağlanır. Buna göre önbiçimler metindeki anlamın oluşmasına katkıda bulunurlar. Aynı adın yinelenmesi (bir adam-adam- bu adam), işaret zamirleriyle yapılan yinelemeler (bu, şu, o), metin içinde aynı dil dışı gerçekliğe gönderim yaparak aynı gönderim değerine sahip adlar (son bahar- bu mevsim) önbiçim olarak kabul edilmektedir.[34]

---

[33] Dressler**, a.g.e,** s. 25
[34] Şenöz, **a.g.e.,** s. 24

Sözdizim ve anlambilim üzerinde yıllarca çalışılmış olmasına rağmen, insanların iletişimde bunları nasıl kullandığına yeterince ilgi gösterilmemiştir. Okur ve yazarın tutumu ve hangi durumda bulunduklarını araştırmakla ilgilenen edimbilim/kullanımbilimin önemini fark eden işlevci yaklaşım tarzlarıyla birlikte dildeki bütün birimler kullanımları açısından tanımlanmaya başlanmıştır. Bu amaçla geliştirilen bağdaşıklık ve tutarlılık ilkesiyle iletişim olayları arasındaki bağlantı ve ilginin nasıl sağlandığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İşlevci yaklaşım tarzını benimseyenlere göre metinler cümlelerin ya da morfemlerin düzenlenmesi olarak açıklanamaz. Metin, kullanıcılarının sözdizimsel, morfemik materyallerin kullanılması ve düzenlenmesiyle sağlanan bütünlük, kayda değer bir teori ile belirlenen ön varsayımlardan ziyade, gerçekçi durumlar altında deneysel araştırmaların bir konusu olmalıdır. Nazari gramerlerin sahip olduğu basitlik, tutarlılık ve genellik gibi ölçütler işlemselliği ve akla yatkınlığı içermelidir. Ortaya konan teorilerin ve modellerin geçerliliği insan etkinliği ile ispat edilmiş olmalıdır. İşlevcilerde cümle olan ile cümle olmayan, metin olan ve metin olmayan arasındaki fark önemini kaybederken verimlilik, etkililik ve uygunluğun önem derecesi artar. Bu ilkeler insanların söyledikleri şeyin düzenlenmesini sağlar. Verimlilik işlemlerin kolaylaştırılmasına katkıda bulunur. Etkililik işlemlerin derinliğini temin eder. Yani materyallerdeki erişim ve dikkat kaynaklarının yoğun kullanımı yüzeydeki kesin gösterimden çıkartılır. Uygunluk güncel olaylar ve metinsellik standartları arasındaki ilişkiyi tespit eden bir ilkedir. Uygunluk geleneksel olmayan arasındaki uygun dengeyi göstermek için zıt faktörler arasında arabuluculuk etmelidir. Onlara göre dilin ses, dilbilgisi, sözlük düzeni gibi temel düzeni seçilmesi gereken şeyle ilgili kesin kurallar oluşturulmasını sağlamaz. O yüzden metinlerin kullanımı ve oluşturulmasına göre motivasyon ve stratejiler bulmaya ve düzenlemeye çalışırlar. Dil kullanımda uygun seçeneklerin bir araya getirilmesi ile yapının oluşturulduğu bir sistemdir. Bu kullanım gerçekleştirme yöntemi aracılığıyla uygulanır. [35]

[35] Dressler, **a.g.e**, s. 32

Metnin işlevsel yönü göz önünde bulundurularak dilbilim içindeki birçok soruya metindilbilimin edimsel boyutu aracılığıyla yanıt verileceğini düşünen J. Schmidt işlevci metin anlayışını geliştirmiştir. Ona göre metinler belirli bir konuya yönelik bildirişimsel işlev taşıyan dilsel gerçekleşme biçimleridir. Metinler toplumsal ve bildirişimsel işlevleri olan göstergeler topluluğudur. Bu özellikleriyle dilsel ve toplumsal açıdan belirlenebilir ve tanımlanabilirler. Bu açıdan metinler sadece dilsel yapılar değildir. [36] Metinlerin dili incelenirken yapının ortaya çıkarılması için çevreye ait birçok etkenin de göz ardı edilmemesi gerekir. Dili kullanan insanların sahip olduğu özellikleri, birbirlerine karşı tutumları, geçmiş yaşantıları, fiziksel ve duygusal çevre ile ilgili etkileşimleri, niyetlerine vb. de dikkat etmek gerekir.[37]

1971 yılında Petöfi, metin içi ögeleri esas alarak metin yapısı, metin dışı ögeleri esas alarak da dünya yapısı kavramlarını ortaya attığı metin yapısı /dünya yapısı olarak adlandıracağı bir kuram geliştirmiştir. Bu teoride Petöfi metnin yüzey yapısı ile derin yapısı arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre metnin iki bileşeni vardır; birincisi metindilbilgisel bileşen ve ikincisi de anlambilimsel bileşendir. Bu bileşenlerden ilki metin içindeki dilbilgisel bağlara yönelik olarak ortaya çıkan metin içi bağlamla yani biçimle; ikincisi ise iletişim ortamı, konuşucu/dinleyicinin dünya bilgisi, bunların iletişime hangi amaçla katıldıklarını inceleyen metin dışı bağlamla ilgilidir. Metnin yorumlanması esnasında önemli bir görev üstlenen ve diğer iki bileşenin ortaya konmasında gerekliliği tartışılmaz olan sözlük bölümü Petöfi'nin ortaya koyduğu üçüncü bir bileşen olarak belirtilmiştir. Petöfi, üretimsel anlambilim, biçimsel mantık ve göstergebilim yaklaşımlarını tek bir metin kuramı içinde birleştirmeye çalışmıştır.[38] Metnin anlamına konuşucu/dinleyicilerin katkısı üzerinde duran Petöfi, metin teorisini ayrıntılı bir gelişmeye açmıştır. Ona göre metin algısının mantıksal durumu, kullanıcıların önceki bilgileri, metnin etkileşimi dikkate alınmaksızın tamamıyla ortaya çıkmaz. O, genel mantıktan türetilen anlamsal yöntem

---

[36] Şenöz, **a.g.e.,**, s. 25
[37] Uzun, **a.g.e.,** s. 17
[38] Uzun, **a.g.e**, s. 31

dizisi üzerine metnin farklı görünüşlerini düzenlemeyi üstlenmiştir. Petöfi çalışmasının 1980 basımında kurallar ve algoritma; düzenleme, ayrıştırma, oluşturma, tanımlama, yorumlama ve çeviri gibi işlemlerin oluşmasını sağlar. Dünyadaki durumlar ve nesnelerde metnin gönderimi, dünyandaki anlamsal unsurlar tarafından üstlenilir, en azından metin yapısı ve dünya yapısı arasında bazı benzer taraflar kabul edilir. [39]

Van Dijk, "Some Aspects of Text Grammars" adlı eserinde, metnin açıklanmasında cümle gramerinin tatmin edici sonuçlar sağlamadığını belirterek metnin bir bütün olarak oluşturulmasını sağlayan şeyin büyük yapı olduğunu vurgulamıştır (1972). Bir önermeler dizisinden bahseden Van Dijk, metindeki anlamın derece derece genişletilen bir ana fikirle başlaması gerektiğini iddia eder. Önermeler arasında bulunması gereken çeşitli anlam ilişkileri üzerinde duran araştırmacı, bu ilişkilerden bazılarının metnin yüzey yapısıyla ilgili olduğuna bazılarının ise bağlamla ilgili özel ve genel bilgiler yardımıyla ortaya konacağına işaret etmektedir. Metnin yüzey yapısındaki dilbilgisel ilişkilerin incelenmesini içeren küçük yapı incelemeleri büyük yapı ile ilgili gerekli verileri sağlayacak düzeyde değildir. Bu yüzden yönteminde kavramsal psikolojiden yararlanır. Walter Kintsch ile işbirliği içerisinde belirli uzunluktaki metinleri ve özellikle hikâyeleri özetlemek için insanların kullandığı yöntemleri araştırır.[40] Araştırmacı küçük yapı ve büyük yapı düzeyindeki çözümlemeleri birbirine bağlamak için büyük yapı kuralları olarak adlandırdığı kurallar dizisinden yararlanmıştır. Metnin açıklanmasında biçimsel ve anlamsal düzey bulunması gerektiğini kabul eden araştırmacı ayrıca bu iki ölçütü tamamlayan bir kullanım düzeyinin bulunması gerektiğini söyleyerek metnin bir iletişim bağlamında üstlendiği görevlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden bu metotta konuşucu ve dinleyicinin dünya bilgisine başvurulmaktadır. [41]

Yapısalcı bir yaklaşım tarzıyla, bağımlılık dilbilgisini metnin çözümlenmesine uyarlayan H. Weinrich yüzey yapıyı oluşturan ögeleri

---

[39] Dressler, **a.g.e**, s. 27
[40] Dressler, **ag.e.,** s. 28
[41] Uzun, **a.g.e.,** s. 33

sınıflandırmaya çalışmıştır. Bağımlılık dilbilgisinde eylem, cümlede yer alan diğer unsurların seçilmesini sağladığı için cümledeki diğer ögelerin temel öge olarak kabul edilen eyleme bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden araştırmacı ilk olarak inceleyeceği metindeki eylemleri belirlemiş ve eyleme bağlı olan alt unsurları bir ağaç diyagramda göstermiştir. Araştırmacı bir metinin oluşum sürecini yatay ve dikey yapı incelemeleri olarak adlandırdığı iki boyutlu bir matriksi ilk aşamada, yatay ve düşey yapı arasındaki benzer ya da benzer olmayan yapıların geçişlerini ise ikinci bir matrikste inceler. Araştırmacıya göre metinin oluşum süreci ikinci matriks düzeyinde bir geçiş olgusu olarak kabul edilmektedir.[42]

1974'te Igor Melcuk anlamın nasıl ifade edildiği ya da metnin nasıl soyutlandığı üzerinde durulması gerektiğini söylemiştir. Ona göre anlam, dinleyici/konuşurların aynı fikri ya da duyguyu farklı yollarla dile getirerek görünürde farklı olduğu düşünülen ancak eşanlamlı olan söyleyişleri tespit etme yetenekleri içerisinde ortaya çıkar. Bu bakımdan araştırmaların dayanak noktası tefsir sisteminin kurulmasıdır. [43]

Dili toplumdaki sosyal yapı ile ilişkili olarak gören Haliday, toplumsal bağlamı ele alan bir dil çalışmasında temel çıkış noktasının metinler olması gerektiğini vurgulamaktadır. Leyla Uzun'un çalışmasında gösterildiği üzere dilin, *kişilerarası, düşünsel ve metinsel* olmak üzere üç işlevi bulunmaktadır. Haliday dilin metinsel işlevi üzerinde durarak, metinsel işlevin nasıl incelenebileceğini göstermeye çalışmıştır. Haliday, art arda sıralanan cümle dizilerinin bir metin olarak kabul edilmesini sağlayan tek ölçütün bağdaşıklık olduğunu söylemiştir. Metindeki bağdaşıklık ölçütleri sayesinde metnin doğru biçimlendirilişi, neyin metin olduğu, neyin metin olmadığı ayırt edilebilmektedir. Haliday'in sistemli İşlevsel Dilbilgisi modelinde, metindeki dilsel ögeler ile dil dışı ögelerin karşılıklı etkileşimini ortaya koyan bir deneme yapılmıştır.[44]

---

[42] Uzun, **a.g.e.**, s. 22
[43] Dressler, **a.g.e**, s. 29
[44] Uzun, **a.g.e.,** s. 30

İşlevci yaklaşım tarzının geniş kapsamlı bir örneğini de 1981 yılında yaptıkları "İntroduction to Text Linguistics" adlı çalışmayla Dressler ve Beugrande ortaya koymuştur. Kişilerarası bildirişimde metnin önemli bir işlev yüklendiğini söyleyen araştırmacılar, metnin tanımını genişleterek bildirişim kurmaya yardım eden her şeyi metin olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre bir dilsel yapının metin olarak kabul edilmesi için yedi metinsellik ölçütünü taşıması gerekmektedir. Bu yedi ölçüt metinsel iletişimin ana ilkeleri olarak değerlendirilir. Metindeki yüzey yapının dilsel bağlantılarını inceleyen *bağdaşıklık* ve metinsel dünyanın parçaları ile ilgilenen *tutarlılık* metin incelemelerinin merkezinde yer alan kavramlardır. Ancak bir metnin anlaşılması sadece bu iki kavramın incelenmesiyle ortaya çıkamaz. O yüzden metnin yazarı ve okurunun da işin içine katılması gerekir. Metin yazarının tavrıyla ilgilenen *amaçlılık*, metini okuyanların tavrıyla ilgili olan *kabuledilebilirlik*, metinde sunulan olaylarda beklenmeyene karşı beklenen, bilinene karşı bilinmeyenin uzantılarıyla ilgilenen *bilgisellik*, metnin anlamı ve kullanımına durumsallık aracılığıyla karar verildiği için metni olayların durumu ile ilgili hâle getiren *durumsallık* ve son olarak metinlerin sınıflandırılması ve metin türlerinin gelişimiyle ilgilenen *metinlerarasılık* metinselliğin yedi ölçütü olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılar ortaya koydukları bu ölçütlere ayrı ayrı bölümler ayırarak örnek metinler üzerinde ayrıntılarıyla incelemelerde bulunmuşlardır. Bu çalışma, ilgi alanı metindilbilim olan araştırmacılar için önemli bir kaynak görevi üstlenmiştir ve üstlenmeye de devam etmektedir.

İşlevci yaklaşımla metnin sınırlarının tam olarak çizilemeyeceğini söyleyen bazı araştırmacılar da olmuştur. Bunlardan biri 1992 yılında yapmış olduğu çalışmayla metin olması gereken şeyle ilgili düşüncelerini ortaya koyan Vater'dır. Ona göre işlevci yaklaşımdaki metin anlayışına göre bildirişimi sağlayan her şeyin metin olarak işlem görmesi gerekir ki bu da kabul edilemez bir şeydir. Heinemann metin anlayışını sınırlandırarak metni bildirişimi sağlayan dilsel göstergeler olarak tanımlamıştır. İşlevci yaklaşım tarzını eleştiren Rolf (1993) tek bir sözcüğü ya da cümleyi, bunların

anlaşılmasının bağlama dayanmasından dolayı metin olarak kabul etmenin doğru olmadığını söylemiştir. [45]

Metindilbilimin tarih içerisindeki gelişim sürecine ana hatlarıyla değindikten sonra bu alanda araştırma yapmak isteyen kişilere kolaylık sağlayabileceği düşüncesiyle, günümüzde bu alan üzerine ayrıntılı incelemeler ortaya koymuş araştırmacılar aşağıda sırasıyla verilmiştir:

1- Coulhard, Malcom, An introduction to discourse analysis, London 1977
2- Sowinski, Bernhard, Textlinguistik, Stuttgart, Berlin, Köln, 1983
3- Brown, Gillian/ Yule, Georg, Discourse Analysis, Cambridge 1983
4- Stubbs, Michael, Discourse Analysis, the sociolinguistic analysis of naturel language, Oxford University, 1983
5- Brinker, Klaus, Linguistische Textanalyse, Berlin 1988
6- Cook, Guy; Discourse, Oxford University, 1989
7- Heinemann, Wolfgang / Viehweger, Dieter, Textlinguistik, Tübingen, 1991
8- Vater, Heinz, Einführung in die Textlinguistik, München, 1992
9- Clyne, Michael / Slade, Diana, Spoken discourse studies in Australia, 1994
10-Widdowson Henry, Discourse analysis, 1995
11-Stubbs, Michael, Text and corpuse analysis, Computer-assisted studies of language and culture, Oxford University, 1996
12-Antos, Gerd /Titz, Heike (haz.), Die Zukunft der Textlinguistik, Traditionen, Transformationen, Trends, Tübingen, 1997
13-Meyer, Michael / Titscher, Stefan/ Vetter, Eva/ Wodak, Ruth (haz.), Methoden der Textanalyse, Opladen, 1998
14-Antos, Gerd / Brinker, Klaus/Heinemann, Wolfgang/Sager, Seven F. (haz.), Text-und Gesprächslinguistik, Berlin 2000 [46]

[45] Şenöz, **a.g.e.,**, s. 27
[46] Canan Ayata'nın Metindilbilim üzerine yapmış olduğu çalışmada bu araştırmacıların eserleri kısaca tanıtılmaktadır. Özellikle Almanya'da metindilbilim alanında büyük gelişmeler sağlanmıştır.

Metindilbilimin yoğun olarak çalışıldığı bölge Almanya'dır. Ancak İngilizce, Kuzey Avrupa dilleri, Slav dilleri ve Roman dillerinde de Almanca kadar çok olmamakla birlikte önemli sayılabilecek bazı çalışmalar yapılmıştır.

İngiltere'deki metindilbilim çalışmaları dilin toplumsal ve işlevsel yönünü daha iyi ortaya çıkardığı düşüncesiyle söylem çözümlemesinin bir parçası olarak ele alınmıştır. İngilizcenin yaygın bir dil olması sebebiyle metindilbilim çalışmaları özellikle yabancı dil olarak İngilizcenin daha iyi nasıl öğretilebileceği ve kültürlerarası çalışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. İngilizce ders malzemelerinin hazırlanmasında ve öğretmen yetiştirilmesinde metindilbilimin metotlarından yararlanılmıştır. Kuzey Avrupa ülkelerinde metindilbilime, diğer ülkelerle başarılı bir iletişimin nasıl kurulacağı noktasından yaklaşılmıştır. Yabancı dildeki metinlerin özelliklerini, metin oluşturma stratejilerini, o dildeki metinlerden ayrılan yönlerini bilme hususunda çalışmalar yapılmıştır. O yüzden bu dillerde uygulamaya dayalı çalışmalar üzerinde yoğunlaşılmış, yalnızca yazılı metinler değil sözlü metinler de incelenmiştir. Slav dillerinde metindilbilime kayda değer bir ilgi gösterilmemiştir. Roman dillerinde ise metindilbilimle ilgili çalışmalar biçembilim, toplumbilim alanları kapsamında değerlendirilmiştir.[47]

SONUÇ

M.Ö V. yüzyıldan beri metinleri inceleyen araştırmacılar, kimi zaman farklı kimi zaman da benzer amaçlar doğrultusunda metne yaklaşmışlar ve böylece metindilbilimin gelişimine az ya da çok katkıda bulunmuşlardır. Bu amaçlar ve yaklaşımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Metin güzel yazma ve konuşmanın ilkelerini belirlemede bir araç olarak kullanılmıştır.

2- Metin aracılığıyla büyük bir kitleye hitap edilerek onları ikna etmek, eğlendirmek, ağlatmak, korkutmak vb. amaçlanmıştır.

3- İnsanların hakkını korumak, fikrini kabul ettirmek ve onlara nüfuz temin etmek amacı ile metin kullanılmıştır.

[47] Şenöz, **a.g.e.,** s. 31-42

4- Kutsal kitapları daha iyi anlamak, vaazlarda iyi konuşmak ve etkili söz söylemek amacı ile metinler incelenmiştir.
5- Tanınmış şairlerin şiirlerini ve sözlü ürünleri yazıya aktarırken metinlerin özgün şekilleriyle özdeş olup olmadıkları, doğruluk dereceleri ve eksik ya da yanlış aktarılan yerlerin tespit edilip tamamlanmaya çalışılması için metin inceleme yöntemleri geliştirilmiştir.
6- Metinlerin başka dillere doğru şekilde aktarılması amaçlandığı için metin inceleme yöntemleri geliştirilmeye çalışılmıştır.
7- Yazarların üslubunun keşfedilmesi ve tanımlanması amacıyla metinlerden yararlanılmıştır.
8- Metinlerin üretim sürecini, yazarların ya da farklı zamanlardaki yazar gruplarının ürünlerini tanımlamak, metinde yer alan problemli ya da itiraz edilebilir fikirleri keşfetmek ve metne değer vermekte metinlerden istifade edilmiştir.
9- Çok iyi bilinmeyen kültürlerin araştırılmasında metinler yol gösterici olmuşlardır.
10- İnsanların konuşurken nasıl bir sıra takip ettiği, birbirlerinin dilsel davranışlarına nasıl uyum sağladığı, konuşma eğilimlerinin nasıl oluştuğu ya da değiştiğini ortaya koymak için metinlerden yararlanılmıştır.
11- Eski yazınsal yapıtları açıklamak ve onları yeniden oluşturmak amacıyla metinler kullanılmıştır.
12- Dilbilim alanında gelişmeler yaşandıktan sonra dilin tanımlanması, birimlerin tespit edilmesi ve görevlerinin ortaya konması amacıyla metinler incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda metinlere yaklaşım tarzını üç kategoride incelemek mümkündür. Bunu aşağıdaki tabloda şu şekilde görebiliriz.

1- YAPISALCI YAKLAŞIM	**2- İŞLEVCİ YAKLAŞIM**	**3- YAPISALCI-İŞLEVCİ YAKLAŞIM**
1- Harris, Discourse Analysis, 1952	1- J. Siegfried Schmidt, Textheorie/ Pragmalinguistik, Berlin	1-Vater, Heinz, Einführung in die Textlinguistik, Thema und Referenz in Texten.

	1973	München, 1992
2- K. L. Pike, Discorse analysis und tagmeme matrices, 1964	2- Petöfi, Textstruktur-Weltstruktur-Theorie, 1972	2- Heinemann, Wolfgang/ Viehweger, Dieter, Textlinguistik, Tübingen 1991
3- Harald, Weinrich, Syntax als Dialektik, 1967	3- Van Dijk, Teun, Textwissenshaft, 1980	3- Rolf, Eckhard, Die Funktionen der Gebrauchstextsorten, Berlin 1993
4- Renate Steinitz, Adverbial Syntax, Berlin 1968	4- Halliday, M.A.K/ Hasan, Ruqaiya, Cohesion in English, London 1976	
5- Roland Harweg, Pronomina und Textkonstitution (Zamirler ve Metin Oluşturma), München1968	5- DRESSLER, Wolfgangulrich-BEAUGRANDE, Robert Alain; İntroduction to Text Linguistics, 1981	

13- Bu yaklaşım tarzlarını benimseyen araştırmacılar, dili bir sistem olarak tanımlamayı amaçlamışlardır.

14- Cümleler arası yapısal eşdeğerliliği bulmak amacıyla dili incelemişlerdir.

15- Dildeki birimleri kullanımları açısından tanımlamaya çalışmak için metinleri incelemişlerdir.

16- Metinler aracılığıyla dilin toplumsal ve bildirişimsel işlevlerini tespit etmeye çalışmışlardır.

17- Bir dilin yabancı dil olarak nasıl daha kolay ve etkili öğretilebileceğini araştırmak amacıyla metne yaklaşılmıştır.

18-Ders malzemelerinin hazırlanmasında ve öğretmen yetiştirilmesinde metindilbilimden yararlanılmıştır.

19- Yabancı dildeki metinlerin özelliklerini, metin oluşturma stratejilerini belirlemek amacı ile metinler kullanılmıştır.

Günümüzde sözbilim, biçembilim, eğitim bilimleri, psikoloji, metindilbilim, konuşma çözümlemesi, çeviri ve medya bilimi gibi pek çok disiplin içerisinde metin üretme araştırmaları yapılmaktadır.

Dilbilimin müstakil bir bilim dalı olarak gelişmeye başlamasından sonra dilbilimciler ilgilerini zamanla farklı alanlara yöneltmeye başlamışlardır. Yapı incelemeleriyle başlayan dil çalışmaları, zamanla kullanım ve anlamın da önem kazanmasıyla birlikte genişlemiştir. Hem yapıyı hem kullanımı hem de anlamı ön plana alan metindilbilim çalışmalarına göre metinlerin ortaya çıkabilmesi için cümlelerin dilbilgisel ve içeriksel bağlantılarla bir araya gelmesi ve sözcüklerin cümle içinde doğru yerde kullanılması gerekir. Art arda sıralanan cümleler anlamsal ve mantıksal yönlerden bir bütün oluşturarak metnin ortaya çıkmasını sağlar. Metindilbilim metin değeri taşıyan yazıların incelenmesi ve gerçekten metin olanla metin olmayan arasındaki farkların ortaya konmasıyla ilgilenir. Amacı metinlerin anlamının daha iyi ortaya konmasını sağlamaktır. Bu yüzden tek tek cümlelerle değil, cümlelerin bir araya getirdiği bütünle ilgilenir. Çünkü bir metindeki cümlelerin tek tek incelenmiş olması cümlelerin yapısı ve anlamı ile ilgili bir şeyler söylenmesini sağlayabilir; ancak metnin bütününde yer alan anlamın ortaya konmasını sağlayamaz. Metin cümlelerin önündeki ve kendisinden sonra gelen cümlelerle kurduğu anlamsal ve mantıksal ilişki sayesinde gerçekleşir. Metnin yüzey yapısını biçimsel ögelerle anlamak mümkündür; ancak metnin bir de bu bağlantıların altında yatan derin anlamı vardır. Bu anlamın tam olarak çözülebilmesi için de dil dışı ögelerden yararlanmak gerekir. Bu yüzden metin bağlama dönük bir düzenlemeye sahiptir.

Gözleme dayanan incelemeler, farklı görünümlerin gerçek bir konuşmada makul bir şekilde korunamadığını ve sadece bağlamdan çıkarılabileceğini göstermiştir. [48]

Metindilbilim incelemeleri bir metinde yer alan duygu ve düşüncelerin doğru ya da yanlış olması ile değil, bir metin olarak kabul edilip edilemeyeceği ile yani metinsellik ölçütlerine sahip olup olmadığıyla ilgilenir. Dolayısıyla bir metnin uzun ya da kısa olması fark etmez, önemli olan bağdaşıklık ve tutarlılık ögelerini taşıyıp taşımamasıdır.

---

[48] Dressler, **a.g.e**, s. 32

0. 2. KUTADGU BİLİG VE METİNDİLBİLİM

Metin bir toplumun kültürel mirasını geleceğe taşıyan, yaşanılan dönemin geleneklerini, düşünce dünyasını, bilgi birikimini ve kültürel değerlerini yansıtan dile ait düzenlemelerdir. İnsanların sahip olduğu bireysel özellikler bir anlamda içinde yaşadığı toplumla ve o toplumu besleyen kültürel değerlerle ilgilidir. Metnin anlaşılması bireyin bilgi dünyası ve yaşayarak öğrendiği kültürel değerlere bağlıdır.

Metinlerin yazılma amaçları birbirinden farklıdır. Yazar, amacına ulaşabilmek, verdiği bilgiyi okuyucuya aktarabilmek için kendisine, düşüncelerini şekillendireceği bir biçim belirler. Metnin türünün ya da tipinin belirlenmesi yazara fikirlerini şekillendirmede büyük kolaylıklar sağlarken okuyucu elindeki metnin türünü bilirse anlama ve çözümleme işini çok daha kolay gerçekleştirir. Aslında okuyucular metinlere bilgi almak, eğlenmek, öğrenmek vb. gibi amaçlar dâhilinde yaklaşır. O yüzden geçmişten günümüze kadar ulaşan metinler bu amaçlara hizmet etmek üzere farklı biçimlerden oluşturulmuştur: Anlatı türü metinler, şiirsel metinler, söyleşimsel metinler -tiyatro anlatımı, fotoroman, çizgi film, alt yazılı filmler-, basın metinleri, özel bilgilendirici metinler, işlevsel metinler -kullanma kılavuzu, uyarıcı notlar, resmî işlerde kullanılan değişik hazır matbu metinler-, öğretici metinler, çözümleme ile ilgili metinler -incelemeler, denemeler, araştırma metinleri-, mesleki metinler, haberleşme metinleri -aile arasındaki mektuplar, arkadaş mektupları, resmî yazışmalar, mesleki yazışmalar-, uyarıcı yazılar, panolar, pankartlar, afişler, el ilanları.

Metne ait bazı bilgilerin önceden araştırılması, araştırmacıya incelenecek metinle ilgili büyük kolaylıklar sağlar. Bu bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Metnin yazarı kimdir?

2) Metin ne zaman, nerede, nasıl ve niçin yazıldı?

3) Metnin başlığı ile metin arasında ne tür bir ilişki vardır?

4) Metnin türü ya da tipi nedir?

5) Metnin yapısı, tür, tip ve ton bakımından ne tür özellikler gösteriyor?

6) İncelenen metin, içinde bulunduğu düşünülen metin tipinin ya da türünün tüm özelliklerini gösteriyor mu? [49]

Metinsel işlevleri alma ve üretme, birtakım plan ya da amaçlarla ilgilidir. Metni oluşturan dilsel yapıların çözülmesi kadar önemli olan başka bir noktanın da metin kullanıcılarının tavırları olduğu unutulmamalıdır.

0. 2. 1. Metnin Yazarı

Yusuf Has Hacib'in hayatıyla ilgili bilgiler eserinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Tarihî kayıtlarda Yusuf Has Hacib'le ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Kutadgu Bilig üzerine çok önemli incelemeler yapmış olan Reşid Rahmeti Arat, yazar ile ilgili bilgilere esere sonradan eklenen manzum ve mensur parçalar vasıtasıyla ulaşıldığını söylemiştir.[50] Bu parçalarda yer alan bilgilere göre soylu bir aileye mensup olan Yusuf Has Hacib tahminen 1019 yılında[51], Balasagun'da doğmuştur.

Agop Dilaçar Yusuf Has Hacib'in ana dilinden başka Farsça ve Orta İran dillerinden Soğdakça'yı da bildiğini, Firdevsî'nin Şehname'sini, Farabî'nin ve İbni Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okuduğunu, efsaneleri merak ettiğini, aruza, belagat sanatına, kelama, Türk atasözlerine, folkloruna, devlet örgütüne, felsefeye, Budacılığa, ahlâka, toplumbilimine, matematiğe, astronomiye, hekimliğe, düş yorumu sanatına daldığını, ayrıca okçuluk, avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporlarını da öğrendiğini, satranç ve çevgen oyunlarına da yabancı kalmadığını söylemektedir. Araştırmacı bu bilgilere kaynak olarak yazarın eserini göstermektedir.[52]

Yusuf Has Hacib, eserindeki hikâye çatısını dört sembolik kahraman üzerine kurmuştur. Bu kahramanlardan saadet, ikbal ve talihi temsil eden Ay Toldı, aklı temsil eden Ögdülmiş'le Yusuf Has Hacib arasında bir benzerlik olduğu ve yazarın bu kahramanlar vasıtasıyla biraz da kendi hayatını anlattığı düşünülmüştür. Eserdeki bu kahramanların özellikleri, Yusuf Has

---

[49] Günay , **a.g.e.,** s.53,54,55
[50] Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I,** Metin, TDK ANK 1999, s. XX-XXI (4. baskı)
[51] Prof. Dr. Çetin Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Salyangoz yay. 2008. Araştırmacı Yusuf Has Hacib'in doğum yılı olarak 1017/1018'i göstermektedir.
[52] Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK yay. Ank, 2003 (4. baskı), s. 22

Hacib'in özellikleri ile özdeşleştirilmiştir. 11. yy.da yaşayan büyük şair hakkındaki bilgilerimizin kaynağı bir anlamda bu kahramanlar olmuştur.

Ay Toldı son nefesinde oğluna bu dünyanın geçiciliğinden bahseder. Eserin birçok yerinde tekrarlanan fanilik kavramı ve İslamiyet'in işlenme şekline bakarak Yusuf'un inanmış bir Müslüman olduğu söylenebilir. O, Allah'ın varlığına ve birliğine, akla müracaat etmeden, gönülden inanır. İbadet tek başına bir gaye değildir. İnsanın iyiliği onun cemiyet içinde faydalı olup olmamasıyla ölçülür. İyi ve kötü insanlar için ecir ve ceza olarak cennet ve cehennemden ziyade bu dünyada insanların onlar hakkında verdikleri hükümler mühimdir. İyi bir ad bırakarak ölmek ve öldükten sonra, bu iyi ad sayesinde yaşamaya devam etmek, işte insan için en yüksek gaye ve asıl mükâfat budur.[53]

Yazar eserinin sonuna yazdığı manzum parça ile zamanın bozukluğunu ve dostların cefasını anlatmıştır. Yazarın yaşadığı devirden şikâyet etmesi, bize bu eserin olanı değil olması gerekeni yani ideal devlet, ideal toplum düzenini ortaya koyduğunu gösterir.

0. 2. 2. Metnin Yazıldığı Yer, Dönem ve Yazılma Sebebi

Karahanlılar döneminde kaleme alınan Kutadgu Bilig, bu dönemin en önemli eserlerinden biridir. Karluk, Yağma ve Çiğil boylarından oluşan Karahanlılar, Uygur devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasıyla Türkistan ve Maveraünnehir'de 840 yılında kurulan Müslüman Türk devletidir. O dönemin kaynaklarında bu devlet El-Hâkaniye, El-Hâniye, Âl-i Afrasiyab ya da Alp-ilig Hanlar, Arslan-Buğra Hanlar unvanlarıyla anılırlar. Karahanlılar denilmesinin temel sebebi ise bu devleti oluşturan sülalenin kara unvanını çok kullanmasıdır. Ayrıca "Kara" Türklerde hem kuzey yönünü hem de büyüklük ve yüksekliği temsil etmektedir.

Karahanlı devletinin merkezi Kaşgar'dır ancak kuzeyde Balasagun (Kuz-Ordu)'a kadar genişlemiş ve burası ikinci bir devlet merkezi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca batıya doğru genişleyen devletin Batı kanadının merkezi

---

[53] Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I**, Metin, TDK ANK 1999, (4. baskı)

Semarkand oluncaya kadar Özkend önemli bir idare merkezi işlevini görmüştür.[54]

840 yılında Orta Asya bozkırlarında Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulan Karahanlılar, 1030'da Gazneli Mahmut'un, 1032'de Yusuf Kadır Han'ın ölümünden sonra, Yusuf Kadır Han'ın oğulları ve diğer hanedan mensupları arasındaki çekişmelerden dolayı 1042'de Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1089 yılında Selçuklu sultanı Melikşah önce Batı Karahanlıları daha sonra da Doğu Karahanlıları hâkimiyeti altına almıştır. 1141'de Moğol asıllı Karahitayların tâbiiyetine giren Karahanlılar 1212 yılında yıkılmıştır.[55] Reşid Rahmeti Arat, Karahanlılar devletinin nispeten kısa bir süre yaşamış olmasını ve eski Türk kültür sahasında kurulmuş olmasına rağmen, Türk kültür tarihinde kendinden beklenen neticeleri vermemiş bulunmasını, devletin ayrı bölgelerinin geniş yetkilerle hanedan mensupları arasında bölünmesine ve bu bölgelerdeki hanedan üyelerinin asıl merkezin önemini zayıflatmalarına, giderek sayıları artan hanedan mensupları arasındaki çekişmeye ve güvensizliğe bağlar.[56]

Kutadgu Bilig, Karahanlıların Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra, Selçuklu hakimiyetine girmesinden önce, 1069-1070 yılları arasında, devlet gücünün hanedan üyeleri arasındaki çekişmelerden dolayı zayıfladığı bir dönemde kaleme alınmıştır. Dönemin özelliklerine bağlı olarak Yusuf Has Hacib, eserinde ideal devlet, ideal yönetici ve ideal insan tipinin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Eserde tasvir edilen hayat ve idealize edilmiş olan şahıslar şairin kendi devrinden önceki bir zamana aittir. Yusuf Has Hacib, ideal fertlerden teşekkül eden cemiyet ve devleti gözünde canlandırır. Çünkü yaşadığı dönemde yönetimde ve yöneticiler arasında birtakım zaaflar söz konusudur. Yazar, birbiri ile çok sıkı bağlı olan toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesi için gerekli olan zihniyet, bilgi

---

[54] Arat, **a.g.e.,** s. XIV
[55] Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 296
[56] Arat, **a.g.e.,** s. XV, XVI

ve faziletlerin ne olduğu, bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde durmuştur.[57]

Türklerin İslâmî daireye girmesinden sonra yazılan bu eser yeni dinin özelliklerini de yansıtacak şekilde kaleme alınmış ve insanlara, iki dünyada da mutlu olmalarını sağlayacak bilgiler vermiştir.

0. 2. 3. Metnin Adı İle Metin Arasındaki İlişki

Kutadgu Bilig, sözcük anlamı itibariyle iki şekilde günümüz Türkçesine aktarılmaktadır. İlk anlamı *kutlu, mesut olma bilgisi*, ikinci anlamı ise *hükümranlık bilgisi, siyasi hâkimiyet bilgisi, devlet kılan veya devlet yapan bilgidir*. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair" adlı makalesinde bu tamlamanın morfolojisini yapmıştır. Tamlama, *Kutadgu ve bilig gibi iki Türkçe sözcükten meydana gelmiştir. Tamlanan bilig sözcüğü bil- fiil kökünden –g fiilden isim yapma eki ile yapılmış bir isim olup, bilgi demektir. Tamlayan kutadgu sözcüğü ise, kut isim kökünden –ad- isimden fiil yapma eki ile yapılmış kutad- fiilinden, bu devir Türkçesinde çeşitli fonksiyonları olan –gu, –gü eki ile yapılmış bir isimdir. Tamlamanın anlamı eskiden genellikle 'saadet veren bilgi' şeklinde anlaşılmıştır.*" demektedir. Hükümranlık bilgisi, siyasi hâkimiyet bilgisi anlamı özellikle İbrahim Kafesoğlu tarafından kabul görmüştür. Kafesoğlu, bazı araştırmacıların bu eseri öğüt ve ahlak kitabı saymalarından dolayı, kut sözcüğünün sadet, talih ve baht anlamlarında kullanıldığını söylemiştir. Ancak bu anlamlar araştırmacıya göre sözcüğün ikinci anlamlarıdır. Sözcük esas itibariyle siyasi hâkimiyeti ifade etmektedir. Sözcükteki bu anlam değişikliğini İslamiyet'e bağlayan araştırmacı eserin adının, devlet yapan bilgi şeklinde günümüz Türkçesine aktarılması gerektiğini savunmuştur.[58]

---

[57]Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I,** Metin, TDK ANK 1999 (4. baskı), s. XXV-XXVI

[58]Abdülkadir İnan, Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar, M.İ., CçII, s. 43 adlı çalışmasında kut sözcüğünün talih, saadet ve baht anlamlarına geldiğini söyleyerek eserin adının "saadet verici ilim" şeklinde günümüz Türkçesine aktarılması gerektiğini savunmuştur.

Sadri Maksudî Arsal, siyasî hakimiyet anlamını kabul etmiştir. Sadet verici ilim şeklinde günümüz Türkçesine aktarılmasının Vambery ve Radloff'tan kaynaklandığını söylemiştir.

Mahmut Arslan, Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı adlı kitabında bu sözcüğün "İktidara Ulaştıran Bilgi" ya da "Devlet Yönetme Bilgisi" şeklinde çevrilmesi gerektiğini savunmuştur.

KB'nin yazarının Aristo'dan, Platon'dan, Farabî ve İbn-i Sina'dan etkilendiği söylenmektedir. Aristo'nun yazmış olduğu Nikomakhos'a Etik adlı kitap, "Her sanat, her bilimsel araştırma, her eylem ve isteyerek seçme bir iyiye doğru çabalar görünüyor." sözüyle başlar. İnsan yaşamında eylemlerin çeşitliliği kadar iyi mevcuttur ve birbirinden farklı olan bu iyiler kimi zaman birbirine bağlıdır, ancak kendisi için erişilmeye çalışılan bir iyi ve son amaç vardır. Bu son amaç mutluluktur ve en yüksek iyi olarak kabul görmektedir. Mutluluk kendi kendine yeterli olan, mutlak iyi olarak adlandırılabilecek yegâne şeydir. [59] demektedir.

Platon'un siyasetle ilgili fikirlerini içeren Devlet adlı eserde filozof, Sokrates adlı kahramanına devletle ilgili olarak şunları söyletmektedir: "Biz devletimizi bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf ötekilerden daha mutlu olsun diye değil; çünkü kurduğumuz bu devlette doğruluğu, en kötü yönetilen devlette de eğriliği kolayca görürüz. Bunları gördükten sonra da baştan beri üstünde durduğumuz doğrulukla eğrilik konusunda bir sonuca varırız demiştik. Yoksa yurttan bazı kişileri seçip mutlu kılacak değiliz. Yurt baştanbaşa mutlu olacak."[60]

Aristo bilimlerin sınıflandırmasını yapmıştır. Ona göre bilimler teorik, pratik ve poetik bilimler olmak üzere üçe ayrılır. Bu sınıflandırmada siyaset ya da toplum bilimi pratik bilimler içerisine dâhil eden Aristo, bunu en yüksek bilim olarak kabul etmiştir. Ona göre siyaset insan ve toplum için neyin iyi olduğunu inceleyen bir bilimdir. Aristo'da etik politika biliminin bir alt kolu olarak yer almaktadır. İnsanların iyiliğini ve mutluluğunu düşünen etik ile toplum için neyin iyi olduğuna karar veren siyaset toplumun mutluluğunu, refahını ve düzenini amaçlayan, birbiri içerisine geçmiş kavramlardır.

Aristo da Platon da siyasi fikirlerini ortaya koyarken insanların, toplumun mutluluğu ve huzurunu amaçlamışlardır. En yüksek iyiyi mutluluk olarak belirleyen filozoflar bu mutluluğa erişme yolunu, siyaset bilimi adı altında açıklığa kavuşturmuşlardır. O yüzden eserin adının 'mutluluk veren bilgi, ya da hükümranlık bilgisi, devlet olma bilgisi' olarak günümüz Türkçesine

---

[59] Lokman Çilingir, **Ahlak Felsefesine Giriş,** Elis Yayınları, Ankara 2003 s. 12
[60] Platon, Devlet, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Yay., 2008, s. 170

aktarılması eserin içeriğinin yansıtılmasında kanaatimizce bir sorun teşkil etmeyecektir. Ayrıca bu eserin yazarı, eserinin içerisinde: *Kitab atı urdum kutadgu bilig / Kutadsu okıglıka tutsu elig (Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin) (KB 350), Sözüm sözledim men bitidim bitig / Sunup iki ajunnı tutgu elig (Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir.) (KB 351)* diyerek bu eserin mahiyetini açıklamış ve amacının insanları her iki dünyada da mutlu edecek bilgiler vermek olduğunu belirtmiştir.

Kutadgu Bilig'in girişine sonradan eklenen parçada bu eserin çeşitli Türk il ve kavimleri arasında farklı isimler almış olduğunu görürüz: *"Ol illerning hakimleri, alimleri kabul kılıp tegme biri bir türlüg at lakab urdılar; çinlıglar edebü'l-müluk atadılar, maçin melikining hukemaları ayinü'l-memleke tidiler, meşriklıglar zinetü'l-ümera tip aydılar, iranlıglar şahname-i Türki atamışlar, ba'zıları ma pendname-i müluk timişler, turanlıglar kutadgu bilig tip aymışlar." (KB 17-23).* Genellikle eserin içeriğine bakılarak verilen bu isimler eserin türü ile ilgili bilgi vermektedir. Hükümdarların terbiyesi, devlet merasimi, beylerin ziyneti, hükümdarlara öğütler.[61] devlet yönetimi ile alakalı olarak verilen isimlerdir. Bu da eserin siyasetle ve ahlakla ilgili olduğunu ve o dönemdeki ülkelerin, eserin adını genellikle bu yönlerini vurgulayacak şekilde dillerine aktarmış olduklarını gösterir.

0. 2. 4. Edebî Metin Türü Olarak Kutadgu Bilig

İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig, 1069-1070 yılları arasında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın yazarı insanları her iki dünyada mutlu edecek bilgileri, aruz vezni ve mesnevi tarzında ortaya koymuştur. Yusuf Has Hacib, eserini bir hikâye çatısı ve sembolik şahsiyetlerin karşılıklı konuşması şeklinde vermiş, ideal insanın, bu sayede de ideal cemiyet hayatının nasıl olması gerektiğini göstermiştir.

[61] Ercilasun , **a.g.e.,** s. 297

Eserde fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal şekilde tanzimi için lazım olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu, bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde duran şair-mütefekkir, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstünde yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur.[62] Kutadgu Bilig'in gerek yazıldığı dönemdeki gerekse günümüzdeki öneminin daha iyi anlaşılması, bağlı bulunduğu türün özelliklerinin verilmesine bağlıdır.

0. 2. 4. 1. Siyasetname

Siyasetnameler, Arap, İran, Türk ve Hint geleneklerinde hükümdarların sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu, saltanatın koşulları ve kuralları ile ilgili bilgi vererek hükümdarlara öğüt etme, onları uyarma ve devlet büyüklerine yol gösterme gibi görevlere sahip olan eserlerdir. Yazıldıkları dönemde saltanatın hâkim olmasından dolayı bu eserler hükümdarları merkeze almak suretiyle ideal devlet teşkilatının nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu tür eserler yazıldığı ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamını, askerî ve mali örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun gelenek ve göreneklerini de yansıtan eserlerdir.

Kutadgu Bilig'le ilgili incleme yapan Robert Dankoff'ta siyasetname, prenslerin aynası şeklinde değerlendirilmiştir. Bu tür eserlerin yaygınlığını, otokratik devlet düzenine bağlayan araştırmacı, otokratik toplumlarda edebiyatın muhafazakâr gelenekleri kapsamasını; kural koyucuların düzgün geçişini sağlaması, özellikle devlet içerisinde hanedanın değişmesi, dış tehditler, içteki bölünmeler gibi durumlarda yaşanan krizler sırasında faydalı olması sebeplerine bağlamaktadır. Bu tür eserler; Eski Yakın Doğu'da, Çin'de, Hindistan'da, Yakın İslami Doğu'da, antik Yunan Tiranlarında, Orta Avrupa'da yazılmıştır. [63]

Batı'da, Yakın ve Uzak Doğu'da hükümdarlara verilen öğütlerde birtakım ortaklıklar söz konusudur: Sarayın düzenlenmesi, diğer saraylarla ilişkiler, elçilere nasıl davranılacağı, adaletin dağıtılması, akıllı ve sadık bir

---

[62] Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I,** Metin, TDK ANK 1999, s. XXV (4. baskı)
[63] Robert Dankoff, **Wisdom of Royal Glory, A Turko-İslamic Mirror for Princes**, Chicago and London 1983, s. 4

danışmana duyulan ihtiyaç, ordunun kontrol edilmesi, toplumda farklı sınıflarla ilişki, cömertlik, iyi bir konuşma ve davranışa sahip olma, eşlerin nasıl seçileceği ve ailenin düzenlenmesi... Bu edebiyatlardaki ortak yaklaşım, hükümdarlık ideolojisinin yükseltilmesidir. Bu ise dinî esaslara sahiptir. [64]

Prenslerin aynasında bütün milletlerde ortak olan bir konu da zamana ve yere bakılmaksızın onların barındırdığı tek düzeliktir. Yaygın şekil, vezir ya da bir nasihatçi tarafından hükümdara ya da hükümdarın kendisi tarafından vârisine doğrudan hitap edilmesidir. Bu edebiyattaki ana eğilim daima dünyeviliktir. Kuvvete dayanan siyaset teması, başlangıçta verilir. Diğer dünyevi ilgiler, saygınlık, başarı ve istikrarın geçiciliği ikinci sırayı alır.

Devlet bünyesinde görev alan ya da bu görevde belirli bir süre kaldıktan sonra ayrılan devlet adamları tarafından yazılan siyasetnameler kimi zaman hükümdarın isteği kimi zaman da yazarın kendi isteği doğrultusunda kaleme alınmıştır. Siyasetname türündeki eserleri kaleme alanlar, iyi bir eğitim görmenin yanı sıra, devlet tecrübesine de sahiptirler. Onların gayeleri, yöneticilere devlet işlerinin en iyi nasıl yapılacağını göstermektir.

Geçmişten günümüze ulaşan belli başlı siyasetnameler şunlardır:

- El Medînetü'-l Fâzıla (Farabi)
- Es Siyâsetü'-ş Şe'riyye (İbn Teymiye)
- El Ahkâmü'-s Sultâniyye (Maverdi)
- Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib)
- Siyasetnâme (Nizamülmülk)
- Kabusname (Keykavus)
- Âsfanâme (Lütfi Paşa)
- Nasîhatü'-s Selâtîn (Gelibolulu Mustafa)
- Kitabüs Siyase (Pirizade)

[64] Dankoff, **a.g.e.,** s. 5

Günümüze kadar birçok siyasetname kaleme alınmıştır. Bu eserlerin isimleri, yazarları farklı olsa da birçok yönden benzerlik arz etmektedirler. Bu benzerlikler maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

1- Bunlar aslında bir nevi nasihatnamedir. Hükümdarlara tavsiyede bulunmak için yazılan bu eserler iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı amaçlamaktadır.
2- Bu siyasetnamelerden hiçbiri yeni bir rejim önermemekte; yöneticilere güzel ahlakı, adaleti, hikmeti ve cesareti telkin etmektedir.
3- Bu eserlerden bazıları dinî ayetler ve hadislerle zenginleştirilirken, bazı siyasetnamelerde dinî metinler yok denecek kadar azdır.
4- Bu eserler sadece yöneticiler için değil, yönetilenler için de kaleme alınmıştır.

0. 2. 4. 2. Ahlak/Öğüt-Nasihatname

Ahlak, Arapça *hulk* sözcüğünün çoğulu olup din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelir. Buna karşılık *moral* sözcüğü kaynağında irade, bilhassa Tanrı veya hükmedenlerin insan üzerindeki iradesi, dolayısıyla buyruk ve kanunlar, sonra da yerleşik töreler ve alışkanlıklar anlamına gelirken, zamanla *ethos* sözcüğüne paralel olarak kişinin hayat tarzı, niyeti ve karakter özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Günümüzde ise ahlak veya töreden genel olarak, belli insan topluluklarının karşılıklı ilişkilerinde benimsemiş oldukları davranış kuralları, kabuller ve ilkeler anlaşılmaktadır. [65] Osman Pazarlı'nın kaleme almış olduğu İslam'da Ahlak adlı yapıtta ahlakın tanımı: *"İnsan hareketlerini idare eden ideal kanunların (kuralların) ilmi ve bunları hayatın çeşitli durumlarına en iyi şekilde uygulayabilme sanatıdır."*[66] şeklinde yapılmaktadır.

Ahlak kuralları toplumun yapısını ilgilendiren ve ideal toplum için geçerli kuralları önce fert, sonra da topluma ve toplumsal oluşumlara mal eden bir yapıya sahip olduğu için bu tür eserler, insan hayatına yönelik birtakım kararlar ve yargılar içermektedir.

---

[65] Çilingir, **a.g.e.,** s. 12
[66] Osman Pazarlı, **İslam'da Ahlak,** Remzi Kitabevi, s. 12-13

Lokman Çilingir'in yazmış olduğu Ahlak Felsefesine Giriş'te ahlaki ön anlayışı var eden temel kavramlar maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bunlar, vicdan, bilinç, özgürlük, niyet, ödev ve sorumluluktur.

Ahlaki öğüt, sözünü ettiği şey üzerinde mutlaka iyiye erişmeye çalışır ve saf gereklilik olarak kalır. Ancak bu hâliyle o daha ziyade dildir, söylemdir, yani bizzat iyi değildir ve daima gerçek ve gerçek olmayan iyinin bir karışımı durumundadır.[67]

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra yazılan Kutadgu Bilig, siyaset kitabı olması yanında Türklerin ilk öğüt kitabı olma özelliğini de taşımaktadır. Reşid Rahmeti Arat'ın ifadeleri ile KB, *"İnsana her iki dünyada, tam manası ile, kutlu olmak için lazım olan yolu göstermek maksadı ile kaleme alınmış bir eserdir. Birbiri ile çok sıkı bağlı olan ferd, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde tanzimi için lazım olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğunu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde durur."*[68]

İlk ortaya çıkma tarihleri M.Ö 3000 yıllarına dayanan öğüt kitapları geçmişte çok yaygın bir tür olarak kullanılmıştır. Mısır, Uzakdoğu, Hindistan, İran, Yunanistan'da ve İbranilerde Kutadgu Bilig ile karşılaştırılabilecek özdeyişler yer almaktadır. Toplumların ahlak anlayışları ile kabul ettikleri dinler arasında kopmaz bir bağ mevcuttur. Bütün dinler, öğretilerinde kul olarak kabul edilen insanlara birtakım öğütler içerir. O yüzden ahlak kitapları Budizm, Vedacılık, Brahmacılık, Hinduizm, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet içerisinde kaleme alınmıştır. Amaç insanların bilgiyi rehber edinerek toplum hayatını düzenlemesi, huzur ve mutluluğa kavuşmasıdır. Doğru hayatın koşulları bu eserler vasıtasıyla insanlara anlatılmıştır. Genel olarak bu tür kitaplarda işlenen konular şunlardır:

a) Bilginin önemi
b) Hükümdara hizmet etme
c) Akıl ve bilgi arasındaki münasebet
d) İyi söz söylemek
e) Doğru ya da gerçeğin önemi

[67] Çilingir, **a.g.e.,** s. 14
[68] Arat, **a.g.e.,** s. XXV

f) Konuk olmanın adabı
g) Güven
h) Emaneti koruma
i) Çocuk eğitimi
j) Kadınlarla münasebet
k) Aç gözlülük
l) Doğruluk
m) Arkadaş seçimi.

Semavi dinlerde ahlaka yaklaşım tarzı tamamıyla din perspektifinden gerçekleşmektedir. Buna göre ahlak, dinin iyi, doğru olarak kabul ettiği şeyleri yapmayı, söylemeyi ve düşünmeyi içerir. Bu anlayışa göre insan davranışlarıyla, yaşamıyla ve düşüncesiyle Tanrı'nın isteğine doğru yönelmelidir. Bu dinlerde amaç Tanrı'nın kullarından istediği yaşam tarzının toplumsal hayata yansıtılmasıdır. Malcolm Derek, 'Ahlak, Kutsal Kitap'a Göre Etik' adlı çalışmasında, *"Kutsal kitap olmadan Hıristiyan ahlakından söz etmek mümkün değildir. Bu her çeşit ahlak için aynıdır. Başka inançların ya da felsefelerin temelinde yatan, o inanç ve felsefelerin temel kaynaklarıdır."*[69] demektedir.

Dinin toplumsal, ahlaki ve siyasi boyutunun önemini Prof. Dr. Çetin Yetkin, Siyasal Düşünceler Tarihi adlı eserinde şu şekilde özetlemektedir: "İster yönetenlerden, ister yönetilenlerden kaynaklansın ya da başlangıçta olduğu gibi toplumun tümü içinde kök salıp yaygınlaşsın, her din yaşamı sürdürmek için bir çözümdür. Örneğin yönetenler için yönetebilmenin, yönetilenlerden kaynaklanıyorsa sorunlara bulunan çözümlerin ideolojisidir."[70]

Türklerin din değiştirmesi ile İslami renge bürünen, didaktik yönün ağır bastığı bu eserlerde maksat, İslami temellere dayanan ahlak kurallarının kısa anlatımlarla insanlara nakledilmesidir. Bu tür eserler her seviyedeki insan

---

[69]Malcolm Derek, **Ahlak, Kutsal Kitap'a Göre Etik,** (Rev. Turgay Üçal), Babylon Kitaplığı, 2003, s. 4

[70] Yetkin, **a.g.e.,** s. 33

gruplarına hitap ederek ifade ettiği güçlü fikirler ve bilgi vasıtasıyla pratik hayatta mutlu olmanın sırlarını vermiştir.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib'in okuyuculara verdiği öğütleri genel hatları ile şu şekilde sıralamak mümkündür.[71]

1- Tanrıya bağlı bulunma, ölümü ve ahreti unutmama
2- Akıl ve bilgiye değer verme, çocukları okutma, dinleme ve okumayla bilgi edinme
3- Her işte doğruluk arama, temiz düşünce sahibi olma
4- Dünyaya ve geçici zevklere düşkün olmama
5- Dile, boğaza, nefse hâkim olma
6- Zor kullanmaktan, hırsızlıktan, yalandan, içkiden, haksızlıktan, kaba sözden, dedikodudan, gevezelikten, acelecilikten kaçınma
7- Sabırlı, cömert, hayırsever olma, yapılan bir iyiliğe karşılık beklememe
8- Disiplin, doğru yasa, düzen ve adalet sağlama
9- İffet ve namusa sımsıkı bağlı olma
10- Kötü arkadaş edinmeme ve bozgunculara katılmama
11- Büyüğe ve kadına saygı, çocuklara şefkat, hizmetçilere de insaf gösterme
12- Gelenek ve göreneklere bağlı bulunma
13- Her işte ılımlı davranma
14- Hesaplı iş görme
15- Daima ağır başlı, tok gözlü, alçak gönüllü olma
16- İyi ad bırakmaya çalışma.

Yusuf Has Hacib eserinde kullandığı sembolik kahramanlardan Odgurmış sayesinde İslamiyet'in ve bu dine bağlı oluşan tasavvufun izlerini büyük bir açıklıkla dile getirmiştir.

Tasavvuf[72] tarihinin gelişim dönemi olarak kabul edilen MS IX. ve X. asırlarda mezhepler ve felsefi düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Tasavvufla

---

[71] Dilaçar, **a.g.e.,** s., 157

[72]Türk edebiyatının ünlü mutasavvıflarından Şeyh Galip tasavvufu şu şekilde tanımlar:
Bu âb u kil libâsından tasavvuf âri olmaktır.
Tasavvuf cism-i sâfi nûr-i Yezdan olmağa derler.

birlikte insanlar şekilci olmaktan sıyrılıp şeklin altındakine, niyete önem vermeye başlamışlardır. Bu yüzden tasavvufa fıkh-ı bâtın adı da verilmektedir. İslam dininin şeklî yönü ile ilgilenen, daha çok kural koymaya ve ibadet şekillerini düzenlemeye yönelen kelamcı, fıkıhçı ve felsefecilerin karşısına, ilham ve keşfi kullanarak ihlâsla ibadet eden, bu şekilde Allahın dostluğunu kazanmaya çalışan sûfiler çıkar.

Tasavvuf ilminin ortaya çıkması ile birlikte dine yaklaşımda âlimler iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta dini sistemleştiren ve onun görünen yönü ile ilgilenerek birtakım kurallar belirleyen fıkıhçılar, ikinci grupta ise dinin bir kurallar yığını hâline getirilmesine itiraz ederek batini manaları araştıran sûfiler vardı. Fakihler (fıkıhçılar) zahirî, sûfiler ise bâtıni yönü temsil etmişlerdir. Bu yüzden fakihler ve sûfiler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Sûfiler kötü muamelelerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum onlardan bazılarını tasavvufun İslam'a aykırı bir özellik taşımadığını gösteren ve sadece sûfilerin değil, diğer Müslümanların da anlayabilecekleri tarzda ciddi ve ilmî eserler yazmaya sevk etmiştir. Bunlardan bazıları; Ebû Nasr es-Serrac (ö. 988)'ın 'el- Lüma'fi't- Tasavvuf, Ebu Tâlib el Mekkî (ö. 996)'nin Kûtü'l-Kulûb, Ebû Bekr el-Kelâbâzî (ö. 999)'nin et-Ta'arruf li- Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Abdülkerim el-Kuşeyrî (ö. 1072)'nin er-Risâle, Ebu'l Hasan Ali el-Hucvîrî (ö. 1077)'nin Keşfu'l-Mahcûb li- Erbâbi'l-Kulûb ve İmam-ı Gazali[73] (ö. 1111)'in "İhyâu Ulûmi'd-Dîn" adlı eserleridir. [74]

Sûfizmin, sûfilerin[75] temsilcisi olarak esere yerleştirilen Odgurmış, tam bir dinî hayat yaşayabilmek için akrabalarından ve bütün diğer insanlardan

---

(Tasavvuf, toprak ve sudan ibaret olan sûretten temizlenmektir. Varlığından soyulan derviş, cismini saflaştırarak, Allah'ın nuru olur. (O'nunla görür, O'nunla işitir, O'nunla tutar ve O'nunla yürür.) Mehmet Emin Fidan, **Tarihî Gelişimi İçerisinde Sûfilik**, Umran yay. İst. 1998

[73]Gazalî hayatının ilk döneminde bir fıkıh âlimi olarak çalışmıştır. Fakat daha sonra bir düşünce buhranı geçirerek o zamana kadar uğraştığı ilimleri, yaşadığı hayat tarzını, inanç ve ibadet konusundaki görüşlerini bir tarafa bırakarak münzevi bir sûfi hayatı yaşamaya başlamıştır. Bir süre sonra bu hayatı da bırakarak eski mesleğine geri dönüp hocalık yapmaya yeniden başlamıştır. O bir taraftan Sünni Müslümanlığın bütün esaslarını kabul ederken, diğer taraftan dinin kuru bir iman ikrarından ve ibadetleri yerine getirmekten ibaret olmadığını düşünmüştür. Gazalî, döneminde şeriat ve tarikat olarak ikiye ayrılmış olan düşünceleri birleştirmiş, tarikat ve şeriatın bir bütün olduğunu söylemiştir.

[74] Mehmet Emin Fidan, **Tarihî Gelişimi İçerisinde Sûfilik**, Umran yay. İst. 1998

[75] Sûfi: Yaşantılarında ve düşüncelerinde Hz. Peygamberi ve sahabeleri örnek alan insanlar, meşhur şahsiyetler etrafında sohbet ve zikir halkaları oluşturarak ayrı bir sınıfı meydana getirmişlerdir. Bu

ayrılarak kendisini dine, Tanrı'ya vakfetmiştir. Akıbeti temsil eden Odgurmış ile aklı temsil eden Ögdülmiş arasındaki diyalog maddi değerler ile manevi değerlerin çatışmasını sunmaktadır. Bu iki şahsiyet aracılığıyla dünyevi olanla dinî olan karşı karşıya gelir. Hükümdar Kün Togdı devleti yönetirken yanında Ögdülmiş kadar akıllı ve tecrübeli birilerinin de yer almasını ister. Bu yüzden Ögdülmiş'in akrabası Odgurmış'ı yanına çağırır. Ancak Odgurmış, tasavvufi hayatta sûfilerin "Kurb-ı sultan âteş-i sûzandır" anlayışını benimsediği için hükümdar Kün Togdı'nın davetini geri çevirerek ondan ve devlet yönetiminden uzak kalmayı tercih etmiştir. Aslında bu bölümde yazarın temel amacının, hükümdarın dinî hayatla dünyevi hayat arasında bir denge kurmasını sağlatmak olduğu söylenebilir.

Eserde, Odgurmış aracılığıyla, "Tanrı bu dünyayı ahiret için bir sınav yeri olarak yaratmıştır ve bu dünya âdemoğlu için bir hapishanedir. Ama bu sahnede, insanlar kendilerini arındırma fırsatına sahiptir ve bu sayede öldükten sonra saygıdeğer bir yer kazanırlar. Bu hayatta mümkün olduğunca Tanrı'ya yakın olmak gerekir. Başka her şey batıldır." düşüncesi verilir. [76] İslamiyet'in etkisi sadece Odgurmış karakteri ile temsil edilmez. Eserde bütün kahramanların dünyaya yaklaşım tarzları hayatın geçiciliği üzerine kurulmuştur. Ay Toldı'nın ölmeden önce oğluna verdiği öğütler, Odgurmış'ın hükümdara verdiği öğütlerle örtüşmektedir.

İslamiyet'i bilen bir okuyucu bu eserdeki gönderimleri çok rahatlıkla fark edebilir. Ancak bu eserde ayetlere ya da hadislere doğrudan gönderimde bulunulmamıştır. Beyitlerde İslami kaynaklar gösterilmemesine rağmen bir okuyucunun bu kaynakları keşfetmesi çok da zor değildir.

Yusuf Has Hacib'in eserinden sonra üç eser yazılmıştır. Bu eserler sırasıyla; 1082 yılında Farsça olarak kaleme alınan ve ahlaki bir içeriğe sahip

---

insanlar nefsin hoşlanmadığı ve tevazu nişanı kabul ettikleri kaba yün elbise giymeyi gelenek hâline getirdikleri için Hicri 2. asrın ikinci yarasından itibaren sûfi adıyla tanınmışlardır. Sûfi Allah için kalbini saflaştıran kişidir. Geçmişten günümüze kadar sûfiler değişik isimlerle anılmışlardır: zahid, arif, derviş, fakir, âşık, veli, erenler, ehlullah, musuhi, miskin, seyyah, garib, nuriye, cûiye, şikeftiye, nüssak, ubbad, bekkâûn, hâifûn, kura, kussâs, mistik *Mehmet Emin Fidan, Tarihî Gelişimi İçerisinde Sûfilik, Umran yay. İst. 1998*

[76]Robert Dankoff, **Wisdom of Royal Glory, A Turko-İslamic Mirror for Princes,** Chicago and London 1983, s. 17-18

olan Kabusname, ikincisi ünlü Selçuklu vezir Nizamü'l- Mülk tarafından 1090 yılında kaleme alınan Siyasetname ve son olarak 1111 yılında Gazalî tarafından kaleme alınan Nasihat al Mülûk (Sultanlar için Öğüt Kitabı)'tur. Robert Dankoff, bu kitaplar okunmaya ve taklit edilmeye devam edilirken Kutadgu Bilig'in orijinal şeklinin ve edebî niteliğinin pratikte unutulmuş olduğunu söylemiştir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır. O dönemde Karahanlıların yaşadığı bölgede üç büyük güç hâkimdir. Gazneliler, Selçuklular ve Karahanlılar. Selçuklular 1040 Dandanakan savaşında Gaznelileri yenilgiye uğratınca bir kat daha güçlenmişlerdir. Selçuklular güçlerini arttırırken Karahanlılar giderek zayıflamıştır. En nihayetinde Selçuklular 1089 yılında Karahanlıları hâkimiyetleri altına almışlardır. Selçukluların dünya üzerinde büyük bir güç hâline gelmesi, yönetim kadrosuna ünlü vezir Nizamü'l Mülk'ten sonra genellikle Fars kökenli şahısların getirilmesi ve Selçuklu sarayında, devlet teşkilatıyla edebiyat çevresinde umumiyetle Farsça; medrese çevresinde Arapça; Selçuklu Hanedanı Türkmenler arasında ve orduda da Türkçe konuşulup yazılması Kutadgu Bilig ile adı geçen diğer üç eserin yaygınlık bakımından neden farklı olduğunu bize göre açıklamaktadır. Kaldı ki Kutadgu Bilig'e sonradan eklenen mensur parçada bu eserin nerelerde, hangi isimle bilindiği de ortaya konmaktadır. Ayrıca eserin nüshaları, yazılış tarihleri ve yazıldıkları coğrafya bakacak olursak KB'nin en eski nüshası olan Fergana'nın metnin yazılışından 200-250 yıl sonra Fergana'da, Mısır nüshasının aşağı yukarı 300 yıl sonra Kahire'de, Herat nüshasının ise 370 yıl sonra Herat'ta -daha sonra İstanbul'a getirtilmiştir- istinsah edilmiş[77] olduğunu görürüz. Bu da bu eserin uzun yıllar –aşağı yukarı 400 yıl- Türkistan, Mısır ve İstanbul'a ulaşan bir coğrafyada okunduğunu ve ilgi gördüğünü gösterir.

0. 2. 4. 3. Şiir/Mesnevi

Farsçadan Türk edebiyatına geçen mesnevi sözcüğü, her mısrası kendi arasında kafiyeli beyitlerden meydana gelen bir nazım şeklini ifade

[77] Ahmet Bican Ercilasun, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", **Makaleler,** Dil-Destan-Tarih-Edebiyat, (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ, ANK 2007, s. 176, 192

etmektedir. Beyit sayısı bakımından mesneviler değişiklik gösterebilir. İki beyitten başlayarak 20-30 beyte kadar olan kısa mesneviler yazıldığı gibi, mesnevi şekliyle binlerce beyit süren uzun hikâyeler, kitaplar da yazılmıştır. Mesnevilerde her beyit kendi arasında kafiyelidir ve her beytin anlamının kendi içinde tamamlanması gerekir. Beyitler arasındaki bütünlüğü konu birliği sağlamıştır. Şekil itibariyle her beytin kendi arasında kafiyeli olması yazarlara büyük bir yazım kolaylığı sağladığı için destanlar, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici dinî ve ahlaki konular mesnevi türünde yazılmıştır. Mesnevi türünde şair ve yazarların uyduğu biçim şu şekildedir: Başlangıçta tevhid, münacat, Hz Peygamber ve halifeler için söylenmiş na'tlar, kitabın adına yazıldığı kişi için bir övgü vardır. Daha sonra eserin niçin yazıldığı anlatılır.[78] Mesnevinin asıl konusu bölüm bölüm ve ayrı başlıklar altında anlatılır. Şairler, mesnevilerde konunun ve ahengin tekdüzeliğini değiştirmek için arada uygun düşen yerlerde gazeller de söylerler.

Mesnevi edebiyatının doğduğu yer İran'dır. Buradan Arap ve Türk edebiyatına geçmiştir. Arap edebiyatında mesnevi türüne Farsçadan yapılan çeviriler sırasında başvurulmuştur. Arap edebiyatında bu tür, mesnevi adıyla değil kaside-i müzdevice adıyla anılmıştır.

X. yy'da İslami-İran edebiyatında bu türle hamasi, destanî ve millî eserler yazılmıştır. Daha önce yazılmış şehnamelerden ve halk arasında söylenegelen hikâyelerden yararlanarak 60 bin beyitlik "Şehname"yi kaleme alan Firdevsî Türk edebiyatındaki şairlerde mesnevi geleneğinin oluşmasını sağlayan en önemli isimlerden biridir. Mesnevi türünün ilk örneğini veren Firdevsî İslami duyarlılığa uygun olan yeni bir şekli İran geleneklerine uygulamıştır. Robert Dankoff, Yusuf Has Hacib'in şiir örnekleri seçiminde ve epik tarza yönelmede Firdevsî'den etkilendiğini söyler. Ancak araştırmacı Kutadgu Bilig yazarının, İslam kültürü çatısı altında, Türk geleneklerine Arap, İran gelenekleri yanında yer sağlamaya çalıştığını, kısacası Türk hükümdarlık geleneğinin ve aklının İslam'la eşit derecede tutarlı olduğunu, çağdaşı Arap ve İran'la karşılaştırılabileceğini ve onlardan üstün olduğunu göstermeyi

[78]Haluk İpekten, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz,** Dergah yay., İst. 1994, s. 49

amaçladığını söylemektedir. Yusuf Has Hacib bunu yaparken Firdevsî ile aynı şekli kullanmıştır; ancak şekil içerisinde kullanılan metot ve ulaşılmak istenen sonuç Firdevsî ve Yusuf Has Hacib'de farklıdır. Bu anlamda Yusuf Has Hacib yazdığı eser ile bir orijinallik yakalamıştır.

Yusuf Has Hacib Türklerin çok eski zamanlara uzanan devlet yönetme geleneğini, Farslardan ödünç aldığı mesnevi şeklini kullanarak bu eserde dile getirmiştir. Her ne kadar kitaptaki değerler İslami özellikler taşısa da bu eserde Uygur kültürünün izlerini de takip etmek mümkündür. Bu, eserde tercih edilen sözcüklerden çıkarılabilir. Yusuf Has Hacib, ahlak, politika ve devlet gibi soyut kavramları anlatmak için Türkçeyi kullanmıştır. Abdulkadir İnan Kutadgu Bilig içerisinde kullanılan yabancı sözcük sayısının %10'u geçmediğini, Yusuf Has Hacib'in iyi bir Müslüman olduğu hâlde 6645 beyitlik bir eserde Allah sözcüğünü hiç kullanmadığını, bunun yerini eski kültürünün izlerini gösteren Tanrı, İdi, Ugan, Bayat sözcüklerini tercih ettiğini söyler.[79]

Türk edebiyatının ilk uzun mesnevisi olma özelliğini taşıyan Kutadgu Bilig, eksiksiz bir mesnevi örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, fe'ilûn, fe'ûlûn, fe'ûlun, fe'ûl kalıbıyla yazılmıştır. 82 baba ayrılarak anlatılan eser bütün mesnevi türlerinde olduğu gibi Tanrı'nın övgüsü ile başlar: *1. bab tengri 'azze ve cellening ögdisin ayur.* Daha sonra Hz Muhammed'in ve dört halifenin övgüsü yer alır: *2.bab yalavaçımız ulug Muhammed-i Mustafa ögdisin ayur.* 3. *bab yalavaçımıznıng tört işlerining ögdisin ayur*. Eser Tavgaç Buğra Han'a sunulduğu için Yusuf Has Hacib kitabın dördüncü bölümünde o dönemin hükümdarına övgüsünü sunar: *4. bab yaz faslın bugra han ögdisin ayur.*

Bu eserde yazar tekdüzeliği ortadan kaldırmak için -Türk şiiri geleneğine de uygun olarak- araya dörtlükler sıkıştırmış, bu eserin sonuna kaside şeklinde parçalar eklemiştir. Eser içerisinde yer alan bu dörtlüklerin sayısı 173'tür ve bu dörtlükler mâni tarzında kafiyelenmiştir. Aruz vezni ve mesnevi tarzında yazılmış olmasına rağmen bu eserde tam ve zengin kafiye yerine, Türk şiirinin genel özelliğine uygun olarak yarım kafiye kullanılmıştır.

---

[79] Abdülkadir İnan, "Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar", **Kutadgu Bilig Özel Sayısı**, sayı 98, s. 112-127

Ayrıca Kutadgu Bilig’de Eski Uygur şiirindeki mısra başı kafiyesi de kullanılmıştır.[80]

Türk edebiyatında mesnevilerin konuları genellikle, dinî, ahlaki, tasavvufi, aşkî, tarihî ve hamasidir. Kutadgu Bilig mesnevilerdeki genel yaklaşıma uygun olarak bünyesinde öğüt unsurları taşımaktadır.

0. 2. 5. Metnin İçerik Bakımından Taşıdığı Özellikler

“Her metin alıntılardan oluşan bir mozaiktir, her metin, bir başka metnin dönüştürülmesi ve bir başka metnin kendi içinde eritilmesidir.” (Julia Kristeva)

Metin diğer türlerden yalıtılmış bir şekilde, tek türün özelliklerini bünyesinde barındırarak okuyucu karşısına çıkmaz; içinde başka türlerin özelliklerini de taşır. Bir metin başka metinlerle bağlantı kurularak kaleme alınır. Bu bağlantılar kimi zaman açık kimi zaman da gizli bir şekilde kurulabilir.

Bugüne kadar yazılan siyaset ve ahlak kitapları az ya da çok birbirine benzemekte ve kimi zaman içinde taşıdığı fikirler bakımından birbirini tekrar etmektedir. Halil İnalcık, “Siyaset ahlaktan ayrılmaz, siyasetnameler aynı zamanda bir ahlak kitabı, bir ahlaki öğütler dergisi mahiyetindedir.”[81], demektedir.

Siyasetnamelerin esas gayesi ideal toplum düzeninin oluşturulmasıdır. Eserde öncelikli olarak devlet yönetiminin tanımı ve ilkeleri, devlet örgütlenmesi, birey toplum ve birey devlet ilişkileri ele alınmaktadır.[82] Kutadgu Bilig’de devlet önceden belirlenmiş esaslar üzerine inşa edilmiştir. Devlet belirli bir yönetim esasını benimser. En eski çağlardan itibaren devletin iki esas görevi olduğu kabul edilmiştir. Bunlardan ilki, vatandaşlarını dıştan gelebilecek tehlikelere karşı korumak ve kollamaktır. İkinci görevi ise vatandaşları arasındaki adaleti sağlamaktır. Hangi rejimle idare edilirse edilsin ve hangi çağda olursa olsun bütün devletler bu görevleri yerine

---

[80] Ercilasun , **a.g.e.,** s. 301

[81] Halil İnalcık, “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adalet”, **Adalet Kitabı** (Editörler, Bülent Arı, Selim Arıtaş) Adalet Bakanlığı yay., ANK 2007, s. 28

[82] Caner Cantürk, “Kutadgu Bilig’de Türk Yönetim Felsefesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 137, nisan 2002, s. 139-144

getirmeye çalışmışlardır.[83] Bu görevler yerine getirilirken aynı zamanda birey, toplum ve devlet ilişkileri belirli kurallara bağlanmıştır.

İncelediğimiz metin tek başına bir siyaset ya da ahlak kitabı değildir. Bu iki özellik birbirine karışmış şekilde bir arada bulunur. Burada metin türünden bahsedilirken Kutadgu Bilig ile ilgili bazı fikirleri ortaya koyabilmek için klasik bir yaklaşım tarzı benimsenmeye çalışılacaktır.

0. 2. 5. 1. Adalet

Siyasetnamelerde adalet, bir halkanın ilk zinciri olarak yer alır. Adaletle hükmeden padişah iyi bir devlet yönetimi için gerekli olan şartın en önemlisini uygulamakla halkın huzurlu olmasını sağlayacaktır. Halk huzurlu olursa köylü tarlasında, esnaf dükkânında, halk diğer işlerinde mutluluk içerisinde çalışacaktır. Bu sayede verim artacak, verimin artması ile devlet topraklarından düzenli olarak vergi alacak, böylece dolu bir hazineye sahip olacaktır. Büyük bir hazine ile hükümdar iyi ve güçlü bir ordu düzenleyecek, bu ordu ile yeni ülkeler fethedecektir. KB'nin yazarına göre adalet ve ihtiyat bir memleketin idare edilebilmesi için şarttır.[84]

Genellikle kanun, nizam diye manalandırılan *töre*, örfe dayanan hukuki müesseseler olarak da açıklanmaktadır.[85] Türklerin milî bir devlet yönetim ilkesine sahip olması töre sayesindedir. 585 yılında Doğu Göktürklerin başında bulunan Şe-tu Kağan, Çin Kağanına yazmış olduğu mektupta töreyi ve Türk halkının buna yaklaşım tarzını şu şekilde ifade etmektedir: *"Bizim törelerimiz ve geleneklerimiz çok uzak çağlardan gelir ki, ben bile bunlardan bir tekini değiştirmeye şimdiye kadar cesaret edemedim. Çünkü bütün bir Türk milleti aynı kalbi taşıyor."*[86] Kutadgu Bilig'de 'töre' kanun olarak kabul edilir. Töre hükümdardan üstündür. Eserde töre güneşe benzetilir. O, sabittir; bir şeyi eksilmeden daima bütünlüğünü muhafaza eder. Aydınlığını bütün insanlara ulaştırır. 'Töre'nin doğru tatbik edilebilmesi için devlet adamlarının

---

[83]Prof. Dr. Ekrem Memiş, **Türk Kültür Tarihi,** Çizgi Kitabevi, Konya 3. basım Eylül 2003 s. 17
[84]Süleyman Özbek, **"Siyasetname Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudur'un Değerlendirmesi",** (erişim) http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/IX2/08SOzbek.pdf
[85]İbrahim Kafesoğlu, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, İst. 1980, s. 22
[86] Memiş, **a.g.e**, s.78

sahip olması gereken bazı özellikler vardır. Bunlar: könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik) ve kişilik (insanlık)tir.[87] Kutadgu Bilig, hükümdarları her iki dünyada başarılı olmak için hazırlamayı amaçlar. Odgurmış'ın ölümündeki ders, ondan önce Ay Toldı'nın ölümünde olduğu gibi, açıktır. Hükümdarın hâkimiyetini devam ettirmesi sadece dine bağlı olamaz, hükümdar dinden daha fazla talihe bağlıdır. Adalet ve akıl, devletin direğidir.[88] Adaletin olmadığı yerde düzensizlik hâkimdir. Yusuf Has Hacib'in eserindeki karakterlerden Kün Togdı hem adaleti hem de hükümdarı temsil etmektedir. Yazar, hükümdara neden Kün Togdı adını verdiğini 825-835. beyitlerde açıklamaktadır: "*Künüg kör irilmez tolu ok turur / Yarukluki bir teg talu ok turur*"(*Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.) (825); "Mening me kılınçım angar okşadı / Könilik bile toldı eksümedi"* (*Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez.*) *(826); "Kayu ilke tegse mening bu törüm / Ol il barça itlür taş erse korum" (Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer.) (830); "Bu kün burcı arslan bu burc tepremez / evi tepremezi üçün artamaz" (Güneşin burcu Arlan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz.) (834);" Mening kılkımı kör yime bir yangın / Özüm tegşürülmez yarukta öngin" (Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım katiyen değişmez.) (835).* Yazar bu şekilde adalet ve hükümdarı birleştirmiştir.

Adından da anlaşılacağı üzere hükümdar güneş gibidir ve ışığı bütün insanları aynı şekilde aydınlatmalıdır. Hükümdarın adaleti bütün tebaası üzerine aynı şekilde tecelli etmelidir: "*Kerek oglum erse yakın ya yaguk / Kerek barkın erse keçigli konuk"* (İster oğlum, ister yakınım veya hısmım olsun; ister yolcu, geçici ister misafir olsun) (817); "*Törüde ikigü manga bir sanı / Keserde adın bulmagay ol mini"* (Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulmaz.) (818).

[87]Kafesoğlu, **a.g.e.,** s. 20
[88] Dankoff, **a.g.e.,** s.29

Eserde Kün Togdı üçayaklı bir taht üzerinde oturur, elinde bir bıçak, sağ tarafında şeker, sol tarafında acı ot vardır. Kün Togdı bu nesneleri kullanarak adaletini açıklamaktadır: "*Bu kürsi özele öz oldurdukı / Adakı üç ol kör ay könglüm tokı"* (Bak, bu üzerinde oturduğun tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran.) (801); "*Kamug üç adaklıg emitmez bolur/ Üçegü turur tüz kamıtmaz bolur"* (Üçayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz.) (802); K*önilik özele keser men işig / Adırmaz men begsig ya kulsıg kişig"* (Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam.) (809); "*Bu bögde biçek kim eligde turur / Bıçıglı kesigli turur ay unur"* (Ey becerikli insan elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir.) (810); "*Şeker ol kişi bir angar küç tegip / Törü bulsa mindin kapugka kelip"* (Şekere gelince, o zulme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir.) (812); "*Uragun yime ol kişiler içer / Özi küçkey erse könidin kaçar"* (Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer.) (814) Eserin 18. bölümünde ortaya konan bıçak benzetmesi işlerin zamanında ve kesin olarak bitirilmesi ve herhangi bir şüpheye yer bırakılmayacak şekilde uygulanmasını temsil eder. Şeker haklı ile haksızın ayırt edildiği, daima haklının hakkını aldığı bir anlayışı temsil eder. Acı ot ise zorbalık ya da hile ile toplumdaki adalet mekanizmasını bozanlara verilecek cezayı ortaya koyar. [89]

Adaletin sembolü olan bu üç ayaklı taht, Batı edebiyatı içerisinde Tanrıça Dike ile temsil edilmektedir. Kutadgu Bilig'in kahramanı Kün Togdı elinde bir bıçak tutarken, Tanrıça Dike kılıç tutar. Yunanistan'da adalet sosyal bir uyum olarak ortaya çıkar ve adalet sadece hükümdarlar tarafından devam ettirilir.[90] Adaletin devam ettirilmesi Türk geleneklerinde töreye bağlıdır. Ancak törenin tatbik edilebilmesi için iktidara ihtiyaç duyulur. İktidarın da kanun emrinde olması icap eder, zira gerçek kudret kanundadır. İktidar her zaman değişebilen bir mahiyete sahip olduğundan daima kanunun kontrolü altında tutulması gerekmektedir. Eski Türk düşüncesine göre iktidar kişiye

---

[89]Caner Cantürk, "Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi", **Türk Dünyası Araştırmaları,** sayı 137, Nisan 2002, s. 139-144

[90] Dankoff, **a.g.e.,** s. 6

Tanrı tarafından verilmekteydi. "*Törümiş neng erse yokalgu turur / Törütügli halik ne kolsa kılur*" (Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse onu yapar.) (692) Göktürk kitabelerinde hakan Tanrı tarafından kut ve kısmet ile donatıldığı için tahta çıkabilmekte ve kendine verilen vazifeleri yapmakla yükümlü bulunmaktaydı.[91] Yusuf Has Hacib eserinde bu eski Türk telakkisini kahramanlar ve onlara yüklediği görevler vasıtasıyla yaşatmaktadır. Hükümdarın veziri Ay Toldı kutun/talihin temsilcisidir. Türk geleneklerindeki bu duruma benzer bir durum Yunan edebiyatı içerisinde de bulunur. Hükümdarken, diğer bütün insanlarda olduğu gibi, kendi kontrolü dışında bir güç olan talihin/kutun kararsızlığına maruz kalmak söz konusudur. Batı edebiyatında talih bir top üzerine oturmuş kör biri olarak Tanrıça Tyxe ile temsil edilmiştir. Kutadgu Bilig'de kutun temsilcisi olan Ay Toldı da yere bir top koymuştur. "*Topık yirde urdum bu söz berkitü / Özüm yangzagını sanga körkitü*" (Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğimi göstermek için yere bir top koydum.) *(661)* *"Neteg kim orunsuz topık yuvlanur / Anı teg me devlet özüm yolunur"* (Düm-düz yerde top nasıl kendi kendisine yuvarlanırsa, saadet de öyledir; ben sıyrılıp giderim.) *(662)*

Kutadgu Bilig'de kullanılan güneş ve ay sembolüyle Batı Edebiyatı arasında paralellik kuran araştırmacılara karşılık Prof. Dr. Fuat Köprülü, bu sembolleri Türk halk edebiyatı ve folklor geleneğine bağlamaktadır. Ona göre Yusuf Has Hacib eserinde, Kün Togdı ve Ay Toldı adındaki kahramanları kullanarak, gerçekte Türk destan edebiyatının birer hatırası olarak Orta Asya halklarının dünyasında kökleşmiş unsurları yansıtmaya çalışmıştır. Türklerin mitolojik atası olarak kabul edilen Oğuz Kağan'ın oğullarından birinin adı Ay, diğerinin adı ise Kün'dür. Oğuz Kağan'ın annesinin adı da Ay Kağan'dır, demektedir. Araştırmacıya göre eserde anlatılan Âlp tipinin eserde anlatılış biçimi de KB'nin eski Türk toplum hayatına ve tarihî geleneklerine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir.

---

[91] Kafesoğlu, **a.g.e**, s. 28

Türk devlet ananesinde törü, ilahi menşeli hakimiyetten (kut) ayrılmaz. Bir kagan, özellikle devlet kurucu Türk kaganı mutlaka bir törü koymalıdır. *"Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'te Türk İdare Geleneği ve Adalet", Adalet Kitabı (Editörler, Bülent Arı, Selim Arıtaş) Adalet Bakanlığı yay., ANK 2007, s. 36"*

İbrahim Kafesoğlu, Batı edebiyatında adalet kavramını temsil eden sembollerle KB arasında kurulan paralelliği eleştirmiş ve buna çok büyük manalar atfedilmemesi gerektiğini savunmuştur. Araştırmacıya göre adaletin kılıçla temsil edilmesi bütün dünyada kullanılan genel bir semboldür ve üç ayaklı iskemle ve taht tasvirlerini sadece Yunan edebiyatında değil eski İran'da da bulmak mümkündür.[92]

Aslında edebiyat içerisinde yer alan ilk hükümdarlık tasvirlerine baktığımızda hükümdarların güneş ve ay sembolü ile anlatılmış olduğunu görürüz. *Yakın Doğu'daki klasik hükümdarlık ideolojisi milattan önce Cyrus tarafından kurulan ve ilk dünya imparatorluğu olan Pers imparatorluğunda tespit edilir. Klasik ideolojiye göre, insanların hükümdarı ilahî ve kutsaldır. Onun yeryüzüne ilahî inişi doğum efsanelerinde ve onu çevreleyen tasvirlerde gösterilir. O, güneşin ve ayın oğludur, adı yıldızlar arasındadır. Onun dünya üzerindeki kutsal yeri, saraydaki törenlerde ve saltanat nişanında gösterilir. Krallar kâinatın hükümdarı, yedi iklimin efendisi ve çağların hükümdarıdır. O ya barışçı güneş kral ya da savaşçı ay kraldır. O, barışı ve refahı koruyan, mutluluk ve zenginliği getirendir. Onun elementi ateştir ve sembolü alev halesi ya da nurdur. Krallık talihi ya da bahtıyla kimliği tespit edilen tapınma nurudur. Hale bulunduğu sürece krallık büyür, eğer hale yoksa krallık dert çeker. İyi bir hükümdar Tanrı'nın suretidir. Gücü ve şanının sembolü olarak Tanrı gökyüzündeki ay ve güneşte yer alır. Bu yüzden Tanrı'nın vekili olan hükümdar, yeryüzündeki bir parlaklıktır.*[93] Hükümdarın Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak görülmesi ve hükümdarların yeryüzünde görevlendirilmesinin Tanrı iradesine bağlanması Mezopotamya'da uygulanan ritüellerde de görülmektedir. Bu ritüellere göre kralın başının üstünde doğaüstü bir ışık parıldıyordu. Kral daha doğmadan önce, tanrılar onun yazgısını hükümdarlık olarak belirlemişti. Kral, tanrının yeryüzündeki oğulları olarak görülürdü. Hükümdar tanrıların karşısında halkı temsil ediyor ve uyruklarının günahlarının kefaretini o ödüyordu.[94] Konfüçyüs *"Ahlak*

---

[92] Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 42
[93] Dankoff, **a.g.e**, s. 6
[94] Eliade Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi,** Kabalcı yay., İst. 2003, s. 95

bakımından olgun olan bir yönetici halka iyi bir örnek olabilir. Bunun için ahlakı yüksek olgunluk göğün seçtiği hükümdar içindir.”[95] diyerek bir anlamda hükümdarların seçiminin Tanrı iradesinde olduğunu göstermiştir. Hükümdarlarda kut bulunduğu için Tanrı tarafından görevlendirilmesi Türk devlet ideolojisi içerisinde de yer almaktadır.

Devlette kanunu yürütenler her yerde ve her zaman aynı kudreti gösteremediklerinden, bazen adalete hor bakılır ve hukukun gerçekleşmesi zaafa uğrarsa kut'un nuru söner, dünya karanlığa bürünür.[96] “*Inançsız turur kut vefasız yayıg / Yorırda uçar terk adakı tayıg”* (Saadete inanılmaz, o vefasız ve dönektir, yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır.) (KB 670); *“Küvenme bu kutka kelir hem barır / Inanma bu devlet birür hem alır.”* (Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır.) (KB 694).

Hükümdarın kutu elinde bulundurmasını şarta bağlayan Ay Toldı, aslında bu şartları sayarak iyi bir yöneticide bulunması gereken özellikleri sıralamıştır. Bir hükümdar öncelikle mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır. (KB 703); Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata gitmemelidir, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır. (KB 704); Toplanmış olan malı yerine sarf etmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemelidir. (KB 705); Kendinden büyüğe saygı göstermeli, kendinden küçüğe ise rifk ve şefkatle muamele etmelidir. (KB 706); Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır. (KB 707); Boşu boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir. (708); Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır (KB 709).

Robert Dankoff evrensel sayılabilecek hükümdar tasvirlerinin kaynağının İslamiyet ve Hristiyanlık gibi tek Tanrılı dinlere bağlanabilecek bir gelenek olduğunu söylemiştir. Halil İnalcık, YHH'nin eserindeki idare sanatı ile ilgili görüşlerin, XI. asırda İran- İslam dünyasında yayılmış ve kökleşmiş

---

[95]Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** fakülte kitabevi yay. Tarih ve Medeniyet dizisi, 2002

[96] Kafesoğlu, **a.g.e.,** s. 28

birtakım telakkilere icrâ olunabileceğini ve bunların da daha eski Hint-İran kaynaklarına götürülebileceğini, ancak Türklerde adalet kavramıyla *törü*nün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanması anlaşıldığı için Türklerdeki adaletin, İran devlet anlayışındaki adalet kavramından ayrıldığını kaydetmiştir.[97] Hükümdarlar, etkilerinde talihin yer aldığı Tanrı'nın isteklerine bağımlıdır ve onlar sadece Tanrı'nın isteklerine göre hükmeder.[98]

Bir siyasetname olan KB, dinî unsurlarla adaleti birleştirmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Ancak devletin başı olan ilig aynı zamanda bir halife değildir. Eserde Yalavaç sözcüğü ve tört eşle yetinilmiştir. KB yazarı Yusuf Has Hacib Farabî'nin öğrencisi olmasından dolayı, onun 'devletin başı olan hükümdar sanki yalavaçlık hırkasını giymiş bir başkan gibi, ulusunu güden üstün bir kişidir' düşüncesini eserinde yansıtmıştır.[99]

Adalet kavramı ve devlet fikri Doğu edebiyatında da işlenen bir konudur. Bazı araştırmacılar KB'nin İran devlet geleneğinden etkilendiği fikri üzerinde dururken İbrahim Kafesoğlu, İran devlet geleneği ile Türk devlet geleneği arasında farklar olduğunu; İran devlet geleneğinde her şeyin üstünde hükümdarın mutlak otoritesi varken Türk devlet geleneğinde hâkimiyetin törü ve kuttan ibaret olduğunu söylemiştir. Yani Türklerde hâkimiyet fikri hükümdarın bir bağışlama fiili değil, törünün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır,[100] demektedir. Kutadgu Bilig üzerine çalışan bir başka araştırmacı Robert Dankoff ise Perslerde hükümdarların hem adalet hem de bahtla temsil edildiğini, güneşin ışık dağıtması gibi hükümdarların da adalet dağıttığını ve talihle sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemektedir.[101] Her ne kadar Kutadgu Bilig İç Asya Türkleri ve İslami-İranlıların sahip olduğu iki farklı hikmet geleneğini birleştirme girişimi olsa da bu eserin büyük oranda bu Pers-İslam geleneğinden alınmış olduğunu kaydetmektedir.[102] Agop Dilaçar Kutadgu Bilig ile ilgili olarak: "Karahanlı Türkleri her şeyden önce ulusçu ve

---

[97]Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig Türk İdare Geleneği ve Adalet", **Adalet Kitabı** (Editörler, Bülent Arı, Selim Arıtaş) Adalet Bakanlığı yay., ANK 2007, s. 27, 48
[98] Dankoff, **a.g.e.,** s. 6
[99] Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi,** TDK yay. Ank 2003 (4. baskı), s. 26
[100] Kafesoğlu, **a.g.e.,** s. 35
[101] Dankoff, **a.g.e.,** s. 6
[102] Dankoff, **a.g.e,** s. 4

Türkçü olmuşlardır. Balasagunlu Yusuf eserini Arapça ya da Farsça değil Türkçe yazarak İslamiyet'i kabul eden Türklerin ilk başyapıtını ortaya koymuştur." demektedir.[103]

Ahlaki ilkeler bütün insanlar için birleştirici bir ölçüt değildir. Tüm insanlar arasında uyumu, düzeni sağlayacak ahlaki erdemin en mükemmelini adalet oluşturur.[104] Esere göre devlet herkese eşit davranarak adaleti sağlayamaz, ancak herkese hakkını vererek adaleti sağlayabilir.

0. 2. 5. 2. Akıl, Bilgi, Terbiye ve İlim

Ahlak felsefesine göre insanoğlunun iyiyi veya kendi mutluluğunu bulması ona bahşedilmiş olan akıl etkinliğine bağlıdır. Erdemli sözcüğü ile neyin anlaşılması gerektiği ortaya konduğu takdirde mutluluk belirlenebilir. Felsefeye göre ruhun her bölümüne uygun olarak iki tür erdem vardır. İlkine akıl (düşünce erdemleri) ikincisine de ahlaki erdemler karşılık gelir. Ahlaki ilkeler vasıtasıyla insanlar arasında bir uyum sağlanabilir. Ahlaki eylemde bulunan kimse yalnızca doğru olanı yapan değil, aynı zamanda doğru düşünüşe sahip olandır da. [105]

Aristo'nun kaleme almış olduğu Nikomakhos'a Etik'te ahlaki erdem, akli erdeme bağlanmıştır. Çünkü insan davranışlarını belirleyen kurallar akıl tarafından oluşturulduğu sürece erdemli olabilir. Aristo'ya göre insan mutluluğu tüm etkinliklerin en üstünü ve insan doğasının en iyisini oluşturan aklın saf etkinliğinde, manevi yaşamda gerçekleşir. İnsan, düşüncesi vasıtasıyla mükemmel ve daimi bir huzura ulaşır. Mutluluk önce düşünceyle başlar, düşüncenin gelişen gücü vasıtasıyla artar. Büyüklük değerini kazanmanın tek yolu, kendimizde bulunan en yüce yönümüzü eylemlerimize hâkim kılmaktır. (NE X. 7)

Eserimizin yazarı Yusuf Has Hacib'in Aristo'dan etkilenip etkilenmediğini ortaya koyabilmek için Aristo'nun etik ve siyaset hakkındaki düşüncelerini bilmek gerekmektedir. Filozof, "Nikomakhos'a Etik" adlı yapıtında ahlakla ilgili

---

[103] Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi,** 900. Yıldönümü dolayısıyla, TDK yay. Ank 1972
[104] Çilingir, **a.g.e.,** s. 16
[105] Çilingir, **a.g.e.,** s. 16

düşüncelerini belirtirken ahlak ve siyasetin kesiştiği noktaları da bir anlamda ortaya koymuştur. Bu yapıtta Aristo'nun düşünceleri şöyledir:

- Her insani eylem ve araştırma bir amaca yöneliktir. Bu amaç yani tüm etkinliklerin kendine yöneldiği şey iyidir.
- İnsani eylemlerin yönelmiş olduğu çeşitli iyiler içerisinde, sırf kendisi için elde edilmeye çalışılan en yüksek iyi veya son amaç mutluluktur.
- Mutluluk iyi idesinde (Platon) veya gökyüzünde değil, bu dünyada ahlaki eylemde aranmalıdır.
- En yüksek iyi ancak insani yaşam tarzlarının en üstünü olan teorik yaşamda gerçekleşebilir.
- İnsanın gerçek belirlenimi veya kendine has özelliği akıl sahibi varlık olmasında yatar.

İnsanın gerçek anlamda mutlu olması aklı rehber edinerek yaptığı davranışlarına bağlıdır.

Her sanat ve araştırmanın iyiyi arzuladığı ve amaçladığını söyleyen Aristo'ya göre sanat ve bilimler içinde amaçlar bakımından sonsuz bir sıralama yapmak mümkündür; ancak önemli olan bunların hepsini kapsayacak bir bilimden söz edebilmektir. Ona göre de bu bilim siyasettir. Çünkü şehirler, toplumlar ve ülkeler için hangi bilimlerin gerekli olduğunu; hangilerini, kimlerin ne kadar öğrenmesi gerektiğini belirleyen şey siyasettir. O dönemde en çok değer verilen askerlik, ekonomi, retorik gibi bilim dalları da siyasetin çatısı altında değerlendirilir. Aristo'ya göre siyaset bilimi, insanların neler yapması ve nelerden kaçınması gerektiğine dair kurallar koyarak insan için iyi olanı belirlemeye çalışır. Siyaset tek bir kişi için de istenen bir şeydir; ancak bir millet ve kentler için olursa daha güzel ve tanrısal olur.[106]

İdeal devlet düzeninin kurulması ve korunması devlet adamlarının aklı, bilgiyi ve ilmi ön plana almasıyla mümkündür. En eski Türk devletlerinde kağanlarda bulunması gereken en önemli nitelik bilge olmalarıydı. Ancak o devrin ilkelerine göre bilgelik yeterli değildi. *"Basa aydım emdi munu*

---

[106] Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik,** (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yay., Ankara 1998, (374-322)

yalngukug / agırlıkı boldı bilig ög ukug.” (Bundan sonra imdi insandan bahsettim; onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır.) (KB 147) Yazar, eserinde akıl ve bilgiye özel bir bölüm ayırmıştır. Yazar, “İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Söyler” adlı bölümde akıl ve bilginin önemi üzerinde durmakla kalmamış, aynı zamanda eserin birçok yerinde akıl ve bilgiye vurgu yapmıştır. *“Bayat kimke birse ukuş ög bilig/ Öküş edgülükke uzattı elig.” (Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır.) (KB 151); “Biligni bedük bil ukuşnı ulug / Bu iki bedütür ödirmiş kulug.*”(Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil; seçkin kulu bu iki şey yükseltir.) (KB 152*); “Ukuş birle işle kamug iş küdüg / Bilig birle bekle bu bulmış ödüg”* (Bütün işini gücünü anlayış yolu ile yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgi ile koru) (KB 161)

KB’de Ögdülmiş ile ilgili 2010 beyit tespit edilmiştir. Bu miktar, aşağı yukarı kitabın üçte birine karşılık gelir. Bu beyitler aklın önemini belirtmesi bakımından oldukça mühimdir. [107]

YHH, Eflatun’da ve Farabî’de olduğu gibi devletin temeline akıl, bilgi ve bilgeliği koymaktadır. Devlet hastalığının biricik çaresi bilgi ve akıldır. Tanrı vergisi olan kut, ancak akıllı ve bilgili insana layıktır. [108] Devlet Siyaseti (Es-siyasetü’l- medeniyye), Aklın Anlamı (Ma’ani’ü’l- Akl) adlı kitapların yazarı olan Farabî, ahlakın olgunluğa erişmesini dinî bir topluluk meydana getiren devlete bağlamıştır. Bilgisiz ve kötü bir devlette halk yer, içer, çocuk doğurur ama daima hayvan gibi yaşar. Eğer devlet başkanı bilgin, iyi, adil, merhametli ve sözünde duran bir kişi ise, halka doğru yolu gösterir, onu her bakımdan yükseltir.[109] Devlet adlı bir yapıt ortaya koyan Eflatun da eserinde devletin temel ilkelerini açıklamıştır. Ona göre bu ilkelerin en önemlisi öğretimdir ve her şey öğretim ve bilgi ile ölçülür. O yüzden devlet yönetimlerinde bilim adamları çok önemli bir yere sahiptir. Eflatun’a göre erdemin kaynağı bilgidir ve erdem bilgiden doğar. Ruh bedenden daha önemlidir ve ruhun başlıca dört erdemi vardır: bilgelik, adalet, gözü peklik ve ılımlılık.

[107] Memiş, **a.g.e.,** s. 106
[108] Memiş, **a.g.e.,** s. 113
[109] Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi,** TDK yay. Ank 2003, s. 26

Yusuf Has Hacib, insanlara aklın doğuştan verildiği üzerinde durmuştur. *Çalışmakla elde edilmeyen şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. (KB 1682). Akıl ve beylik insana doğuştan verilen özelliklerdir. İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir. (KB 1683)* Burada yine yazar kuta gönderimde bulunmuştur. Tanrı istediği insanı bey olarak yaratır ve ona beyliğine yakışacak akıl verir. *Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi bey olur. (KB) 1950); Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. (KB 1933)* Bir beyde bulunması gereken özelliklerin başında akıl ve bilgi gelir, her ne kadar beylik bir kişiye doğuştan verilmiş olsa da bir beyin beyliğini elinde tutabilmesi aklı ve bilgiyi nasıl kullandığına bağlı olarak değişir. *Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler. (KB 1952).* Beyde bulunması gereken diğer özellikler akıl ve bilgiye göre tali unsurlar olarak eserde yer alır*. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olması da lazımdır. (KB 1951)* Beyin akıllı ve bilgili olması onun yönetimdeki başarısını ya da başarısızlığını belirleyecek ana unsurlardır. *Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır. (KB 1956); Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et. (KB 1970); Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver; ten baş kaldırırsa, bilgi ile hâkim ol. (KB 3346)*

Bir kişinin insan olarak adlandırılmasının sebebi ona Tanrı tarafından bahşedilmiş olan akıl ve bilgidir. Yazar eserde beyin bilgiyle olan bağını ortaya koyarken güzel bir sözcük oyunu yapar. *“Beg atı bilig birle baglıg turur / Bilig lamı kitse beg atı kalur.”* (Bey adı bilig sözcüğü ile ilgilidir; bilig’in lamı giderse, beg adı kalır.) (KB 1953)

Manzum bir Sanskritçe eser olan Bhagavadgita (Tanrı’nın Şarkısı, Tanrı’nın Öğütleri) adlı metinde Tanrı tasavvuru; Tanrı ve kâinat, Tanrı ve tabiat, Tanrı ve ferdî ruh vb. geniş yer alır. Ölümsüzlüğün, kurtuluşun çaresi

bilgidir ki bu bilgi kavramı Kutadgu Bilig'de çok geniş bir yer tutar.[110] Bu, bazı düşüncelerin insanlık tarihinde evrensel olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Siyaset ve ahlakın bir pota içerisinde eritilerek anlatıldığı Kutadgu Bilig'de bilgiye bu kadar büyük bir önem verilmesinin sebebini felsefeye bağlayabiliriz. Ahlak felsefesinde insan davranışını belirleyen kurallar akıl tarafından belirlendiği sürece erdemli olabilir. Bilge, akıllı eylemi tanıyan kişi olarak iyinin ölçüsünü koyabilen kişidir.

Eserde sadece hükümdarların akıllı olması ve devleti bilgiyle yönetmesi kâfi değildir. Devlet kademesinde çalışan insanların da akıl ve bilgi sahibi olması gerekir. *Hizmetkâr akıllı ve dürüst tabiatlı olursa, o dilekleri hükümdara arz vazifesine yarar ve çabuk yükselip, ikbale erer. (KB 4045); Birine öğelik kısmet olursa, o akıllıca hareket etmeli ve beyi yanıldığı vakit, ona doğru yolu göstermelidir. (KB 4141); İşi akıllı insanlar başarırlar; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır. (KB 1990)*

0. 2. 5. 3. Devlet adamlarının Nitelikleri

Devletin en iyi şekilde idare edilmesi yalnızca hükümdarın iyi nitelikler taşımasına bağlı değildir. Devlet yönetimi diğer yönetici kadroyla bir bütünlük arz etmektedir. Eser içerisinde Kün Togdı ve Ögdülmiş'in karşılıklı konuşmalarında devlet kademesindeki hiyerarşi ve bu kademelerde görev alacak kişilerin ne tür özellikler taşıması gerektiği ortaya konmuştur. Beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiği, vezir olacak kişilerin özellikleri, kumandanın, ulu hacibin, kapıcı başının, elçinin, kâtibin, hazinedarın özelliklerinin neler olması gerektiği ayrı ayrı bölümlerde ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Yazıldığı dönemlerin yönetiminden kaynaklanan bir özellik olarak siyasetnameler hükümdarlara hitaben yazılmış eserler gibi görünmelerine rağmen devlet yönetimine dâhil olmak isteyen insanların özelliklerinin neler olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu sayede hükümdar seçeceği adamın, bu görevlere talip olan kişiler de taşımak zorunda oldukları

---

[110] Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş", **Türk Kültürü,** 1970, Kutadgu Bilig Özel Sayısı, sayı: 98, sf: 95-111

özelliklerin neler olduğunu görmüş olurlar. Bu tür eserlerde esas olarak vurgulanan nokta işin ehline verilmesi gerektiğidir. Ögdülmiş bir vezirin taşıması gereken özellikleri şöyle sıralar: *Aklı çok ve bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, her iş elinden gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir. (KB 2185); Asil bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlük içinde geçirmelidir. (KB 2186); Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır. (KB 2190); Onun gözü tok olmalı ve onda mal hırsı bulunmamalıdır; gözü aç olan kimse, bütün dünyaya nail olsa bile doymaz. (KB 2200)…* Yine Öğdülmiş ordu kumandanıyla ilgili olarak da şunları söylemektedir: *Bu işe çok çevik, sert, tecrübeli, tam ve pek yürekli bir adam lazımdır. (KB 2271); Çoluk-çocuk ve karım diye mal toplamamalı veya mülk ve bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalıdır. (KB 2278)*

Eserin dördüncü kahramanı Odgurmış'ın sahneye çıkmasıyla birlikte iki kahraman Ögdülmiş ve Odgurmış arasında geçen konuşmayla, devlet görevinde bulunanların toplumun farklı düzeylerindeki insanlarla nasıl ilişkiye girmesi gerektiğine açıklık getirilir. Kitapta 54. bölümden 64. bölüme kadar devlet yönetmenin adaplarının neler olduğu, devlet yönetiminde bulunanların diğer insanlarla ilişkiye geçtiklerinde onlara nasıl davranmaları gerektiği anlatılmıştır. Beylere hizmet etmenin usul ve nizamı, kapıdaki hizmetkârlarla nasıl geçinileceği, avam ile nasıl münasebet kurulması lazım geldiği, Âli evladı ile münasebetin nasıl olacağı, tabipler, efsuncular, rüya tabircileri, müneccimler, şairler, çiftçiler, satıcılar, hayvan yetiştirenler, zanaat erbapları, fakirlerle ne tür münasebetler kurulacağı, nasıl evlenileceği, çocukların nasıl yetiştirileceği, hizmetçilere nasıl muamele edileceği ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Aslında bu bölümle birlikte devlet kademesinde çalışmanın bir eğitim sonucunda olduğuna, bunun için devlet kademesinde çalışacakların genellikle asil bir aileye mensup, iyi terbiye almış kişiler arasından seçilmesi gerektiğine, eğitim, bilgi ve terbiyenin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

Devleti toplumsal yaşamın bir gereği olarak gören Platon'a göre devlette üç sınıf vardır. Halk, askerler ve yöneticiler. Ona göre bilgililerden oluşan az sayıda yönetici bulunmalıdır ve bu yöneticiler de filozof olmalıdır. Bir topluluk içinde yaşayan insanların değişik gereksinimleri vardır ve bu gereksinimler farklı mesleklerin doğmasını gerektirmiştir. Çiftçiler, mimarlar, dokumacılar, kunduracılar, çobanlar, tacirler, denizciler ve beden işçileri.[111] İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ile ilgili yaptığı çalışmada Platon'un "Efendinin sözü köle için kanun sayılmalı. Bazı insanlar hükmetmek bazıları emir kulu olmak üzere yaratılmıştır. Köleler ehil hayvanlar gibidir, her ikisinin de bedeni kuvvetinden faydalanılır." sözlerini temel alarak Yusuf Has Hacib'in Platon'dan etkilendiği görüşünü, Kutadgu Bilig'de kanun karşısında bey ve kulun ayrılmadığı fikrini ileri sürerek reddeder. Ancak burada söz konusu olan şeyi, kanun karşısında eşitlik fikri ile değil halka bakış açısı noktasından değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Zira Kutadgu Bilig içerisinde avamla ilgili şunlar söylenmektedir: *Avam halkı görgüsüz olur, aralarındaki münasebetlerinde ne töre, ne de usul vardır. (KB 4321); Karınlarını doyurmak için yemeyi bilirler, onların boğazdan başka bir kaygısı yoktur. (KB 4325); Kara halkın karnı doyarsa ileri geri konuşmaya başlar, iyice itaat altına alınmazsa kendisi hâkim olmaya kalkışır. (4329)*

Platon, Devlet adlı eserinde kanuna yaklaşım tarzını, kahramanların birinin ağzından şu şekilde ifade eder: *"YABANCI - O halde, yasa koyan için de aynı yargıya varabiliriz: O da, bütün sürü için verdiği emirlerde, uyruklarına doğruluk ve karşılıklı anlaşmaya dayalı ödevlerini buyururken, hiçbir zaman her kişiye ayrı ayrı uyan bir kural kullanamaz."*[112] Bu Yusuf Has Hacib'in hiç kimseye ayrı muamele yapılamayacağı, kanun karşısında akrabanın hatta evladın bile aynı işleme tabi tutulacağı fikri ile uyuşmaktadır.

Yusuf Has Hacib bu büyük eseriyle yöneticilere devlet işlerinin en iyi nasıl yapılacağını göstermiştir. Bu da siyasetnamelerin esas gayesi ile örtüşmektedir. Yusuf Has Hacib eserinde ideal bir hükümdar portresi çizmiş

---

[111] Yetkin, **a.g.e.,** s. 79
[112] Platon, **Devlet,** Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İST 2008

ve hükümdarın halka karşı sorumluluklarının neler olduğunu açıklamıştır. Buna göre hükümdarın halkına karşı sorumlulukları şunlardır:

1- Adil kanunlarla ülkeyi idare etmek

2- Ülkede güvenliği sağlamak

3- Paranın değerini korumak

4- Yolları açık ve emin tutmak

5- Herkese mertebesine göre muamele etmek[113]

Y.H. Hacip, eserinde yalnızca hükümdarın halkına karşı sorumluluklarının neler olduğundan bahsetmez. Çünkü devlet, yöneten ve yönetilenlerden oluşan bir bütündür. O yüzden yönetilenlerin de devletine karşı bir takım sorumlulukları vardır:

1- Halkın siyasi otoriteyi tanıması buna itaat etmesi gerekmektedir.
2- Halkın hazine hakkını gözetmesi ve vergi, harç gibi mali sorumluluklarını zamanında yerine getirmesi gerekmektedir.
3- Millî birliğe ve bütünlüğe katkıda bulunmaları, devletin dostuna dost, düşmanına düşman olmaları gerekmektedir.[114]

Bir siyaset kitabında bulunması gereken bütün özellikleri taşıyan Kutadgu Bilig, Türk kültürünü ve devlet yönetme geleneğini günümüze aktarması bakımından edebiyatımızda oldukça önemli bir yere sahiptir.

SONUÇ

Metnin döneminin, yazarının, edebî türünün, dilinin ve ait olduğu edebî türlerin özelliklerini taşıyıp taşımadığının ortaya konması metin çözücüye, metni anlamlandırma ve yorumlamada büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Metin hakkında yaptığımız bu ön araştırmada, Kutadgu Bilig'i inceleyen birçok araştırmacının görüşüne de yer verdik. Bu araştırmacılardan bir kısmı Kutadgu Bilig'in millî unsurlar taşıdığını, bir kısmı etkilenme sonucunda

---

[113] Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'te Türk İdare Geleneği ve Adalet", **Adalet Kitabı** (Editörler, Bülent Arı, Selim Arıtaş) Adalet Bakanlığı yay., ANK 2007, s. 30

[114] Memiş, **a.g.e.,** s. 118

kaleme alındığını, bir kısmı da taklidî bir eser hüviyeti gösterdiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Kutadgu Bilig ile ilgili ortaya atılan ve savunulan düşünceler bir tablo halinde şu şekilde özetlenebilir:

Ç.F.'den Etkilendiğini Söyleyenler	YF'den Etkilendiğini Söyleyenler	A.F.'den Etkilendiğini Söyleyenler	İ.G'den Etkilendiğini Söyleyenler	ETK'yı Yansıttığını Söyleyenler
1- Saadet Çağatay	Robert Dankoff	Otto Albert (İbni Sina'nın takipçilerindendir, der)	Robert Dankoff	Abdülkadir İnan
Vambery (Başlangıçta)		Reşid Rahmetî Arat (Farabî etkisini kabul eder.)	Vambery (Başlangıçta)	Fuat Köprülü
Sadri M. Arsal (Konfuçius tesiri)		Sadri M. Arsal (Farabi tesiri)	Halil İnalcık	Zeki Velidî Togan
			W. Barthold (Şark tesiri, özellikle İran)	İbrahim Kafesoğlu
				Sadri Maksudî Arsal
				Reşid Rahmetî Arat
				Vambery
				Halil İnalcık

Reşid Rahmetî Arat'ın da ifade ettiği gibi: "*Beşeriyetin vücuda getirmiş olduğu müşterek medeniyetin şu veya bu bölümüne her millet, az veya çok miktarda, kendi ibdâ ve icat kudretinden bir şeyler eklemiş bulunduğu gibi, başkalarının vücuda getirdiği kıymetlerden de istifade etmiştir. Bu müşterek hayatın tamamen dışında kalan bir cemiyet tasavvur edilemez."*[115] Yusuf Has Hacib'in ilgili eserinden yola çıkarak yapmış olduğumuz araştırmada, YHH'nin birçok konuya vâkıf, birçok eseri bilen ve okuyan bir düşünür olduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Yusuf Has Hacib'in eserinde tek bir kültürün izini yansıtması beklenemez.

Bu eserde ideal bir düzenin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. İdealize edilen bir devletin, hükümdarlık ideolojisinin yaygın olduğu bir çağda evrensel özellikler taşıması, ideal bir devlet düzeninin bütün toplumlar tarafından

---

[115] Reşid Rahmetî Arat, **Eski Türk Şiiri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991 s. IX

istenen ve özlenen bir durum olması kaçınılmazdır. Kutadgu Bilig'in sonunda yazar *"Zemanenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Söyler"* adlı bölümde, yaşadığı devirden şikâyet etmektedir: *İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldu; bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim. (KB 6575); İnsanın gönlünü anlamak için, onun dili ve sözü bana şahid idi; şimdi gönül ve dil alaca oldu; kime itimat edeyim. (KB 6579); Halk neden bozuldu, niçin iyi adetleri bıraktı; hangi zamana rast geldim, nereye gideyim. (KB 6587); Bugün iyiler gitti, kanunu ve iyi an'aneleri beraber götürdüler, burada insan artığı kaldı, iyileri nasıl bulayım. (KB 6595).* Bu son bölümden anlaşıldığı üzere yaşadığı dönemin şartlarından memnun olmayan yazar, ideal bir toplumun düşünü kurmakta, yazdığı bu eserle insanların ideal standartlara ulaşmasını sağlayarak dönemindeki bozukluğu bir anlamda düzeltmeye çalışmaktadır. Bu eserin kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemde geçerliliğini koruması bunun içindir. Günümüzde okunduğunda ortaya koyduğu birçok ilkenin hâlâ kabul görmesi insan düşüncesinde yer alan evrensellik fikrinden dolayıdır.

Her dinde bir ahlak anlayışı vardır. Bütün dinlerde cemaatlerin uyması gereken kurallar belirlenmiş ve ideal inanan profili çizilmiştir. İnsanın toplumsal bir varlık olmasından dolayı, insanların birbirlerine nasıl davranması gerektiğini söyleyen toplumsal kurallar, dinî etkinin yoğun olduğu dönemlerde o dine ait ahlak kurallarıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Din bu açıdan bakıldığında toplumsal hayatı düzenleyen, insanların bir arada yaşamasını kolaylaştıran bir özelliğe sahiptir. Profesör Dr. Çetin Yetkin, "İster yönetenlerden, ister yönetilenlerden kaynaklansın ya da başlangıçta olduğu gibi toplumun tümü içinde kök salıp yaygınlaşsın her din yaşamı sürdürmek için bir çözümdür. Örneğin yönetenler için yönetebilmenin, yönetilenlerden kaynaklanıyorsa sorunlara bulunan çözümlerin ideolojisidir."[116] demektedir. Bu durum tek Tanrılı dinlerde -semavi dinlerde- de çok Tanrılı dinlerde de mevcuttur.

[116]Yetkin, **a.g.e.,** s. 33

Siyasetin ve ahlakın bir bütünün parçaları olduğu fikri tek bir topluma mal edilemez. İlk düşünürlerden biri kabul edilen Aristo bilimleri sınıflandırırken ahlakı siyasetin çatısı altında değerlendirmiştir. Dursun Davutoğlu tarafından da ifade edildiği gibi siyaset bir eylem alanıdır, ahlak ise bu eylemlerin nasıl olması gerektiğini ortaya koyan kurallar ve değerler sistemidir. Araştırmacıya göre ahlak kuralları, insanların bir görev bilinciyle kendilerinden beklenen ve talep edilen davranışların neler olduğunu tavsiye yoluyla gösteren bir eylemler kılavuzudur. Ahlak kuralları soyut davranış ilkelerinden oluşur ve bireylere bir görev olarak sunulur. Bütün toplumlardaki ahlak kuralları incelendiğinde hepsinde, iyiliğin hedeflendiği, kötülükten uzak durulmasının öğütlendiği, hakikatin ortaya konmasının öneminin vurgulandığı ve tabii ki adalet fikrinin yer aldığı görülür.

Geçmişten günümüze doğru toplumların tarihine ve ortaya koydukları eserlere bakılacak olursa genelinde ideal bir yöneticinin özelliklerinin neler olması gerektiğinin açıklanmış olduğu görülür. Yusuf Has Hacib'ten önce, İslam felsefesinin oluşumuna büyük katkıda bulunan Farabî, *Ârâ-yi ehl-i Medîne-tül-Fâzıla* adlı kitabında da bir başkanın erdemlerini saymıştır. Farabî'ye göre, başkanlık edecek kişide şu erdemler bulunmalıdır: Organları tam olmalıdır, anlayışlı olmalıdır, belleği (hafızası) güçlü olmalıdır, akıllı ve ince görüşlü olmalıdır, güzel konuşur olmalıdır, öğrenmeye gönüllü olmalıdır; yiyeceğe, içeceğe, eğlenceye tutkun olmamalıdır; doğruluğu sevmeli ve yalancılıktan tiksinmelidir. Nefsini yüksek tutmalı ve kendisinden kuşkulandıracak şeylerden çekinmelidir, dindar olmalı ve dünya kaygılarında gözü bulunmamalıdır, tüzesever (adaletli) olmalı ve kötülük yapmaktan çekinmelidir, işinde ayak diremeli ve istekli olmalıdır.[117] Farabî sadece Yusuf Has Hacib'i etkileyen bir filozof değildir. Düşünce tarihine bakıldığı zaman Farabî'nin, hümanizm, dünya devleti düşüncesi, insanları yönetme sanatı ve siyaset bilimi konularında Batı düşünürlerini de etkilemiş olduğu görülür. Farabî birçok alanda geliştirdiği düşüncelerini temellendirirken kendinden önce ortaya konmuş düşünce sistemlerinden ve büyük filozoflardan

---

[117] Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi** , İstanbul Remzi Kitabevi, 1987, s. 133

haberdardır. Arapların Abbasî halifeliği döneminde Yunan felsefesinden yaptığı çeviriler vasıtasıyla İslam felsefesini oluşturdukları gibi Batı da Yunan felsefesini ve özellikle Aristoculuğu İbni Rüşd'ten öğrenmiştir. İbni Rüşd, Aristoteles ögelerini Farabî ve İbni Sina'dan almıştır.[118] Doğan Günay Metindilbilime Giriş adlı yapıtında, *"Bir dönem ya da kişiye ait anlatım dili, şiirsel anlatım ya da biçem daha önce yazılmış birçok metinle ve anlatım biçimi ile ilişki içindedir. Yani yazarın kurduğu her dilsel anlatım için kendisinden önce yazılmış ön örneklerinden söz edilebilir."*[119] demektedir. Yusuf Has Hacib'in, Farabî ile İbni Sina'nın ve bu filozoflar yoluyla Aristo ve Eflatun'un düşüncelerinden haberdar olması, onlardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Kanaatimize göre bu, Yusuf Has Hacib'in bir düşünce ve fikir adamı olarak değerini arttırmakta, ayrıca bilgi dünyasının genişliği ile âlim sıfatını hak ettiğini göstermektedir.

Yusuf Has Hacib'in yaşadığı coğrafya, taşıdığı kültürel miras ve o dönemin hususiyetleri düşünüldüğünde Budizm yoluyla Çin ve Hint kültüründen izler taşıması, İslamiyet yoluyla da Arap, İran kültürüne vâkıf olması, onun bu milletlerin eserlerini okuduğunu ve bildiğini göstermektedir. Prof Dr. Ekrem Memiş'in şu sözlerine katılmamak mümkün değildir: *"Türkler her dönem münasebette bulunduğu kültürlerden, Şamanlık ve Budizm devrinde Çinlilerden, İslami devirde de Araplar ve İranlılardan, devlet yönetimine ait bazı düşünceler almıştır; ancak ithal ettikleri bu düşüncelere, kültürel değerlere Türk damgasını vurmuşlar ve bu değerleri Türk milletinin yapısına uygun hâle getirmişlerdir."*[120]

İnsanoğlunun düşünce serüveni, en az yüz bin yıldan beri işlene işlene günümüze ulaşmış bir aklın ürünüdür. Mukaddime adlı bir eser yazan İbni Haldun'un bu eserin sonuna eklediği sözler insanlık tarihinin düşünce ve bilgi gelişimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir: *"Tanrının doğru düşünce, açık bilgi bağışladığı kulları bizden sonra*

---

[118] Hançerlioğlu, **a.g.e.** 136
[119] Günay , **a.g.e.,** s. 189
[120] Memiş, **a.g.e.,** s. 29

yetişerek, bizim bu yapıtta yazdıklarımızdan ve anlattıklarımızdan daha geniş ve daha derinini yazar ve anlatırlar umudundayız. Bir bilgiyi ilk önce ortaya koyan kimsenin görevi, ancak o bilginin konularını açıklamak, bölümlerini ayırmak, o bölümlerde incelenen konular üstünde söz söylemektir. O kimseden sonra yetişenlerse o bilgiyle ilgili sorunları azar azar o bilgiye eklerler ve bu yolda onu ilerletirler."[121] Yusuf Has Hacib de sahip olduğu kültürel mirası, İranlılardan almış olduğu edebî şekille, başka birçok kültürde ortak olan değerlerle ve sembollerle birleştirerek Türk dünyasının ilk siyasetnamesini kaleme almıştır.

[121] Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi,** İstanbul Remzi Kitabevi, 1987

1. BÖLÜM

1. 1. BAĞDAŞIKLIK

Dile ait bir yapının metin olarak kabul edilebilmesi, içinde birtakım unsurları taşımasını gerektirmektedir. Metin, "bütünlük" ve "birlik" arz eden, anlaşılabilen, yorumlanabilen ve metinsel/sosyal/kültürel bağlam içerisinde belli çıkarımlar yapılabilen, belli mesajlar içeren dilsel bir bütünlüktür.[122] Toplumun anlaşma aracı olarak kabul ettiği dil içine doğan kullanıcı, zamanla, doğal bir süreç içerisinde, o dilin düzenini ve kurallarını da öğrenmeye başlar. Dil içerisinde yer alan sözcük, sözcük grupları ve cümleleri, zihnindeki düşünceleri ve duyguları ifade edebilmek için belirli bir düzen dâhilinde bir araya getirmeyi öğrenir. Yazar, bir metni sahip olduğu dilin kurallarını kullanarak oluştururken okuyucu da sahip olduğu bu bilgiler sayesinde oluşturulan metinleri anlamlandırır. Bir metin yazılma ve çözülme olarak iki süreci kapsar. Yazınsal bir metin, yazar ve okuyucu arasında bir iletişim oluşturan, birlikte paylaşılan ortak söylem alanları olarak da değerlendirilebilir. Modern yazınsal anlatı metinlerinde; yazar salt metin üretici, okur ise salt metin tüketici konumunda değildir. Yazar, bilinçli olarak okuru metnin okunması/anlaşılması/yorumlanması aşamalarında etkin kılmayı amaçlamakta, okuyucunun dikkatini çeşitli dilsel imkânlarla harekete geçirmek istemekte, okura bir nevi yardımcı yazarlık rolü yüklemektedir.[123] Metindeki bir sözcük, sözcük grubu ya da cümle kendinden önce ya da sonra gelen başka bir ögeyle kurduğu bağlantı sayesinde metin olarak okuyucu/alıcı karşısına çıkmaktadır. Metnin yüzeyinde bulunan ögeler arasında bir bağlantı söz konusudur ve metnin yüzeyindeki bu bağlantılar her dilin yapısı, yani dilbilgisi kuralları aracılığıyla oluşturulur. İşte bağdaşıklık, metnin yüzey yapısı ile ilgili dilbilgisi kurallarını kapsamaktadır. Cümle dizisinin metin olarak kabul edilmesi için temel kıstas bağdaşıklıktır. Deressler *İntroduction to Text Linguistik*adlı çalışmasında, metnin kullanılması ve anlamlandırılmasında metnin yüzey yapısındaki dilbilgisel

---

[122] Engin Yılmaz, Nadira Jahiç , "Vire Hikâyesi Üzerine Metindilbilmsel Bir İnceleme", **V. Uluslar arası Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu"nda** (İstanbul, 24-25 Haziran 2005), s. 1

[123]Yılmaz, Jahiç**, a.g.m.,** s. 1

ilişkiyi, temel gereklilik olarak görmektedir. Araştırmacıya göre her olay diğer bazı olaylara erişmede bir araç olarak kullanılmaktadır. Metin içindeki çeşitli olaylar ve metnin kullanım durumu arasında bağlantı vardır. Metnin işlenmesi sadece kişinin sahip olduğu dünya bilgisi yolu ile gerçekleşmez, metinde yazarı ve okuyucuyu sınırlandıran seçenekler ve örneklerle sıralanmış ikincil bazı sistemler olması gerekmektedir. Bu sistem doğal dil metinleri içerisinde biçim verilen ve sınıflandırlan söz dizimidir, demektedirler.[124]

Metnin uyumluluğunu sağlayan dilsel ögeler, hem bölümlerin kendi içinde, hem de bölümler arasında dilbilgisel, sözdizimsel, anlamsal ve mantıksal bağlantılar kurulmasına yardımcı olur.[125] Dilbilgisel bağdaşıklık genellikle birbiriyle doğrudan doğruya bağlantısı olmayan unsurlardan elde edildiğinden sözdizimi bu karmaşıklığı giderebilmek için çeşitli aşamalarda birleştirilmiş yakın modeller sağlayabilmelidir. Metinler uzun bir dizide yer aldığı için yapının ve örneklerin nasıl kullanıldığını gösteren yöntemler olması gerekmektedir. Bu yöntemler sayesinde metin içerisinde okuyucu/yazar tasarrufa giderek metindeki dengeyi sağlar. Metindeki denge sağlanırken bazı unsurlar yinelenir, bu yineleme yöntemi gerçekleştirilirken daha önce kullanılan unsurlar farklı ifade şekilleri ile metin içerisinde yer alarak duygu ve düşüncenin iletilmesine katkıda bulunur. Paralelizm sayesinde oluşturulan yeni unsurlarla metin doldurulur. Eksilti, zaman, görünüş ve bağıntı ögeleri sayesinde de yapının nasıl oluşturulduğu ortaya konur.[126]

Metne eklenen her yeni sözcük, daha önce metinde sözcelerle sağlanmış bilgilerden destek alır; ancak kendisi de metne yeni bir bilgi ekler.[127] diyen Doğan Günay, metindilbilim ile ilgili yaptığı çalışmada bağdaşıklığı sağlayan unsurları şu ana başlıklar altında incelemektedir.

a. Cümlelerin dizilişi
b. Oluşturucu ögelerin yinelenmesi
c. Artgönderim

---

[124] Dressler, **a.g.e.,** s. 48

[125] İrem Onursal, "Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık", **Günümüz Dilbilim Çalışmaları,** Yayına Hazırlayanlar: Prof.Dr. Ayşe Kıran, Doç.Dr. Ece Korkut, Dr. Suna Ağıldere, Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, 2003, İstanbul, ss.121-132.

[126] Dressler, **a.g.e.,** s. 48

[127] Günay , **a.g.e.,** s. 57

d. Öngönderim
e. Eksiltili Yapılar
f. Eylem Zamanının belirlenmesi
g. Cümleler arası bağıntı ögeleri

Bir metin bağdaşıklık açısından incelenirken metindeki ögelerin metnin ilerleyen kısımlarında yinelendiği, metinde her şeyin açık olarak anlatılmadığı bazı durumların ikinci planda kaldığı, metindeki bazı kısımların okuyucu tarafından tamamlandığı, metnin anlatım biçimine uygun olarak dilbilgisel zamanların kullanıldığı, metindeki cümleler arası ve bölümler arası ilişkileri belirten yapıların söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye ve Türkiye dışında metindilbilim ile ilgili yapılan çalışmaları inceledikten sonra bağdaşıklıkta nelere dikkat edilmesi, nelerin incelenmesi gerektiği ile ilgili bir tablo oluşturmaya çalıştık. Bağdaşıklık, metnin yüzey yapısındaki dilbilgisel bağlantıları inceleyen bir ölçüt olduğu ve Türkçenin yapısı metindilbilimle ilgili incelemelerin yapıldığı Avrupa dillerinden farklı olduğundan bu tabloyu oluştururken Türkçenin yapısını göz önünde bulundurmaya çalıştık.

Tablo 1. Bağdaşıklık

1. 1. BAĞDAŞIKLIK	
1. 1. 1. GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIK	**1. 1. 2. BİÇİMSEL SÖZLÜKSEL BAĞDAŞIKLIK**
1. 1. 1. 1. ÖNCÜL BAĞIMSIZ GÖNDERİM ÖGELERİ	**1. 1. 2. 1. SÖZCÜK İLİŞKİLERİ VE SÖZCÜKSEL BAĞDAŞIKLIK**
1. 1. 1. 1. 1. Artgönderim ve Öngönderimler	1. 1. 2. 1. 1. Karşıt Anlamlı Sözcüklerin Kullanımı
1. 1. 1. 1. 1. 1. Gösterme Sıfatları	1. 1. 2. 1. 2. Eşanalmlı Sözcüklerin Kullanımı
1. 1. 1. 1. 1. 1. 1. Artgönderim göreviyle kullanılan gösterme sıfatları: 1. 1. 1. 1. 1. 1. 2. Öngönderim Göreviyle Kullanılan Gösterme Sıfatları: 1. 1. 1. 1. 1. 1. 3.Önceki Beyitlerde Kullanılan Sözcüğün Sonraki Beyitlerde Tekrar Edilmesi Amacıyla Kullanılan Gösterme Sıfatları:	
1. 1. 1. 1. 1. 2. Zamir Kullanımı İle Gönderim	1. 1. 2. 1. 3. Aynı Kavram Alanından

1. 1. 1. 1. 1. 2. 1. Zamirlerle Yapılan Artgönderimler 1. 1. 1. 1. 1. 2. 2. Zamirlerle Yapılan Öngönderimler	Sözcüklerin Kullanılması
1. 1. 1. 1. 2. Göndergenin Yinelenmesi Olarak Artgönderim	1. 1. 2. 1. 4. Aynı Kökten Sözcüklerin Kullanımı
1. 1. 1. 1. 3. Belirteçle yapılan artgönderim	**1. 1. 2. 2. EKSİLTİ**
1. 1. 1. 1. 4. Çok Bağımlı Artgönderim	1. 1. 2. 2. 1. Özne Eksiltili Yapılar 1. 1. 2. 2. 2. Nesne Eksiltili Yapılar
	I1. 1. 2. 2. 3. Tümleç Eksiltili Yapılar
	1. 1. 2. 2. 4. Yüklem Eksiltili Yapılar
	1. 1. 2. 2. 5. İyelik Eki Eksiltili Yapılar
1. 1. 1. 2. ARDIL BAĞIMLI GÖNDERİM ÖGELERİ	1. 1. 2. 2. 6. Tamlama Eksiltilisi
1. 1. 1. 2. 1. İyelik Ekleri ile Yapılan Gönderimler	**1. 1. 2. 3. ZAMAN GÖRÜNÜŞ KİP**
	1. 1. 2. 3. 1. Zaman ve Görünüş
	Bitmemişlik Görünüşü:
1. 1. 1 2. 2. Belirtme Durum Eki İle Yapılan Gönderimler	Bitmişlik Görünüşü:
1. 1. 1. 2. 3. Şahıs Ekleri İle Yapılan Gönderimler	Sürerlilik Görünüşü:
	1. 1. 2. 3. 2. KİP

1. 1. 1. GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIK

Metinde kullanılan yapılar, kullanıldığı bağlam içerisinde anlam kazanır. Metin cümlelerden oluşan bir bütün olduğu için metinde her şey, birbiriyle bağlantılı anlam dizileri içerisinde yer alır. Dile ait bir yapının metin olabilmesi için metin boyunca bazı nesnelerin, durumların ya da kişilerin yinelenmesi, değişmesi ve dönüşmesi gerekir. Anlamsal yorumlarını bir diğer ögeyle kurdukları anlam ilişkisi yoluyla kazanan gönderim ögeleri, her dilde farklı farklı kullanım olanakları sayesinde nesnelerin ya da durumların yinelenmesini ve dönüşümünü sağlayarak metindeki bağdaşıklığa katkıda bulunur.

Metinde yinelen ögeleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür.

a. Anlatı kişilerinin adları

b. Eşyanın, durumun ya da bir başka nesnenin metnin tümünde yeri geldikçe yinelenmesi.
c. Cümleler arası bağıntılayan öge ya da bağıntı ögesinin yinelenmesi.[128]

Bulunduğu bağlama göre bir yoruma sahip olan gönderim ögeleri her metinde yer almaktadır. Kısa aralıklarla yapılan gönderimler bağdaşıklık içerisinde değerlendirilirken, uzun aralıklarla yapılan gönderimler metindilbilimin ikinci ölçütü olan tutarlılık içerisinde değerlendirilmektedir.

1. 1. 1. 1. ÖNCÜL BAĞIMSIZ GÖNDERİM ÖGELERİ

1. 1. 1. 1. 1. Artgönderim ve Öngönderimler

1. 1. 1. 1. 1. 1. Gösterme Sıfatları

Gösterme sıfatları, metin içinde bilginin tekrar edilmesine engel olarak eski bilgiyi, metni çözücüye tekrar hatırlatmak amacı ile kullanılmaktadır. Bir önceki cümlede ya da metnin ilerleyen kısımlarda bilgi açık bir şekilde verilmekte, gösterme sıfatları sayesinde aynı bilgi, farklı dilsel yapılarla yinelemektedir. Bu şekilde gösterme sıfatları, bir anlamda daha önce metin çözücüye sunulan bilginin bir yansıması olarak okuyucu karşısına çıkmaktadır. Bu yolla hem cümledeki yeni bilgi ön plana çıkarılmakta hem de cümle, istenilen amaca uygun, kabul edilebilir bir yapı taşımaktadır.[129] Cümleler arası sözdizimsel ve anlamsal bağların oluşmasını sağlayan yineleme sayesinde metin çeşitlilik kazanmaktadır. Aynı zamanda metinde en çok yinelenen unsurun tespiti de metnin konusunun belirlenmesine yardımcı olmaktadır.[130]

Kutadgu Bilig, dört şahıs üzerine temellendirilmiş bir hikâye çatısı etrafında anlatıldığı için her ne kadar farklı bölümlerden oluşsa da çalışmanın tamamında bir bütünlük söz konusudur. Her bölümde farklı bir konudan bahsedilir ve her bölüm farklı sayıda beyitlerden oluşur. Metinde gerek bölüm içinde gerekse bölümler arasında bağdaşıklığı sağlayan unsurlardan biri de

---

[128] Günay , **a.g.e.,**, s. 61
[129]Uzun, **a.g.e.,** s. 49
[130] Şeyda Ozil, Canan Şenöz, "Türkçede "Bu", "Şu" Sözcükleri", **X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, 22-24 Mayıs 1996, (Yayına haz. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer) Ege Ünv. Basımevi, İzmir 1996, s. 27

gösterme sıfatlarıdır. Kutadgu Bilig'de gösterme sıfatlarının kullanılışı şu şekildedir:

1- Gösterme sıfatları artgönderim ögesi olarak beyitlerde kullanılabilir.

2- Gösterme sıfatları öngönderim ögesi olarak beyitlerde kullanılabilir.

3- Önceki beyitlerde kullanılan sözcüğün sonraki beyitlerde tekrar edilmesi amacıyla gösterme sıfatları kullanılabilir.

1. 1. 1. 1. 1. 1. 1. Artgönderim Göreviyle Kullanılan Gösterme Sıfatları: Gösterme sıfatları önceki mısrada ya da beyitlerde yer alan bilgiye gönderimde bulunmak amacıyla kullanılır. Gösterme sıfatlarının bu şekildeki kullanımı, metindilbilimde artgönderim olarak adlandırılmaktadır. Artgönderimde, metnin başında öncelikle bir kişi durum ya da nesne adı yer alır, anlatının ilerleyen bölümlerinde bu isimler ya da bilgiler aynı sözcüklerle tekrar edilmek yerine, önceki bilgiyi okuyucuya hatırlatacak şekilde zamirler, gösterme sıfatları, aynı anlama gelecek sözcükler vb. aracılığıyla tekrar edilir. Şeyda Ozil ve Canan Şenöz, artgönderim olarak bir unsurun yinelenmesinin geriye yönelik bir gönderim işlevi üstlendiğini söylemişlerdir.

ay erklig ugan mengü mungsuz bayat
yaramaz seningdin adınka ***bu at (KB 6)***

Ey kuvvetli, kadir, ebedi ve müstagni olan Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz.

İlk mısrada Tanrı'ya verilebilecek isimler sıralanmıştır. Tanrı kadir, ebedi ve müstagni sıfatlarını taşımaya layık tek isimdir. İkinci mısrada yer alan "bu at" kullanımı birinci mısradaki erklig, ugan, mengü, mungsuz sözcüklerinin tamamına gönderimde bulunmuştur.

bu türlüg çiçek *yirde munça bediz*
Yazı tag kır oprı yaşıl kök mengiz (KB 96)

"Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük, dağ, sahra, vadi yeşil ve mavi renkler ile örtülmüş."

Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler" adlı bölümde geçen bu beytin öncesinde çiçeklerin etrafı süslemesi, renkleri ile ilgili bilgi verilmiş, bu türlüg çiçek kullanımıyla da verilen bu bilgiler yinelenmiştir. Yusuf Has Hacib öncelikle bu bölümün başında bahar mevsiminin tasvirini sunmuştur. Bahar mevsiminin gelişini gösteren en önemli unsurlardan biri olan çiçeklerden de birçok beyitte bahsetmiştir. (KB 70, 71,

80) Şair, 82. beyitten sonra Buğra Han'ın övgüsüne geçiş yapmıştır. İlerleyen bölümlerde de Buğra Han ile bahar mevsimi arasında bağlantı kurmuştur.

sanga sözledim men sözüm ay ogul
*Sanga birdi **bu pend** özüm ay ogul (KB187)*
" Ey oğul, bir sözümü sana söyledim, ey oğul bu nasihatleri ben sana verdim."

Bu beytin geçtiği "Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler" adlı bölüm 29 beyitten oluşmaktadır. Bu beytin öncesindeki 15 beyitte yazar dilin nasıl kullanılması gerektiği, faydası ve zararları ile ilgili okuyucuya bilgi vermektedir. *"Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan fasih dilin kıymetini bil.", "İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur, insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider", "Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dişin kırılmasın." "Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışıksız bir söz kaçırma.", "Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer.", "İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serildi."…* Bu bilgilerin tamamı pend/öğüt niteliği taşımaktadır. Bu yüzden bilgilerin tamamına bu sözcük grubuyla gönderimde bulunulmuştur.

***bu tört neng** öze sözledim men sözüg*
Okısa açılgay yitig kıl közüg (KB B38/ 358)
"Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim, okursan, anlaşılır; iyice dikkat et."

Yazarın kitabın adı, manası ile ilgi açıklamalar yaptığı bölümde geçen bu beyitteki bu tört neng kullanımı, Kün Togdı (KB 353), Ay Toldı (KB 354), Ögdülmiş (KB 356), Odgurmış (KB 357)'a gönderimde bulunmaktadır. Bu isimler bu tört neng kullanımıyla 358. beyitte tekrar edilmiştir.

*ukup kıldım emdi **bu işlerni** men*
Kerek erdi sen me munı uksa sen (KB 658)
"Bütün bu işleri ben şimdi bilerek yaptım; çünkü senin de bu hareketleri anlaman lazımdı."

Bu işlerle kastedilen şey, Ay Toldı'nın hükümdar huzurundayken yaptığı bazı davranışlardır. Ay Toldı hükümdarın huzuruna çıkınca hükümdar, ona oturması için yer göstermiştir ancak Ay Toldı cebinden bir top çıkarıp yere koymuş ve onun üzerine oturmuştur. (KB 622), Ay Toldı hükümdarın yüzünün güldüğünü görünce gözünü yummuştur. (KB 624). Hükümdar konuşurken yüzünü buruşturmuş ve hükümdara yüzünü çevirmiştir. (KB 626, KB 628). Bu işler kullanımı bu bilgilere gönderimde bulunmaktadır.

KB 659'da da aynı davranışlara gönderimde bulunulmuştur.

*yayıg kut kişeni **bu nengler** turur*
***Bu yanglıg** basa kutnı kaçmaz kalur (KB 710)*
"Dönek saadetin kösteği bunlardır; saadet bu şekilde bağlanırsa kaçmaz, kalır."

Bu beyit Ay Toldı'nın hükümdara devlet sıfatı ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alır. Hükümdarın kutu elinde bulundurması için ne tür özelliklere sahip olması gerektiğini sıralayan Ay Toldı, *bu nengler* kullanımıyla sıraladığı bu özelliklerin tamamına gönderimde bulunmuştur. Bu özellikler eserde şu şekilde sıralanmıştır: *"Beni bulan kimse mütavazi tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır." , " Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrada gitmemelidir, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır." , "Toplanmış olan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemelidir.", "Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise rifk ve şefkatle muamele etmelidir.", "Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır.", "Boşu-boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir.", "Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır." ,*

*kör ay toldı ma **bu agırlık** bulup*
Tapındı bütün çın bagırsak bolup (KB 763)
"Ay-Toldı da bu itibara layık olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti."

Kün Togdı Ay Toldı'ya birtakım ihsanlarda bulunmuştur: "Hükümdar Ay Toldı'yı övdü ve: -Sen gece gündüz benim hizmetimde bulun- dedi." (KB 760), "Çok mal, mülk verdi; onu çok övdü, ona ihsanda bulundu, altın ve gümüş verdi." (KB 761), "Hükümdar her işini ona danıştı, her işte onun fikrine ve bilgisine başvurdu." (KB 762). Bu agırlık kullanımı ile daha önce geçen bu üç beyte gönderimde bulunulmuştur.

yarayın tise sen manga belgülüg
***Bu kaç neng** özüngdin yırat ay külüg (KB 852)*
"Sen benim gerçekten işime yaramak istiyorsan, bu birkaç şeyi kendinden uzak tut; ey namlı insan."

Ay Toldı aynı bölümde hükümdara daha iyi hizmet etmek için hangi özelliklere sahip olması gerektiğini hükümdara sorar, hükümdar bunun üzerine kendisine yakın tutacağı kişilerde bulunması gereken özellikleri sıralar: *"Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir." (KB 848), "Sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile*

aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar.” (KB 849), “Her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler veya çalıp çırpanlar.” (KB 850) bu kaç neng kullanımı ile bütün bu beyitlerde geçen bilgiler bir bakıma yinelenmiştir.

bu beglik bagı kör ***bu iki*** *bolur*
Bu iki *tükel bolsa beglik kılur (KB 2018)*
“Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa, bey beylik yapar.”

Bu beyit, Ögdülmiş’in beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer almaktadır. Beylikte en önemli şey beyin ihtiyatlı olması ve doğru kanunlar koymasıdır. Bu iki kullanımı ile bu bilgi tekrar edilmiştir.

kayu erde bolsa ***bu erdem törü***
Anı beg atap ilke tikgü örü (KB 2165)
“Hangi insanda bu fazilet ve bu terbiye bulunursa, onu bey olarak memlekette yükseltmelidir.”

Bu beyit, beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğinin açıklandığı bölümde yer almaktadır. Bu yüzden bu erdem kullanımıyla neredeyse kendinden önceki bütün beyitlere gönderimde bulunduğunu söylemek mümkündür.

bu samış tapug *barça ta’at turur*
Bu ta’at bile barça rahat turur (KB 3241)
“Bu sayılan hizmetler birer ibadettir; bunları yerine getiren herkes müsterih olabilir.”

Kün Togdı Odgurmış’ı yanına çağırmak üzere bir mektup yazmıştır. Bir dağ başında ömrünü ibadet etmekle geçiren Odgurmış’a ibadetin nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgi vermiştir. Kün Togdı Odgurmış’a gerçek ibadetle ilgili olarak şunları söylemiştir: *“İbadeti gizlemeli; yap, fakat insanlar görmesin; bu sözüm bir sırdı; şimdi açığa vurdum.” (KB 3235), “Buraya gel, köy veya şehir içinde ibadet et, sana her türlü iyilik kapıları açılsın.”(KB 3236), “Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç.” (KB 3237), “Farz namazlarını cemaatle kıl, fakirler haccı olan Cuma namazını eda et.” (KB 3239), “Helal dünyalık kazan ve fakirlere dağıt, insanlara yardımda bulun ve onlara güler yüzle muamele et.” (KB 3240).* İbadet olarak sayılan hizmetler bunlardır.

tapugug ongarsa ***bu yanglıg kiçig***
Beginge yagudı ongardı keçig (KB B292/4042
“Böyle bir genç hizmette başarı gösterirse, beyine yakın olur ve merhaleleri muvaffakiyetle geçer.”

Ögdülmiş, Odgurmış'a beylere nasıl hizmet edileceği ile ilgili bilgi verir. "Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir." (KB 4033), "İnsan hizmet kapısını açmak isterse, küçük yaşta hizmete başlamalıdır" (KB 4037), "Töre ve usulü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketleri edep dairesinde olmalıdır." (KB 4038), "Erkenden kalkıp hizmete hazır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazi olması lazımdır.", (KB 4039), "Her işi süratle ve vaktinde yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır." (KB 4040), "Kendisinden büyüğe hizmet etmeli; dilini tutmasını bilmeli ve ulu orta söz söylememelidir." (KB 4041). Bu yanglıg kiçig kullanımıyla bütün bu bilgiler tekrar edilmiştir.

bu üçte birisin kılıglı kişi
Neçe me bedük erse keslür başı (KB 4123)
"Bu üçünden birini yapan insanın, ne kadar büyük olursa olsun, başı kesilir."

Bu kullanım kendinden önceki üç beyte gönderimde bulunmaktadır. Bu beyitte bahsedilen üç iş şunlardır: "Biri, bu beylerin sözünü sözlerin beyi olarak kabul etmeli ve onu kendi sevgili canı gibi tutmalıdır." (KB 4120), "İkincisi, dürüst olmalı ve memlekete sadık kalmalı; karışıklık günlerinde kendisini iyice gözetmelidir." (KB 4121), "Üçüncüsü, saray içinde doğru hareket etmeli, uygunsuz ve yakışıksız işlerden uzak durmalıdır." (KB 4122)

ay yinçke sakınuk tilegli ınal
*Munı bulsa buldung **bu tört neng** tükel (KB 4497)*
"Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey-zade, böylesine rastlarsan, her dört şeyi bir arada elde etmiş olursun."

Bulunacak dört şeyin ne olduğu önceki beyitlerde söylenmiştir ve bu gösterme sıfatı sayesinde okuyucuya bu bilgiler hatırlatılmıştır. Yazar evlenmek isteyen bir kişinin seçeceği insanda hangi özelliklerin bulunmaması gerektiği ile ilgili bilgi vermiştir. Yazar, bir kadında zenginlik, güzellik, asalet ve büyüklük aramamak gerektiğini söylemiştir.

yıl altmış iki erdi tört yüz bile
*Bitiyü tükettim **bu söz** ülgüle (KB 6495)*
"Yıl dört yüz almış iki idi, bu eseri yazıp, tamamladım."

Buradaki gösterme sıfatı kitabın tamamına gönderimde bulunmuştur.

KB 172, 352, *391,* 393, *593, 594, 600, 661, 683, 690, 691, 697,* 721, 748, 794, 798, 813, 838, 876, 897, 907, 911, 993, 995, 1038, 1660, 1235, 1593, 1842, 1978, 2024, 2063, 2091, 2135, 2502, 2509, 2965, 3145, 3201, 3210, 3230, 3253, 3331, 3332, 3575, 3578, 3589, 3735, 3741, 3789, 4063, 4066, 4073,4107, 4149, 4497, 4501, 4935, 4936, 5332, 5334,

5381, 5723, 5736, 5737, 5746, 5817, 5818, 5819, 5989, 6015, 6048, 5752, 6182, 6341, 6494, 6498

1. 1. 1. 1. 1. 1. 2. Öngönderim Göreviyle Kullanılan Gösterme Sıfatları: Eserde bazı beyitlerde gösterme sıfatları, okuyucuların ilgisini bir sonraki beyite yöneltmek ve önemli bir bilgi verileceğini ortaya koyamak amacı ile kullanılmıştır. Metindilbilimde gösterme sıfatlarının bu şekilde kullanımı öngönderim olarak adlandırılmaktadır. Öngönderim, metinde daha sonra ayrıntılı bir şekilde açıklanacak bir kişi, nesne ya da durumun anlatının başında verilmesidir. Öngönderimsel ilişki neredeyse bütün metinlerde az ya da çok bulunur. *Genellikle yazınsal metinlerde rastlanan bu gönderim türünde metinlerde belli bir gerilim sağlanır, okuyucuda dinleyicide merak uyandırılır.*[131] Kutadgu Bilig'de öngönderim, kimi zaman aynı beyite kimi zaman bir sonraki beyite kimi zaman da gösterme sıfatının yer aldığı beyitlerden sonraki birçok beyite gönderimde bulunmak amacıyla kullanılmıştır.

tilin emgemiş er negü tir eşit
***Bu** söz işke tutgıl özünge iş it (KB 165)*
"Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daima hatırda bulundur.

Bu beyitten sonra gelen birçok beyit, *bu söz* kullanımıyla neye gönderimde bulunulduğunu açıklamaktadır. "Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor, başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim. (KB 166); Sözüne dikkat et başın gitmesin, dilini tut, dişin kırılmasın (KB 167); Sen kendi selametini istiyorsan ağzından yakışıksız bir söz çıkarma. (KB 169); Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz. (KB 172) …

bu ay toldı aydı manga berk kişen
***Bu bir kaç neng** ol kör bireyin nişan (KB 702)*
"Ay Toldı dedi: - Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak onları belirteyim."

Bu birkaç neng kullanımının gönderimde bulunduğu bilgiler metinde şu şekilde geçmektedir: "Beni bulan kimse mütavazi tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır." (KB 703), " Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrada gitmemelidir, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır." (KB 704), "Toplanmış

[131] Ozil-Şenöz, **a.g.m.,** s. 29

olan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemelidir.” (KB 705), “Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise rifk ve şefkatle muamele etmelidir.” (KB 706)), “Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır.” (KB 707), “Boşu-boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir.” (KB 708), “Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.” (KB 709) Bu birkaç neng kullanımı sayesinde okuyucunun sonraki beyitlere odaklanması sağlanmıştır.

*şeker **ol kişi** bir angar küç tegip*
Törü bulsa mindin kapugka kelip (KB 812)
“Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir.

Ol kişi kullanımının neye gönderimde bulunduğu aynı beyitte açıklığa kavuşturulmuştur. *Zulme uğrayarak hükümdarın kapısına gelen ve adaleti isteyen insan ol kişi* sözcük grubuyla karşılanmıştır.

*adın ma **bu biş neng** yırak tutgu beg*
Atı edgü bolsa kü çav bolgu teg (KB 2060)
“İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır.”

Beyin kendinden uzak tutması gereken beş şey şudur: acelecilik, cimrilik, hiddet, inatçılık ve yalancılıktır. Bu bilgiler 2061, 2062. beyitlerde geçmektedir.

ay ilig haciblarka saklangu ol
***Bu kaç yirde** artuk katıglangu ol (KB 2503)*
“Ey hükümdar, hacibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidir.”

Haciblerin ihtiyatlı olması gereken yerler (şeyler) metinde şu şekilde geçer. “Biri-hacib beyin sözünden katiyen çıkmamalı, ikincisi hava ve heveslerine aklını yular yapmalıdır. (KB 6504); Üçüncüsü huzurda müteyakkız olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememelidir. (KB 2505); Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan insanları beyine yaklaştırmalıdır. (KB 2506) Bu kaç yir sözcük grubundan sonra metinde yukarıdaki açıklamalar yer alır.

***bu üçte** adın yok bu dünya nengi*
Halal ol ya şübhe haram ol öngi (KB 3546)
“Bu dünya malının yalnız üç vasfı vardır: o ya helal ya şüpheli yahut haramdır.”

Bu üçte kullanımının açıklaması aynı beyit içerisinde verilmiştir. Bu üç şey haram, helal ve şüpheli olan şeylerdir.

*ay ilig **bu tört hacetim** kıl reva*
Sanga tapnayın men elig yüz ova (KB 3755)
"Ey hükümdar şu dört hacetimi yerine getir, ben de el ve yüz öperek, sana kulluk edeyim."

Odgurmış'ın hükümdardan istediği dört şey şudur: *"Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim."(KB 3756), "Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut, zenginleştir ve hiçbir vakit fakir ve malsız bırakma." (KB 3757)* Böylece bu tört hacetim sözcük grubunun neye gönderimde bulunduğu metnin ilerleyen bölümlerinde ortaya konmuş olur.

***bu üç nengke** bolma yakın konşısı*
Küyer ot akar suv bu begler küsi (KB 4097)
"Şu üç şeye yakın komşu olma: yanar ateş, akar su ve bu beylerin şan ve şöhreti."

Bu üç şey ateş, su, beylerin şan ve şöhreti olarak aynı beyitte açıklığa kavuşturulmuştur.

ay ilig ked ödrüm tile üç kişig
*Anıngda basa bir **bu üçke** işig (KB5328)*
"Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver."

Hükümdarın seçkin kimseler arayacağı işlerin; kadılık, hükümdara vekâlet edecek kişi ve vezir olduğu 5329, 5330, 5331. beyitlerde ortaya konmuştur.

Metindeki diğer beyitler şunlardır:

KB 153, 188, 379, 814, 992, 2071, 2157, 2487, 3573, 4119

1. 1. 1. 1. 1. 1. 3. Önceki Beyitlerde Kullanılan Sözcüğün Sonraki Beyitlerde Tekrar Edilmesi Amacıyla Kullanılan Gösterme Sıfatları: Gösterme sıfatlarının metinlerde kullanım amaçlarından bir diğeri de daha önceki mısralarda ya da beyitlerde geçen sözcüğün yinelenmesidir. Gösterme sıfatlarının bu şekilde kullanılması ile sıfattan sonra gelen sözcüğe vurgu yapılır. Bu sıfatlar günümüz Türkçesine aktarılırken çoğunlukla çevrilmez. Çünkü yazar genel bir yargı ortaya koyar. Aruz veznine göre kaleme alınan beyitlerde bu şekilde kullanılan gösterme sıfatları, beyitlerin seçilen vezne uygun hale getirilmesi amacını da taşımaktadır. Aslında bu kullanım metindilbilimde çok bağımlı artgönderim olarak isimlendirilmektedir. Çok bağımlı artgönderim ayrı bir başlık altında, bağdaşıklığı sağlayan bir

diğer ölçüt olarak bu bölümde incelenecektir. Sürekliliğin sağlanmasında aynı sözcük veya ifadelerin tekrarlanmasının büyük bir önemi vardır. İşaret sıfatları da daha önceki mısra ya da beyitlerde geçen sözcüklerin önüne gelerek metindeki sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunur.

Aynı sözcüklerin ya da ifadelerin tekrarı kimi zaman bir bozukluk olarak değerlendirilebilir. Ancak bunların yinelenmesi metinlerde belirli bir amaca hizmet etmektedir. Bu, kimi zaman bir bakış açısının doğrulanması kimi zaman bir görüşün yeniden ileri sürülmesi kimi zaman da bir bakış açısı ile çeliştiği düşünülen olaylardaki şaşırtıcılığı iletmek için kullanılan bir yöntemdir. [132]

ajun tındı ornap ***bu hakan*** *öze*
Anın ıdtı dünya tanguklar tüze (KB 93)
"Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi."
bularda eng altın ***bu yalçık*** *yorır*
yaşık birle utru bakışsa tolır (KB 137)
"Bunlardan en altta Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse dolun ay haline gelir."
kamug işte ivme serin öz tutun
Serinse bulur kul ***bu beglik kurın (KB 588)***
"Hiçbir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur."
bu ay toldı *ay mening* ***bu özüm***
Keyik teg turur kılkı kestim sözüm (KB 698)
"Ay Toldı şöyle cevap verdi: Kısaca benim kendim ve tabiatım bir geyiğe benzer."
ilig aydı aygıl ***bu berking*** *kayu*
Negü teg kişen ol sini berklegü (KB 701)
"Hükümdar şöyle dedi: - Bağın nedir, söyle; seni nasıl bir köstek ile bağlamalıdır?"
özüm taplamaz neng biri yalgan ol
Munıngda basası ***bu küç kılgan*** *ol (KB 848)*
"Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir."
bu edgü *kayu ol neteg ol özi*
Negü teg bolur edgü kılkı tözi (KB 855)
"İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir; iyinin hali tavrı ve tıyneti nasıl olur."
bu begler *isiz bolmagınça isiz*
Ol ilde sevinçin kızartmaz mengiz (KB 892)
"Beyler kötü olmadıkça o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz."
ne edgü törü urdı begler begi
İsizke ***bu kın berge*** *zindan yigi (KB 893)*
"Beylerin beyi ne iyi kanun vaz' etmiş; kötü için en iyi çare sopa ve zindandır."
erej arzu nimet küvençin avınç

---

[132]Dressler, **a.g.e.,**, s. 54

Bu edgü yanutı** bolur **bu sevinç (KB 937)
"Huzur, arzu, nimet, emniyet, rahat ve bu neş'e, sevinç hep iyiliğin karşılığıdır."
***bu az söz** ol ol kim ayıtmışka öz*
Cevab birse sözke yanut kılsa söz (KB 1006)
"Az söz ise, sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür."

KB 84, 92, 93, 113, 169, 353, 354, 355, 357, 369, 376, 378, 394, 589, 607, 616, 618, 669, 672, 673, 681, 682, 684, 686, 688, 693, 715, *720, 728, 730,* 731, 735, 741, 745, 754, 786, 788-789 (belirli bir şeyden bahsedildiğini göstermek için), 791, 799, 816, 819, 836.837, 845, 861, 875, 877, 890, *903, 905, 906, 913, 915, 917, 918, 919, 924, 925, 934, 958, 982, 983, 984, 986, 989, 991, 998, 1012, 1019, 1035, 1158, 1169, 1170, 1171, 1173, 1179,1183, 1186, 1190, 1202, 1220, 1233, 1241, 1242, 1603, 1652, 1664, 1678, 1679, 1684, 1835, 1840, 1931, 1944, 1949, 1960, 1969, 1988, 1990, 1995i 1997, 2001, 2002, 2004, 2009, 2012, 2026, 2036, 2037, 2062, 2067, 2076, 2094, 2098, 2105, 2113, 2129, 2132, 2140, 2460, 2465, 2484, 2512, 2517, 2957, 2960, 2987, 2992,* 3001, 3134, 3148, 3202, 3260, 3326, 3328, 3334, 3335, 3340, 3341, 3354, 3359, 3368, 3369, 3463, 3464, 3513, 3519, 3520, 3522, 3523, 3525, 3539, 3563, 3564, 3591, 3598, 3599, 3608, 3625, 3627, 3645, 3736, 3740, 3749, 3782, 3792, 3794, 3795, 4024, 4031, 4049, 4054, 4056, 4071, 4073, 4086, 4109, 4120, 4121, 4134, 4392, 4393, 4494, 4974, 4975, 5326, 5331, 5338, 5356, 5364, 5369, 5373, 5383, 5389, 5751, 5817, 5953, 5993, 6028, 6064, 6065, 6178, 6291, 6326, 6340, 6453, 6459, 6477, 6481, 6498, 6505,

1. 1. 1. 1. 1. 2. Zamir Kullanımı İle Gönderim

Yazarların okuyucularla iletişim kurma isteğinin sonucunda ortaya çıkan metinler, üretilme ve çözülme olmak üzere iki süreci kapsamaktadır. Metnin tamamladıktan sonra okuyucusuyla bir iletişim kuran yazar, aynı zamanda okuyucularıyla ortak bir söylem alanını da paylaşmaktadır. Metnin çözümlenmesi sürecinde yazar, metnin okunması, anlaşılması ve yorumlanması aşamalarında okuyucularına birtakım görevler yüklemektedir. Yazarlar, okuru metinsel bağlam ve genel bağlam içinde sürekli olarak düşünmeye, anlamaya, yorumlamaya, çıkarımda bulunmaya, hatırlamaya, onaylamaya veya reddetmeye, karşılaştırma yapmaya ve akıl yürütmeye teşvik etmek için çeşitli dilsel imkânlara başvurmaktadır.[133] Zamirler de yazarların bu amaçlara ulaşmak için başvurduğu dilsel imkânlardan biridir. Metinler oluşturulurken birtakım yüzeysel bağlantılar kullanılır. Metinlerdeki yüzeysel bağlantıların oluşturulmasında önemli bir göreve sahip olan zamirler, nesnelerin adları değil temsilcileri oldukları ve geçici olarak adların yerini tuttukları için, ancak yerlerini tuttukları adlarla bağlantıları bilindiği

---

[133]Bülent Özkan, "Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık Ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri", **Çukurova Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 13/1 (2004), 167-182.,s. 6

zaman anlam kazanmaktadır.[134] Bir ismi hem cümle içerisinde hem de cümle dizileri arasında kullanılan zamirler takip edebilir. Dressler, zamirlerin, kullanımdaki daha dolu parçaların içeriklerinin tutulmasını sağlayan, temel sözdizimsel yapının yeniden kullanılması için uygun olan boş unsurlar olduğunu söylemektedir.[135]

Metnin kuruluşunda en önemli görevi zamirlerin üstlendiğini ileri süren Roland Harveg'e göre söz aşama aşama oluşturularak metin düzeyine yükselir. Metinde aşamalı olarak yer alan dilbilgisel ilişkilerde, zamirler çok önemli bir konuma sahiptir.[136] Grosz ve Sidner, her tür metnin; dilbilimsel yapı, konuşmacının amacına göre belirlenen amaç yapısı ve konuşmacı ve dinleyicilerin dikkatlerini yoğunlaştırdıkları öncül-zamir ilişkilerinin çözümlendiği ve metin göndergelerinin depolandığı dikkat yapısı olmak üzere üç yapıdan oluştuğunu söylemişlerdir.[137] Adı geçen araştırmacıların zamirleri içine alan dikkat yapısı gibi bir ölçü belirlemeleri, zamirlerin metnin oluşumunda ve çözümlenmesinde ne kadar önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazılı dilin ürünleri olan metinlerdeki cümleler ile konuşma dilinde oluşturulan cümleler arasında birtakım farklar mevcuttur. Günlük iletişimde yüzey metnin basitleştirilip kısaltılmasını sağlayan bağlantı yollarına daha fazla müracaat edilmektedir. Metinlerde kullanılan zamir şekilleri sayesinde cümle ve cümleler arasındaki boşlukların daha kısa ve daha ekonomik isimlerle doldurulması sağlanırken, yazar içeriğin yeniden ifade edilmesinde oldukça rahat hareket eder. Yazarlar tarafından en çok tercih edilen zamir şekilleri, adlar ya da ad cümlecikleri yerine kullanılabilen şahıs zamirleridir.

Bağdaşıklığın sağlanabilmesi için metin dünyasında birtakım ifadelerin yinelenmesi gerekir. Zamirler de metinlerde kullanılan yineleme şekillerinden biridir. Genellikle yinelenen ifadeler aynı gönderim değerine sahiptir. Yinelenen ifadeler aracılığıyla metinde konu bütünlüğü ve istikrar sağlanmış

---

[134] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri** (Şekil Bilgisi), Ankara 2003, s. 399
[135] Dressler, **a.g.e.,** sf . 80
[136] Göktürk Akşit, **Okuma Uğraşı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 24
[137] Ümit Deniz Turan, "Metin İşaret Adılları: Bu, Şu ve Metin Yapısı", **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997, s. 204

olur. Eğer yinelenen ifadeler farklı bir gönderim değerine sahip olursa sonuç rahatsız edici olabilir. [138]

Türkçenin eklemeli dil yapısına sahip olmasından kaynaklanan birtakım özellikler söz konusudur. Türkçede fiil sonuna gelen şahıs ekleri sayesinde özne kolaylıkla atılabilmektedir. Bu yüzden şahıs ekleri de Türkçede gönderimsel ögeler içerisinde değerlendirilmektedir. Öznenin cümleden atıldığı durumlarda fiildeki şahıs eki özneyi bir zamir değeriyle belirtmektedir.

Metinde belirli bir konu anlatıldığı için metindeki istikrarı sağlamak üzere zamir şekillerine yoğun olarak başvurulmuştur. 82 bölümden oluşan KB'de zamirler özellikle bölüm içindeki bağdaşıklığı sağlama görevini üstlenmişlerdir. Türkçenin eklemeli bir yapıya sahip olmasından metindeki zamirler hem yalın halde hem durum ekleri alarak kullanılmıştır. Şahıs, işaret, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri KB'de gönderim yapmak amacı ile kullanılan unsurlardır.

Şahıs Zamirleri

Tablo 2 Şahıs Zamirleri

Yalın	**Yönelme**	**Yükleme**	**Bulunma**	**Çıkma**	**İlgi**	**Yön**	**Vasıta**
MEN (376 defa geçiyor) Min (2)	Manga (308)	Mini (121)	Minde (10)	Mindin (16) , mening din (28)	Mening (68)	Mangar (6)	Menin (2)
SEN (639)	Sanga (391)	Sini (139)	Sinde (4), seningde (33)	Sindin (17) Sening din (37)	Sening (48)	Sangar (5)	
Ol							
A	Anga (8)	Anı (247)	Anıng (91), anıngda (21) Anda (53 , o zaman olarak geçiyor)	Andın (54) Anıngdın (28)	Anıng (91)	Angar (163)	Anın (33)
BİZ (6)	Bizke, (1)	Bizni (4)	Bizde (2)		Bizing		

[138] Dressler, **a.g.e.,** sf . 55

	bizinge (3)		Bizingde (5)		(6)		
SİZ (4)	Silerke (3)				Sizing		
OLAR (17)	Olarka (13)	Olarnı (5) olarıg (7)	Olarda (11)	Olardın (9)	Olarnın g (6)		

Parantez içindeki sayılar, Kutadgu Bilig metninde söz konusu zamirin kaç defa geçtiğini göstermektedir. Tabloyu incelediğimizde *men ve sen* şahıs zamirinin yoğun bir biçimde kullanılmış olduğunu görürüz. Men zamiri, durum ekleri ile kullanımı da dâhil metinde 933, sen zamiri ise 1313 defa geçmektedir. Birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinin metinde, diğer şahıs zamirlerinden çok daha fazla kullanılmasının sebebi, eserdeki hikâyenin dört şahsın karşılıklı konuşmasına dayanmasıdır.

***sanga** keldim ograp uzun yol yorıp*
Tilekke bu kün tegdim arzum kanıp (KB 591)
*ukup kıldım emdi bu işlerni **men***
*Kerek erdi **sen me munı** uksa **sen (KB 658)***
*orun birding aşnu **men** oldurmadım*
*Orun yok **manga sen munı** uk tidim (KB 660)*

Bu yüzden metinde konuşan ya da konuşanları ifade eden ben, kendisine söz söylenen veya söylenenleri karşılayan sen, sıklıkla kullanılmıştır. Metnin karşılıklı konuşmalarla düzenlenmesinin yanı sıra, üçüncü tekil şahıs zamirinin geçtiği kısımlarda yazarın metne dâhil olduğu ve hikâyedeki kahramanların ne yaptığını bu şahısla, kendi ağzından anlattığını görmek mümkündür. Yazar, metnin birçok yerinde hâkim bakış açısını kullandığından ol, a (720) zamiri de metinde sıklıkla kullanılmıştır. Metinde tekil zamir kullanımının amacı, metin yazarının anlattığı olaylarda üstlendiği rolü ve konumu vurgulamaktır.

KB'de şahıs zamirlerinin çok kullanılması aslında Türkçenin o dönemdeki yapısından kaynaklanmaktadır. 11. yüzyıl Karahanlı / Hakaniye Türkçesinde fiil çekimlerinin neredeyse hepsinde şahıs zamirleri ekleşmemiştir. Geniş, öğrenilen geçmiş, gelecek zamanın, şart kipinin, gereklilik kipinin ve şartın birleşik çekiminde fiil ve zaman ekinden sonra şahıs zamirleri gelmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi KB diyaloglardan oluştuğu için metinde şahıs zamirleri hem cümlenin bir ögesi hem de şahıs eki işleviyle sıkça kullanılmıştır.

*kelir kut tuta **bilmese sen** barır*
*Birür neng yiyü **bilmese sen** alır (KB 724)*
"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen gider; mal verir, yemesini bilmezsen alır."
***kelir men barır men yorır men** burun*
*Ajunug **kezer men** manga yok orun (KB 747)*
"Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı dolaşırım, benim için yer yurt yoktur."
sen erding manga köz yarukı tükel
***Barır men** seningdin esen edgü kal (KB 1162)*
"Sen benim gözümün nuru idin, şimdi senden ayrılıyorum, sen sağ ve esen kal."
*sen ök **sen** sakınçım **barır men** mungun*
*Kiçiglikte minsiz **kalır sen** bu kün (KB 1216)*
"Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta bensiz kalıyorsun."
tapugçı kulung **men** begim **sen** ulug
Ulug beg agırlar tapugçı kulug (KB 1602)

İşaret Zamirleri: KB'deki işaret zamirleri *bu, o, bular, olar'dır*. İşaret zamanda, mekanda ve tasavvurda uzaklık ve yakınlık kavramına bağlı olarak kullanılmaktadır. Metnimizde bulunan işaret zamirleri aldığı hal ekleri ile birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3 İşaret Zamirleri

Yalın	Yönelme	Yükleme	Bulunma	Çıkma	İlgi	Yön	Eşitlik	Vasıta
BU (220) / MU (1)	Munga (4)	Munı (146)/ munu (44)	Munda (25), munıngda (20), munung (1)	Mundın (5)	Munıng (25) munung (1)	Mungar (87)	Munça (19)	Munın (3)
OL								
BULAR (16)	Bularka (9)	Bularnı, (9) bularıg (12)	Bularda (30)	Bulardın (7)	Bularnıng (13)			
OLAR (17)	Olarka (13)	Olarnı (5) olarıg (7)	Olarda (11)	Olardın (9)	Olarnıng (6)			

Metnimizde zamirler de gösterme sıfatlarının kullanımında olduğu gibi artgönderim ve öngönderim ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. KB 82 bölüm halinde yazılmış bir eserdir. Her bölüme bir başlık verilmiştir. Verilen bu başlık aynı zamanda bölümün içeriğini de ortaya koymaktadır. Her bölümde kullanılan şahıs zamiri, bölümün bütünlüğü içerisinde bir anlam kazanmakta ve neye gönderimde bulunduğu bu şekilde tespit edilebilmektedir. Metnimizde her bölüm ayrı bir bütün olarak

değerlendirilebilir ancak eserin tamamı düşünüldüğünde bu bölümler bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır.

Dönüşlülük Zamirleri: KB'de ***dönüşlülük zamirinin*** kullanımına oldukça sık rastlanmaktadır. Gönderim yapmak üzere metinlerde yerini alan dönüşlülük zamirleri, aldığı eklerle birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4 Dönüşlülük Zamirleri:

		İYELİK EKLERİ			
		Teklik I. Şahıs	**Teklik II. Şahıs**	**Teklik III. Şahıs**	**Çokluk I. Şahıs**
HAL EKLERİ					
Yalın h.	Öz(287), kendü (5)	Özüm (157)	Özüng (228)	Özi (104)	Özümiz (2)
İlgi hali	Öznüng (1)				
Yükleme h.	Özüg (19), özni (12),	Özümni (2)	Özüngni (37)	Özin (68), özini (6)	
Yönelme h.	Özke (63)	Özümke (3)	Özüngke (34)	Özinge (25)	Özümizke (1)
Bulunma h.	Özde (7)		Özüngde (7)	Özinde (5)	
Çıkma h.	Özdin (5)	Özümdin(4)	Özüngdin (4),	Özindin (4)	
Vasıta h.	Özün (54)				
Çokluk eki	Özler (3)				

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi bu dönem metinlerinde dönüşlülük zamiri olarak öz sözcüğü kullanılmaktadır. Nadir olarak kendi zamirine rastlamak da mümkündür. Bu zamir, metinde yalın halde, hal ekleri, iyelik ekleri ve iyelik ekinden sonra getirilen hal ekleri ile kullanılmıştır. Dönüşlülük zamirinin temel görevi şahıs zamirlerinin anlamını kuvvetlendirmektir. Dönüşlülük zamirleri için Zeynep Korkmaz, pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleri demektedir. Bu zamir, yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmektedir.[139] Bu yüzden

[139]Korkmaz, **a.g.e.,** s. 415

metnimizde dönüşlülük zamirleri artgönderim ögesi olarak kullanılmaktadır.

Metnimizde zamirlerle yapılan gönderimleri işlevlerine göre değerlendirmeye çalışacağız. Buna göre:

1. 1. 1. 1. 1. 2. 1. Zamirlerle Yapılan Artgönderimler

Şahıs zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri ve soru zamirleri metinde artgönderim ögesi olarak yer alabilir. Metnimizde zamirlerle yapılan artgönderimler, kimi zaman aynı beyite kimi zaman bir önceki beyite kimi zaman da bölümün tamamına gönderim yapacak şekilde bulunabilmektedir.

Zamirler, hem cümle içi ilişkilerde hem cümleler arası ilişkilerde bir gönderim değerine sahiptir. Metinde gönderimde bulunulan kişinin kimliğine ilişkin daha önce her hangi bir açıklama yapıldıysa metnin bütünlüğü içerisinde o kişiye gönderimde bulunmak üzere zamir kullanılmaktadır. Gönderim birbirine farklı konumlarda bulunan ögeler arasında da olabilmektedir. [140]

Kutadgu Bilig mesnevi geleneğine göre kaleme alındığı için yazar, esas konuya giriş yapmadan önce Tanrı'nın, peygamberin, dört sahabenin, parlak bahar mevsiminin ve Buğra hanın övgüsünü yapmış, yedi yıldız ve on iki burcu anlatan beyitlerden sonra bilgi ve aklın önemini, dilin meziyeti, kusuru, faydası ve zararlarını dile getirmiştir. Yazar kendi özrü, iyilik etmenin faydaları, bilgi ve aklın meziyet ve faydaları, kitabın adı, manası ve kendisinin ihtayarlığı ile ilgili beyitler kaleme almıştır. Bu giriş bölümü 397 beyitten oluşmaktadır.

KB'de zamirlerin artgönderim göreviyle kullanılmasını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a- Artgönderimler aynı beyit içinde olabilmektedir:

b- Artgönderimler beyitler arasında yapılabilmektedir.

---

[140] Özkan, **a.g.m.,** s. 6

c)Artgönderim ögesi olarak kullanılan gösterme zamirleri şahıs zamiri işleviyle kullanılabilmektedir.
d) Artgönderim ögesi olarak kullanılan şahıs zamirleri özneyi vurgulamak amacıyla kullanılabilmektedir.
e) Artgönderim ögesi olarak kullanılan biz zamiri bir insan grubuna gönderimde bulunmak amacıyla kullanılabilmektedir.
f) Şahıs zamirlerinin şiirdeki ritmi sağlamak üzere kullanılabilmektedir.
g) Şahıs zamirleri metindeki statü farkını ortaya koymak üzere kullanılabilmektedir.
h) Şahıs zamirleri hitap unsurlarıyla birlikte kullanılabilmektedir.
ı) Artgönderim ögeleri vasıtasıyla yazarın kimliği ortaya konabilmektedir.
i) Daha önce verilen bilgiler zamirler vasıtasıyla tekrar edilebilmektedir.
j) Şartlı birleşik cümle yapısında zamirler artgönderim ögesi olarak kullanılabilmektedir.

a-) Aynı Beyitte Yapılan Artgönderimler: KB'de artgönderimler çoğunlukla aynı beyit içinde yapılmaktadır. Genellikle ilk mısrada bilgi verilir ikinci mısrada da bu bilgi zamirler vasıtasıyla tekrar edilir.

Kitabın ilk bölümünde Tanrı'nın övgüsü yer almaktadır. Bu bölümün başında yazar, Tanrı'ya gönderim yapmak için üçüncü tekil şahıs zamirini kullanmıştır. Tanrı'ya gönderim yapmak için bu zamirin kullanılması eserin birçok yerinde görülen bir özelliktir.

öküş ögdi birle tümen ming sena
*ugan bir bayatka **angar** yok fena (KB 2)*

"Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamt ve binlerce sena olsun; ona fanilik yoktur."

Üçüncü teklik şahıs zamiri aynı mısrada geçen bayat (Tanrı) sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır.

kamug barça munglug törütülmişi
*mungı yok idi bir **angar** yok kişi (KB 5)*

"Bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtaçtır, muhtaç olmayan yalnız tanrıdır, onun eşi yoktur."

Angar Tanrı'ya gönderimde bulunmaktadır. Bölümün konusundan dolayı yazar, her mısrada Tanrı adını kullanmaya gerek duymadan, onun

yerine şahıs zamirlerini tercih ederek gönderimde bulunmuştur. Bu bölümün ilk beş beytinde okuyuculara Tanrı'nın özellikleri ile bilgi verilmiştir ancak yazar 6. beyitten sonra Tanrı'ya gönderimde bulunmak için ikinci tekil şahıs zamirini tercih etmiştir.

ay erklig ugan mengü mungsuz bayat
*yaramaz **seningdin** adınka bu at (KB 6)*
"Ey kuvvetli, kadir, ebedi ve müstagni olan Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz."

Seningdin teklik ikinci şahıs zamiri birinci mısrada geçen Tanrı adı yerine kullanılmaktadır.

*ulugluk **sanga** ol bedüklük sanga*
*seningdin adın yok **sanga** tuş tenge (KB 7)*
"Ululuk ve büyüklük sana mahsustur, sana eş ve denk olan başka biri yoktur."

(KB 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,20, 21, 22, 23, 24, 28, 33)

Yazar doğrudan Tanrı'ya hitap etmektedir. Ortada bir söyleyen bir de söylenen vardır. Aslında bu bir dua şeklidir. Tanrı ile kul arasına hiçbir şey girmeden, herhangi bir aracıya ihtiyaç duyulmadan konuşulmaktadır. Tanrı'ya sen zamiri ile gönderim yapılarak bir nevi bağlılık ve samimiyet gösterilmeye de çalışılmıştır. İlk beş beyitte doğrudan okuyuculara hitap edilmekteyken bu beyitlerden sonra sanki yazar metin çözücüyü aradan çıkarmıştır. Ancak 15. beyitten sonra Tanrı'ya gönderim yaparken tekrar ol zamirini kullanmıştır. Burada metin çözücü tekrar metne dâhil edilmiş gibidir. Ancak bölümde Tanrı'ya gönderim yapmak için çoğunlukla ikinci tekil şahıs zamiri tercih edilmiştir.

azıp yügrür erdim ayu birdi yol
*Küyer erdim otka küdezmese **ol** (KB 384)*
"Yolumu şaşırmış, koşuyordum, bana yol gösterdi; o korumasa idi ateşte yanardım."

Bu beyitte Tanrı'ya doğrudan hitap yoktur. Yazar Tanrı'nın kendisine nasıl yol gösterdiğini okuyuculara iletmektedir. Bu tip durumlarda tercih edilen şahıs zamiri "ol"dur.

*ulug künde körkit **olarnıng** yüzin*
Elig tutaçı kılgıl edgü sözin (KB 32)
"Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatlerini bana yardımcı kıl."

Olarnıng zamiri ile kimlere gönderimde bulunulduğunu anlayabilmek için 31. beyite bakmak gerekmektedir. 31. beyitte dört eş grubu kullanılmıştır. Peygamberin dört eşine (dostuna) yani dört halifeye gönderimde bulunulmuştur.

ikinçi eligde ne ol bu biçek
***Munı** ma **özüm** yetrü bilgü kerek (KB 788)*
"İkincisi – elindeki bu bıçak nedir; benim bunu da iyice bilmem lazım."

İkinci mısra, "elindeki bıçağın ne olduğunu anlamam lazım." şeklinde anlaşılmaktadır. Bilgi aynı sözcüklerle değil de işaret zamirleri aracılığıyla tekrar edilmiştir.

*baka kördüm erse **özüng** övkelig*
***Munı** kördüm erse yitürdüm bilig (KB 790)*
"Sana bakınca öfkeli olduğunu gördüm; bunları görünce de ne diyeceğimi şaşırdım."
törü kılsa ilke köni bolsa beg
*Tilek arzu bulgay **bu** kolsa kalı (KB 822)*
"Bey doğru olur, ülkeye böyle hüküm ederse bütün dileklerine kavuşur."
*ayu bir **manga sen** neteg tapnayın*
*Sevinçing kayu ol **anı** tutnayın (KB 839)*
"Sen bana söyle, nasıl hizmet edeyim, seni memnun etmek için nasıl davranayım."
ilig aydı edgü iki türlüg ol
***Munıngd**a biri çın tutar edgü yol*
"Hükümdar: - İyi insan iki türlü olur – dedi; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar."
*yas ermez bu edgü bu künlük **sanga***
*Yarın bolga asgıng bu kün büt **munga (KB 915)***
"İyiliğin sana bugün hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki yarın onun faydasını göreceksin."
*yise todsa yatsa **bu** yılkı turur*
*Bu yılkı tidüküm **bu** kılkı turur (KB 989)*
"Sadece yiyen doyan ve yatan hayvandır; bu hayvan dediğimin tabiatı budur."
kayudın çıkar söz kayuka barır
***Munı** ma ayu bir **manga** ay bilir (KB 996)*
"Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da izah et."
öküş tınglagu söz birer sözlegü
***Manga mundag** aydı biliglig bügü (KB 1014)*
"Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hakim bana böyle dedi."
ogullug ata bolsa bilge tetig
*Kısa tutgu tutçı emi **bu** itig (KB 1221)*
"Çocuk babası alim ve zeki ise, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü çaresi budur."

KB 19, 109, 132, 289, 790, 1598, 1651, 1664, 1839, 1947, 1961, 1983, 1988, 1993, 2042, 2002, 2007, 2011, 2038, 2041,2078, 2121, 2166, 2444, 2445, 2450, 2507, 2959, 2975, 2990, 2991, 3213, 3214, 3220, 3127, 3231, 3232, 3242, 3253, 3374, 3462, 3525,3527, 3575, 3627, 3747, 4045

b) Beyitler Arası Yapılan Artgönderimler: Bir beyitte verilen bilginin tamamı aynı sözcüklerle tekrar tekrar kullanılamayacağı için bu bilgiler, daha sonraki beyitte işaret zamirleri vasıtasıyla metin çözücüye hatırlatılmakta, aynı şeylerin söylenmesine bu sayede engel olunmaktadır. Bu da metinde beyitler arasındaki bağlantının devam etmesini sağlamaktadır.

bu yanglıg *topugka itindi ajun*
Yagı boynı egdi kötürdi özün (KB 101)
"Dünya kulluk için böyle hazırlandı; düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu."

Bu yanglıg sözcük grubu ile kendinden önceki beyitlere, hakanın tahta çıkmasına gönderimde bulunulmaktadır. 93. beyitten itibaren hakanın tahta çıkması anlatılmakta bununla birlikte tabiattaki değişiklikler hakanın tahta çıkmasına bağlanmakta, insanların hakana karşı tavırlarından bahsedilmektedir. 101. beyitteki *bu yanglıg* kullanımı bu bilgilerin tamamına gönderimde bulunmaktadır. Bu yanglıg kullanımı günümüz Türkçesinde *böyle* anlamını karşılamakta ve genellikle önceki beyitlerde verilen bilgiye gönderimde bulunmaktadır.

bularda *eng üstün sekentir yorır*
iki yıl sekiz ay bir evde kalır (KB 131)
"Bunlardan en üstte Zuhal dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır."

Bu beyit yedi yıldız ve on iki burcun anlatıldığı bölümde yer alır. Bu beyitten önce yıldızların genel özellikleri ile bilgi verilmiştir. *Bularda* zamiri kendinden önceki birçok beyite 127, 128, 129, 130. yer alan bilgiye gönderimde bulunma görevini üstlenmiştir.

bularda *eng altın bu yalçık yorır*
yaşık birle utru bakışsa tolır (137)
"Bunlardan en altta Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse dolun ay haline gelir."

Zuhal, müşteri, Merih, güneş, Zühre, Utarit, Ay'dan önce sayılan ve haklarında bilgi verilen burçlardır. Bunlar kullanımıyla bu yıldızların tamamına gönderimde bulunulmuştur. Bular işaret adlının bu görevle kullanıldığı diğer beyitler: 133, 136, 141, 144

mening bu özüm me ***bu yanglıg*** *turur*
Ara bar bolur ma ara yok bolur (KB 735)
"Benim de tabiatım bunun gibidir; bazen var, bazen de yok olurum."

Bu yanglıg kullanımı 732, 733. 734'te geçen ve ayın özelliklerinin neler olduğunun açıklandığı beyitlere gönderimde bulunmuştur. Ay önce küçük doğar, sonra gittikçe büyür ve yükselir. Büyüyüp dolunay haline geldi mi dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır. Ay büyüyüp tamamlanarak en yüksek noktaya erişince tekrar eksilmeye başlar ve güzelliği gider. Ay Toldı'nın tabiatı da böyledir. Ay Toldı bu eserde talihin, kutun sembolüdür. O yüzden önce küçüktür sonra büyür, yükselir ve her

yükselişin bir inişi olduğu gibi gözden kaybolur. Talihi insanın elinde bulundurması oldukça zordur.

__mening__ me kılınçım __bu__ ol belgülüg
Tözüke tegir barça __mindin__ ülüg (KB 832)
"Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır."

Bu gösterme zamiri, 831. beyitte geçen güneşin özelliklerine ve tabiatına gönderimde bulunmuştur. "Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez." (KB 831) Bu beyite göre; hakanın adalet karşısındaki tavrı da güneşin temiz veya kirli demeden her şeyi aydınlatması gibidir. O, herkese adaletini eşit olarak dağıtır.

negü teg kerek beg __munı__ başlasa
Çavı barsa atı işin işlese (1924)
"Beyin nasıl olması gerek ki o bunların başına geçsin işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın."

Munı ile neye gönderimde bulunulduğunun bilgisi 1922. ve 1923. beyitte ortaya konmuştur. "Bir olan Tanrı insanoğlunu yarattı; bunlar arasında büyük var, küçük var; iyi adlı ve kötü adlı olanlar var. (KB 1922); Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var." (KB 1923). Bu bilgiler ışığında munı zamirinin büyük, küçük, iyi adlı, kötü adlı, bilgili, bilgisiz, fakir, zengin, akıllı, akılsız ve küstah insana gönderimde bulunduğu anlaşılır.

seza beg bolur __bu__ budunka ulug
__Munıngdın__ kelir ötrü edgü urug (KB 1966)
"Böyle bir bey halka layık, büyük bir bey olur ve bu beyden de iyi bir hanedan yetişir."

Munıng, zamirinin gönderimi aynı beyit içindeyken birinci mısrada bulunan bu zamirinin gönderimi önceki birçok beyitte yer almaktadır. KB 1951, 1954, 1956, 1957, 1961, 1963, 1964, 1965. numaralı beyitlerde geçen bilgilerin tamamına gönderimde bulunulmuştur.

__bularda__ biri kalsa törti kalur
Bu törti yime kalsa beglik ulur (KB 2059)
"Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar."

"Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. (KB 2057); Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. (KB 2058). Bu beyitlerde dört şey açığa kavuşturulmuştur. Bunlar 1- asker 2- mal ve servet 3- zengin halk 4- doğru kanunlardır. *Bular* zamiri bu bilgilere gönderimde bulunma görevini üstlenmiştir.

***bu** erdi ay ilig **özüm** bilmişi*
Munukı ötündüm ayıtmış tuşı (KB 2525)
"Ey hükümdar, benim bildiklerim bunlardır; işte sorulduğu için arzettim."

Bu beyitte, yazar gösterme zamiri vasıtasıyla bölümün tamamına gönderimde bulunmuştur. Bu beyit, Ögdülmiş'in hükümdara ulu hacibin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde yer almaktadır. Yazar, Ögdülmiş'in ağzından ulu hacibin vasıflarını saymış, bölümün sonuna eklediği bu beyit vasıtasıyla verdiği bilgilerin tamamını okuyucuya hatırlatmıştır.

ikide naru barça yılkı sanı
*Tilese **munı** tut tilese **anı** (KB 3218)*
"Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen onu seç."

Bir önceki beyitte iki insanın kim olduğu açıklanmıştır. Buna göre bu iki insan öğreten ve öğrenendir. *Munı ve anı* zamirleriyle bu bilgiye gönderimde bulunulmuştur.

***mungar** arsıkar erse emdi özüng*
Bu ta'at yava boldı kesgil sözüng (KB 3230)
"Bununla şimdi kendini aldatıyorsun, bu ibadet boşunadır; sözünü kes"

Bu bölümün 3227 ve 3229 numaralı beyitlerinde; "Senin oradaki ibadetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur ey oğul; sen şimdi zahit adını aldın, bu adın ibadetin için sana büyük bir felaket oldu." denmektedir. Bu beyitte geçen *mungar* zamiri, genel anlamda bu bilgilere gönderimde bulunmaktadır.

yanut birdi odgurmış aydı tüşüm
*Yörügi **bu** ermez ay işim tuşum (KB 6047)*
"Odgurmış cevap verdi ve: - Ey dostum, rüyanın tabiri böyle değildir, dedi."

Bir önceki bölümde Ögdülmiş Odgurmış'ın rüyasını yormuştur. Odgurmış kendi rüyasını tabir etmeye geçmeden önce benim düşümün yorumu bu değil diyerek Ögdülmiş'in yaptığı yorumun tamamına gönderimde bulunmuştur.

***bu** barça ulug kün nişanı turur*
Nişanı körünse keligli kelür (KB 6493)
"Bunlar hep kıyamet gününün alametidir; alameti görünürse, gelecek olan gelir."

Yazar birçok beyitte zamanın bozukluğundan şikâyet etmekte ve kıyamet alametlerinin neler olduğunu sıralamaktadır. Bu zamiriyle de verdiği bu bilgileri okuyucuya tekrar hatırlatmakta bu şekilde metindeki sürekliliği sağlamaktadır.

c) Artgönderim Ögesi Olarak Kullanılan Gösterme Zamirlerinin Şahıs Zamiri İşleviyle Kullanılması: Gösterme zamirleri kimi zaman şahıs zamiri işleviyle kullanılabilmektedir. Özellikle belirli bir konuşma ortamında yer alan kişi ve şeyleri gösterirken bu, şu sözcüklerinden yararlanılabilir. Çevrede görünür bir yerde bulunan şey ya da kişinin bu, şu sözcüklerinin yardımıyla belirtili hale getirilmesi dilbilimde dışgönderim olarak adlandırılmaktadır.[141]

tüzün kılkı alçak bagırsak köngül
*Köreyin tise kel **munı** kör amul (KB 107)*
"Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen gel, onu gör ve gönül rahatına kavuş."

Munı hakana gönderimde bulunmaktadır.

***anıngda** basası bu odgurmış ol*
***Munı** 'akibet tip özüm yörimiş ol (KB 357)*
"Ondan sonraki Odgurmış'tır, onu ben akıbet olarak aldım."
*yüleki bar erdi **munung** belgülüg*
Anın edledim kıldım açıg ülüg (KB 1646)
"Bunun, belli ki bir mayası vardı; onun için onu yetiştirdim ve ona ihsanlarda bulundum."

Munung gösterme zamiri Ögdülmiş'e gönderimde bulunmaktadır.

ikigün ajunug buluglı kişi
*İdi kutlug ol **bu** tükel kut başı (KB 1973)*
"Her iki dünyayı bulan insan çok mesud olur ve bütün saadetlerin başında bulunur."
yise birse dünya tirilse kutun
*Takı bir ajunda **bu** buldı töre (KB 1976)*
"Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saadet içinde geçirirse, böyle bir insan ahirette de baş köşeyi bulur."
erejke yakın tut yırak tut bela
*İkigün ajunda **munı sen** yula (1263)*
"Onu refaha yakın ve beladan uzak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol."
atı beg bolur bolsa kılkı kara
*Karada **bu** ınga bolur halk ara (2082)*
"Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa, o halk arasında avamdan daha aşağı görülür."
kiming himmeti bolmasa ol ölüg
*İkigün ajunda **bu** bulmaz ülüg (KB 2126)*
"Himmet sahibi olmayan kimse ölüdür; o her iki dünyada da mahrum kalır."
tükel bilse erdem bitise bitig
*Kamug işke bilgin **bu** kılsa itig (KB 2482)*
"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir."

KB 877, 885, 966, 2962, 2989, 3628, 4144, 5331

[141] Ozil – Şenöz, **a.g.m.,** s. 33

d) Artgönderim Ögesi Olarak Kullanılan Şahıs Zamirlerinin Özneyi Vurgulaması: Şahıs zamirlerinin cümle içerisinde kullanılmasının bir sebebi de özneyi vurgulamak, öznenin yapılan işteki rolünü daha iyi ortaya çıkarmaktır. Şahıs ekiyle birlikte öznenin kullanıldığı durumlarda hem şahıs eki hem de zamir gönderimsel ilişkiyi ortaklaşa yerine getirmektedir.[142]

*sözüm sözledi**m men** bitidim bitig*
Sunup iki ajunnı tutgu elig (KB 351)
"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir."
*bu tört neng öze sözledi**m men** sözüg*
Okısa açılgay yitig kıl közüg (KB 358)
"Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim, okursan, anlaşılır; iyice dikkat et."

Yüklemden kaçıncı şahıs olduğu anlaşılmaktadır ancak yazar bilerek, kendi görevini öne çıkarmak, yaptığı şeyi vurgulamak istemiştir.

***men** iş kılguçı **men sen** iş körgüçi*
İşig körgüçidin bilür kılguçı (KB 1939)
"Ben işi yapan insanım, sen ise onu gören insansın; yapan adam işinin nasıl olduğunu görenden öğrenir
*munukı **men** aydı**m** eşitti ilig*
Bu yanglıg kerek begke erdem bilig (2164)
"İşte benim bu söylediklerimi hükümdar işitti, bey için böyle bir fazilet ve bilgi lazımdır."
*sebeb **sen sen** emdi kamug edgüke*
Küçüg tıdguka hem törü birgüke (KB 3121)
"Zulme mani olmama, adaleti yerine getirmeme ve her türlü iyiliğe sebep şimdi sen oldun."
*bilir sen bu kün **men** kişi bolduku**m***
Sebep ilig erdi yülekim tokum (KB 3466)
"Bilirsin, bugün benim adam olmama sebep hükümdardır; o bana destek olmuştur."

Aslında bu beyitte yer alan "bolduku**m"** sözcüğündeki iyelik eki zamirin kaçıncı şahısta olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak yine men zamiri beyitte kullanılmıştır.

e) Artgönderim Ögesi Olarak Kullanılan Biz Zamirinin Bir İnsan Grubuna Gönderimde Bulunması: KB'de birinci çokluk şahıs zamiri 'biz'in kullanımına çok fazla rastlanılmamaktadır. Ancak yazar bir insan grubunu kastediyorsa *biz* zamirini tercih etmektedir.

negü tir eşit emdi bilge tetig
*Özi bardı kodtı **bizinge** bitig (KB 755)*
"Şimdi dinle, kendisi gitmiş, fakat bize eserini bırakmış olan zeki ve alim insan ne der."

---

[142]Uzun, **a.g.e.,** s. 45

Okuyucuların tamamı kastedildiği için biz zamirinin kullanımı tercih edilmiştir.

__bizingde__ ozakı kutu barguçı
Yidi todtı kandı ölüp yatguçı (KB 5339)

"Bizden önce gelen ve şimdi ölüp giden nesiller ondan yedi, doydu ve kalktılar."

ulug toy bakıp kör yaturlar küdü
Okır __bizni__ bargu siziksiz udu (KB 5340)

"Büyük bir kalabalık mahşeri bekleyerek yatıyor ve bizi çağırıyor, biz de onları takip edeceğiz."

takı bir kutu ol karındakılar
__Bizingde__ basa tirki yigli __olar (KB 5341)__

"Diğer bir nesil de ana karnındakilerdir; bizden sonra bu sofradan yiyecekler onlardır.

__bizing__ kopgumıznı küder bu kutu
Küder kelgümizni __olar__ ay botu (KB 5342)

"Bu nesil bizim kalkmamızı bekliyor; ötekiler ise, bizim gelmemizi bekliyorlar, ey yavrum."

bu kün __bizke__ tegdi bu tirki yimi
Neçe birge erki yigü kedgümi (KB 5343)

"Bu sofradan yemek yemek bugün bize nasip oldu; acaba bize daha ne kadar yiyecek ve giyecek verecek."

Odgurmış'ın Hükümdara öğüt verdiği bölümde geçen bu beyitlerdeki *biz* kullanımı, o dönemde hayatta olan insanlara gönderimde bulunmaktadır. Odgurmış da bu yaşayan insanlara dâhil olduğu için bir topluluğu kastederek ve bu topluluğa kendisini de dahil ederek biz zamirini kullanmayı tercih etmiştir.

f) Şahıs Zamirlerinin Şiirdeki Ritmi Sağlamak Üzere Kullanılması: Kutadgu Bilig nazım esasına göre kaleme alındığı için beyitlerde ritim ve ahenk çok önemlidir. Türkçenin yapısı sayesinde çoğu zaman şahıs zamirlerini cümleden atmak mümkündür. Sözcüklere gelen iyelik ekleri ve fiillere gelen şahıs ekleri sayesinde özne kolaylıkla anlaşılır. Ancak metinde, şahıs zamirlerinin kimi zaman sadece şiirdeki ritmi yakalamak adına kullanıldığını görmek mümkündür.

ilig aydı uktum bu erdemlering
Mününg barmu aygıl bileyin __sening (KB 683)__

"Hükümdar şöyle dedi: Bu meziyetlerini anladım: senin kusurun var mı söyle onu da bileyim."

Birinci mısra *erdemlering* sözcüğü ile biterek bir anlamda beytin redifinin ne olacağını da ortaya koymuştur. O yüzden ikinci mısrada sen zamirinin ilgi eki almış şekli kullanılmıştır. Buradaki *sening* bir tamlamanın parçasıdır. Tamlanan kısmındaki iyelik ekinin tamlayan kısmında kullanılan

zamirin ne olduğunu ortaya koymasına rağmen bu zamir ahenk adına beyitte yer almıştır.

__mening__ bu özüm me bu yanglıg turur
Ara bar bolur ma ara yok bolur (KB 735)
"Benim de tabiatım bunun gibidir; bazen var, bazen de yok olurum."

KB'nin bir özelliği de aruz vezni ile yazılmış olmasıdır. Kimi zaman şahıs zamirlerine ihtiyaç olmamasına rağmen ölçüyü tutturmak ve beyitte geçen şahsa vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır.

yanut birdi odgurmış aydı __sening__
Tileking bu erse tilek yok __mening__ (KB 4023)
"Odgurmış cevap verdi: - Senin istediğin bu ise, benim buna bir diyeceğim yok- dedi."

g) Şahıs Zamirlerinin Statü Farkını Ortaya Koymak Üzere Kullanılması: Şahıs zamirleri bir kimseye işaret etmenin yanı sıra konuşanla dinleyen arasındaki statü farkını ortaya koymak için de kullanılabilir. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri dış gönderimdir, metin yazarı ve okuyucusu tarafından seçilen bu zamirler bazen metindeki sosyal ilişkiye işaret eder. Dış gönderim yazar ve okuyucularla birlikte diğer katılımcıları da gösterebilir. Örneğin; üçüncü şahıs zamirleri aracılığıyla ya da bu, şu gibi işaretçiler yoluyla.[143]

ay edgü kılınç aslı edgü urug
Ajun kalmasunı __sizingsiz__ kurug (KB 108)
"Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın."

Yazar Tanrı'ya sen diye hitap ederken hakana karşı siz kullanımını tercih etmiştir.

ikigü bayat kullarımız __biz__ ök
Bu kulluk içinde kurumız tüz ök (KB 3749)
"Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız, bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebedeyiz."

Tanrı'nın gözünde bütün insanlar aynıdır. Bey ya da köle Tanrı için birdir.

h) Şahıs Zamirlerinin Hitaplarla Birlikte Kullanılması: Metnimizde şahıs zamirleri kimi zaman hitaplarla birlikte kullanılmaktadır. Bu tip durumlarda şahıs zamiri cümlede adı geçen kişinin yaptığı işe vurgu yapmaktadır.

yorı ay biligsiz igingni ota
Biligsiz otın __sen__ ay bilge kuta (KB 158)
"Ey bilgisiz git, hastalığını tedavi ettir, ey mesut alim, bilgisizliğin ilacını sen söyle."

---

[143] Dressler**, a.g.e.,** sf .162

Bu beyitteki sen zamiri, mesut alim grubundaki vurguyu kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Bilgisizliğin çaresini, gerçek ilacını bilecek yegana insan alimdir. Alim bunu başkası değil ancak sen söyleyebilirsin şeklinde bir anlam çıkarmak mümkündür.

I) Artgönderim Ögeleri Vasıtasıyla Yazarın Kimliğinin Ortaya Konması: Metinde yapılan gönderimler vasıtasıyla yazar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

sanga *sözledim* ***men*** *sözüm ay ogul*
Sanga *birdi bu pend* ***özüm*** *ay ogul (KB 187)*
"Ey oğul, bir sözümü sana söyledim, ey oğul bu nasihatleri ben sana verdim."

Eserin girişinde, kitap sahibinin yani yazarın özrünü dile getirdiği, henüz esas konuya girişin yapılmadığı bu bölümde yazar 186. beyitten sonra oğluna hitaben konuşmaktadır. Söyleyen yani öğütleri veren yazar, söylenen sen zamiri ile gönderimde bulunulan ise oğludur. Tabii burada yazar oğul hitabı ile okuyucuya da seslenilmiş olabilir. Ancak eserin tamamı göz önünde bulundurulduğunda yazarın kahramanlardan biri olduğu düşünülebilir. Nitekim eserin ana kahramanlarından biri olan Ay Toldı ölüm döşeğinde iken oğluna bu bölümde yer aldığı şekliyle öğütler vermektedir. Kitapta oğlu olan ve ona öğütler veren kahraman Ay Toldı olduğu için yazarın Ay Toldı karakterinin arkasına gizlendiğini söylemek mümkündür.

kümüş kalsa altun ***meningdin sanga***
Anı *tutmagıl* ***sen*** *bu sözke tenge (KB 188)*
"Benden sana gümüş ve altın kalırsa, sen onları bu söze denk tutma."

i) Daha Önce Verilen Bilginin Zamirler Vasıtasıyla Tekrar Edilmesi: Kutadgu Bilig didaktik bir eser olduğu için verilen bilgiler, genellikle tekrar edilmektedir. Yazar öncelikle yazdığı bölüme uygun bilgileri sıraladıktan sonra bilinen bir kişiyi sözlerine şahit göstererek onun ağzından, verdiği bilgileri çok küçük farklarla tekrar etmektedir. Metinde bu durumlar için genellikle aynı beyiti kullanan yazar, bir anlamda daha önce verdiği bilgileri özetlemektedir.

mungar *mengzetü keldi şair sözi*
Bu şa'ir sözi ol biligsiz közi (KB 739)
"Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü bilgisiz için bir gözdür."

739. beyitten önceki beyitlerde, ayın karakteri ile kendi karakteri arasında bağlantı kuran Ay Toldı, kendisinin de ay gibi yavaş yavaş büyüdüğünü sonra tekrar küçüldüğünü söylemektedir. 740 ve 741. beyitler bu bilgilerin tekrarı niteliğini taşımaktadır. *İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi büyür ve parlaklığı artar. (KB 740) Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolun ay gibidir, tekrar küçülür. (KB 741)*

__mungar__ mengzetü sözler öglüg kişi
__Kim__ öglüg sözin tutsa itlür işi (KB 820)

"Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa iş yoluna girer."

takı __munda__ yigrek ayur bu bilig
Biligsizke birme aya beg elig (4075)

"Biligili insan bundan daha iyi söylemiş: - Ey beyim, bilgisizin elinden , demiştir."

4073. beyitte verilen bilgi tekrar edilmiştir. 4073. beyitte yazar, Küstah ve aşağılık adamları iyi mevkilere getirmemek gerektiğini, getirirse bu adamların beyine çok zararı dokunacağını söylemiştir. Söylediklerini kuvvetlendirmek için de gerek 4074. beyitte gerekse 4075. beyitte düşüncesine akıllı ve hakim insan ile bilgili insanın sözlerini şahit göstermiş, bu şekilde inandırıcılığını kuvvetlendirmiştir.

j) Şartlı Birleşik Cümle Yapısında Zamirlerin Artgönderim Olarak Kullanılması:

Şartlı cümle yapısı KB'de sıklıkla kullanılmıştır. Yazar şartlı birleşik cümledeki yan cümlede bilgiyi verir, ana cümlede bu bilgiyi zamirler yoluyla tekrar eder.

az edgüke artuk öküş şükri kıl
Öküş bolsa ni'met __anıng__ kadri bil (KB 758)

"Az bir iyiliğe karşı çok şükür et; nimet çok olursa, onun kıymetini bil."

Nimetin çok olması(nın kıymeti)na gönderimde bulunulmuştur.

yana dinka öçlüg bu dünya nengi
Yise dünya din yir baka kör __munı__ (KB 3539)

"Bir de bu dünya malının dine karşı kini vardır; dünyaya nail olunca din ihmal edilir; buna dikkat et."

KB çok geniş hacimli bir eser olduğu için aynı ifadelerin farklı şahıs ekleri ile tekrar edilmesi söz konusudur. Yazar kahramanların ağzından önce bir genelleme yapar ve burada üçüncü tekil şahsı kullanır, sonra da bu genellemenin kendisi tarafından uygulandığını göstermek için birinci şahısta, daha önceki beyitte verdiği bilgileri tekrar eder.

*bu künde naru bu **özüm** tınmadın*
***Munıng** şükri kılgu kerek irmedin (KB 754)*
“Bugünden itibaren ben de durmadan, usanmadan, bunun şükrünü yerine getireyim.”

Bunun şükrü derken bir önceki mısrada geçen arzusuna kavuşmanın şükrüne gönderimde bulunulmaktadır.

Kutadgu Bilig’de şahıs, gösterme, soru ve belgisizlik zamirleriyle yapılan diğer artgönderimler şunlardır:

KB 8, 13, 14, 16, 19, 20, 24, 28, 29, 30, 83, 113, 126, 128, 129, 148, 159, 166, 355, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 369, 377, 372, 373, 375, 380, 381, 385, 388, 393, 394, 395, 397, 594, 595, 596, 597, 599, 600, 659, 661, 663, 665, 666, 672, 673, 678, 684, 686, 690, 693, 699, 700, 701, 702, 703, 714, 715, 728, 729, 730, 732, 737, 738, 744, 746, 749, 750, 752, 760, 762, 785, 787, 792, 793, 794, 797, 798, 812, 815, 818, 824, 826, 837, 847, 851, 852, 860, 868, 873, 876, 878, 879, 894, 897, 898, 900, 901, 908, 913, 922, 924, 925, 960, 961, 963, 980, 982, 1000, 1004, 1024, 1036, 1161, 1168, 1169, 1171, 1172, 1173, 1188, 1192, 1209, 1214, 1223, 1227, 1230, 1241, 1243, 1261, 1262, 1276, 1277, 1593, 1595, 1597, 1601, 1603, 1644, 1655, 1682, 1840, 1925, 1929, 1931, 1940, 1941, 1942, 1944, 1956, 1969, 1971, 1975, 1979, 1983, 2044, 2064, 2074, 2076, 2094, 2107, 2162, 2495, 2498, 2502, 2965, 2976, 2995, 2997, 2999, 3008, 3122, 3127, 3131, 3132, 3134, 3135, 3136, 3145, 3150, 3199, 3200, 3205, 3207, 3219, 3227, 3228, 3257, 3258, 3259, 3261, 3264, 3270, 3303, 3304, 3305, 3326, 3329, 3332, 3335, 3242, 3345, 3347, 3348, 3349, 3350, 3352, 3353, 3355, 3356, 3359, 3364, 3370, 3453, 3455, 3456, 3469, 3513, 3514, 3515, 3524, 3536, 3545, 3553, 3564, 3590, 3591, 3592, 3600, 3605, 3636, 3733, 3742, 3745, 3755, 3757, 3762, 3764, 3765, 3768, 3893, 3794, 3802, 3804, 3806, 4024, 4026, 4054, 4060, 4077, 4091, 4113, 4114, 4116, 4128, 4136, 4138, 4139, 3145, 4149, 4151,(4393, 4394, 4396, 4397, 4398 bular zamiri ile bağdaşıklığı sağlamaktadır.)4477, 4478, 4482, 4485, 4489, 4494, 4497, 4499, 4503, 4434, 4939, 4987, 4988, 5333, 5338, 5345, 5351, 5359, 5360, 5362, 5363, 5364,5365, 5366, 5368, 5373, 5374, 5375, 5376, 5378, 5381, 5746, 5750, 5817, 5818, 5958, 5959, 5960, 5963, 5977, 5987, 5988, 5992, 5994, 5997, 6006, 6014, 6017, 6018, 6023, 6027, 6028, 6029, 6030, 6033, 6034, 6035, 6050, 6051, 6052, 6054, 6066, 6067, 6068, 6181, 6184, 6185, 6291, 6325, 6326, 6344, 6346, 6480, 6503, 6506,

I) Dönüşlülük Zamirlerinin Artgönderim Olarak Kullanılması: KB’de dönüşlülük zamirleri çoğunlukla şahıs zamiri olarak kullanılmaktadır. Dönüşlülük zamirinin bu işlevle kullanıldığı beyitlerde genellikle şahıs zamiri kullanılmamakta, dönüşlülük zamirleri iyelik eki ve hal ekleri almaktadır. Bazen dönüşlülük zamiri bizzat anlamında kullanılabilmektedir. Bu tip durumlarda dönüşlülük zamiri ben, sen, o, biz ve siz zamirlerinin yerini almaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri o dönemde şahıs zamirlerinin henüz ekleşmemesi, fiil çekimlerinde eyleme şahıs eki değil şahıs zamirinin gelmesidir. Dönüşlülük zamirinin kime gönderimde bulunduğu, kullanıldığı beyitin öncesinde ortaya

konmakta ve böylece dönüşlülük zamirleri aynı isimlerin tekrar edilmesine engel olmaktadır.

küvenme kıvı kutka kutlug kişi
*Inanma **özüng** kutka atlıg kişi (KB 668)*
"Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme, ey namlı sen bu devlete inanma."
ilig aydı uktum açıldı sözüng
*Yazuk 'uzri koldung kutuldı **özüng** (KB 671)*
"Hükümdar, şöyle dedi: -Anladım, sözün açıklandı: günahının affını istedin ve kurtuldun."
*turup tagka kirmiş **özüng** yalnguzun*
Tapug kılguka bu tapug ked uzun (KB 3204)
"İbadet etmek için, kalkıp, tek başına dağa çıkmışsın, fakat bu ibadet çok uzun sürmüş."
*nelük arsıkar **sen** aya öldeçi*
***Özüng** iki künlük konuk boldaçı (KB 3529)*
"Ey fani, niçin kendini aldatıyorsun, sen burada iki günlük misafirsin."
köngülke kirürmü sözüng tınglayın
***Özüm** ögrenürmü **anı** anglayın (KB 4025)*
"Bu söz aklıma yatar mı yatmaz mı, bir dinleyeyim; ben öğrenebilir miyim bunu bir anlayayım."
***özüng** oldurur erse ornung bilin*
Kişig satgamagıl siliglik kılın (KB 4112)
"Oturduğun vakit yerini bil; insanları incitme; onlara karşı nazikâne muamele et."

Oldurur erse sen şeklinde kullanmak da mümkündür. Ancak vezin gereği *sen* zamiri yerine *özüng* zamiri tercih edilmiştir.

*sü başı ya il başı bolsa **özüng***
Köni bol yiti tut kulakıng közüng (KB 4143)
"Eğer sen ordu veya eyalet başına geçersen, doğruluktan ayrılma; kulağını keskin tut."
*ayıttı ne boldı **özüng** ay kadaş*
***Sini** kördüm emdi köngül boldı baş (KB 5975)*
"Ögdülmiş: - Ey kardeş, sana ne oldu; seni böyle görünce, gönlüm yaralandı, dedi."
*unıtma **mini** ay okıglı tirig*
***Özüm** dünya kodsa töşense yirig (KB 6507)*
"Ey bunu okuyan canlı, ben dünyayı bırakıp toprağa düşünce beni unutma."
KB 395, 676, 716, 3250, 3328, 3532, 3568, 3805, 4041,4059, 4110, 4122, 4124, 4127, 4144, 4146, 4150, 4398, 5976, 6500

Dönüşlülük zamirleri iyelik eki ile kullanıldığında cümlede bahsedilen özneye işaret etmekte aynı zamanda kendinden önceki cümle grubuyla iyelik eki sayesinde tamlama oluşturmaktadır.

*urayın tigüçi **özi** ursukar*
*Basayın tigüçi **özi** bassıkar (KB 679)*
"Beni vurmak isteyenin kendisi vurulur, beni ezmek isteyenin kendisi ezilir."

KB'de kimi zaman dönüşlülük zamiri kullanıldığında yüklem şahıs zamirini (ekini) almaz. Cümlede söylenen eylemi kimin yaptığı dönüşlülük zamiri sayesinde ortaya çıkar.

*tapugsuz kulung **men** yazukum öküş*

__Özüng__ fazlı birle keçür ay küsüş (KB 396)
"Ben asi bir kulunum, günahım çoktur, ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile affet."
ilig aydı uktum açıldı sözüng
Yazuk 'uzri koldung kutuldı __özüng__ (KB 671)
"Hükümdar, şöyle dedi: -Anladım, sözün açıklandı: günahının affını istedin ve kurtuldun."

Bu beyitte ikinci mısrada yer alan özüng kurtuldu cümlesinde, öz sözcüğünde yer alan iyelik eki sayesinde eylemin kaçıncı şahısta olduğu anlaşılır. Aslında fiil ikinci şahıs eki almaya müsaittir. Fiil, *kutuldıng* şeklinde çekimlenebilecekken birinci mısrada adın iyelik eki alması ve ikinci mısrada kafiyeyi yakalama zorunluluğundan öz dönüşlülük zamirine ikinci şahıs iyelik eki getirilmiştir.

mün ermez __manga__ kör bu irsellikim
Yangı neng talular ma __özke__ bekim (KB 686)
"Halbuki dönekliğim benim için bir kusur değildir; ben kendime daima yeni ve taze şeyler seçerim."
__özini__ küdezse ayı ertmese
Yavuz yunçıg işke yakın turmasa (KB 704)
" Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrada gitmemelidir, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır."
neçe me bu kün söz sanga aysa __öz__
Kiçiglerke başlap ayayın bu söz (KB 4034)
"Her ne kadar bugün bunları sana anlatıyorsam da, sözlerimi küçükleri göz önünde bulundurarak söyleyeceğim."

Burada yalın halde kullanılan öz şahıs zamiri yerine kullanılmıştır. Yanında her hangi bir şahıs zamiri olmadığı için hangi şahsa gönderimde bulunduğu ikinci beyitteki emir kipinin teklik birinci şahısta çekimlenmiş olması sayesinde anlaşılmaktadır.

__özüngni__ arıg tut kamugdın sıngar
Arıg ol bu begler arıg neng sever (KB 4109)
"Her bakımdan kendini temiz tut; bu beyler temizdir ve temiz şeyleri severler."
negü kolsa birgil bularka tükel
Bularnıng tilindin __özüng__ satgın al (KB 4399)
"Bunlar ne isterlerse ver, hiçbir şeyi esirgeme, böylece bunların dilinden kendini satın al."

KB'de, aynı beyitte dönüşlülük zamirleri *ben, sen, ol, biz, siz olar* şahıs zamirleri ile birlikte kullanıldığında daha güçlü bir pekiştirme zamiri olma özelliğini kazanmaktadır.

esenlik tilese __sening__ bu __özüng__
Tilingde çıkarma yaragsız sözüng (KB 169)
"Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışıksız bir söz kaçırma."
bu ay toldı aydı __mening__ bu __özüm__
Keyik teg turur kılkı kestim sözüm (KB 698)

"Ay Toldı şöyle cevap verdi: Kısaca benim kendim ve tabiatım bir geyiğe benzer."

tilese agır tut tilese uçuz
*Yulug kıldım emdi **sanga men** bu **öz** (KB 1603)*

"İstersen değer ver, istersen değersiz bul, ben kendimi artık senin hizmetine vakfettim."

*yakın ka kadaştın yitürmiş **sen** öz*
*Uluş kend budundın evürmiş **sen** yüz (KB 3203)*

"Sen yakın akraba ve kardeşlerden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin."

Aslında burada kullanılan şahıs zamiri, şahıs eki fonksiyonu ile kullanılmıştır. Bu dönem metinlerinde birçok fiilin çekiminde şahıs zamirleri henüz ekleşmemiştir.

***sening** tapgınga munglug ermez bayat*
***Özüng** kullukı kıl tile edgü at (KB 3251)*

"Tanrı senin ibadetine muhtaç değildir; kendi kulluğunu yerine getir ve iyi ad kazanmaya bak."

*negü edgü kolsa **sanga** bu **özüng***
Tapug kıl tapugung yarutgay yüzüng (KB 4054)

"Her hangi bir iyiliğe nail olmak istersen, önce hizmet et; hizmetin senin yüzünü güldürür."

KB 130, 3452, 3741, 3645, 3756, 4119, 4120

İyelik eki almış adlardan önce gelen yalın durumdaki öz zamiri, iyelik düşüncesini pekiştirmektedir.

*namaz ruza barça **öz asgıng** turur*
***Öz** asgın tilegli bagırsız bolur (KB 3243)*

"Namaz ve oruç, bunlar hep kendi menfaatin içindir; hep kendini düşünen insan hodkam olur."

*il asgın buzup sen **öz asgıng** kodup*
Ne edgü tiler sen bu yirke udup (KB 5747)

"Memleket menfaatini tehlikeye düşürerek ve kendi menfaatini de bırakarak, buraya gelmekten ne gibi bir fayda umuyorsun."

köni sözle sözni kızartgay enging
*Sözüg sözlemegil meger **öz** tenging (KB 4117)*

"Doğru söz söyle, bu seni mesut eder; söz söylerken de yalnız kendi haddin olan sözleri söylemelisin."

Çok sık olmamakla birlikte bu dönüşlülük zamiri arka arkaya tekrar edilir. Böylece bu zamir pekiştirilmiş dönüşlülük ifade eden zarfları oluşturur.

*negüke tusulgay **sanga** bu **özüm***
***Özüngke özüng** ök tusul tut sözüm (KB 3792)*

"Ben senin neyine faydalı olabilirim, sözümü dinle, sen kendin kendine faydalı ol."

Dönüşlülük zamirinin kullanıldığı diğer beyitler:
KB 718, 707, 736, 751, 757, 785, 791, 795, 799, 814, 827, 828, 835, 848, 849, 852, 855, 858, 862, 936, 977, 983, 988, 1003, 1013, 1037, 1038, 1160, 1175, 1223, 1235, 1239, 1641, 1653, 1684, 1936, 1938, 1943, 2016, 2047, 2061, 2093, 2156, 2157, 2159, 2480, 2505, 2508, 2509, 2510, 2519, 2520, 2525, 2963, 2964, 2978, 2988, 2989, 2992, 2996, 2998, 3123, 3128, 3149, 3201, 3229, 3262, 3263, 3330, 3331, 3333, 3334, 3337, 3338,

3342, 3362, 3366, 3513, 3540, 3598, 3603, 3626, 3736, 3767, 3783, 3786, 3789, 4087, 4142, 4475, 4479, 4483, 4495, 4902, 4935, 4974, 4975, 4978, 5326, 5722, 5749, 5751, 5819, 5998, 6036, 6048, 6464, 6484,

1. 1. 1. 1. 1. 2. 2. Zamirlerle Yapılan Öngönderimler

Metinlerde öngönderim kullanılmasının temel amacı okuyucuların ilgilisini bir sonraki cümle ya da cümle dizisine yoğunlaştırmaktır. Bu amaçla öngönderimler aracılığıyla başlangıçta bir belirsizlik oluşturulur.[144] Türkçede öngönderim çok fazla kullanılmaz. Hint Avrupa dillerinde olduğu gibi Türkçede boş öge yoktur ve ana unsur sonda bulunmaktadır. O yüzden Türkçede genellikle önce bilgi verilip sonra bu bilgiye gönderimde bulunulur. Zamirin önce verilmesi ve bu zamirin ne olduğunun açıklanması fazla yaygın değildir.

Öngönderim sayesinde bireysel bir amaçtan ziyade bütün bir olayın geleceğe dair planını yapmak mümkündür. İçerikteki bazı öbeklere odaklanan yaratıcılık için öngönderimin oldukça önemli bir fonksiyonu vardır. Okuyucu kimi zaman öngönderim aracılığı ile yapılan gönderimi anlayabilmek için içerikten faydalanmak zorunda kalır. İsim ya da isim öbeği yanında bulunan diğer sözcükler zamir şekilleri ile ilişkilendirilebilir.[145]

Kutadgu Bilig'de öngönderimde bulunmak için gösterme ve soru zamirlerinden faydalanılmıştır. Metinimizde öngönderim genellikle iki şekilde yapılmaktadır.

a- Öngönderimler aynı beyit içinde olabilmektedir:

b- Öngönderimler beyitler arasında yapılabilmektedir.

a- Aynı Beyitte Yapılan Öngönderimler: Bir beytin ilk mısraında zamir kullanılmakta, ikinci mısrada da bu zamirin neye gönderimde bulunduğu açıklanmaktadır. Metindeki bu özellik, her beytin anlamının kendi içinde tamamlanmasının gerektiği mesnevi türünde yazılmasından kaynaklanır.

bezendim begim boldı hakan ulug

[144] Dressler**, a.g.e.,** sf .61
[145] Dressler**, a.g.e.,** sf .80

*Ötündüm **munu** kolsa canım yulug (KB 85)*
"Süslendim, çünkü ulu hakan eşim oldu; dileğim budur, o isterse canım feda olsun."

Şunu isterim demiş, istediği şeyi ondan sonra söylemiştir. İstediği şey canının hakana feda olmasıdır.

*iki **neng** bile er karımaz özi*
Bir edgü kılınç bir edgü söz (KB 181)
"İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır: biri iyi iş ve diğeri iyi söz."

Neng sözcüğü zamir olarak kullanılmıştır: İki şeyin açıklaması ikinci mısrada *edgü kılınç* (iyi iş) ve *edgü söz* (iyi söz) olarak yapılmıştır.

münüm **bu** mini yalnguk irsel tiyü
Ayıglap yorırlar kişike ayu (KB 685)
"Kusurum varsa şudur: insanlar, kendi aralarında beni dönek diye kötüler, dururlar."

İnsanların kendi aralarında *kut*u dönek diye tarif etmeleri birinci mısrada geçen bu zamirinin açıklaması olarak bu beyitte yer almıştır.

*bu ay toldı aydı tangım **bu** mening*
Kümüş kürsi ornung ne ol bu sening (KB 786)
"Ay Toldı, dedi: - Ben şuna hayret ediyorum; bu senin oturduğun gümüş taht ne oluyor."

Bu işaret zamirinden sonra bir açıklama geleceği birinci mısrada ortaya konmuştur. Bu bilgiye göre hayret edilen şey gümüş taht üzerinde oturmaktır.

*hakikat **munı** bil ay ay toldı sen*
Öküncsüz men edgü atın ölse men (KB 920)
"Ey Ay Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakıp da göçersem, pişman olmam."
*bu ay toldı aydı öküş söz **ol** ol*
Ayıtmadı sözlep irikse köngül (KB 1005)
"Ay Toldı dedi: - Fazla söz, sormadan söylenip, insanı usandıran sözdür."
*et özlüg kişike kereki **bu** ol*
Birisi tilin söz birisi köngül (KB 1023)
"Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden biri – dil ve söz biri de gönüldür."
*mürüvvet tarikat **bu** ol belgülüg*
Kişi emgeki bilse kılsa ülüg (KB 2971)
"Mürüvvet ve tarikat hiç şüphesiz, insanın emeğini takdir ile hakkını vermektir." .
*bu edgü **ol** ol kılsa halkka asıg*
Bu asgı bile bulsa budnı tatıg (KB 3271)
"İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir."
*sevüglüg nişanı **bu** ol belgülüg*
Sevüg aybı erdem bolur ay külüg (KB 3517)
"Ey şöhretli, sevgilinin nişanı, hakikatte şudur: sevilenin kusuru fazilet olur."
*olarda biri **bu** tapug bilmez öz*
Barıp tapnumasa yarumaga yüz (KB 3738)
"Bunlardan biri, ben şahsen bu hizmetleri bilmiyorum; gidip de hizmet edemezsem, benden hiç kimse memnun kalmaz."
*ikide talu edgüreki **ol** ol*
Kiçigde tapug kılsa bassa köngül (KB 4033)

"Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir."
.

__bu__ ol kör bu künki tilekim mening
Özüm bir yüzini köreyin anıng (KB 4937)
"Artık benim arzum onun yüzünü, bir defa olsun görmektir."

KB 786, 1006, 2075, 3581, 3518

b) Beyitler Arası Yapılan Öngönderimler: Öngönderimin ikinci tip kullanılışında, bir beyitte önce bir zamir kullanılır, zamirin neye gönderimde bulunduğu ise kendinden sonra gelen beyitlerde açıklığa kavuşturulur. Bir konu birliği etrafında yazılan beyitlerdeki bu tip öngönderimler genellikle yapılacak geniş kapsamlı bir açıklama için okuyucunun dikkatini, daha sonraki beyitlerde verilecek bilgilere yoğunlaştırma amacını taşımaktadır. Bu öngönderim sayesinde metin çözücü verilen bilgilere odaklanmaktadır.

mungar mengzetü keldi emdi bu söz
__Munı__ eştip uksu biliglig ked öz (KB 680)
"Şu söz şimdi bana uygun düştü; bilgili ve iyi insan bunu dinlesin ve anlasın."

Bilgili insanın dinleyip anlaması gereken söz 681. beyitte açıklığa kavuşturulmuştur. Bilgili insana hitaben konuşan yazar, saadet nerede ise ona boyun eğ ve kendini beğendir, devlete kafa tutarsan üzüntü ile boğuşursun. (KB 681) demektedir.

munu men me körgil könilik törü
Törü kılkları __bu__ baka tur körü (KB 800)
"İşte bak ben de doğruluk ve kanunum; kanunumun vasıfları bunlardır, dikkat et."

Kanunun vasıflarının neler olduğu ilerleyen beyitlerde açıklığa kavuşturulmuştur. Bölümün konusu adaletin özelliklerinin neler olduğudur. Yazar adaletten bahsedeceğini bu beyitle belirterek bir anlamda konunun önemini de ortaya koymuş olur. Hükümdar Kün Togdı 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819. beyitlerde adaletinin özelliklerini sıralamıştır. Hükümdar üç ayaklı bir taht üzerinde oturur, elinde bir bıçak vardır ve hükümdarın bir tarafında şeker diğer tarafında acı ot bulunur. Bu bölümde hükümdar bu nesnelerin niçin yanında olduğunun açıklamasını vererek adaletin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur.

ilig aydı edgü tuçı ögdilür
Müni __bu__ isizler ara savlanur (KB 909)
"Hükümdar dedi: - İyi daima övülür, kötüler onda şu kusurları bulurlar."

Aslında bu beyitten sonra beklenen kusurların neler olduğunun sayılmasıdır ancak bu beyitten sonraki beyitlerde genel hatlarıyla iyiliğin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. 910. beyite bakıldığında bu durumu daha açık olarak görmek mümkündür. “İnsan insana daima yakın yaşar, kötü olmasa iyi yapacak iş bulamaz.” Bu açıklamaya göre burada verilen bilgi iyinin kusurunun ne olduğu değildir. Diğer beyitler de genel hatlarıyla bu şekildedir.

*olarda biri **bu** ayayın eşit*
Yaragı körüp bil sen ötrü iş it (KB 5724)
“Onlardan biri şudur, dinle sana söyleyeyim, muvafık görürsen, düşün ve ona göre hareket et.”

Odgurmış’ın Ögdülmiş’e tavsiyede bulunduğu bölümde yer alan bu beyitte Odgurmış, ikisi için de iyi olan yerin neresi olduğundan, memleketin Ögdülmiş’ten çok faydalandığından vb. bahsetmektedir.

KB’de verilen bilgilerin doğruluğunu kuvvetlendirmek üzere ataların, büyüklerin sözlerinden örnek verileceği zaman kalıp ifadeler kullanılmıştır. Bu kalıp ifadelerin yer aldığı beyitlerde kullanılan “negü” soru anlamıyla kullanılmadığında öngönderim görevini üstlenmektedir. Bu tip beyitlerde geçen *negü, ne tir* ifadesini şunları söylemiştir, şeklinde düşünmek mümkündür. Söylenen şeyler daha sonraki beyitlerde açıklığa kavuşturulduğu için okuyucuların sonraki beyitlere odaklanması sağlanır.

*bilig ma’nisi bil **negü** tir bilig*
Bilig bilse ötrü yırar erde ig (KB 156)
“Bilginin manasını bil, bak bilgi ne der; bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır.”

Beyitte geçen *negü* soru zamiri, bilginin manasını bil bak bilgi *şunları söyler:* şeklinde de düşünülebilir.

*tilin emgemiş er **negü** tir eşit*
Bu söz işke tutgıl özünge iş it (KB 165)
“Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daima hatırda bulundur.
***negü** tir eşit emdi bilge tetig*
Özi bardı kodtı bizinge bitig (KB 755)
“Şimdi dinle, kendisi gitmiş, fakat bize eserini bırakmış olan zeki ve alim insan ne der.”

Bu beyit metnin birçok yerinde tekrar edilmiştir.

3- Kutadgu Bilig nazım esasına göre kaleme alındığı için kimi zaman beyitlerde kullanılan zamirler ve onların hal eki almış şekilleri, ahengi ve ritmi sağlama görevini üstlenebilir.

*kılumaz ma şükrüng **sanga men** bire*
***Meningdin** şükür kıl **sanga sen** sira (KB 392)*
"Bunlardan bir tekinin şükrünü bile ben sana eda edemem, benim tarafımdan sen kendine kendin şükret, senin hikmetine akıl ermez." ?"
*erej **minde** emgek **meningdin** tezer*
*Sevinç **minde** sakınç **manga** yol azar (KB 677)*
"Huzur bendedir, mihnet benden kaçar; sevinç üzüntü bana yol bulmaz."
arıg bolsa özi yorısa köni
Munıng** bagı **mundag** bilingü **munı (KB 727)
"Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli; bunun bağı böyledir, bunu bilmelidir."
*yakın bolga **sen** künde ötrü **manga***
*Agırlık açıg artga **mindin sanga (KB 853)***
"Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır."
*ayur ay atam bir sözüm bar **sanga***
Anı** aytayın **men** ayu bir **manga (KB 1185)
"Ey baba- dedi- sana bir sualim var; onu sorayım, sen cevabını bana ver dedi."
*negü teg öger **sen** bu dünya **manga***
Anıng** aybını **men** ayayın **sanga (KB 3519)
"Bu dünyayı sen bana nasıl översin; onun kusurlarını sana ben söyleyeyim."
***özüng** todmagınça **manga** tegmez aş*
***Mini** todur öngdün **özi** yimez aş (KB 3766)*
"Sen odymadan bana yemek gelmez, Tanrı ise kendisi yemek yemekten münezzeh olduğu halde beni doyurur."
özüm** uzri koldum **men** emdi **sanga
*Kodu bir **mini sen** sarılma **manga (KB 3809)***
"Şimdi ben senden özür diliyorum, bana sarılma, beni kendi halime bırak."
angar men** barayın ya kelsün **manga
*Ziyaret üçün **ol** ay kızgu enge (KB 4938)*
"Ziyaret etmek için ya ben ona gideyim yahut o bana gelsin ey bahtiyar insan."
manga munda** yigrek tidüki **özüm
*Ayayın **sanga men** ay körklüg yüzüm (KB 5748)*
"Benim için burasının daha iyi olduğunu sana anlatayım, ey güzel yüzlüm."
***bu** aydı **mini** ıdtı odgurmışa*
***Sanga** aydı kelgil **manga** bir tuşa (KB 5962)*
"Haberci: - Beni buraya Odgurmış gönderdi; senin için gelsin; onu bir göreyim, dedi."
*kiçe saknu yatsa **anı** körse tüş*
***Angar** ma yörüg yok **anıng** yangı tuş (KB 6016)*
"Bir kimse akşam bir şey düşünerek yatar ve bunu rüyasında görürse, bunun için de uygun bir tabir yoktur."

KB 186, 583, 664, 706, 722, 796, 923, 1011, 1231, 1656, 3133, 3151, 3470, 3748, 3769, 3791, 4090, 4937, 5966, 6031

Kutadgu Bilig'de soru zamirlerinden biri olan kim, soru sormaktan ziyade belirsizlik zamiri göreviyle kullanılmıştır. KB'de yazarın temel amacı ideal insanın özelliklerini ortaya koymak olduğundan verdiği bilgiler buna talip olan bütün insanları kapsamaktadır. Bütün insanlara hitaben yazıldığı için kim soru zamiri, büyük çoğunlukla soru göreviyle değil belirsizlik

zamiri göreviyle kullanılmıştır. Genelleme yapılırken bazen soru zamiri kim ve bu soru zamirinin hal eki almış şekillerinden faydalanılmıştır. Bu sayede bu zamir insanlara gönderimde bulunmuştur.

bu kün men me devlet karagu sanı
*Manga **kim** ilinse tutar men anı (KB 664)*
"Bugün ben bir devletim, ben bir topa benzerim; kim bana yaklaşırsa, ben onu yakalarım."
manga öznese kim özelip ölür
*Manga **kim** boyun egse arzu bulur (KB 678)*
"Kim bana kafa tutarsa ıstırap içinde mahvolur, kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur."
sening baylıkıng kör çıgaylık turur
*Sanga **kim** çıgay erse baylık turur (KB 3553)*
"Senin zenginliğin bak fakirliktir, senin nazarında kim fakirse, asıl zengin olan odur."

Kim soru zamiri bazı cümlelerde herhangi bir kişi anlamında kullanılmıştır. Bu tip durumlarda ideal insanın yapması ve yapmaması gereken şeyler ifade edilmiştir.

*bayat **kimke** birse ukuş ög bilig*
Öküş edgülükke uzattı elig (KB 151)
"Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır."
***kimi** tutsa begler özinge yakın*
Kamug neng yakınlık kılur kör bakın (KB 605)
"Beyler kimi kendilerine yakın tutarlarsa, bak ve dikkat et, herkes ona yakınlık gösterir."
*bayat **kimke** birse tilek arzusı*
Anıng şükri boldı yanut kılgusı (KB 753)
"Tanrı birini dilek ve arzusuna kavuşturunca, karşılığında onun da Tanrı'ya şükretmesi gerekir."

Kimke soru zamiri herhangi biri, insan, kişiye gönderimde bulunmuştur. *Anıng* şahıs zamiri ile de birinci mısraya yani arzusuna kavuşan insana gönderimde bulunulmuştur.

mungar mengzetü sözler öglüg kişi
***Kim** öglüg sözin tutsa itlür işi (KB 820)*
"Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa iş yoluna girer."
***kim** erse bu künlük tilese sevinç*
İsizlik kılur ol yarın yir sakınç (KB 913)
"Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse o kötülük yapar fakat yarın kaygı çeker."
*kişig **kim** okısa kereklep tilep*
Ol ok sözlegü aşnu sözni ulap (KB 961)
Birini kim lüzum görerek ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar."
kiming oglagu bolsa oglı kızı
Angar yıglagu boldı munglug özi (KB 1223)
"Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse; o kimseye ağlamak düşer; keder ona mukadderdir."
***kiming** emgeki kirse **kimke** birer*

Yanutın öküş kıl sen ötrü angar (KB 1597)
“Kimin sana bir az emeği geçerse, sen ona karşılık daha fazlasını yapmalısın.”
***kimi** beg törütmek tilese bayat*
Birür aşnu kılk yang ukuş yüg kanat (KB 1934)
“Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir.”
*bayat **kimke** birse kılınç arkukı*
Anı emgetür bu zamane okı (KB 1983)
“Tanrı kime kötü bir tabiat vermiş ise, bu felek oku ona eziyet çektirir.”
tili yalgan erning cefa kılkı ol
*Cefa kimde erse **uş ol** yılkı ol (KB 2041)*
“Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır, cefa kimde ise, o kimse hayvandır.”
***kiming** oglı kalsa atada kidin*
Atama anı sen tirigde adın (KB 3374)
“Öldükten sonra evladı kalan bir baba için, yaşamıyor, denilemez.”
*sini **kim** yise yir sen ahır etin*
Öçüngni alır sen kara yir katın (KB 3554)
“Seni kim yerse, sonunda sen onun etini yersin; kara toprağın altında öcünü alırsın.”
özüng karşıka kirse baknu yorı
*Sini **kim** agırlar agırla anı (KB 4110)*
“Saraya girdiğin vakit dikkat et; sana kim hürmet ederse, sen de ona hürmet et.”

Kim soru zamiri, kimi zaman herkes kimi zaman herhangi bir anlamında kimi zamanda hiç kimse anlamında kullanılmıştır. Hiç kimse anlamıyla kullanıldığında cümlenin anlamını olumsuz hale getirmektedir.

tiriglik tidüküng bu yil teg keçer
*Kaçar tutsa bolmaz anı **kim** bulur (KB 693)*
“Bu hayat dediğin yel gibi geçer, tutmak olmaz kaçar; onu kim bulabilir.”
manga urmasa örk mini tuttaçı
*Keyik teg kaçar men **kim** ol yetteçi*
“Beni tutan bana yular vurmazsa, ben geyik gibi kaçarım; bana kim yetişebilir.”
toguglı tirigler ölümke sanı
*Ölümke toguglı tirig **kim** kanı (1201)*
“Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var.”
kara tengsizin barça begler iter
*Begi kılsa tengsiz anı **kim** yeter (KB 2107)*
“Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir.”
birisi sürer kör birisi okır
*Bu ikin ara **kim** erejke tegir (KB 5345)*
“Biri iter, biri çağırır; bu ikisi arasında kim huzura kavuşabilir.”

1. 1. 1. 1. 2. Göndergenin Yinelenmesi Olarak Artgönderim

Metinler, dile ait kuralların düzenlenmesiyle oluşturulan parçaların bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen bir yapıdır. Bu yapı içinde hiçbir şey

kendi başına ve bağımsız değildir. Metindeki her türlü dilsel yapı bir başkası ile kurduğu ilişkiye göre anlam kazanmaktadır. Metinde birbiriyle anlam yönünden bağlı diziler, bütünün bir parçası olarak diğerleriyle ilişki içindedir. Bir metnin anlamı, anlatıdaki bazı durumların, nesnelerin ya da kişilerin değişimi, dönüşümü ya da noktasal değişkenlikler içeren olayarın anlatı boyunca yinelenmesiyle oluşur.[146] Bu yinelemeler metnin bütünlüğü içinde değişiklik gösterebilir. Metinde, kimi zaman anlatıdaki kişilerin adlarının tekrar edilmesi, kimi zaman değişik olayların benzer biçimde anlatı içinde geçmesi söz konusudur. Eylem içindeki kahraman, bir nesne ya da uzamın metinde tekrarı sayesinde cümleler arasında bağıntı sağlanır.

Metinlerdeki yüzey yapının kısa bir dizege içerisinde yer aldığı durumlarda, bağdaşıklığı oluşturun unsanlar birbiriyle çok yakın bağlar kurarken daha geniş bir alana yayılmış metinlerde bağdaşık, önceki bilgilerin ve kalıpların yinelenmesi ile sağlanmaktadır. Yineleme, unsurların tam bir geri dönüşünü gerektirir. Metin yazarı metne yöneltilebilecek itirazları ya da metnindeki belirsiziliği ortadan kaldırmak istediğinde, temel dildeki aynı ögelerinin farklı kullanımlarını içeren kısmi yinelemeyi, aynı yapının farklı ögelerle kullanılmasını sağlayan paralelizmi, görünürde farklı unsurlar arasında yaklaşık olarak bulunan ve kavramsal eş değerlilik aracılığıyla elde edilen açımlamayı kullanır. Yineleme aslında metinde verilen bilgilerin bir anlamda azaltılması anlamını da taşımaktadır.[147] Yineleme, cümlelerin birbiri üzerine eklenmesi ile oluşturulan metne yeni bilgi eklemekten ziyade eski bilginin tekrar edilmesidir. O yüzden metne yeni bir bilgi eklenecek olsa bile bu oldukça sınırlıdır.

Metinler uzun bir dizi içinde yer aldığı için metindeki yapının ve örneklerin nasıl kullanıldığını gösteren yöntemler olması gerekir. Bu yöntemler hem materyaller hem de bu materyallerin işlenmesi ile ilgili tasarrufa ve dengeye katkıda bulunur. Bu yöntemlerden biri olan kısmî yineleme, daha önce kullanılan materyallerin farklı derecelerde değiştirilmesini sağlayarak unsurların ve örneklerin doğru tekrarını ortaya

---

[146] Günay , **a.g.e.,** s. 61
[147] Dressler**, a.g.e.,** 56

koyar. Aynı yapının ortaya konması olan paralelizm ise aynı yapının yeni unsurlarla doldurulmasını sağlar.[148] Doğan Günay iyi düzenlenmiş bir metinde gereksiz yinelemelerin olmadığını, az kullanılan sözcüklerin tercih edildiğini ve soyut kavramları belirten sözcüklerin sıkça kullanıldığını dile getirmiştir.[149]

Yinelemeler bağdaşıklık yapısı oluştururken metnin içerik bütünlüğünü sağlamda da belirgin değerler yüklenmektedir. Bu tür yinelemeler bağdaşıklık sağlamanın ötesinde açık bir pekiştirme işlevi yerine getirmektedir.[150]

KB 82 bölüm ve 6645 beyitten oluşan oldukça hacimli bir eserdir. Eserdeki beyit sayısının fazlalığına rağmen eserde yer alan kahramanların sayısı oldukça azdır. Dört karakter üzerine kurulan bu eserde, başlangıçta tek bir karakterden bahsedildiği görülür. Esere Kün Togdı (hükümdar)'nın tanıtımıyla başlayan yazar bu bölümde, Kün Togdı'nın ağzından: "Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri bulunmaldır." (KB 422); "Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve maharetli bir adam lazımdır." (KB 423) sözlerini söyleterek Ay Toldı karakterinin kitaba dâhil olması için zemin hazırlar. Ay Toldı adında her türlü fazileti öğrenmiş, akıllı, bilgili ve zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı vardır. Hükümdarın hizmetine girmek üzere yollara koyulan Ay Toldı, Küsemiş ve Has Hacib sayesinde hükümdarın karşısına çıkar ve Kün Togdı'nın veziri olur. Sahneye, bir süre hükümdara hizmet ettikten sonra hastalanan ve ölmek üzere olan Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş girer. Babasının ölümünden sonra hükümdara vezirlik eden Ögdülmiş, eserde adı en çok geçen kahramanlardan biridir. Ögdülmiş'in hizmetinden memnun olan hükümdar onun kadar iyi ve faziletli birinin daha kendisine yardım etmesini ister. Bunun üzerine Ögdülmiş hükümdardan aldığı mektupla akrabası Odgurmış'ın yanına gider. Dünyadan elini eteğini çeken ve bir dağ başında günlerini ibadet etmekle geçiren Odgurmış, padişahın davetini kabul etmez ancak onu ziyaret ederek hükümdara öğütte bulunur Odgurmış esere dâhil olduktan sonra sahnede üç

---

[148] Dressler**, a.g.e.,** sf 48, 49
[149] Günay , **a.g.e.,** s. 56
[150] Uzun, **a.g.e.,** s. 40

kişi vardır. Kün Togdı, Ögdülmiş ve Odgurmış. Eser, Odgurmış'ın ölmesi ve dünya devlet işlerinin düzene girmesiyle son bulur. Metine dâhil olan karakterlerin ölüm sebebiyle eserden çıktığı görülmektedir. Ay Toldı'nın da Odgurmış'ın da metnin sonunda yer almama sebebi budur.

Eserde yer alan karşılıklı konuşmalar şu kahramanlar arasında geçer:

1- Ay Toldı	–	Küsemiş
2- Ay Toldı	–	Has Hacib
3- Kün Togdı	–	Has Hacib
4- Kün Togdı	–	Ay Toldı
5- Ay Toldı	–	Ögdülmiş
6- Kün Togdı	–	Ögdülmiş
7- Ögdülmiş	–	Odgurmış
8- Odgurmış	–	Kün Togdı
9- Ögdülmiş	–	Hizmetçi
10- Hizmetçi	–	Haberci
11-Kumaru	–	Ögdülmiş

Bir nasihatname özelliği taşıyan bu eserde bilgiler ve öğütler yukarıda verilen olayların öncesinde ya da sonrasında kahramanların karşılıklı konuşmalarıyla metin çözücüye iletilmektedir. Tanrıya bağlı bulunma, ölümü ve ahreti unutmama; akıl ve bilgiye değer verme, çocukları okutma, dinlemek ve okumakla bilgi edinme; her işte doğruluk arama, temiz düşünce sahibi olma; dünyaya ve geçici zevklere düşkün olmama; dile boğaza, nefse hâkim olma; zor kullanmaktan, hırsızlıktan, yalandan, içkiden, haksızlıktan, kaba sözden, dedikodudan, gevezelikten, acelecilikten kaçınma; sabırlı, cömert, hayırsever olma, yapılan bir iyiliğe karşılık beklememe; disiplin, doğru yasa, düzen ve adalet sağlama; iffet ve namusa sımsıkı bağlı olma; kötü arkadaş edinmeme ve bozguncülara katılmama; büyüğe saygı, çocuklara şefkat, hizmetçilere de insaf gösterme; gelenek ve göreneklere bağlı bulunma; her işte ılımlı davranma; hesaplı iş görme; daima ağır başlı, tok gözlü, alçak

gönüllü olma; iyi ad bırakmaya çalışma[151], bunlar genel hatlarıyla KB'de okuyucuya verilen öğütler arasında yer almaktadır.

Metinde; küsemiş, has hacib, hizmetçi, haberci ve Kumaru'nun konuşmaları oldukça azdır. Yardımcı karakter olma işlevini yüklenen bu kahramanların temel görevi, ana kahramanlar arasındaki diyaloga ve yeni bir olayın başlamasına aracı olmaktır. Küsemiş ve Has Hacib sayesinde Kün Togdı ve Ay Toldı tanışır. Hizmetçinin getirdiği haber sayesinde Ögdülmiş Odgurmış'ı görmeye gider ve Odgurmış'ın ölüm haberini yine bu kahramanlardan biri olan Kumaru getirir.

Kitabın ana kahramanları Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmış adı, gerek beyitlerde, gerekse de her bölüm için ayrı ayrı verilen başlıklarda sık sık geçer. Metinde her bölüm için ve bölümdeki kahramanlar konuşmaya başlamadan önce *İlig Suali Ay Toldıka, Ay Toldı Cevabı İligke, Ay Toldı Suali İligke, İlig Cevabı Ay Toldıka, Ögdülmiş Suali Ay Toldıka, Ay Toldı Cevabı Ögdülmişke* vb. gibi başlıklar kullanılmıştır. Bu sayede kahramanların konuşması birbirinden ayrılmıştır. Bu tip başlıklar kahramanların konuşmasını birbirinden ayırırken metindeki bütünlüğün sağlanmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Kahramanların düşünce ve tavırlarından yola çıkılarak ideal insan portresinin çizildiği bu eser, bu sembolik şahsiyetlerin metin boyunca tekrar edilmesi sayesinde bir süreklilik arzetmektedir. Metnimizde, kahramanların adının doğrudan geçtiği beyitler, kitaptaki bölüm başlıkları hariç tutularak verilmeye çalışılacaktır.

Kün Togdı	Ay Toldı	Ögdülmiş	Odgurmış
7	110	184	78

1591. beyitle birlikte sahneye Ögdülmiş girmiştir ve ondan sonra Ay Toldı adına sadece bir beyitte rastlanır. Ay Toldı artık kitabın kahramanlarından biri değildir. 1159. beyitten itibaren esere dâhil olan Ögdülmiş kitabın sonuna kadar yer alan kahramanlardan biridir. 3148.

[151]Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi,** Ank 2003, s. 157

beyitten itibaren metne dâhil olan Odgurmış da neredeyse kitabın sonuna kadar yer alan kahramanlardandır. Ancak o da Ay Toldı'da olduğu gibi ölünce hikâyeden ayrılmıştır. Eserin asli kahramanları Kün Togdı ve Ögdülmiştir.

Eserin başından sonuna kadar metinde yer alan Kün Togdı adı kitapta 7 defa geçmektedir. Eserin merkez karakteri olmasına rağmen Kün Togdı adının metinde bu kadar az geçmesinin sebebi, Kün Togdı adı ile temsil edilen kişinin adının değil unvanın kullanılmış olmasıdır. O dönemde hükümdar için kullanılan en önemli sözcük ilig ve beydir. *İlig ve bey* adı ise metinde sık sık yinelenmektedir.

Metinde isimlerin doğrudan yinelenmesinin yanı sıra her kahraman için faklı isimler ve hitaplar kullanılarak aynı kahramana gönderimde bulunulmuştur. İçeriği pekiştirerek metindeki istikrarı sağlayan bu özellik, metindilbilimde göndergenin yinelenmesi olarak adlandırılmaktadır. Eserde kahramanlara yapılan gönderimler şu şekildedir:

1. 1. 1. 1. 2. 1. Kün Togdı'ya Yapılan Gönderimler: Metinde hükümdarın temsil eden Kün Togdı'ya onun vasıflarını ortaya çıkaracak şekilde gönderimde bulunulmuştur. Hükümdar, devletin başında bulunan en üstün kişidir. O, hem töre koyucu hem de bu törelerin uygulanmasını sağlayan en yetkili kişidir. Diğer insanlar ona hizmet etmek için vardır. Onun üzerindeki tek güç Tanrı'dır Türk devlet töresinde hükümdar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden hükümdara yapılan gönderimler incelendiğinde hizmetkâr ve bey arasındaki statü farkı da ortaya çıkmış olur. Metindeki gönderimler:

Tablo 5 Kün Togdı'ya Yapılan Gönderimler:

KÜN TOGDI'YA YAPILAN GÖNDERİMLER		
Karahanlı Türkçesi	**Geçtiği beyit**	**Türkiye Türkçesi**
Kutlug kişig	668	*Devletli Kişi*
Atlıg kişig	668	*Namlı Kişi*
Ay kozı	695	*Ey Yavrum*
Ay ilig kutı	720, 907, 1969, 2037, 2983	*Ey Devletli Hükümdar*
	893, 958	*Beyler Beyi*

Begler begi		
Budun başçısı	894, 3005	*Halkın Başında Bulunan Kimse*
Ay ıduk kut	939	*Ey Aziz İkbal*
Ay edgü törü	939	*Ey İyi Kanun*
Ay beg	1658, 2145, 2975	
Ay bilig ordusı	1658	*Ey Bilgi Hazinesi*
Ay kişilerde yig	1658	*Ey İnsanların İyisi*
Ay kılkı silig	1970, 2466	*Ey Yumuşak Huylu*
Ay bügü	2033	*Ey Hakim*
Ay ilig	(2068, 2071, 2509, 2525, 2970, 2994, 3755, 3782, 3786, 3791, 5342)	*Ey Hükümdar*
Ay atlıg külüg	2081	*Ey Namlı Meşhur*
Ay biliglig kişi	2090	
Ay unur	2143	*Ey Kudretli*
Aya beg boluglı budunka ulug	2967	*Ey Halkın Büyüğü Ve Bey Olan Kimse*
Ogul	3010	
Ajun başlamış bütrü basmış ili hakan tili	3126	*Dünya Hakimi Ve Bütün Memleketleri İdarsi Altına Almış Olan Hakan Ne Der Dinle*
Ay ilde ulug	3515	*Ay Memleketin Büyüğü*
Ay külüg	3517	*Ey Şöhretli*
Ay tetig	3731	*Ey Zeki*
Ay dünya begi	3744	
Ay ersig akım	3746	*Ey Cömert Yiğidim*
Ay bilge ukuşlug amul	3752	*Alim, Akıllı, Durmuş-Oturmuş ve Temiz Kalpli İnsan*
Ay ilçi başı	3763, 4078	*Ey Büyük Hükümdar*
Aya aslı beg	3764	*Ey Asil Bey*
Ay körklüg yüzüm	5335	*Ey Güzel Yüzlüm*
Ay botu	5342	*Ey Yavrum*

KB'de yazar, Kün Togdı'ya gönderim yaparken hükümdarın gücünü, kudretini, cömertliğini yiğitliğini, bilgisini, zekâsını, tabiatını, şöhretinin büyüklüğünü vb. ortaya koyacak kullanımları tercih etmiştir. Ancak Kün Togdı'ya yapılmış gönderimlerden üçü dikkat çekici bir özelliğe sahiptir.

yayıg ermez erse bu devlet özi
Ne edgü neng erdi bu kut ***ay kozı*** *(KB 695)*
"Ey kuzum, bu ikbal ne güzel şey olurdu, eğer devlet dönek olmasa idi."

Bu beytin yer aldığı bölümde Ay Toldı hükümdara devlet sıfatının neler olduğundan bahseder. Bu yüzden buradaki “ay kozı” hitabı Kün Togdı’ya gönderimde bulunmaktadır. Ancak hükümdarın emri altında olan birinin ona, Ey kuzum diye hitap etmesi şaşırtıcıdır. Yazar, belki de burada Ay Toldı ile hükümdar arasındaki samimiyeti ortaya koyarak arada bir baba oğul ilişkisi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ancak yazar Ay Toldı’yı tasvir ederken; *“Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi.” (KB 463)* cümlesini kullanır. Ay Toldı yazarın bahsettiği gibi genç biri ise hükümdara ey yavrum şeklinde hitap etmesi düşünülemez. Aynı şekilde:

*uçuz tutma erdemni ögren **ogul***
Bu erdem yorıkı örüng kuş teg ol (KB 3010)
“Ey oğul fazileti kıymetsiz sayma, öğren; bu faziletlerin tabiatı ak kuşa benzer.”

Ögdülmiş’in hükümdara hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olması gerektiğini söylediği bölümde yer alan bu beyitte, Ögdülmiş hükümdara hizmetkârları ve onların özelliklerini sayar, dünya hâkimine binlerce fazilet gerektiğini, dünya hâkiminin bu faziletleri ile cihanı elde ettiğini (KB 3009) söyledikten sonra, hükümdara ogul hitabını kullanarak bu beyitle bir önceki beyit arasında bağlantı kurar. Ögdülmiş gibi genç aynı zamanda hükümdara vezirlik yapan bir kahramanın hükümdara ogul şeklinde hitap etmesi oldukça ilginçtir.

bizing kopgumıznı küder bu kutu
*Küder kelgümizni olar **ay botu (KB 5342)***
“Bu nesil bizim kalkmamızı bekliyor; ötekiler ise, bizim gelmemizi bekliyorlar, ey yavrum.”

Odgurmış’ın hükümdara tavsiyede bulunduğu bölümde yer alan bu beyitte Odgurmış, hükümdara hitaben *ay botu* yani *ey yavrum* demiştir. Odgurmış’ın bu hitabı Ay Toldı ve Ögdülmiş’dekine nazaran belki biraz daha kabul edilebilir bir özellik taşımaktadır. Odgurmış hükümdarın hizmetinde değildir ve sufî karakterini temsil etmek üzere esere yerleştirilmiştir. Bir din büyüğü olması sebebiyle böyle bir kullanım Ay Toldı ve Ögdülmiş’te olduğu kadarıyla yadırganacak bir mahiyet arz etmemektedir.

Kitaptaki üç kahramanın da Kün Togdı’ya ogul diye hitap etmesinde, her ne kadar yazar düşüncelerini kahramanlar ağzından verse de,

kahramanlarla-yazar arasındaki sınırın kalktığını, üç kahramanın özelliklerinin bir noktada birleştiğini söylemek mümkündür.

1. 1. 1. 1. 2. 2. Ay Toldı'ya Yapılan Gönderimler

Yusuf Has Hacib, kitabın adını açıkladığı bölümde, Ay Toldı için mübarek saadet güneşi onunla parlar demektedir. *Basa aydım emdi bu ay toldını/ Anıngdın yaruyur ıduk kut küni (KB 354). Bu kün togdı tigli törü ol köni / Bu ay toldı tigli kut ol kör anı (KB 355)* Yusuf Has Hacib bu beyitle, Ay Toldı'nın kutu temsil etmek üzere metne yerleştirildiğini ifade etmiştir. *Kut* sözcüğü günümüz Türkçesine talih, baht ve saadet olarak aktarılmaktadır. Ay Toldı esas itibariyle talihin temsilcisidir. Eski Türk geleneklerinde sadece kut sahibi olan kişi tahta çıkabilmekte, bir kişiye kut vermek de Tanrı'nın iradesinde bulunmaktaydı. Hükümdarlık ideolojisinde kut önemli bir yere sahiptir; ancak kuttan daha önemli olan şey, talihi olduğu için tahta çıkan hükümdarın kutun kararsızlığından kendini kurtarması ve iktidarını sürdürmesidir. Kutun devam ettirilmesi de ancak akılla mümkündür. Kutun bir kişiye verilmesi değil akılla devam ettirilmesi uzun bir süreci kapsar. Belki de bu yüzden Ay Toldı eserde en az yer alan kahramanlardan biridir.

Tablo 6

AY TOLDI YA YAPILAN GÖNDERİMLER		
Karahanlı Türkçesi	***Geçtiği Beyit***	***Türkiye Türkçesi***
Kul tapugçı	590	*Kul, hizmetkar*
Tapnur er	619	*Hizmetkar*
Erde başı	752	*İnsanların ileri geleni*
Bulmış er	764	*Bulduğu er*
Könglüm tokı	801	*Gönlümü doyuran*
Ay unur	810	*Becerikli insan*
Ay külüg	852	*Ey namlı insan*
Ay tetig	883	*Ey zeki insan*
Ay Ulug	931	*Ey büyük, ulu insan*
Ay yigit	932	*Ey yiğit*
Ay bilir	996	*Ey bilgili*
Biliglig ukuşlug bügü	997	*Bilgili ve akıllı hakim*
Ay bilge tetig	1188	*Ey zeki alim (Ögdülmiş'in babasına hitabı)*
Ogullug kişi	1222	*Çocuk sahibi kişi*

Ay Toldı'ya gönderimde bulunulurken genellikle onun bilgisini, aklını, hünerini, büyüklüğünü vb. vurgulayacak sözcükler tercih edilmiştir. Ay Toldı'ya yapılan gönderimler vasıtasıyla onun hükümdar karşısındaki yerini anlamak mümkündür. Ay Toldı hükümdara *beg, ilig* sözcükleriyle kendisine ise *kul, tapugçı* (kul, hizmetkâr) sözcükleriyle gönderimde bulunmuştur.

1. 1. 1. 1. 2. 3. Ögdülmiş'e Yapılan Gönderimler: Yusuf Has Hacib'in eserinde de ifade ettiği gibi, *Basa aydım emdi kör ögdülmişig / Ukuş atı ol bu bedütür kişig (KB 356),* metne aklı temsil etmek üzere yerleştirilen Ögdülmiş, metinde en çok gönderim yapılan kahramanlardan ikincisidir. Ay Toldı'nın oğlum, Odgurmış'ın kadaş (kardeş), adaş (arkadaş) sözcükleriyle gönderimde bulunduğu Ögdülmiş, devlet yönetimine dâhil olan kişilerin sırasıyla bey, vezir, kumandan, hacib, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı, içkici başı ve hizmetkarların nasıl olması gerektiğini Kün Togdı ile yaptığı konuşmalarda ortaya koymuştur. Ögdülmiş de babası gibi devlet yönetiminde görev alan kahramanlardan biridir. Ancak devlet yönetimi ile ilgili bilgiler Ay Toldı ağzından değil Ögdülmiş ağzından verilmektedir. Bu Ögdülmiş'in metinde aklı temsil etmek üzere bulunmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın iyi bir devlet düzeni ve iyi bir hayat sağlaması aklın önderliğinde yapacağı bir iştir. Ayrıca Ögdülmiş, devlet kademesinde görev alacak kişilerin bilmesi ve uygulaması gereken kuralları Odgurmış ile yaptığı konuşmada ortaya koymuştur. Ögdülmiş, beylere nasıl hizmet edileceği, kapıdaki hizmetkarlarla nasıl geçinileceği, avam, âlim, Ali evladı, tabipler, efsuncular, rüya tabircileri, müneccimler, şairler, çiftçiler, satıcılar, hayvan yetiştirenler, zenaat erbabı ve farkirler ile nasıl münasebet kurulması gerektiği, nasıl eş seçileceği, çocukların nasıl yetiştirileceği, hizmetçilere nasıl muamele edileceği, ziyafete gitme adabının nasıl olması gerektiğine dair Odgurmış'a bilgi vermiştir. Ögdülmiş'in eserde yer aldığı bölümlere dikkat edildiğinde kitabın siyasetname olma tarafının ağır bastığı görülmektedir. Ögdülmiş ağzından iyi bir devlet düzeni ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu

yüzden Ögdülmiş'e *ilçi başı, aslı kişi, unur, yalnguk uzı, böke, bilgem* gibi gönderimlerde bulunulmuştur.

Tablo 7

	ÖGDÜLMİŞ'E YAPILAN GÖNDERİMLER	
Karahanlı Türkçesi	***Geçtiği beyitler***	***Türkiye Türkçesi***
Ay ogul	1591, 1656	*Ey oğul*
Ay aslı kişi	1596	*Ey asil insan*
Ay ilçi başı	1598	*Ey devlet adamı*
Ay tonga	3125, 5987, 6066	*Ey mert yiğit*
Ay kılkı köni	3133	*Ey dürüst tabiatlı*
Ay unur	3134, 6069	*Ey kudretli*
Ay kadaş	3349, 3577, 3644, 3151, 3804, 3811, 4973, 5721, 5976, 6052, 6287	*Ey kardeş*
Ay külüg	3355	*Ey namlı*
Ay yalnguk uzı	3361	*Ey insanların mahiri*
Ay körki	3451	*Ay gibi güzel yüzlü*
Ay böke	3545	*Ey kudretli insan*
Ay ilde ulug	3576	*Ey memleketin büyüğü*
Ay adaş	3577	*Ey arkadaş*
Aya er sakı	3580	*Ey insanların ihtiyatlısı*
Ay kılkı tüzün	3588	*Ey yumuşak huylu*
Ay köngli tirig	3642, 5746, 6069	*Ey diri gönüllü*
Ay kılkı silig	4898	*Ey temiz tabiatlı*
Ay kızgu enge	4938	*Ey bahtiyar insan*
Ay körklüg yüzüm	5748,	*Ey güzel yüzlüm*
Ay köngli yakın	5963	*Ey gönlü yakın*
Ay bilgem	5965	*Ey bilgem*
Ay kılkı tüze	5966	*Ey temiz kalpli*
Ay işim tuşum	6047	*Ey dostum*
Ay kılkı arıg	6055	*Ey temiz kalpli*
Ay bagırsak kadaş	6180	*Ey merhametli kardeşim*
Aya kögnli tüz	6184	*Ey temiz kalpli*
Ay bilgi tamam	6185	*Ey kemal sahibi*

1. 1. 1. 1. 2. 4. Odgurmış'a Yapılan Gönderimler: Kitabın girişinde yazar, *Anıngda basası bu odgurmış ol / Munı 'akibet tip özüm yörimiş ol (KB 357),* sözleriyle Odgurmış'ı, metne akıbeti temsil etmek üzere yerleştirdiğini ifade etmiştir. Onun akibeti temsil etmesiyle metne en son yerleştirilen ana kahraman olması arasında paralellik mevcuttur. KB'nin yazılma sebebini Yusuf Has Hacib, her iki dünyada insanı mutlu edecek bilgiler vermek olarak açıklamıştır. Kün Togdı ve Ögdülmiş arasında geçen konuşmalar, bu dünyada mutlu ve başarılı olma bilgisini ortaya koyarken gerek Kün Togdı'nın gerekse de Ögdülmiş'in Odgurmış ile yaptığı konuşmalar, insanların diğer dünyada yani ahirette nasıl mutlu olcaklarına dair bilgiler içermektedir. Odgurmış'a yapılan gönderimler:

Tablo 8

ODGURMIŞ'A YAPILAN GÖNDERİMLER		
Karahanlı Türkçesi	***Geçtiği beyitler***	***Türkiye Türkçesi***
Ay tetig	3197	*Ey zeki insan*
Ay körklüg yüzüm	3201	*Ey güzel yüzlüm*
Ay kılkı tüzün	3242	*Ey asil tabiatlı*
Ay böke	3264	*Ey pehlivan*
Ay yüzüm	3274	*Ay yüzlüm*
Ay ersig tonga	3470, 4126, 4138,	*Ey mert yiğit*
Sevmiş kişi	3516	*Sevmiş insan (ögdülmiş kendisine gönderimde bulunmaktadır)*
Ay köngli yazı	4047	*Ey iyi kalpli*
Ay adakın yorıglı	4124	*Ey gezip dolaşan*
Ay kılkı tüzün	4124	*Halim tabiatlı insan*
Ay bügü	4129, 4502, 5999, 6010	*Ey hakim*
Ay silig	4130	*Ey temiz kalpli*
Ay külüg	4136	*Ey namlı*
Aya koptaçı	4150	*Ey yükselen insan*
Kadaş	4397, 4980 , 4988, 5816, 5959, 5975, 6012, 6030, 6288, 6326,	
Adaş	4397, 6012, 6030	
Aya erde baş	4486	*Ey erkeklerin ileri geleni*
Ay edgü kişi	4498	*Ey iyi insan*
Zahid	4976	

Ay tüzüm	4977	*Ey iyi kalpli*
Aya köngli kinge	4987	*Ey geniş yürekli*
Aya bagrı taş	4988	*Ey taş yürekli*
Ay can	5978	*Ey canım*
Aya köngli tüz	5985, 5989	*Ey temiz kalpli insan*
Ay kılkı örüg	5994	*Ey sakin tabiatlı*
Ay kılkı unur	6015	*Ey kudretli insan*
Ay kılkı kür er	6018	*Ey cesur insan*
Ay kılkı örüg	6023	*Ey mekin insan*

Odgurmış'a yapılan *böke, ersig tonga, kılkı kür er* gibi bazı gönderimlerin tam olarak Odgurmış'ı yansıttığı söylenemez. Belki Kün Togdı'ya da Ögdülmiş'e de pehlivan, cesur insan gibi gönderimlerde bulunabilir ancak Odgurmış'ın bu metinde yer almasının sebebi, diğer dünya ile bağlantı kurulmak istenmesidir. Pehlivanlık ya da cesur insan olma Odgurmış'ın taşıması gereken özelliklerden değildir. Bu durum, *böke, kılkı kür er gibi* gönderimlerin, kahramanların özelliklerine göre değil beyitteki kafiyeye göre yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu metin, nazım olarak kaleme alındığı için vezin ve kafiye yazarı sınırlandırmıştır.

*sebeb bolgıl emdi manga **edgüke***
*Bayat birge edgü sanga **ay böke** (3264)*
*okıtçı mini ıdtı emdi **sanga***
*Mini yalnguz ıdma **ay ersig tonga** (KB 3470)*
*yana pişesin körse tüşte **kör er***
*Angar ma yörüg yok **ay kılkı kür er** (KB 6018)*

1. 1. 1. 1. 2. 5. Büyüklere Yapılan Gönderimler

KB'de konular arasındaki devamlılığı ve istikrarı sağlayan en önemli yinelemelerden biri de yazarın, kahramanlar ağzından söylediği sözleri kuvvetlendirmek, bu sözlerin geçerliliği ve inandırıcılığını arttırmak için belki kendisinden daha önce belki de aynı dönemde yaşayan kişilere gönderimde bulunmasıdır. Gönderimde bulunulan kişilerin adı yerine özelliklerinin kullanılması, gönderimde bulunulan kişilerin kimliğini tespit etmeyi oldukça güçleştirmektedir. Yazarın gönderimde bulunduğu kişilerin vasıfları değişmekle birlikte yer aldıkları cümle ya da beyit genellikle aynı kalmaktadır. Metnin başından sonuna kadar yer alan kalıp beyitler şunlardır:

*Negü tir eşit bu **kutun kopmış er** (KB 602)*
*eşit emdi **bilge sözi** ne tiyür(KB 613)*

*mungar mengzetü keldi **şair sözi** (KB 739)*
*ne edgü söz aymış **köni er tili** (KB 921)*
*bu **edgü tilegli** negü tir eşit (KB 914)*
*mungar mengzeyür körse **öglüg sözi** (KB 1246)*
*takı munda yigrek ayur **bu bilig** (KB 4075)*
*idi yakşı aymış **bügü bilgi king***
***Ajunug sınaglı akı elgi king** (KB 6488)*

Bunlar arasında en çok kullanılanı *negü tir eşit …….* kalıbıdır. Metinde bu beyitlerin önünde ve arkasında yer alan cümlelere dikkat edildiğinde bu beyitlerin kendisinin bir tekrar olmasının yanında öncesindeki bilgilerin tekrar edilmesine olanak sağladığı da görülmektedir.

*negü tir eşit emdi **Türkçe mesel***
*Başında keçürmiş **bu kökçin sakal** (KB 667)*
"Şimdi dinle, Türkçe bir ata-sözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der."

Bu beyit öncesinde Ay Toldı'nın ağzından: *Düm düz yerde top nasıl kendi kendisine yuvarlanırsa, saadet de öyledir, ben sıyrılıp giderim. (KB 662); Bugün ben bir devletim, ben bir topa benzerim, kim bana yaklaşırsa, ben onu yakalarım. (KB 664); Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim, sevgi ile bakınca yüzümü sakladım. (KB 665); Bununla sana kendi tabiatımı göstermek ve tabiatım kararsızdır buna inanma demek istedim. (KB 666)* şeklinde bilgiler verilir. Ay Toldı söylediklerini kuvvetlendirmek, inandırıcılığını arttırmak ve daha önce verdiği bilgileri bir nevi özetlemek için Türkçe bir atasözünü sözlerine şahit tuttuğunu 667. beyitle ortaya koyduktan sonra; *Ey devletli sen bu boş devlete güvenme, ey namlı sen bu devlete inanma. (KB 668); Saadete inanılmaz, o vefazız ve dönektir; yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır. (KB 670)* beyitleriye eski bilgileri tekrar etmiştir. Metinde bilgilerin tekrar edilmesini sağlayan bu beyitler her bölümde en az bir defa kullanılmaktadır.

Bilgilerin tekrar edilmesini sağlayan bu kalıp beyitlerde, kimi zaman gönderim yapılan kişinin bir büyük mü yoksa kahramanlardan biri mi olduğu hususunda tereddüt yaşamak mümkündür. Yazarın her zaman *bilge sözi, şair sözi, sartlar başı, uç ordu hanı* gibi kullanımları yoktur kimi zaman yazar bölümlerde anlatılan konuya uygun olarak gönderimde bulunabilmektedir.

*negü tir eşitgil **bilig birgüçi***
***Biligsizni bordın söküp tıdguçı** (2095)*
"Bilgi veren ve bilgisizi yererek içkiden men eden insan ne der, dinle."

Bu beyit, Ögdülmiş Kün Togdı'ya beyin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alır. Bu beyitten önce Ögdülmiş, beyin içki içmemesi gerektiği, içki içerse başına neler gelebileceği vb. ile ilgili bilgiler vermiştir. O yüzden burada yapılan gönderimin bir büyükten ziyade Ögdülmiş'in kendisiyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

negü tir eşitgil ***bagırsak kadaş***
Yakınlık ulaglı köngüldeş adaş *(3299)*
"Akrabasına dostluk ve gönülden yakınlık gösteren şefkatli akraba ne der dinle."

Bu beyit, Ögdülmiş ve Odgurmış arasında geçen bir konuşmada kullanılmaktadır. Metnin geneline bakıldığında *adaş ve kadaş* sözcüklerinin ya Odgurmış'a ya da Ögdülmiş'e gönderimde bulunmak için kullanıldığı görülür. O yüzden bu beyitte yazar, Ögdülmiş ağzından kahramanın kendisine gönderimde bulunarak bir anlamda Odgurmuş ve Ögdülmiş arasındaki yakınlığı vurgulamıştır.

negü tir eşitgil ***sakınuk odug***
Yırak tur bu dünya tegürgey yodug (3552)
"Takva sahibi ve uyanmış olan insan ne der, dinle; uzak dur, bu dünya malının sana zararı dokunur."

Yazar beyitte kullandığı *odug* uyanmış, her şeyin farkında olan insan, sözcüğüyle Odgurmış'a gönderimde bulunmaktadır. Bu bölümde konuşan kişi Odgurmış'tır yani Odgurmış kendisine gönderimde bulunmuştur.

negü tir eşitgil ***ölügli kişi***
Ölürde ulıp yirke çalmış başı *(6177)*
"Ölen ve ölürken inleyerek başını yere vuran insan ne der, dinle."

Odgurmış kendisine gönderimde bulunarak hem daha önceki beyitlerde söylediklerini özetlemiş hem de sonraki beyitlerde neden bahsedeceğini ortaya koymuştur.

Metnimizde atalara, büyüklere yapılan gönderimler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9

BÜYÜKLERE YAPILAN GÖNDERİMLER		
Karahanlı Türkçesi	***Geçtiği beyit***	***Türkiye Türkçesi***
Kutun kopmış er	602	*İkbal ile yükselmiş kişi*
Bilge sözi	613, 2491	*Alim*
Kökçin sakal	667	*Ak sakallı*
Alp er	691	*Kahraman*

Şair sözi	711, 2486	
Sınamış karı	723	*Tecrübeli ihtiyar*
Köni er	755	*Doğru insan*
Edgü tilegli	914	*İyilik dileyen*
Özin kısgan er	965	*Diline hakim olan*
Özin basgan er	965	*Kendisine hakim olan*
Öglüg sözi	1246	*Akıllı insan*
Sakınuk kişi	1266, 6478	*Takva sahibi*
Öglüg kişi	1270	*Akıllı insan*
Köni kılıklıg er	1290	*Hareketi doğru olan insan*
Seringen kişi	1318	*Sabreden insan*
Sınamış kişi	1336, 2088, 4480	*Tecrübeli kimse*
Bilig bilmiş er	1955	*Bilgiyi takdir eden*
Örüg ked köngüllüg sınamış kişi	1992	*Sakin, iyi gönüllü ve tecrübeli insan*
Yagıçı kür er	2019	*Düşmanını yenen cesur er*
Sakınuk tili	2100	*Takva sahibi*
Ukuşlug yig er, budunda talusı biliglig beg er	2117	*Akıllı, insanların iyisi, halk arasında seçkin ve bilgili bey*
Ajun tutguçı	2141	*Dünyayı elinde tutan*
Ukuşlug sözi	2153	*Akıllı sözi*
Biliglig tetig	2167	*Bilgili ve zeki*
Kişi alçakı	2477	*Alçak gönüllü*
Bügü, bilge beg	2513	*Hakim ve alim bey*
Uç ordu hanı	2966	
Avuçga sözi	2984, 4152,	*İhtiyarlar sözü*
Sartlar başı	3002, 5754	*Tüccar başı*
Örüng başlıg er	3012	*Ak saçlı insan*
Şiir ayguçı	3211	*Şair*
Bilig birgüçi, bilig birle taat tapug kılguçı	3222	*Bilgi veren ve bilgi ile taat ve ibadet eden*
Kişi ödrümü	3244	*İnsanların seçkini*
Tejik bilgesi	3265	*İranlı alim*
Ukuşlug bügü	4074, 6061	*Akıllı ve hakim insan*
Bilig	4075	*Bilgili insan*
Törü birgüçi	4082	*Kanun koyan*
Aslı bedük	5325	*Aslı büyük*
Ulug kend begi	5354	*Uluğ Kent beyi*
Közi tok kişi	5385	*Gözü tok olan insan*
Tusulur kişi	5729	*Faydalı olan kişi*
Kılkı köngli köni	5742	*Tabiatı ve gönlü doğru olan*
Bilgi tengiz	6002	*Denizler kadar geniş bilgili*
Muabbir hakim	6020	*Rüya tabir eden hakim*
Ukuşlug bügü	6061	*Akıllı hakim*
Bügü bilgi king	6488	*Hakim bilgisi geniş*
Ajunug sınaglı akı elgi king	6488	*Dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan*

1. 1. 1. 1. 2. 6. Metindeki Diğer Gönderimler

Eserimiz ana hikâyeye geçmeden önce birtakım bölümlere ayrılmış olduğu için her bölümde, anlatılan konuya uygun olarak gönderimde bulunulmuştur. Yazar Tanrı için her zaman *bayat, ugan, idi, rab* kullanmamıştır. Kimi zaman da Tanrı'nın özelliklerinden yola çıkarak ona gönderimde bulunmuştur. *Ay sırka yakın ay köngülke ediz (KB 20), mungsuz idi (KB 28), çergüçi (KB 373), küsüş (KB 396), ilahi (KB 391)* gibi sözcük ya da sözcük gruplarıyla Tanrı'ya gönderimde bulunmuştur. Tavgaç Buğra Han'ın övgüsünün yer aldığı bölümde yazar Tavgaç Buğra Han'a gönderim yapmak için genellikle *terken kutı* (devletli hükümdar KB 109, 115, 121) sözcük grubunu kullanmıştır. Dilin meziyeti, fayda ve zararlarının söylendiği bölümde; *kişi* (KB 162, 163, 173, 175, 182), *er* (KB 163, 181), *yalnguk* (182) sözcükleriyle genel anlamda insanoğluna gönderimde bulunulmuştur. Bu sözcüklerin bölüm içinde sürekli yinelenmesi sayesinde konu bütünlüğü ve metnin sürekliliği sağlanmıştır.

__kitab__ atı urdum __kutadgu bilig__
Kutadsu okıglıka tutsu elig (KB 350)
"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin."

sözüm sözledim men bitidim __bitig__
Sunup iki ajunnı tutgu elig (KB 351)
"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir."

elig til nişanı munu __bu bitig__
Sanga kodtum emdi bitip ay tetig (KB 6506)
"Ey zeki insan, dilden ve elden kalan nişane, işte sana yazıp bırakmış olduğum bu kitaptır."

Kitab, Kutadgu Bilig ve bitig sözcükleri aynı şeye gönderimde bulunmaktadır.

turup evke kirdi __bu iki kadaş__
Kadaşınga zahid alın tügdi kaş (KB 4976)
"İki kardeş böylece eve girdiler; zahit kardeşini biraz soğukça karşıladı."

İki kadaş Odgurmış ve Ögdülmiş'e gönderimde bulunmaktadır.

başınga agıp men __ol atçı__ kelip
Manga birdüki suvnı içtim alıp (KB 6054)
"Merdivenin başına kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp içtim."

Atçı kullanımı ile Azrail'e gönderimde bulunmaktadır.

kapugda ün itti bedük ündedi
__Kişi__ ıdtı tavrak baka kör tidi (KB 5954)

__yumuşçı__ bakıp aydı bir er turur
Sözüm bar tuşayın tiyü yol kolur (KB 5955)
"Hizmetçi baktı: - Bir adam gelmiş, söylenecek sözüm var diye, yanınıza girmek istiyor, dedi."

Kişi ve yumuşçı sözcükleri aynı insana gönderimde bulunmaktadır.

kamug teprenigli // bu sansız kalın
Tanukluk birür bir bayatıg tilin (1021)
"Bütün canlılar, bütün bu sayısız mevcudat Tanrı'nın birliğine dil ile şehadet eder."
törütti __tümen ming halayıklarıg__
Tili birle tengrig ögerler arıg (KB 1022)
"Tanrı yüz binlerce mahluku yarattı; onların hepsi Tanrıyı dilleri ile överler."

Kamug teprenigli / sansız kalın / tümen ming halayık kullanılmarının gönderimi aynıdır.

Yusuf Has Hacib her ne kadar bazı ahlaki davranışları ve siyasete dair bilgileri vermek için bir hikâye kurgulamışsa da metinlerinde doğrudan okuyucuya / metin çözücüye de hitap etmektedir.

şükür kıl ay __ni'met idisi__ unur
Şükür kılsa ni'met bayat arturur (756)
"Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et; şükür edersen, Tanrı nimetini arttırır."
ogulug kısa tut __ata bolguçı__
Sanga külmesüni kidin kelgüçi (1227)
"Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler."
bor içme __aya borçı bogzı kulı__
Bor içse açıldı çıgaylık yolı (KB 2096)
"Ey içki düşkünü, boğazının esiri, içki içme, içki içersen sana fakirlik yolu açıldı demektir."
ogulsuz ölürde ökündi tilin
__Aya kin keligli__ ogul kız kılın (KB 3373)
"Evlatsız insan ölürken peşimanlığını ikrar etti ve: - Ey benden sonra gelen sen, çoluk-çocuk sahibi ol- dedi."
nelük arsıkar sen __aya öldeçi__
Özüng iki künlük konuk boldaçı (KB 3529)
"Ey fani, niçin kendini aldatıyorsun, sen burada iki günlük misafirsin."
ay begler agırlap bedük bolmış er
Basınma begingni bedük tut agır (KB 4085)
"Ey beylerin değer verip, yükselttikleri kimse, beyine karşı gelme, onu büyük bil ve ona hürmet et."
mungar mengzetü keldi emdi bu söz
Munı yakşı tıngla __aya köngli tüz (KB 6452)__
"Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu iyice dinle, ey temiz kalpli insan."
tilim sözledi söz bitidi elig
Ölür bu elig til __ay kılkı silig (KB 6505)__
"Dilim söyledi, elim de bunu yazdı, ey temiz kalpli insan, benim bu dilim ve elim fanidir."
unıtma mini __ay okıglı tirig__
Özüm dünya kodsa töşense yirig (KB 6507)
"Ey bunu okuyan canlı, ben dünyayı bırakıp toprağa düşünce beni unutma."

Bu tipte beyitlere metnin birçok yerinde rastlamak mümkündür. Kahramanların ağzından okuyuculara, doğrudan yapmaları ve yapmamaları gereken davranışlar söylenmiştir. Eserin didaktik olma yönü ağır bastığı için yazar aynı şeyleri farklı kahramanların ağzından tekrar tekrar söyler. Kimi zaman farklı sözcüklerle kimi zamanda hiçbir değişikliğe gitmeden yineleme yapar.

Yinelelemer, beyitlerin birbiriyle bağlantısının sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

__bu yalgan kişiler__ vefasız bolur
Vefasız kişi halka tengsiz kılur (2039)
"Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar."
__tili yalgan erning__ cefa kılkı ol
Cefa kimde erse uş ol yılkı ol (2041)
"Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır, cefa kimde ise, o kimse hayvandır."
__kişi yalganında__ tileme vefa
Bu bir söz sınanmış öküş yılkı ol (2041)
"Yalancı adamdan vefa bekleme, bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür."
yana ma __bu kün burcı__ sabit turur
__Bu sabit tidüküm__ tüpi berk bolur (KB 833)
"Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim; temeli sağlam olduğu içindir."

Metnimizdeki yinelemeler genellikle, daha önceki beyitlerde ya da mısralarda geçen anahtar sözcüğün sonraki beyitlerde tekrar edilmesi şeklindedir.

KB'de dikkati çeken noktalardan biri de aynı sözcük ve sözcük gruplarının farklı gönderim değerine sahip olmasıdır. Metnin bir yerinde Kün Togdı'ya gönderim yapmak için kullanılan sözcük ilerleyen bölümlerde eserin diğer kahramanlarına gönderimde bulunabilmektedir. Gösterenlerin aynı kaldığı ancak gösterilenlerin değiştiği bu tip kullanımlar, yazarın metnine yerleştirdiği kahramanlar aracılığıyla ideal insan tipini anlatmayı hedeflediği düşünülünce, doğal karşılanabilir. İdeal insan temini konu alan bu eserde, kahramanların benzer sözcüklerle vasıflandırılması yadırganmaz. Aşağıdaki tabloda ortak gösterenler verilmiştir.

Tablo 10 Kahramanlara Yapılan Ortak Gönderimler

Kün Togdı	**Ay Toldı**	**Ogdülmiş**	**Odgurmış**
Ogul		Ogul	
Tetig	Tetig		Tetig
Külüg	Külüg	Külüg	Külüg
		Böke	Böke
Unur	Unur	Unur	Unur
Bügü	Bügü		Bügü
Ulug	Ulug	Ulug	
		Kadaş	Kadaş
		Adaş	Adaş
		Kılkı arıg	Kılkı örüg
		Köngli tüz	Köngli tüz
Körklüg yüzüm		Körklüg yüzüm	
Bilge	Bilge	Bilge	
Ersig			Ersig
Kılkı silig		Kılkı silig	Kılkı silig
		Tonga	Tonga
	Erde baş		Erde baş
		Kılkı tüzün	Kılkı tüzün

1. 1. 1. 1. 3. Belirteçle Yapılan Artgönderim

Metindilbilimin en önemli alanlarından biri olan bağdaşıklık, bağlam içinde değerlendirildiği zaman bir anlam kazanmaktadır. Metin arka arkaya sıralanan cümlelerden oluştuğu için sözcüklerin görevi, ancak bağlam içinde tespit edilebilmektedir. Metnin ya da konuşamanın ortamına göre, söylemdeki parçalar arasında ilişki kurma görevi bazen yer ve zaman belirleyicilerine verilebilmektedir. Yorumlarının metindeki bağlama göre yapıldığı burası, orası, buraya vb. gibi belirleyiciler, konuşmanın uzamını belirterek daha önceki bir eylem ya da durumla ilgili bir başka şeyi ortaya koyma görevi üstlenmektedir.

KB'de anlatılan hikâyede belirsiz bir zaman ve belirsiz bir yer söz konusudur. Yazar soyut bir konuyu anlatabilmek için somut karakterlerin dâhil olduğu bir hikâye çatısı kurgulamıştır. Yazar kahramanları aracılığıyla iki dünyada mutlu olma bilgisi verdiğinden metinde genel hatlarıyla iki mekândan bahsedildiğini söylemek mümkündür. İnsanların hayattayken yaşadığı dünya ile öldükten sonra gidecekleri dünyaya yer belirticileri

sayesinde gönderimde bulunulmuştur. Bu belirticiler kimi zaman bir zamir kimi zaman gösterme sıfatlarıdır.

Metindeki bu dünyaya ait gönderimler ya saraya ya Odgurmış'ın yaşadığı dağ başına ya da Ögdülmiş'in evine aittir.

*sening **anda** tapgung namaz ol biri*
Takı biri ruza tutar sen urı (KB 3227)
"Senin oradaki ibadetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur."
*munıngda adın **anda** ta'at kayu*
Manga körkitü bir tilin sözleyü (KB 3228)
"Bunlardan başka orada hangi ibadet var; söyle göster."
baka kör men aymış bu sözler tapa
*Çın erse berü kelgil **andın** kopa (KB 3260)*
"Benim bu söylediklerime bir dikkat et; doğru ise, oradan kalk, buraya gel."
apa oglanı barça yalnguz umaz
*Özüng **munda** yalnguz kalı iglemez (KB 3330)*
"Hiçbir insan tek başına yapamaz, sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsin."
bu yalnguzlukumdın manga yası yok
*Et öz din esenin **munın** buldum ok (KB 3359)*
"Bu yalnızlığımın bana zararı yoktur; ten ve din sıhhatini ben burada buldum."

Buradaki zamir yere gönderimde bulunmaktadır.

Kün Togdı, Odgurmış'ı yanında kendisine hizmet etmek üzere sarayına gelmesi için bir mektup yazar. Kün Togdı'nın mektubunda geçen bu yer kavramları Odgurmış'ın yaşadığı dağ başına gönderimde bulunmak amacıyla kullanılmıştır.

*büte boldı **munda** tiriglik yidim*
Öd ödlek ıdıp nefs butnı sıdım (KB 3635)
"Epey bir zaman oldu, hayatımı burada geçirdim; zamanla nefsin belini kırdım."

Odgurmış bu beytin yer aldığı bölümde Ögdülmiş'e dünyanın kusurlarını sıralamaktadır. Burada belirteciyle yaşadığı yere yani dağ başına gönderimde bulunmaktadır.

KB'de dikkati çeken bir yön de bulunulan yerin adı söylenmeden ona gösterme sıfatları ile gönderimde bulunulmuş olmasıdır. Odgurmış'ın Ögdülmiş ile münazara ettiği bölümde kahramanın sık sık kullandığı "bu yer" kavramı yaşadığı yere gönderimde bulunmaktadır. Kahramanın yaşadığı yer ile ilgili herhangi bir ad geçmemektedir o yüzden bu yerin günümüzde nereye karşılık geldiğini tespit etmek mümkün değildir.

özüm ka kadaştın neçe adrılıp
*Nelük turgay erdim **bu yirke** kelip (KB 3337)*
"Ben de kardeşlerini ve akrabalardan ayrılarak, buraya gelip niçin bu kadar zaman burada kaldım."
baka kördüm emdi dinim yigliki

__Bu yirde__ köründi özüm yigliki (KB 3338)
"Çünkü dinimin selameti ve kendi menfaatimi burada gördüm."
anın keldim emdi __bu yirke__ turup
Bayat tapgı kılsa men yalnguz bolup
"Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle meşgul olmak istedim."
bu yanglıg üçün men uluş kend kodup
__Bu yirke__ sıgındım agır yük yüdüp (3347)
"Böyle olduğu için ben köy ve şehirleri bırakıp, ağır zahmetlere katlanarak buraya sığındım."

Arka arkaya gelen bu beyitlerde de görüldüğü üzere bu yirke, yirde kullanımı bağdaşıklığın sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

kodu bir ay ilig mini sen manga
Duaçı bolayın __bu yirde__ sanga (KB 3791)
"Ey hükümdar, sen beni kendi halime bırak, burada ben sana duacı olayım."
il asgın buzup sen öz asgıng kodup
Ne edgü tiler sen __bu yirke__ udup (KB 5747)
"Memleket menfaatini tehlikeye düşürerek ve kendi menfaatini de bırakarak, buraya gelmekten ne gibi bir fayda umuyorsun."
mening bu özüm kaçtı dünya kodup
__Bu yirde__ turur men kör emgek yüdüp (KB 6050)
"Ben ise bu dünyayı bırakıp kaçtım, zahmetlere katlanarak, burada yaşıyorum."

Metnin farklı bölümlerinde yer alan bu ortak kullanımlar da Odgurmış'ın yaşadığı yere gönderimde bulunmaktadır.

Metindeki diğer yer, öbür dünyadır ve aynı belirticiler bu sefer ahrete gönderimde bulunmak amacıyla kullanılmıştır. Bu belirteçlerin nereye gönderimde bulunduğu diğer cümlelerle ve beyitlerle kurduğu ilişki çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

özüm kalsa yalnguz kara yir katın
Mangar ıdgıl __anda__ öküş rahmetin (KB 395)
"Kara yer altında tek başıma kalınca, orada da sayısız rahmetini bana ulaştır."
asıg körnür erse isizlik bu kün
Yarın yas kılur __anda__ ukgıl ögün (KB 916)
"Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp idrak et."
neçe satgag erse bu edgü kişi
Ökünmez yarın __anda__ itlür işi (KB 919)
"İyi insan ne kadar mağdur olursa olsun, yarın orda pişman olmaz ve huzura erişir."

Metinde geçen *mundag, andag, munça, bu yanglıg* gibi belirteçler kendisinden önceki bilginin tamamına gönderimde bulunmaktadır.

taşı teg içi ol içi teg taşı
Bu yanglıg bolur __ol köni çın kişi__ (KB 863)
"Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst insan böyle olur."

neteg tutsa begler kör öngdi törü

*Budun boldı **andag** ol öngdi körü (KB 2111)*
"Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder."
*negü ol nelük **munça** emger özüng*
Manga belgülüg ay bileyin sözüng (KB 3333)
"Niçin ve neden kendine böyle eziyet ediyorsun; bana bunu açıkça söyle, ben de senin bu husustaki fikirlerini anlayayım."
*kişi himmeti bolsa **mundag** kerek*
Bayat tapgı kılsa urunsa yürek (KB 3751)
"İnsan himmet sahibi ise, böyle olmalıdır; Tanrıya kulluk etmeli ve bu yolda metaneti elden bırakmamalıdır."
sevindi kör ögdülmiş aydı kadaş
***Bu yanglıg** kerek ay kişilikke baş (KB 5816)*
"Ögdülmiş sevindi ve: - Ey kardeş, büyük insan böyle olmalıdır, dedi."
*bu tüşnüng yörügi **bu yanglıg** turur*
Adınsıg yörer sen manga ay unur (KB 6067)
"Bu rüyanın tabiri böyle olur, ey kudretli insan, sen bunu bana başka türlü yoruyorsun."

Yazar, ideal olanı ortaya koyarken soyut yer ifadelerinden faydalanmıştır. Metinde soyut konular yaygın olduğu için bu türde kullanımlara sıklıkla rastlamak mümkündür.

kayuda çavıksa köni beg atı
*Angar bargu **andın** bulur er kutı (KB 3462)*
"Nerede adaleti ile şöhret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli, insan onda saadetini bulur."
***bu yirke** tegi ol tapugçı kurı*
Munıngda naru yok agırlık kurı (KB 4070)
"Hizmetkarların dereceleri buraya kadardır; bundan sonra onlar için artık bir yükseliş derecesi yoktur."

KB'de bahsedilen zaman oldukça belirsizdir. Belirteçlerin zaman anlamıyla kullanıldığı beyit:

üçünçi bu kün togsa yirke isig
*Çiçek yazlur **anda** tümen ming tüsig (KB 829)*
"Üçüncüsü – bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır."

1. 1. 1. 1. 4. Çok Bağımlı Artgönderim

Bir sözcüğün, önündeki ya da arkasındaki tanımlıkları değiştirerek metnin farklı yerlerinde tekrar etmek metindilbilimde çok bağımlı artgönderim adını almaktadır. KB farklı bölümlere ayrılarak yazıldığı için her bölümde konuya uygun olarak bazı sözcüklerin sıklıkla tekrar edildiği görülmüştür. Her bölümde farklı konuların işlendiği KB'de sanki her bölüm ve her beyit için ayrı bir anahtar sözcük tespit edilmiş ve bu sözcükler konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla metinde sıklıkla tekrar edilmiştir. Bütünlüğün hem

beyitler hem de beyitler arasında sağlanmasının gerektiği bir türle yazılan KB'de, beyitler arası çok bağımlı artgönderim örnekleri şu şekildedir:

****

*yaşıl kök yarattı öze **yulduzı***
Kara tün törütti yaruk kündüzi (KB 127)

***bu kökteki yulduz** bir ança bezek*
Bir ança kulavuz bir ança yezek (KB 128)

****

ay mungsuz idim mengü tutçı tirig
Ölümke törüttüng bu sansız tirig (KB 378)
"Ey ebedi, ölümsüz ve ihtiyaçtan vareste olan rabbim, bu sayısız canlıları ölüm için yarattın."
seningdin kolup küç bu söz başladım
Tükel kılguka küç sen ök **bir idim** (KB 380)
"Senden kuvvet isteyerek bu söze başladım; ey rabbim, bunu tamamlamak için sen kuvvet

*****

*şükür kıl **ay ni'met idisi unur***
Şükür kılsa ni'met bayat artурur (KB 756)
"Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et; şükür edersen, Tanrı nimetini arttırır."

***bu ni'met idisi** unıtur özin*
Munıng şükri kılsa evürmez yüzin (KB 757)
"Bu nimet sahibi çok defa kendisini unutur, fakat şükür edersen, Tanrı kuluna yüz çevirmez."

*****

*bayat kimke birse **bu beglik işi***
*Birür ög köngül kör **ol işke** tuşı (KB 1933)*
"Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir."
***bu beglik işi** boldı begler işi*
***Bu begler işin** bildi beglik kişi (KB 1935)*
"Bu beylik işi beylerin işidir; beylerin işini bey olan kimse bilir."
***bu beglik işin** barça **begler** bilir*
Törü öngdi kılk yang olardın kelir (KB 1931)
"Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve adet onlardan gelir."

*bayat kimke birse **bu beglik işi***
*Birür ög köngül kör **ol işke** tuşı (KB 1933)*
"Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir."
bu beglik işi** boldı **begler işi
***Bu begler işin** bildi beglik kişi (KB 1935)*
"Bu beylik işi beylerin işidir; beylerin işini bey olan kimse bilir."
***bu işni** ilig minde yigrek bilür*
Atası beg erdi özi beg turur (KB 1936)
"Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir; babası bey idi, kendisi de beydir." .
örüglük amulluk bolur begke körk
***Bu beglik işinge** bu ol bagu örk (KB 1988)*
"Sabır ve sükunet bey için bir ziynettir; bunların beyliğin başta gelen meziyetleridir."
***bu beglik bagı** kör bu iki bolur*

Bu iki tükel bolsa beglik kılur (KB 2018)
"Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa, bey beylik yapar."

Beğlik işi kullanımı metnin birçok yerinde önündeki ya da arkasındaki tanımlıklar değiştirilerek tekrar tekrar kullanılmaktadır.

*****

*bayat kimke birse **kılınç arkukı***
Anı emgetür bu zamane okı (KB 1983)
"Tanrı kime kötü bir tabiat vermiş ise, bu felek oku ona eziyet çektirir."
*kayu begde bolsa **bu arkuk kılınç***
İşi barça tetrü sevinçi sakınç (KB 1984)
"Hangi bey kötü bir tabiata sahip olursa, her işi ters gider, sevinç yüzü görmez, daima keder içinde yaşar."

****

*tadumaz bolur **ol közi suk kişi***
***Közi sukka** yetmez bu dünya aşı (KB 2001)*
"Gözü aç adam hiçbir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti kafi gelmez."
***bu sukluk** ig ol bir otı yok emi*
Anı emleyümez bu dünya kamı (KB 2002)
"Aç gözlülük ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır, onu bütün dünya kahinleri bir araya gelse yine tedavi edemezler."

****

yüz utru bolur tutçı hacib özi
*Körür közke **körklüg kerek ol yüzi (KB 2464)***
"Hacib daima herkesin gözü önünde bulunduğu için, onun yüzü göze güzel görünmelidir."
***bu körklüg yüzüg** körse yüz suvlanur*
Köngül açlur anda bu can yimlenür (KB 2465)
"Bu güzel yüzü görünce, insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur."

****

*tişi suhbeti me **bu erlik otın***
Öçürmek üçün ol birer sa'atın (KB 3608)
"Kadın ile bulunmak da ancak bazı anlarda erkeklik ateşini söndürmek içindir."

***bu otug** negü teg öçürse öçer*
Kerek erse körklüg ya körksüz kuçar (KB 3609)
"İnsan bu ateşi nasıl söndürse olur; ister güzel, ister çirkin olsun, sırası geldikçe kucaklar."

681-682, 694-695-696, , 744-745, 802, 871-884-886, 2020-2021, 2022-2030-2035, 2124-2125-2127, 2130-2137, 2441-2442, 2454-2455-2456-2457, 3009-3010-3011, 3259-3270, 3540-3564, 3574-3575-3576, 3579-3580, 3749-3750, 3758-3759, 4070-4071-4072-4074, 6051-6067,

Aynı beyitte yapılan çok bağımlı artgönderim örnekleri ise şu şekildedir:

***habib** savçı yolı mini yetteçi*
***Ol ok savçı** bolsu elig tutaçtı (KB 388)*
"Sevgili resulün yolu beni selamete götürecektir, o resul bizzat bana şefaat etsin."
*mungar mengzetü keldi **şair sözi***
***Bu şa'ir sözi** ol biligsiz közi (KB 739)*
"Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü bilgisiz için bir gözdür."

__bu kün burcı__ arslan __bu burc__ tepremez
evi tepremezi üçün artamaz (KB 834)
"Güneşin burcu Arlan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz: yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz."
__tapug__ beg tapısı öze bolmasa
Yaramaz __bu tapgı__ neçe emgese (KB 840)
"Hizmet beyin arzusuna göre olmadıkça, ne kadar zahmet çekilmiş olursa olsun, makbule geçmez."
begin ked sevindürse __tapnur kulı__
Açıldı __bu kulka__ agırlık yolı (KB 845)
"Hizmet eden kul beyini çok memnun ederse, bu kul için itibar ve ihsan kapıları açılmış olur."
kayunı ayurlar __könilik yolı__
Negü teg bolur __bu könilik ulı (KB 861)__
"Hangi yola doğruluk yolu derler; bu doğruluğun mahiyeti nedir."
isizlik bile erse __beglik__ manga
Kerekmez __bu beglik__ kodur men sanga (KB 925)
"Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse, istemem; o beylik senin olsun."
bilig belgüsi kör __iki neng__ turur
__Bu iki__ bile er kızıl eng urur (KB 992)
"Bak bilginin iki alameti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur."

Bu iki, öngönderim olarak kullanılmaktadır.

kalı birmez erse yetilse __ecel__
Bitilmiş bolur __bu ecelke__ ezel (KB 1232)
"Eğer senin yerine benim canımı almaz ve ecel sana gelirse demek bu ecel ezelden mukaddermiş."
mungar mengzeyür körse __öglüg sözi__
__Bu öglüg sözi__ ol kör ögsüz közi (KB 1246)
"Dikkat edersen akıllı insanın buna uygun bir sözü vardır: akıllı insanın sözü akılsız için gözdür."
köngüldin birü kıldı __edgü du'a__
__Ay edgü du'a__ sen belanı yıga (KB 1265)
"Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi dua sen bütün belaları defet."
kör arslan bolu birse __ıtka__ başı
__Bu ıt__ barça arslan bolur öz tuşı (KB 2047)
"Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir."
kalı bolsa __arslanka ıt başçısı__
__Ol arslan__ bolur barça ıt sakışı (KB 2048)
"Eğer insanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur."
bularda biri kalsa __törti__ kalur
__Bu törti__ yime kalsa beglik ulur (KB 2059)
"Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar."
__yagı__ kılmagusın kılınçı kılur
__Yagı bu yagıda__ negü adrukı (KB 2067)
"Düşmanın yapamadığı fenalığı onun kendi hareketi kendisine yapar; bunun düşmandan farkı nedir, bu da düşmandır."
esürse kişi __tilve__ munduz bolur
__Bu tilve işi__ kör kaçan tüz bolur (KB 2099)
"İnsan sarhoş olursa, deli olur ve aklını kaybeder, deli hiç doğru iş yapar mı?"
tapugçı bayusa __beg atı__ bolur
__Bu atı__ du'a birle mengü kalur (KB 2993)
"Hizmetkar zenginleşirse, bey nam kazanır ve bu namı dua ile ebedi kalır."
atandı özüng emdi __zahid atı__

> ***Bu atıng*** *sanga boldı ta'at yutı (KB 3229)*
> *"Sen şimdi zahit adını aldın; bu adın ibadetin için sana büyük bir felaket oldu."*

115, 741, 793, 2111, 2113, 1218, 1225, 1228, 1233, 1262, 1265, 1595, 2436, 2438, 2440, 2460, 2479, 3005, 3007, 3204, 3216, 3241, 3252, 3271, 3324, 3362, 3637, 4034, 4133, 5360, 5818, 5999, 6049

KB'de dikkati çeken başka bir nokta da farklı iki mısrada geçen bir sözcüğün diğer beyitte birleştirilerek kullanılmış olmasıdır.

> *tükel bilse* ***erdem*** *bitise bitig*
> *Kamug işke* ***bilgin*** *bu kılsa itig (KB 2482)*
> *"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir."*
> ***bu erdem bilig*** *kör kerek barça tüz*
> *Ulug hacib ötrü kızıl kılsa yüz (KB 2483)*
> *"Ulu hacib işinde muvaffak olabilmesi için, bu fazilet ve bilgilerin hepsine birden sahip bulunmalıdır."*

Metinde kimi zaman seçilen anahtar sözcüğün önüne yeni bir tanımlık eklenmez. Sözcük, arkasındaki tanımlıklar değiştirilmek suretiyle metinde tekrar edilir. Bu sayede metindeki süreklilik sağlanmış olur.

> *seningde bar erken* ***yigitlik küçi***
> *Yava kılma ta'at tapug kıl tuçı (KB 362)*
> *"Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşuna geçirme, daima tâat ve ibadetle meşgul ol."*
> *küser men* ***yigitlikke*** *öknür özüm*
> *Ökünçüm asıg yok keser men sözüm (KB 363)*
> *kiming kırkta keçse tiriglik yılı*
> *Esenleşti erke* ***yigitlik tili*** *(KB 364)*
> *"Kimin yaşı kırkı geçerse, gençlik insana; Allaha ısmarladık! der."*
> *tatıg erdi barça* ***yigitlik işim***
> *Agu kıldı emdi manga yir aşım (KB 370)*
> *"Gençlikte her işim bir zevk idi, şimdi bana yediğim yemek zehir oldu."*
> ***yigitlik*** *negü yıgdı erse manga*
> *Karılık kelip aldı kelgey sanga (KB 372)*
> *"Gençlik benim için ne topladıysa, ihtiyarlık gelip onları aldı, o sana da gelecektir."*
> *tatıg bardı öçti kurugsak otı*
> *Yıradı meningdin* ***yigitlik atı*** *(KB 375)*
> *"Zevk gitti, gönül ateşi söndü; gençlik adı artık benden uzaklaştı."*

1. 1. 1. 2. ARDIL BAĞIMLI GÖNDERİM ÖGELERİ

1. 1. 1. 2. 1. İyelik Ekleri ile Yapılan Gönderimler

Sahipliği göstermek amacıyla kullanılan, zamirin, yani cümledeki öznenin fiildeki şahıs ekleri sayesinde anlaşıldığı ve zamirin kullanılmadığı durumlarda, cümlenin nesnesinde bulunan iyelik ekleri, özneye belirli bir ada bağlanabilme özelliği katarak anlatımın daha kısa ifadelerle gerçekleşmesini sağlamaktadır. Eğer cümlede zamir kullanılmıyorsa ada gelen iyelik ekleri, bir

anlamda, zamirin dizimsel değişkeni haline gelir. Metin çözücü fiildeki şahıs eklerinin de yardımıyla ve adda bulunan iyelik ekinin gönderimiyle cümledeki zamiri kolaylıkla belirler. Metindeki bütünlük içerisinde değerlendirilen iyelik ekleri cümlenin gösterdiği zamiri daha belirtili hale getirerek öznenin cümleden atılmasına olanak sağlar.

İyelik ekinin gönderim değerine vurgu yapan Leyla Uzun, cümlede ada ulaşılmadıkça metinsel bütünlüğün sağlanamayacağını söyler. Cümleyi metin düzeyine çıkaran ve öznenin belirtili olma özelliğini koruyarak söz düzleminde kullanılmasını seçimli kılan, doğrudan iyelik ekidir.[152]

Özellikle belirtili isim tamlamalarında kullanılan iyelik ekleri sayesinde tamlamadaki unsurlardan, tamlayan atılabilir. Tamlanan da bulunan iyelik ekinin gönderimiyle metin çözücü tamlayanı bir ada bağlayarak zihninde tamamlayabilir. Bu sayede cümlenin daha kısa ifade edilmesi sağlanır. KB'de zamirin atılma durumu genellikle iki şahıs arasında geçen konuşmalarda, şahıs zamirini belirtmek üzere beyitteki adlarda, birinici ve ikinci tekil şahıs iyelik eki kullanılır.

*kalı kançaka kirme tutgıl özü**ng***
*kalı kançasız bil uzatma sözü**ng** (KB 27)*
"Nasıl ve nice olduğuna karışma, kendini tut, onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma"
*sangar ok sıgındım umınçı**m** sanga*
*mungadmış yiri**m**de elig tut manga (KB 29)*
"Asıl sana sığındım, ümidim sendedir, muhtaç olduğum yerde elimden tut."
*sini erdüküng teg ögümez özü**m***
*Sini senmet öggil kesildi sözü**m** (KB 33)*
Seni olduğun gibi methedemiyorum; seni sen methet! Sözüm kesildi.

Beyitte eğer iyelik eki kullanılıyorsa cümlede zamir geçmemekte, şahıs zamirleri geçse bile bu cümlenin nesnesi ya da tümleci görevini üstlenmektedir.

*Tili**ng**ni küdezgil tişi**ng** sınmasun (KB 167)*
"Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dişin kırılmasın."
kümüş işke tutsa tüker alkınur
*Sözü**m** işke tutsa kümüş kazganur (KB 189)*
"Gümüşü bir işe sarf edersen biter, tükenir, sözümü işe sarf edersen gümüş kazanılır."
*küser men yigitlikke öknür özü**m***
*Ökünçüm asıg yok keser men sözü**m** (KB 363)*
"Sonra gençliğin hasretini çeker ve pişman olurum, amma son pişmanlık fayda vermez, sözüm bu kadar."

---

[152] Uzun, **a.g.e.,** 50-54

Bu beyitte kullanılan zamirler, şahıs zamiri değil şahıs eki göreviyle kullanılmaktadır.

*atı**m** kul tapugçı kör ornu**m** kapug*
*Kılınçı**m** könilik me kılkı**m** tapug (KB 590)*
"Benim adım kul ve hizmetkarlıktır, bak yerim kapıdır; şiarım doğruluk ve tıynetim hizmettir."
*seve baktıng erse közü**m** yümdükü**m***
*Sanga körkitür men negü erdükü**m** (KB 663)*
"Sen sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle, sana nasıl olduğumu göstermek istedim."
*munu men me devlet münü**m** erdemi**m***
*Ayu birdim emdi igi**m** hem emi**m** (KB 749)*
"İşte ben de saadetim ve şimdi bütün kusur ve meziyetlerimi, hastalığı ve ilacını izah ettim."
*bu kaşı**m** tügüki bu körksüzlükü**m***
*Küçemçi kelirke bu yüzsüzlükü**m (KB 816)***
"Benim bu sertliğim, kaşlarımın çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir."
*başı**ng**nı tilese tili**ng**ni küdez*
*Tili**ng** tegme künde başı**ng**nı yanur (KB 967)*
"Başını kurtarmak istersen, dilini gözet, dilin her gün senin başını tehdit eder."
*at**ı** erdi ögdülmiş asl**ı** arıg*
*Yüz**i** körklüg erdi me kılk**ı** arıg (KB 1159)*
"Adı Öğdülmiş idi; soyu temiz, yüzü güzel ve huyu iyi idi."
*közü**m** sen tili**m** sen eli**m** sen manga*
*Anıng edgü boldı atı**m** ay tonga (KB 3125)*
"Sen de benim gözüm, dilim ve elimsin; ey mert yiğit, ben bu sayede iyi nam kazandım."
*eşittim sening edgü kılkı**ng** yangı**ng***
Bu ödte yok ol tip sanga tuş tenging (KB 3199)
*negü sözlese men sözü**m**ni yirip*
*Cevab**ı**n kılur sen özü**m**ni serip (KB 3452)*
"Ben ne söylersem reddiyorsun, sözümü beğenmeyip, itirazda bulunuyorsun."
bu kün kend uluşka okır sen mini
*Bulun kılsa nefsi**m** yuluglı kanı (KB 3636)*
"Bugün sen beni kasabaya ve şehre çağırıyorsun; orada nefsimin esiri olursam beni kurtaracak bulunur mu?"
ikigü bayat kullarımız biz ök
*Bu kulluk içinde kuru**mız** tüz ök (KB 3749)*
"Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız, bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebedeyiz."
*negü edgü kolsa sanga bu özü**ng***
*Tapug kıl tapugu**ng** yarutgay yüzü**ng** (KB 4054)*
"Her hangi bir iyiliğe nail olmak istersen, önce hizmet et; hizmetin senin yüzünü güldürür."
*okıdım kadaşı**ng** manga kelmedi*
*Ol arzu tilekni özü**m** bulmadı (KB 4935)*
"Davetime rağmen kardeşin bana gelmedi; ben de bu arzu ve dileğime kavuşamadım."
*közü**ng** todtı könglü**ng** yime amrulup*
Yorır sen ilig birle edgü bolup (KB 5760)
"Gözün tok ve gönlün de huzur içinde, hükümdar ile birlikte, iyi yolda yürüyorsun."
*kadaş**ı** mürid**i** kumarı çıkıp*

*Selam kıldı ötrü köz**i** yaş saçıp (KB 6286)*
"Kardeşinin müridi kumarı çıkıp, onu göz yaşları ile karşıladı."

Bunun gibi birçok beyit daha önceki beyitlere bağlıdır. Yazarın araya girdiği durumlarda hakkında söz söylenen kişiye teklik üçüncü sahış iyelik eki ile gönderimde bulunulur.

*küdezsü ugan tengri imanı**mız***
Kötürsü bu fitne bela isiz iz (KB 6494)
"Kadir Tanrı encamımız hayretsin; bu fitne, bela ve kötü adetleri ortadan kaldırsın."

KB 5, 9, 12, 16, 25, 28, 32, 81, 124, 153, 164, 166, 169, 176, 178, 180, 182, 183, 352, 359, 363, 380, 390, 391, 394, 396, 583, 586, 591, 592, 603, 617, 657, 659, 665, 666, 671, 672, 674, 675, 683, 684, 685, 686, 690, 693, 697, 698, 701, 708, 709, 715, 718, 720, 728, 730, 738, 746, 748, 751, 785, 790, 791, 792, 795, 801, 813, 814, 817, 824, 828, 833, 838, 839, 842, 915, 917, 983, 1026, 1158, 1161, 1170, 1171, 1174, 1176, 1185, 1189, 1209, 1217, 1231, 1239, 1243, 1251, 1261, 1602, 1653, 1833, 1950, 1964, 2070, 2082, 2090, 2468, 2514, 3134, 3146, 3149, 3201, 3229, 3250, 3251, 3333, 3338, 3350, 3359, 3366, 3451, 3453, 3466, 3554, 3578, 3623, 3627, 3634, 3741, 3742, 3743, 3755, 3760, 3761, 3764, 3767, 3769, 3784, 3787, 3788, 3789, 3790, 3792, 3794, 3795, 3797, 3806, 3810, 4024, 4025, 4055, 4056, 4057, 4059, 4100, 4104, 4111, 4112, 4115, 4117, 4127, 4129, 4140, 4143, 4146, 4398, 4475, 4937, 4973, 4975, 4976, 4977, 4978, 4979, 4987, 5333, 5352, 5379, 5383, 5722, 5737, 5747, 5958, 5961, 5973, 5974, 5976, 5985, 5986, 5987, 5995, 6000, 6031, 6052, 6053, 6057, 6059, 6178, 6179, 6182, 6184, 6286, 6288, 6323, 6326, 6496, 6497, 6501, 6504, 6505,

Metinde tekrara düşmemenin bir yolu da daha önceki mısralarda ya da beyitlerde verilen bilginin iyelik eki yardımıyla metin çözücüye hatırlatılmasıdır. Metinde daha önce verdiği bilgileri tek bir ekin yardımıyla okuyuculara hatırlatan yazar, bu sayede eski bilgileri söz düzlemine çıkarmadan metin çözücünün zihninde pekiştirme imkânı bulur. KB'de iyelik ekleri çoğunlukla bu görevi yerine getirmek üzere kullanılır.

1. 1. 1. 2. 1. 1. İyelik Ekleri Kendinden Önce Yazılan Beyitlere Gönderimde Bulunmak Amacıyla Kullanılabilmektedir.

neteglikke kirme küdezgil köngül
*bar**ı**nga bütün bolgıl amrul amul (KB 26)*
"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet, varlığına inan sükun ve huzura kavuş."

Buradaki iyelik eki Tanrı'ya gönderimde bulunmaktadır. Daha önceki beyitlerde Tanrı adı kullanıldığı için bu beyitte iyelik ekini kullanmak yeterli olmuştur.

*kayu**sı** kopar kör kayu**su** konar*
*Kayu**sı** çapar kör kayu suv içer (KB 73)*
"Bak, biri kalkıyor, biri konuyor, biri yüzüyor, biri su içiyor."

72. beyitte: *Kaz ördek kugu kıl kalıkıg tudı/ Kakılayu kaynar yokaru kodı.* Kaz, ördek, kuğu ve kılkuyruk kuşları geçmektedir. 73. beyit bir önceki beyiti anlam açısından tamamlamak üzere kaleme alındığı için beyitte geçen üçüncü teklik şahıs iyelik eki bir önceki beyitte geçen bu bilgiye gönderimde bulunmaktadır.

*bir**i** kında çıktı sunup il tutar*
*Bir**i** kü**si** çav**ı** ajunka yeter (KB 87)*
"Biri kınından çıkınca, ona memleketler sunar, biri nam ve şöhretini dünyaya yayar."

Her iki mısrada da kullanılan iyelik eki bir önceki beyitte geçen *hakan tuğu ve nevbet davulu* sözcük grubuna gönderimde bulunmaktadır.

*üç**i** yazkı yulduz üç**i** yaykı bil*
*üç**i** küzki yulduz üç**i** kışkı bil (KB 142)*
"Bil ki bunlardan üçü- bahar yıldızı, üçü yaz, üçü son bahar ve üçü de kış yıldızıdır."

Bu sözcüklerdeki iyelik eki on iki yıldızın üçü şeklinde bir gönderime sahiptir.

*yarukluk**ı** eksür yana yok bolur*
Togar kiçe azın yana ok tolur (KB 734)
"Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar küçük olarak, doğar ve yine büyür."
*mün**i** boldı erdem söz**i** boldı söz*
İlig turdı erse angar açtı köz (KB 1644)
"Kusuru fazilet oldu, sözü söz oldu; hükümdar uyanır uyanmaz ilk defa onu görür idi."
*budunka talu**sı** kerek alp atım*
Bedük işke ötrü bu bolsa titim (KB 1961)
"Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür."
*bir küç biri**si** usallık kılur*
Bu iki bile beg ilin artatur (KB 2024)
"Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkarlıktır; bu ikisi ile bey memleketini harap eder."
*kulak**ı** sak erse ög**i** bilg**i** king*
*Yorık**ı** tüz erse til**i** köngli teng (KB 2481)*
"Kulağı delik, aklı ve bilgisi geniş, tavır ve hareketi doğru, sözü ve özü bir olmalıdır."

Has Hacib'e gönderimde bulunmaktadır.

*bir**i** beg sözini katıg tutsa berk*
*İkinç**i** havaka ukuş kılsa örk (KB 2504)*
"Biri- hacib beyin sözünden katiyen dışarı çıkmamalı; ikincisi hava ve heveslerine aklını yular yapmalıdır."
*yimek içmek ol kör bu üçte bir**i***
Takı bir tişi ol avıtsa eri (KB 3574)
"Bu üçün biri yemek içmektir; biri de erkeği avutan kadındır."
*bir**i** oglan erken tapugka kirür*
Takı bir bedük bolsa ötrü kılur (KB 4032)
"Bunlardan biri, çocukken hizmete girer, biri büyüdükten sonra bu ise intisap eder."
*kök**i** edgü bolsun urug hem tarıg*

Uvutlug sakınuk tilegil arıg (KB 4476)
"Alacak kimsenin soyu sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et."

Daha önceki beyiti bilmeden iyelik ekinin burada neye gönderimde bulunduğu anlaşılmaz.

*sarıg**ı** küçenmiş bolur ay bügü*
Özini boşutgu terengbin yigü (KB 6010)
"Ey hakim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret helvası yemesi lazımdır."

KB 97, 105, 117, 737, 788, 824, 827, 2059

1. 1. 1. 2. 1. 2. İyelik Eklerinin Gönderimi Kimi Zaman Aynı Beyitte Olabilmektedir.

ünin ötti keklik küler katgura
*Kızıl agz**ı** kan teg kaş**ı** kap kara (KB 76)*
"Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor, ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah"
bayat birdi devlet ay terken kutı
*Anıng şükri kılgu okıp ming at**ı** (KB 109)*
"Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek, ona şükür lazımdır."
neçe yuncıg özke yüz ursa özüm
*Bar**u** körk**i** artar keser men sözüm (KB 736)*
"Ne kadar düşkün olursa olsun, ben bir kimseye teveccüh edersem, onun ahvali muhakkak gittikçe düzelir ve güzelleşir."

Saadetin teveccüh gösterdiği kimse kullanımına gönderimde bulunmaktadır.

şükür kılsa ni'met biri on bolur
*Bir**i** on bolup kör ev**i** neng tolur (KB 759)*
"İnsan şükür ederse nimetin biri on olur; biri on olur ve evi mal ile dolar."
taşı teg içi ol içi teg taşı
Bu yanglıg bolur ol köni çın kişi (KB 863)
"Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst insan böyle olur."

Metinde nadir olarak iyelik ekleri öngönderimde bulunmak üzere kullanılmıştır. Birinci mısrada geçen taş, iç sözcüklerindeki iyelik eklerinin gönderimi ikinci mısrada açıklanmıştır. Bu iyelik ekleri doğru ve dürüst insana gönderimde bulunmuştur.

ayıtmaklık erkek turur ay ilig
*Cevab**ı** tişi ol yetürse bilig (KB 979)*
"Ey hükümdar iyice düşünürsen sormak erkektir; cevap vermek de dişidir."
yava sözlese söz neçe yas kılur
*Eger sözleyü bilse asg**ı** bolur (KB 987)*
"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir, söz yerinde söylenirse faydalı olur."
bu ay toldı aydı söz ornı sır ol
*Söz ülgi on ol sözlegü**si** bir ol (KB 998)*
"Ay Toldı cevap verdi: Sözün yeri sırdır; söz ondur, fakat biri söylenmelidir."
*kılınç**ı** ongay bolsa kılk**ı** köni*
*Sevinçin keçer kör uş ol beg kün**i** (KB 1977)*

"Tabiatı iyi ve hareketi doğru ise, bak, o beyin hayatı sevinç içinde geçer."

Bölüm başlığına uygun olarak seçilen sözcüklere iyelik eki getirilmek suretiyle beyitler arasındaki anlam bağlantısı devam ettirilir. Bu beyit Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğinin açıklandığı bölümde yer alır. Bu yüzden adlardaki iyelik ekleri beye gönderimde bulunmaktadır.

bu yanglıg turur barça beglik işi
*Kayu**sı** erej yir kayu öz baş**ı** **(KB 2156)***
"Her beylik işi böyledir, bazısı huzura kavuşur, bazısı ise, kendi başını yer."
*tüp**i** edgü bolsa er edgü bolur*
Bu edgü kişi halkka edgü kolur (KB 2438)
"Soyu iyi olan insan iyi olur, bu iyi insan halk için de iyilik ister."

Kimi zaman iyelik eki önce kullanarak sonraki cümleye gönderimde bulunabilir.

iki türlüg ol bu tapug kılguçı
*Bir**i** boş bir**i** kul umınç tutguçı (KB 2987)*
"Hizmette bulunan kimseler iki türlü olur; biri-hür, biri kul."
kişi iki türlüg kişi atanur
*Bir**i** ögretigli bir**i** ögrenür (KB 3217)*
"İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen."
üç işte yırak tur katıglan usa
*Bir**i** kılma beglik söz aydım kese (KB 4106)*
"Mümkün olduğu kadar gayret et, şu üç işten uzak dur: biri- beylik taslama; sözüm katidir."
negü tir eşitgil ay aslı bedük
*Bagırsak sözi tutsa asg**ı** ked ök (KB 5325)*
"Aslı büyük olan ne der dinle; sana acıyan insanın sözünü tutarsan, çok fayda görürsün."
*sakınç körse tüşte yanut**ı** sevinç*
Sevinç körse kadgu bolur yıglayu (KB 6022)
"Kederli bir rüya görülürse, bunun karşılığı sevinçtir; sevinç görülürse, kaygı gelir ve insanı ağlatır."
*halal atı kaldı körügli**si** yok*
*Haram karma boldı toduglı**sı** yok (KB 6458)*
"Helalin ancak adı kaldı, onu gören yok; haram kapışıldı hala ona doyan yok."

KB 6981, 95, 97, 98, 99, 103, 130, 131, 143, 144, 145, 360, 367, 582, 601, 670, 736, 740, 744, 753, 757, 758, 789, 803, 77, , 805, 820, 825, 829, 834, 845, 849, 855, 856, 862, 875, 864, 876, 877, 879, 884, 887, 891, 895, 908, 909, 911, 919, 926, 958, 963, 969, 979, 989, 990, 998, 999, 1000, 1004, 1020, 1022, 1023, 1024, 1027, 1035, 1166, 1211, 1218, 1219, 1228, 1657, 1660, 1661, 1678, 1836, 1837, 1838, 1925, 1928, 1932, 1936, 1957, 1963, 1965, 1967, 1968, 1971, 1972, 1977, 1985, 1995, 1996, 1997, 2002, 2006, 2010, 2016, 2038, 2050, 2060, 2063, 2067, 2072, 2084, 2085, 2093, 2097, 2098, 2103, 2106, 2107, 2115, 2116, 2122, 2132, 2133, 2135, 2137, 2148, 2149, 2150, 2152, 2437, 2441, 2444, 2458, 2459, 2461, 2464, 2469, 2471, 2473, 2475, 2480, 2488, 2497, 2505, 2506, 2508, 2511, 2512, 2515, 2958, 2962, 2964, 2969, 2985, 2989, 2993, 2996, 2997, 2998, 3124, 3128, 3187, 3219, 3227, 3252, 3258, 3289, 3292, 3293, 3294, 3300, 3302, 3325, 3351, 3362, 3365, 3369, 3370, 3461, 3465, 3468, 3513, 3514, 3518, 3523, 3524, 3530, 3534, 3542, 3563, 3575, 3577, 3588, 3591, 3596, 3600, 3601, 3602, 3603, 3606, 3626, 3638, 3766, 4031, 4035, 4041, 4042, 4044, 4045, 4046, 4047, 4063, 4064, 4065, 4068, 4072, 4073, 4077, 4078, 4079, 4083, 4084, 4086, 4099, 4107, 4116, 4120, 4123, 4141, 4151,

4396, 4476, 4482, 4487, 4489, 4492, 4500, 4902, 4940, 5330, 5331, 5332, 5345, 5351,5356, 5362, 5390, 5728, 5959, 5997, 6006 6012, 6014, 6015, 6027, 6033, 6034, 6048, 6054, 6058, 6065, 6068, 6346, 6454, 6484, 6493, 6499

İyelik ekleri anlatıdaki kişilerin kimliğinin tespit edilmesinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Anlatıdaki kişilere odaklanılmasını sağlayarak kahramanların kimliğinin belirginleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

ajun tuttı tavgaç ulug bugra han
*Kutadsu at**ı** birsü iki cihan (KB 88)*
" Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hakim oldu, adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin"

Buradaki iyelik eki, birinci mısrada geçen *tavgaç ulug bugra han*'a gönderimde bulunmaktadır. .

Beyitlerdeki zamirlerden ve isimlerdeki iyelik eklerinden Yusuf Has Hacib'in kimliğini tespit etmek mümkündür.

*tegürdi manga elgin elig yaşı**m***
*Kugu kıldı kuzgun tüsi teg başı**m (KB 365)***
"Elli yaşım bana elini değdirdi, kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi."

Bu beyitte kahramana odaklanma sağlanarak yazarın kimliği daha iyi ortaya çıkarılmıştır.

Kimi zaman beyitlerde iyelik eki kullanılmamaktadır. Ancak adın geçtiği bağlama göre iyelik eki alması gerektiği metin çözücü tarafından çıkarılabilmektedir. İyelik eki kullanılmamasının sebebi belki de şiirdeki ritimdir.

köngül birdi hem ma yorıttı tilig
Uvut birdi kılk hem kılınçı silig (KB 149)
"Ona hem gönül verdi hem de onun dilini açtı, ona güzel biçim güzel tavır ve hareket ihsan etti."

Til-i (onun dili)

bayat kimke birse ukuş ög bilig
Öküş edgülükke uzattı elig (KB 151)
"Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır."

El-i-g

*tegip akru elg**i**n tokıdı kapug*
Turup çıktı odgurmış ıdtı tapug (KB 3291)
"Gelip eli ile yavaşça kapıyı açtı; Odgurmış ibadeti bıraktı, yerinden kalktı."

Öngönderim gibi kullanılmıştır.

1. 1. 1 2. 2. Belirtme Durum Eki İle Yapılan Gönderimler

Karahanlı Türkçesi döneminde kullanılan belirtme durum ekinin üç şekli vardır. İsimlerden sonra –g, iyelik ekleri ve zamirlerden sonra –nı, 3 tekil

şahıs iyelik ekinden sonra –n'dir. Belirtme durum ekinin gönderim değerine sahip olabilmesi için gösterme sıfatları, şahıs zamirleri ya da iyelik eki ile birlikte kullanılması gerekir. Belirtme hali eki bu şekilde cümleler arasında yüzeysel bağlantıların kurulmasını sağlar. Zamirler, gösterme sıfatları ve iyelik ekleri ile yapılan gönderimler bölümlerinde belirtme durum ekinin gönderim değeri üzerinde de durulduğu için belirtme durum eklerini ayrıntılı bir şekilde vermeyeceğiz.

Metinde belirtme durum eki kimi zaman gösterme sıfatları, kimi zaman zamirler kimi zaman da iyelik ekleri ile birlikte kullanılmıştır.

ulug künde körkit olarnıng yüzi**n**
Elig tutaçı kılgıl edgü sözin (KB 32)

"Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatlerini bana yardımcı kıl."

iletü manga açtı dünya sözin
Ayur körmedingmü bu hakan yüzi**n** **(KB 82)**

"Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi: -Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?"

İsim tamlamalarında tamlanandan sonra kullanılması oldukça yaygındır. Bu tip kullanımlarda belirtme durum eki iyelik eki üzerine eklenmektedir. Ya isim tamlamasının önünde bir sıfat vardır ya da isim tamlamasının tamlayanı bir zamirdir.

bezendim begim boldı hakan ulug
*Ötündüm **munu** kolsa canım yulug (KB 85)*

"Süslendim, çünkü ulu hakan eşim oldu; dileğim budur, o isterse canım feda olsun."

Belirtme eki zamirle kullanılarak kendinden sonraki cümleye gönderimde bulunmuştur.

tüzün kılkı alçak bagırsak köngül
*Köreyin tise kel mu**nı** kör amul (KB 107)*

"Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen gel, onu gör ve gönül rahatına kavuş."

talu neng tanguk tuttı ming ming elig
Munu kıl tangukı kutadgu bilig (KB 112)

"Binlerce el, hediye olarak, ona çok nadide şeyler sundu, işte sen de bu Kutadgu Bilig'i hediye et."

Belirtme hali eki zamirlerle kullanılarak gönderim değerine sahip olmuştur. Bu beyitte gönderimi sağlayan işaret zamiridir. Üzerine gelen –nı eki zamiri belirtili hale getirmiştir.

Mu-nu belirtme eki neyi hediye edeceği konusunda belirtililik sağlamıştır.

*tilim tınma öggil yaratıglı**nı***
*Yaragsıznı mindin yıratıglı**nı** (KB 381)*

“Ey dilim, durma, yaratana ve beni kötülüklerden uzak tutana hamd ve sena et.”

Bunun gibi beyitlerde de belirtme hali ekinin gönderimde değeri eklendiği sözcüğün gönderim değerine bağlıdır. *Yaratıglı, yıratıglı* sözcükleri Tanrı’ya gönderimde bulunmaktadır.

1. 1. 1. 2. 3. Şahıs Ekleri İle Yapılan Gönderimler

Bağımlı gönderim ögeleri içerisinde son olarak şahıs ekleri yer alır. Türkçe şahıs zamirlerinin atılmasına müsaade eden yapısıyla, cümlede şahıs eklerine gönderimsel bir öge olma özelliği kazandırır. Öznenin yüzey metinden atıldığı durumlarda şahıs ekleri, özneyi bir zamir değeriyle belirtme görevini yerine getirmektedir. Öznenin zamir olarak kullanıldığı beyitlerde ise şahıs ekleri zamirlerle birlikte gönderimi paylaşmaktadır. Türkiye Türkçesinde ek olarak karşımıza çıkan şahıs zamirleri Karahanlı Türkçesi döneminde henüz ekleşmemiştir. Sadece görünen geçmiş zamanın çekiminde ekleşen şahıs zamirleri, emir ekleri ve diğer zamanların üçüncü şahısta çekimlenmesi sayesinde beyitler arasındaki konu bütünlüğü sağlanmıştır. Şahıs ekleri ile yapılan gönderimler genellikle genellemenin yapılmadığı karşılıklı konuşmalarda ve yazarın araya girerek olayları hikâye ettiği bölümlerde yapılmıştır.

yagız yir yaşıl kök kün ay birle tün
törütti halayık öd ödlek bu kün (KB 3)

“Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlukları o yarattı.

tiledi törütti bu bolmış kamug
bir ök bol tidi boldı kolmış kamug (KB 4)

“İstedi ve bütün varlıkları yarattı; bir kere ol dedi, bütün diledikleri oldu.”

yorımaz ne yatmaz udımaz odug
ne mengzeg ne yangzag kötürmez bodug (KB 17)

“Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır, ne benzer, ne kıyas edilir, ne de tasavvur edilir.”

Tiledi, törütti, tidi: Yüklemlerine bakıldığı zaman eyleyenin aynı kişi olduğu ve beyitler arasındaki anlam bağlantısının devam ettiği görülür. Konu bütünlüğünün devam ettirilmesinde şahıs eklerinin oldukça önemli bir görevi vardır. Bu iki beyitte de herhangi bir zamir kullanılmamıştır. 1. ve 2. beyitlerde Tanrı’dan bahseden yazar tekrar aynı ismi kullanmak yerine şahıs zamirleriyle bu isme gönderimde bulunmayı tercih etmiştir. Başlangıçta

Tanrı'ya gönderimde bulunmak için üçüncü şahıs çekimini kullanan yazar ilerleyen bölümlerde fiili teklik ikinci şahısta çekimlemek suretiyle aynı kişiye gönderimde bulunmuştur.

__törüttüng__ tümen ming bu sansız tirig
Yazı tag tengiz kötki oprı yirig (KB 21)
"Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın."

Şahıs ekinden, yaratma eyleminin kim tarafından gerçekleştirildiği tespit edilebilir.

tözü tört işinge tümen ming selam
__Tegürgil__ kesüksüz tutaşı ulam (KB 31)
"Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selam eriştir."

İkinci şahıs emir kipinin kullanılmış olması bu cümlenin öznesinin Tanrı olduğunu gösterir.

udır erding erse tur __aç__ emdi köz
Eşitmeding erse __eşit__ minde söz (KB 83)
"Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç, işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle."

Şahıs eklerinden bu beytin öznesinin teklik ikinci şahıs eki olduğunu anlıyoruz. Bu şekilde bir önceki beyte gönderimde de bulunulmaktadır.

Şahıs eklerinin zamir kullanılmadan gönderimde bulunduğu zaman, çoğunlukla görünen geçmiş zamandır. Diğer zamanlar şahıs eki yerine zamir aldıkları için öznenin zamir olarak kullanıldığı durumda eyleyeni pekiştirme görevi üstlenir. Ancak özellkle teklik üçüncü şahıs çekiminin yer aldığı cümlelerde çoğunlukla zamir kullanılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.

bayat atı birle sözüg __başladım__
Törütgen igidgen keçürgen idim (KB 124)
"Tanrı adı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir."

Konuya giriş cümlesi olarak bölümün başında yer alan bu beyitte yazar birinci şahsı kullanarak kendine gönderimde bulunmaktadır.

Beyitlerin hem kendi içinde hem de beyitler arasında anlam bakımından ortaklık taşıması gerektiği için yazar aynı beyitte ilk mısrada özne kullanır ikinci mısrada hiçbir zamire yer vermeyerek şahıs ekleri vasıtasıyla bu özneye gönderimde bulunur. İlerleyen beyitlerde paralel yapılar kullanarak konu bütünlüğünün devam etmesini sağlar. Şartlı cümle yapısının sıklıkla kullanıldığı metinde şart ekinin yer aldığı yan cümle aldığı şahıs ekinden dolayı ana cümlenin öznesi konumuna geçer.

bayat kimke birse ukuş ög bilig

Öküş edgülükke uzattı elig (KB 151)
"Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır."
(Tanrının anlayış ve akıl verdiği kimseler)O, pek çok iyiliğe elini uzatır.
ukuş kayda bolsa ulugluk bulur
Bilig kimde bolsa bedüklük alur (KB 154)
"Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır, bilgi kimde olursa o büyüklük bulur."
tengi birle tutsa tirilmiş nengin
Yorık tüzse kılkı kılınçı yangın (KB 705)
"Toplanmış olan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemelidir."

Yukardaki beyitle aynı yapısal özelliğe sahip olan bu beyitte de özne, (bilginin bulunduğu kişi) o, büyüklük bulur. Görüldüğü gibi yan cümlede yer alan bilgi şahıs eki vasıtasıyla tekrar edilmiştir.

*tilig ked **küdezgil** küdezildi baş*
*Sözüngni **kısurgıl** uzatıldı yaş (KB 176)*
"Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur, sözünü kısa kes, ömrün uzun olur."

Eserin başında, yazarın ana hikâyeye geçmeden önce oluşturduğu bu metinlerde doğrudan metin çözücüye hitap vardır. Görüldüğü gibi bu beyitte de emir eki vasıtasıyla gönderimde bulunulmuştur.

Kimi zaman beyitlerde bir kişiye hitap için kullanılan sözcük ya da sözcük grubu bulunmaktadır. Hitap unsuruyla fiildeki şahıs eki birleştirildiğinde neye gönderimde bulunulduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

tiriglik tilese özüng ölmegü
Kılınçıng sözüng edgü tut ay bügü (KB 183)
"Kendin ölümsüz bir hayat dilersen ey hakim, işin ve sözün iyi olsun."
Sevinçin yorıglı ay edgü yigit
Sözümni yava kılma könglün eşit (KB 359)
"Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle."
odungıl ay kökçin ölümke anun
Bu keçmiş küningke sıgıt kıl ünün (KB 376)
"Ey kır saçlı uyan, ölüme hazırlan, geçmiş günlerin için ağla ve sızla."
ay mungsuz idim mengü tutçı tirig
Ölümke törüttüng bu sansız tirig (KB 378)
"Ey ebedi, ölümsüz ve ihtiyaçtan vareste olan rabbim, bu sayısız canlıları ölüm için yarattın."
tapugsuz kulung men yazukum öküş
Özüng fazlı birle keçür ay küsüş (KB 396)
"Ben asi bir kulunum, günahım çoktur, ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile affet."
yarayın tise sen manga belgülüg
Bu kaç neng özüngdin yırat ay külüg (KB 852)
"Sen benim gerçekten işime yaramak istiyorsan, bu birkaç şeyi kendinden uzak tut; ey namlı insan."
kayudın çıkar söz kayuka barır
Munı ma ayu bir manga ay bilir (KB 996)
"Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da izah et."
*kitab atı urdu**m** kutadgu bilig*

*Kutad**su** okıglıka tut**su** elig*
"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin."

Birinci mısrada nesne olarak kullanılan kitap ikinci mısranın öznesi konumuna geçmiştir. Aynı beyit içinde iyelik ekleri ve şahıs eki yardımıyla bağdaşıklık oluşturulmuştur.

yükündi iligke kör açtı sözin
Süçitti sözi hem sevitti özin (KB 582)
"Hükümdarın önünde eğildi ve söze başladı; tatlı tatlı sözleri ile kendisini sevdirdi."

Önceki beyitlerde Ay Toldı adı kullanılmıştır. O yüzden bu beyitte üçüncü tekil şahıs ekinin kullanılması Ay Toldı'nın tekrar hatırlatılması bakımından yeterlidir.

yana sözleding sen yime sözledim
Seve baktıng erse yüzüm kizledim (KB 665)
"Sen tekrar konuştun ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca yüzümü sakladım."

Bu beyitte dikkati çeken nokta, hem fiilin teklik ikinci şahısta çekimlenmesi hem de ikinci tekil şahıs zamirinin kullanılmasıdır. Bu kullanımla ikinci şahsa vurgu yapılırken sözü söyleyen kişiye sadece fiildeki şahıs ekleri vasıtasıyla gönderimde bulunulmuştur.

ilig yarlıkamaz negü sözleyin
Ayıtmazda aşnu negü ötneyin (KB 959)
"Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı; sormadan, neyi arzedeyim."
bu til yasın aydıng eşittim anı
Anıng asgı barmu ayu bir köni (KB 982)
"Dilin zararını söyledin işittim; onun faydası varmı? Bunu da doğruca söyle."
öküş söz eşitgil telim sözleme
Ukuş birle sözle bilig birle tüz (KB 1009)
"Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle."
okıdı bu oglın özinge yakın
Tutup kuçtı közde akıttı akın (KB 1160)
"Oğlunu yanına çağırdı; tutup kuçakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı."
tiriglik üçün öknür erse özüng
Ökün tutçı yıgla kurıtma közüng (KB 1239)
"Eğer sen geçirdiğin hayat için pişman oluyorsan, haklısın durmadan ağla, göz yaşın kurumasın."
ukuşug adırtıng biligde öngi
Negü teg turur ay sözüngnüng ongı (KB 1833)
"Aklı bilgiden başka bir şey olarak ayırdın, bununla ne demek istiyorsun, doğrusunu söyle."

KB 8, 10, 11, 12, 18, 22, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 84, 85, 106, 112, 123, 125, 126, 127, 142, 144, 147, 148, 150, 152, 153, 156, 161, 162, 166, 169, 171, 175, 178, 182, 353, 354, 356, 358, 360, 361, 362, 366, 371, 377, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 393, 394, 395, 397, 586, 587, 588, 595, 599, 601, 610, 612, 615, 657, 660, 661,667, 668, 671, 672, 675, 681, 690, 694, 697, 701, 702, 714, 720, 721, 727, 729, 741, 742, 749, 750, 751, 752, 760, 761, 787, 790, 792, 796, 797, 799, 800, 838, 840, 841, 843, 847, 851, 857, 858,

860, 861, 864, 886, 915, 916, 941, 964, 1008, 1011,1022, 1024, 1036, 1037, 1174, 1186, 1190, 1591, 1599, 1603, 1646, 1661, 1926,

Sıralı cümle yapısında oluşturulan beyitlerin ilk mısrasında özne kullanıldıysa ikinci mısrada da yüklem aynı özneye bağlanmakta, bu şekilde tasarrufa gidilmektedir.

togardın ese keldi öngdün yili
*Ajun itgüke **açtı** uştmah yolı (KB 63)*
"Şarktan bahar rüzgarı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı"

Birinci mısraın yüklemi bahar yelidir. İkinci mısra da paralel yapıda olduğu için bahar yeli grubu özne olarak kullanılmıştır.

kurımış yıgaçlar tonandı yaşıl
***Bezendi** yipün al sarıg kök kızıl (KB 67)*
"Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi."

Sıralı cümlelerden oluşan bu beyitte her iki cümlenin öznesi ortaktır.

öger atın ündep ünin türtüşüp
Küvenç birle avnur sevinçke tuşup (KB 95)
"Ötüşleri ile yarış ederek, adını anıp, sevinç ve huzur içinde onu överler."

Burada geçen şahıs ekinden bu beytin öznesinin 94. beyitte geçen *kalık kuşları* olduğunu anlıyoruz.

*severin **esen tut** yagısın **kötür***
*Sevinçin **tolu tut** sakınçın **kotur** (KB 117)*
"Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini daim kıl, kederini yok et."

Daha önceki beyitlerde verilen bilgilerden yola çıkarak buradaki teklik üçüncü şahıs kullanımının Tanrı'ya gönderimde bulunduğunu anlıyoruz.

bularda eng üstün sekentir yorır
*iki yıl sekiz ay bir evde **kalır** (KB 130)*
"Bunlardan en üstte Zuhal dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır."

Bu beytin ikinci cümlesinde yer alan şahıs ekinden öznenin *sekentir* yani *Zuhal yıldızı* olduğu anlaşılmaktadır. Anlam bütünlüğü aynı beyit içinde sağlanmaktadır.

*sözüngni **küdezgil** başıng barmasun*
Tilingni küdezgil tişing sınmasun (KB 167)
"Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dişin kırılmasın."
kümüş işke tutsa tüker alkınur
*Sözüm işke tutsa kümüş **kazganur** (KB 189)*
"Gümüşü bir işe sarf edersen biter, tükenir, sözümü işe sarf edersen gümüş kazanılır."
künün turdı turgak tünün yatgakın
***Tapındı** kıyıksız bagırsaklıkın (KB 608)*
"Gündüz kapıcılar ve gece muhafızlarla birlikte bulundu; dürüstlük ve bağlılıkla hizmet etti."
ikinçi togar kün yarur bu ajun
*Tözü halka **tegrür yokalmaz** özün (KB 827)*

“İkincisi- güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığı bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez.”

biliglig kişiler et öz yavrıtur
*Bilig birle avnur canın **semritür** (KB 990)*
Bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler.”

***çavıksa** ajunda **yadılsa** atı*
***Bedüse** küninge **kötürse** kutı (KB 1928)*
“Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden güne yükselsin ve saadeti artsın.”

*çıgay tul yetim kıssa **birse** ötüg*
*Anı barça tınglap **ötünse** ötüg (KB 2498)*
“Fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinler ve bunları beye arzeder.”

KB 593, 609, 747, 1927

Paralel yapılar, ard arda gelen beyitlerdeki bağdaşıklığın sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Önceki beyitlerde öznenin kim ya da ne olduğu ile ilgili bilgi verildikten sonra ilerleyen beyitlerde şahıs ekleri vasıtasıyla bu bilgiye gönderimde bulunulur. Ay Toldı’nın hükümdara devlet sıfatıyla ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan aşağıdaki beyitlerde kime gönderimde bulunduğunun anlaşılması daha önceki beyitlerin okunmuş olmasına bağlıdır. 703. beyitte özne ile ilgili açıklama verilmiştir. *Mini bulguçı kılkı alçak kerek / Köngül kodkı til sözde yumşak kerek (KB 703*) Saadeti bulan kişiye daha sonraki beyitlerde gönderimde bulunulmuştur. Sonraki beyitler aynı cümle yapısıyla verilmiştir.

kişig satgamasa küvezlik bile
Basıtmasa özde kiçigke küle (KB 707)
“Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır.”

yavalık bile borka baş sokmasa
Yavalıkka boşlag nengin saçmasa (KB 708)
“Boşu-boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir.”

oyunka katılmasa elgin tilin
Könilik öze tutsa kılkı yangın (KB 709)
“Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.”

***

şükür kıl ay ni’met idisi unur
Şükür kılsa ni’met bayat arturur (KB 756)
“Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et; şükür edersen, Tanrı nimetini arttırır.”

bu ni’met idisi unıtur özin
Munıng şükri kılsa evürmez yüzin (KB 757)

az edüke artuk öküş şükri kıl
Öküş bolsa ni’met anıng kadri bil (KB 758)
“Az bir iyiliğe karşı çok şükür et; nimet çok olursa, onun kıymetini bil.”

şükür kılsa ni’met biri on bolur
Biri on bolup kör evi neng tolur (KB 759)
“İnsan şükür ederse nimetin biri on olur; biri on olur ve evi mal ile dolar.”

KB 72, 74, 78, 80, 88, 95, 109, 116, 130, 131, 132, 134, 137, 146, 164, 165, 172, 189, 593, 607, 609, 617, 666, 670, 699, 704, 707, 708, 709, 712, 713, 724, 725, 726, 734, 735, 745, 747, 755, 758, 759, 987, 1025 (se, sa), 762, 763, 793, 798, 807, 826, 831, 990,

SONUÇ

1- Cümlelerden oluşan dizilerin bir metin olarak okuyucu karşısına çıkması, metnin yüzeyinde çeşitli dilsel ve anlamsal bağlantıların yer almasını gerektirir. Her dilde metinin yüzeyindeki bağlantıları sağlayan dilbilgisel kurallar vardır ve bu dilbilgisel kurallar aracılığıyla metinlerde bağdaşıklık oluşur. Metinlerde dilbilgisel ögelerle sağlanan birlik metin için temel gerekliliktir. Dilbilgisel ögeler metnimizde hem beyit içi hem de beyitler arası bağdaşıklığın sağlanmasında oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Dilsel ögeler sayesinde metinlerde sözdizimsel, anlamsal ve mantıksal bağlantıların kurulması sağlanmıştır.

2- Metnimizde geçen cümlelerin birbiriyle bağlantılı anlam dizileri oluşturmasında gösterme sıfatları, zamirler, belirteçler, iyelik ekleri, şahıs ekleri ve belirtme durum ekleri görev üstlenmiştir. Bu bağımlı ve bağımsız gönderim ögeleri vasıtasıyla metnin öncesinde verilen bilgilerin yinelenmesi sağlanmıştır.

3- Gösterme sıfatları aracılığıyla daha önce geçen bilgiler yinelenmiş ve sunulan yeni bilgi öne plana çıkarılmıştır. Bu sayede beyitlerde verilen yapı kabul edilebilir bir görünüm kazanmıştır. KB’de kullanılan gösterme sıfatları kimi zaman okuyucuların ilgisini bir sonraki beyte yönelterek önemli bir bilgi verileceğini ortaya koymak kimi zaman da, KB’nin bir ölçüyle yazılmasının sonucu olarak, beyitlerde geçen cümlelerin vezne uygun hale getirilmesine hizmet etmek görevini yerine getirmiştir.

4- Cümlelerin daha ekonomik ve daha kısa ifade edilmesini sağlayan zamirler metnimizde konu bütünlüğünün ve metindeki istikrarın sağlanmasında oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Metnimizde şahıs, işaret, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri gönderim yapmak amacı ile kullanılmıştır. Türkçenin eklemeli bir dil olması metinde

geçen zamirlerin durum ya da iyelik ekleri ile birlikte kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu tip kullanımlar, cümlenin yapısına uygun olarak, oldukça fazladır.

5- Metnimizde gösterme zamirlerinin kimi zaman şahıs zamiri işleviyle kullanılması, onun nazım esasına göre yazılmasından kaynaklanmıştır.

6- Dilde tasarruf yapılmasını sağlayan zamirler, özellikle şahıs zamirleri, sözcüklerde kullanılan şahıs ve iyelik eklerinden anlaşılabilmesine rağmen şiirdeki ritmi yakalamak ve vurgu yapmak amacı ile metnimizde kullanılmıştır.

7- Metinimizde kullanılan şahıs zamirleri kimi zaman sosyal ilişkinin açığa çıkmasını sağlayarak kahramanlar arasındaki statü farkını ortaya koymuştur.

8- Hitaplarla birlikte kullanılan şahıs zamirleri aracılığıyla, kahramanların yaptığı işe vurgu yapılmıştır.

9- Dilbilgisel ögelerin hangi görevle kullanıldığını bağlam ortaya koymaktadır. Metnimizde dönüşlülük zamirleri çoğunlukla şahıs zamirlerinin görevini yerine getirmek üzere kullanılmıştır. Dönüşlülük zamirleri bu işlevi yerine getirmek üzere kullanıldığında beyitlerde genellikle şahıs zamirleri kullanılmamış, dönüşlülük zamirleri iyelik eki ve hal ekleri almıştır.

10- Başlangıçta neye gönderim yapıldığı ile ilgili bir belirsizlik oluşmasını sağlayan öngönderim ögeleri sayesinde okuyucuların dikkati bir sonraki cümle ya da cümle dizisine yöneltilmiştir.

11- Bağdaşıklığın sağlanmasında önemli bir yere sahip olan yineleme, sadece dilbilgisel ögeler vasıtasıyla gerçekleştirilmemiştir. Kimi zaman farklı sözlüksel birimler aracılığıyla aynı kahramana gönderimde bulunulmuştur. Bu kişilerin metin boyunca yinelenmesi sayesinde anlatının içeriği pekiştirilmiş ve metindeki istikrar sağlanmıştır.

12- Metindeki gönderimsel ögeler incelendiğinde, bazı gönderimlerin metinde geçen kahramanlar için uygun olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak bu durum, metinde uyulması gereken kafiye düzenin yazarı

sınırlandırmasından kaynaklanmıştır. Şiirsel metinlerdeki biçimsel özellikler, yazarı kimi zaman uygun olmayan gönderimlerde bulunmak zorunda bırakmıştır.

13-Metinde kullanılan belirteçler, KB'de soyut ve somut olmak üzere iki yere gönderimde bulunmak görevini üstlenmiştir. Buraya, oraya, orası gibi ifadeler anlatının içerik bağlantısına uygun olarak ya bu dünyaya ya da öbür dünyaya gönderimde bulunmak üzere kullanılmıştır. Bu belirteçlerin nereye gönderimde bulunduğu diğer cümlelerle ve beyitlerle kurduğu ilişki çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Metinde somut mekan olarak, saray, Odgurmış'ın yaşadığı dağ başı ve Ögdülmiş'in evi geçmektedir.

14-KB farklı bölümlere ayrılarak yazıldığı için her bölümde konuya uygun olarak bazı sözcüklerin sıklıkla tekrar edildiği görülmüştür. Her bölümde farklı konuların işlendiği KB'de sanki her bölüm ve her beyit için ayrı bir anahtar sözcük tespit edilmiş ve bu sözcükler konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla metinde sıklıkla tekrar edilmiştir.

15- Türkçenin eklemeli bir dil olması, bağdaşıklık görünümü içerisine eklerin dâhil edilmesini de gerektirmektedir. Metnimizde zamirlerin kullanılmadığı beyitlerde zamirlerin dizimsel değişkeni olarak görev yapan iyelik ekleri, daha önceki mısralarda verilen bilginin okuyuculara hatırlatılması görevini yerine getirerek verilen bilgilerin pekişmesini sağlamıştır. Ayrıca iyelik ekleri vasıtasıyla kahramanların kimliği metinde daha belirgin hale getirilmiştir.

16-KB'de belirtme durum eki zamirler, gösterme sıfatları ve iyelik ekleri ile kullanıldığında daha önceki bilgilere gönderimde bulunma görevini yerine getirmiştir.

17-Beyitler arasındaki konu bütünlüğünün sağlanmasında görülen geçmiş zamanda ekleşen şahıs zamirleri, emir ekleri ve diğer zamanların üçüncü şahısta çekimlenmesi oldukça önemli bir görevi yerine getirmiştir. Metnimizde şahıs ekleri ile yapılan gönderimler, genellikle genellemenin yapılmadığı karşılıklı konuşmalarda ve yazarın araya girerek olayları hikâye ettiği bölümlerde bulunmaktadır.

18-Metnimizde kullanılan paralel yapılar vasıtasıyla şahıs ekleri gönderim işlevini yerine getirmiştir. Şahıs ekleri önceki beyitlerde verilen bilgilere bu paralel yapılar aracılığıyla gönderimde bulunmuştur.

1. 1. 2. BİÇİMSEL SÖZLÜKSEL BAĞDAŞIKLIK

1. 1. 2. 1. SÖZCÜK İLİŞKİLERİ VE SÖZCÜKSEL BAĞDAŞIKLIK

Dil; ses, yapı, sözdizim ve anlam yönünden birbiriyle sıkı bağlantıları olan ögelerden kurulu bir dizgedir. Dilin kendine özgü seslerden oluşan bir ***ses dizgesi;*** dildeki birçok birimi etkileyen vurgu, ton, uzunluk, kavşak, ezgi gibi anlam değiştiren özelliklerden oluşan ***bürün (prosody) dizgesi;*** bir dilin kök ve eklerininin oluşum, kullanılış ve birleşimlerini gösteren, çoğul yapma, çekim, büküm, türetme gibi olaylardaki eğilimini ortaya koyan ***yapı dizgesi;*** bir dilde cümlelerin çeşitli sözcük birleşmelerinin, tamlamaların kuruluş eğilimlerini bir araya getiren, cümle ögelerinin sıralanma biçimlerini belirleyen ***sözdizimi dizgesi*** ve bir dildeki adlandırma, kavramlaştırma yollarını, düşünülenlerin sözcük ve cümleye dönüştürülmesini belirleyen ***anlam yapıları dizgesi*** vardır.[153] Sözcük anlambilimi alanı; sözcükleri, bu sözcüklerin türemiş veya başka sözcüklerle bir araya gelmiş biçimlerini inceleyen bir dilbilim alanıdır. Doğan Aksan'a göre bu bilim dalı şunları inceler:

a) Bir nesnenin, bir duygu, düşüncenin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yolları,

b) Bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, aktarmalar, eşanlamlılık, eşadlılık, tersanlamlılık gibi konuları inceler.

Metindilbilimle birlikte farklı bir çizgiye giren sözcükler, geleneksel dilbilgisinin odak noktasını oluşturmuştur ve o dönemde doğrudan doğruya sözcüklere ağırlık verilmiştir. Ancak geleneksel dilbilgisinin bu yaklaşımına yapısal dilbilimin kurucusu Saussure karşı çıkmış ve dilin bir sözcükler, terimler listesi değil, birbiriyle sıkı ilişkiler içinde işleyen bir göstergeler bütünü

---

[153] Doğan Aksan, **Anlambilim,** Engin Yay., Ankara 1997, s. 23

olduğunu söylemiştir.[154] Dilde yer alan her şey bir göstergedir ve her göstergenin yapı içinde bir anlamı vardır. Sözcüklerin seslerle sembolleştirilmesini içeren gösteren ve bu seslerin işaret ettiği kavramları ortaya koyan gösterilen, göstergenin birbirinden ayrılmaz parçalarıdır ve bu ikisi arasındaki ilişki çağrışıma dayanır. Saussure'e göre insan zihninde göstergeler çeşitli çağrışımların odak noktasıdır, dört ayrı yönden başka göstergelerin çağrışımlarına yol açar.

1- Aynı kökten gelen ögelerin

2- Anlamca yakınlığı olan ögelerin

3- Biçim yönünden eş olan gösterenlerin

4- Ses imgesi açısından yakınlığı olan, sesçe benzeyen ögelerin çağrışımı.[155]

Bir sözcüğün gösterileni ya da çokanlamlı bir sözcüğün her gösterileni cümleyi oluşturan anlamsal birimlerden birini oluşturur.

Yapısalcıların incelemelerine göre, bir dilsel gösterge, dilde dizisel ve dizimsel[156] olarak adlandırılan iki temel ilişki ağını içerir. Dizimsel ilişkilerde anlambirimciklerin[157] çok önemli bir yeri vardır. Bir anlambirimcik metinde var olan diğer anlambirimciklerle dizimsel ilişkiler kurar. Aynı anlambirimcik metinde kendisi yerine geçebilecek olan, onun dengi durumundaki ve doğal olarak söylemde o anda bulunmayan başka anlambirimciklerle dizisel ilişkiler kurar. Dilin dizisel olarak işlemesi yoluyla eşanlamlılar, karşıtanlamlılar, işlevsel denklikler vb arasında bir seçme işi yapılabilir. Bu sayede cümleyi oluşturan sözcüklerde, o sözcüğe denk bir birim kullanılarak yeni bir sözce oluşturmak mümkün hâle gelir. Bir sözdizim içinde yer alan her dilsel birimin

---

[154]Ferdinand Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri** (Çev. Berke Vardar), Multilingual yay., İstanbul 1998

[155]Doğan Aksan, **Anlambilim,** Engin Yay., Ankara 1997, s. 37

[156]Dizimsel bağlantı; bir yapı/bir dizim oluşturmak için bir göstergenin kendinden önceki ve sonraki göstergelerle kurduğu ilişkidir. Kısacası dizimsel eksen, tümcenin ortaya çıktığı yatay eksendir. Sözcükler ve dizimler birbirine sözdizimsel kurallara göre bağlanır. Dizisel bağıntılar aynı işlevi yüklenebilecek eşdeğer dil göstergeleri arasındaki değiştirim ilişkileridir. Bu sözcüklerin birbirlerinin yerlerine geçebilmeleri için aynı dilbilgisel sınıfa ait olmaları ve anlamlarının tümcenin anlamıyla bağdaşması gerekir. *(Kıran, Zeynel, Kıran, Ayşe, Dilbilime Giriş, Seçkin Yay., Ankara 2002, s. 120, 121)*

[157]Anlambirimcik, dil göstergelerinin birbirinden ayırıcı işlev yerine getiren anlam ögesine, ya da özelliğine denir. Örneğin /at/ göstergesi +canlı, +memeli, +dört ayaklı, +otobur, +tırnaklı anlambirimciklerini içerir. *(Kıran, Zeynel, Kıran, Ayşe, Dilbilime Giriş, Seçkin Yay., Ankara 2002, s. 242.)*

dengi başka bir birim vardır. Cümleye dizimsel olarak yerleştirilen sözcüklerde dilin kuralları, anlam ve mantık olayları geçerli iken, sözlüksel birimler arasındaki anlamsal ilişkilerin ortaya konmasında dizisel ilişkiler geçerli olur. Bir anlambirimcik bu iki tür ilişki -dizisel ve dizimsel- içinde değerini kazanır ve bir işleyişe sahip olur.[158]

Anlamı, genel hatlarıyla dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım ya da düşünce olarak açıklayan Doğan Günay'a göre anlam bilim sözcüklerin, cümlelerin ve sözcelerin anlamının incelenmesidir.[159] Tek tek göstergeler hiçbir zaman anlamdan bütünüyle soyutlanarak ele alınamaz. Tek tek ögelerin anlamının bulunmadığını söyleyen Greimas anlamın mutlak koşulunun ögeler arasındaki bağlantı olduğunu ileri sürer. Doğan Aksan ise anlamın tanımını şu şekilde yapar. *Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram.*[160]

Bugünkü anlamda dilbilim doğana kadar sözcükler, bazı araştırmacılar tarafından içine anlamların yerleştirildiği boş kutular olarak düşünülmüştür. Dilin bir dizge olduğunu ve göstergelerden oluştuğunu ortaya koyan Saussure'den sonra sözcüklerin dil içindeki (dizge içindeki) yerine göre incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Böylece bağlam kavramı önem kazanmıştır. Anlam kavramı özellikle Discourse Analysis (Söylem Çözümlemesi) adlı eserin yazarı Haris'ten sonra cümlenin dışına taşarak cümleden büyük metinler ve söylemler içinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Göstergeler hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar, cümleler ve sözcelerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle kesinlik kazanmakta; belli bir kavramı eksiksiz yansıtmaktadır.[161]

Dilde bir cümle, bir metin incelendiğinde, her birinin bir anlama sahip ve bir dizge uyarınca eklemlenmiş ayrılabilir ögelerden oluştuğu görülür. Ayrılabilir olan bu ögeleri sınıflandıran ve bu ögelerin her biri için bir anlam oluşturan şey sözcüklerdir. Bir sözcüğün anlamı ve hangi sınıfa ait olduğu

---

[158]Doğan Günay , **Sözcükbilime Giriş,** Multilingual yay. 2007, s. 54
[159]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 56
[160]Doğan Aksan, **Anlambilim**, Engin Yay., Ankara 1997, s. 48
[161]Aksan, **a.g.e.,** s. 75, 77

sözdizimi sayesinde ortaya çıkmaktadır.[162] Bir metindeki bir cümledeki sözcüklerin anlamının düzenlenmesi; anlamsal alanların ve sözcüksel ilişkilerin tespit edilmesine bağlıdır. Bir sözcüğün herhangi bir altbirimliyle ilgisi ortaya konduğunda o sözcüğün anlam alanı belirlenmiş olur. Sözcüksel alanla kavramsal alan arasında ilgi kurulduğunda o sözcüğün anlam alanı tespit edilmiş olur. Aslında aynı gerçeklik alanı ile ilgili tüm sözcükleri kapsayan sözcüksel alan ile tek bir sözcüğün çok farklı kullanımlarını içeren anlamsal alan birbirinden ayrılır. Aynı kökten türeyen ve aralarında biçimsel bir ilişkinin bulunduğu sözcükleri ifade eden sözcük ailesi, anlam alanına karşıt durumdadır. Bir sözcüğün anlam alanının tespiti sırasında bir kavramdan yola çıkarak o kavramla ilgili anlamsal birliktelikler bir araya getirilirken sözcük ailesinde sözcükler biçimsel bir ilişkiden ve kökensel durumdan dolayı bir araya getirilirler. Sözcükler arasındaki ilişkiyi belirleme ölçütü olarak karşıtanlamlılık, eşadlılık, yakınadlılık, eşanlamlılık kullanılır. Dildeki karşıtanlamlılık ve çokanlamlılık bir dilsel göstergenin gösterilen kısmıyla ilgilidir. Eşanlamlılık ise gösterenle ilgilidir.[163]

Yüzey metindeki sözcüklerin bir araya gelme şekilllerini dilbilgisi kuralları çerçevesinde ortaya koyan bağdaşıklıkta, metindeki sözvarlığına ait düzenlemelerin de oldukça önemli bir yeri vardır. Metinde birbirine gönderimde bulunan sözlükbirimleri, yineleme olgusu içerisinde değerlendiren Leyla Uzun'a göre bir yineleme ögesi vardır ve yineleme eşanlamlı ya da yakın eşanlamlı birim kullanma, bir genel sınıfın alt üyesi olma ya da genel bir sınıfı gösteren sözcük olarak ortaya çıkması durumlarında belirlenebilmektedir. [164]

KB'de şiir dili ile anlatım söz konusu olduğu için, şiirsel metinlere özgü özellikleri de içinde barındırır. KB bu yönüyle düzyazıdan farklıdır. Şiir dilini diğer yazı türlerinden ayıran başlıca özellik okuyucusunda bir heyecan uyandırması, onu duygulandırmasıdır. Şiirin esas amacı bir

---

[162] Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 13
[163]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 164, 165
[164] Uzun, **a.g.e.,** s. 64

bildirmeyi okuyucuya aktarmak değildir.[165] Jean Cohen, şiir dilinin yapısı ile ilgili yaptığı araştırmada, şiiri, özel bir bildirişme görevini yerine getirmeye yarayan özel bir dil olarak görür. Ona göre şiir dili söz varlığındaki diğer ögelerle kurduğu değişik bağlantılarla düz yazıdan ayrılır. Şairler, şiir diliyle yeni bir anlaşma, kolay anlaşma yolu bulmaya çalışır.[166] Sözcüklerin zamanla somut ya da soyut yeni adlar kazanmasını insan zihnindeki benzetme yakıştırma aktarma ve insanoğlunun yaşayışında zaman içinde meydana gelen değişikliklere bağlayan Doğan Aksan, böylece sözcüklerin anlam çerçevelerinin oluştuğundan ve sözcüklerin duygu değeri taşıdığından bahseder.[167] Sözün şiire dönüşmesini sağlayan diğer önemli etkenler ölçü, uyum, ritimdir. Sözcüklerin ses açısından birbiriyle uyum içinde olması, ezberlenmesini ve söyleyişte başarıya ulaşmayı sağlar. Özenli sözcüklerin tercihi ile kısa anlatımların oluşturduğu şiirsel metinlerde, yananlamlardan, eşadlılardan, çok anlamlılık durumundan, sözcüklerin karşıtlıklarından, benzetmelerden, ses ögesi ile yapılan benzerlik ya da çağrışımlardan yararlanılır.

Bu bölümde KB'de sırasıyla; karşıtanlamlı, eşanlamlı sözcüklerin, aynı kavram alanından ve aynı kökten sözcüklerin kullanılması incelenecektir.

1. 1. 2. 1. 1. Karşıt Anlamlı Sözcüklerin Kullanımı

Sözcüklerin anlamsal yapılarının oluşturulmasında çok önemli bir yere sahip olan karşıtanlamlılık, cümlede, metinde, söylemde geçen karşıt iki sözcük arasındaki bağlantıyı belirtir. Karşıtanlamlı sözcükler arasında birleştirici değil ayrıcı özellikler söz konusudur. Dildeki karşıt sözcükler, genel olarak iki sözcük arasında geçiş olmayan zıt kutupları belirtebilir. Karşıtanlamlılıkta da bir anlam ekseni ve bu anlam ekseninde karşıt olan anlambirimcikler vardır. İki sözcük aslında bütün özellikleri ile birbirine karşıt durumda değildir. Karşıt olan sözcükler arasında birçok ortak özellik vardır; ancak bu sözcükler anlamsal olarak birbirine karşıttır. Anlamsal olarak

---

[165] Doğan Aksan, "Dilibilim Açısından Şiir", s. 560 http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/dilbilim_ana.php
[166] Jean Cohen, **Structure du langage poetique,** Paris 1966
[167] Aksan**, a.g.m.,** s. 562

birbirine karşıt durumda olan küçük / büyük, fiziksel özellik olması bakımından ortakken uzunluk açısından karşıt durumdadır. Karşıtanlamlı sözcükler, yanaltanlamlı sözcüklerdir, birbirine karşıt durumdaki aynı olumlu ya da olumsuz anlambirimciklere sahiptirler.[168] Yani karşıt anlambirimcik demeti daima ortak anlambirimcikleri içerir ve kavramlar arasında mutlaka bir benzerlik vardır.

	İnsan	Erkek	Anne akrabası	2. dereceden büyük
Ebe	+	-	+/-	+
Dede	+	+	+/-	+
Baba	+	+	-	-
Anne	+	-	-	-
Babaanne	+	+	-	+
Anneanne	+	-	+	+

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse yanda sıralanan sözcüklerin ortak özelliklere sahip olduğu ama bazılarının anlamsal olarak birbirinden ayrıldığı görülür. Anne ve baba insan olmaları bakımından benzerken cinsiyet bakımından karşıttır. Aynı şekilde babaanne ve anneanne insan olma, kadın olma, ikinci dereceden büyük olma bakımından ortakken, anne akrabası/baba akrabası olma bakımından karşıttır. Aynı kavram farklı ilişki eksenlerinde değişik kavramlarla karşıtlık ilişkisi içinde olabilir.

Doğan Aksan, 'Anlambilim” adlı eserinde farklı dilbilimcilerin ortaya koyduğu karşıtanlamlılık türlerini şu şekilde sınıflandırmıştır.

1- Yön gösteren karşıt anlamlılar: aşağı/yukarı, ileri/geri, sağ/sol, kuzey/güney,

2- Dereceli karşıt anlamlılar: sıcak/ılık/serin/soğuk, açık/aralık/kapalı

3- İlişkisel karşıt anlamlılar: almak/satmak, satılık/kiralık, ana baba/evlat, usta/kalfa/çırak

4- İkili sınıflandırma: canlı/ölü, zengin/fakir, genç/yaşlı

---

[168]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 177, 178

5- Kutupsal karşıtanlamlılar: yüksek/alçak, sevmek/nefret etmek

6- Biçimsel ilişkili karşıtanlamlılar: sorumluluk/sorumsuzluk, paralı / parasız, görmüş/görmemiş.[169]

Greimas'a göre sözcüklerin kullanım durumuna göre iki, sözcükler arasındaki mantıksal ilişkiye göre üç türden karşıtanlamlılık vardır. Sözcüklerin kullanım durumuna göre verdiği karşıtanlamlılık şunlardır: Birincisi uzamsal bir ilişki ortaya koyan ve karşıt sözcükler arasına ara terimleri kabul etmeyen *"Uçlar Karşıtanlamlılığı"* ve ikincisi sözcükler arasında aşamalandırmayı kabul eden *"Basamaklı Karşıtanlamlılık*"tır. Büyük/küçük karşıtlığında küçük/orta/büyük gibi bir basamaklandırma yapılabilirken karı/koca arasına başka bir sözcük giremez.[170] Sözcükler arasındaki mantıksal ilişkiye göre ise çelişik karşıtanlamlılık, karşıt karşıtanlamlılık, işteş karşıtanlamlılık vardır. Dildeki kullanımdan kaynaklanan ***çelişik karşıtanlamlılıkta*** salt karşıtanlamlı sözcükler vardır. Önemli olan dile ait düzenlemeler değildir ve bu karşıtanlamlılık türünde reddedilmez bir ayrışım vardır. Karşıt iki kavram arasında dışında bırakma ilişkisinin söz konusu olduğu bu türde, sözcüklerden birinin olumsuzu diğerinin varlığını belirtir. İki sözcüğü aynı anda yadsımak mümkün değildir. Örneğin ölü/sağ arasındaki karşıtlık incelenirken mantıksal ve anlamsal testler uygulanabilir. X sağ değildir önermesi X ölüdür önermesini ya da X yaşamıyor önermesi X ölüdür önermesini içerir. Sözcükler arasında geçiş olduğunun varsayıldığı ***aşamalandırılmış karşıtanlamlılık*** türünde sözcüklerde örtük bir şekilde verilen karşıt durumlar da ortaya konur Sözcüklerin kullanım türü içerisinde değerlendirilen basamaklı karşıtanlamlılık ile aşamalandırılmış karşıtanlamlılık aslında aynı şeydir. Sıcak/soğuk, zengin/fakir vb. arasında ara kavramlar vardır ve zıtlığın bu türünde bir sözcüğün olumsuzu, zorunlu olarak onun karşıtanlamlılısını vermez. X büyük değildir ya da X zengin değildir önermesi her zaman X küçüktür ya da X fakirdir önermesini ortaya koymayabilir. X orta da olabilir. Karşıtlığın bir ilişki şeklinde yer aldığı ***işteş***

[169]Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi,** Engin Yay., 1997, s. 82

[170]Günay , **Sözcükbilime Giriş**, **a.g.e.,** s. 180

karşıtanlamlılık türünde karşıt kavramlar arasında bir yer değiştirme söz konusudur. Örneğin sat-/satın al- sözcükleri arasında bir önerme oluşturacak olursak – İpek evi Ada'ya sattı, Ada evi İpek'ten satın aldı- sözcüklerin yer değiştirdiğini görürüz. İşteş karşıtanlamlılıkta birinci önermenin karşıtı da doğrudur. İşteş karşıtanlamlılığın en çok kullanıldığı yerler akrabalık ilişkişleri ve toplumsal değişmelerdir.[171] Örneğin Mehmet, Ahmet'in babasıdır önermesinde kavramların yerini değiştirdiğimizde Ahmet, Mehmet'in oğludur önermesiyle karşılaşırız ve iki önermenin de doğru olduğunu görürüz.

Karşıtanlamlılığın sıklıkla kullanıldığı yerler şunlardır: Değerlerin niteliğinde (iyi/kötü, yakışıklı/çirkin vs) niceliğinde (az/çok, herkes/hiçkimse), boyutlarında (küçük/büyük, uzun/kısa) yer değiştirmelerde (yukarı çıkmak/aşağı inmek) uzamdaki yerleştirmelerde (yukarı/aşağı, sağda/solda) süredizimsel ilişkilerde (genç/yaşlı, önce/sonra).[172]

85 bölümden oluşan KB'de her bölümde ayrı bir konu anlatılmaktadır. Ancak bu konular, metnin bütünü düşünüldüğünde, biribiri ile bağlantılıdır. KB'de her bölümde kullanılan sözcükler konuya bağlı olarak farklılık göstermektedir. Biz sözcüksel bağdaşıklığı incelerken KB'de uygulanan bölümlenmeyi esas alacağız ve karşıt anlamlı olarak kullanılan sözcükleri tablo hâlinde vermeye çalışacağız. Bu sözcüklerin çelişik mi, işteş mi, aşamalandırılımış mı olup olmadığını da ortaya koymaya çalışacağız.

Tanrı'nın övgüsünün yapıldığı birinci bölümde kullanılan karşıtanlamlı sözcükler şu şekildedir:

Tablo 11 a.

3	YirXkök	Kün Xay	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
8-	Aşnu	Kidin	Süredizimsel bir ilişki söz konusudur ve çelişik karşıtanlamlılık vardır.
11	Yırak X Yakın	İç X Taş	Değerlerin niteliğine ve uzamdaki yerleştirmelerde kullanılır. Aralarında, aşamalandırılımış ve çelişik karşıtanlamlılık vardır.
12	Gönül Xakıl	Kün X Ay	Birinci sözcüklerde çelişik (kültürel değerlere göre), ikinci sözcüklerde

[171]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 183, 185
[172]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 180

			aşamalandırılmış karşıtanlamlılık vardır.
14	Yokad-	Törüt-,	Çelişik karşıtanlamlılık
15	İki X Bir	Törütgen X Törimiş	Birincisinde çelişik ikincisiden işteş karşıtanlamlılık vardır.
16	Tanrı	Halayık (kul)	İşteş karşıtanlamlılık
18	Kidin X Öngdün	Soldın X Ongun	Uzamdaki yerleştirmelerde kullanılan sözcüklerdir ve yön gösterirler. Aralarında aşamalandırılmış karşıt anlamlılık vardır.
	Ast X Üst		Uzamdaki yerleştirmelerde kullanılan sözcüklerdir. Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
21	Yazı, tag	Tengiz, Oprı	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
22	Kara X Yaruk	Tün X Kündüz	Çelişik karşıtanlamlılık
24	Ediz	Alt	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
25	Ög	Köngül	Çelişik karşıtanlamlılık
28	Munglug	Mungsuz	Biçimsel karşıtanlamlılık

Toplam otuz üç beyitten oluşan bu bölümün on dört beyitinde karşıt kavramlardan yararlanılarak Tanrı'nın varlığı, yaratıcı gücü, eşsizliği vb anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlar anlatılırken genellikle bütünü kapsayacak şekilde kullanıma olanak tanıyan karşıt kavramlar seçilmiştir ki bu sözcükleri aşamalandırılmış karşıtanlamlı sözcükler içinde buluruz. Bu bölümde en çok kullanılan karşıtanlamlılık türü de budur. Ayrıca insanın bildiği şeylerden yola çıkarak bilmediklerini anlatmak daha kolaydır. O yüzden insanların yer yüzü, zaman, mekan vb. ile ilgili sahip olduğu bilgiler kullanılarak soyut kavramlar, karşıt sözcüklerle iletilmeye çalışılmıştır.

yagız ***yir*** *yaşıl* ***kök kün ay*** *birle tün*
törütti halayık öd ödlek bu kün (KB 3)
"Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlukları o yarattı.

Bu beyitte yir /kök, kün/ay sözcükleri karşıt olarak kullanılmıştır. Tanrı'nın övgüsü yapıldığı için verilen karşıt kavramlar bütünü kapsayacak şekilde seçilmiştir. Yer, gök ve ikisi arasındaki her şeyi, geceyi gündüzü Tanrı'nın yarattığı söylenmiştir. Okuyucu bu beyti okuduğunda yaratıcılığın dünyadaki her şeyi, bütünü kapsadığını fark eder. Burada aşamalandırılmış karşıtanlamlı sözcükler kullanılmıştır. Yer değildir önermesinin olumsuzu her

zaman göğü, güneş değildir önermesinin olumsuzu da her zaman ayı vermez.

aya bir birikmez sanga bir adın
*kamug **aşnuda** sen sen öngdün **kidin (KB 8)***
Ey bir olan Tanrı, bir başkası sana şerik koşulamaz; başta her şeyden evvel ve her şeyden sonra sensin.

Burada kullanılan aşnu (önce)/kidin (sonra) sözcükleri arasındaki karşıtlık İslamiyet'teki Tanrı'nın ezeli ve ebedi olduğu inancına bir gönderim özelliği gösterir. Bu beyitte çelişik karşıtanlamlılık kullanılmıştır. Bu beyitte kidin, aşnu kavramı süredizimsel bir ilişki sergiler. Bir anlamda Tanrı'nın zamandan münezzeh olduğu bilgisine de gönderimde bulunulmaktadır.

***törütgen** barınga **törütmiş** tanuk*
*törimiş **iki bir** tanukı anuk (KB 15)*
Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şahiddir; yaratılan iki, birin hazır şahididir.

Törütgen Tanrı'ya, törütmiş sözcüğü de kullara gönderimde bulunmaktadır. Allah kul arasındaki karşıtlık aynı beyitte bir/iki sözcükleri ile de verilmiştir. İki sözcüğü ayrıca bir dünya bilgisine de gönderimde bulunmaktadır. Tanrı dünyadaki her şeyi çift yaratmıştır. Ancak eşsiz ve benzersiz olan yalnızca kendisidir. Yaratıcı ve yaratılmış arasında işteş karşıtanlamlılık vardır. İki mısrada da karşıt olan sözcükler sayesinde yazar Tanrı'nın varlığını ve kullarla arasındaki ayrımı çok daha iyi ortaya koymuştur.

kidin öngdün** ermez ne **soldın ongun
*ne **astın** ne **üstün** ne **ortu** orun (KB 18)*
"Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.

Tanrı'nın herhangi bir uzamda yer almadığını, ona insanın anladığı manada, dünya üzerinde yer bulunmayacağını daha iyi ortaya koyabilmek için uzamdaki yerleştirmeyi ifade eden sözcüklerin zıtlığından yararlanılmıştır. kidin/öngdün, sol/ong, ast/üst…

1. ***ediz 'arş**ta **altın sera**ka tegi*
Tözü barça munglug sanga ay idi (KB 24)
"Yüksek Arş'tan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtaçtır, ey rabbim."

Ediz/alt, arş/sera sözcükleri bütünü kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bunun için aşamalandırılmış karşıt sözcükler seçilmiştir. Yeryüzündeki ve gökyüzündeki yaratılmış her şey Tanrı'ya muhtaçtır denerek bir anlamda Tanrı'nın rızk verici ve her şeyin yaratıcısı olduğu vurgulanmıştır. Aynı

zamanda bu beyitte her şey sana muhtaçtır ama sen ihtiyaçsızsın, hiçbir şeye muhtaç değilsin şeklinde bir karştlık kurmak da mümkündür.

Parlak bahar mevsiminin ve Buğra Han'ın övgüsünün yapıldığı 60 beyitlik bölümün 14 beytinde karşıt sözcüklerden faydalanılmıştır. Ancak buradaki karşıt sözcükler aynı kavram alanına ait sözcüklerin sıralanması sırasında oluşmuştur. Bu bölümün geneli göz önünde bulundurulduğunda beyitte geçen karşıt kavramların sayısının az olduğu ve karşıtlığın bağlamdan kaynaklandığı görülmektedir. Tasvir niteliği taşıyan bu bölümde, baharın daha iyi anlatılabilmesi, karşıt olarak görülen mevsimlerin özelliklerinin verilmesiyle gerçekleştiği için kullanılan sözcükler karşıt anlam içermiştir.

Tablo 11 b.

63	Ajun X Uştmah	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
64	Yaz X Kış	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
65	İrinçig X Yaruk, YazX Kış, Sür-X Kur-	Niteliği ortaya koyan karşıtanlamlı sözcüklerdir, aşamalandırılmış karşıt anlamlılık ve çelişik karştıanlamlılık vardır.
68	Yagız X Yaşıl	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
69	Tag X Yazı	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
72	Yokaru X Kodı	Uzamdaki yerleştirmeye göre bir karşıtanlamlık vardır. Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık.
73	Kop- X Kon-	Bağlama göre aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
78	Tün X Kün	Çelişik karşıtanlamlılık
84	Suçul- X Ked-	Çelişik karşıtanlamlılık
99	Togardın X Batardın	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
113	Kel- X Bar-	Çelişik karşıtanlamlılık
114	Tir-X Tüke-, alkın-	Çelişik karşıtanlamlılık
117	Sever X Yagı, SevinçX Sakınç, Tut X Kotur-	Çelişik karşıtanlamlılık

irinçig kısıg sürdi *yazkı esin*
Yaruk yaz *yana* ***kurdı*** *devlet yasın (KB 65)*
"Bahar rüzgarı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saadet yayını kurdu."

Burada kış ve yaz aşamalandırılmış karşıtanlamlı sözcükler olarak beyitte yer almıştır. Kış mevsiminin olumsuzu her zaman bahar mevsimini vermemektedir. Ayrıca kış ve yaz mevsimi için kullanılan sıfatlar da

bağlamdan kaynaklı olarak karşıtlık içermektedir. Parlak ve irinçig çok anlamlı sözcüklerdir ve burada zavallı(kasvetli)/aydınlık anlamlarıyla karşıtlık oluşturmaktadır. Yine bağlama bakıldığında sür-/kur- fiilleri arasında karşıtlık olduğu görülür. Sür- fiili göndermek anlamını taşırken kur- fiili yapmak, inşaa etmek, yerleşmek anlamlarını taşıyarak karşıtlık içermektedir.

*kayusı **kopar** kör kayusu **konar***
Kayusı çapar kör kayu suv içer (KB 73)
"Bak, biri kalkıyor, biri konuyor, biri yüzüyor, biri su içiyor."

Burada karşıt anlamda kullanılan sözcükler manzaranın gözler önünde daha iyi canlanmasını sağlama amacına hizmet etmektedir. Kon-/kop- fiilleri arasındaki karşıtlıkta her tarafın kuşlarla dolu olduğu söylenmek istenmiştir. Ayrıca burada okuyucuların dünya bilgisine de gönderimde bulunularak bahar mevsimi ile birlikte havaların ısındığı ve havaların ısınması ile birlikte göçmen kuşların geldiği okuyucuya hatırlatılmıştır.

*kayusı **togardın** tutar ming tanguk*
*Kayusı **batardın** tapugçı anuk (KB 99)*
"Kimi doğudan binlerce armağan sunmaktadır; kimi batıdan hizmetine koşmaktadır."

Bu beyitteki togardın/batardın sözcükleri arasındaki karşıtlıkla hükümdarın büyüklüğü, gücü daha iyi vurgulanmıştır. Onun gücü sadece bir yerde değildir. Doğu, batı yönüne hükmeden, dünyanın bütününü kaplayan bir sultandır. Aslında yazarın bahar mevsimi ile Buğra Han'ın övgüsünü aynı beyitte yapmasının nedeni, doğanın en ihtişamlı ve bereketli bulunduğu dönemle Buğra Han'ın hükümdarlık yaptığı dönem arasında bağlantı kurmak istemesidir. Nasıl ki dünya baharla birlikte bereketli, ihtişamlı hâle geliyorsa insanlar da Buğra Han'ın idaresi altında bolluk, bereket ve refaha ulaşıyor demektedir.

***severin** esen **tut yagısın** kötür*
***Sevinçin** tolu tut **sakınçın kotur** (KB 117)*
"Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini daim kıl, kederini yok et."

Bu beyitte çelişik karşıtanlamlı sözcükler kullanılmıştır. Bir insan dost değilse düşmandır, bir şey sevinç vermezse üzüntü verir. Burada yazar hükümdarın hoşuna giden şeyleri yapmak, hoşuna gitmeyen şeyleri de yapmamak gerektiğini ifade ederek onun isteklerine göre hareket etmek gerektiğine vurgu yapmıştır.

Yedi Yıldız ve on iki burcun anlatıldığı bölümde toplamda yirmi üç beyit vardır ancak bu beyitlerin yedisinde karşıt kavramların anlam alanından faydalanılmıştır.

Tablo 11 c.

125	Kün	Ay	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
127	Kara X Yaruk	Tün X Kündüz	Çelişik karşıtanlamlılık
130	Örü	Kodi	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
132	Yaşar-	Kurı-	Çelişik karşıtanlamlılık
137	Yaşık	Yalçık	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
142	Yaz X Küz	Yay X Kış	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
143	Ot X Suv		Çelişik karşıtanlamlılık

yaşıl kök yarattı öze yulduzı
***Kara tün** törütti **yaruk kündüzi** (KB 127)*
"Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı; karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti."

Yazar anlatacağı uzamı daha iyi ortaya koyabilmek ve burçların, yıldızların yer aldığı gökyüzüne gönderimde bulunmak amacıyla gökyüzüyle alakalı sözcükleri bu beyitte sıralamıştır. Gökyüzündeki en önemli yıldızlar, güneş ve aydır. Güneş göründüğü zaman aydınlık, ay göründüğü zaman ise karanlık vardır. Bu sözcüklerden aydınlık ve karanlık çelişik karşıtanlamlılık sınıfına dâhil olurken güneş ve ay arasındaki ilişki aşamalandırılmış karşıtanlamlılık sınıfı içerisinde yer alır.

üçünçi kürüd keldi köksün yorır
*kayuka bu baksa **yaşarmış kurır** (KB 132)*
"Üçüncü olarak Merih gelir, gazapla dolaşır, nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur."

Bu beyitte Merih yıldızının olumsuz özelliklere sahip olduğu bilgisi, kurı-/yeşer- fiilleri arasındaki karşıtlıktan istifade edilerek ortaya konmuştur. Bu bölümün son beyitinde yazar "Bundan sonra imdi insandan bahsettim; onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır" (KB 147) diyerek insanları anlatmaya başlayacağını söylemiştir. İnsanları anlatmaya geçmeden önce yıldızlardan bahsetmesinin temel sebebi yıldızların insanın doğasında önemli bir yere sahip olmasıdır. Yazar yıldızlar, burçlar ve bunların özelliklerini ortaya koyarak insanların daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve ideal insanının nasıl olması gerektiğini daha iyi ortaya koymuştur. Seçtiği dört ana kahramana

dikkat edildiğinde bunlardan ikisinin adının yıldızlardan seçildiği – Kün Togdı, Ay Toldı- görülür.

*üçi **ot** üçi **suv** üçi boldı **yil***
*Üçi boldı **toprak** ajun boldı il (KB 143)*
"Bunların üçü-ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir."

Bu beyitte insanı ve kâinatı meydana getirdiğine inanılan ve anasır-ı erba olarak adlandırılan dört unsurdan -ateş, hava, su ve topraktan- bahsedilmiştir. *Farabi, bu alemin ilahi iradenin bir tecellisi olarak dört unsurun birbiriyle karışımı, birleşimi veya çözülmesinden meydana geldiğini söylemiştir. B*u dört unsurun anlam alanları incelendiğinde karşıtlık olduğu görülür. Yazar de bu kavramların karşıt olduğunu 144. beyitte şu şekilde dile getirmiştir. *"Bunlar birbirine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti."* Astrolojide bu kavramların karşıtlığı da şu şekilde verilir. Ateşin dostu hava, düşmanı sudur. Toprağın dostu su, düşmanı havadır. Havanın dostu ateş, düşmanı toprak, suyun dostu toprak, düşmanı ateştir.

Dilin meziyetinin, kusurunun, faydasının ve zararının anlatıldığı bölümde, konunun ne olacağı, metnin içeriğinde karşıt kavramlardan bahsedileceği daha başlangıçta ortaya konmuştur. Bu yüzden yirmi dokuz beyitten oluşan bu bölümün on iki beyitinde karşıt kavramlardan yararlanılmıştır. Dilin faydasında ve zararında reddedilmez bir ayrışım olduğu için kullanılan karşıt sözcükler çoğunlukla çelişik karşıtanlamlılık türü içerisinde değerlendirilir.

Tablo 11. d

163	Agırla-	Uçuzla-	Çelişik karşıtanlamlık
173	Kop- (mecaz anlamı ile yüksel-)	Yirke kıl-	Çelişik karşıtanlamlılık
174	Yangşa- (gevezelik et-)	Agın (dilsiz)	Çelişik karşıtanlamlılık
176	Kısur- (kısalt-)	Uzatıl-	Çelişik karşıtanlamlılık
177	Asgı Xyas	Ögdil- / söküş	Çelişik karşıtanlamlılık
180	Tog-	Öl-	Çelişik karşıtanlamlılık
182	Tog-	Öl-	Çelişik karşıtanlamlılık
183	Tiriglik	Ölgü	Çelişik karşıtanlamlılık
184	Ög-	Sök-	Çelişik karşıtanlamlılık
186	(baba)	Ogul	İşteş karşıtanlamlılık

188	Altun	Gümüş	Niceliksel olarak karşıt anlamlılık, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
189	Tüke-	Kazgan-	Bağlama göre karşıt anlamlı olarak kullanılmıştır. Çelişik karşıtanlamlılık

*til **asgı** telim bar **yası** ma öküş*
*Ara **ögdilür** til ara ming **söküş** (KB 177)*
"Dilin faydası çok olduğu gibi zararı da çoktur; dil bazen öğülür, bazen de çok söğülür."

asıg/yas, ög-/sög- arasındaki karşıtlıktan faydalanılarak konuşmanın kimi zaman bir meziyet olduğu ve bundan dolayı övüldüğü, kimi zaman da bir kusur olduğu ve bundan dolayı yerildiği salt kartşıtanlamlı sözcükler yardımıyla ortaya konmuştur. Ayrıca bu beyitte dikkati çeken bir nokta fiilin karşıt anlamlısı olarak isim verilmesidir. Burada sök- fiilinin beyitte isim olarak geçmesinin temel sebebi birinci mısradaki öküş sözcüğüdür. Beyitte kafiyenin yakalanmak istenmesi bu fiilin isim olarak kullanılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu sebeple buradaki karşıtlık fiil/isim karşıtlığı olarak değil fiil/fiil karşıtlığı olarak düşünülmelidir.

Kitabın adı, manası ve yazarın ihtiyarlığının söylendiği bölümde, karşıt kavramlar çoğunlukla süredizimsel bir ilişki çerçevesinde verilmiştir. Yaşlılık ve gençliğin anlam alanlarına, çoğunlukla yazarın ihtiyarlığından bahsettiği bölümlerde başvurulmuştur. Kitabın adı, manası ile ilgili beyitlerde hemen hemen hiç karşıt anlamlı sözcük kullanılmamıştır. Bunun temel sebebi metnin tamamı ile ilgili açıklama yapılmış olmasıdır. Bu bölümde toplam kırk yedi beyit vardır ve bu beyitlerin on birinde karşıt sözcüklerden faydalanılmıştır.

Tablo 11 e.

367	Yay	Kış	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
370	Tatıg X Agu	Yigitlik X altmış yaş (367)	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
371	Ok	Ya	İşteş karşıtanlamlılık
372	Yigitlik	Karılık	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
374	Tüner-	Yaru-	Çelişik karşıtanlamlılık
377	Geçip bar-	Kal-	Çelişik karşıtanlamlılık
378	İdi (Tanrı) X	Ölüm X mengü	İşteş karşıtanlamlılık ve çelişik

	Tirig (Canlı, kul)		karşıtanlamlılık
383	Tün	Kün	Çelişik karşıtanlamlılık
389	İdi	Kul	İşteş karşıtanlamlılık
396	Yazuk	Fazl (fazilet)	Çelişik karşıtanlamlılık
397	Yarın	Bu kün	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık

tatıg *erdi barça yigitlik işim*
Agu *kıldı emdi manga yir aşım (KB 370)*
"Gençlikte her işim bir zevk idi, şimdi bana yediğim yemek zehir oldu."

Bu beyitte aslında tam olarak aşamalandırılmış karşıtanlamlılık yoktur. Bağlama göre çelişik karşıtanlamlılık vardır. Tatlı, hayattan alınan zevki, agu(zehir), hayattan zevk almamayı anlatmak için kullanılmıştır. Ayrıca bu beyitte yigitlik sözcüğüne karşıt olarak yaşlılık sözcüğü kullanılmamıştır ancak 367. beyitte geçen altmış yaş ifadesinden okuyucu, tatıg ile gençliği, agu ile yaşlılığı birlikte düşünmektedir. Gençlik ve yaşlılık arasında da süredizimsel bir ilişki söz konusudur.

Ay Toldı'nın hükümdar Kün Togdı'nın huzuruna çıkmasını anlatan bölümünün konusuna uygun olarak bey ile hizmetkâr arasındaki farkı ortaya koyacak kul/beg, kiçig/ulug, ilig/kulluk, açıg/tapug, beg/kişi, tapın-/hakkını öde- gibi sözcüklerin karşıtlığından faydalanılmıştır. Bey ve kul arasında toplumsal bir ilişki söz konusu olduğu için bu bölümdeki karşıt sözcüklerin çoğunlukla işteş karşıtanlamlı sözcük sınıfına dahil olduğu görülür.

Tablo 11 f.

586	İv-	Sabret-		Çelişik karşıtanlamlılık
587	İv-	Sabır kıl-		Çelişik karşıtanlamlılık
588	İv-	Serin ol-	Öz tutun-	Çelişik karşıtanlamlılık
589	İlig	Kulluk		İşteş karşıtanlamlılık
596	Açıg (İhsan)	Tapug (hizmet)		İşteş karşıtanlamlılık
597	Beg	Kul	Tapın-, Hakkını öde-	İşteş karşıtanlamlılık
601	Ög	Köngül		Çelişik karşıtanlamlılık (Kültüre göre)
603	Ög	Köngül	Beg X Kişi	Çelişik karşıtanlamlılık, işteş karşıtanlamlılık.
608	Kün	Tün	Turgak X Yatgak	Çelişik karşıtanlamlılık, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
609	Kir	Çık		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
611	Beg X	Kiçig X ulug		İşteş ve aşamalandırılmış

	kul			karşıtanlamlılık
612	Kul X beg			İşteş karşıtanlamlılık
614	Kadgu	Sevinç	Kokuz bol- (boşal-) X Tol-	Çelişik karşıtanlamlılık

*tapug birle **begler** agırlar **kulug***
*Tapug singse boldı **kiçig** öz **ulug** (KB 611)*
"Beyler kulu hizmetlerinden dolayı yükseltirler, hizmetleri makbule geçtikçe küçükler yükselir."

Beg/kul sözcükleri arasında toplumsal bir ilişki olduğu için bu sözcükler işteş karşıtanlamlılık, kiçig/ulug sözcükleri aşamalandırılmış karşıtanlamlılık sınıfı içerisinde yer alır. Kiçig ile ulug arasındaki karşıtlık aslında boyutlarda yapılan bir karşılaştırma değildir. Bağlama göre değerli/değersiz şeklinde soyut anlam içermektedir.

Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Togdı'ya devlet sıfatının ne olduğu ile ilgili bilgi verdiği yüz yedi beyitlik bölümün otuz iki beyitinde karşıt sözcükler kullanılmıştır. Bu bölümde kutun/devletin özelliklerinin neler olduğu ve bir beyin bu sıfatı elinde tutması için neler yapması gerektiğinden bahsedilmiştir. Devlet sıfatının kararsız olduğunu Ay Toldı ağzından söyleyen yazar, bu kararsızlığı karşıt kavramları bir arada kullanarak ortaya koymuştur. Yaptığı bazı açıklamalarda kesin çizgiler olduğu için bu bölümde çoğunlukla çelişik karşıtanlamlılık kullanılmıştır.

Tablo 11 g.

657	Ayt-	Eşit-	Çelişik karşıtanlamlılık
670	Yorı-	Uç-	Çelişik karşıtanlamlılık
671	Yazuk (günah)	Uzri (af)	Çelişik karşıtanlamlılık
674	Kiçig	Bedük	Aşamalandırılmış k.
677	Erej (huzur)	Emgek (sıkıntı), Sevinç X Sakınç	Çelişik karşıtanlamlılık
678	Özne(itiraz et-)	Boyun eg- Özelip öl- (ıstırap) X Arzu bul-	Çelişik karşıtanlamlılık
681	Özne (itiraz et-)	Boyun bir-	Çelişik karşıtanlamlılık
683	Mün (kusur)	Erdem (meziyet)	Çelişik karşıtanlamlılık
688	Yangı X eski	Talu X yavuz	Çelişik karşıtanlamlılık
689	Tatıg bol-	Emge- (zahmet, eziyet)	Çelişik karşıtanlamlılık
692	Törü-	Törütügli	İşteş karşıtanlamlılık
693	Kaç-	Bul- (yakalamak)	İşteş karşıtanlamlılık
694	Git- X bar-	Bir- X al-	Çelişik ve işteş k.

700	Kaç-	Bul-	İşteş karşıtanlamlılık
706	Ulug	Kiçig	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
716	Cefa	Vefa	Çelişik karşıtanlamlılık
719	Tir-	Saç- (dağıtmak) Okı- X kapug yap-	Çelişik karşıtanlamlılık
720	Mün (kusur)	Erdem	Çelişik karşıtanlamlılık
722	Kaç-	Yet-	İşteş karşıtanlamlılık
724	Kel-X bar-	Bir-X al-	Çelişik ve işteş
728	Mün	Erdem	Çelişik karşıtanlamlılık
731	Az tog-	Bedü-	Aşamalandırılmış
733	Ag- (yüksel-)	İrlü türçi- (eksilmeye başla-)	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
734	Yok bol-	Tol-	Aşamalandırılmış k.
735	Bar bol-	Yok bol-	Çelişik karşıtanlamlılık
738	Tiril-	Saçul-	Çelişik karşıtanlamlılık
742	Ay-	Eşit-	Çelişik karşıtanlamlılık
745	Kir-	Çık-	Çelişik karşıtanlamlılık
746	İl- (in-)	Yokla- (yüksel-, çık-)	Çelişik karşıtanlamlılık
749	Mün X Erdem	İg X em	Çelişik karşıtanlamlılık
750	Id- (serbest bırak-)	Tut-	Çelişik karşıtanlamlılık
751	Ay-	Eşit-	Çelişik karşıtanlamlılık
760	Tün	Kündüz	Çelişik karşıtanlamlılık

manga ***öznese*** *kim* ***özelip ölür***
Manga kim ***boyun egse arzu bulur*** *(KB 678)*
“Kim bana kafa tutarsa ıstırap içinde mahvolur, kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur.”

Özne-/boyun eg-, özelip öl-/arzu bul- fiillerinin salt karşıt anlamlılığından faydalanılarak önceki beyitlerde ortaya konan fikirler açıklığa kavuşturulmuştur. Ay Toldı'nın kut, devlet, saadeti simgeleyen adını hükümdara açıkladığı bölümde yer alan bu beyitte aslında devlete, hâkimiyete boyun eğmek gerektiği, kafa tutulduğunda saadetten uzaklaşıldığı ortaya konmuştur.

munu men me devlet ***münüm erdemim***
Ayu birdim emdi ***igim*** *hem* ***emim*** *(KB 749)*
“İşte ben de saadetim ve şimdi bütün kusur ve meziyetlerimi, hastalığı ve ilacını izah ettim.”

Ay Toldı'nın bu bölümde yaptığı şey; kusurlarını, faziletlerini ortaya koymak ayrıca saadeti elinde tutmak isteyen kişinin başvurması gereken çarelerin, saadetin elden gitmesine sebep olan şeylerin neler olduğunu sıralamaktır. Yazar, mün/erdem, ig/em sözcüklerinin salt karşıt anlamlılığı sayesinde bu bölümde verilen bilgilere gönderimde bulunmuştur.

KB'nin en önemli kavramlarından biri olan adaletin hükümdar Kün Togdı ağzından anlatıldığı bölümde toplam 162 beyit vardır ve bu beyitlerin 48'inde karşıt kavramlardan faydalanılarak konu açıklığa kavuşturulmuştur. Adalet, soyut bir kavram olduğu için somut kavramların yardımıyla ve insanların bildiği kavramlar arasındaki karşıtlıktan istifade edilerek anlatılmıştır. Adalet anlatılırken özellikle iyi / kötü karşıtlığından faydalanmıştır. Adaletli insan aynı zamanda iyi olan insandır. Adaletin olmadığı yerde kötülük baş göstereceği için kavramların niteliğindeki karşıtlık bu bölümün oluşturulmasında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Tablo 11 h.

789	Uragun (ilaç, acı ot)	Şeker	Ong X Sol	Çelişik karşıtanlamlılık ve aşamalandırılmış
795	Buş- (hiddetlen-)	Seril- (tahammül et-)		İşteş karşıtanlamlılık
802	Tüz tur-	Emit- (meylet-)		Çelişik karşıtanlamlılık
804	Tüz X köni	Egri		Çelişik karşıtanlamlılık
807	Tüş-	Tur-		Aşamalandırılmış k.
808	Egri	Köni		Çelişik karşıtanlamlılık
809	Beg	Kul		İşteş karşıtanlamlılık
812	Küç teg-	Törü bul-		Çelişik karşıtanlamlılık
814	Küçkey	Köni		Çelişik karşıtanlamlılık
823	Ay toldı	Kün togdı		İşteş Karşıtanlamlılık
825	İril-	Tolu		Çelişik Karşıtanlamlılık
826	Tol-	Eksü-		Çelişik Karşıtanlamlılık
831	Arıg	Arıgsız		Biçimsel Karşıtanlamlılık
842	Tapugçı	Beg		İşteş Karşıtanlamlılık
844	Tör (baş köşe)	İl (halk arasına düşer)		Çelişik karşıtanlamlılık (Bağlama göre)
845	Beg (agırlık: ihsan)	Kul (tapug: hizmet et-)		İşteş Karşıtanlamlılık
863	İç	Taş		Çelişik karşıtanlamlılık
871, 874, 877, 884, 885, 886, 888, 890, 909, 911, 922, 928	Edgü	İsiz (kötü)		Çelişik karşıtanlamlılık
883	Yagız yir katı (ölüm)	Karın (doğum)		Çelişik karşıtanlamlılık
887, 895	Budun	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
891	Beg	Kara (halk)		İşteş karşıtanlamlılık
894	Başçı (bey)	İşçi (halk)		İşteş Karşıtanlamlılık

902	Yirde yat-	Törde yat-	Agır X Uçuz	Çelişik Karşıtanlamlılık
903	Agış (yokuş)	İniş	Agır X Uçuz	Çelişik karşıtanlamlılık
909	Mün savlan- (kusurları söylemek)	Ögdil- (övmek)		Çelişik karşıtanlamlılık
910	Yavuz	Edgü		Çelişik karşıtanlamlılık
913, 915	Bugün	Yarın	Sakınç (kaygı) X Sevinç	Çelişik karşıtanlamlılık (Bağlama göre)
915, 916	Yas (zarar)	Asıg (fayda)		Çelişik karşıtanlamlılık
917	EdgüXisiz	OngXsol	TamuXUştmah	Çelişik karşıtanlamlılık
918	Emge- (zahmet çek-)	Erejlen- (rahata kavuş-)	Bukün X Yarın	Çelişik karşıtanlamlılık
923	Aç ol-	Tod-		Çelişik karşıtanlamlılık
926	Az	Uzun (çok)	Erej X Ökünç (pişmanlık yaşayan insan huzursuzdur)	Aşamalandırılmış ve çelişik karşıtanlamlılık

*üçünçi **ongundın** negü ol **şeker***
***solungdın uragun** ne ol bu sangar (KB 789)*
"Üçüncüsü- niçin sağında şeker var, solundaki bu acı ot nedir."

Hükümdarın masum ve suçlu insanlara karşı muamelesi sağ/sol, şeker/uragun(acı ot) kavramları ile birleştirilerek ortaya konmuştur. Aslında iyiliğin sağ ve şekerle, kötülüğün sol ve acı otla birleştirilmesi söz konusudur. Bu şekilde hükümdarın adalete nasıl yaklaştığı, iyiliği desteklerken kötülüğe engel olmaya çalıştığı karşıt kavramlar aracılığıyla ortaya konmuştur.

*kamug üç adaklıg **emitmez** bolur*
*Üçegü **turur tüz** kamıtmaz bolur (KB 802)*
"Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz."

Eğrilik ve doğruluk kavramları benzetmelerden faydalanılarak ortaya konmuştur. Adaletin sağlanabilmesi için hükümdarın doğru ve dürüst olması gerektiği, üç ayaklı bir taht aracılığıyla, tahtın ayaklarındaki düzlük ve eğrilikten faydalanılarak açıklığa kavuşturulmuştur.

*bu **edgü agış** teg **agır** agguka*
***Yavuz** neng **iniş** ol **uçuz** bulguka (KB 903)*
"İyi- yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü şey iniş gibidir kolayca elde edilir."

Bu beyit soyut kavramların anlatılmasında sözcüklerin karşıtlığından ne kadar çok faydalanıldığının ortaya konması bakımından oldukça önemlidir. Edgü/yavuz, agış/iniş, uçuz/agır sözcükleri arasındaki karşıtlık sayesinde iyi davranışlarda bulunmanın, kötü davranşlarda bulunmaktan çok daha zor olduğu anlatılmıştır.

Seksen dokuz beyitten oluşan ve dilin faziletlerinin-faydalarının anlatıldığı bölümde soyut konular somutlaştırılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Yazar bunu yaparken sık sık karşıt anlamlı sözcüklerin anlam alanına başvurmuştur. Çünkü bir şeyin faydasının ortaya konması ve o şeyin zihinde daha berrak hâle gelmesi için karşıt durumlarının da verilmesi gerekmektedir.

Tablo 11 i.

957	Şük tur- (sus-)	Sözle-		Çelişik karşıtanlamlılık.
958	Kul	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
964	Esenlik tile-	Kısga yaşlıg kıl-		Çelişik karşıtanlamlılık
971	Biliglig	Biligsiz		Biçimsel karşıtanlamlılık (Bilgili ve cahil anlamında kullanıldığı için çelişik karşıtanlamlılık şeklinde de düşünülebilir.)
979	Aytmaklık (sormak)	Cevab	980 Tişi X Erkek	İşteş karşıtanlamlılık, Çelişik karşıtanlamlılık,
982, 983	Asıg	Yas	Ayt- X Eşit-	Çelişik karşıtanlamlılık
985	Biligsiz	Bilge		Çelişik karşıtanlamlılık
987	Asgı bol-	Yas kıl-		Çelişik karşıtanlamlılık
988	Kara (cahil halk) Kara cahil vücutlarını besler	990 biliglig (vücudunu yıpratır)	988 özin semrit- (kara halkın yaptığı)	990 can semrit- (bilgilinin yaptığı) Çelişik karşıtanlamlılık
991	Boguzdın kir- (ağız) (konuşmak)	Kulaktın kir- (susmak) zıtlığını da akla getirebilir.		Çelişik karşıtanlamlılık
996	Çık-	Bar-		Çelişik karşıtanlamlılık
1000	Yas (fayda)	Asıg (zarar)		Çelişik karşıtanlamlılık
1002	Yagız yir	Yaşıl kök		Çelişik karşıtanlamlılık
1003	İndür-	1002 yokla-		Çelişik karşıtanlamlılık
1004	Öküş	Az		Aşamalandırılmış
1006	Ayt- (sor-)	Cevap bir-		İşteş karşıtanlamlılık
1012	Eşit-	Ay-	Bilge X Biligsiz	İşteş, çelişik karşıtanlamlılık

1013	Kiçig	Ulug	Eşit- X Söyle-	Aşamalandırılmış, işteş karşıtanlamlılık
1014	Tıngla-	Sözle-	Öküş X Birer	İşteş karşıtanlamlılık, aşamalandırılmış
1015	Sözle-	Eşit-		İşteş karşıtanlamlılık
1016	Agın (dilsiz)	Tungu (sağır)		Çelişik karşıtanlamlılık (Bağlama göre)
1018	Şük tut- (sustur-)	Sözle-	Aç- X kizle-	Çelişik karşıtanlamlılık
1020	Öggü (övgü)	Sökgü (sövgü)		Çelişik karşıtanlamlılık
1022	Tengri	Halayık	Tengri yaratır X Halayık över.	İşteş karşıtanlamlılık
1024, 1025, 1026	Köni	Egri		Çelişik karşıtanlamlılık
1025	Söküş	Asıg		Çelişik karşıtanlamlılık
1027	Agın	Yangşak (geveze)	Sözleme- X Öküş sözle-	Çelişik karşıtanlamlılılk
1028	Uçuz	Agır		Çelişik karşıtanlamlılık

öküş tınglagu *söz* ***birer sözlegü***
Manga mundag aydı biliglig bügü (KB 1014)
"Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hakim bana böyle dedi."

Çelişik karşıtanlamlılık sınıfına giren sözcükler sayesinde değerli olanın çok konuşmak değil çok dinlemek olduğu ortaya konmuştur.

kişide ***uçuzı*** *kişi yangşakı*
Kişide ***agırı*** *kişi ol akı (KB 1028)*
"İnsanların itibarsızı geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır."

Ucuz ve agır sözcüklerin yan anlamlarından faydalanılmak suretiyle karşıtanlamlılık oluşturulmuştur. Buradaki ucuz sözcüğü anlam alanı olarak değersizi, agır sözcüğü de değerliyi ifade etmektedir.

Kimi zaman karşıtlık aynı beyitte değil beyitler arasında oluşturulmaktadır. Bu da beyitlerin bir konu birliği dâhilinde yazıldığını gösteren önemli delillerden biridir.

kara *karnı todsa kör ud teg yatur*
Yava sözke avnur ***özin semritür*** *(KB 988)*
"Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücudunu besler."
biliglig *kişiler et öz yavrıtur*
Bilig birle avnur ***canın semritür*** *(KB 990)*
"Bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler."

Bu beyitler arasında bir karşılaştırma söz konusu olduğu için karşılaştırılan nesne ve kişiler arasındaki karşıt durumlar da ortaya konur. Kara sözcüğü ile cahil halka gönderimde bulunularak, cahil halkın karşıtı

olarak bilgili, alim verilmiş ve yaptıkları şey arasındaki fark ortaya konmuştur. Cahil halkın yaptığı vücudunu beslemek, alimlerin yaptığı şey ise ruhlarını beslemektir. O yüzden bedenin karşıtı ruhtur (gönüldür).

Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'e öğütte bulunduğu bölümde yüz on dokuz beyit yer almaktadır. Ancak bu bölümde çok fazla karşıt sözcük kullanılmamıştır. Karşıt sözcüklerin kullanıldığı beyit sayısı toplamda on sekizdir. Ölümle ve hayatla ilgili genellemenin yapıldığı bölümlerde karşıtanlamlı sözcüklerden faydalanırken beyitlerin konuşma üslubu içerisinde, diyalog tarzında verildiği yerlerde çok fazla karşıt anlamlı sözcük kullanılmamıştır. Bu bölümde Ay Toldı ve Ögdülmiş'in karşılıklı konuşmaları yer alır ve bazen yazarın araya girerek olayları hikâye etmesi söz konusudur.

Tablo 11 j.

1164	Sarıg	Kızgu	Ogul X Kız	Aşamalandırılmış, İşteş karşıtanlamlılık
1170	Ölüm	Tiriglik	Süçig X Açıg	Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık,
1171	İr- (usanmak)	Vefa kıl-		(Mecazî) çelişik karşıtanlamlılık
1172	Sev-	Usan-		(Mecazî) çelişik karşıtanlamlılık
1174	Kereklig	Kereksiz		Biçimsel karşıtanlamlılık
1180	İtiglig	Buzuglı	Yumgı X Saçıg	Çelişik karşıtanlamlılık
1201	Tog-	Ölüm		Çelişik karşıtanlamlılık
1202	Kel-	Keç- (git-)		İşteş karşıtanlamlılık
1209	Usal bol- (gafil ol-)	Odun- (uyan-)		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
1210	Tog-	Öl-		Çelişik karşıtanlamlılık
1224	Ata	Ogıl	(bu beyitte zıtlık olarak kullanılmıştır.)	İşteş karşıtanlamlılık
1241	Sakınç	Sevinç		Çelişik karşıtanlamlılık
1262	Öl-	Tirig bol-		Çelişik karşıtanlamlılık
1263	Erej (huzur, rahat)	Bela	Yakın X Yırak	Çelişik, Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
1264	İsiz	Edgu		Çelişik karşıtanlamlılık
1265	Dua	Bela		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
1277	Ayt-	Eşit-		İşteş karşıtanlamlılık

süçig *bu* ***tiriglik açıg*** *bu* ***ölüm***

Anundı kanı emdi kaçgu yolum (KB 1170)
"Bu hayat tatlı idi, ölüm acıdır; ölüm yakaladı, bundan kaçış yolu nerede."

Ölümle acılık, hayatla tatlılık arasında bağlantı kurulmak suretiyle beyite anlam verilmiştir. Hayatla ölüm arasındaki karşıtlık, çelişik karşıtanlamlılık sınıfına dâhilken tatlı ve acı arasındaki karşıtlık aşamalandırılmış karşıtanlamlılık sınıfına girer.

itiglig *sarayıg* ***buzuglı*** *ölüm*
Kamug ***yumgılarıg saçıglı*** *ölüm (KB 1180)*
"Süslü ve mamur sarayları viraneye çeviren ölümdür; bütün cemiyetleri darmadağın eden ölümdür."

İtiglig(düzenlenmiş)/buzuglı(bozan şey) arasındaki karşıtlık sayesinde kurulan düzeni dağıtan(bozan şey) ölümdür anlamı verilmiştir. Bu beyitte aslında yum- ve saç- fiilleri arasında da karşıtlık vardır ama bu fiiller aldığı eklerle farklı sözcük sınıfına girmiştir. Aslında bu fiiller her ne kadar aldığı eklerle farklı sözcük sınıfına dâhil olsalar da aralarındaki karşıtlık devam etmektedir.

erejke yakın *tut* ***yırak*** *tut* ***bela***
İkigün ajunda munı sen yula (KB 1263)
"Onu refaha yakın ve beladan uzak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol."

Erej/bela, yakın/uzak sözcükleri arasındaki karşıtlık sayesinde Ay Toldı oğlu için Tanrı'dan iyi dileklerde bulunur. Ay Toldı oğlu için iyi dileklerde bulunurken bunların tam tersini de söyleyerek duasını güçlendirmiştir.

Aşağıdaki tabloda iki bölümde -Ögdülmiş'in hükümdarın hizmetine girmesi ve beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiği- toplam 360 beyit incelenmiştir ve bu 360 beyitin elli altısında karşıt kavramların kullanıldığı görülmüştür. Bunun temel sebebi bu bölümün soru cevap şeklinde yazılmış olmasıdır. Hükümdar Kün Togdı hizmetine alacağı Ögdülmiş'i sınamaktadır ve bu yüzden ona bazı sorular yönelterek Ögdülmiş'in bunlara cevap vermesini ister. Bu bölümde dikkati çeken bir özellik de yazarın sık sık araya girmesi ve olayı hikâye etmesidir. Olayların hikâye edildiği yerlerde karşıt anlamlı sözcüklere nadiren ihtiyaç duyulmuştur. Ögdülmiş ve hükümdarın genelleme yaptığı yerlerde karşıt kavramlar kullanılmıştır. Ayrıca bey/hizmetkâr ayrımının yer aldığı bölümde hizmetkârların, beylerin faziletleri ve kusurları olacaktır. Bunlarla ilgili de karşıtanlamlı sözcüklere başvurulmuştur.

Tablo 11 k.

1602	Kul	Beg	Tapugçı	İşteş karşıtanlamlılık
1603	Agır	Uçuz		Çelişik karşıtanlamlılık
1641	Edgü	İsiz		Çelişik karşıtanlamlılık
1644	Mün (kusur)	Erdem		Çelişik karşıtanlamlılk
1645	İç	Taş		Çelişik karşıtanlamlılık
1648	Ulug	Kiçig		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
1650	Kiçig	Bedü-		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
1652	Kiçe	Tang (sabah vakti)		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
1653	Yaragsız (faydasız)	Tusul- (yaramak fayda ver-)		Çelişik karşıtanlamlılık
1654	Yük	Yeni- (hafifle-)		Çelişik karşıtanlamlılık
1678	Yaşı yetil-	Tog-		Çelişik karşıtanlamlılık
1838	Bayat	Kul		İşteş karşıtanlamlılık
1839	Ölü	Tirig		Çelişik karşıtanlamlılık
1843, 1845	Kişi	Yılkı		Çelişik karşıtanlamlılık
1922	Bayat X Apa oglan (insanoğlu)	Ulug X Kiçig	İsiz X Edgü	İşteş, aşamalandırılmış ve çelişik karşıtanlamlılık
1923	Biliglig X Biligsiz	Çıgay X Bay	Ukuşlug X Ukuşsuz, otun	Biçimsel karşıtanlamlılık, aşamalandırılmış, biçimsel karşıtanlamlılık
1938	Mün (kusur)	Erdem (fazilet)		Çelişik karşıtanlamlılık
1950	Ata	Ogul		İşteş karşıtanlamlılık
1952, 2011	Beg	Budun/kün		İşteş karşıtanlamlılık
1963, 1966, 1968	Budun	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
1969, 1970	İg	Ot		Çelişik karşıtanlamlılık
1984	Sevinç	Sakınç		Çelişik karşıtanlamlılık
1990	Öglüg	Ögsüz		Biçimsel karşıtanlamlılık
1991	Ög	Köngül		Çelişik karşıtanlamlılık.
1994	Yavuz	Ked (iyi)		Çelişik karşıtanlamlılık
1999	Amulluk	İvin-		Çelişik karşıtanlamlılık
2001	Todu-	Suk (aç)		Çelişik karşıtanlamlılık
2004	Bay	Çıgay		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2008	Yıgıglı (mani olmak)	Ulaglı (ulaştır-)	Tengsiz iş X Edgü iş	Çelişik karşıtanlamlılık
2014	Usal (gafil)	Sak/Odug		Çelişik karşıtanlamlılık

2023	Köni	Egri		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
2026	Saklık	Usallık	Bag X Buz- (çözmek)	(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
2034	Art-	Eksü-	İtil- X Buzul-	Çelişik karşıtanlamlılık
2040	Vefa	2041 cefa		Çelişik karşıtanlamlılık
2047	It	Aslan	(bu beyit için zıtlık var)	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2053	Eksü-	Yetür-	(bu beyit için zıtlık var)	Çelişik karşıtanlamlılık
2069	Ong (sağ)	Sol		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2070	Beg X kul	Ulug X Kiçig		İşteş, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2075	İrük(boşluk)	Tolu		Çelişik karşıtanlamlılık.
2072, 2077	Süçig söz X irig söz	Küler yüz X Tügük yüz	Silig öz X Küvez kılık	Çelişik karşıtanlamlılık
2080	Kara	Örüng (beyaz)	Bey X Kul	Aşamalandırılmış, işteş karşıtanlamlılık
2086	Uzun bod	Çöküt (kısa, kısalık, cücelik)		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2103	İl kün	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
2106	Beg	Budun		İşteş karşıtanlamlılık
2109	Ot	İg		Çelişik karşıtanlamlılık
2115	Ulug köngül	2116 Kiçig köngül		Çelişik karşıtanlamlılık (Mecazî)
2148	Sevinç X Kadgu	Az X Öküş, Az X Telimrek	ÖggüçiX Söküş,	Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2150	Sevmegüçi X Sever	Keriş (kavga, çekişme) X Erej (rahat huzur)	Öküş X Az	Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2161	Asıg XYas	Edgü X	İsiz	Çelişik karşıtanlamlılık

müni *boldı* ***erdem*** *sözi boldı söz*
İlig turdı erse angar açtı köz (KB 1644)
"Kusuru fazilet oldu, sözü söz oldu; hükümdar uyanır uyanmaz ilk defa onu görür idi."

Aynı cümlede kullanılan mün(kusur)/erdem arasındaki zıtlıktan faydalanılarak Ögdülmiş'in hayatında ve karakterinde kötüden iyiye doğru bir geçiş olduğu ortaya konmuştur.

törütti ***apa oglanın*** *bir* ***bayat***
Ulug *bar* ***kiçig*** *bar isiz edgü at (KB 1922)*

“Bir olan Tanrı insanoğlunu yarattı; bunlar arasında büyük var, küçük var; kötü ve iyi adlı olanlar var.”

Yaratan ve yaratılmış arasındaki karşıtlık için apaoglan/bayat kullanılırken bütün insanların özellikleri ile ilgili bir genelleme yapabilmek için ulug/kiçig, isiz/edgü sıfatları kullanılmıştır.

*il **artar** törü birle **itlür** ajun*
*İl **eksür** bu küç birle **buzlur** ajun (KB 2034)*
“Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer, zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur.”

Arta-/eksü-, itil-/buzul- arasındaki salt karşıtanlamlılık sayesinde törenin faydası ve zorbalığın zararı ortaya konmuştur. Bir genelleme söz konusudur.

***küler yüz süçig söz silig öz** kerek*
Kılınçı bularka tükel tüz kerek (KB 2072)
“O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır.”
tügük yüz irig söz küvez kür kılık
Kişig yirgürür köndrü bilmez yorık (KB 2077)
“Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan herkesi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz.”

Yukarıdaki iki beyitte, iyi bir bey ve kötü bir beyin özellikleri ile ilgili bir karşılaştırma söz konusudur. Bilginin tam olabilmesi adına kimin ya da neyin iyi olduğunu göstermek için karşıtı olan kötü niteliklerin de söylenmesine ihtiyaç duyulur. Bu beyitlerde beyliğe layık bir beyin özelliklerini ortaya koymak için beyin nasıl olmaması gerektiği de önemli olduğu için, karşıt kavramlar birlikte kullanılmıştır. Bu beyitlerde kullanılan karşıt sözcükler şunlardır: küler yüz/tügük yüz, süçig söz/irig söz, silig öz/küvez kür kılık.

Ulu Hacib'in nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı bölümde toplam doksan iki beyit vardır ancak bu beyitlerin on üçünde karşıt kavramlar kullanılmıştır. Bunun temel sebebi bu bölümde bir karşılaştırmaya ihtiyaç duyulmaması ve bu göreve talip olanların taşıması gereken özelliklerin sıralanmasıdır. Ayrıca bu bölümde soyut ifadelerin somutlaştırılması gibi bir durum söz konusu değildir.

Tablo 11 I.

2443	Buzuglı	Ongulmış	Yig X Bütürmiş	Çelişik karşıtanlamlılık
2449	Biliglig	Biligsiz		Biçimsel karşıtanlamlılık
2450	Tirig	Ölüg		Çelişik karşıtanlamlılık

2452	Biliglig	Biligsiz		Biçimsel karşıtanlamlılık
2459	Kir-	Çık-		Çelişik karşıtanlamlılık
2469	Köngüllüg	Öglüg		Çelişik karşıtanlamlılık
2470	Köngüllüg	Köngülsüz		Biçimsel karşıtanlamlılık
2493	Ulug X kiçig	Hacib X Beg		Aşamalandırılmış, işteş karşıtanlamlılık
2495	Keliş	Barış		Çelişik karşıtanlamlılık
2496	Açıglıg	Açıgsız		Biçimsel karşıtanlamlılık
2500	İç	Taş		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
2506	Yagu-	Yıra-		Çelişik karşıtanlamlılık

*orunç ol **buzuglı ongulmış** işig*
Orunç yig kılur ol bütürmiş işig (KB 2443)
"Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir, olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir."

Bu beyitte rüşvet almanın olumsuz yönleri ile ilgili bir genelleme söz konusudur ve bu genelleme buzuglı/ongulmış, yig/bütürmiş sözcüklerinin kullanımıyla ortaya konmuştur. Ongulmuş olumlu ve iyi özellikleri çağrıştırır, iyi özellikleri ortadan kaldıranın rüşvet olduğu, buzuglı sözcüğünün çağrışımları ile verilmiştir.

haciblar işi tut ya begler işi
***Ulug** ya **kiçig** tut ötügçi kişi (KB 2493)*
"İster haciblerin, ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder."

Bütünü kapsayabilmek için ulug/kiçig gibi aşamalandırılmış karşıt anlamlı sözcükler verilmiştir. Bir isteği olan bütün insanlara beyin ve hacibin aynı şekilde yaklaşması gerektiği bu genelleme sayesinde verilmiştir.

Ögdülmiş'in hükümdara, hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğu ile ilgili bilgi verdiği bölümde, yazar konuya ve başlığa uygun olarak metnin birçok beyitinde bey/kul, tapug, budun karşıtlığından faydalanmıştır. Hizmetkârın ve beyin ne yapacağı ortaya konduğu için ister istemez yapılan eylemlerde karşıtlık oluşmuştur. Hizmetkâr ve bey arasındaki ilişki bu bölümün küçük bir kısmında verilirken, daha çok beylerin hizmetkârlara, halka nasıl davranacağı üzerinde durulduğu için karşıtanlamlı sözcüklerden çok sık faydalanılmamıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de yazar sık sık araya girmiş, hükümdarın ve Ögdülmiş'in ne düşündüğü, ne hissettiği ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

Tablo 11 m.

2959	Beg	Tapug (hizmetkâr)		İşteş karşıtanlamlılık
2960	Beg	Tapug kılguçı	Kul bolguçı	İşteş karşıtanlamlılık
2961	İsig X Tumlıg (soğuk)	Aç X Tok		Aşamalandırılmış, çelişik karşıtanlamlılık
2962	KidinXÖngdün	Ong X Sol	Emgek(zahmet) X inç (huzur)	Aşamalandırılmış, çelişik karşıtanlamlılık
2963	Tiriglik	Ölüm		Çelişik karşıtanlamlılık
2964	Tün	Kün		Çelişik karşıtanlamlılık
2967	Beg	Budun	Kul X Tapugçı	İşteş karşıtanlamlılık
2968	Tapugçı	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
2969, 2973	Beg	Tapugçı		İşteş karşıtanlamlılık
2973	Tusulur	Tusulmaz		Biçimsel karşıtanlamlılık
2978	Emget-	Sevinç kol-		Çelişik karşıtanlamlılık
2983	Kul	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
2987	Kul	Boş (hür)		Çelişik karşıtanlamlılık
2991	Boş	Kul		Çelişik karşıtanlamlılık
2993, 2997	Beg	Tapugçı		İşteş karşıtanlamlılık
2994	Beg	Tapugçı	Satıgçı X osuglug (alıcı)	İşteş karşıtanlamlılık
2995	Satıgçı	Alıglı		İşteş karşıtanlamlılık
2998	Tapugçı / Kul – Tapun-	Beg – Neng bir-		İşteş karşıtanlamlılık
3003	Asıglıg	Asıgsız	Yakın (yakın dur) X Sakın (uzak dur)	Biçimsel karşıtanlamlılık
3123	Beg	Kul		İşteş karşıtanlamlılık
3124	İç	Taş		Çelişik karşıtanlamlılık
3132	Öngdin	Kidin		Çelişik karşıtanlamlılık

***isig tumlıg aç tok** yadag hem yalıng*
Kılıç baldu ok yir ay ilig bilig (KB 2961)
"Onlar sıcakta, soğukta, aç, tok, yaya ve çıplak hâlde kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalırlar, ey hükümdar bunu bil."
***kidin öngdün ong sol** bulur bu turup*
Begin inçke tegrür bu emgek körüp (KB 2962)
"Onlar öne, arkaya, sağa ve sola giderler; onlar da beylerini huzura kavuşturmak için zahmet çekerler."

Yukarıdaki iki beyitte de karşıt anlamlı sözcüklerin kullanılma sebebi bütünü, her şeyi, her yeri, kapsamaktır. isig/tumlıg, aç/tok; öng/kidin, ong/sol. Bu sözcükler birinci mısrada hizmetkârların her koşul ve durumda, ikinci

mısrada her yerde beye hizmet ettiklerini ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.

*ay ilig **tapugçı** bile **beg** mesel*
***Satıgçı osuglug** bolur çın tükel (KB 2994)*
"Ey hükümdar, hizmetkâr ile bey arasındaki münasebet, gerçekten tam bir alıcı satıcı münasebeti gibidir."

Bu beyitte Ögdülmiş, beyle kul arasındaki ilişkiyi daha somut hale getirmek için alıcı ve satıcı örneğini kullanmıştır. Bu sözcükler arasındaki karşıtlık ilişkisi işteş karşıtanlamlılık sınıfı içerisinde yer almaktadır. İşteş karşıtanlamlılıkta sözcükler bir ilişki şeklinde cümlede yer alır ve karşıtlığın bu türünde bir yer değiştirme söz konusudur.

asıglık** kul erse ogulda **yakın
***Asıgsız** ogulnı yagı bil **sakın** (KB 3003)*
"Faydalı olan kimse, kul bile olsa, oğuldan daha yakındır; faydasız oğlu düşman bil ve ondan sakın."

Bu beyitte biçimsel karşıtanlamlılık söz konusudur. Asıg sözcüğü, aynı beyitte eklendiği ismi olumsuz hale getiren -sız isimden isim yapım eki ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca burada birinci mısradaki kafiyeye uygun olması bakımından sakın- fiili yakın isminin karşıtı olarak kullanılmıştır. Sakın- fiili çok anlamlı bir sözcüktür ve burada uzak durmak anlamıyla yakın sözcüğünün karşıtı olma görevini üstlenmiştir.

Hükümdarın Odgurmış'a mektup yazıp gönderdiği bölümde, yazar o dönemdeki mektup yazma kurallarına uygun olarak mektubuna Tanrı'ya övgü ve şükürle başlamıştır. Yazdığı kişi ile ilgili iyi dileklerde bulunduktan sonra esas kısma geçmiş ve mektubu neden yazdığını ortaya koymuştur. Hükümdar daha sonra Odgurmış'a öğütte bulunarak nasıl ibadet etmesi gerektiğini söylemiştir. Bölümün içeriğine bakıldığında konuya açıklık getirmek için karşıtanlamlı sözcüklerin anlam alanlarına çok fazla ihtiyaç duyulmadığı görülecektir. Ögdülmiş'in Odgurmış'ı ziyaretinin anlatıldığı bölümde de iki şahıs arasındaki karşılaşma, konuşma anlatıldığı ve somut durumlar söz konusu olduğu için karşıt anlamlı sözcük yok denecek kadar az kullanılmıştır.

Tablo 11 n.

3212	Yagız	Yaşıl (mavi)		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3216	Bilig	Biligsiz		Biçimsel karşıtanlamlılık
3231	Öküş	Az(la-)		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3247	Tog-	Öl-	Tirig	Çelişik karşıtanlamlılık
3251	Bayat	Kulluk	Tapug	İşteş karşıtanlamlılık
3252	Tapug	Tapugsuz		Biçimsel karşıtanlamlılık
3258	Asıg	Yas		Çelişik karşıtanlamlılık
3295	Ardıl-	Kavuş-		Çelişik karşıtanlamlılık
3300	Uzun	Kısga	Sakınç X Sevinç	Aşamalandırılmış, çelişik karşıtanlamlılık

sening tapgınga munglug ermez ***bayat***
Özüng ***kulluk****ı kıl tile edgü at (KB 3251)*
"Tanrı senin ibadetine muhtaç değildir; kendi kulluğunu yerine getir ve iyi ad kazanmaya bak."

Bu beyitin yer aldığı kısımda hükümdar, Odgurmış'a nasıl ibadet etmesi gerektiğini söylemiştir. O yüzden bu beyitte ibadetin yapıldığı Tanrı (bayat) ve ibadeti yapan kişi arasındaki karşıtlık verilmiştir.

Odgurmış ile Ögdülmiş arasındaki konuşmanın anlatıldığı 154 beyitlik bölümün 14 beytinde karşıt sözcüklerden faydalanılmıştır. Yazar Ögdülmiş'in Odgurmış'ın yaşam şekli ile ilgili ne düşündüğünü ortaya koymuş ve Ögdülmiş ağzından Odgurmış'ın neden bu şekilde yaşamayı tercih ettiğini sormuştur. Odgurmış tercihinin sebeplerini ve hayat görüşünü sıralamıştır. Ögdülmiş'in hedefi Odgurmış'ı şehre gelme konusunda ikna etmek, Odgurmış'ın hedefi bulunduğu yerde kalmak olduğu için iki kahraman karşılıklı olarak birbirlerinin fikirlerini çürütmeye çalışmıştır. Ancak bu, bir beyit Odgurmış, bir beyit Ögdülmiş ağzından söylenerek yapılmadığı, her kahramana düşüncelerini ifade etmek için birçok beyitten oluşan bir bölüm ayrıldığı için karşıt fikirlerin birbirlerinden uzağa düşmesine sebep olmuştur. Bu yüzden kahramanların yaptığı şey fikirleri çürütmekten ziyade fikirleri açıklamaktan öteye gitmemiştir.

Tablo 11. o

3325	Yırak	Yakın	Çelişik karşıtanlamlılık
3341	Rab	Halk	İşteş karşıtanlamlılık
3350	Aç	Tok	Çelişik karşıtanlamlılık
3351	Bayat	Budun	İşteş karşıtanlamlılık

3352	Asıg	Yasıg	Çelişik karşıtanlamlılık
3353	Asıg X Yas	Edgü X İsiz	Çelişik karşıtanlamlılık
3354	Arş	Sera (toprak)	Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3355	Asıg	Yas	Çelişik karşıtanlamlılık
3357	Tün	Kün	Çelişik karşıtanlamlılık
3373	Ogul	Ogulsuz	Biçimsel karşıtanlamlılık
3465	Muyan (sevap)	Yazuk (günah)	Çelişik karşıtanlamlılık
3469	Tügün	Yaz- (çöz-)	Çelişik karşıtanlamlılık
3472	Bir-	Al-	Çelişik karşıtanlamlılık

köni beg yüzi körse kutlug bolur
***Muyanka** tegir hem **yazukı** yulur (KB 3465)*
“Adil beyin yüzünü gören kutlu olur, sevaba girer ve günahtan kurtulur.”

Muyan/yazuk sözcükleri arasındaki salt karşıt anlamlılıktan faydalanılarak beye hizmet etmenin ne kadar iyi bir şey olduğu ortaya konmuştur. Aslında sevaba girmek, günahtan uzak durmanın açıklayıcısı olma özelliği göstermektedir. Bu bakımdan karşıt olarak görülen bu sözcükler cümle içinde düşünüldüğünde eşanlamlı olma özelliği gösterir.

Toplam 132 beyitle Odgurmış'ın Ögdülmiş'e dünyanın kusurlarını anlattığı bölümün 20 beytinde karşıt sözcüklerden faydalanılmıştır. Dünyanın kusurlarını ortaya koyabilmek için karşıt kavram olarak öbür dünya, kusurların yer almadığı cennetten bahsetmek gerekecektir. Bir şeyin kusur olduğunun anlaşılması ancak erdemin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Bundan dolayı bu bölümde, seçilen karşıt kavramların -bu dünya/öbür dünya- anlam alanına bağlı olarak kullanılan sözcüklerin karşıtlığı verilmiştir. Ayrıca bu bölümde dünyanın özelliklerine dair bir sıralama söz konusudur. Bu özellikler açıklanırken de karşıt sözcükler kullanılmıştır.

Tablo 11 p.

3513	Ayıp	Erdem		Çelişik karşıtanlamlılık
3523	Sev-	Yir-		Çelişik karşıtanlamlılık
3524	Bayat	Kul		İşteş karşıtanlamlılık
3525	Din	Dünya		Çelişik karşıtanlamlılık
3527	Bayu-	Çıgaylık		Aşamalandırılmış kaşrıtanlamlılık
3530	Tiriglik	Ölüm		Çelişik karşıtanlamlılık
3531	Ölüm	Dünya		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
3534	Kul	Beg	Yavuz X Yig	İşteş karşıtanlamlılık

3539	Dünya	Din		Çelişik karşıtanlamlılık
3546	Halal	Haram		Çelişik karşıtanlamlılık
3547	Halal	Haram		Çelişik karşıtanlamlılık
3553	Bay	Çıgay		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3577	Yavuz (kötü)	Tatıg (zevk)		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
3585	Süçig	Açıg	Tatıg X Tatıgsız	Çelişik, biçimsel karşıtanlamlılık
3586	Tatıg	Tatıgsız		Biçimsel karşıtanlamlılık
3596	Aç	Tok		Çelişik karşıtanlamlılık
3606	Körklüg	Körksüz		Biçimsel karşıtanlamlılık
3627	Eder- (takip et-)	Kaç-		Çelişik karşıtanlamlılık
3628	Et öz (nefis)	Tapug (ibadet)		(Mecazî) Çelişik karşıtanlamlılık
3636	Bulun (esir, tutsak)	Yulug		Çelişik karşıtanlamlılık

kapug açtı ***dünya*** *takı bir kapug*
Ölüm *kapgı açlur kirür halk kamug (KB 3531)*
“Bir kapı açıldı-dünya kapısı; bir kapı daha açılır, o kapı ölüm kapısıdır ve herkes oraya girer.”

Dünya/ölüm sözcükleri arasında karşıtlık söz konusudur. Ölüm kapısının açılması ile birlikte kişi öbür dünyaya (ahiret) giriş yapar. Bu beyitte ölüm sözcüğü öbür dünya kavramına gönderimde bulunmaktadır.

Odgurmış'ın hükümdara yazdığı mektubun içeriğinin verildiği bölümde toplamda doksan altı beyit yer almaktadır. Bu beyitlerin on birinde karşıt sözcükler kullanılmıştır. Hükümdarın Odgurmış'a yazdığı mektupla benzerlik gösteren bu bölümde de öncelikle Tanrı övgüsü ve ona duyulan şükrandan bahsedilmiştir. Daha sonra Odgurmış neden hükümdarın hizmetine gelemeyeceği ile ilgili açıklama yapmıştır. Odgurmış bu bölümde çoğunlukla Tanrı'nın üstün niteliklerinden bahsetmiş, onu övmüş ve dua etmiştir. O yüzden buradaki karşıt sözcükler genellikle dinle ilgili ve Tanrı'nın yaratıcılığını daha iyi ortaya koyacak sözcüklerden seçilmiştir. Çünkü Odgurmış adının anlamına yakışacak şekilde bir seçimde bulunarak bu dünyayı değil Tanrı yolunu tercih etmiştir.

Tablo 11 r.

3746	Edgü X İsiz	Çıgay X Bay		Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3753	Açıglı X Toduglı			Çelişik karşıtanlamlılık
3754	Tün	Kündüz		Çelişik karşıtanlamlılık

3756	Tiriglik	Ölüm	Yigit X Karı	Çelişik karşıtanlamlılık, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3757	Esen	İg	Bay X Çıgay	Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
3762	Agırlık X Ucuzluk	Ölüm X Tiriglik		Çelişik karşıtanlamlılık
3769	Keçür- (affetmek)	Yaz- (günah işlemek)		İşteş karşıtanlamlılık
3785	Ölüglig	Tirig		Çelişik karşıtanlamlılık
3786	Udı-	Odun		Çelişik karşıtanlamlılık
3787	Keçürmiş kün	Keligli tün		Çelişik karşıtanlamlılık
3790	Cefalıg X Vefalıg	Ajun, idi		Çelişik karşıtanlamlılık

tiriglik *kolur men özüm* ***ölgüsüz***
Yigitlik *tiler men* ***karı*** *bolgusuz (KB 3756)*
“Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim.”

Bu beyitteki karşıt sözcükler bir sınır çizme işlevi görmektedir. Hayat/ölüm, yigit/karı sözcükleri bağlam dışında düşünüldüğünde karşıt sözcüklerdir ancak bu beyitte nasıl bir hayat, nasıl bir gençlik istendiğinin ortaya konmasında görev üstlenmektedir.

esen *tut mini sen tuçı* ***igsizin***
Bayutgıl çıgay kılmagıl *nengsizin (KB 3757)*
“Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut, zenginleştir, hiçbir vakit fakir ve malsız bırakma.”

Bağlam içinde esen/igsiz, bayut-/çıgay kılma- sözcükleri karşıtlıktan ziyade beyitte verilen anlamı güçlendirmek ve açıklama yapmak amacı ile beyte yerleştirilmiş; aldıkları olumsuzluk ekleri (-ma, -siz) onlara eşanlamlı sözcük olma özelliği kazandırmıştır.

Ögdülmiş'in akrabası Odgurmış'a beylere nasıl hizmet edileceği ile ilgili bilgi verdiği yüz yirmi üç beyitlik bölümün yirmi üç beytinde karşıt sözcükler yer almaktadır. Ögdülmiş hizmete ne zaman başlandığı, hizmetkârların hizmet sırasında neler yapacağı, nasıl davranacağı, hangi özellikleri taşıyan kişilerin devletin kademesinde hangi görevlere getirildiği ile ilgili bilgi vermiştir. Ayrıca verilen göreve göre bir kişinin nasıl davranması gerektiği açıklığa kavuşturulmuştur. Tabii burada bey/hizmetkâr ayrımı olduğu için bu kavram alanına bağlı olarak karşıt anlamlı sözcükler kullanılmıştır.

Tablo 11 s.

4032	Oglan	Bedük		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
4035	Yig (çig)	4036 Bışıglıg		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
4038	Kir-	Çık-		Çelişik karşıtanlamlılık
4043	Kir-	Çık-		Çelişik karşıtanlamlılık
4055	Yir	Tör (baş köşe)		Çelişik karşıtanlamlılık
4056	Ong (sag)	Sol		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
4059	Sol	Ong		Aşamlandırılmış karşıtanlamlılık
4060	Söz ayıt-	Cevab bir-		İşteş karşıtanlamlılık
4081, 4083	Kul	Beg		İşteş karşıtanlamlılık
4083, 4084	Kiçig	Bedük		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
4092	Kiçig	Ulug		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
4096	Ot X suv	Küldür-X Yıglat-		Çelişik karşıtanlamlılık
4101	Ayut- (sor-)	Sözle- (cevap vermek)		İşteş karşıtanlamlılık
4104	Kir-	Çık-	Agırlık X Söküş	Çelişik karşıtanlamlılık
4108	Köni sözle-	Kizle-		Çelişik karşıtanlamlılık
4112	Satga- (incit-)	Siliglik kıl-		Çelişik karşıtanlamlılık
4116	Sözle-	Tıngla-		İşteş karşıtanlamlılık
4121	Yaz- (yanıl-)	Köni tur-		Çelişik karşıtanlamlılık
4127	Ayıt-	Ötün-	(sormak, cevaplamak)	İşteş karşıtanlamlılık
4141	Ögelen- (aklı başına gel-)	Yangıl-		Çelişik karşıtanlamlılık
4149	Erej (huzur)	Emgek (zahmet)	Bir X Ming	Çelişik, aşamalandırılmış karşıtanlamlılık

*ara **ot** bolur kör ara **suv** bolur*
*Ara **küldürür** kör ara **yıglatur** (KB 4096)*
"Onlar bazen ateş olurlar, bak, bazen su olurlar, bazen güldürürler, fakat bazen de insanı ağlatırlar."

Ot/suv, küldür-/yıglat- sözcükleri arasında salt karşıtanlamlılık vardır. Bu karşıt anlamlılıktan faydalanılarak aslında ikbalin her an değişebileceği ve birbirine tam karşıt bir durum oluşabileceği anlatılmıştır.

Aşağıdaki tabloda iki bölüm yer almaktadır. Bunlardan ilki şairlerle nasıl ilişki kurulması gerektiği ile ilgili bilginin verildiği bölümdür ve bu bölümde toplam sekiz beyit vardır. İkinci bölümde nasıl evlenilmesi gerektiği

ile ilgili bilgiler yer alır. Bu bölümlerde ne yapılması gerektiği sıralandığı için karşıtanlamlı sözcüklere hemen hemen hiç ihtiyaç duyulmamıştır. Şairlerle ilgili olarak verilen karşıtlık, onların söz söyleme konusunda usta olmalarından dolayı sadece insanları övmeleri ve yermeleri ile ilgilidir. İkinci bölümdeki karşıt sözcükler de bağlama dayalı bir karşıtlık içermektedir.

Tablo 11 t.

4392	Öggüçi	Yirgüçi	Çelişik karşıtanlamlılık
4396	Ög-	Sök-	Çelişik karşıtanlamlılık
4479	Bedük tüp	Kodı	Çelişik karşıtanlamlılık
4485	Kızıl	Sarı	(Mecazî) çelişik karşıtanlamlılık
4495	Uçuz	Bedük	(Mecazî) çelişik karşıtanlamlılık

ay körklüg koluglı munı kolmagıl
***Kızıl** mengzingi sen **sarıg** kılmagıl (KB 4485)*
"Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma."

Kızıl sağlıklı mutlu bir hayata gönderimde bulunurken, sarı hastalık ve mutsuzluğa gönderimde bulunmaktadır. Bunun için bu sözcükler beyitte bir zıtlık oluşturmaktadır.

Odgurmış'ın hükümdara öğütte bulunduğu bölümde 65 beyit incelenmiştir. İncelenen bu beyitlerin sekizinde karşıt anlamlı sözcüklere rastlanmıştır. Bu bölümde öbür dünyayı kazanmak için hükümdarın emri altında çalışanlara nasıl davranması gerektiği, bu dünyanın fani olduğu ve ölümü unutmamak gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu bölümde kullanılan karşıt anlamlı sözcükler, konunun bu özelliklerini ortaya koyacak türdendir.

Tablo 11 u.

5342	Kopgumız	Kelgümiz		Çelişik karşıtanlamlılık
5344	Okı- (davet et-)	Sür-	Ölüp Yatguçı X karındakı	Çelişik karşıtanlamlılık
5345	Sür-	Okı-		Çelişik karşıtanlamlılık
5351	Yazuk (günah)	Arıg		Çelişik karşıtanlamlılık
5384	Suk (aç gözlü)	Tok		Çelişik karşıtanlamlılık
5389	Közi suk	Barı tap tigüçi		Çelişik karşıtanlamlılık

***okır**lar **ölüp yatguçılar n**aru*
***Sür**erler **karındakılar** kop tiyü (KB 5344)*

"Ölüp yatanlar oraya çağırıyorlar; karındakiler ise, bu sofradan kalk diye bizi zorluyorlar."

Okı-/sür-; ölüp yatguçı/karındakı sözcükleri arasındaki karşıtlık sayesinde dünyanın ve insanların faniliği ortaya konmuştur. İnsanoğlununun dünya bilgisine dayanılarak insanların iki temel özelliği olan doğum ve ölüm olayına gönderimde bulunulmuştur.

Odgurmış'ın Ögdülmiş'e tavsiyede bulunduğu bölüm kırk beyitten oluşmaktadır ve sekiz beyitinde karşıt sözcükler kullanılmıştır. Ögdülmiş dünya işlerini bırakıp Odgurmış'ın yanına gelmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Odgurmış Ögdülmiş'i devlete hizmet etme konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Bunun için Odgurmış, Ögdülmiş'in yaptığı işin önemini vurgulayarak neyin iyi veya kötü olduğunu söyler. Seçilen karşıt sözcüklere dikkat edildiğinde çoğunlukla edgü/isiz, yas karşıtlığının verilmiş olduğu görülür.

Tablo 11 v.

5723	Bir türlük	Büte (pek çok) türlüg		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
5724	Ay-	Eşit-		İşteş karşıtanlamlılık
5725	Sanga	Manga	Anda / munda	İşteş karşıtanlamlılık
5735	İsiz	Edgü		Çelişik karşıtanlamlılık
5746	Edgü	Yas		Çelişik karşıtanlamlılık
5751	Edgü	İsiz		Çelişik karşıtanlamlılık
5817	Yazıl- (çözül-)	Tügül-		Çelişik karşıtanlamlılık
5818	Örtüg	Aç-		Çelişik karşıtanlamlılık

KB'de olayların hikâye edildiği bölümlerde karşıt sözcüklerin çok fazla kullanılmadığı görülür. Bu bölümlerden biri de Odgurmış'ın hastalanıp Ögdülmiş'i çağırdığı bölümdür. Bu bölümde otuz dokuz beyit vardır. Ancak sadece üç beyitte karşıt sözcük kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar edgü/isiz, tirig/ölüm, tirig/öl- sözcükleridir. Aynı şekilde hükümdarın Odgurmış'ın ölümünden sonra Ögdülmiş'e baş sağlığı dilediği bölümde de olayların hikâyesi söz konusu olduğu için karşıt anlamlı sözcük sayısı yok denecek kadar azdır.

Otuz dokuz beyitten oluşan Ögdülmiş'in Odgurmış'a rüya tabirinin nasıl olması gerektiğini söylediği bölümde, konuya bağlı olarak gece/gündüz, sevinç/üzüntü, sevinç/ağla-, sağlıklı/hasta karşıtlıklıları verilmiştir.

Tablo 11 y.

5996	Kiçe	Kündüz	Çelişik karşıtanlamlılık
6010	Boşut- (boş bırak-)	Yi-	Çelişik karşıtanlamlılık
6022	Sevinç	Sakınç, kadgu	Çelişik karşıtanlamlılık
6024	Kara ‘am (halk)	Bey	İşteş karşıtanlamlılık
6025	Sevinç	Sakınç, kadgu	Çelişik karşıtanlamlılık
6026	Sakınç	Sevinç Yıgla- X Erej	Çelişik karşıtanlamlılık
6029	Beklig (sağlıklı)	İglig (hasta)	Çelişik karşıtanlamlılık

Yazarın zamanın bozulması ile ilgili düşüncelerini dile getirdiği bölümde, elli altı beyit incelenmiştir ve bu beyitlerin on sekizinde karşıt anlamlı sözcük kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer bölümlere göre bu bölümde karşıt anlamlı sözcüklerden daha çok faydalanılmıştır. Çünkü geçmişteki iyi dönemle yazarın yaşadığı dönem arasında bir kıyaslama söz konusudur. Yazar dönemindeki durumdan ve kişilerden rahatsız olduğu için bu durumu ortaya çıkaracak karşıt sözcükler kullanmıştır.

Tablo 11 z.

6453	Yavlak	Yavaş (yumuşak huylu)		Çelişik karşıtanlamlılık
6457	Halal	Haram	Yit- X Üste-	Çelişik karşıtanlamlılık
6458, 6459, 6461	Halal	Haram		Çelişik karşıtanlamlılık
6466	Vefa	Cefa		Çelişik karşıtanlamlılık
6469	Ulug X Kiçig	Otun (küstah, değersiz, alçak, cahil)	Silig (temiz, ince, nazik, tatlı dilli)	Aşamalandırılmış, çelişik karşıtanlamlılık
6475	Köni	Egri	Bar- X Kel-	Aşamalandırılmış, çelişik karşıtanlamlılık
6477	Köp (kalın)	Az		Aşamalandırılmış karşıtanlamlılık
6481	Müsülman	Kafir	Karış- X İnçke teg-	Çelişik karşıtanlamlılık

6483	Fesad fısk	İlm-ü Kur'an		Çelişik karşıtanlamlılık
6484	Katıg bol-	Yumuşa-	KöngülXtil, Bar- X kal-	Çelişik karşıtanlamlılık
6485	Ogul X Ata	Beg X Kul		İşteş karşıtanlamlılık
6486	Kora- (azal-)	Art-	SevinçX Sakınç, Uza- X Kora-	Çelişik karşıtanlamlılık
6489	İsiz	Edgü		Çelişik karşıtanlamlılık
6499	Dünya	Ukbi		Çelişik karşıtanlamlılık
6502	Yat	Öz		Çelişik karşıtanlamlılık

halal yitti *barça* ***haram üstedi***
Haram yigli könglin kara kir tudı (KB 6457)
"Helal büsbütün ortadan kalktı, haram çoğaldı; haram yiyenin gönlü kara kirle kaplandı."

Halal/haram, yit-/üste gibi tam karşıt anlamlı sözcükler sayesinde iyiliğin karşısına kötülük konmuştur.

kiçigde *edep yok* ***ulugda*** *bilig*
Otunlar *öküş boldı yitti* ***silig*** *(KB 6469)*
"Küçüklerde terbiye büyüklerde bilgi yok, kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı."

Yazar kendi dönemi ile ilgili bilgi verirken, kiçig/ulug sözcükleri ile önce bütün insanları kapsayan bir genelleme yapmış sonra onların karakterindeki kötüye doğru gidişi otun (kaba) ve silig (nazik) sözcükleri arasındaki karşıtlıktan yararlanarak ortaya koymuştur.

müsülman *karıştı için et yişür*
Tükel inçke tegdi bu ***kafir*** *yatur (KB 6481)*
"Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar, kafirler ise, tam bir huzur içinde yaşıyorlar."

Müslümanların yaptıkları ile kafirlerin yaptıkları arasındaki zıtlık yoluyla devrin bozukluğundan şikayet edilmiştir.

1. 1. 2. 1. 2. Eşanalmlı Sözcüklerin Kullanımı

Bir kavramın birden çok gösterenle ifade edilmesi olarak tanımlanan eşanlamlılık, sözcükler arasında anlam bakımında bir benzerlik, özdeşlik ya da denklik olduğu durumlarda ortaya çıkar. Dizimsel eksen üzerinde ve aynı bağlam içinde eşanlamlı sözcükler birbirinin yerini alabilmektedir. Birbirinin yerini alabilen eşananlamlı sözcüklerde ortak altanlamlılık vardır.[173] Doğan

---

[173]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 165.

Aksan'ın da söylediği gibi, ayrı ayrı göstergeler tamamıyla aynı anlamı taşımaz ve başlangıçta bir kavramı yansıtmak için birden çok gösterge kullanılamaz.[174] O yüzden eşanlamlı sayılan sözcükler çoğu kez salt eşanlamlılığın koşulu olan tüm bağlamlarda birbirinin yerini alabilme özelliğinden yoksundur. Bir bağlamda eşanlamlılıktan söz edebilmek için iki sözcüğün yaklaşık olarak aynı şeyi belirtmesi, anlamca birbirine yakın olması yeterlidir. Doğan Günay "Sözcükbilime Giriş" adlı eserinde, *"A kavramı B kavramının altanlamlısı; B kavramı da A kavramının altanlamlısı ise A ile B kavramlarının eşanlamlı olduğu söylenebilir."* demektedir.

Robert-Alain De Beaugrande ve Wolfgangulrich Dressler'in birlikte ortaya koyduğu *"Metindilbilime Giriş"* adlı çalışmada anlam, konuşmacıların bir şeyi ifade etme ve aynı fikri birçok farklı yolla dile getirerek, dinleyicilerin görünürde farklı olan ancak aynı şeyi ifade eden eşanlamlı söyleyişleri tespit etme yetenekleri olarak tanımlanmaktadır.[175] Eşanlamlılıkla açımlama meselesi araştırmacılar tarafından birlikte düşünülmüştür. Metinlerde açımlamanın kullanılmasının temel sebebi, düzenlenen içeriğin olası her yönünü ortaya koymaktır. Adı geçen araştırmacılar durumsallığın, eşanlamlılığın ve açılımın benimsenen görünümü etkilediğini söylemektedirler.[176]

Metnin oluşturulması sırasında seçilen sözcüklerin kimi zaman bir yineleme oluşturması mümkündür. Leyla Uzun'un da belirttiği gibi sözcüksel bağdaşıklığın temelinde yatan yineleme olgusudur.[177]İçeriğin yeniden ortaya konmasını sağlayan sözcüksel yinelemede, bir ögenin olduğu gibi yinelenmesi, eşanlamlı ya da yakın eşanlamlı birim kullanarak yineleme, bir genel sınıfın alt üyesi olarak, ya da bir genel sınıfı gösteren sözcük olarak ortaya konması durumları söz konusudur.

---

[174]Aksan, Doğan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi,** Engin Yay., 1997, s.78

[175] Dressler**, a.g.e.,** s. 28

[176] Dressler**, a.g.e.,** s. 153

[177] Uzun, **a.g.e.,** s. 64

Dilbilimde altı durumda eşanlamlılıktan söz edilebileceği ortaya konmuştur. Bu altı durum şu şekildedir:

a-) Yabancı sözcük, kalıtsal sözcük, yeni katılmış sözcük arasında eşanlamlılık olabilir. Ihtiva etmek /kapsamak, program/izlence, internet/genel ağ

b-) Farklı lehçelerden gelen sözcüklerle birlikte ölçünlü dilde bulunan sözcükler arasında bir eşanlamlılık olgusundan söz edilebilir. Patates-gompil, simit/gevrek, keçiboynuzu/harnup

c-) Faklı dil düzeylerinden kaynaklanan ya da farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklanan eşanlamlılık durumu. Ölmek-vefat etmek, babaanne-ebe-nine, polis-aynasız

d-) Eşanlamlı sözcük yaratımında dilsel bir ekonomiden de söz edilebilir. Yeni sözcük ile eskisi bir arada kullanılırken zamanla yeni sözcük tek başına kullanılabilmektedir. lab/laboratuar, körüklü/körüklü otobüs. Kısaltma ya da baş harf kısaltması da farklı türden eşanlamlılık yaratabilir. Kısaltmaların temel işlevi ekonomik olması ve asıl sözcük ya da sözcük grubuna göre daha kısa olmasıdır.

e-) Var olan sözcüklerin daha dar bir çerçevede yeniden düzenlenmesi de eşanlamlılık oluşturabilir. Cartı çekmek/ölmek, nalları dik-/öl-

f-) Matematik, mantık, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı ile asıl yazı arasında da bir eşanlamlılık vardır. A bir değer ya da sayıyı belirtir, B bir başka değeri belirtir. [178]

Araştırmamızın temel konusu olan KB'de, salt eşanlamlı olarak kabul edilebilecek sözcüklerin genellikle yabancı dillerden alındığı gözlemlenmiştir. Bu durum KB'nin yazıldığı dönem ile alakalıdır. Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun da ifade ettiği gibi Kutadgu Bilig'de Eski Türkçeden farklı özellikler görülmeye başlanmıştır. Bunun sebebini İslamiyete bağlayan araştırmacıya göre bu farklılıklar, dilin yapısında değil sözcük ve terimlerinde gerçekleşmiştir.[179] A. Dilaçar Eski Türkçe sınıflandırması içerisinde değerlendirilen Kök Türkçenin

---

[178]Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 170-171

[179] Ali F. Karamanlıoğlu, "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair", **Türk Kültürü,** KB özel sayısı, sayı: 98, s. 131

öz Türkçe olarak kabul edilebileceğini ancak Uygur Türkçesi dönemiyle birlikte Türkçeye büyük oranda yabancı sözcüklerin girmeye başladığını söylemiştir. Uygur Türkçesi döneminde Türkçe; Çince, Moğolca, Sanskritçe, Toharca, Tibetçe, Sakaca, Soğdakça, Partça, Süryanca, Yunanca ve az sayıda olsa bile Arapçadan sözcük alınmıştır.[180] Kimi Türkologlara göre Eski Türkçe içerisine,[181] kimine göre de Orta Türkçe dönemine dâhil edilen ve KB'nin yazıldığı dönem olan Karahanlı Türkçesi döneminde ise din değişikliğinden kaynaklı olarak dile Arapça ve Farsçadan yeni sözcükler girmiştir. XI. yüzyılda kaleme alınan eserin hem Uygur harfli hem de Arap harfli nüshalarının bulunması, Türklerin yeni bir kültür dairesine girmesine rağmen eski kültürünün kimi özelliklerini devam ettirdiğini gösterir. Karahanlı Türkçesi döneminde, Uygur döneminden gelen sözcüklerin birçoğu Müslümanlık dolayısıyla dilden atılmış ancak bu sefer de Arapçadan ve Farsçadan birçok yeni sözcük dile girmiştir. Ama alınan bu yeni sözcükler dilin genel durumunu bozacak düzeyde değil, sadece ihtiyaç nispetindedir.[182] A. Dilaçar, KB'nin bu yönüyle rahatça okunacak bir eser olduğunu söylemektedir.[183] Karahanlı Türkçesinin sözcük hazinesini değerlendiren A. Dilaçar'a göre Eski Türkçeninkiyle kıyaslandığında bu dönemin dili daha edebî ve daha doyurucudur.

KB'de geçen eş anlamlı sözcükler beyit numaralarına göre şu şekildedir:

Tablo 12

Adın	Öngin (başka)	6465
Ag-	Ediz	733
Agı	Çuz	902
Agı	Kaznak	5368
Agın bol-	Söz açma-	6452
Agır	Küsüş (değerli, nadir)	1835

[180] Dilaçar, **a.g.e.,** s. 52
[181] A. Bican Erilasun'a göre medeniyet çevreleri, din farklılıklarından doğan sözcük hazinesindeki farklılıklar dışında Uygurca ile Karahanlıca gramer bakımından aynı dildir, tek ve ortak bir yazı dilidir. O yüzden Eski Türkçeye dahil edilmelidir.
Ercilasun, A. Bican, Türk Dili Tarihi, Akçağ yay., Ankara 2004, s. 349
[182] Ali F. Karamanlıoğlu, "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair", **Türk Kültürü,** KB özel sayısı, sayı: 98
[183] Dilaçar, **a.g.e.,** s. 51

Agırla-	Açıg bir-	1035
Ajun	Cihan/dünya/alem	88, 93, 114, 125, 1976,
Akı	Közü tok	1964
Alçak	Kodkı (alçak gönüllülük)	703
Amrul	Amul	26
Arka	Yülek	90, 116, 122, 5819
Art-	Tol-	740
Arzu	Tilek	122, 136, 159, 591, 602, 752, 1194, 3000, 3324, 3521, 4935, 5749, 5819,
Asıg	Osug (karşılık, istifade)	1991
Asıg	Tusu/edgü	3258, 3259,
Asıg kıl-	Elig tut-	1198
Asıl	Urug	108
Atım	Alp/kurç (kuvvetli)	1949, 1961,
Av- (toplan-)	Yıgıl-/ Tiril-	2051
Avuçga	Ata	6491
Ayıt-	Sözle- /Til aç- (963)	960,978,
Bag	Beki	2015
Bagır bir-	Yakınlık ula-	3237
Barça	Eksüksüz	4978
Barkın	Keçigli	817
Bedük	Ulug	152
Bedük tut-	Agır tut-	4085
Bedüklük	Ulugluk	153
Bedüt-	Ulug	1001
Beg	İlig/budunka baş	2489, 2166
Belgü	Nişan	1648, 3370,
Berklig til	Agın	970
Bıç-	Kes-	811
Biliglig	Ukuşlug	6452
Bir teg	Talu	825
Bitigçi	Ilımga (katip)	4146
Boş	Azad	2990
Boşug	Açıg	2495
Budun	Kün/halk	1952, 3259,
Budunka baş	Beg	2166
Buşı	Övkelig	850
Buzul-	Yıkıl-	2137
Can tir-	Kök üz-	5383
Canlıg	Tirig	6056
Cefasız	Vefalıg	105
Cevab bir-	Yanut kıl-	1006, 3334,
Çavık-	Atı yadıl-	1928
Çavlug	Külüg	4092
Ebdal	Zahid	3563
Edgü kılınç	Erdem	1957, 1981
Edgü kılınç	Kişilik	2476
Edle- (hürmet et-)	Ülüg kıl-	1646
Elik	Sıgun, muygak, külmiz	79
Emgek	Katıg	2959
Emgek	Tapug	2989
Er	Kişi, yalnguk	685, 865, 866, 905, 910, 977,

		1845, 2438, 2460
Esen	İnçlik, Edgü	1162, 6060, 3198
Esenlik	Tiriglik	1193, 1194,
Eşit-	Tıngla-	4979
Ev	İn	138
Ev kızı	El tegmedik/er yüzü körmedük	4477
Evril-	Tezgin- (dönmek, dolaşmak)/ Çevril-	126, 744
Fitne	Bela/isiz iz	6494
Hakim	Bügü	1198
Hava	Nefs	3342
Hile	Çare/itig/em	1182, 1183,1221
İl	Kend/uluş	1981, 2986, 3215, 3236, 3347,
İlin-	Tut-	664
İsizlik	Yavuz	901
İş	Küdüg	161, 1038,
İş tutguçı	Amil bolguçı	2494
İt-	Tüz-, İtil-	146, 2128, 4038,
Ka kadaş	Adaş	3213
Kadgu	Sakınç/köngül tar kıl-	1241, 3206,3331, 6025, 6183, 6340,
Kala-(tut-, sakla-)	Tut-	3127
Kan-	Teg-	591
Kapuş (yağma)	Karma (yağma)	6482
Kara	Halk	2082
Karangu	Tünerik	383
Kargış	Söküş	5726
Kasab	Tozi (hayvan kesicisi)	5368
Katıg	Tong, berk	1949, 2504
Kesüksüz	Tutaşı	31
Kılavuz	Yezek (öncü)	128
Kılk	Kılınç, yorık, yang, tadu (tıynet, tabiat),	149, 666, 705, 709, 738, 835, 849, 856, 881, 882, 887, 1218, 1225, 1659, 1661, 1931, 1934, 1977, 2444, 2461, 3199, 3542, 3739, 4038, 4500, 5750
Kız	Az	866
Kodkı	Alçak köngül, kiçig köngül	2121, 2475,
Kor	Yas	3355
Köçütçi	Keçer kün	3788
Kögüz ker-	Egin kötür-	5326
Kök	Ul, urug	821, 4476
Köngül bas-	Arzu hava bekle-	5759
Köngül bir-	Sev-	1172
Köni	Tüz, çın, bütün (doğru, dürüst, sahih)	393, 807, 863, 868, 873, 2010, 2038, 3128, 4060, 4145, 5330, 6460
Kör-	Bak-	605, 790, 3338,
Körk	Mengiz	733
Közsüz	Karagu	178
Kul	Tapugçı, Esir	590, 2479
Kul bol-	Boyun bir-	6476
Kul kıl-	Tutgun bol-	3345
Kur (rütbe)	Orun	4077
Kurug sözle-	Aybet tili	3348

Kut	Kıv/devlet	2105, 2446,
Kü	Çav	86, 102, 2060, 6502
Küç	Basınç	3209
Külüg	Çavlıg	2083
Kür	Yüreklig/azıglıg (cesur, gözü pek)	2038, 2054
Küven-	Tayan-(4091)	4090
Küvezlik	Ulug köngül	2115
Mang- (adım at-)	Adak ur- (3324)	3325
Mengiz	Bediz	96
Mung	Tak	391
Munu	Unu (işte)	1161, 6499
Neng	Hazine/tavar/mal	1189, 2057, 3563,
Okşag	Mengzeg	16
Orunsuz	Münkalib	743
Ot	Em	1199, 2002, 6068,
Oyun	Büdig (oyun, raks)	6025
Ördüm	Ködrüm, talu	1963, 900, 2075, 3150
Ödür-	Seç-, adır-	148, 385, 3534, 6019, 6031,
Ög	Ukuş	1954
Ögdi	Sena	2,
Öküş	Tümen/telim/idi/artuk/ked	2, 166, 171, 172, 177, 758, 761, 868, 1009, 1592, 2148, 2150, 2446, 3591,
Ölüp yatguçı	Barguçı	5339
Örkle-	Bekle-	2016
Örüglük (sükunet)	Amulluk (sakinlik)	1988
Öt (öğüt)	Erig (nasihat, öğüt)	3733, 4939,
Ötüg	Sav	4043
Ötün-	Kol-	85
Özü tıda tut-	Köngül bas-	6181/6182
Ra'iyyet	Budun	5728
Sabır kıl-	Serin	587
Sak	Odug	2014
Sakın-	Yıra-	726
Sakınç	Mung	1216
Sakınuk	Odug	3146
Sakınuk (takva sahibi)	Arıg kılk	1985
Sıgıt	Yıgla-	1276
Sırrı bek tut-	Sözüg çıkarma-	4146
Silig bol-	Tüzün bol-	4140
Söz	Mesel	110
Suret	Bediz, yüz	20, 104
Sü	Erat	2044
Ta'at	Tapug	362, 3232, 3241,
Tang	Tangsuk	794
Taş	Korum (kaya)	830
Teng- (havaya yüksel-)	Örle-(yüksel-)	6036, 6064,
Terken	Hakan	115
Tın	Nefes	1213
Tınmadın	Tün kündüz	3754
Ti-	Ay-	353, 613

Tile-	Arzula-/kol-/üstik-	898, 922, 4487, 4492,
Tilek	Umunç	6504
Tilin bekle-	Söz katıg tut-	4041
Tir-	Yumıt-	719
Tiril-	Yaşa-	6288
Tolu	İrilmez	2005
Tonan-	Bezen- /itin-	67, 3540,
Törü	Toku (düzen, töre)/öngdi (kanun, adet)	1643, 1931, 2111, 2497, 3739, 4026, 4038, 5737, 6492
Törüt-	Yarat-	127
Tözü	Barça/tüz	24, 832, 857, 887, 6480,
Tusul-	Asgı bol-/ Yara-	856, 3237
Tut-	Yet-	722
Tut-	Sakla-	2142
Tuyu-	Tüke-	5362
Tüke-	Alkın-	114, 189, 3782,
Tükel	Kamug/bütün/tözüg	116, 614, 891, 1653, 4901
Tümeng ming	Sansız	21
Tüp	Asıl/kök/urug	999, 2132, 2437, 4488,
Tüzün (asil)	Silig	4058
Uç-	Yilkür-	74
Udıma-	Usanma-	3786
Udımaz	Odug	17
Ugan	Bayat/idi/ilahi	2, 124, 2158, 3520, 3741, 6501
Uk-	Bil-	1942
Ukuş	Ög/ Ukuşlug	387, 1178, 1993, 3200,
Ulı-	Köngül bert-	6181
Ulı-	Artuk sıgıt kıl-	6182
Ulıt-	İnç ıdma-	5738
Uruglug	Tarıglıg	4496
Urun-	Tokın- (vur-, döğün-)	6292
Uvut	Silig kılık	2006
Uvutlug	Sakınuk	4476
Uzun	Kiç	2489
Uzun il yi-	Ajun yi-	1929
Vakt	Kün	1213
Yakın	Yaguk/yaklık	817, 3335,
Yakınlık	Yagukluk	6468
Yalnguz	İşsiz	3361
Yan-	Ag-	6065
Yandru	Yana	738
Yaragsız	Tengsiz	4122, 4478
Yarut-	Togur-	383
Yaş tüket-	Tiriglik yi-	6053
Yat	Baz/adın	2495, 3336,
Yava	Tengsiz	986
Yavalık	Boşlag	708, 4061
Yavuz	Yunçıg (kötü, düşkün)/yaragsız	704, 2062, 4061,
Yayıg	İrsel	3533, 3542,
Yayıklık	İrsellik	715
Yıgla-	Közün kurutma-	1239
Yıpar	Kin, yıd	71, 98
Yit-	Kit-	890
Yol	Yorık	6497

Yumıt-	Yıgıl-	3008
Yüg	Kanat	1934
Yüz evür-	Yitür-	3203

Yukardaki tablo, KB'deki yirmi beş bölüme dayanılarak oluşturulmuştur. Bu bölümlerdeki eşanlamlı ya da yakınanlamlı sözcükler özellikle açıklamaya ihtiyaç duyulan ve genel bilgilerin verildiği bölümlerde yer almaktadır. Ay Toldı-Kün Togdı, Ay Toldı-Ögdülmiş, Kün Togdı-Ögdülmiş, Ögdülmiş-Odgurmış, Odgurmış-Kün Togdı arasında olaylara ya da durumlara ilişkin olarak geçen konuşmalarda ve olayların hikâye edildiği bölümlerde çok fazla eşanlamlı sözcükye ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür. Örneğin Odgurmış'ın hastalanarak Ögdülmiş'i çağırdığı bölümde olay, hikâye üslubu içerisinde anlatılmıştır. "*Günlerden bir gün Ögdülmiş, başını yatağa koyup uyumak üzere iken (5953), birinin kapıda gürültü ettiğini ve yüksek sesle bağırdığını duydu ve git bak, diye acele birini gönderdi. (5954).*" Karşılıklı konuşmalarda da kimi zaman öğüt ya da genel bir bilgi verilmeyip bir durum ya da olay anlatıldığı için eşanlamlı sözcüklere çok fazla ihtiyaç duyulmamıştır.

Tablodaki eşanlamlı sözcükler incelendiğinde bu sözcüklerin bölümlerin içeriği ile ilgili ipucu vermediği görülecektir. Ancak kullanılan bu eşanlamlı ya da yakın anlamlı sözcükler, beyitlerde aynı sözcüğün yinelenmesine engel olarak beyitlerin anlam alanın genişletilmesini ve beyitlerin daha ahenkli olmasını sağlamıştır. Metnimizde geçen eşanlamlı sözcüklerin özellikleri şu şekildedir:

1- Birebir eşanlamlı olarak görünen sözcüklerden biri ya da her ikisi de yabancı dillerden alınmış olabilir. Ögdi/sena, ugan/bayat, ajun/cihan, ta'at/ tapug, cevap/yanut, söz/mesel, kılavuz/yezek, sabır kıl-/serin bol-, kul/tapugçı, yalnguk/kiş, yavalık/boşlag, yayıklık/irsellik, buşı/övkelig, talu/ödrüm, isizlik/yavuz, agı/çuz, hile/çare/itig, neng/hazine, hakim/bügü, tın/nefes, vakt/kün, belgü/nişan, budun/kün, il/kend, örüglük (sükunet)/amulluk (sakinlik), sak/odug, kara/halk, kut/kıv, iş tutguçı/amil bolguçı, yat/baz (yad, yabancı), boş/azad, tuş/teng, asıg/tusu, budun/halk, kor/yas, bitigçi/ılımga, kasab/tozi (hayvan kesicisi), agı/kaznak,

ra’iyyet/budun, aşnu/oza (önce, evvel), oyun/büdig, canlıg/tirig, kapuş/karma, ilahi/idi, kü/çav, ajun (Soğdakça)/cihan, hava/nefs, ebdal/zahid.

*öküş **ögdi** birle tümen ming **sena***
***ugan** bir **bayat**ka angar yok fena (KB 2)*
“Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamt ve binlerce sena olsun; ona fanilik yoktur.”

Sena ve ögdi sözcükleri aynı anlama gelmektedir. Ancak buradaki eşanlamlılığın sebebi ‘ögdi’nin Türkçe ‘senâ’nın Arapça olmasıdır. Öküş ve tümen ming arasındaki eşanlamlılık ise birbirinin anlamını kapsama, birbirlerinin altanlamlısı olma şeklindedir. Yine aynı beyitte ugan ve bayat sözcükleri Tanrı yerine kullanılmıştır. Aynı beyitte birden çok eşanlamlı sözcük kullanılmasının temel sebebi Tanrı’nın büyüklüğüne vurgu yapmaktır. Yazar bunu ortaya koyabilmek için göstereni farklı ancak gösterileni aynı sözcükleri kullanmıştır.

*kitabka bitindi bu **hakan** atı*
*Bu at mengü kaldı ay **terken** kutı (KB 115)*
“Bu hakan adı kitaba geçti, ey devletli hükümdar, bu ad ebedi kaldı.”

Birinci mısrada kullanılan hakan ile ikinci mısrada kullanılan terken sözcükleri eşanlamlı olarak düşünülmüştür; ancak aynı sözcüğü tekrar etmek yerine gösterileni aynı ama göstereni farklı olan bir sözcük tercih edilmiştir. Bu sözcüğün tercih edilme sebeplerinden bir diğeri de terken sözcüğü ile kut sözcüğü arasındaki ses uyumudur. Aliterasyon bakımından düşünüldüğünde, terken sözcüğündeki ünsüzlerin ahengi sağlama konusunda hakan sözcüğünden daha elverişli olduğu görülecektir.

***budun** inçke tegdi itildi ili*
*Du’a birle tınmaz **ra’iyyet** tili (KB 5728)*
“Halk huzura kavuştu ve memleket işleri düzene girdi, halk durmadan sana hayır dua etmektedir.”

Eşanlamlı olarak kullanılan budun (halk, ulus, kavim) ve ra’iyyet sözcükleri her ne kadar bire bir eşanlamlı görünse de ra’iyyet sözcüğü, budundan farklı olarak bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk için kullanılmaktadır. Hükümdar sıradan insanları huzura kavuşturarak kendi idaresi altında bir araya getirmiştir. Ra’iyyet sözcüğü sadece halkı anlatmak için kullanılmamış hükümdarın yönetimine de gönderimde bulunmuştur. Ayrıca raiyyet sözcüğünün kullanılması ile beyitin vezni tamamlanmıştır.

***örüglük amulluk** bolur begke körk*

Bu beglik işinge bu ol bagu örk (KB 1988)
"Sabır ve sükunet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir."

Örüglük sözcüğünün de amulluk sözcüğünün de anlamı sükûnettir. Beyin en önemli meziyetlerinden biri de aceleci olmamak, işlerini sükûnetle yapmaktır. Sükûnetin anlamını ve önemini vurgulamak için bu anlamı taşıyan iki sözcük aynı beyitte yinelenmiştir. Bu bölümün diğer beyitlerine bakıldığında akıl, bilgi ve anlayışın sükûnet kavramı ile birleştirildiği görülecektir. KB'de sükûnetin bir bey için önemi şu şekilde geçmektedir: *Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur. (KB 1996); Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç, bunlar bilgisizlik alemetleridir. (KB 1997),*

2- Eşanlamlı olarak kullanılan sözcüklerin her ikisi de köken itibariyle Türkçeden alınmış olabilir. Tonan-/bezen-; in/ev; ödür-/seç-; bedük/ulug; ti-/ay-, karangu/tünerik; ukuş/ög; köni/tüz; tir-/yumıt-; evril-/çevril-; bıç-/kes-; er/kişi; tile-/arzula-/kol- (898); ayıt-/sözle-; ot/em, itig/em, atım(kahraman/alp/kurç(kuvvetli); sü/er at; kür/yüreklig, beg/ilig, boşug(ihsan, bağış)/açıg(ihsan, bağış); yumıt-/yıgıl-; tusul-/yara-; öt/erig (nasihat, öğüt); it-/tüz-; ötüg/sav, tuyu-(bit-)/tüke-; kargış/söküş; tiril-/yaşa-.

*bu ay burcı sertan bu ev **evrilür***
*Evi **evrilür** hem özi **çevrilür** (KB 744)*
"Ayın burcu Seretan'dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner."

Dönmek anlamında kullanılan evril- fiili beyitte iki kez tekrar edilmektedir. Aynı sözcüğün tekrar edilmesi şiirlerdeki ahengin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir ancak evril- fiilinin üç kez tekrar edilmesi beytin basitleşmesine sebep olacaktır. Bu yüzden beyitte aynı anlama gelen çevril- fiili kullanılmıştır. Böylece ayın dönme eylemine vurgu yapılmıştır.

*biçek teg **bıçar** men **keser** men işig*
Uzatmaz men da'vi kılıglı kişig (KB 811)
"Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam."

Bıç- ve kes- fiileri aynı anlama sahip olmasına rağmen bir arada kullanılmıştır. Kesmek fiili hükümdarın adaletine gönderim yapmaktan başka veznin tamamlanmasına da hizmet etmektedir.

bedütgey tilin köngli nengke bolup
*Kötürgü kerek neng **tilese kolup** (KB 4492)*

"O malına güvenerek dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder."

Aynı mısra içerisinde kullanılan tile- ve kol- fiileri, hem veznin tamamlanmasında hem de bir önceki mısranın sonundaki bolup sözcüğüyle (kolup) kafiye oluşturmada önemli bir yere sahiptir.

3- Bazı sözcükler arasında birebir eşanlamlılık bulunmaz. Beyitlerde yakın anlamlı sözcükler arasında bir eşanlamlılık söz konusu olabilir. Ayrıca geniş bir anlam alanına sahip olan sözcüklerden biri diğer sözcüğün de anlamını içerebilmektedir. Yani sözcükler arasında birbirinin altanlamlısı olma durumu söz konusudur. Yakınanlamlılığın ya da eşanlamlılığın metinlerde kullanılmasının temel sebebi, verilen içeriğin olası her yönünü ortaya koymaktır. Uç-/yilkür- (uçuşmak), elik/sıgun, muygak/külmiz, ötün-/kol-, evril-/tezgin-(dönmek, dolaşmak), yarut-/togur-, mung/tak, kan-/teg-, kör-/bak-, ilin-/tut-, tut-/yet-, sakın-/yıra-, art-/tol-, barkın(yolcu)/keçigli, taş/korum (kaya), kız (nadir) / az, yit-/kit-, yava/tengsiz, tüp/asıl, esen/edgü, sakınç/mung, edle-/ açıg ülüg kıl-, emgek/yük, uk-/bil-, ukuş/ög, akı/közü tok, bag/beki(kilit), bekle-/örkle-, av- (toplan-)/tiril-/yıgıl-, buzul-/yıkıl-, tut-/sakla-, kul/esir, uzun/kiç, kala-(tut-, eşit-/tıngla-, sakla-)/tut-, esen/inçlik, yüz evür-/yitür-(ikisi de uzaklaşmak anlamında kullanılmıştır), küven-/tayan-, kur/orun, tengsiz/yaragsız, uvutlug/sakınuk, yan-/ag-, urun-/tokın-(vur-, döğün-, çal-), biliglig/ukuşlug, avuçga/ata, fitne/bela, tilek/umunç

kökiş turna kökte ünün yangkular
*Tizilmiş titir teg **uçar yilkürer** (KB 74)*
"Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağrışıyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar"

Bu beyitte uç- ve yilkür- fiillerinin bir arada kullanılmasının sebebi, beyitteki kafiyenin yakalanmak istenmesidir. Aslında birbirine yakın anlamlı olarak kullanılan bu fiillerde az da olsa bir anlam farkı vardır. Yilkür- işteşlik, birlikte yapma anlamı ifade etmekte aynı zamanda yangkula- sözcüğü ile de beytin kafiyesini oluşturmaktadır.

*törütti **ödürdi seçü** yalngukug*
Angar birdi erdem bilig ög ukug (KB 148)
"Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi."

Sözlükte anlamı seçip ayır- olarak verilen ödür- fiili ile seç- fiili aslında birbirine yakın anlamda kullanılmıştır. Ödür- fiilini seç- fiilinin üstanlamlısı

olarak değerlendirmek mümkündür. Tanrı'nın yaratıcılığının nasıl gerçekleştiği, insanoğlunun diğer canlılardan neden ayrıldığı beyitlerde kullanılan eşanlamlı ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarı ile ortaya koymuştur.

*eşitti ilig söz tükel **tıngladı***
*Sözüngni **eşitti** öküş tengledi (KB 4979)*
"Hükümdar bu sözleri işitti, hepsini dinledi, sözünü duydu ve uzun uzun düşünüp taşındı."

Eşit- ve tıngla- fiileri ortak anlam alanına sahip sözcüklerdir. İkisinde de sesin kulak tarafından duyulması söz konusudur. Söylenen bir söz ses olarak kulak tarafından algılanabilir ancak içeriğine dikkat edilmeyebilir. İçeriğine de -dinleyici tarafından- dikkat edildiği, söylenenlerin algılandığı, anlaşıldığı tıngla- (dinle) fiili ile ortaya konur.

4- Eşanlamlı olarak görünen sözcüklerden birine olumsuzluk eki getirilmek suretiyle sözcükler arasında anlam birliği sağlanmıştır. Udımaz/odug, tümen ming/sansız, kesüksüz/tutaşı, cefasız/vefalıg, közsüz/karagu, orunsuz/münkalib, yıgla-/közün kurutma-, tolu/irilmez, yavuz/yaragsız, tınmadın/tün kündüz, barça/eksüksüz, ulıt-/inç ıdma-, yava/tengsiz, yalnguz/işsiz

kalı mundag erse bilip sözle söz
*Sözüng bolsu **közsüz karaguka** köz (KB 178)*
"Mademki böyledir sözü bilerek söyle, sözün gözsüzlere körlere göz olsun."

Bu beyitte kullanılan közsüz sözcüğü aslında karagu sözcüğünün açıklayıcısı olarak kullanılmıştır. Ancak karagu(kör) sözcüğünün anlam alanı içinde gözü olmayan anlamı da bulunduğu için közsüzün görevinin beyitteki aliterasyonu sağlama olduğunu söylemek mümkündür. "K" ve "z" ünsüzü beyitte en sık tekrar edilen sestir ve bu sayede beyitteki ahenk sağlanmıştır.

*tapın bir bayatka tuşı **tınmadın***
***Tünün kündüzün** bul açıglıg kapug (KB 3754)*
"Durup dinlenmeden bir Tanrı'ya tapın, gece- gündüz açık olan bu kapıdan şaşma."

Tın- fili olumsuzluk eki almadan dinlen-, nefes al- anlamlarını taşır, olumsuzluk eki ile durmadan, daima, dinlenmeden anlamları ile ikinci mısrada geçen tünün kündüzün sözcük grubunun eşanlamlısı hâline gelmiştir.

sening ornungka bir isiz ornagay
*Budunug **ulıtgay** bir **inç ıdmagay** (KB 5738)*
"Senin yerine bir kötüsü geçer ve hiç kimseye rahat ve huzur yüzü göstermez."

Rahat, huzur içinde, müsterih anlamlarına sahip olan inç sözcüğü, bu hâliyle ulı- filinin karşıtanlamlası olma özelliği gösterirken birleşik fiil grubu oluşturduğu ıd- fiiline eklenen olumsuzluk eki sayesinde ulı- fiiliyle ortak anlam alanına sahip olmuştur.

5- Eşanlamlı ya da yakın anlamlı olan sözcükler, anlamı kuvvetlendirmek için beyitlerde ikileme şeklinde yer alabilmektedir. Arzu tilek; arka yölek; kılınç kılk; kılk yang; köni çın; kadgu sakınç; ukuş ög; öküş telim; ka kadaş; törü toku; çın bütün, adır- ödür-; ot em; tüke- alkın-; iş küdüg, yavuz yunçıg; yakın yaguk, öngdi(kanun, adet) törü, yüg (kuş tüyü)/kanat

*takı ma negü erse **arzu tilek***
*Bayat ok bolu birsü **arka yülek** (KB 122)*
"Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona daima arka ve destek olsun."

KB'de görülen bir diğer özellik de yakın anlamlı ya da eşanlamlı sözcüklerin ikileme olarak kullanılmasıdır. Arzu/tilek ve arka/yülek sözcükleri hem vezni tamamlamak hem de anlamı pekiştirmek amacı ile bir arada kullanılmıştır.

*kümüş işke tutsa **tüker alkınur***
Sözüm işke tutsa kümüş kazganur (KB 189)
"Gümüşü bir işe sarf edersen biter, tükenir, sözümü işe sarf edersen gümüş kazanılır."

Bitme eylemini daha vurgulu söylemek ve alt mısrada geçen kazganur fiiliyle kafiye oluşturmak için tüke- ve alkın- fiilleri birlikte kullanılmıştır.

6- Beyitlerde nadir de olsa aynı sözcük türüne dahil olmayan sözcüklerin bir arada kullanılması söz konusudur. ediz(yüksek)/ag-(yüksel-), bedüt-/ulug, sıgıt/yıgla-

neteglikke kirme küdezgil köngül
*barınga bütün bolgıl **amrul amul** (KB 26)*
"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet, varlığına inan sükun ve huzura kavuş. "

Beyitte geçen amrul-(süküna kavuş-) sözcüğü fiil sınıfına amul (sakin, yavaş) sözcüğü ise isim sınıfına dahildir. Her ne kadar bu iki sözcük farklı sözcük sınıfına dahil olsa da amul sözcüğünün anlamı, amrul- fiili içerisinde mevcuttur ve sanki amul ismi huzur anlamıyla amrul- fiiline bağlanmıştır.

7- Tek bir sözcüğün eşanlamlısı olarak bir sözcük grubu verilebilir. talu/bir teg, tusul-/asgı bol-, ayıt-/til aç-, agın / berklig til (dilsiz); agırla-/açıg bir-; sev-/köngül bir-, çavık-/atı yadıl-; erdem /edgü kılınç; sakınuk (takva sahibi)/arıg

kılk; kodkı/alçak köngül/kiçig köngül; beg/budunka baş; kişilik/edgü kılınç; mang-(adım at-)/adak ur-; köçütçi/keçer kün; ulı-/artuk sıgıt kıl-; küvezlik/ulug köngül; uvut/silig kılk;

takı tilve munduz kişi bu bilin
***Ayıt**madı beglerke **açsa tilin** (KB 963)*
"Yine bil ki kendisine bir şey sorulmadan beylerin huzurunda konuşan adam da deli ve ahmaktır."

Ayıt- ve til aç- sözcükleri aynı anlam alanına sahiptir. İkisinin de ortak anlam alanı konuşmaktır ancak aynı cümle içerisinde hem cümlenin farklı bir ögesi olmuş hem de biri sormak diğeri cevap vermek anlamını karşılamıştır. Bu sözcükler arasında eşanlamlılıktan ziyade ortak kavram alanına ait sözcük olma özelliği vardır.

*mini ardı dünya okıdı **seve***
***Köngül birdim** erse irikti ive (KB 1172)*
"Dünya beni aldattı; severek yanına çağırdı; ona gönül verdim, fakat benden çabuk bıktı."

Sevgi ve bağlılık duymak anlamlarını taşıyan sev- fiilini, iki sözcük -köngül bir- bir araya gelerek ve deyimleşerek karşılamıştır. Böylece anlamda ve beyitteki ahenkte bir zenginlik oluşmuştur.

*tükel **beg** bolur bu **budunka başı***
Anıngdın bulur tegme edgü kişi (KB 2166)
"Böylesi, mükemmel bir bey ve halka baş olur; insan ondan her türlü iyilik bulur."

Halkın başında bulunan, onları yöneten kişiye bey denir. Budunka baş, aslında beyin açıklayıcısı durumundadır.

***ulıma** köngül bertme minde basa*
Köngül bas dua kıl katıglan usa (KB 6181)
"Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme, mümkün mertebe kendine hakim olmaya çalış ve bana dua et."
***sıgıt kılma artuk** tıda tut özüng*
Bu işni bayat ıdtı kesgil sözüng (KB 6182)
"Fazla ağlama, buna mani olmaya gayret et; bu Tanrı'nın emridir; işte bu kadar."

6181 ve 6182. beyitleri birlikte düşünmek gerekir. KB her ne kadar anlamı kendi içinde tamamlanan beyitler hâlinde yazılsa da beyitler arasında bir konu birliği söz konusudur. 6181. beyitteki ulı- (inlemek, feryat etmek) fiili çok fazla üzülmeyi ve ağlamayı karşılamak üzere kullanılmış, artuk sıgıt kıl-fili de bir önceki beyitte geçen bu sözcüğün açıklayıcısı olmuştur. Bu iki beyitin tamamı da anlam yönünden özdeştir.

8- Sözcük ya da sözcük gruplarının mecaz anlam kazanması yoluyla eşanlamlılık oluşturulmuştur. Agır/küsüş; emgek/katıg; emgek/tapug; sakınuk/odug; uruglug/tarıglıg; udıma-/usanma-; KB'de deyimleşmiş birtakım sözcüklere rastlanmıştır. *Deyimleşmiş sözler, belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen birden çok söz ya da söz gurubunun anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanılışlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmasıdır.*[184] Söz varlığının genişletilip zenginleştirilmesinde deyimleşmiş sözlerin oldukça önemli bir görevi vardır. Deyimleşme ya anlam kayması ya da kalıplaşma yolu ile oluşur. uzun il yi-/ajun yi-, bagır bir-/yakınlık ula-, el tut-/yüle-(destek olmak), tutgun bol/ kul kıl-, kurug sözle-/aybet tili (dedikodu yap-); köngül til kiçig tut-/kodkı bol-; tilin bekle-/söz katıg tut-; bedük tut-/agır tut-; silig bol-/tüzün bol-; sırrı bek tut-/sözüg çıkarma-; el tegmedik/er yüzü körmedük; kögüz ker- (kibirli ol-)/egin götür- (mağrur ol-); can tir-/kök üz-; köngül bas-/arzu hava bekle-; yaş tüket-/tiriglik yi-; özü tıda tut-/köngül bas-; agın bol-/söz açma-, kul bol-/boyun bir-.

budunka tusulgıl mungınga yara
*Kadaşka **bagır bir yakınlık ula** (KB 3237)*
"Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç."

Yakınlık ula- deyimi, bir nevi bagır bir- deyiminin açıklayıcısı olarak kullanılmıştır. Bu deyimler salt eşanlamlı sözcükler içerisinde değerlendirilemez ancak beyitteki yakınlık göstermenin anlam alanının genişletilmesine hizmet eder.

negü asgı ahır ajun tirdüküng
*Ecel **can tirer** kör **üzer** bu **köküng** (KB 5383)*
"Bu dünya malını toplamanın nihayet faydası nedir; bak ecel can toplar ve senin kökünü kazır."

Ecelin can alması, ölüm anlamında kullanılan 'can tir-' Türkiye Türkçesinde de kullandığımız ve yok etmek anlamını taşıyan 'kök üz-' (kökünü kazı-) deyimiyle ortak anlam alanı oluşturmuştur. Her ikisinin ortak anlam alanı ölümdür. Ölümün derecesini göstermek, kuvvetlendirme yapmak amacı ile bu iki deyim bir arada kullanılmıştır.

---

[184] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 175

1. 1. 2. 1. 3. Aynı Kavram Alanından Sözcüklerin Kullanılması

Göstergenin gösterilen yönü ile ilgili olan kavram alanında, kavramların birbirine yakın nitelikleri ve ortak özellikleri geçerlidir. Dilde bir kavramın oluşmasında, insanların tecrübelerine, kişisel deneyim ve gözlemlerine göre çevrelerindeki nesneleri bir soyutlama sonucu dile dönüştürmesi söz konusudur. İnsanlar çevrelerindeki nesnelere, olaylara, oluş ve hareketlere isim verirler. Dilin tanımını yapan Reşit Rahmeti Arat'a göre dil, insanlığın asırlardan beri elde ettiği tecrübeleri içine alan, içinde bilgi hazinelerini saklayan ve bunu nesilden nesle aktaran, bir milletin uzun tecrübelerine dayanan mefhumları sözcük ve tabirler şeklinde kalıplara sokan ve böylece millî düşünce faaliyetini düzenleyen bir anlaşma aracıdır. [185] Buna göre insanların düşünce faaliyetlerinin düzenlenebilmesi, fikirlerin çağrışımları ve bu fikirlerin birbiriyle ilişkilendirilmesini dil sayesindedir. Bellek, duygular ve karmaşık zihinsel olaylar, çağrışım yasaları ile açıklanabilir. Olayların zamanda ve mekânda izleşik olmaları, olayların doğal olarak birbirini izlemesi, aralarında rasyonel izlerliğin olması yoluyla çağrışımlar kurulur. Bulut fikri yağmur fikrini, öğretmen fikri okul fikrini izler. [186] Bu sözcüklerin birbirini hatırlatmasını hayatın gerçekliği olarak açıklayan Gülcan Bostancı'ya göre bu sözcükler birbirleriyle ilişki ve birliktelik içindedir. İnsan beyni gerçekliği kaydederken birini, diğerinden bağımsız anlamlandırmaz. Gerçekliğin ögeleri, birbirleriyle ilişkileri ve bağlantıları doğrultusunda deneyimin ve zihinsel gerçekliğin bir parçası olurlar.[187] İnsanın bir sözcüğü öğrenmesi, anlam(lar)ını zihnine yerleştirmesi diğer sözcüklerden bağımsız olarak gerçekleşmediği için sözcükler, sözlüklerdeki anlamıyla, tek başına düşünülemez. Sözcüklerin yer aldığı bir bağlam vardır ve o sözcük çoğunlukla bir bağlam içerisinde öğrenilir. Özellikle soyut kavramların öğrenilmesi sırasında bir bağlama ihtiyaç duyulur. Bu durumu Schwanenflugel, Harnishfeger ve Stowe şu şekilde izah eder: *Soyut*

---

[185] Reşit Rahmeti Arat, "Dil Meseleleri ve Türk Dili", **Makaleler** Cilt I, Ankara 1987, s. 327
[186] Sirel Karakaş, **Beden-Zihin Sorunundan Beyin-Biliş İlişkisine:** Felsefeden Pozitif Bilimlere, Beyin ve Nöropsikoloji: Temel ve Klinik Bilimler, Ankara Çizgi Tıp Yay. S. 8-9
[187] Gülcan Çolak Bostancı, **Çağrışımların İzinde Zihniyetler,** Alt kitap, PDF dosyası, s. 45 (erişim) http://www.altkitap.com.

kavramlar, zihindeki bağlam içinde daha kolay bir çağrışım oluşturur. Bağlam olmadan soyut kavramlara ait verilerin geri gelmesi zorlaşır. Somut sözcükler daha kolay ve hızlı hatırlanır, çünkü daha fazla zihinsel girdiye sahiptirler. Hatırlamak da geçmiş girdilerle ilgilidir.[188] Her ne kadar kavramlar insanların yetiştiği çevre, birikimleri ve ruhsal yapısına göre farklılık gösterse de aynı dili paylaşan insanlar arasında çağrışımlar, birebir olmasa da, büyük oranda aynıdır. Sassure'ün öğrencisi Bally'e göre göstergelerin bir çağrışım alanı vardır. İnek sözcüğü boğa, dana, boynuzlular, böğürmek, geviş getirmek, çift sürmek, saban, boyunduruk, güç, sabır, dayanıklılık, ağırlık ve pasiflik gibi ögeleri düşündürtmektedir.[189] İnsanoğlu dil edinme sürecinde bir kavramın yalnızca adını ve anlamını öğrenmekle kalmaz, öğrendiği o nesnenin ilgili olduğu diğer kavramları da edinerek zihninde bir sınıflandırma yapar. O sözcük söylendiği anda da o nesne ile aynı sınıftan olan diğer sözcükleri hatırlar. Yapılan bu sınıflandırmada kavramlar zihinde birbirinden soyutlanmış şekilde değil birbiri içine geçmiş şekilde yer alır. Çağrışımlar, deneyim ve içinde yaşanılan kültürün izleriyle zihne kodlandıkları için, zihinde bir sözcüğün uyanması demek, bir yaşam biçiminin, deneyimler silsilesinin yeniden canlanması demektir.[190] Doğan Aksan bu konuyla alakalı şöyle bir örnek verir: harman göstergesi yalnızca ekin başaklarının saplarından ayrılma işinin yapıldığı yeri anlatmaz; buğday yığınları, döven, döveni çeken hayvan, onları güden insan, sarı bir renk vb. tasarımları da uyandırır.[191] Bir dildeki söz varlığına bakıldığında birçok sözcüğün birbiriyle bağlantısı olduğu ya da birbirini hatırlattığı görülecektir. Dildeki bir kavrama, bir olaya, bir varlığa karşılık olarak kullanılan sözcükler birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Saussure'ün de dediği gibi bir gösterge zihne anlamlarıyla ve göstergeyle ilgili yaşantılarla işlenmektedir.[192] Bir sözcük kimi zaman

---

[188] Schwanenflugel, Paula; Harnıshfeger, J; Stowe, Katherine; Randall W.; "Context Availability and Lexical Decisions for Abstract and Concrete", **Journal of Memory and Language 27**, Academic Press 1988, s. 518

[189] Doğan Aksan, **Anlambilim,** Engin Yay., Ankara 1997, s. 37

[190] Gülcan Çolak Bostancı, **Çağrışımların İzinde Zihniyetler,** Alt kitap, PDF dosyası, s. 45 (erişim) http://www.altkitap.com.

[191] Doğan Aksan, **Anlambilim,** Engin Yay., Ankara 1997, s. 53

[192] Ferdinand Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri** (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul 1998

çağrıştırdığı diğer sözcüklerle birlikte bir zihniyeti, bir görüşü, bakışı, duyuşu ele verir.

Metindeki anlamın ortaya konması ve metnin yorumunun doğru yapılabilmesinde en büyük ipuçları sözcüklerdir. Bunun için anlambilimde iki terim ayrı iki işlevi yerine getirir. Sözcüklerin gerçek anlamlarına dayanılarak sözcük alanları; yan anlamlarına ve çağrışımlarına dayanılarak da sözcük ağları oluşturulur. Sözcük alanları metnin konusunu ortaya koyarken, sözcük ağı metnin yorumlanmasına olanak tanır. Ayrıca sözcük ağlarının tespiti yazarın amacı ve duyguları hakkında da okuyucuya fikir verir. [193]

KB'de kullanılan sözcüklerin ait olduğu kavram alanlarının belirlenmesi, eserin türü, yazılış amacı ve mesajının tespit edilmesinde oldukça önemlidir. Her sözcük, aynı gerçeklik alanına ya da aynı fikre işaret eden sözcük kümelerine sahiptir veya bir sözcük kümesine aittir. Bir kavramın çevresinde kümelenen sözcükler bir sözcük alanı oluşturur. Oluşan sözcük kümeleri de metnin temasının tespit edilmesinde önemli bir görev üstlenir. KB bir ahlak kitabı olduğu ve okuyucusuna İslamî temelli birtakım öğütlerde bulunduğu için seçilen sözcükler aşağıdaki mesajları okuyucuya iletme amacına hizmet eder.

1- Tanrıya bağlı bulunma, ölümü ve ahireti unutmama
2- Akıl ve bilgiye değer verme, çocukları okutma, dinlemek ve okumakla bilgi edinme
3- Her işte doğruluk arama, temiz düşünce sahibi olma
4- Dünyaya ve geçici zevklere düşkün olmama
5- Dile, boğaza, nefse hâkim olma
6- Zor kullanmaktan, hırsızlıktan, yalandan, içkiden, haksızlıktan, kaba sözden, dedikodudan, gevezelikten, acelecilikten kaçınma
7- Sabırlı, cömert, hayırsever olma, yapılan bir iyiliğe karşılık beklememe
8- Disiplin, doğru yasa, düzen ve adalet sağlama
9- İffet ve namusa sımsıkı bağlı kalma

[193] Soner Akşehirli, "Kelime Alanları ve Kelime", s. 2 http://www.ege-edebiyat.org

10-Kötü arkadaş edinmeme ve bozguncular katılmama
11-Büyüğe ve kadına saygı, çocuklara şefkat, hizmetçilere de insaf gösterme
12-Gelenek ve göreneklere bağlı bulunma
13-Her işte ılımlı davranma
14-Hesaplı iş görme
15-Daima ağır başlı, tok gözlü, alçak gönüllü olma,
16-İyi ad bırakmaya çalışma

Yukarıdaki öğütler 85 bölüm hâlinde yazılan KB'nin birçok yerinde ya aynen ya da ufak değişikliklerle tekrar edilir. Kitabın yazılış amacını yazar şu şekilde ifade eder:

Kayu türlüg erse yorıkıng yolung
Ayu birdim azrak bekütgil ulug (KB 6497)

"Nasıl hareket edeceğini ve hangi yola gideceğini bir parça izah ettim; sen buna göre hareket ederek, hayatına esaslı bir temel kur."

Bu ol din yolı hem bu dünya yolı
Bu yolça yorı yolda azma ulı (KB 6498)

"Bunlardan biri din yolı, biri de dünya yoludur; bu esaslı yoldan şaşma"

Din yolunun ve dünya yolunun gereklerini dile getiren yazar bu bilgilerin pekişmesi amacıyla aynı ifadeleri birçok bölümde tekrar eder. Didaktik bir eser olması, öğreticiliği ön plana çıkarması, içindeki öğütlerin, fikirlerin farklı karakterler üzerinden metinde tekrar edilmesine neden olmuştur. Kitabın ana karakterleri her ne kadar farklı şahsiyetler gibi görünse de taşıması gereken özellikler bakımından özdeştirler. Hepsine bu dünyada ve diğer dünyada başarılı ve mutlu olmaları için aynı öğütler verilir. Bu öğütler kimi zaman Ay Toldı'nın dilinden hükümdara, kimi zaman Kün Togdı dilinden Ögdülmiş'e kimi zaman da Odgurmış dilinden hükümdara verilir. Aslında özelliklerin aynı olması onların ortak bir noktada, ideal insan profilinde, buluştuklarını gösterir.

Aynı kavram alanına giren sözcükleri tespit ederken, tekrar eden beyitleri değil kavram alanı bakımından farklılık gösteren beyitleri ve bölümleri tercih ettik. KB'de bazı bölümlere ait sözcüklerin kavram alanları şu şekildedir:

Tablo 13 a.

1- Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler (KB 1-33)	*Tanrı'ya ve onun özelliklerine ilişkin kavramlar*	Ugan, bayat, ögdi, sena, erklig, mengü, ugan, mungsuz, tuş, teng (eşsiz anlamıyla), öngdün, kidin (ezeli ve ebedi) ulugluk, bedüklük, yorımaz, yatmaz, udımaz, bir, mengzeg yok, yangzag yok (benzersiz), /üt-, sıgın-, umınç, keçür-(affet-), törüt-, suyurka-(bağışla-)
	Yeryüzüne ve gökyüzüne ilişkin kavramlar	Kök, kün, ay, tün, yulduz, tün, kündüz, yir, yaruk, yazı, tag, kötki, tengiz, oprı, yir, arş, sera, yagız, yaşıl
	Yönlere ve yerlere ilişkin kavramlar	Kidin, öngdün, soldın, ongun, alt, üst, orta
	Canlıların sınıflandırılmasına ilişkin kavramlar	Uçuglı, yorıglı, tınıglı
	Diğer dünyaya (ahirete), dine ilişkin kavramlar	Savçı, könilik küni, tört iş (dört halife), ulug kün, yazuk,

1- Tanrı'nın övgüsünün yapıldığı bölümde, O'nun üstün niteliklerini ortaya koyabilmek için O'nun vasıfları ile ilgili sözcükler kullanmak gerekir. *Erklig, mengü, mungsuz, yorımaz, yatmaz, udımaz, tengsiz, öngdün kidin (ezeli ebedi).* Görüldüğü üzere soyut bir varlığı anlatmak için insanların bildiği kavramlardan hareket edilmiştir. Uyumak, uyanmak, yürümek canlılara has özelliklerdir. Bu özellikler söylenerek Tanrı'nın bunları taşımadığı, O'nun bütün yaratılmışlardan farklı olduğu ortaya konmuş olur. Tanrı zamandan ve mekândan da münezzehtir. Bunun ortaya konması da yere ve zamana ait sözcüklerin - *kidin, öngdün, soldın, ongun, alt, üst orta* - kullanılmasıyla mümkündür. Tanrı inancı beraberinde diğer dünya yani ahiret fikrini de getirir. Bu yüzden *könilik küni, ulug kün, yazuk* gibi diğer dünyaya ilişkin sözcükler de bu bölümde kullanılmıştır. Tanrı'ya ait sıfat ve isimlerden başka bir de fiiller vardır ki bunu ancak Tanrı yapabilir. Bütün canlıları yaratan (törüt-) Tanrı'dır. İnsanlar, Tanrı'ya sığınır çünkü tek gerçek koruyucu odur. Kul günah işlediğinde onu bağışlayacak (yazukıng keçür-, suyurka-) yegâne varlık Tanrı'dır. Ayrıca Tanrı'nın yarattığı şeylerin neleri kapsadığını bu metinde görmek mümkündür. Bu da bize yeryüzüne ve gökyüzüne ilişkin

kavramları verir: Bu kavramlar, Jung'ın[194] *"Uzam, Zaman, Ortam Belirtmeleri"* adıyla verdiği sınıflandırmaya dâhildir. Gökyüzü dendiğinde aynı ortamı paylaşan, güneş, ay, yıldız ve onlarla ilgili olan gündüz, gece, parlaklık gibi sözcükler akla gelir. Aynı şekilde yeryüzü dendiğinde de deniz, dağ, ova, vadi sözcükleri hatırlanır. - *Kök, kün, ay, tün, yulduz, tün, kündüz, yir, yaruk, yazı, tag, kötki, tengiz, oprı, yir, arş, sera-.*

Tablo 13 b.

2- Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler (KB 63-123)	Renklere ilişkin kavramlar	Yaşıl, yipün, al, sarıg, kök, kızıl, bakır, yagız,
	Tabiata ilişkin kavramlar	Yaz, kış, yil, esin, yazı, tag, kır, oprı, es-, çiçeklik, çiçek, yaz-, açıl-, yıd, yıpar, kin, kafur, bur-(kok-), yıgaç, küjek(yaprak anlamında), ot, ön- (bit-, yetiş-), ot (ateş), yalın- (yanmak), tütsüg, közi yaş saç- (yağmur yağması), togardın, öngdün (bahar)
	Hayvanlara ilişkin kavramlar	Kalık, kaz, ördek, kugu, kökiş, turna, kıl (kıl kuyruk kuşu), cumguk, sandvaç, kuşlar, kakıla-, suv iç-, yüz-, uç-, yilkür-, öt-,
	Gökyüzüne ilişkin kavramlar	Küneş, kalık, balık, kozı (astrolojide),bulıt, kökre-, yaşın, yaşna-, yagmur, yag-,
	İnsanlara ilişkin kavramlar	Ata, ogul, kitap, biti-, söz, sevinç, avınç, güvenç, yaşa-, cemal, körk, karak, körmez, kör-, yüz, udı-, göz aç-, eşit-, kol, kaş (tabiata aktarılmıştır)
	Dine ilişkin kavramlar	Din, mümin, şeriat
	Devlete ilişkin kavramlar	Devlet, millet, kut/yayıg, taht, ilig, tapug, kapug, kut, yagı, sever(dost), boyun eg-, törü, terken, devlet, urug
	Nesnelere ilişkin kavramlar	Ton, suçul-, ked-, as, davul ur-, tug tart-, arkış, torku, edi,

2- Bahar mevsiminin tasviri söz konusu olduğu için bu bölümde tabiata- *yaz, kış, yil, esin, yazı, tag, kır, oprı,…-,* gökyüzüne - *küneş, kalık, bulıt, yaşın, yagmur…-* hayvanlara *-kalık, kaz, ördek, kugu, kökiş, turna, kıl (kıl kuyruk*

[194] Carl G. Jung, **Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi,** (Çev. Engin Büyükinal), İstanbul 1996, 3. basım s. 105–107

kuşu), cumguk, sandvaç,…- renklere- *yaşıl, yipün, al, sarıg, kök, kızıl, bakır, yagız-* ilişkin kavramlar seçilmiştir. Seçilen sözcüklerden baharın özelliklerini tespit etmek mümkündür. Bahar mevsiminde tabiatın değişmesiyle birlikte etrafın görünüşünün, renginin, kokusunun - *yıd, yıpar, kin, kafur…-,* hayvan türlerinin de değiştiği gözlemlenir. Yazar seçtiği sözcüklerle baharı okuyucuların gözlerinin önünde adeta canlandırır. Bu bölümde sadece baharın tasviri yapılmadığı, Buğra Han'ın övgüsü de yapıldığı için devlete- *millet, kut/yayıg, taht, ilig, tapug…-,* dine - *din, mümin, şeriat-,* insanlara ilişkin kavram alanlarından da sözcükler kullanılarak bir anlamda bahar mevsiminin gelişi ile Buğra Han'ın övgüsü birleştirilmiştir. Bu bölümün tasvir metni olmasından kaynaklı olarak somut söz varlığına oldukça fazla yer verilmiştir. Bu yüzden burada kullanılan sözcüklerin büyük çoğunluğu temel anlamları ile kullanılmıştır. O yüzden bu sözcükleri sözcük alanları içerisinde değerlendirebiliriz. Bu bölümde kullanılan fiiller, isimlere uygun olarak- *yaşın yaşna-, çiçek açıl-, bulıt kökre-, ton ked-*…- getirildiği için ilgili kavram alanları içerisinde değerlendirilmiştir. Jund isimlerin söylendiği anda fiillerinin düşünülmesini, çağrışımlarla ilgili yaptığı sınıflandırmada Etkinlik Çağrışımları başlığı altında değerlendirir.

Tablo 13 c.

3- Yedi Yıldız ve On İki Burcu Söyler (KB 124-147)	Gökyüzüne ilişkin kavramlar (Yedi Yıldız)	Sekentir(Zuhal), ongay (müşteri), kürüd (Merih), yaşık (güneş), sevit (Zühre), arzu tilek (Utarit), yalçık(ay) kılavuz, kök, yulduz,kün, ay, yarut- yıl, ay, yarut-, yarukrak, tol-, eksü- ajun
	Burçlara ilişkin kavramlar	Kozı (koç), ud (boğa), erentir (ikizler), kuçık (yengeç), arslan, bugday başı (başak), ülgü (terazi), çadan (akrep), ya (yay), oglak, könek (kova), balık (balık); yaz, yay, küz, kış, ot, suv, toprak, yil, yagı, çogı
	İnsanlara ilişkin kavramlar	Yagı, çogı(münakaşa), öç, bilig, ög, ukug
	Tanrıya ilişkin kavramlar	Bayat, idi, törütgen, igidgen, keçürgen, itigli

3- Bu bölümde astrolojide geçen burçların- *kozı (koç), ud (boğa), erentir (ikizler), kuçık (yengeç), arslan, bugday başı (başak), ülgü (terazi)…-* ve yıldızların- *sekentir(Zuhal), ongay (müşteri), kürüd (Merih), yaşık (güneş), sevit (Zühre)…-* sıralaması, bu alana ait kavramların bir arada verilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Burçların sıralamasında mevsimlerin- *yaz, yay, küz, kış* - ve enasır-ı erba adı verilen dört unsurun *–hava, su, toprak, ateş-* büyük önemi olduğu için metinde bu sözcüklerin de kullanıldığı görülür. Bu burçlar sıralanırken bu yıldızların ve burçların yaratıcısından ve insanların üzerlerindeki etkisinden de bahsedildiğinden hem Tanrıya hem de insanlara ait kavramlar metinde yer almıştır. Aslında Tanrı'nın yaratıcılığına ilişkin sözcükler KB'nin neredeyse bütün bölümlerinde en az bir kez geçmektedir.

Tablo 13 d.

4- İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Söyler (KB 148-161)	İnsanın zihin dünyasına ilişkin kavramlar	ög, bilig, ukug, dil, eşit-, söz, uk-, bil-, bilge, biligsiz, asıg,
	İnsanın karakterine ilişkin kavramlar	erdem, uvıt, silig kılınç, köngül, ulug bul-, küsüş, bedüklük al-
	Hastalığa ilişkin kavramlar	ig, em, emle-, iglig, öl-, ot-, ota-,
	Tanrı'nın yaratıcılığına ilişkin kavramlar	törüt-, ödür-, seç-, yalnguk, öd, kul

4- İnsanoğlunun değerinin bilgi ve akıldan geldiğinin söylendiği bölümde bilginin, aklın değerini ortaya koyabilmek için sık sık bu sözcükler ya da bu sözcüklerin ek almış şekilleri kullanılmıştır. Aslında, eserin başlangıcında yer alan bu bölüm, daha sonra KB'nin bütün bölümlerinde tekrar edecek olan esas unsurlardan biridir. KB'de çok tekrar edilen bu kavramlara -bilgi ve akıl-, Y. Has Hacib'e göre bütün insanlar sahip olmalıdır. Bilgisizlik soyut bir kavramdır ve onu somut hâle getirmek için hastalıkla arasında bağlantı kurulmuş ve bilgisiz kişi bir hastaya benzetilmiştir. Bu yüzden hastalığa ilişkin sözcükler-*ig, em, emle-, iglig, ot, ota-* de metnin oluşturulmasında önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca edinilen bilgiyle insanların karakteri arasında bir bağlantı olduğu için erdem, uvıt, köngül gibi sözcükler de kullanılmıştır.

Tablo 13 e.

5- Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler (KB 162-191)	Dile ilişkin kavramlar	Til, yorık, tılmaç(tercüman), eşit-, söz, yaragsız söz, tilingde çıkar-(konuş-), sözle-, yangşa-(gevezelik et-), agın,
	Dilin etki gücüne ilişkin kavramlar	Agırla-, uçuzla-, yoklat-,
	İnsan vücuduna ve insana ilişkin kavramlar	Baş, tiş, til, közsüz, karagu, ukuş,
	İnsana ilişkin kavramlar	Karı-, öl-, toguglı, ölgüsüz, yalnguk, kılınç, kişi, tiriglik, ogul, pend ver-, kumarı, bilig, biligli,biligsiz

5- KB'de gözlenen bir özellik de soyut konulara oldukça fazla yer verilmiş olmasıdır. Ahlaki, düşünsel ve felsefi kavramlar sadece zihinde var oldukları, gerçek dünyanın dışında yer aldıkları için soyut kavramların oluşturduğu söz varlıkları ile ifade edilirler. KB bir tür ahlak kitabı olduğu ve içinde daha çok doğru davranışlara dair öğütler yer aldığı için, bölümlerde genellikle mecaz anlamlı sözcüklerin anlam alanından istifade edilmiştir. Agırla-, uçuzla- fiilleri gerçek anlamıyla değil insana değer kazandırmak ve değer kaybettirmek anlamlarıyla metinde yer almıştır. Özellikle konuşmaya ve dinlemeye dair fiiller bu bölümde sıklıkla kullanılmıştır. *Eşit-, tilingde çıkar-, sözle-, yangşa-(gevezelik et-).* Kişinin bilgili olması ve bu bilgi ile söz söylemesi öğütlendiği için bilgi sözcüğü bu bölümde de tekrar edilmiştir.

Tablo 13 f.

6- Kitabın Adını, Manasını ve Kendisinin İhtiyarlığını Söyler (KB 350-397)	İsimlerle bağlantılı fiiller	Kitap/ okı-; söz/sözle-, bitig/biti-, kün/yaru-,tüner-; aş/yi-, adak/mangu-, ot/öç-(sön-); ot/küy-; ton/suçul-, çergüçi/çergüle-,
	Dine ve Tanrı'ya ilişkin kavramlar	İki ajun, könilik yolı, taat, tapug, tiriglik, öküngç, mungsuz, ölüm, törüt-, tirig, dua, idi, yaratıglı, ödür-, yarut-, adır-, Habib savçı, fazıl, kul, tapugsuz, şükür, ilahi, köni yol, iman, şehadet, kara yir katı, rahmet, yazuk, müming, yarlıka-, ten, can, tın

	İnsanın yaş dönemlerine ilişkin kavramlar	Yigitlik, karılık, kökçin, yaş, kırk (yaş), elig yaş, altmış (yaş), yayı kış bol- (ihtiyarla-), bod ya bol- (ihtiyarla-), başı kugu kıl-(ihtiyarla-)
	Zamana ilişkin kavramlar	Yıl, ay, öd, kün,
	İnsana ilişkin kavramlar	Köngül, til, ukuş, ög, bilig, söz, til

6- Kitabın adı, manası ve yazarın ihtiyarlığı ile ilgili olan bölümde yazar, öncelikle yazdığı eser ve kahramanlarla ilgili bir açıklama yaparak, eserindeki kahramanların aslında birer sembol olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle kendi ihtiyarlığından bahsettiği bölümlerde ihtiyarlığını dinle birleştirerek anlatmıştır. Burada da insanın gafletten kurtulması, gençliğine güvenmemesi ve Tanrı'ya yeterince ibadet etmesi gerektiği üzerinde durulduğu için insanların dönemleri ve dinle ilgili birçok kavram kullanılmıştır. Her sözcük bir "çağrışım alanı" ; adlar ve anlamlar arasında ya da her ikisi arasındaki ilişkilere dayanan "bir çağrışım ağı" tarafından kuşatılmıştır. Tanrı sözcüğü beraberinde dua, yaratıcı, iman, şehadet, mümin, günah, kul, peygamber sözcüklerini de akla getirerek bir çağrışım alanı oluşturmuştur.

Bazı sözcükler söylendiği anda bazı fiillerin çağrışımına sebep olmaktadır. Bu bölümde bu sözcüklerle fiilleri birlikte görmek mümkündür. *Kitap/ okı-; söz/sözle-, bitig/biti-, kün/yaru-,tüner-; aş/yi-, adak/mangu-, ot/öç-(sön-); ot/küy-; ton/suçul-, çergüçi/çergüle.*

Tablo 13 g.

7- Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Togdı'nın Huzuruna Çıktığını Söyler (KB 581-619)	Beylere ilişkin sözcükler	İlig, sabır kıl-, sına-, ir-(usan-, bık-), açıg (ihsan), devlet, küle bak-, kut, agırla-, tör,
	Hizmetkârlara ilişkin sözcükler	sök- (diz çök-), yükün- (secde et-), sözi süçit-(tatlılandır-),özi sevit-, amulluk, siliglik, ukuşlug, kulluk, tapug, tapugçı, könilik, kapug, bagırsaklık(sadakatli), kapug, tapın-, küven-, kıyıksız tapug kıl-,
	Mekana ilişkin sözcükler	Ev, yol, yorı-,

7- Bu bölümde Ay Toldı hizmet etmek üzere hükümdarın kapısına gelmiştir. Bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere Kün Togdı hükümdar, Ay Toldı ise bir hizmetkârdır. Bu yüzden bu bölümde seçilen sözcükler bey, hükümdar ayrımını ortaya koyacak şekildedir. Beyin görevi hizmetkâra ihsanda bulunmak, hizmetkârın görevi ise beye tapın- yani hizmet etmektir. Hizmetkârdan beklenen sadakatli olması, akıllı, temiz karakterli, doğru sözlü ve sükûnet sahibi olmasıdır. Hizmetkâr denince akla gelen sözcükler şunlardır*: sök-, yükün- (secde et-), amulluk, siliglik, ukuşlug, könilik, bagırsaklık, tapın-…* Bunlar hizmetkârların karakterlerine ve yaptıkları davranışlara ilişkin sözcüklerdir ve bir sözcük ağı oluştururlar. Bu bölümde bir hizmetkârın taşıması gereken özelliklerle beyin sahip olduğu özellikleri ortaya çıkaracak sözcükler seçilmiştir.

Tablo 13 h.

8- Ay Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler (KB 657-764)	Kuta (saadet) ilişkin olumsuz sözcükler	İrsel (dönek), kıvı (boş, süreksiz), inançsız, vefasız, yayıg, tayıg (kaygan), öktem (zalim, pervasız), emgek, sakınç, ayıgla-(kötüle-), mün, yokal-(yok ol-), al-, cefa, yüz evir-, saç-
	Kuta (saadet) ilişkin olumlu sözcükler	Erdem, ülüş, kiçig yaş, ongay (yumuşak), körklüg yüz, silig kılk, erej, sevinç, kutad- , ver-, tir-,
	Kuta ilişkin benzetmeler ve onların kavram alanı	1-) Topık, yuvlan-, orun 2-) Yüm-(köz yummak, kapatmak), köz, körkit-, karagu, yüz kizle- 3-) Keyik teg, bekle-, berk, kişen, berkle-, örk, kaç-, 4-) Ay teg; tog-, bedü-, yokaru ag-, tolun bol-, yaru-, ajun, yarukluk, ediz ag-, eksü-, kiçe, tol-, yangı ay, burc, seratan, ev, çık-, kez-, orun,
	Kutu tutmanın yoluna ilişkin sözcükler	Alçak kılk, kodkı köngül, yavuz yunçıg işke yakın turma-, özinde ulugka tapug kıl-, özinde kiçigke söz süçig tut-, küvezlik bolma-, borka baş sokma-, oyunka katılma-,

8- Bey olmak ve beyliği elde bulundurmak devlet ile birebir ilişkili olduğu ve bunlar KB'de kutla (devlet, saadet, mutlukluk) temsil edildiği için bu kavram alanını oluşturacak sözcükler de kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Türk devlet töresine göre kişi kut sahibi ise bey olabilir. Ancak kutun iyi ve kötü olmak

üzere birtakım özellikleri vardır. Kimi kavram alanları "sözlük alanı" (lexical fields) denilen, içlerinde özel bir alanın kendine özgü bir biçimde bölümlendiği, çözümlendiği ve değerlendirildiği, sıkıca kaynaşmış söz dağarcığı kesimlerinden oluşur. Böylece, sözcük alanları gelecek kuşaklar için tüm bir dünya görüşü, bir değerler düzeni, yaşam felsefesi yansıtır ve sağlar.[195] Kut irsel, kıvı, vefasız, cefacı…dır. Ancak kut geldiği zaman kişiye sevinç verir. Ayrıca bu bölümde ahlakî konulardan da bahsedildiği için karşıtlıklardan sık sık faydalanılmış ve bu bölümde geçen soyut konular benzetmeler aracılığıyla okuyuculara aktarılmaya, onların kafasında somutlanmaya çalışılmıştır. Kitapta kutun temsilcisi Ay Toldı'dır. Kutun kararsızlığını ortaya koyabilmek için yazar topık (top) benzetmesini yapar. Kutun, top gibi belli bir yeri yoktur. Sürekli değişir (yuvlan-). Çok severek yaklaşırsan gözünü kapatıp kutu isteyen kişiyi görmeyebilir. Yazar kutun sürekli değiştiğini de yine Ay benzetmesi ile ortaya koyar. Ay'ın nasıl bazı zamanlarda parlaklığı azalır bazı zamanlar da artarsa kut da öyledir. Kimi zaman insanı en yüksek yerlere çıkarır kimi zaman da en düşük yerlere iter. Bu bölüme bakıldığında Ay'a ait sözcüklerin kullanıldığını görürüz. *Yangı ay, bedü-, yokaru ağ-, tolun, kiçe, tol-, tolun ay vb*. Ayrıca bu bölümde kutu elde tutmanın yolları verilirken ideal insanın hangi özellikleri taşıması gerektiği de ortaya konmuştur. Kişi alçak gönüllü olursa, içki içmezse, oyuna katılmazsa, büyüğe saygı, küçüğe şefkat gösterirse, tatlı dilli olursa, kibirli olmazsa kutu elinde tutabilir. Bunlar ayrıca İslamiyet'te bir müminin taşıması gereken özelliklerdir.

Tablo 13 i.

	Adaletin anlatılmasına ilişkin benzetmeler	1- Kümüş kürsü: oldur-, üç adak, emitme-, tüz, kamıtma-, köni, tüz tur-, egri, uz, 2- Biçek: el, bıçıglı, kesigli, 3- Uragun (Acı ot): iç-, küçkey, açı-, 4- Şeker: süçiyü bar-, sevinçlig bol-, kaşı yazıl-,

[195] Stephen Ullmann, **Anlambilim,** (Çev. Ahmet Kocaman) linguistics at Large, ed. Noel Minnis. Granada Pub., ltd, 1973, s. 355 (erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/dilbilim

9- Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler (KB 765-954)		5- Kün: yarukluk, tolu, irilme-, tol-, eksüme-, yaru-, ajun, yokalma-, isig, çiçek yazıl-, tüs (renk), tog-, yarukluk, burc, arslan,
	Beylere ilişkin olumsuz sözcükler	Buş-, övkelig, ot agu bol-, yas tegür-, baş kes-,
	Adalete ilişkin sözcükler	Könilik, törü, köni, davi,
	Hizmetkârın taşımaması gereken özelliklere ilişkin sözcükler	Yalgan, küç kıl-, suk, yig, ivek uvutsuz, övkelig, borçı
	Hizmetkârın taşıması gereken özelliklere ilişkin sözcükler	Halka tusul-, edgülük kıl-, öz asgın dileme-, kişike asıg bir-,
	İyi insanın vasıflarına ilişkin sözcükler	Köni, çın, edgü yol, asıg, örüng, süt, yula, bayu-, talu, agı, çuz, sevinç, asıg, ong, erej, akılık, kişilik, arzu, nimet, küvenç, sevinç,
	Kötü insanlara ilişkin sözcükler	İsiz, kir, bela, yut, kara, kın (ceza, işkence), zindan, uçuz, yavuz, sakınç, sol, ökünç, satgag (müfteri), otunluk, bıvalık, yavalık, mihnet, emgek, ökünç,

9- Adalet, iyilik ve kötülük soyut kavramlardır. Bunun için bu bölümde adalet kavramı verilirken karşıtanlamlı sözcüklerin anlam alanlarından sıklıkla yararlanılmış; sözcüklerin ilk anlamlarından ziyade yan anlamları ve çağrışımları bu bölümdeki kavram alanlarını oluşturmuştur. İyi ve kötü insanların vasıfları bir arada verilmiştir. İyi insan iyi doğru, faydalı, beyaz, süt, meşale sözcükleri ile anlatılırken kötü insan bunların tam tersi olan isiz, müfteri, yaragsız, kara, zindan gibi sözcükler kullanılarak anlatılmıştır. Jung'un[196] yaptığı sınıflandırmada bu tür kavramlar "Değer Simgleri ya da Duygusal Yüklemler" olarak adlandırılan alt başlık içerisinde değerlendirilir. Adalet kavramı hem iyi hem de kötü insana uygulanır ancak adaletin olmasındaki esas amaç haklı durumda olan ancak hakkını savunamayan iyi insanları kötülere karşı korumaktır. Bu bölümde başvurulan diğer bir özellik de adalet gibi soyut bir kavramı okuyucunun zihninde somut hâle getirecek benzetmeler kullanmaktır. Taht, bıçak, acı ot ve şeker padişahın adaletinin

[196] Carl G. Jung, **Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi,** (Çev. Engin Büyükinal), İstanbul 1996, 3. basım, s. 105-107

nasıl olduğu ve nasıl uygulandığını göstermek üzere kullanılırken, adından da anlaşılacağı üzere, Güneş'le hükümdar arasında bağlantı kurularak hükümdarın adaletinin her yere nasıl nüfuz ettiği anlatılmıştır. *Yarukluk, yaru-, tol-, tog- vb*. güneşin anlam alanına ait sözcüklerdir. Eserin başında da söylendiği üzere Kün Togdı adaletin temsilcisidir.

Tablo 13 j.

10- Ögdülmiş Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (KB 1921-2174)	Beyin taşıması gereken özelliklere ilişkin sözcükler	İl, bay budun, edgü at, yagı, tüz törü, kut, küçlüg el, erej, uzun il yi-, törü, öngdi, anasından beg doğar, ög, köngül, ukuş, atası beg/özi beg, erdem, biligli, iş körgüçi, tüp asıl, atım, alp, kurç, tong yürek, akılık, siliglik, öglüg, odug, edgü urug, törke ag-, arıglık, saklık, ıduk, köni kılk, budun, közi tok, köngli tolu, akı, uvutlug, silig, tüzün kılınç, kut başı, kutlug, sakınuk, arıg, örüglük, amulluk, tili çın, köngli köni, sak, sözi çın, yüreklig, arslan, neng üle-, kılıç tut-, süçig sözle-, küler yüz, süçig söz, silig öz, ersiglik, ortu bod, bor içmez, oyunka avınmaz, fesad kılmaz, süzük, kodkı köngül, himmet, siyaset, riyaset, bayatka sıgın-, bayatka tapın-, serimlig,
	Beyin taşımaması gereken özellikler	İveklik, közi suk, hıyanet köngül, kıyguçı, usal, küç, küçkey, yalgan, vefasız, cefa, yüreksiz, it, iveklik, saran, buşılık, arkuk kılınç, yalgan, tügük yüz, irig söz, küvez kür kılık, küvezlik, bedük köngül, hatar,
	İnsanın özellikleri	Çıgay, bay, ukuşlug, ukuşsuz, otun (küstah), ulug, kiçig, kara,
	Beyliğe ilişkin nesneler ve işlevselliklerine ilişkin kavramlar	Kılıç, baldu, ok, ya, il al-, yagı, ut-, sakçı, tepre-, kın, ur-,

10- Beyliğe layık bir insanın özelliklerinin neler olduğunu ortaya koyabilmek için bir beyin taşımaması gereken özelliklerin de ne olduğunun bilinmesi gerekir. Bunun için bu bölümde de karşıt kavramlardan yoğun bir biçimde faydalanılmıştır. Bir beyit beyin taşıması gereken olumlu özelliği ortaya koyarken başka bir beyit taşımaması gerekenleri ortaya koymuştur. Burada yer alan iyi özellikler ve kötü özellikler kitabın tamamına yerleştirilmiştir ve

başka bölümlerde bunlar sürekli olarak tekrar edilmiştir. Bir bey akıllı, temiz tabiatlı, alçak gönüllü, tatlı dilli, güler yüzlü, sabırlı, gönlü tok, cömert, hayâ sahibi vb. olmalıdır. Bunlar sadece bir beyin özelliği değildir. Kitapta Ögdülmiş ağzından has hacibin, vezirin, kumandanın vb özellikleri verilmiştir. Bu özelliklere bakıldığında burada verilen vasıfların birçoğunun ortak olduğu görülür. Kitapta nasıl ki iyi insan, ideal insan profili çiziliyorsa, bir de kötü insan profili çizilir. Burada esas amaç zıtlıklardan faydalanarak gerçek iyiyi ortaya koymaktır. Bu vasıflar da kitap boyunca tekrar edilir. Kötü insan aceleci, aç gözlü, hain, gönül kıran, gaflet içinde olan, sinirli, yalan söylen, asık suratlı, kibirli vb.dir. Bu bölümde yaklaşık iki yüz elli üç beyit vardır ve bu beyitlerin büyük bir çoğunluğu tekrar şeklindedir. Başlangıçta bir beyin özelliklerinin neler olması gerektiği, bu özelliklere sahip olursa ne fayda sağlayacağından bahsedilir. Daha sonra karşılaştırma yapmak ve kötü özelliklere sahip olursa neler yaşayacağını ortaya koymak için bir beyin sahip olmaması gereken özellikler sıralanır ancak bunu yaparken daha önce söylediği, yani iyi özelliklerle ilgili açıklama yaptığı beyitleri tekrar kullanır. Burada diğer insanlar için kullanılmayan sadece bey için kullanılan iki sözcük mevcuttur. O da siyaset ve riyasettir. Bu da beyi konum itibariyle diğer insanlardan ayırır.

Tablo 13 k.

11- Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'a Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler (KB 3187-3288)	Mektup yazmaya ilişkin kavramlar	Bitig, biti-, kagıd, devat, selam, tamgala-, tür-, ba-
	Odgurmış'a (sufiye) ilişkin özellikler	Edgü kılk, yang, tuş teng yok, bilig, erdem, ukuş, ög, kadaş, uluş kend budundan yüz evür-, tagka kir-, yalnguz öz, tapug kıl-, namaz, ruza, zahid, taat, taat tapug halkta kizle-, tapug azla-, öz asgın turur,
	İdeal insana ilişkin kavramlar	Ka kadaşka yakın bol-, iş adaşlar bile katıl-, tapug kendte kıl-, bilig birle tapun-, ögrenigli, ögretigli, budunka tusul-, budun mungınga yara-, kadaşka yakınlık ula-,

	İnsanların maddi, fiziksel dünyalarına ilişkin kavramlar	Ögsüz, kör, tul, tulsak, közsüz, oldrum, aksak,

11- Bu bölümün diğer bölümlerden farkı, bir dönemdeki mektup yazma geleneğinin ortaya konmuş olmasıdır. Mektubun girişi Tanrı övgüsü ile başlar bu yüzden Tanrı'nın özelliklerine dair sözcüklerden oldukça fazla yararlanılmıştır. Ayrıca mektup yazıldıktan sonra hükümdar damgasını vurup onu katlar ve bağlar.

Odgurmış metinde uyanmış, gafletten sıyrılmış, sufi karakterini temsil ettiği için onun yaptığı ibadetle diğer insanların yaptığı ibadet karşılaştırılmıştır. Odgurmış halktan yüz çevirip bir dağa çıkan ve orada tek başına günlerini namaz ve oruçla geçiren bir zahittir. Ondan istenen insanlar arasına karışması, bilgisi ile insanlara faydalı olması -ki bu Kün Togdı'ya göre tercih edilmesi gereken ibadet şeklidir- akrabalarına, eşine dostuna yakınlık göstermesi, ibadeti kentte yapmasıdır. Tek başına yapılan ibadetle bir toplumda yaşayarak yapılan ibadet karşılaştırılmıştır. O yüzden burada dine, ibadete, Tanrı'ya ilişkin kavramlar sıklıkla kullanılmıştır. Kimlerin yardıma ihtiyacı olduğu ise insanların maddi dünyalarına, fiziksel görünüşlerine ilişkin sözcüklerle - *ögsüz, kör, tul, tulsak, közsüz, oldrum-* verilmiştir.

Tablo 13 I.

12- Ögdülmiş Odgurmış'a Beylere Hizmet	İnsanın yaş dönemleri	Oglan, bedük, kiçig, ulug
	Hizmete ilişkin sözcükler	Törü, toku, kir-, çık-, yorık, irig bol-, yumuş, til bekle-, ötün-, ötüg, sav, türçi-, tapugçı, tetig, kılkı bütün, kul, tapugçı,
	Mesleklere ve hizmet eden kişilere ilişkin kavramlar	ok yaçı, tamgaçı, idişçi, agıçı, bitigçi, it-, hil başı, il başı, sü başı, hacib, ılımga, vezir, töşekçi, kuşçı, aşçı, kök ayukluk, ögelik, yavgu yugruş, çagrı beg, tigin beg, çavlı beg, kur,

Etmenin Usul ve Nizamını Söyler (4031-4154)	Hizmet edecek kişinin uyması gereken adab-ı muaşeret kuralları	közi yirde tut-, kulak törde tut-, elig kavşur-, ong elging sol elging öze ur-, bagdaş ilme-, yanın yatma-, katıg külme-, but adışma-, ötnü-, kıya bakma-, iki tiz bile sök-, eşitmiş sözü eşitmedük it-, köz körmişi körünmedik it-, ulugka tapug kıl-, içip karşıka kirme-, köni sözle-, sözi uzatma-
	Beylere ilişkin benzetmeler	Suv, ot, küyer ot, akar suv, arslan,

12- Bu bölümde beyin hizmetine ne zaman başlandığı, hizmet sınıfına giren mesleklerin neler olduğu- *agıçı, bitigçi, it-, hil başı, il başı, sü başı, hacib, ılımga, vezir…-,* bunları kazanmak için bir insanın hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve beyin hizmetindeyken uyulması gereken adab-ı muaşeretin neler olduğu- *közi yirde tut-, kulak törde tut-, elig kavşur-, ong elging sol elging öze ur-….-* ortaya konmuştur. Tekrar eden çok fazla beyit vardır. Yazar, başlangıçta söylediklerini bölümün sonuna doğru özetler. Daha önceki beyitlerde bir insanın taşıması gereken özelliklerin çoğu bu bölümde yinelenmiştir.

Tablo 13 m.

13- Odgurmış'ın Hükümdara Öğüt Verdiğini Söyler (KB 5132-5466)	Hayvanlara ilişkin kavramlar	Kasab, tozi, rumi, kevel, tazı, büktel, tagı, arkun, akur, titir, kalın, yond, katır, koy, sürüg, kutuz, ud, ingek, öküz, ımga teke, sıgun, muygak, sukak, ıvık, kulan, tagı, kök teke, böri, tilkü, arslan, adıg, tonguz, kugu, korday, turna, yugak, toy, yügdik, todlıç, kak, kuş, it, esri,
	Nesnelere ilişkin kavramlar	Agı, çuz, kaznak, arkış, kiş
	İnsanlara ilişkin kavramlar	Kul, küng, tapugçı, atalıg, atasız, analıg, anasız, ögsüz,
	Tabiata ilişkin kavramlar	Yazı, tag, yir, kuz, tüz,

13- Odgurmış dini temsil için metne yerleştirildiğinden onun olduğu bütün bölümlerde, dünyanın geçiciliğini, asıl olanın Tanrı'ya ibadet etmek ve öbür

dünya için hazırlanmak olduğu mesajını görürüz. *“Dünya fanidir, dünyanın sana verdiklerine aldanma, ölüm gelince hepsini kaybedersin.”* mesajı metnin birçok yerinde olduğu gibi burada hükümdara öğüt verirken de tekrar edilir. Bunu tam olarak ortaya koyabilmek için geçmişte bey olanlardan, atalarından örnekler verilir. Bunun için ölüme ve yaşama dair sözcükler sıkça kullanılır. Odgurmış’a göre bu dünya bir tünektir, orada sevinç yerine kaygı vardır. Sevincin olduğu yer cennettir. Bu bölümde yine bey olmanın gerekleri, beyin taşıması gereken özellikler sıralandığı için bu kavram alanını burada tekrar vermedik.

Bu bölümde halktan bahsedilir ve beyin halka nasıl muamele etmesi gerektiği söylenir. Burada önemli olan şey canlılara ilişkin kullandığı sözcük kadrosudur. Bu hükümdarın yönetim alanının neleri kapsadığı ve bir hükümdarın nelere sahip olduğunu göstermek amacı ile kullanılmıştır. Av hayvanı, evcil hayvanlar, yabani hayvanlar, yırtıcı hayvanlar, kuşların - *yond, katır, koy, böri, tilkü, arslan, adıg, yügdik, todlıç, kak…*- yanı sıra hazinesindekileri - *agı, çuz, kaznak, arkış, kiş*- ve emri altındaki insanları- *kul, küng, tapugçı…*- anlatacak sözcüklerden de yararlanılmıştır.

Tablo 13 n.

14- Ögdülmiş Odgurmış’a Rüya Tabirini Söyler (KB 5993-6031)	Rüya tabiri ile ilgili kavramlar	Tüş, yör-, ilim, yörüg, kiçe, kündüz, bilig, tüş tüşe-, ukuş,
	İnsanın dönemlerine ilişkin kavramlar	Kiçig, yigit, orut, karı
	Mevsimlere ilişkin kavramlar	Yıl, yaz, kızıl, yagız, yir, kan, yay, sarıg, terengbin, küz, kara, ot, kış, buz, kar, akar suv, isig neng,
	Rüyaya ilişkin zıt kavramlar	Sevinç/kadgu, yıgla-,

14- Rüya tabiri ile ilgili kavramları- *tüş, yör-, ilim, yörüg, kiçe, kündüz, bilig, tüş tüşe-, ukuş*- birlikte kullanan yazar rüyanın görüldüğü dönemle ilgili olarak mevsim bağlantısı –*yaz, yay, küz, kış*-, kurmuş ve bu mevsimleri temsilen renk adları-*kızıl, sarıg, kara*-, kullanmıştır. Rüyayı gören kişinin yaş dönemi – *kiçig, yigit, orut, karı*- rüya tabirinde önemlidir, o yüzden yaş ile mevsimler ve gördükleri şey arasında ilişki kurmuş; yaşa göre, statüye göre rüya

yorumunun değiştiğini belirtmiştir. Rüyanın bir ilim olduğu, bilgi ve akıl gerektirdiği de vurgulanmıştır.

Tablo 13 o.

15- Hükümdarın Ögdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler (KB 6304-6520)	Baş sağlığı dilemekle ilgili kavramlar	Ta'ziyet, dua, bayat, yarlıka-, yazuk, muyan (sevap), tamu, bayat hükmi, kaza, ulı-, sıgıt, toguglı, öl-, serin-, vasiyyet, kumaru,

15- Bu bölüm kitabın son bölümüdür. Odgurmış'ın ölmesiyle birlikte hikâye sona doğru yaklaşır. Odgurmış için yas tutan kardeşi Ögdülmiş'e hükümdar baş sağlığı diler. Türklerde gelenek olduğu üzre baş sağlığı dilerken, karşıdaki kişinin acısını hafifletmek maksadıyla ölümün Tanrı hükmü olduğua, herkesin başına geleceğine ve çok ağlanmamasına ilişkin konuşmalar yapılır. Kün Togdı da Ögdülmiş ile bu türde bir konuşma yapar ve yaptığı bu konuşma birtakım öğütler içerir. Baş sağlığı dilemek ölüm sonunda gerçekleştiği için baş sağlığı ile ilgili çağrışımlar ölüm ve ölüm sonrasını, diğer dünyayı kapsamaktadır. Baş sağlığı sırasında edilen dualardan birisi de Allah'ın ölen kişilerin yakınlarına sabır vermesi (serin-)dir. Ögdülmiş bir süre yas tuttuktan sonra tekrar eski hâline döner, memleket işleri ile uğraşır.

Yukarıdaki incelememizde görüleceği üzere sözcükler şiir dilinde zengin, dinsel ve dindışı boyutlu edebî bir artalan oluşturmuşlardır.

1. 1. 2. 1. 4. Aynı Kökten Sözcüklerin Kullanımı

Her dil için dilbilgisinin ve sözcük hazinesinin yeri tartışılmazdır. Fikirlerin, duyguların, düşüncelerin aktarılabilmesi için bir yapıya ve o yapının içini dolduracak sözcüklere ihtiyaç duyulur. Dilin yapısıyla ilgilenen dilbilgisi ve sözcük dağarcığı, dillerin beslendiği kaynaklardır. Dilbilgisi denildiği zaman akla, dilin düzenlenmesini sağlayan kurallar bütünü gelir. Ancak bu kurallar dilleri kısıtlamaktan ziyade onları kendi kanunları içinde geliştirir. Aynı kökten sözcüklerin incelenmesi alt başlığımız, dilin daha çok yapı bilgisi

ile alakalı olan ve biçimbilim olarak adlandırılan alanın içerisinde değerlendirilir. Temel birimin sözcük olarak kabul edildiği ve sözcük yapma yollarının araştırıldığı biçimbilimde, ekler salt yapı taşları olarak değil biçimbilimsel üretim sürecinin temel amacı olan, geçerli sözcük oluşumunu destekleyen, bu nedenle sesbilimsel, sözdizimsel, anlamsal diğer bileşenlerle sürekli etkileşimde olan birimler olarak incelenir.[197] Biçimbilimde ekler iki kategoride değerlendirilir. Sözcüklere eklenerek onların anlamında değişiklik yapan türetim ekleri ***sözlükbirim,*** cümleye sözdizimsel işlevlerine göre bağlanan çekim ekleri ise **sözcüktür.** Sözlüksel biçimbilim, sözlükbirim üretimini biçimbilimsel, sözcük üretimini de sözdizimsel kurallar bağlamında açıklamaktadır.

Dilbilimde kullanılan ve sözcük oluşturma bilgisi ve zihin sözlüğü kavramlarını da kapsayan ***dilsel yeti*** kavramı, insanların sınırlı sayıdaki kurallardan hareketle sınırsız sayıda dilsel yapılar oluşturabilmesini mümkün hale getirecek zihinsel kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Dile ait tüm bileşenleri, bu bileşenlerin ilişkilerini düzenleyen kuralları dilsel yeti olarak açıklayan üretimsel dilbilgisi kuramında, üretilen bir cümlenin sözel boyuta yansımasından önce zihinsel bir altyapı sürecinden geçtiği kabul edilir. Kiparsky'e göre dilde biçimbilimsel bağlamda, sözcüğün oluşmasında etkili olan biçimbilimsel ve sesdizimsel kuralları kapsayan *sözcük düzlemi* ve oluşan sözcüklerin sözdizimsel bağlam içinde diğer sözcüklerle sesbilimsel, sözdizimsel ve anlamsal açılardan etkileşime girmesini ifade eden *sözcük ötesi* olmak üzere iki temel düzlem vardır. Sözcük oluşturmada sadece biçimbilimsel kurallar değil, sesdizimsel, sözdizimsel ve anlamsal kurallar da geçerlidir. Birey dil yetisine dayanarak hangi düzlemdeki biçimbirimlerin hangi köklere, hangi öncelik-sonralığa göre bir araya geleceğini ve hangi sesdizim ve sözdizim kurallarının işlemesi gerektiğini bilmektedir.[198] Bir sözcük ister türetim, ister çekim ekleri ile isterse de var olan biçimine yeni anlam yüklemeleriyle oluşmuş bir sözcük olsun, oluşumu içinde dilin tüm kurallarına

---

[197] Nalan Büyükkantarcıoğlu, "Türkçe Sözcük Biçimlenmesinde Düzlemler ve Türetmeler", **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt 17, Sayı1, ss. 81-94.
[198] Büyükkantarcıoğlu, **a.g.m.,** s. 84

uygunluk göstermek zorundadır. Dilsel yeti dendiğinde sözcük üretimini belirleyen kurallar da akla gelir. Çekim eklerinin köke ya da tabana nasıl ve hangi sesbilimsel kurallara göre eklenebileceğini belirleyen kurallar, sözdizim kurallarıdır. [199]

Biçimbilimde, bir sözcüğün sesbilimsel, sözdizimsel yapısını incelemek anlamını incelemekten çok daha kolaydır. Anlam diğerlerine göre biraz daha belirsiz bir kavramdır. Anlambilimin teriminin belirsiz olma sebebini anlamın sözcükle sınırlandırılmış olmamasına bağlayan Stephen Ullmann'a göre anlam, sözcük düzeyinin altında da üstünde de var olmaktadır. Sözcük altı düzey, çekim, sonek, önek ile bağımsız olmayan ancak belirleyici olan ögeleri, sözcük üstü düzey, cümlecik, cümle ve daha büyük söz birimlerini içermektedir. [200] Anlambilimde iki temel yaklaşım geçerlidir. Bunlardan birincisi sözcükleri, simgesel işlevlere sahip göstergeler olarak algılayan görüştür. İkincisi sözcükleri dil dizgeleri içinde ele alan, bu sözcükleri birbirine bağımlı ve birbirini tamamlayan bir yapı olarak değerlendiren dil görüşüdür. Her sözcüğün biçimsel ve anlamsal olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Yapısal dilbilim, dili çeşitli ögeleriyle birbirine bağlı ve önemini dizgenin tümünden alan, yetkin biçimde örgütlenmiş bir bütünlük olarak kabul eder.[201] O yüzden yapı incelemelerinde bağlam oldukça önemli bir yere sahip olur. Anlam sorununun çözülebilmesi için temele cümlenin anlamının konulması gerektiğini söyleyen Levent Aysever'e göre de sözcükler ve daha küçük dilsel ögelerin anlamı; kullanıldıkları cümlenin anlamına yaptıkları katkılarda aranmalıdır.[202]

Dil canlı bir varlıktır ve geçmişten günümüze gelinceye kadar gerek sözcük kadrosunda gerekse de yapısında birtakım değişiklikler yaşamıştır. Eserimiz XI. yüzyılda yazıldığı için günümüz Türkçesinden sesbilgisi, sözdizimi ve biçimbilgisi bakımından çok büyük olmasa da birtakım farklılıklar gösterir. Türk Dilinin tarihi gelişimini inceleyen Reşit Rahmeti Arat eserimizin

---

[199] Büyükkantarcıoğlu, **a.g.m.,** s. 84, 92
[200] Stephen Ullmann, **Anlambilim** (Çev. Ahmet Kocaman), s. 355 http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM
[201] Stephen Ullmann, **Anlambilim** (Çev. Ahmet Kocaman), s.359 http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM
[202] Levent Aysever, **Anlam Sorunu,** Felsefe Tartışmaları, 20. Kitap, Aralık 1996, s. 71

yazıldığı dönem öncesi ve sonrası ile ilgili olarak şunları söyler: *Miladın ilk yıllarından XIII. asra kadar devam eden Türk yazı dili eserlerini gördüğümüz veya daha sonraki eserlere kıyasla tesis edebileceğimiz örnekler, ses, sözcük, cümle ve hatta imla bakımından aynı hususiyetleri taşımakta ve hemen hemen aynı mektebin mahsulleri gibi görülmektedir. Gerek yabancı muhitlerin tesiri ile girmiş olan dinler ve gerek yabancılardan alınarak kısmen Türk dili hususiyetlerine göre değiştirilmiş olan alfabeler, daima aynı dilin yazılı ifadesi olarak kullanılmış ve bu kültürlerin alınmaları zaruri olan bir kısım sözcükleri haricinde, yazı dilinde hiçbir değişiklik vücuda gelmemiştir.*[203] Türk dilinin morfoloji ve ses bakımından yaşadığı en büyük gelişmenin ise XII. ve XIII. asırlarda olduğunu kaydetmektedir.

Reşit Rahmeti, bir*çok sesin değişmesi, isim ve fiil tasriflerinin yeni şekiller alması, kök ve eklerdeki asli vokallerin genel ahenge uymaya başlamaları vb. daha ziyade bu devirde başlamış olup, geniş bir alana yayılmış veya tamamlanmış bulunmaktadır.*[204]*,* demektedir. Yani XI. yüzyıl yapı bakımından Köktürk ve Uygur Türkçelerinin devamıdır. Kendinden önceki dönemle aralarında fazla fark yoktur. O yüzden metnimizin bu alt başlığını artzamanlı yönteme göre inceleyeceğiz.

KB'de aynı kökten sözcükleri incelerken bölümlere göre değil beyitlere göre bir tablo oluşturmaya çalıştık. Her beyit kendi içinde bir bütünlük arzettiği ve bu bütünlüğün oluşmasında aynı kökten sözcükler de hem ses hem anlam hem de biçim yönünden büyük bir öneme sahip olduğu için aynı kökten sözcükleri beyitler bazında değerlendirdik.

Tablo 14

Ag-	Agış	Agır, agguk	903
Ag-	Agış		905
Agılık	Agıçı (hazinedar)		4145
Agırla-	Agırlık		4150
Akıt	Akıglı		972, 973
Analıg	Anasız		5380
Arı-	Arıg/ Arıglık		5351, 1985
Arıt-	Arıglık		5352

203 Reşit Rahmeti Arat, "Türk Dilinin İnkişafı", **Makaleler** cilt I, Ankara 1987, s. 298
204 Arat, **a.g.m.,,** s. 300

At	Ata-	Atan-	762, 1166, 2456, 3229, 3358,
Ata	Atalık		6485
Atalıg	Atasız		5380, 6055
Ay-	Ayıt-, Aytıg		5995, 5740
Bagırsak	Bagırsaklık		1944
Bas-	Basık-		679
Baylık	Bayut-		4499
Bedü-	Bedüt-, Bedük		152, 4083
Beg	Beglik		819, 1935
Beg	Beglen-		3535
Bekrü	Bekle-		725
Berk	Berkle-		701
Bışıglıg	Bışur-		4036
Bil-	Bilig, Biliglig	Biligli, Biligsiz	155, 156, 168, 170, 179, 1680, 3014, 3220, 4075, 4500, 6489
Bilir	Biligsiz		5995
Bir-	Birik-		8
Bir-	Birigli		3745
Biti-	Bitig		351, 2482, 3187, 3197, 3471, 3731, 6506
Bitig	Bitigçi		4048
Bodu- (boya-)	Bodug		3146
Bol	Bolun-		4502
Bor	Borçı		2096
Buz-	Buzul-		885
Büt-	Bütünsüz		2151
Bütünlük	Bütür-		4036
Cefa	Cefaçı		3740
Çav	Çavlan-		2050
Çergüçi	Çergüle-		373
Çıgay	Çıgaylık		3553
Çın	Çınlık		2436
Edgü	Edgülük		885, 2160, 2439
Em	Emle-		2002
Eşitmiş	eşitmedük		4062
Evir-	Evren		119
Evir-	Evren	Evril-	126
Hile	Hilesiz		1182
İg	İglig		157
İg	İgle-		2109, 5990, 5991
İlig	İl		5727
İsig-	İsi-	İsin-	2479
İş	İşle-		161, 4136, 6346
İt-	İtig (hazırlık)		3187
İv-	İvin- (1999)		1998
Kança	Kançasız		27
Keçürmiş	Keçürgü		3634
Kel	Keligli		6493
Kıl-	Kılguçı		1938
Kılıç	Kılıçsız		2139

Kişe-	Kişen (1837)		1838
Kişi	Kişilik		869, 1596, 1599, 1600, 2970, 2985
Köni	Könilik		808, 860, 6460
Kör-	Körüg		5996
Körgü	Köz		2489, 3124
Körk	Körklüg		675, 2458
Körügmeli	Köz		102
Körüş-	Köz		3300
Köz	Körkit-		663
Köz	Kör-	Körün-	926, 1230, 2085, 2464, 4973, 4062,
Kul	Kulluk		3356, 3749, 3750
Kut	Kutlug		668, 1973, 3459
Kut	Kutad-	Kutadgu	682, 5355
Kutad-	Kutadgu	Kut	350, 352
Küç	814 Küçgey	816 Küçemçi, Küçe-	812, 2030, 2035, 3365
Küvez	Küvezlik		2115
Küy-	Küyür-		4087
Men	Minsiz		1216
Munglug	Mungsuz		28
Negü	Nelük		3333
Nelük	Neçe		3337
Okıglı	Okı-		6503
Orun	Orunsuz	Orna-	748, 5738
Ot	Ota-	Otaçı	158, 1199, 2109
Öç-	Öçür-		3609
Öd	Ödlek		3, 3635
Ög	Ögsüz		1178
Ög	Öge, Ögelik		1995, 4067
Ög-	Ögdi		4396
Ögelik (müşavirlik)	Öglen-		4141
Ögretigli	Ögrenür		3217
Ökünç	Ökün-		363
Öl-	Ölgü	Ölgüsüz	180
Ötüg	Ötün-	Ötügçi	791, 4043, 4058, 2499, 2498
Sevüg	Sev-	Sevit	135
Sevüg	Sevüglüg		3517
Sök-	Sökgü		1020
Sözle-	Söz		170, 172, 180, 186, 351, 358, 672, 762, 820, 957, 960, 961, 962, 970, 977, 987, 998, 1003, 1005, 1008, 1025, 1655, 2514, 3452, 4086, 4108, 4116, 4117, 4898, 6474
Suk	Sukluk		5384
Süçig	Süçin-		2092
Tap-	Tapı, Tapın- Tapla-	Tapug, Tapgı, Tapugçu, Tapılık, Tapıngu	97, 590, 597, 607, 840, 842, 843, 2159, 2957, 2958, 2998,

			3361, 4031, 4093
Tatıg	Tatıgsız		6178
Tetig	Tetiglik		2474
Tezgin-	Tezginç		126
Tile-	Tilek	Tilekçe, Tilemiş	90, 675, 3521, 3604, 4936
Tog-	Toguglı		1210
Tol-	Tolun		732
Törü	Törüsüz		3739
Törü-	Törütügli, Törütgen	Törümiş, Törütül-, Törügli	15, 692, 1242
Turuglı	Tur-		100
Tutgak	Tut-		5976
Tügül-	Tügün		5817
Tüş	Tüşe-	Tüşegli, Tüşe- (düş gör-)	5992, 6001, 6017, 5987,
Uçar	Uçur-	Yorır /Yorıt-	5379
Uk-	Ukuş, Uktur-	Ukuglı, Ukuşsuz, Ukuşlug	155, 796, 585, 908, 1967, 1839, 6489
Ulug	Ulugla-	Ulugluk	4151
Ur-	Ursuk- (dövül-)		679
Usal	Usallık		1209
Uvut	Uvutsuzluk		1662
Üle-	Ülüş		2133
Ün	Ünde-		95, 5954
Vefa	Vefalıg		105
Yakın	Yakınlık		605
Yan-	Yana		66, 6065, 6183
Yarlıg (ferman, buyruk)	Yarlıka- (buyurmak)		3733
Yaru-	Yaruk, yarut-		22, 604, 732
Yaşın	Yaşna-		86
Yazuk	Yazuklug		2122
Yi-	Yim	Yigüçi	2136, 2142, 6005
Yol	Yorı-	Yorık, Yorıglı	591, 837, 2113, 3735, 6498
Yör-	Yörüg, yörme	Yörgüçi	5992, 6000, 6001, 6051
Yüd-	Yük		3198, 3305, 3328, 3347, 3468, 3582
Yürek	Yüreksiz	Yüreklig	2044, 2045

Metnimizdeki sözcüklerin biçimbilim incelemelerini daha iyi ortaya koyabilmek için Reşit Rahmeti Arat'ın köklerle ve eklerle ilgili yapmış olduğu sınıflandırmayı[205] vermek istiyoruz.

1- Yalnız tek ünlüden ibaret olan sözcükler. U (uyku), ı (ığaç), ö- (düşünmek), u-(muktedir olmak)

[205] Reşit Rahmeti Arat, " Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", **Makaleler** cilt I, Ankara 1987, s. 1047-1052

2- Ünlü+ünsüz, kapalı heceden ibaret olan sözcükler. At, at-, al, al-

3- Ünsüz+ünlü, açık heceden ibaret olan sözcükler. Bu, şu, kü, ya, sü

4- Ünsüz+ünlü+ünsüz, kapalı heceden ibaret olan sözcükler. Yaz, kol, kız, kır, buz vs.

Araştırmacı eklerle ilgili olarak da şöyle bir sınıflandırma yapar:

1- Ünlü, yani yalnız bir tek ünlüden ibaret olan ekler. –a, -e, -ı, -i, -u, -ü
2- Ünsüz yani yalnız bir tek ünsüzden ibaret olan ekler. –ş-, -l-, -n-, -ş, -l, -n,
3- Ünlü+ünsüz seslerinden ibaret olan ekler. –ar-, -er-, -ad-, -ed-,
4- Ünsüz+ünlü seslerden ibaret olan ekler: -la-, -le-, -da-, -de-
5- Ünsüz+ünlü+ünsüz seslerinden ibaret olan ekler. –lık, -lik, -sız, -siz,

Eklerdeki değişiklik sözcük köklerine göre daha fazladır. Eklerin sözcük içinde, sonunda, ortasında bulunmaları, onlarda hem teşekkül hem de mana bakımından daha fazla değişiklik yaşamasına sebep olmuştur. R. Rahmeti'ye göre ekler, Türkçede yapı bakımından olduğu kadar mana bakımından da dilin en mühim kısmını teşkil etmektedir.[206]

Biçimbilimin ses, anlam ve sözdizim bakımından önemi aşağıdaki beyitler incelendiğinde daha iyi ortaya çıkacaktır. Seçilen sözcüklere getirelen ekler, beyiti ses bakımından olduğu kadar anlam bakımından da tamamlamaktadır. Metnimizin nazım esasına göre yazılmış olması her ne kadar uyağı, ölçüyü, ahengi, ritmi ön plana çıkarsa da metinde anlamın da ihmal edilmediği görülmektedir. Şiirin belli bir ahenkle söylenmesinde önemli bir görev üstlenen uyak, Roman Jakobson'a göre, bir araya getirdiği birimler arasında mutlak bir anlam ilişkisi kurar. Şiirin etkili bir söyleyişe sahip olmasını sağlayan uyaklar seçilirken sesçe birbirine yakın, anlam bakımında birbiri ile ilişkili, duygu değerleri birbirine yakın, birbirini güçlendiren sözcükler olmasına dikkat edilir. [207]

yaşıl kök bezeding tümen yulduzun
*Kara tün **yarut**tung **yaruk** kündüzün (KB 22)*
"Mavi göğü sayısız yıldızlar ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüzle aydınlattın."

---

[206] Arat**, a.g.m.,** s. 1047-1052
[207] Doğan Aksan, "Dilibilim Açısından Şiir", s. 571, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM

İkinci mısrada yaru- filinden türetilen yaru-t- fiili ve yaruk sıfatı hem mısradaki kavram alanının oluşmasında hem beyitteki aliterasyonun sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Beyitte "y" sesleri (yaşıl, yulduz, yarut-, yaruk) ahengi sağlamada önemli bir görev üstlenmiştir. Ayrıca beyite dikkat edildiğinde yuvarlak ünlülerin düz ünlülere oranla daha çok kullanıldığı görülecektir. Bu beyitte kök, yulduz, tün, yarut- kündüz, yaruk sözcükleri gökyüzü ile ilişkili bir kavram alanı oluşturmuştur. Tanrı'ya hitaben söylenen bu beyitte yaru- fiili –t- ettirgenlik ekini alarak aydınlatma işini Tanrı'nın yaptığını, yaru- fiilinden türeyen yaru-k sıfatı ise gündüzün niteliğini ortaya koyarak beyitteki anlamın tamamlanmasına katkıda bulunmuştur.

*toguglı **öl**ür kör kalır belgü söz*
*Sözüng edgü sözle özüng **ölgüsüz** (KB 180)*
"Bak, doğan ölür, ondan eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz olursun."

Geniş zaman eki alarak birinci mısrada kullanılan öl- fiili, ikinci mısrada isimden isim türeten olumsuzluk eki –sIz'ı alarak birinci mısranın sonundaki söz sözcüğü ile uyak oluşturmuştur. Beyitte toguglı sözcüğünün karşıtı olarak bir çağrışıma sahip olan öl- fiilinin sadece anlamından değil, taşıdığı ünlünün ahenginden de yararlanılmıştır. Beyitteki "ö" sesi sadece öl- sözcüğünde değil söz, kör, öz, tog- sözcüklerinde de kullanılarak beyitte bir ritim oluşmasını sağlamıştır.

urayın tigüçi özi ursukar
***Bas**ayın tigüçi özi **bassık**ar (KB 679)*
"Beni vurmak isteyenin kendisi vurulur, beni ezmek isteyenin kendisi ezilir."

İkinci mısrada bas- köküne eklenen –sIk- fiilden fiil yapım eki, eklendiği fiile edilgenlik anlamı katmıştır. Aynı şey ur- fiilinde de vardır. Genel bir bilgiden bahsedildiği için bassık- fiilinin edilgen yapıda kullanılması anlam olarak da beyiti tamamlamış bu sayede basma işini kimin yaptığı kesin olarak ortaya konmamıştır. Sözdizim açısından bakıldığında basık- fiiline eklenen geniş zaman eki genelleme yapmayı sağlarken, *basayın tigüçi özi* cümlenin öznesini oluşturmuştur.

ogul kızda ötrü ata yir etin
*Ogul kız **ata**maz atası **at**ın (KB 1166)*
"Oğul-kızdan dolayı baba daima eziyet çeker; fakat oğul- kız babasının adını dahi anmaz."

Bu beyitte dikkati çeken özellik eşsesli, ata, ata-, sözcüklerin kullanımıyla beyit içindeki ses uyumunun yakalanmış olmasıdır. At isim köküne eklenen - –a- fiilden fiil yapım eki geçişli etken bir fiil türeterek *atası atın* sözcük grubunu da cümlenin nesnesi haline getirmiştir. +a- fiilden fiil yapım eki ikinci at isminin nesne olmasını sağladığı için sözdizim kurallarına göre belirtme hali ekini alıp almayacağını da belirlemiştir. Beyitte ayrıca ogul kız isimlerinin yinelemeleri sayesinde ritim yakalanmıştır.

törütülmiş *erding* ***törügli*** *ölür*
Törügli *ölür ol* ***törütgen*** *kalur (KB 1242)*
“Sen yaratılmış idin, her yaratılan ölür; yaratılan ölür, ama yaratan kalır.”

Birinci mısrada geçen törütülmiş erding sözcüğüne öncelikle –t- ettirgenlik daha sonra –l- edilgenlik eki eklendikten sonra bu fiil öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinde çekimlenmiştir. Anlam açısından düşünüldüğünde insanoğlu bir yaratıcı tarafından yaratılmıştır. Yarat- fiili Tanrı’ya aittir yaratıl- ise insanlara özgüdür. –gli fiilden sıfat yapım ekinde de anlam olarak edilgenlik vardır. Bu mısrada her iki sözcük de canlılara, insanlara gönderim yaparken Jund’un “*Tümleyici Sözcük Ekleri*” adı altında sınıflandırdığı çağrışımların içerisinde değerlendirebileceğimiz Törütgen yani Tanrı sözcüğü kullanılmıştır. Yaratılmış (törügli) akla yaratanı (törütgen) getirmiştir. Anlamda ve sözdizimdeki uyum yanında beyitteki “t” sesleri sayesinde de ahenk sağlanmıştır.

sakınuk kerek beg ne kılkı ***arıg***
Arıglık *tiler tutçı urgı* ***arıg*** *(KB 1985)*
“Bey takva sahibi ve temiz olmalıdır, aslı temiz olan daima temizlik ister.”

KB’de en çok kullanılan –lIk eki genellikle soyut kavramları anlatmak üzere kullanılmıştır. –lık ekinin fonksiyonlarından biri de ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren, yaygınlaştıran nitelikte soyut adlar türetmektir. *Kişilik, küvezlik, tapılık, usallık, beglik, ögelik, kulluk, bütünlük.* Kimi zaman da sözcük türünde değişiklik yapar. Metinde sıfat olarak geçen sözcüğe eklenerek onu isim kategorisine dâhil eder: *Agırlık, arıglık, bagırsaklık, çınlık, çıgaylık, edgülük, könilik, yakınlık, tetigli, sukluk, ulugluk, uvutsuzluk gibi*. Temiz sözcüğü bu beyitte temel anlamında değil ahlakça lekesiz, necip, nezih anlamlarında kullanılmıştır. Arıg sözcüğünün yinelenmesi ile günahtan sakınma anlamına gelen sakınuk sözcüğünün anlamı güçlendirilmiştir. Temiz

sözcüğünün çağrışımlarından biri de beyazlıktır. Günah ise kişiye siyah rengi çağrıştırır. Burada temiz olmak, günahın kirine, kötülüğe bulanmamayı da ifade etmektedir.

*ne edgü turur bu kişike **öge***
***Ögi** bolsa ötrü atagu **öge** (KB 1995)*
"İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı."

İlk mısrada kullanılan öge sözcüğü aslında sözdizimi açısından uygun değildir. Öge sözcüğünün anlamı çok akıllı ve müşavirdir. Birinci mısrada bu sözcüğün görevi öznedir ve sözcük türü olarak isim olması gerekmektedir. Ancak ikinci mısrada müşavir anlamıyla kullanılan öge ile uyak oluşturabilmesi için ög değil öge şeklinde kullanılmıştır. İkinci mısrada ög sözcüğünün teklik üçüncü şahıs iyelik eki almasının sebebi birinci mısrada kullanılan kişike sözcüğüdür. (Kişinin ögi) Yani bir bağlam içinde kullanılanılan sözcüğün hangi eki alacağını metindeki diğer sözcükler belirlemektedir. Şiirde biçim ve içerik ayrılmaz durumdadır. Biçimsel gereklilikler temel amacın bilgi iletimi olduğu günlük dile göre, içeriği daha geniş ölçüde belirler ve değiştirir. Bilgi iletiminin sunuş tarzına göre ikincil önemde olduğu şiirsel söylemde, içeriğin kendisi bildirinin biçimsel düzenlenişince belirlenir ve sınırlanır.[208] Şiir ögeleri her gerçekleşmede yinelenmesi gereken düzenli bir bildiridir.[209]

*kişi iglese **ot otaçı** birür*
***Otaçı** iginge **otın** kim kılur (KB 2109)*
"İnsan hastalanırsa tabib bunun ilacını verir; eğer tabip hastalanırsa, onu kim tedavi eder."

Bu beyitte karşıt sözcüklerin çağrışım alanından faydalanılarak hastalık ve ilaç, çare anlamındaki ig ve ot sözcüklerinin hem basit hem de türemiş şekilleri kullanılmıştır. Ot sözcüğünün almış olduğu ekler onun tedavi eden, hekim anlamları kazanmasını sağlamıştır. Burada dikkati çeken bir özellik Türkçe ya da yabancı kökenli isimlerin üzerine gelerek herhangi bir işle uğraşma veya mesleği ifade etmek için kullanılan –çı isimden isim yapım ekinin ota- fiili üzerine gelmiş olmasıdır. Sözcük oluşturma sürecinin aslında karmaşık olduğunu söyleyen Nalân Büyükkantarcıoğlu'na göre kimi

---

[208] Edward Stankewicz, " Dilbilim ve Şiir Dilinin İncelenmesi", (çev.: Ahmet Kocaman) **Türk Dili,** Yıl 30, Cilt XLI, sayı 348, Aralık 1980 s. 548
[209] Stankewicz, **a.g.m.,** s. 550

örneklerde kural bozucu kullanımlar toplumsal kabul görmeleri sonucu yerleşiklik kazanabilmekte ve uzun ya da kısa zaman içinde benzetme yolu ile üretim potansiyeline bile sahip olabilmektedirler.[210] Burada da fiile gelen isimden isim yapım eki –çı için kural dışılık söz konusudur diyebiliriz. Ancak Eski Türkçede sıfat yapmak üzere kullanılan –guçı/-güçi eki vardır. Sözcüğün otaguçı (tedavi edici) şeklinde olması mısrada bir hecenin fazla olmasına ve bu da mısranın vezne uymamasına sebep olacağından ekin başındaki –gu atılmış olabilir. Her halükarda bu sözcükde bir kural dışılık söz konusudur.

*negü kelse rabdın **tapı** bol **tapı***
*Özüng kullukı ol **tapılık tapı** (KB 2159)*
"Tanrıdan ne gelirse ona razı ol; her şeye razı olmak kulluk icabıdır."

Bu beyitte verilmek istenen bilgiden önce şiirdeki şekil ve ahenk önemlidir. Şiirin bir özelliği olarak yazar, okuyucuyu öncelikle sesdeki uyumla yakalamıştır. Tapı sözcüğünün bu kadar çok yinelenmesi ahenkten dolayıdır. Bu kadar çok tekrarın anlamı etkilediğini söylemek zordur. Ama yinelemeler verilmek istenen anlamın zihinlerde kalmasına yardımcı olur.

*tükel **bil**se erdem **biti**se **bitig***
*Kamug işke **bilgin** bu kılsa itig (KB 2482)*
"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir."

Burada bil- ve biti- sözcükleri bünyelerindeki "b" sesiyle aliterasyonu sağlar. Şiirdeki ahenk için bu önemlidir; ancak burada özellikle bitig sözcüğü ile biti- fiilinin bir arada kullanılmasının sebebi ismin (bitig) söylendiği anda fiilinin de hatırlanmasıdır. Jung'ın sınıflandırmasında bu tipte çağrışımlar *"Etkinlik Çağrışımları"* adı altında değerlendirilir. Örneğin: bıçak sözcüğü kesmek fiilini, gül açmak fiilini, kitap okumak fiilini çağrışıtırır. Aynı durum 3014. beyit için de söz konusudur. Bilig sözcüğü bil- fiili ile ukuş sözcüğü de yine uk- fili ile birlikte kullanılır. Bu sözcüklerin çağrışımlarının yanı sıra beyite kattıkları ahenk de önemlidir.

***bilig bil ukuş uk** yorıma yava*
Ödi kelse edgü birür ol küni (3014)
"Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme, vakti gelince o sana iyilik getirir."
*neçe kul **bedü**se kul atı kul ok*
***Bedütmiş** beginge tapugçı ol ok (KB 4083)*

---

[210] Nalân Büyükkantarcıoğlu, "Türkçe Sözcük Biçimlenmesinde Düzlemler ve Türetmeler", **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı1, ss. 81-94, s. 92

"Kul ne kadar yükselirse yükselsin, kulun adı kuldur; o yükselten beyine karşı her vakit hizmetkâr olarak kalmalıdır."

Bu beyitte yananlamı ile kullanılan bedü- fiili beyitte geçen cümlelerin anlamına katkıda bulunmaktadır. Yükselme işini hizmetkârlar, yükseltme (bedüt-) işini ise bey yapar. Birinci mısrada şartlı birleşik cümlenin fiili olarak kullanılan bu sözcük, ikinci mısrada beyin sıfatı olarak kullanılmıştır. Metnin genelinde de söylendiği üzre bir insanı ikbale ulaştıran, ona makam ve zenginlik vererek derecesini yükselten beydir.

***ulug**ug **ulugla** küdez hurmeti*
*Sanga kelge devlet **ulugluk** kutı (KB 4151)*
"Büyüğü büyük tut, onun itibarını gözet, sana da devlet ve ululuk saadeti gelir."

Basit ve iki farklı türetim eki ile *–ulug-la-, ulug-luk-,* metinde yer alan ulug sözcüğü, iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu beyit Ögdülmiş'in Odgurmış'a beylere hizmet etmenin usul ve nizamını söylediği bölümde yer aldığı için yönetimde hizmetkârların uyması gereken kurallar ve taşıması gereken özellikler sıralanmıştır. Ulug sözcüğü hem makam ve mevki itibariyle yüksek insanı hem de yaşça büyük insanları karşılamak üzere metne yerleştirilmiştir. İkinci mısrada geçen ulugluk sözcüğü de yine devlette edinilecek bir görev dolayısıyla sahip olunacak büyüklüğü anlatmaktadır. Ayrıca birinci cümlede ulugla- fiili geçişli olmasından dolayı ulug isminin –g yükleme hali ekini almasını sağlamıştır. İkinci mısrada aynı kökten türeyen ulugluk sözcüğü ise belirtisiz isim tamlaması yapısında kullanılarak kut sözcüğünün iyelik eki almasını sağlamıştır. Sözdizim, sesbilim ve biçimbilim cümlenin anlamını aynı derecede etkilemiştir.

***kut** ol beg budunka **kutadgu** kerek*
***Kutad**su budun karnı todgu kerek (KB 5335)*
"Bey halk için bir saadettir, halk mesud olmalıdır; halkın mesud olması için karnının doyması lazımdır."

Beyite ilk bakıldığında dikkati çeken özellik "k" sesinin ve "t" sesinin yoğun bir biçimde kullanılmış olmasıdır. (kut, kutadgu, kerek, budunka, kutadsu, kerek). Kut isim köküne eklenen +ad- eki isimlerden oluş bildiren geçişli-dönüşlü fiiller meydana getirir. Kut olan beyin halkının mesut olması gerekir. İkinci mısrada geçen kutad- fiiline gelen teklik üçüncü şahıs emir eki anlam olarak değil beyite kattığı ahenk bakımından mısrada yer almaktadır.

Okuyucu bağlamdan yola çıkarak cümlede bir emir olmadığını, oradaki emrin beye verilmediğini anlar.

*biligsizke **ayma** tüşüngni aça*
*Bilirke **ayıt** tüş **ayıtma** kiçe (KB 5995)*
"Bilgisize rüyanı açma ve anlatma, rüyanı bilene sor ve bunu geciktirme."

Ay- fiili geçişli olduğu için tüş sözcüğünün yükleme hali eki almasını sağlamıştır. İkinci mısrada ay- fiil köküne gelen –t- fiilden fiil yapım eki ile sözcüğün anlamında ufak bir değişiklik meydana gelmiş ve günümüz Türkçesinde sor- fiilini karşılamıştır. Beyitte dikkati çeken bir başka özellik de düz ünlülerin yuvarlak ünlülere göre daha yoğun kullanılmış olmasıdır.

*kişi **tüş tüşe**se **yörüg**ke barır*
***Yör**e bilmese **tüş**nüng asgı kalır (KB 6001)*
"İnsan nasıl yorarsa rüya ona göre zuhur eder; tabir etmesini bilmezsen, rüyanın faydası yoktur."

Sözcük yinelemeleri ve onların türemiş şekilleri ahengin sağlanmasında ve biçimin arkasında verilen bilginin pekiştirilmesinde önemli bir görev üstlenir. Verilen mesaj rüyanın doğru yorumlanmasıdır. Doğru yorumlanmayan rüyanın hiçbir faydası yoktur.

SONUÇ

1- KB'nin yazıldığı tür mesnevi olduğu ve nazım esasına göre kaleme alındığı için yananlamlı, eşadlı, çok anlamlı, karşıt anlamlı, aynı kökten türeyen sözcüklerin çağrışım alanından geniş ölçüde faydalanılmıştır.
2- Yazılan bölümlerin konusu, metinlerde kullanılacak karşıtanlamlı sözcüklerin seçiminde büyük bir öneme sahiptir. Çelişik karşıt anlamlı sözcüklerden bütünü kapsayacak şekilde bilgilerin sunulması sırasında faydalanılmıştır. Ayrıca, kimi zaman insanların dünyaya ait sahip olduğu bilgilerden faydalanılarak, soyut kavramlar, karşıtanlamlı sözcüklerin anlam alanından istifade edilerek anlatılmaya çalışılmıştır.
3- Metnin beyit esasına göre kaleme alınmış olması kısa anlatımın yoğun olarak kullanılmasına ve kimi zaman geleneksel dil kurallardan sapmalara sebep olmuştur. Beyitlerde uymak zorunda olunan bir kafiye sistemi olduğu için bazen isim olarak ya da fiil olarak kullanılmaması gereken sözcükler kullanılmıştır.

4- Metnimizde eşanlamlı ya da yakınanlamlı sözcükler, özellikle açıklamaya ihtiyaç duyulan ve genel bilgilerin okuyuculara sunulduğu bölümlerde yer almaktadır. Eşanlamlı sözcükler bölümün içeriği ile ilgili bilgi vermekten ziyada beyitlerde aynı sözcüğün yinelenmesini engelleyerek beyitlerin anlam alanın genişletilmesini sağlamıştır. Bu şekilde verilen içeriğin olası her yönü ortaya konmuştur. Ayrıca seçilen sözcüklerin bir gönderim değerine sahip olması, daha önce verilen bilgilerin yinelenmesini sağlanmıştır.
5- Metinde yazarın seçtiği kelimler metnin yorumlanmasına imkân tanımıştır.
6- Metnin konusu, eserin türü, yazılış amacı ve mesajının tespit edilmesinde aynı kavram alanına ait sözcüklerin belirlenmesi, oldukça önemli bir görev üstlenmiştir.
7- Metinde kullanılan sözcüklere getirilen ekler, beyti hem ses hem de anlam bakımından tamamlamıştır. KB her ne kadar nazım esasına göre yazıldığı için kafiye, ahenk, ritm ön plana çıkarıyor gibi görünse de anlam da ihmal edilmemiştir. Seçilen sözcükler beyte hem ahenk hem de anlam katmıştır.
8- Metinde kullanılan sözcükler, bağdaşıklık ve tutarlılığın oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunlar, nitelik, nicelik, boyut, uzam, zaman, yer ve süredizimsel ilişkileri v.s açığa çıkarması bakımından metindeki tutarlılığın en önemli yardımcıları olmuşlardır.

1. 1. 2. 2. EKSİLTİ

Metindilbilimde, metindeki verimliliğin artması ve metnin yoğunluk kazanması amacıyla kullanılan ilkelerden biri de eksiltidir. Hasan ve Halliday metindeki anlam bağlarının ve bağdaşıklığın kurulmasında gönderim ve değiştirim ile birlikte eksiltinin de görev üstlendiğini ve bunun dilbilgisel bir tür olduğunu kaydetmişlerdir.[211] Bir cümleden bir ya da birden çok ögenin atılmasıyla gerçekleştirilen ve cümlenin anlamında her hangi bir

---

[211] M. A. K Halliday, R. Hasan, **Cohesion in English**, Longman 1976, s. 6

kaybın yaşanmadığı eksilti sayesinde birden çok cümle birbirine bağlanarak daha kısa şekilde ifade edilir. Bir cümlede eksilti, kullanılmadığı zaman anlamda herhangi bir eksikliğe neden olmayacak parçaların seçilmesi ile gerçekleştirilir. Cümlede eksik bırakılan parça bağlama göre metin çözücünün zihninde tamamlanabilmektedir. Aynı ifadeler yerine yeni ifade birimleri içinde oluşan eksiltinin kullanıma geçirilebilmesi için yüzey metindeki cümlelerde aynı yapısal parçaların bulunması gerekir. Cümlede eksilti taşımayan yapıların bulunması sayesinde okuyucu cümledeki eksiltiyi anlayabilmekte, tamamlayabilmekte ve cümleden çıkarım yapabilmektedir. Bu yüzden eksiltinin tamamıyla bağlama dayalı olarak yapıldığını söylemek mümkündür.[212]

Eksilti, cümlelerdeki sözcük ve sözcük gruplarının düşmesini anlatan, yapıyla ilgili bir konudur. Eksilti, cümlenin tam şeklinin ortaya konmasını sağlayarak cümledeki bazı yapısal parçaların atlanmasına olanak tanır.[213] Cümlelerde eksiltinin bulunması onların tam bir yargı oluşturmadığı anlamına gelmez. Eksiltiler bir metin ya da konuşma içinde yer aldıkları ve o metinde anlamlı bir bütünün oluşmasına katkıda bulundukları için tam bir yargı bildirmeye, daha doğrusu cümle niteliklerini korumaya devam ederler.

Dilde gösterim/değiştirim ve eksiltiye, yinelemeden kaçınmak, bilgileri daha etkili biçimde sunmak amacıyla başvurulur. Cümle içinde yer alması gereken bazı ögelerin cümleden atılmasıyla oluşan eksiltide, eksik ögelerin yorumu, bağlam içinde daha önceden kullanılan yapılar ya da konuşma ortamını oluşturan kullanımbilim ögeleri aracılığıyla yapılabilmektedir. Her ne kadar eksilti, yapı ile ilgili bir durum olsa da cümlede eksik olarak kullanılan unsurun kendinden önceki cümle ya da cümlelere dayanması anlamı da ön plana çıkarmaktadır.

İnsanlarda bulunan dil yetisi, cümlede bulunan eksik parçaları tamamlayıp doğru cümle kurmayı içerdiği, dili edinme süreçlerinde bu yeteneği elde eden insanların kullanım sırasında bunu ortaya çıkarması

---

[212]Dressler, **a.g.e.,** s. 66
[213] Dressler, **a.g.e.,** s. 80

beklendiği halde, karşılıklı konuşmalarda hatta yazılı metinlerde önceden verilen bilgileri yinelememek için bazen de çarpıcı, etkili anlatımlar oluşturmak için eksiltili cümlelere başvurulabilmektedir.[214] Cümleler, anlam bütünlüğünü sağlayabilmek ve bir yargı oluşturabilmek için yapıların kurallı bir şekilde dizilmelerini gerektirir. Yapı yönünden kurallı cümlelerin oluşabilmesi için bazı ögelerin mutlaka kullanılması gerekir. Cümledeki temel ögeler özne ve yüklemdir. Oya Külebi bu konuya şu sözleriyle açıklık getirir: *"Bunlar(özne-yüklem) ad ve eylem sözcük türleri olarak belirlenebilse de adıllar, ad takımları, tamlamalar, sıfat takımları, hatta cümleler özne işlevini ad göreviyle yüklendikleri gibi, eylemlerin yanı sıra adlar, sıfatlar, adıllar, belirteçler, ilgeç öbekleri, ulaçlar da yüklem olarak kullanılabilmektedir. En azından bir özne ve yüklem bulunması kurallı cümlenin ön koşulu olmasına karşın, cümlenin ögeleri, yüklem, özne, nesne, tümleçlerdir. Eylemin geçişli olması nesneyi gerektirecek, eylemin yer, zaman gibi bazı nitelikleri de tümleçler ya da belirteçler yoluyla anlatılacaktır. Fakat nesne ve tümleçler cümle içinde her zaman gerekli olmayan ögelerdir.* [215]

Bir cümledeki en gerekli parça fiil olduğu için cümledeki eksilti fiil eksikliği tamamlandığında en açık şekilde görülebilir. Eksiltinin yoğun olarak kullanıldığı metinlerin anlaşılabilmesini, idrak ve cümle dizimi kuralları arasındaki etkileşim sağlar. Eksilti yoğunluk ve açıklık arasındaki değişimi gösterir. Metinlerde eksiltinin kullanılmaması zaman ve enerji kaybıdır. Ancak eksiltinin yoğun bir şekilde kullanıldığı durumlarda metnin anlaşılması için yoğun araştırmalar yapmak gerekeceğinden zaman ve enerji tasarrufu ortadan kalkar. Metin yazarının verimliliğe zarar vermeden cümleye neyin katılacağına karar vermesi ve bununla ilgili düzenlemeler yapması için eksiltinin uygun olup olmadığını değerlendirmesi gerekmektedir.[216] Yüzey yapıda açık bir biçimde yer almayan ancak örtük bir biçimde anlaşılan eksik ögeler Oya Külebi'ye göre, cümle düzeyinde; metin düzeyinde; kullanımbilim

---

[214] Oya Külebi, "Türkçede Eksiltili Tümceler", **Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi,** c. 7, sayı: 1-2, Kasım 1990, s. 117
[215] Külebi, **a.g.m.,** s. 118
[216] Dressler, **a.g.e.,** s. 67

düzeyinde ve üslup özelliğine bağlı olmak üzere dört düzeyde çözümlenebilmektedir.[217] Cümledeki eksiltiyle ilgili bilgilerin cümlenin kendi içinde bulunduğu durumlarda cümle düzeyinde eksiltiden söz etmek mümkündür. Bu tip durumlarda cümlenin yapısı eksiltiyi belirleyebilecek niteliktedir. Cümlelerde bulunan eksik ögenin metnin bağlamına göre önceki cümlelerde yer alması ile ilgili olan metin düzeyindeki eksiltide, metinde bulunan bazı yapıların ve kavramların yinelenmemesi için bunlara bazı cümlelerde yer verilmemesi söz konusudur. Ancak metnin bütünü düşünüldüğünde, eksik parça okuyucu tarafından anlaşılır. Eksik olarak kullanılan ögenin sahip olması gereken yapı, metin içinde aynı biçimde olmayacağı için bu tür eksiltilerde anlam ön plana çıkmakta ve yapılan eksiltiyle ilgili yorum bulunmaktadır. Kullanım düzeyindeki eksiltide ise dili kullanan insan, dilin kullanıldığı yer, zaman; konuşmanın konu ve toplumbilim yönünden dayandığı amaçlar önem kazanmaktadır.

Dilbilimde, insanlar arası iletişimi sağlayan dil terimine karşı; dilin kendi kuralları içinde, sahip olunan kültürel birikimle yüzey yapıya yansıtılmasını ve onun bireysel bir eyleme dönüşmesini ifade eden söz terimi yer almaktadır. Dilin toplumsal, sözün bireysel olduğunu söyleyerek dil-söz terimini ilk kez kullanan Saussure[218], aslında bir anlamda üsluba da açıklık getirmiştir. Cümlelerin arka arkaya dizilmesi ile oluşan metinlerde cümlelerin düzenlenmesi ve oluşturulması kişiye göre değiştiği için bazı eksiltilerde de üslup özellikleri ön plana çıkabilmektedir.

Şiirsel bir anlatımda eksiltili anlatım, okuyucuda belli bir heyecan ve coşku uyandırmak amacı ile kullanılır, diyen Doğan Günay, metinlerde bulunan eksiltileri Leyla Uzun'la[219] benzer şekilde sınıflandırmıştır.

a) Özne ve tamlayan ögenin sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda sırasıyla yüklemcil öge kişi-sayı belirleyicileri ile özneyi, iyelik ögesi de iyelik belirleyicileri ile tamlayan ögeyi biçimsel olarak belirler.
b) Yüklemcil öge, yani yüklemi kuracak çekimli eylem özne gerektirir.

---

[217] Külebi**, a.g.m.,** s. 123
[218] Kıran, **a.g.e.,** s. 113
[219] Uzun, **a.g.e.,**, s. 87

c) Geçişli çatıdaki yüklemcil öge nesne gerektirir.
d) İyelik ögesi tamlayan öge gerektirir.
e) Belirteç yüklemcil öge gerektirir.
f) Nesne ya da yüklemcil ögenin sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda sırasıyla yüklemcil öge ve belirtecin kendisi, her ikisini sözdizimsel olarak belirler.[220]

KB'de eksiltiler incelenirken Doğan Günay ve Leyla Uzun'un tasnifinden yararlanılacaktır.

1. 1. 2. 2. 1. Özne Eksiltili Yapılar

Daha önce kişi ekleriyle yapılan gönderimlerde de üzerinde durulduğu gibi, eklemeli bir dil olan Türkçede şahıs ekleri vasıtasıyla özneyi, yani eylemi gerçekleştiren kişiyi söz düzlemine çıkarmadan eksiltili olarak kullanmak mümküdür. KB'de eksiltinin yoğun olarak uygulandığı öge öznedir. Türkçede özne, kişi ekleri yardımıyla kolaylıkla anlaşılabildiği için en kolay atılan unsurdur. Cümlenin öznesi konumundaki ad öbeği ya aynı beyitin ilk mısrasında ya da daha önceki beyitlerde yer aldığından, tasarruf adına daha sonraki mısrada ya da beyitlerde kullanılmamaktadır.

O. Külebi, adlı araştırmacı, 3. kişilerin konuşma ortamını oluşturan 1. ve 2. kişilerin dışında kalması nedeniyle metinsel eksiltinin yalnızca 3. tekil ve çoğul özneleri kapsadığını belirtmektedir.[221] KB'de eksiltinin yapıldığı cümleler çoğunlukla ya görülen geçmiş zamanda ya da emir kipindedir. O dönemde şahıs zamirlerinin ekleşmesi sadece bu haber ve bildirme kipinde gerçekleştiği için birinci ve ikinci şahıslardaki eksiltiler daha kolaylıkla yapılmıştır. Diğer zamanlarda şahıs eki yerine zamir kullanıldığı için yazar özne eksiltisini çoğunlukla teklik üçüncü şahısta yapmıştır. KB'de eksiltilerin genellikle üçüncü şahısta olmasının bir nedeni de eserde genellemelerin yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Eksiltilen öge, metindeki bağdaşıklık ögeleri yardımıyla hem biçimsel hem de içeriksel olarak belirlenebilmektedir. KB'deki özne eksiltilerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

[220] Günay , **a.g.e.,** s. 69
[221] Külebi, **a.g.m.,** s. 126

a) Aynı beyitte ya da beyitler arasında özne eksiltili olarak kullanılabilir.

b) Paralel yapılar aracılığıyla özne ortak kullanılabilir.

c) Aynı beyitin ilk mısrasında farklı görevle kullanılan bir unsur ikinci mısrada özne olarak kullanılabilir.

d) Emir kipi ve görülen geçmiş zamanda özne eksiltili olarak kullanılabilir.

e) Beyitler arasındaki anlam bağlantısına dayanarak özne eksiltili kullanılabilir.

f) Beyitlerde uygun şahıs eklerinin kullanılmaması ile özne eksiltisi yapılabilir.

g) Aktarma cümlelerinde özne eksiltisi yapılabilir.

1. 1. 2. 2. 1. 1. Aynı Beyit ya da Beyitler Arasında Yapılan Özne Eksiltisi: KB'de hem beyit içinde hem de beyitler arasında bir anlam bütünlüğü söz konusu olduğundan özne eksiltisi, aynı beyit aynı mısra içinde kullanılabildiği gibi beyitler arasında da kullanılabilmektedir. Beyitte eksiltili olarak kullanılan öznenin hangi şahıs olduğunu anlamak mümkündür ancak neye gönderimde bulunduğunu kavramak için öncesindeki beyitleri bilmek gerekmektedir.

udır erding erse tur aç emdi köz
Eşitmeding erse eşit minde söz (KB 83)

"Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç, işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle."

Bir önceki beyitten (KB 82) yazara seslenenin dünya, İşitme işini ve görme işini yapması gerekenin de yazar olduğu anlaşılır.

KB'de beyitler birbirini anlam olarak bütünleyecek tarzda bir araya getirilmiştir. 82. beyitte öznenin varlığı ortaya konmuş, kimin konuştuğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu bölümde bahar tasvirine uygun olarak dünya konuşturulmuştur. 83. beyite geçildiğinde bu sözlerin kim tarafından söylendiği okuyucu tarafından bir önceki beyitin yardımıyla rahatlıkla çıkarılabilmektedir. KB'de önce varlık, nesne tanıtılır sonra o varlığın konuşması verilir. Bu yüzden beyitlerde bir hitap eden, bir de hitap edilen vardır. Hitap eden birinci tekil şahıs zamiri ile konuşurken hitap edilen ikinci tekil şahıs zamiriyle verilir. Bu beyitte de bu tip bir kullanım söz konusudur. Dünyanın konuşmaya devam ettiği aşağıdaki beyitte de bu durum geçerlidir.

tümen yılda berü tul erdim tulas
Bu tul tonı suçlup örüng kedtim as (KB 84)

"Ben binlerce yıldan beri dul idim, benzim solmuştu, şimdi bu dul libasını çıkarıp, beyaz kakımdan gelinlikler giydim."

asıg kolsa barça özüng yassızın
Berü kel tapug kıl köngül bir ısın (KB 106)
"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın."

Eksiltili olarak kullanılan öznenin sen zamiri olduğunu, emir kipinin ikinci şahsıyla çekimlenen fiiller ortaya koymaktadır. Beyitlerdeki anlam bütünlüğüne göre burada ikinci şahısla gönderim yapılan kişi hakana hizmet edecek insanlardır.

törütti ödürdi seçü yalngukug
Angar birdi erdem bilig ög ukug (KB 148)
"Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi."

Beyitlerde Tanrı'nın varlığını ortaya çıkaracak sözcükler seçildiyse fiil üçüncü şahıs ekini alarak öznenin eksiltili olarak kullanılmasını sağlamıştır. Okuyucu daha önceki beyitlerin yardımıyla öznenin kim olduğu bilgisine çıkarımsal olarak ulaşmaktadır. İnsanı yaratan, seçen, yükselten, ona bilgi ve akıl veren Tanrı'dır. (149, 150)

yükündi iligke kör açtı sözin
Süçitti sözi hem sevitti özin (KB 582)
"Hükümdarın önünde eğildi ve söze başladı; tatlı tatlı sözleri ile kendisini sevdirdi."

Bölümün başında yazar araya girer ve hikâyenin nasıl devam ettiği ile ilgili bilgi verir. Bu beyitte üçüncü tekil şahıs ekinin neye gönderimde bulunduğu bir önceki beyitte açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu yüzden aynı ismi tekrarlamak yerine şahıs ekleri vasıtasıyla o isme gönderimde bulunulmuştur. Bu beyitte gönderim yapılan kişi Ay Toldı'dır.

biligsiz togar ol turu ögrenür
Bilig bilse ötrü kamug iş önür (1680)
"İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca her işinde muvaffak olur."

iveklik beling ol kamugka yavuz
Kalı bolsa begke yüzi boldı boz (1996)
"Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur."

Anlamı kendi içinde tamamlanan beyitlerden biridir. İkinci mısrada beyde olmaması gereken şeyin ne olduğu birinci mısrada verildiği için bu cümlede bu bilgi eksiltili olarak kullanılmıştır.

tetig bolsa malka mungadmaz bolur
Bilig bilse işte yangılmaz bolur (2447)
"İnsan zeki olursa hiçbir vakit mala muhtaç olmaz; bilgili olursa işinde hiçbir vakit yanılmaz."

yagı boynı yençer hazine urur

Tilek arzu nimet ulaşu kelür (KB 3000)
"Düşmanın başını ezer ve hazine toplar; dilek arzu ve nimet birbiri ardınca gelir."
tapug kıl tapug tınma kulluk bu ol
Tapugka baka kör me bekle bu yol (3253)
"İbadet, durmadan ibadet kıl, kulluk budur, ibadete dikkat et ve bu yoldan ayrılma."
bu kün bizke tegdi bu tirki yimi
Neçe birge erki yigü kedgümi (5343)
"Bu sofradan yemek yemek bugün bize nasip oldu; acaba bize daha ne kadar yiyecek ve giyecek verecek."
şatunung başınga tegi yokladım
Yaşımnı tükettim tiriglik yidim (KB 6053)
"Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır."

KB 3, 4, 8, 22, 26, 27, 30, 31, 32, 63, 72, 74, 78, 80, 82, 95, 105, 107, 109, 112, 114, 117, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 142, 144, 148, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 161, 162, 165, 167, 169, 171, 172, 175, 176, 178, 184, 189, 351, 353, 354, 356, 358, 360, 361, 366, 370, 371, 372, 373, 377, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 393, 394, 395, 397, 586, 587, 588, 591, 595, 597, 599, 600, 601, 608, 609, 612, 615, 617, 661, 672, 675, 681, 690, 694, 697, 699, 704, 705, 706, 708, 709, 712, 713, 717, 721, 723, 725, 727, 729, 732, 734, 741, 742, 743, 747, 749, 750, 752, 758, 759, 761, 785, 787, 790, 792, 793, 796, 798, 799, 800, 815, 838, 839, 840, 843, 847, 851, 852, 860, 861, 864, 941, 959, 964, 967, 969, 978, 982, 996, 1000, 1004, 1008, 1009, 1014, 1024, 1025, 1036, 1037, 1160, 1170, 1171, 1172, 1174, 1185, 1186, 1189, 1190, 1192, 1209, 1233, 1234, 1235, 1239, 1251, 1265, 1277, 1592, 1595, 1599, 1603, 1643, 1646, 1653, 1657, 1661, 1833, 1846, 1926, 1928, 1929, 1932, 1940, 1941, 1947, 1975, 1976, 1979, 1981, 1993, 1998, 1999, 2010, 2053, 2061, 2069, 2084, 2094, 2105, 2152, 2157, 2158, 2159, 2161, 2162, 2163, 2437, 2447, 2450, 2451, 2453, 2457, 2469, 2473, 2474, 2476, 2482, 2493, 2494, 2495, 2498, 2499, 2500, 2506, 2507, 2512, 2514, 2517, 2520, 2964, 2971, 2986, 2991, 2996, 3003, 3014, 3132, 3136, 3146, 3148, 3149, 3187, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3205, 3206, 3207, 3210, 3214, 3216, 3218, 3219, 3220, 3221, 3228, 3230, 3236, 3237, 3239, 3240, 3251, 3257, 3259, 3260, 3261, 3262, 3270, 3273, 3275, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3303, 3305, 3324, 3325, 3327, 3333, 3335, 3337, 3338, 3339, 3345, 3346, 3355, 3357, 3359, 3363, 3364, 3365, 3453, 3456, 3461, 3467, 3471, 3532, 3535, 3539, 3541, 3542, 3547, 3607, 3609, 3622, 3634, 3635, 3638, 3731, 3732, 3733, 3734, 3740, 3742, 3748, 3753, 3754, 3760, 3767, 3785, 3787, 3788, 3790, 3792, 4024, 4025, 4026, 4034, 4036, 4038, 4039, 4040, 4041, 4043, 4054, 4056, 4058, 4059, 4060, 4061, 4062, 4085, 4086, 4088, 4091, 4095, 4097, 4098, 4099, 4100, 4101, 4104, 4106, 4109, 4110, 4111, 4112, 4114, 4116, 4117, 4120, 4121, 4122, 4124, 4125, 4127, 4128, 4130, 4132, 4133, 4134, 4138, 4140, 4141, 4142, 4144, 4146, 4151, 4394, 4395, 4398, 4475, 4476, 4477, 4478, 4490, 4492, 4493, 4496, 4497, 4498, 4501, 4898, 4901, 4939, 4975, 4977, 4978, 4989, 5327, 5352, 5353, 5360, 5364, 5384, 5959, 5961, 5963, 5965, 5973, 5974, 5977, 5987, 5995, 6000, 6008, 6010, 6019, 6025, 6026, 6029, 6033, 6034, 6036, 6051, 6057, 6059, 6060, 6180, 6181, 6182, 6183, 6184, 6185, 6287, 6321, 6322, 6340, 6346, 6496, 6497, 6498, 6499, 6500, 6502, 6506, 6507,

1. 1. 2. 2. 1. 2. Paralel Yapılar Aracılığıyla Kullanılan Özne Eksiltisi

Eğer beyitlerde paralel yapı varsa cümlenin herhangi bir ögesinin eksik kullanılması mümkündür. Beyitlerde kullanılan sıralı cümle ve şartlı birleşik cümle yapısı sayesinde özne rahatlıkla atılabilmektedir. Yapısal

niteliği sayesinde sıralı cümle anlatıcıya doğrudan bir kısa anlatım olanağı sunmaktadır.

kurımış yıgaçlar tonandı yaşıl
Bezendi yipün al sarıg kök kızıl (KB 67)
"Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi."

Birinci mısradaki tam yapı ikinci mısradaki öznenin eksiltili olarak kullanılmasına olanak tanımıştır. Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi. (Kurumuş ağaçlar) yeşil, mor, al, kızıl renklerle süslendi.

bulıt kökredi urdı nevbet tugı
Yaşın yaşnadı tarttı hakan tugı (KB 86)
"Gök gürledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti."

Sözcüklerin sıralı cümle yapısında kullanıldığı bu mısralarda özneler ortak kullanılmak suretiyle tasarrufa gidilmiştir. Birinci mısrada gürleme işini de vurma işini de bulut yapmaktadır. İkinci mısrada ise çakan ve tuğu çeken şimşektir.

tegürdi manga elgin elig yaşım
Kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım (KB 365)
"Elli yaşım bana elini değdirdi, kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi."

Elini değdiren de, kuzgun gibi siyah saçlarını bembeyaz yapan da elli yaştır.

manga öznese kim özelip ölür
Manga kim boyun egse arzu bulur (KB 678)
"Kim bana kafa tutarsa ıstırap içinde mahvolur, kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur."

Şartlı birleşik cümle yapısında oluşturulan bu beyitte, yan cümlede bilgi verilir ana cümlede bu bilgi eksiltili olarak kullanılır. Bana kim kafa tutarsa, (o, bana kafa tutacak kişi) ıstırap içinde mahvolur. Bana kim boyun eğerse, (o) arzusuna kavuşur.

kutadmış kişi kör sakınmış kerek
Kamug tengsiz iştin yıramış kerek (KB 726)
"Saadete ermiş olan insanın ihtiyatlı olması ve bütün yakışıksız işlerden uzak durması gerektir."

Sıralı cümle yapısı sayesinde "saadete ermiş olan insan" ikinci cümlede eksiltili olarak kullanılmıştır.

kara karnı todsa kör ud teg yatur
Yava sözke avnur özin semritür (KB 988)
"Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücudunu besler."

Öküz gibi yatan, boş sözlere inanan ve vücudunu besleyen avamdır.

agın bolsa yalnguk bilir hem bilig
Tungu bolsa tegmez biligke elig (KB 1016)

"İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa bilgiyi elde edemez."

Genelleme yapılan beyitlerden biridir. O yüzden birinci mısrada kullanılan özne ikinci mısranın da öznesi konumundadır.

kara kılkı begke kereksiz yaguk
Yaguk bolsa begke uçuzluk anuk (KB 2079)
"Avam tabiatının beye yakın olması uygun düşmez, bu tabiat yaklaşırsa itibarını derhal kaybeder."

Kara kılkı sözcük grubu ikinci beyitteki şartlı birleşik yan cümlenin de öznesi olma görevini üstlenmiştir.

yagıka bu öngdün bolur bek tolum
Tiriglik tiler begke özke ölüm (KB 2963)
"Onlar düşmana karşı ön safta bir silah vazifesi görürler, beyin yaşaması için kendilerini ölüme atarlar."

Eksiltinin tam olarak anlaşılabilmesi için bağlama bakmak gerekir. Beyit tek başına düşünüldüğünde eksiltili olarak kullanılan öznenin zamir olarak karşılığını bulmak mümkündür ancak bu, beyitteki anlamın bir bütün halinde kavranmasını sağlamaz.

uluş kendte ta'at telim bar ıduk
Uş ol yirde yetrü körü barsa yok (3215)
"İyice düşünürsen, Allahın büyük emirlerini yerine getirme fırsatı, oraya nisbetle burada daha çoktur."

İsim cümlelerinden oluşan bu beyitte, birinci ve ikinci cümlenin öznesi ortak kullanılmıştır. İbadet (ta'at) kentte daha çok vardır, Odgurmış'ın yaşadığı yerde yeterince ibadet (ta'at) yoktur.

asıg yas ne edgü ne isiz barı
Bayattın turur kör anıng takdiri (KB 3353)
"Fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hep Tanrıdan gelir; bu onun takdiridir."

Fayda ve zarar, iyilik ve kötülüğün hepsi Tanrı'dan gelir. Beyitte ikinci cümlenin öznesi eksiltili olarak kullanılmıştır. Tanrı'nın takdiri olan şey fayda ve zararın, iyilik ve kötülüğün hepsidir. Paralel yapı sayesinde cümlede bu bilgi tekrar edilmemiştir.

törü hem toku bilse tüzse yorık
Kirü hem çıka bilse itse kılık (4038)
"Töre ve usulü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketleri edep dairesinde olmalıdır."

Bu beyitin öznesi bağlamdan anlaşılır. 4037 numaralı beyitte öznenin kim olduğu bilgisi, devlet hizmetine girmek isteyen insan, ortaya konduğu için teklik üçüncü şahıs eki sayesinde özne, eksiltili olarak kullanılmıştır.

yana alma tırngak adışma butung
Uçuzluk tegürgey iletgey kutung (KB 4115)
"Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbale mani olur."

Tırnak kesmek ve bacaklarını ayırıp oturmak itibardan düşürür ve ikbale mani olur. Birinci mısrada verilen bilgi ikinci mısradaki cümlelerin öznesi olarak kullanılmıştır. Görüldüğü gibi öznenin eksiltili olarak kullanılması metinde tasarrufa gidilmesine olanak tanımaktadır.

unıttı bu kadgu sakınçıg yime
Yidi içti küldi sevindi yana (KB 6341)
"Bu kaygı ve kederleri de unuttu, tekrar yedi, içti, sevindi ve yüzü güldü."

6340 numaralı beyitte özne olarak kullanılan Ögdülmiş, bu beyitteki unutma, yeme, içme, gülme ve sevinme işlerini de yapan kişidir.

KB 74, 78, 80, 82, 86, 88, 130, 132, 134, 135, 137, 164, 166, 190, 359, 362, 376, 378, 593, 594, 607, 619, 666, 670, 682, 684, 693, 707, 735, 745, 756, 762, 802, 827, 831,834, 844, 879, 912, 915, 916, 919, 972, 984, 987, 990, 1001, 1012, 1016, 1018, 1025, 1169, 1173, 1202, 1210, 1220, 1226, 1591, 1647, 1652, 1834, 1927, 1994, 1995, 1996, 2004, 2006, 2011, 2017, 2066, 2116, 2122, 2149, 2436, 2446, 2505, 2967, 2978, 3008, 3147, 3188, 3292, 3341, 3352, 3358, 3368, 3371, 3465, 3472, 3524, 3533, 3536, 3592, 3600, 3603, 3604, 3625, 3714, 3744, 3750, 3751, 3768, 3786, 3805, 3811, 4031, 4042, 4046, 4048, 4049, 4071, 4072, 4077, 4119, 4143, 4488, 4489, 5340, 5738, 5739, 5954, 6005, 6022, 6048, 6065,

1. 1. 2. 2. 1. 3. Aynı Beyitin İlk Mısrasında Farklı Görevle Kullanılan Bir Unsurun İkinci Mısrada Özne Olarak Kullanılması

KB'de öznenin eksiltili olarak kullanıldığı beyitlerde dikkati çeken bir unsur da ilk mısrada cümlede farklı bir görev üstlenen sözcüğün ikinci mısrada özne konumuna geçmesidir.

ukuş bolsa erke kör asgı öküş
Bilig bilse ötrü bolur er küsüş (KB 160)
"Anlayışın insana faydası çok olur, insan bilgi bilirse, aziz olur."

Birinci mısrada cümleyi tümleç görevi ile tamamlayan "er" sözcüğü ikinci mısradaki şartlı bağlı cümlenin hem yan cümlesinin hem de ana cümlesinin öznesi görevini üstlenmiştir.

kitab atı urdum kutadgu bilig
Kutadsu okıglıka tutsu elig (KB 350)
"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin."

Birinci cümlede nesne görevinde kullanılan "kutadgu bilig" sözcük grubu ikinci cümlenin öznesi olarak kullanılmıştır.

ilig birdi alkış kör ay toldıka
Ayur tünle kündüz manga tur baka (KB 760)
"Hükümdar Ay Toldı'yı övdü ve: -Sen gece gündüz benim hizmetimde bulun- dedi."

Bu beyitte birinci mısranın tümleci ikinci mısranın öznesi konumuna geçmiştir. Benim hizmetimde bulun sözüyle gönderimde bulunulan kişi Ay toldı'dır.

törütti tümen ming halayıklarıg
Tili birle tengrig ögerler arıg (KB 1022)
"Tanrı yüz binlerce mahlûku yarattı; onların hepsi Tanrıyı dilleri ile överler."

Bu beyit taşıdığı unsurlarla bağdaşıklığa verilebilecek güzel bir örnektir. Birinci cümlenin öznesi ikinci cümlenin nesnesi olarak kullanılmıştır. Birinci mısrada kulları yaratan Allah açık bir şekilde cümle içinde kullanılmamış, ikinci cümlenin nesnesi olarak görünmüştür. Aynı şekilde birinci cümledeki halayıklar da şahıs ekleri vasıtasıyla ikinci cümlenin öznesi konumuna yükseltilmiştir. Yaratan (törüten) Tanrı, övme işini yapan halayıklar yani kullardır.

barıp tuş angar sen ya kelsün sanga
Yüzüng körsüni bir ay köngli kinge (4987)
"Gidip onunla buluş yahut o sana gelsin; ey geniş yürekli insan, o senin yüzünü bir defa görsün."

Birinci mısrada sen gidip onunla buluş cümlesinde "sen" özne, "o" tümleç olarak kullanılırken, o gelsin sana cümlesinde "o" özne, "sen" tümleç olarak kullanılmıştır.

1. 1. 2. 2. 1. 4. Emir Kipi ve Görülen Geçmiş Zamanda Yapılan Özne Eksiltileri

Emir kipinin ve görülen geçmiş zamanın kullanıldığı beyitlerde, ekler vasıtasıyla öznenin ne olduğu kolaylıkla çıkarılabilmektedir. Karşılıklı diyalogların yer aldığı metnimizde zamire başvurulmadan birinci ve ikinci tekil kişi ekinin sıklıkla kullanıldığını görmek mümkündür.

törüttüng tümen ming bu sansız tirig
Yazı tag tengiz kötki oprı yirig (KB 21)
Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.

kalı kançaka kirme tutgıl özüng
kalı kançasız bil uzatma sözüng (KB 27)
Nasıl ve nice olduğuna karışma, kendini tut, onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma.

Biri görülen geçmiş zaman, diğeri emir kipinde oluşturulan cümlelerde ikinci tekil şahıs zamirinin özne olarak kullanıldığı hem şahıs ekleri, hem de

bağdaşıklığı sağlayan unsurlardan biri olan iyelik ekleri vasıtasıyla kolaylıkla anlaşılmaktadır.

1. 1. 2. 2. 1. 5. Beyitler Arası Kullanılan Özne Eksiltisi

KB'deki bir diğer özellik de yazarın açıklama yaptığı, konuların inandırıcılığını arttırmak için şahit olarak birilerini gösterdiği beyitlerin yapısıdır. Genellikle "negü der eşit, mungar mengzetü aydı" ifadelerinin yer aldığı bu beyitlerde şahit gösterdiği kişilerin sözü bitmemiştir. İkinci mısrada ve daha sonraki birkaç beyitte bu kişilerin sözleri verilmeye devam eder. Bunu, beyitlerde yer alan şahıs eklerinden çıkarmak mümkündür.

mungar mengzetü aydı şa'ir bu beyt
İşing tüşse ivme sabır birle ayt (KB 586)
"Şair buna benzer şu beyti söylemiştir; birine işin düşerse acele etme, sabır ile söyle."
ive kirme işke sabır kıl serin
İve kılmış işler ökünçi yarın (KB 587)
"İşe acele ile girme, sabır ve teenni ile hareket et; acele yapılmış olan işler yarın peşimanlık getirir."

KB 723, 724, 755

1. 1. 2. 2. 1. 6. Beyitlerde Uygun Şahıs Eklerinin Kullanılmaması İle Yapılan Özne Eksiltisi

KB'de beyitler kendi arasında kafiyeli olduğu için yazar kimi zaman kafiyeyi yakalamak adına metinde verilmek istenen anlamla uyumlu olmayan şahıs eklerini kullanmayı tercih edebilmektedir.

bu ay toldı aydı ay ilig kutı
Aşasu ajun il yadılsu atı (KB 836)
"Ay Toldı dedi: - Ey devletli hükümdar, ülkelere hâkim ol, iyi adın dünyaya yayılsın."

Bu beyitte, Reşid Rahmeti Arat'ın diğer beyitlerle ve beyitin kendi içindeki bağdaşıklık ilişkine göre yaptığı çeviride, şahıs eklerinde bir eksilti söz konusudur. Hitaplardan sonra ikinci tekil şahıs zamirini kullanan yazar, bu sefer hem iyelik eklerinde hem de şahıs ekinde üçüncü tekil şahıs zamirini kullanmayı tercih etmiştir. Ancak hitap edilen kişi birinci mısrada da geçtiği üzere "hükümdar"dır. Kanaatimize göre ikinci tekil şahıs eki yerine üçüncü tekil şahıs ekinin kullanılmasının sebebi beyitteki ölçünün ve kafiyenin yakalanmak istenmesidir.

sözin kıyguçı begke tutma umunç

Tiriglik yava bolga kılgay ökünç (KB 2013)
"Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve pişman olursun."

Birinci mısrada fiilin teklik ikinci şahısta olması sebebiyle ikinci mısradaki fiiller teklik üçüncü şahısta olsa bile bağlama göre teklik ikinci şahsı ifade eder.

*uzun il yiyeyin **tise** ay bügü*
*Törü tüz **yorıtgu** budunug kügü (KB 2033)*
"Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın."

Hitaplardan sonra kullanılması gereken şahıs eki teklik ikinci şahıstır. Ancak burada yine üçüncü şahıs kullanılmıştır.

bor içme aya borçı bogzı kulı
*Bor **içse** açıldı çıgaylık yolı (KB 2096)*
"Ey içki düşkünü, boğazının esiri, içki içme, içki içersen sana fakirlik yolu açıldı demektir."
kişi yılkıda ınga ermez ay beg
*Munı **tenglese** iş bolur ülgü teg (KB 2975)*
"Ey hükümdar, insan hayvandan daha aşağı bir mahlûk değildir, bunu kıyas tutarsan, iş ölçüsüne göre olur."
*sözüg örte tut**sa** songı yig bolur*
Kayu neng yig erse tüpi ig bolur (KB 4035)
"Sözü kapalı tutarsan, sonu çiğlik olur; çiğ olan her şeyin altında zarar vardır."

Aslında yukarıdaki üç beyitte şartlı cümlenin üçüncü şahısta çekimlenmiş olması, beyitlerde bir genelleme olduğu için, fiilde bir edilgenliğe de işaret etmektedir. *"İçki içilirse"(2033), "bu kıyas tutulursa"(2975), "söz kapalı tutulursa"(4035)* şeklinde de düşünmek mümkündür.

KB'de kahramanların birbirleri ile konuşması sırasında sık sık tekrar edilen sözcüklerden biri de "kör" fiilidir.

kamug eski nengler irinçig bolur
İrinçig yüki kör yirinçig bolur (KB 687)
"Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur; yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir."

Kör sözcüğü birçok beyitte tekrar edilmiştir. Burada aslında yazarın kahramanlar nezdinde doğrudan okuyuculara hitap etmesi ve öğütlerini ya da bilgiyi bu şekilde okuyucuların dikkatini çekerek aktarmak istemesi söz konusudur.

ara ot bolur kör ara suv bolur
Ara küldürür kör ara yıglatur (4096)
"Onlar bazen ateş olurlar, bak, bazen su olurlar, bazen güldürürler, fakat bazen de insanı ağlatırlar."

801, 806, 807

1. 1. 2. 2. 1. 7. Aktarma Cümlelerinde Özne Eksiltisi

Metin diyaloglardan oluştuğu için yazarın hâkim bakış açısı ile metindeki olayı hikâye ettiği bölümlerde kahramanların sözlerini de aktardığını görürüz.

ilig aydı uktum bu irselliking
İrip kitgü yirde bolurmu beking (KB 697)
"Hükümdar sordu: -Sebatsızlığının sebebini anladım: artık bırakıp gittiğin zaman seni alıkoymanın bir çaresi var mı?"
yana aydı ögdülmiş uş bu özüm
Sanga kadgura tilde kesmez sözüm (KB 3326)
"Ögdülmiş devam etti: - İşte ben daima seni merak ediyorum, dilimden düşürmüyorum."
közün kördi erse kör ögdülmişig
Ayur ay kadaşım uzattıng işig (KB 4973)
"Karşısında Ögdülmiş'i görünce: - Ey kardeşim, sen işi uzattın, dedi."
yanut birdi ögdülmiş aydı kele
Negü erse yigil baralım bile (5964)
"Ögdülmiş cevap verdi: - Gel, bir şeyler ye, beraber gideriz, dedi."

KB 698, 701, 702, 714, 720, 728, 751, 841, 862, 1168, 3334, 5325

1. 1. 2. 2. 2. Nesne Eksiltili Yapılar

Bir cümlede nesnenin eksiltili olarak kullanılabilmesi o cümlenin bağlandığı fiile ve cümlenin yer aldığı bağlama bağlıdır. Bir cümle dizisi içerisinde yer alan ve dizinin başında özne görevi ile kullanılan bir ad ya da ad öbeği, sonraki cümlenin nesnesi olarak kullanıldığında nesne eksiltilebilmektedir. Metnimizde kullanılan nesne eksiltileri şu şekildedir:

a) Geçişli fiillerde nesne eksiltisi yapılabilmektedir.

I) Paralel yapılarda nesne ortak kullanılabilmektedir.

II)Aynı beyitte bir cümlenin tamamı diğer cümlenin nesnesi olarak kullanılabilmektedir.

III)Açıklaması önceki beyitlerde verilen nesne eksiltili olarak kullanılabilmektedir.

IV) Sözcük gruplarında nesne eksiltili olarak kullanılabilmektedir.

1. 1. 2. 2. 2. 1. Geçişli Fiillerde Nesne Eksiltisi

Geçişli bir fiile bağlanan sözcük gruplarında eğer daha önce nesnenin ne olduğu ile ilgili bilgi verildiyse o sözcük nesne görevini üstlenen bir sözcük ya da sözcük grubu almadan cümlede kullanılabilmektedir. .

tapugsuz kulung men yazukum öküş
Özüng fazlı birle keçür ay küsüş (KB 396)
"Ben asi bir kulunum, günahım çoktur, ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile affet."

Beyitte tamamlanan anlam bütünlüğüne göre, birinci mısrada günahlarının çok olduğunu söyleyen yazar, Tanrı'dan bu günahlarını geçirmesini yani bağışlamasını istemektedir.

tapug arturu bardı künde yangı
Agırladı ilig küninge öngi (KB 610)
"O günden güne hizmetini arttırmakta ve hükümdar da onu günden güne yükseltmekte idi."

Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Togdı huzuruna çıkışının anlatıldığı bölümde yer alan bu beyitin hem bölüm başlığından hem de bölüm içindeki diğer beyitlerden eksiltili olarak kullanılan nesnenin kime gönderimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Birinci mısrada eksiltili olarak kullanılan o zamiri ikinci mısrada da nesne eksiltisinin yerini tutmaktadır. O zamiri ile gönderim yapılan kişi de Ay Toldı'dır.

kamug türlüg işke sınadı ilig
Tilek teg tükel buldı tapnur erig (KB 619)
"Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi isteği gibi buldu."

İkinci mısranın nesnesi olarak kullanılan "tapnur erig" sözcük grubu her ne kadar birinci mısrada geçmese de bu mısrada yer alan cümlenin de nesnesini karşılamaktadır. "Tapnur erig" grubu Ay Toldı'ya gönderimde bulunmaktadır. O yüzden birinci mısrada Ay Toldı'yı, onu ya da tapnur erig'i sınadı demek aynı şeyi kastetmek anlamına gelir.

urayın tigüçi özi ursukar
Basayın tigüçi özi bassıkar (KB 679)
"Beni vurmak isteyenin kendisi vurulur, beni ezmek isteyenin kendisi ezilir."

Ur- ve bas- fiilinin geçişli olması ve bu beyitin önünde yer alan cümle dizileri sayesinde, bu beyitteki cümlelerde nesneyi karşılayacak her hangi bir sözcük grubu yer almamaktadır.

tirer sen yumıtsa saçar sen kamug
Okır sen yüz ursa yapar sen kapug (KB 719)
"Yığarsın; toplanınca tekrar hepsini dağıtırsın; önce çağırırsın fakat gelince kapını kaparsın."

Genellemenin yapıldığı bu beyitte hem özne hem de nesne eksiltili olarak kullanılmıştır. Öznenin ne olduğu bilgisi önceki beyitlerde verilmiş, eksiltili olarak kullanılan nesnenin ise ne olacağı biraz da okuyucuların dünya bilgisine bırakılmıştır. Talih insanları davet etmektedir.

manga kelse tütşü törü birse men

Uragun içer teg açır körse men (KB 815)
“Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler.”

Bu beyitteki eksiltili nesne de okuyucuların dünya bilgisine başvurmalarını gerektirir. Ekşi bir şey içildiğinde insan yüzünü ekşitir. Bu bilgiyi insanlar tecrübe yolu ile edinmiştir. O yüzden bu beyitte neyin ekşidiği bilgisi eksiltili olarak kullanılmıştır.

ikinçi togar kün yarur bu ajun
Tözü halka tegrür yokalmaz özün (KB 827)
“İkincisi- güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığı bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez.”

Birinci cümlede güneşin doğduğu ve dünyayı aydınlattığı bilgisi verilmiştir. Güneşin bütün insanlara ulaştıracağı şey ise aydınlığıdır. Tegür- fiilinin geçişli olması,

nesnenin eksiltili olarak kullanılmasını sağlamıştır. Yaru- fiil olarak birinci mısranın yüklemini, (yarukluk) isim olarak ise ikinci cümlenin nesnesini karşılamaktadır.

üle neng kişike yitür hem içür
Sini neng keçürgey sen anı keçür (KB 1192)
“Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına sen onu kullan.”

Yitür- ve içür- fiileri geçişli olduğu için nesnenin cümle içinde kullanılmasına gerek yoktur. Hem okuyucular neyin yenebileceği ve neyin içilebileceği ile ilgili dünya bilgisine sahiptir.

takı bir bar erse sini teg adın
Uda birgey erdi kör öngdün kidin (KB 3132)
“Senin gibi daha başka biri bulumuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu takip etmiş olurdu.”

Uda bir- fiili günümüz Türkçesinde takip etmek anlamını karşılamaktadır. Neyin takip edileceği metnin önceki bölümlerinde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu yüzden okuyucu uda bir- filine bağlanabilecek nesnenin karşılayacağı anlama yazarın daha önce verdiği bilgiler sayesinde ulaşır.

törütti igidti bu ödke tegi
*Takı ma **igidgey** ay dünya begi (KB 3744)*
“Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.”
*tusulmak üçün **ünder erse** ilig*
Meningde tusulgu ukuş yok bilig (KB 3802)
“Hükümdar beni kendisine faydam dokunması için çağırıyorsa, bende edilecek kadar bilgi ve akıl yoktur.”
ara ot bolur kör ara suv bolur
*Ara **küldürür** kör ara **yıglatur** (KB 4096)*
“Onlar bazen ateş olurlar, bak, bazen su olurlar, bazen güldürürler, fakat bazen de insanı ağlatırlar.”

ilig kodtı emdi ozakı tilek
***Okır** bir ziyaretka bolgıl yölek (KB 4986)*
"Hükümdar evvelki arzusundan vazgeçti, seni şimdi yalnız ziyaret için çağırıyor, bunu da artık reddetme."
*et öz eglü birmez hava **bulnadı***
Tapugka tegümez özüm açtı sır (KB 6464)
"Vücut artık eğilmez, heva ve heves onu esir etti, ben artık ibadetle meşgul olamıyorum, işte sırrımı açtım."

"Et öz", birinci cümlenin öznesi, ikinci cümlenin ise nesnesi olarak kullanılmıştır.

elig til nişanı munu bu bitig
*Sanga **kodtum** emdi bitip ay tetig (KB 6506)*
"Ey zeki insan, dilden ve elden kalan nişane, işte sana yazıp bırakmış olduğum bu kitaptır."

"Bu bitig" birinci cümlede özne, ikinci cümlede nesne görevi ile kullanılmıştır.

KB 69, 353, 379, 382, 384, 586, 619, 717, 751, 761,798, 820, 997, 1192, 1221, 2016, 2079, 2084, 2459, 3123, 3205, 3293, 3294, 3365, 3636, 3638, 3802, 4095, 5344, 5954, 5998, 6048, 6326, 6500

1. 1. 2. 2. 2. 1. 1. Paralel Yapılarda Nesnenin Ortak Kullanılması

Aynı beyitte cümleler paralel yapı ile oluşturulduysa nesne ortak kullanılabilmektedir.

küsüş tut yigitlik keçer sinde terk
Kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk (KB 361)
"Gençliği aziz tut, çabuk geçer, ne kadar sıkı muhafaza edersen et, bir gün kaçar."

KB'deki cümleler beyit içinde yer aldığı için paralel yapılar yazara büyük bir tasarruf olanağı tanımış, böylece aynı sözcüklerin tekrar edilmesi önlenmiştir. Birinci mısrada geçen *yigitlik* sözcüğü "küsüş tut-" fiiline nesne göreviyle, "keç-" fiiline ise özne göreviyle bağlanmıştır. Aynı şekilde *bu tiriglik* yan cümlenin nesnesi, ana cümlenin öznesi olma görevini üstlenmiştir. Sıralı cümle yapısıyla oluşturulan beyitlerde birinci cümlenin başka görevde kullanılan bir ögesi diğer cümlenin nesne görevini karşılayabilmektedir.

küle aydı ay toldı uktı özüm
Ayıttıng munı sen eşitgil sözüm (KB 657)
" Ay Toldı gülerek dedi: Evet, neyi sorduğunu anladım, izah edeyim."

İkinci mısrada yer alan ve nesne görevinde kullanılan *munı* zamiri birinci mısradaki fiile de bağlanmıştır. "Özüm munı uktı, sen munı söyledin." şeklindedir.

mini terk bulumaz tilegil seve
Kalı bulsa tutmaz kılur terk yava (KB 699)
"Seven ve isteyen beni kolay bulamaz; bulsa bile tutamaz ve çabuk kaybeder."

Her iki cümlede, hem de yan cümlede *mini* zamiri ortak kullanılmıştır.

kelir kut tuta bilmese sen barır
Birür neng yiyü bilmese sen alır (KB 724)
"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen gider; mal verir, yemesini bilmezsen alır."

Neng birür, yiyü bilmese o nengi alır. "Mal verir, yemesini bilmezsen o malı alır." Her iki cümledeki fiil *neng* sözcüğüne bağlanmıştır.

negü ol munıng ma'nisi ay manga
Bileyin ukayın büteyin sanga (KB 729)
"Bunun manası nedir, bana söyle; ben de bileyim, anlayayım ve sana güveneyim."

Cümlede yer alan bil- ve uk- fiilleri ortak nesneye bağlanmıştır. Birinci cümlede özne görevi ile kullanılan "bunun manası" sözcük grubu ikinci cümlenin nesnesi olma görevini üstlenmiştir. Bunun manasını bileyim, anlayayım anlamını ortaya koymaktadır.

müni barmu yalnguk anı sözlegü
Ukuşlug ukarmu bilirmü negü (KB 908)
"Onda insanların bulabileceği bir kusur var mı; akıllı bunu anlar ve ne olduğunu bilir mi?"

Birinci cümlede nesne olarak kullanılan *anı* zamiri- ki o zamir de *mün* ismine gönderimde bulunur- ikinci cümledeki "ukar mu bilir mü" fiillerinin de nesnesi olarak kullanılmıştır. *"İnsanların onu söyleyebileceği, kusuru var mı, akıllı bu kusurların neler olduğunu anlar mı, bilir mi?"*

öküş söz eşitgil telim sözleme
Ukuş birle sözle bilig birle tüz (KB 1009)
"Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle."

Birinci cümlede nesne olarak kullanılan *söz* sözcüğü sözle- ve tüz- fiiline de nesne görevi ile bağlanmıştır.

sini ol törütti sanga birdi kut
Manga birmegeymü munu sözke büt (KB 1244)
"Seni o yarattı, o sana saadet verdi; bana da vermeyecek mi buna iman et."

Kut sözcüğü, hem birinci cümlenin hem de ikinci beyitte yer alan *"Manga birmegey mü?"* soru cümlesinin de nesnesi olarak kullanılmıştır. Cümlelerin, "Sanga kut birdi, manga kut birmegeymü" şeklinde düşünülmesi gerekmektedir.

erejke yakın tut yırak tut bela
İkigün ajunda munı sen yula (KB 1263)
"Onu refaha yakın ve beladan uzak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol."

İkinci mısradaki cümlede, *sen munı ikigün ajunda yula*, "munı" zamiri nesne görevi ile cümlede yer almış; aynı nesne birinci mısradaki erejke *yakın tut, yırak tut bela* cümlelerinin de nesne görevini üstlenmiştir.

bitig türdi badı öze tamgalap
sunup birdi ögdülmiş aldı ulap (KB 3275)
"Mektubu katladı, bağladı ve üzerini mühürleyerek, uzattı; Öğdülmiş gelip elinden aldı."

Görünen geçmiş zamanda ve zarf fiil grubu ile oluşturulan bu paralel yapıda mektup sözcüğü ortak nesne olarak kullanılmıştır. Kün Togdı mektubu katlamış, onu Ögdülmiş'e vermiş ve Ögdülmiş de mektubu almıştır.

bu kün togdı ilig eşitti sini
Özinge kereklep kör ıdtı mini (KB 3455)
"Hükümdar Kün Togdı seni haber aldı; sana ihtiyacı olduğu için, beni gönderdi."

Sini zamiri birinci cümlenin ve ikinci cümlede yer alan zarf fiil grubunun nesnesi olma görevini üstlenmiştir. Bu beyit "Seni kendisine gerekli görüp beni gönderdi". şeklinde günümüz Türkçesine aktarılır.

kişi körmedük bolsa altun kümüş
Körüp bulsa kılkı kılur ming söküş (KB 5753)
"Altın ve gümüş görmemiş olan bir kimse bunları bulursa, onun tabiatı değişir ve kendi üzerine bin bir lanet çeker."

Yan cümlelerde ortak nesne kullanılmıştır. Beyitin yapı olarak *"Altun kümüş körmedük bolsa, altun kümüş görüp bulsa*" şeklinde düşünülmesi gerekir.

munı barça bilgü yetürgü ukuş
Adırgu ödürgü anın yörse tüş (KB 6019)
"Bunların hepsini iyice bilmeli, anlamalı, ayırmalı, seçmeli ve sonra rüyaları tabir etmelidir."

Bu beyitte yer alan "munı" zamiri bil-, adır-, ödür- fiillerine bağlanarak bu cümlelerin nesnesi olma görevini üstlenmiştir. .

başında bir atçı manga suv birür
Alır men tüketü içip öz kanur (KB 6035)
"Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım."

Birinci mısradaki cümlede nesne olarak kullanılan "suv" sözcüğü ikinci mısradaki "alır men" fiilinin de nesnesi olarak kullanılmıştır.

KB 165, 358, 362, 372, 382, 724, 725, 966, 1000, 1004, 1008, 1012, 1025, 1603, 2995, 3471, 3472, 3520, 3811, 4085, 5340, 5976

1. 1. 2. 2. 2. 1. 2. Aynı Beyitte Bir Cümlenin Tamamının Diğer Cümlenin Nesnesi Olarak Kullanılması

KB'de, bir beyitte tamamlanmış bir cümlenin tamamı sonraki cümlenin nesnesi olabilir. Bu aynı biligilerin tekrar edilmesini önlediği gibi, okuyucunun zihninde o bilginin pekişmesini de sağlar.

asıg körnür erse isizlik bu kün

Yarın yas kılur anda ukgıl ögün (916)
"Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp idrak et."

Anlaşılması ve düşünülmesi gereken şey, kötülüğün her ne kadar faydası var gibi görünse de diğer dünyada bunun zararının görülebileceğidir. Bağlam sayesinde ulaşılan bu bilgi, metindeki uk-, ögün- gibi geçişli fiiller sayesinde tekrar edilmeden verilmektedir.

kişi kılkı isiz körür men közün
Ereji az ol kör ökünçi uzun (KB 926)
"İnsanın tabiatı kötüdür, bunu gözümle görüyorum; huzuru kısa fakat pişmanlığı uzun sürer."

Birinci mısrada geçen "kişi kılkı isiz", cümlesi "közün körür men" cümlesinin nesnesi olarak kullanılmıştır. Görülen şey insanın tabiatının kötü olduğudur.

atang tapgı bar erdi artuk telim
Öteyümedim bardı kaldı birim (KB 1592)
"Senin babanın çok büyük hizmeti vardır; hakkını ödeyememiş ona borçlu kalmıştım."

Yazarın kahramanların ağzından söylettiği *öteyümedim* fiili, birinci mısradaki cümleye bağlanmıştır. Derin yapıda yer alan "Babanın çok büyük hizmetlerinin karşılığını öteyümedim." yapısının anlaşılmasını sağlamıştır.

munıngda adın anda ta'at kayu
Manga körkitü bir tilin sözleyü (KB 3228)
"Bunlardan başka orada hangi ibadet var; söyle göster."

Söylenmesi ve gösterilmesi istenen şey orada hangi ibadetlerin olduğudur.

takı ma negü söz yorımış alın
Kadaşım eşitti ötüngey tilin (KB 3810)
"Başka ne gibi söz ve çare konuşulmuş ise, onları da kardeşim duydu ve size arzedecektir."

İşitilen ve arzedilecek olan şey söylenen söz ve konulan çarelerdir. Bu iki mısra arasındaki yapısal bağlantı anlam bütünlüğünün oluşturulmasını sağlamıştır.

kılınçı arıg erse körklüg yüzi
İdişçi kılur beg ay köngli yazı (KB 4047)
"Tavrı, hareketi temiz ve güzel yüzlü ise, onu bey saki yapar, ey iyi kalpli insan."

Kimin -tavır ve hareketi temiz ve yüzü güzel olan kişinin- saki kılınacağı birinci mısrada ortaya konmuştur.

biligsizke ayma tüşüngni aça
Bilirke ayıt tüş ayıtma kiçe (KB 5995)
"Bilgisize rüyanı açma ve anlatma, rüyanı bilene sor ve bunu geciktirme."

İkinci mısrada “kiçe ayıtma” cümlesini, rüyanı bilen insana sormayı geciktirme şeklinde düşünmek gerekir. Her ne kadar bu ifade yüzey yapıda yer almasa da bağlamdan ve cümlelerdeki diğer yapısal ilişkilerden derin yapının bu şekilde düşünülmesi gerektiği açıktır.

KB 1995, 3259, 3333, 3336,3761, 4498, 4500, 5724

1. 1. 2. 2. 2. 1. 3. Açıklaması Önceki Beyitlerde Verilen Nesnenin Eksiltili Olarak Kullanılması

Nesnenin açıklaması önceki beyitlerde verildiyse sonraki beyitte cümle nesne almadan kullanılabilir. Okuyucunun bir önceki beyitle anlam bütünlüğü kurması ve bu nesnenin ne olduğunu çıkarması beklenir. Bu da okuyucuların dikkatinin metin üzerine yoğunlaşmasını sağlar.

aya birke bütmiş tiling birle ög
köngül bütti şeksiz amul tutgıl ög (KB 25)
“Ey Tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile öğ, gönlün tereddütsüz inandı ise aklını işe karıştırma”.

Ög- fiili geçişli olduğu, öncesindeki beyitlerde de Tanrı’ın yaratıcılığından ve adından açıkça bahsedildiği için bağlamdan övülmesi gerekenin Tanrı olduğu anlaşılır. Bu sayede önceki beyitlerde yer alan bilgi tekrar edilmemiş, eksik bırakılan nesne okuyucuların kafasında tamamlanmıştır.

itigli bayatım ite birdi öz
ite birdi tüzdi yaraşturdı tüz (KB 146)
“Her şeyi yoluna koyan Tanrım bunları da yola getirdi, tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı.”

Tanrının neyi düzenlediği, birbiri ile barıştırdığı ile ilgili bilgi, bu beyitin önünde yer alan beyitlerde ortaya konmuştur. Bu beyit, Yedi Yıldız ve On İki Burcun tanıtıldığı bölümde yer almaktadır. Yazar önce yıldızların ve burçların tek tek isimlerini ve özelliklerini söyleyerek tanıtmıştır. On iki burcu tanıttıktan sonra 143. beyitte “Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir”; “Bunlar birbirine düşmandır, Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti.” (KB 144); “Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar.” (KB 145) demektedir. Bağlama göre Tanrının düzenlediği, barıştırdığı şeyin birbirine düşman olan bu on iki burç

olduğu anlaşılmaktadır. O yüzden metin yazar bu bilgiyi eksiltili olarak kullanmıştır.

isizdin küdezgil ula edgüke
Mungadturmagıl sen yigü kedgüke (KB 1264)
"Kötülükten koru, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme."

Bu cümlede yer alan nesnenin açıklaması 1261. beyitte verilmiştir. Okuyucular bu beyiti okuğuduğunda kötülükten korunacak, iyiliğe ulaştırılacak, yiyeceğe ve içeceğe muhtaç edilmeyecek kişinin önceki beyitlerde ortaya konduğu üzre Ögdülmiş olduğunu anlar.

akı bol bagışla içür hem yitür
Kalı eksüse ur yana al yetür (KB 2053)
"Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse tekrar vur, al ve eksileni tamamla."

Kimin yedirilip içirileceği bilgisi 2052. beyitte ortaya konmuştur. Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğinin ortaya konduğu bölümde yer alan bu beyite göre hükümdarın yedirip içirdiği kişiler yiğitlerdir.

unamadı aydı kadaşıng halı
Yavuzrak ay bilgem köner teg yolı (KB 5965)
"Haberci bunu kabul etmedi ve: - Kardeşinin hali çok ağırdır; ey bilginim yolcu gibi görünüyor."

Neyi kabul etmediği bilgisi önceden açıklanmıştır. Ögdülmiş 5964. beyitte haberciyi içeri buyur etmiş, bir şeyler yemesini önermiştir. Haberci içeri girmeyi ve bir şeyler yemeyi kabul etmemiştir.

bayat tüşte belgürtti emdi manga
Ölümke anungu kerek ay tonga (KB 6066)
"Tanrı bana şimdi bunu rüyada malum etti, ey kahraman, artık ölüme hazırlanmam lazımdır."

6065. beyitte "Temiz canın bu kalıbından çıkarak, bir daha yerine dönmemek üzere uçmuş olmasına delalet eder." bilgisi verilmiş, rüyada Tanrının malum ettiği şeyin de -bu beyitte yer alan bilgi yani öleceğinin- işareti 6066. beyitte geçişli bir fiil olan belgürt- fiili sayesinde eksiltili olarak kullanılmıştır.

1. 1. 2. 2. 2. 1. 4. Sözcük Gruplarında Nesnenin Eksiltili Olarak Kullanılması

KB'de beyitlerde yer alan sözcük gruplarında kimi zaman nesne eksiltili olarak kullanılabilmektedir.

ajunda çavı bardı hakan küsi
Körümegli közlerde kitti usı (KB 102)

"Hakanın namı, şanı dünyaya yayıldı; onu görmeyen gözlerin uykusu kaçtı."

İkinci mısranın sıfat fiil grubu nesne eksiltili olarak kullanılmıştır ancak birinci mısradan nesnenin ne olduğu kolayca anlaşılmaktadır. "Körümegli gözlerde usı" sözcük grubunda, neyin görülmediği bilgisi verilmemiştir. Ancak birinci mısrada "hakanın küsi, çavı" grubu özne olarak cümlede yer almış ve bir nevi ikinci cümlede görülmeyen kişinin Hakan olacağı ortaya konmuştur.

seningdin kolup küç bu söz başladım
Tükel kılguka küç sen ök bir idim (KB 380)
"Senden kuvvet isteyerek bu söze başladım; ey rabbim, bunu tamamlamak için sen kuvvet ver."

Edat grubu olarak değerlendirebileceğimiz *tükel kılguka* sözcük gurubunda neyin tükel kılınacağı birinci mısrada özne olarak ortaya konmuş ve tükel kıl- fiili "bu söz" sözcük grubuna bağlanmıştır.

kısa tutsa oglın ata ögretü
Ulug bolsa sevnür ogul kız yetü (KB 1226)
"Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse çocuğu yetişip büyüyünce sevinir."

Zarf fiil eki alarak yükleme bağlanan öğret- fiilinde nesne eksiltisi yapılmıştır ancak okuyucular dünya bilgisi sayesinde ve önceki cümle dizilerinden neyin öğretileceğini çıkarabilmektedir.

basumaz özüm bu et özni utup
Basa bir bagırsak idim sen tutup (KB 3598)
"Ben bu vücudu yenip ona hâkim olamıyorum, merhametli rabbim sen ona hâkim ol."
katıg arzuladı sini körgüke
Mini sözçi ıdtı okıp iltgüke (KB 3456)
"Seni görmeyi çok arzu etti, seni çağırıp götürmek için davetçi olarak beni yolladı."

Okıp itgüke sözcük grubunda nesne eksiltili olarak kullanılmıştır. Ancak birinci mısrada *sini* zamiri nesne olarak *körgüke* sözcüğüne bağlanmasından ve bu sözcüğün *iltgüke* ile aynı yapıya sahip olmasından dolayı "sini" bu sözcük grubunun da nesnesi olarak görev yapmaktadır.

ünün sıgtadı eştip ögdülmişe
Urundı tokındı akıttı yaşa (KB 6292)
"Bunu duyan Ögdülmiş feryad ederek, dövündü ve gözyaşı döktü."

Ögdülmiş'in neyi duyduğu bilgisi önceki beyitlerde ortaya konmuştur. Ögdülmiş Odgurmış'ın öldüğünü duyunca feryad ederek ağlamıştır.

emanet atı bar kanı kıldaçı
Nasihat sözi bar kanı tuttaçı (KB 6471)
"Emanetin adı var, onu yerine getiren nerede; nasihatın sözü var, onu tutan nerede."

Kıl ve tut- fiilleri nesne almadan, sözcük grubu olarak cümlede yer almıştır. Ancak her iki fiilin de nesnesinin ne olacağı aynı beyit içinde ortaya konmuştur. Kıl- fiilinin nesnesi emanet, tut- fiilinin nesnesi ise nasihattir.
KB 1232, 3599

1. 1. 2. 2. 3. Tümleç Eksiltili Yapılar

Bir cümlede eksilti yapabilmek için anlam kaybına yol açmayacak unsurların cümleden çıkarılması gerekir. Doğan Günay Metin Bilgisi adlı çalışmasında nazım esasına göre kaleme alınan yazılı türlerdeki eksiltinin okuyucuda belirli bir heyecan uyandırma ve çoşkulandırma amacı taşıdığını kaydetmiştir.[222] Nazım esasına göre yazılan KB'de öğreticilik ön planda olduğu için eksiltiler, okuyucuyu coşkulandırmak, okuyucularda bir heyecan uyandırmak yerine, onların dikkatini metin üzerinde yoğunlaştırma, gerek beyit içinde gerekse beyitler arasında konu bütünlüğünü sağlama amacını taşır. Eserin tamamında bir bütünlükten söz edilebilir. Okuyucular metindeki eksiltinin ne olduğunu bulabilmek için kimi zaman bölümü kimi zaman da eserin tamamını düşünmek zorundadır. KB'deki tümleç eksiltileri şu şekildedir:

a) Fiillere bağlı olarak tümleç eksiltili olarak kullanılabilir.
b)Sezdirim yolu ile tümleç eksiltili olarak kullanılabilir.
c) Paralel yapılar sayesinde tümleç ortak kullanılabilir.
d) Aynı beyitin ilk mısrasında farklı görevle kullanılan bir unsur ikinci mısrada tümleç olarak kullanılabilir.
e) Aynı beyitte tümleç eksiltili kullanılabilir.
f) Zarf tümleci eksiltili olarak kullanılabilir.

1. 1. 2. 2. 3. 1. Fiillere Bağlı Olarak Yapılan Tümleç Eksiltisi

Bir cümlede yer alan fiil, kendisine bağlanacak sözcüğün hangi hal eki alacağını belirler. Bazı sözcükler fiile belirtme, bazıları da yönelme, bulunma ya da çıkma hali ekiyle bağlanır. Bu tip fiillerde tümleç cümlede eksiltili olarak kullanılabilmektedir. Cümleleri anlam bakımından tamamlayan tümleçlerde eksiltinin yapılabilemesi ve eksiltili olarak kullanılan unsurun ne olduğu bilgisi

---

[222] Günay , **a.g.e.,** s. 69

bağlama bağlıdır. Belirli bir konu bütünlüğü etrafında yazılan beyitler anlam bakımından birbirini tamamlar nitelikte olduğu için bir beyitte yer ya da kişi ile ilgili açıklama yapıldıysa sonraki beyitlerde bu bilgi eksiltili olarak kullanılabilmektedir.

bayat birdi barça tilemiş tilek
Bayat ok bolu birsü arka yülek (KB 90)
"Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı daima sana arka ve destek olsun"

Tanrı'nın kime dileklerini verdiği ve kime destek olacağı yüzey yapıda yer almamaktadır. Ancak bu beytin yer aldığı bölümde Tavgaç Buğra Han'ın övgüsünden bahsedildiği ve önceki beyitlerde hem hakan sözcüğü hem de Tavgaç Buğra Han adı sıkça geçtiği için tümleç eksiltili olarak kullanılmıştır. Ayrıca arka yölek bol- sözcük grubu yönelme hali eki almış bir ada ihtiyaç duyar.

sevüg yüz urundı bişinçi sevit
seve baktı erse sen özni avıt (KB 135)
"Beşinci Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir, sana severek bakarsa müsterih ol."

İkinci mısrada kime bakacağı söylenmemiştir ancak yan cümlenin teklik üçüncü şahısta kullanılmış olmasından ve ana cümlede geçen sen zamirinden dolayı tümlecin sana olması gerektiği anlaşılır.

bu ay toldı kirdi köründi söküp
Açıldı ilig köngil ol yüz körüp (KB 581)
"Bu Ay-Toldı huzura girip diz çöktü; onun yüzünü görünce, hükümdarın gönlü açıldı."

Yer birinci cümlede eksiltili olarak kullanılmıştır. Hikâyenin anlatıcı ağzından verildiği bu bölümde yazar 580. beyitte; "Hacib çıktı ve: Ey Ay Toldı, buyur hükümdarın huzuruna gir artık talihin yaver oldu, dedi." bilgisi yer almaktadır. Bu beyitte Ay Toldı'nın hükümdarın huzuruna gireceği belli olduğundan tümleç eksiltili olarak kullanılmıştır.

tapınmak üçün keldim evdin turup
Uzun yol yorıdım sanga yüz urup (KB 599)
"Evimden kalkıp hizmet etmek için buraya geldim, sana gelmek için uzun yollar yürüdüm."

Bu beyitte hem yer kavramı, hem de kime hizmet edileceği eksiltili olarak kullanılmıştır. Önceki beyitlerde Ay Toldı'nın hükümdar huzuruna çıktığı ve onunla sohbet ettiği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu yüzden okuyucular, kime hizmet edileceği ve nereye gelindiği bilgisine çıkarım yoluyla rahatlıkla ulaşabilmektedir.

manga kelse tütşü törü birse men
Uragun içer teg açır körse men (KB 815)
"Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler."

Bu beyitte hükümdarın kime tütşü törü vereceği 814. beyitte ortaya konmuştur. "*uragun yime ol kişiler içer/ Özi küçkey erse könidin kaçar*." Bu beyite göre hükümdar zorbalar ve doğruluktan kaçanlara hüküm vermektedir.

ilig aydı bilge mening kılkımı
Körüp mengzetü urdı bu atımı (KB 824)
"Hükümdar cevap verdi: - Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek, bu adı verdi."

Bu bölümde Ay Toldı, Kün Togdı adını taşıyan hükümdara adının manasını sormaktadır. Hükümdarın adı gün, güneş olduğu için bu beyitte okuyucu, hükümdarın kılkının neye benzediğine dair çıkarım yapabilmektedir.

açındı ilig kör kötürdi örü
Bolu birdi evren yumıttı törü (KB 1642)
"Hükümdar ona ihsanlarda bulundu ve onu yükseltti; bir gün geldi, devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf oldu."

Açın- (ihsanda bulunmak) fiili cümlede tümleç görevini üstlenen bir isim bulunmasını gerektirir. Bağlama göre ulaşılacak bu bilgi 1641. beyitte verilmiştir. Bu beyite göre hükümdarın ihsanda bulunduğu kişi Ögdülmiş'tir.

tilin sözlese söz şekerde süçig
Boyun birdi beg kul ulug ya kiçig (2070)
"Ağzından çıkan sözler şekerden daha tatlı olsun; böylece bey-kul, büyük küçük hepsi sana boyun eğer."

Bu beyit, beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgilerin bulunduğu bölümde yer almaktadır. Bey-kul, büyük-küçük kişilerin kime boyun eğdiğine hem bu beytin yer aldığı bölümün başlığından, hem de öncesinde yer alan bilgilerden ulaşmak mümkündür. Ayrıca hükümdarlık ideolojisinde büyük küçük bütün insanların iteaat ettiği kişi hakandır.

körügli yüzin körse sevse körüp
İli budnı baksa küvense turup (KB 2084)
"Yüzünü gören herkes bakınca onu sevmeli, memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşamalıdır."

Bu beyitin ikinci mısrasında yer alan iyelik ekleri teklik üçüncü şahısta çekimlenmiştir. Memleket ve halk sahibi olmak hükümdarlara has bir özellik olduğundan kime güvenileceği sorusuna üçüncü tekil şahıs zamiriyle cevap verilir ve bu şahıs zamirinin kime gönderimde bulunduğu iyelik eki almış sözcükler sayesinde kolaylıkla anlaşılır.

sevitür yüzi körki körlügliki
Yaraşur kirip çıksa ersigliki (KB 2459)

"Yüzü ve kıyafetlerinin güzelliği onu sevdirir; huzura girip çıkarken, merdane tavrı iyi tesir yapar."

Hacibin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilginin verildiği bu bölümde, hacib hükümdara yakındır, onun yanında bulunur. O yüzden girip çıkma işini hacib yaparken girip çıktığı yerin hükümdar huzuru olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Yer kavramı bu beyitte eksiltili olarak kullanılmıştır.

eng aşnu yigü içgü birgü kerek
Tapıngu itiglerin itgü kerek (KB 2958)
"Ona ilk önce yiyecek ve içecek vermek ve onun hizmet esbabını hazırlamak lazımdır."

Bu bölümün başlığı, Ögdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler'dir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere yiyecek ve içecek verilmesi gereken kişiler hizmetkârlardır. Hem başlıkta hem de önceki beyitte hizmetkâr sözcüğü geçtiği için bu beyitte tümleç eksiltili olarak kullanılmıştır.

kalı bardıng erse tapug kılgalı
Tapug kendte kılgıl bu ol din yolı (KB 3214)
"Eğer ibadet etmek için oraya gittinse, ibadeti şehirde kıl; din yolu budur."

Birinci mısrada yer kavramının eksiltili olarak kullanılmasının sebebi önceki beyitlerde yerle ilgili açıklama yapılmış olmasıdır. Odgurmış'ın nereye vardığı ya da gittiği ile ilgili okuyucular önceden bilgilendirilmiştir. Odgurmış Tanrı'ya ibadet etmek için bir dağ başına gitmiştir. Bu bilgi bölümler arasındaki bağdaşıklığın sağlanmasında da önemli bir yere sahiptir.

özüngke muyan ol manga edgü at
İkigü ajun birge erklig bayat (KB 3262)
"Bu senin için sevaplı bir iş ve benim için ise iyi bir addır; buna karşılık kadir Tanrı sana her iki dünyayı nasip eder."

Hükümdar Odgurmış'ı yanına çağırmak için bir mektup yazar, bu mektupta Odgurmış'a öğütte de bulunan hükümdar Tanrı'nın iki dünyayı nasip edeceği kişi olarak Odgurmış'ı gösterir. Birinci mısrada geçen *öz* dönüşlülük zamiri ile Odgurmış'a gönderimde bulunulduğu için ikinci mısrada tümleç eksiltili olarak kullanılmıştır.

barı tap kereksiz adın artukum
Bu dünya tüpi ked üyük ol sukum (KB 3795)
"Olanım bana yeter, bundan fazlası lüzumsuzdur, ey tamahkâr, bu dünyanın dibi kurutulması imkânsız bir bataklıktır."

Bu cümlede kullanılan teklik birinci şahıs iyelik eklerinden, eksiltili olarak kullanılan tümlecin de teklik birinci şahıs zamiri olduğu

anlaşılmaktadır. Bağlama göre de bu zamir Odgurmış'a gönderimde bulunmaktadır.

yirindi ajunug süründike kod
Bayat birge anda tü nimet yigin (5327)
"Bu hakir dünyayı sür, at; Tanrı orada sana her türlü iyi nimet ihsan eder."

. Aslında birinci cümlede eksiltili olarak kullanılan özne, ikinci cümlenin eksiltili olarak kullanılan tümleci haline gelmiştir. Birinci cümlenin öznesi, ikinci cümlenin tümleci teklik ikinci şahıs zamiridir. Bu, cümlenin teklik ikinci şahıs emir ekiyle çekimlenen yükleminden anlaşılmaktadır.

bizingde ozakı kutu barguçı
Yidi todtı kandı ölüp yatguçı (KB 5339)
"Bizden önce gelen ve şimdi ölüp giden nesiller ondan yedi, doydu ve kalktılar."

Bir önceki beyitte bu dünyanın sofra olduğundan bahsedilir ve bağlamdan yedikleri yerin dünya sofrası olduğu anlaşılır.

KB 32 (körkit-), 92 (bir-), 93 (ıd-), 106 (tapug kıl-, köngül bir, ısın-), 109 (bir-), 111 (ata ornı kal-), 116 (arka yölek bol-), 122, 149, 150 (ukuş bir-), 191, 384, 388, 586 (işing tüş-), 595, 596, 597, 598 (elig bir- deyimi), 600 (güç bir-), 605 (yakınlık kıl-), 607, 612, 617 (örü bar-), 618, 657, 660 (orung bir-), 662 (yolun-), 663 (bak-), 667 (ti-), 671 (yazuk 'uzri kol-, kutul-), 683 (ay-), 687 (yirinçig bol-), 713(teg-), 716 (vefa körkit-, cefa kıl-), 717 (anada atada bagırsak bol- / küler yüz ur-), 718 (yüz evür-), 719 (kapug yap-), 720 (ay-), 720 (ayu bir-), 724 (gel-, bir-), 749 (ayu bir-), 752 (bir-), 756 (şükür kıl-), 757 (yüz evür-), 761(bir-), 763 (tapın-), 790 (bak-), 791 (ötnü-), 793 (orun bir-), 795 (yüz tügül-), 797 (yora bir-), 807 (tüş-), 809 ((birbirinden) adır-), 812 (küç teg- (kimden), 816 (kel-), 839 (kime tapna-), 843 (kimden tapla-), 955 (kime orun bir-, kime imle-), 959 (kime ayıtmazda, kime sözleme), (962 kime yılkı tise), 963 (kime ayıtmadı), 978 (kime ayıtmasa, kimden kizlese), 1008 (kime ayuttukta), 1037 (kime boyun eg-), 1170 (kanı emdi kaçgu yolum (neden kimden), 1171 (vefa kıl-), 1172 (köngül bir-), 1173 (cefa kıl-), 1189 (çare yok erse(neye), ülegil (kime), 1219 (kimden yarungu bolur), 1232 (ecel yetilse (kime)), 1233 (Bayat hükmi keldi (kime)), 1592 (ötüyemedüm), 1652 (tapın-), 1657 (sayu), 1926 (kiter-), 2077 (yirgür-), 2123 (isin-), 2125 (av yorır), 2498 (ötüg ötün-), 2500 (ayu bir-, tıd-), 2520 (kir-), 2974 (açıngu kerek), 3122 (bir-), 3152 (büt-), 3202 (tegür-), 3274 (tegür-), 3293 (orun bir-), 3302 (haber bir-), 3303 (kel-), 3327 (biliş adaş yok), 3467 (bir-), 3468 (Tevfik bir-), 3471 (bitig ıd-), 3607 (ay-), 3737 (bar-), 3760 (artukluk (kimden), 3802 (tusulmak üçün), 3810 (ötün-), 4040 (kulak köz yiti tut-), 4054 (tapug kıl-), 4057 (yarlıkarda), 4073 (yas kıl-), 4125 (kir-), 4142 (tegir erse), 4986 (yölek bol), 5360 (ayıt-), 5722 (Tevfik bir-), 5723 (iş bar), 5737 (kalmagay bir örü), 5752 (bar-), 5753 (ming söküş kılur), 5819 (arka yölek bol-), 5958(ıd-), 6500 (küç bir-)

1. 1. 2. 2. 3. 2. Sezdirim Yolu İle Yapılan Tümleç Eksiltisi

N. Chomsky, doğuştan sonsuz sayıda sözce üretme yetisine sahip olan insanın bir dili öğrenmediğini, edindiğini söylemektedir.[223] Dil kullanıcısı içine doğduğu toplumun dilini edinirken dille birlikte o toplumun kültürel mirasını da edinir. Kullanıcı cümleleri anlamlandırmak için kimi zaman sahip olduğu kültürel mirası, kimi zaman dünya bilgisini kullanır. Kullanıcı sahip

---

[223] Hilmi Uçan, **Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi**, Hece Yay., Şubat 2008, s. 25

olduğu dünya bilgisi sayesinde yüzey yapıda yer almayan bilgiye çıkarım yolu ile ulaşır. Yazar, okuyucunun çıkarım yapabileceğini düşündüğü bilgileri cümlede eksiltili olarak kullanabilir.

kara cumguk ötti sıta tumşukın
Üni oglagu kız üni teg yakın (KB 77)
"Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi nazlı bir kızın sesi gibi cana yakındır."

Bu beyitte eksiltili olarak kullanılan yer kavramı değildir. İkinci mısrada kız sesi gibi diyerek yakınlığın insana olduğu bilgisi okuyucuya çıkarım yolu ile ulaştırılmaktadır. Ayrıca Türk kültüründe bir deyim olarak kullanılan cana yakın sözcük grubu, sevimli, sevgi toplayan anlamlarını ifade etmektedir. Ana dili Türkçe olan insanlar yakın sözcüğünün bağlama göre cana (insana) bağlanacağını bilirler.

kişi togdı öldi sözi kaldı kör
Özi bardı yalnguk atı kaldı kör (KB 182)
"Bak insan doğdu, öldü, sözü kaldı, insanın kendisi gitti adı kaldı."

Birinci cümlede bütün canlılarda bulunan ortak özlelliklerden, doğmak ve ölmekten, bahsedilmiştir. O yüzden ikinci cümlede kullanılan barmak fiili aslında ölmek, bu dünyadan ayrılmak anlamında kullanılmıştır. İslamî anlayışa göre insanların ölümden sonra gittikleri yer ahiret, yaşarken bulundukları yer dünyadır. Bu beyitte kullanılan ölüm sözcüğü zıt kavramını çağrıştırmakta ve insana dünyayı hatırlatmaktadır. İyi adın bu dünyada bırakılacağı bilgisi geçmişten beri insanlara verildiği için bu cümlede yer kavramı eksiltili olarak kullanılmıştır.

kişi iki ajunnı tutsa kutun
Kutadmış bolur bu sözüm çın bütün (KB 352)
"İnsan her iki dünyayı devlet ile elinde tutarsa, mesut olur, bu sözüm doğru ve dürüsttür."

Her dilde kullanılan deyimler vardır. Türkçe deyimler bakımından oldukça zengin bir dildir. En az iki sözcüğün bir araya gelerek mecaz anlam ifade ettiği deyimler, bir dilin kullanıcıları tarafından kolaylıkla anlaşılmakta, bir sözcük eksik kullanılsa bile deyimin tamamı okuyucunun zihninde tamamlanabilmektedir. Bu beyitte geçen tut- fiilinin bağlama göre bir deyim olduğu ve eksik unsurunun bulunduğu bilgisine okuyucu sahiptir. Bu eksik unsur tamamlandığında sahip olmak anlamına gelen elinde tutmak deyimi ortaya çıkar.

seningde bar erken yigitlik küçi

Yava kılma ta'at tapug kıl tuçı (KB 362)
"Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşuna geçirme, daima tâat ve ibadetle meşgul ol."

Cümlelerde kullanılan sözcükler, taşıdığı anlamlarla okuyucunun çıkarım yapmasını sağlıyorsa tümleç, bu tür cümlelerde eksiltili olarak kullanılmaktadır. İkinci mısradaki taat ve tapug sözcükleri vasıtasıyla cümlenin tümleci kolayılıkla anlaşılmaktadır. Ayrıca okuyucu ibadetin Tanrı'ya edileceği bilgisine sahiptir.

örüng süt bile kirse edgü kılık
Ölüm tutmagınça evürmez yorık (KB 881)
"Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan ayrılmaz."

Kültürel bir özellik gösteren bu beyitte tümlecin ne olacağı bilgisi okuyucu tarafından bilinmektedir. İyilik de kötülük de doğumdan itaberen anne sütüyle birlikte insanın ruhuna işlemektedir.

anıng boldı dünya tü nimet bile
Tilese özüng yi tilese üle (KB 1979)
"Bu dünya her türlü nimeti ile birlikte onun olur, isterse kendisi kullansın, isterse başkalarına dağıtsın."

Bağlama göre ve İslamiyetin etkisi ile kültürel bir unsur olan zekât kavramı, malın insanlara dağıtılması gerektiği bilgisine kolaylıkla ulaşılmasını sağlar.

nelük arsıkar sen aya öldeçi
Özüng iki künlük konuk boldaçı (KB 3529)
"Ey fani, niçin kendini aldatıyorsun, sen burada iki günlük misafirsin."

Birinci cümlede geçen *fani* sözcüğünden de anlaşılacağı üzere insanın bu dünyada misafir olduğu bilgisine okuyucular dil edinme süreçlerinde ulaşılar. O yüzden konuk olunan yerin cümlede bulunmaması anlamda bir eksikliğe neden olmaz.

okırlar ölüp yatguçılar naru
Sürerler karındakılar kop tiyü (KB 5344)
"Ölüp yatanlar oraya çağırıyorlar; karındakiler ise, bu sofradan kalk diye bizi zorluyorlar."

Bağlamda ölüp giden insanların çağırdığından bahsedilmiştir. Okuyucu ölen insanların yaşayanları nereye çağırdığı bilgisine sahip olduğu için, yazar yer kavramını bu beyitte eksiltili olarak kullanmıştır. .

KB 113, 803, 1003, 1924, 2498, 3291, 5349

1. 1. 2. 2. 3. 3. Paralel Yapılar Sayesinde Tümlecin Ortak Kullanılması

KB'de bazen beyitlerdeki cümleler ortak tümlece bağlanabilmektedir. Bu sayede belirli bir vezinle yazılan beyitlerde herhangi bir anlam daralması ya da karışıklığı yaşanmadan sözcüklerden tasarruf edilebilmektedir.

yayıg tip sökerler bu kılkım üçün
manga mün ururlar bu atım üçün (KB 690)
"İşte bu tabiatım için dönek diye bana söğerler ve bundan dolayı kusur isnat ederler."

İkinci mısrada geçen *manga* zamiri birinci mısranın da tümleci olarak kullanılmıştır.

negü erse barmu ölümke itig
Anı utru tutgıl ay bilge tetig (KB 1188),
"Ölüme karşı herhangi bir çare var mı? Eğer varsa ey zeki âlim, ölüme karşı o çareye başvur."

İtig barmu ve *utru tutgıl* cümleleri, birinci mısrada tümleç olarak kullanılan *ölümke* sözcüğüne bağlanmıştır.

bayat kimke birse bu beglik işi
Birür ög köngül kör ol işke tuşı (KB 1933)
"Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir."

Birinci cümlede *kimke* sözü tümleç olarak kullanılmış, ikinci cümlede de buna gönderimde bulunulduğu için tümleçte eksiltiye gidilmiştir.

köngül til köni tut bayatka sıgın
İdi yarlıgın sen agır tut tapın (KB 2158)
"Gönül ve dilini doğru tut, Tanrı'ya sığın; Allahın emrine itaatsizlik etme."

Sığınma işi de tapmak (ibadet etmek) da bayatka yani Tanrı'ya yapılacaktır. Bu sözcüğün ilk mısrada kullanılması yeterli olmuştur.

tözü halka könglün bagırsak bolun
Tuçı edgülük kıl sen edgü bulun (KB 2160)
"Bütün halka içten gelen bir merhamet göster, daima iyilik yap ve kendin iyilik bul."

Beyite göre halka merhamet gösterilecek ve iyilik daima halka yapılacaktır.

tüp aslı kerek edgü kılkı ongay
Tusulsa budunka togursa kün ay (KB 2437)
"Halka faydalı olması ve bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu-sopu temiz ve tabiatı iyi olmalıdır."

İkinci mısrada tusul- ve togur- fiili *budunka* sözcüğüne bağlanarak cümlede tasarruf yapılmıştır. Halka faydalı olunacak, halkın üzerine güneş ve ay doğurulacaktır.

bayat kılmış emdi sanga edgülük
Bilig birmiş erdem ukuş ög ülük (KB 3200)

"Tanrı sana şimdi lutfetmiş, bilgi vermiş; fazilet, akıl ve anlayış nasip etmiştir."

Birinci cümlede kullanılan *sanga* zamiri ikinci cümlenin de tümleci olarak görev yapmaktadır. Tanrı lütfu, bilgiyi, erdemi, aklı ve bilgiyi sana vermiştir.

bu kün kend uluşka okır sen mini
Bulun kılsa nefsim yuluglı kanı (KB 3636)
"Bugün sen beni kasabaya ve şehre çağırıyorsun; orada nefsimin esiri olursam beni kurtaracak bulunur mu?"

"Kend uluş" her iki cümlenin de tümleci görevini üstlenmiştir.

bu barça bayat fazlı erdi sanga
Kamug edgülük birdi kızdı enge (KB 5761)
"Bunların hepsi sana Tanrının bir fazlıdır, o sana her türlü iyiliği vermiştir ve seni sevindirmiştir."

Yönelme hali eki alan teklik ikinci şahıs zamiri iki cümlenin de tümleci olarak kullanılmıştır.

KB 5, 68, 722, 750, 2161, 2476, 3240, 3290, 3247, 3363, 3457, 3768, 6287

1. 1. 2. 2. 3. 4. Aynı Beyitin İlk Mısrasında Farklı Görevle Kullanılan Bir Unsurun İkinci Mısrada Tümleç Olarak Kullanılması

Beyitlerde tasarruf yapmanın bir yolu da birinci cümlede farklı bir görevde kullanılan sözcük ya da sözcük grubunun ikinci cümlenin tümleci olarak görev yapmasıdır. Birinci cümlede, farklı görevde yüzey yapıda kullanılan sözcük ya da sözcük grubu, ikinci cümlenin tümleci olarak görev yaptığında eksiltili olarak kullanılır.

ajun tuttı tavgaç ulug bugra han
Kutadsu atı birsü iki cihan (KB 88)
"Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu, adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin"

Tavgaç Bugra Han birinci cümlenin öznesi olarak kullanılmıştır. İkinci mısrada yer alan cümlede ise Tanrı özne, Tavgaç Buğra Han tümleç görevini üstlenmiştir. Tanrı iki cihanı Tavgaç Bugra Han'a versin.

bu ay toldı künde yetürdi tapug
İlig me açıg birle açtı kapug (KB 616)
"Bu Ay Toldı her gün kusursuz hizmet etti, hükümdar da ihsanı ile ona kapıları açtı."

Birinci cümlede özne görevinde kullanılan Ay Toldı sözcük grubu, ikinci cümlenin tümleci olma görevini üstlenmiştir. Bu sözcük grubu yüzey yapıda yer almadığı için cümlede tasarruf sağlanmıştır.

yana sözleding sen yime sözledim

Seve baktıng erse yüzüm kizledim (KB 665)
"Sen tekrar konuştun ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca yüzümü sakladım."

Birinci cümlede özne olarak kullanılan ikinci tekil şahıs zamiri sen, ikinci cümlenin tümleci olma görevini üstlenmiştir. İkinci mısrada da aynı durum geçerlidir. Severek bakma işini yapan teklik ikinci şahıs zamiri, yüzün gizlendiği kişi de çıkma hali eki almış sen zamiridir. Özneler cümlede kullanılırken tümleç kullanılmamıştır.

agırladı ilig bu ay toldını
Açıg birdi elgin tilin ögdini (KB 1035)
"Hükümdar Ay Toldı'yı taltif etti; ona karşı dili ile metihte ve eli ile ihsanda bulundu"

Birinci cümlede nesne görevi ile kullanılan Ay Toldı, ikinci cümlenin tümleci olmuştur.

törütti apa oglanın bir bayat
Ulug bar kiçig bar isiz edgü at (KB 1922)
"Bir olan Tanrı insanoğlunu yarattı; bunlar arasında büyük var, küçük var; kötü ve iyi adlı olanlar var."

Birinci cümlenin nesnesi olan *apa oglanın* sözcük grubu, İkinci cümlenin yüzey yapısında yer almaz. Bu grubu okuyucu bağlamdan yola çıkarak zihninde, "insanoğlu arasında" şeklinde tamamlar. Beyitler arasında hem anlam hem de yapı bakımından bir ilgi bulunduğunu gösteren en önemli kanıtlardan biri de bu sözcük grubunun tümleç olarak 1923'te kullanılmasıdır. Bu grup yüzey yapıda görünmez ancak bu beyiti okuyan okuyucu, bir önceki beyitle anlam ve yapı bakımından bağlantısını fark eder.

mezalim ödinde ötügçilerig
Körü alsa yol kılsa bolsa irig (KB 2499)
"Haksızlığa uğrayarak mal talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır."

Birinci cümlenin nesnesi olarak kullanılan *ötügçilerig* adı ikinci mısradaki "yol kılsa, irig bolsa" cümlelerinin tümleci göreviyle kullanılmıştır. Hacib ötügçilere yol göstermeli, onlara haşin davranmamalıdır.

begi neng birür kulka edgü sözün
Tapugçı et öz birle tapnur özün (KB 2998)
"Bey kula mal verir ve iyi sözle onu teşvik eder; hizmetkâr ise, kendi vücudu ile ona hizmet eder."

Birinci cümlede bey özne, kul tümleç; ikinci cümlede kul/hizmetkâr özne, bey tümleç olarak kullanılmıştır.

negü kıldı erdi kadaşlar sanga
Nelük yüz evürdüng aça ay manga (KB 3205)
"Akrabaların sana ne yaptı, niçin onlardan yüz çevirdin, bunu bana izah et."

Kadaşlar adı birinci cümlede özne, ikinci cümlede tümleç göreviyle kullanılmıştır.

apa yazdı erse bayat kınadı
Bu dünyag tünek kıldı erklig idi (KB 3520)
"Adem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı, kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan etti."

Günahı işleyen Adem'dir ve Tanrı Adem'e dünyayı zindan etmiştir.

kapug açtı dünya takı bir kapug
Ölüm kapgı açlur kirür halk kamug (KB 3531)
"Bir kapı açıldı-dünya kapısı; bir kapı daha açılır, o kapı ölüm kapısıdır ve herkes oraya girer."

Açılan şey ölüm kapısıdır ve bütün insanlar ölüm kapısından içeri girecektir.

sening ornungka bir isiz ornagay
Budunug ulıtgay bir inç ıdmagay (KB 5738)
"Senin yerine bir kötüsü geçer ve hiç kimseye rahat ve huzur yüzü göstermez."

İkinci mısradaki birinci cümlenin nesnesi olarak kullanılan "budun" adı, ikinci cümlenin -bir ınç ıdmagay- tümleci olma görevini üstlenmiştir.

KB 397, 800, 960, 1277, 1923, 2978, 3303, 3014, 3346, 3472, 3522, 3598, 3604, 3747, 3748, 3761, 4081, 4095, 4112, 4141, 4479, 4491, 4977, 5986, 6014, 6019, 6035.

1. 1. 2. 2. 3. 5. Aynı Beyitte Bir Cümlenin Tamamının Diğer Cümlenin Tümleci Olarak Kullanılması

Mesnevi türü ile yazılan KB'de anlam aynı beyit içinde tamamlanmaya çalışılır. O yüzden okuyucu, ikinci cümlede eksiltili olarak kullanılan unsur ile ilgili bilginin birinci mısrada yer aldığını fark eder ve böylece hiçbir anlam kargaşası yaşamadan beyitin anlamını zihninde tamamlar.

könilik kerek erke kopsa kutun
Könilik atı ol kişilik bütün (KB 865)
"Saadete yükselmek için insana doğruluk lazımdır; insanlık doğruluğun adıdır, inan."

KB'de bir beyit içinde geçen bir cümlenin tamamı, beyitteki diğer cümlenin tümleci olarak görev yapabilmektedir. Bu, beyitteki anlamın kendi içinde tamamlanması zorunluluğundan kaynaklanır. Bu beyitte önce neye inanılması gerektiği ile ilgili açıklama yapılmış, sonraki cümlede bu bilgi eksiltili olarak kullanılmıştır. İnanılması gereken şey saadete yükselmek için insanın doğru olması gerektiği ve insanlığın doğruluğun adı olduğudur.

neçe sözlemegü neçe sözlegü
Negü tir biliglig ukuşlug bügü (KB 997)

"Sözün ne kadarını söylemeli, ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hâkim bu hususta ne der?"

İkinci mısradaki cümle birinci mısradaki cümleye bağlandığında, *ne kadar söyleyip ne kadar söylenmeyeceği konusunda akıllı ve bilgili hâkim ne der* yapısı ortaya çıkar ve cümlede tümleç eksitili olarak kullanılabilir.

kimi beg törütmek tilese bayat
Birür aşnu kılk yang ukuş yüg kanat (KB 1934)
"Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir."

Tanrı, bey olarak yaratmayı istediği kişilere münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir. İkinci cümlenin anlamı birinci mısradaki cümle sayesinde tamamlanmaktadır.

birisi iveklik birisi saran
Üçünçi buşılık serin öz tiren (KB 2061)
"Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir, bunlara karşı mukavemet et, mağlup olma."

Buradaki anlamın tam olarak aynı beyitte sağlandığı söylenemez. Aslında bu beyit anlam itibariyle kendinden önceki beyite bağlıdır. KB 2060. beyitte, beyin adının iyi nam ve şöhretle yayılması için kendinden beş şeyi uzak tutması gerektiği söylenmiştir. Sonraki beyitte de bu beş şeyin üçü sayılmıştır. Bu beyitin ikinci mısrasında beyin sayılan bu üç şeye karşı mukavemet göstereceği yüzey yapıya çıkarılmadan verilmiştir.

sini kim yise yir sen ahır etin
Öçüngni alır sen kara yir katın (KB 3554)
"Seni kim yerse, sonunda sen onun etini yersin; kara toprağın altında öcünü alırsın."

Kimden öç alınacağı ile ilgili bilgi birinci mısrada yer aldığı için ikinci mısrada bu bilgi eksiltili olarak kullanılmıştır. Seni yiyen insanlardan kara yer katında öcünü alırsın.

biregü bay evlik tiler üstikip
Takı biri körklüg tiler köz tikip (KB 4487)
"Biri zengin kadınla evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker."

İkinci mısrada yer alan cümle, güzel olana göz dikerek onu ister şeklinde anlaşılmaktadır.

sıgıt kılma artuk tıda tut özüng
Bu işni bayat ıdtı kesgil sözüng (KB 6182)
"Fazla ağlama, buna mani olmaya gayret et; bu Tanrı'nın emridir; işte bu kadar."

Birinci mısrada emir kipi ile kurulan "artuk sıgıt kılma" cümlesi ikinci cümlenin tümleci olarak kullanılmıştır. Özünü fazla ağlamaktan sakın şeklinde düşünülebilir.

çıgay tul yetimig suyurkaglı yok
Ajun tegşürüldi tangırkaglı yok (KB 6487)
"Fakir, dul ve yetimlere şefkat gösteren yok, dünyayı başka bir kalıba koydular da hayrete düşen kimse yok."

İkinci mısrada yer alan "*Ajun tegşürüldi."* (dünya değişti) cümlesi, *"Tangırkaglı yok."* (şaşıran yok), cümlesinin tümleci olarak kullanılmıştır. Dünyanın değişmesine şaşıran yoktur.

ögüm yetmişi söz bitidim tükel
Okıglı ukuglı özüng ülgi al (KB 6496)
"Aklımın erdiği sözlerin hepsini yazdım, ey okuyan ve anlayan insan, bundan hisse al."

Birinci mısra ikinci mısranın tümleci olarak beyitin anlamını tamamlamıştır. "*Yazdığım sözlerden* hisse al.", şeklinde düşünmek gerekir.

KB 1981, 2096, 2479, 3547, 3788, 4502, 5326, 5997, 6476

1. 1. 2. 2. 3. 6. Zarf Tümleci Eksiltisi

Fiillerden, sıfatlardan, sıfat fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren[224] zarflar KB'de kimi zaman eksiltili olarak kullanılabilmektedir.

kayusı örürek kayusı kodı
kayusı yarukrak kayu eksüdi (KB 130)
"Bazıları daha yüksek, bazıları daha alçaktır, bazıları daha çok, bazısı daha az parlaktır."

Bu beyitte bir karşılaştırma yapılmıştır; ancak karşılaştırma ögeleri tam olarak yüzey yapıda bulunmamaktadır. Derecelendirme zarfları okuyucunun kendi kafasından tamamlayacağı şekilde beyitte yer almıştır. Bu şekilde olması anlamda herhangi bir kayıp yaşanmasına sebep olmaz. Ayrıca -rak, -rek eki de karşılaştırmayı açık bir şekilde göstermektedir.

üçi ot üçi suv üçi boldı yil
Üçi boldı toprak ajun boldı il (KB 143)
"Bunların üçü-ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir."

[224] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 451

İkinci mısradaki *ajun il boldı* cümlesinde dünyanın ve ilin nasıl meydana geldiğini gösteren öge yüzey yapıda yer almaz. Ancak aynı beyitte verilen bilgilerden dünyanın ve ilin hava, ateş, su, topraktan meydana geldiği anlaşılmaktadır.

şeker teg süçiyü barır ol kişi
Sevinçlig bolur anda yazlur kaşı (KB 813)
"O insan benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler."

KB'de her ne kadar beyitlerin anlamı kendi içinde tamamlanıyor olsa da kimi zaman bir beyitin anlamını çözmek için öncesinde yer alan diğer beyitleri bilmek gerekmektedir. Bu beyitte insanların neden sevinçli olduğunun bilgisi yüzey yapıda yer almaz; ancak 812. beyitte zulme uğrayanlara padişahın adaletini uyguladığı ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu beyit 812. beyitle birlikte düşünüldüğünde yüzey yapıda yer almayan sebebin padişahın haksızlığa uğrayanlara adelet göstermesi olduğu anlaşılır.

yava sözlese söz neçe yas kılur
Eger sözleyü bilse asgı bolur (KB 987),
"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir, söz yerinde söylenirse faydalı olur."

İkinci mısradaki şartlı cümle yapısında sözün nasıl söylendiği bilgisi yer almaz. Ancak birinci cümlede boş konuşmanın insana zarar getirdiği söylenmiştir. İkinci mısradaki yan cümlede sözün nasıl söyleneceği bilgisine okuyucu, birinci mısrada yer alan zıt kavramlardan yola çıkarak ulaşır. Buna göre cümle, "söz yerinde söylenirse faydalı olur" şeklini alır.

ödürse bayat bir tilemiş kulın
Angar dünya birmez arıtur yolın (KB 3524)
"Tanrı herhangi bir kulunu seçerse, ona dünya malı vermez, bu suretle onun yolunu temizler."

Bu beyitte şartlı cümle ve basit cümle olmak üzere iki tip cümle yer almaktadır. Basit cümlenin tümleci ile ilgili bilgi ise şartlı cümle yapısı içinde verilmiştir. Basit cümle, bayat seçtiği kuluna dünya vermeyerek yolunu aydınlatır, şekline dönüşür.

ilig me idi edgü sultan turur
Çıgayka yavuzka sevüg can turur (KB 4989)
"Hükümdar da çok iyi bir sultandır, fakirler ve suçlular ihsan ve affından dolayı, onu canları gibi severler."

İkinci mısradaki cümlede "hükümdarın fakire ve kötüye niçin sevüg can turduğu" ile ilgili bilgi verilmemiştir. Ancak önceki bölümlerde padişahın adaletinden sıkça bahsedildiği için yazar bu bilgiyi tekrar etme gereği

duymamıştır. Beyitin ölçüsü de bu tekrara izin vermez. Bu beyite kadar verilen bilgiler sayesinde okuyucu eksiltili olarak kullanılan unsuru zihninde tamamlayabilmektedir.

KB 163, 180, 353, 377, 987, 3365.

1. 1. 2. 2. 4. Yüklem Eksiltili Yapılar

KB'deki cümlelerde, yüklem eksiltisi daha çok eksik kapsama biçiminde kullanılmaktadır. Eksik kapsama, önceki cümlede açıklanmış bir sözcük ya da sözcük grubunu yeni cümlede yinelememe biçimindeki eksik kullanımı ya da iki sözcük veya sözcük grubunu mantıksal olarak aynı eyleme bağlama biçimindeki dil kullanımını belirtir.[225]

KB'de yüklem eksiltisinin temel sebebi, metinde yer alan cümlelerin beyit esasına göre kaleme alınmış olmasıdır. Nazım esasına göre kaleme alınan cümlelerde okuyucunun zihninde tamamlayacağı yüklemler özellikle eksiltili olarak kullanılmıştır. Metnimizde görülen yüklem eksiltileri şu şekildedir:

a) Yüklem eksiltisi özellikle isim cümlelerinde yapılabilir.
b) Beyitlerdeki sözcük ya da sözcük grupları ortak yükleme bağlanabilir.
c) Bazı beyitlerdeki cümlenin yüklemi sonraki beyitte yer alabilmektedir. İki beyit aynı yükleme bağlanabilir.
d) Kimi isimlerden sonra gelmesi gereken yardımcı fiil, eksiltili olarak kullanılabilir.
e) Öngönderimin yer aldığı bazı beyitlerde yüklem kullanılmayabilir.
f) Okuyucuların dünya bilgisi ve kültürel birikimi ile tamamladığı beyitlerde yüklem eksiltili olarak kullanılabilir.

1. 1. 2. 2. 4. 1. İsim Cümlelerinde Yüklem Eksiltisi

Yüklemler hem çekimli eylemlerden hem de ad, sıfat, zarf, edat gibi başka sözcük türlerinin ek eylem almalarıyla oluşabilir. Ek fiil olmadığında da

[225] Günay , **a.g.e.,** s. 68

eksilti ortaya çıkar.[226] Ekfiilin geniş zamanında teklik üçüncü şahsın çekimi eksiz olarak yapılabilir. KB'de teklik üçüncü şahıs çekimlerinde "ol" ya da "turur" gibi yapılar kullanılabildiği gibi bu yapılar kullanılmadan da isimler cümlede yer alabilir. Bu tip durumlarda hangi ismin yüklem vazifesi gördüğüne bağlamdan hareketle karar verilir.

bu kökteki yulduz bir ança bezek
Bir ança kulavuz bir ança yezek (KB 128)
"Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs, bir kısmı kılavuz, bir kısmı da öncüdür."
atım kul tapugçı kör ornum kapug
Kılınçım könilik me kılkım tapug (KB 590)
"Benim adım kul ve hizmetkârlıktır, bak yerim kapıdır; şiarım doğruluk ve tıynetim hizmettir."
itiglig sarayıg buzuglı ölüm
Kamug yumgılarıg saçıglı ölüm (KB 1180)
"Süslü ve mamur sarayları viraneye çeviren ölümdür; bütün cemiyetleri darmadağın eden ölümdür."
kişi ödrümi bu budunda talu
Talu ödrüm ol bu irüksüz tolu (KB 2075)
"Böyle bir bey insanların seçkini ve halkın iyisidir, seçkin ve iyi olan kimse eksilmeyen bir aya benzer."
ukuşlug biliglig kişi ol kişi
Kişide talusı budunda başı (KB 2457)
"Akıllı ve bilgili adam-adamdır; o insanların seçkini ve halkın ileri gelenidir."
mungar mengzer emdi tapugçı kişi
Begi birle ortuk sakışlıg işi (KB 2997)
"İşte bunun gibi hizmetkârın işi de beyi ile ortak hesaba bağlıdır."
meningde yüz üsteng anıng erdemi
Budunda talusı kişi ködrümi (KB 3150)
"Onun fazileti benimkinden yüz misli fazladır, o halkın ileri geleni ve insanların seçkinidir."
budun köngli yuvka küdezmeki sarp
Köngül sınsa hasmı bayat adli tap (KB 3351)
"Halkın gönlü yufkadır, onu muhafaza etmek çok güçtür; burada gönül kırılırsa, ilahi adaletle karşılaşılır; bu ise, kâfidir."
kılıçta yitigrek bularnıng tili
Yana kılda yinçke bu hatır yolı (4393)
"Bunların dili kılıçtan daha keskindir ve kalplerinin yolu ise, kıldan incedir."
bu dünya itig ig bu tirki sanı
Yorıglı bu yalnguk neçe bir anı (KB 5338)
"Dünyayı kurulu bir sofra bil; insanlar hayat müddetince burada bulunan nimetlerden ne kadarını yiyebilirler.
şatu kördüm elig anıng bagnası
Yüz utru uruglug ediz hem yası (KB 6033)
"Rüyamda bir merdiven gördüm, onun elli basamağı vardı, yüksek ve enli, karşıma dikilmişti."

KB 129, 138, 139, 140, 142, 144, 181, 186, 351, 352, 380, 396, 664, 666, 670, 673, 675, 677, 681,688, 691, 711, 744, 786, 812, 816, 818, 828, 834, 893, 900, 903, 905, 906, 969, 984, 986, 999, 1001, 1023, 1025, 1027, 1164, 1170, 1183, 1194, 1211, 1224, 1228, 1243,

[226] Oya Külebi, "Türkçede Eksiltili Tümceler", **Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7, sayı: 1-2, Kasım 1990, s. 124

1662, 1939, 1946, 1949, 1954, 1970, 1973, 1975, 1984, 2004, 2008, 2064, 2066, 2067, 2079, 2147, 2440,2986, 2990, 2999, 3011, 3133, 3197, 3204, 3218, 3259, 3354, 3355, 3371, 3533, 3536, 3542, 3568, 3584, 3589, 3590, 3601, 3603, 3636, 4077, 4087, 4100, 4104, 4147, 4395, 4974, 5329, 5341, 5383, 5725, 5726, 5996, 5997, 5999, 6022, 6024, 6344, 6459, 6470, 6471, 6480, 6482, 6499

1. 1. 2. 2. 4. 2. Sözcük Gruplarını Ortak Yükleme Bağlama

Beyit esasına göre kaleme alınan metnimizde tasarruf etme şekillerinden biri de sözcük ve sözcük gruplarını ortak yükleme bağlamaktır.

ulugluk sanga ol bedüklük sanga
seningdin adın yok sanga tuş tenge (KB 7)
"Ululuk ve büyüklük sana mahsustur, sana eş ve denk olan başka biri yoktur".

Ol sözcüğü bildirme eki olarak kullanılmıştır. Ululuk sanadır büyüklük sana… Okuyucu aynı bildirme ekinin bu cümle için de geçerli olduğunu fark ederek sözcük gruplarını ortak yükleme bağlar.

til asgı telim bar yası ma öküş
Ara ögdilür til ara ming söküş (KB 177)
"Dilin faydası çok olduğu gibi zararı da çoktur; dil bazen öğülür, bazen de çok söğülür."

Birinci mısrada yer alan iki cümle "var" yüklemine bağlanırken ikinci mısradaki cümleler arasında zaman ortak olarak kullanılır. İkinci mısrada kullanılan *ögdil-* fiili geniş zamanda çekimlenmiş; ancak *sök-* fiili birinci mısradaki *öküş* sözcüğüne bağlı olarak isime dönüştürüldükten sonra kullanılmıştır. Her ne kadar sök- fiili isim olarak kullanılsa da, bir önceki cümlenin etkisiyle, okuyucu zihninde onu geniş zamanda çekimleyerek cümledeki anlama ulaşır.

biri til turur kör birisi boguz
Bu iki basa tutsa asgı ögüz (KB 993)
"Bunlardan biri dildir, biri boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa çok fayda görür."

Bildirme görevi ile kullanılan *turur*, bak bir dildir, biri boğazdır şeklinde sıralı cümleler oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca ikinci mısradaki "ögüz" ismi de "turur"a bağlanmıştır.

kişide uçuzı kişi yangşakı
Kişide agırı kişi ol akı (KB 1028)
"İnsanların itibarsızı geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır."

Sıfatlar cümlede "ol" ya da "turur" gibi görevli sözcükleri alarak cümlede yüklem görevi ile kullanılabilir. Her iki mısrada yer alan cümleler "ol"a bağlanmıştır.

ögi ked kerek köngli alçak amul

Çıgay tul yetimke bagırsak köngül (KB 2473)
"O çok alçak gönüllü olmalı; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül lazımdır."

Her iki mısradaki cümleler yüklem olarak kullanılan "kerek"e bağlanmıştır.

haciblarka artuk küdezgü özüg
Körürde közüg hem ötügde sözüg (KB 2519)
"Hacibler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve maruzatta bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler."

Her iki mısradaki cümleler *küdezgü* yargısına bağlanmıştır.

eşittim sening edgü kılkıng yangıng
Bu ödte yok ol tip sanga tuş tenging (KB 3199)
"Senin iyi tavır ve hareketini duydum; bu devirde sana denk ve eş bulunmadığını işittim."

Her iki mısra da *eşittim* yüklemine bağlanmıştır.

kamug gayib özler körüşse közün
Sakınç boldı kısga sevinçi uzun (KB 3300)
"Birbirini kaybedip tekrar buluşan şahısların kederleri kısa, sevinçleri uzun sürer."

İkinci mısradaki sıralı cümle yapısında *boldı* ortak yüklem olarak kullanılmıştır.

kayusı alur hil bolur hil başı
Kayusı at adgır öze il başı (KB 4064)
"Bunlardan kiminin emrine takım verilir ve o takım başı olur; kimi at aygır üzerinde il başı olur."

Yardımcı fiil görevini üstlenen bol- fiili, geniş zamanda çekimlenerek beyitlerde yer alan cümlelerin ortak yüklemi olma görevini üstlenmiştir.

seningdin ayıtgay munı bir bayat
Bayat aytıgı bar yime edgü at (KB 5740)
"Bir olan Tanrı bunu sana soracaktır; Tanrı hesap soracaktır, bundan başka iyi bir ad bırakmak da vardır."

İkinci mısradaki sıralı cümlede "bar" ortak yüklem olarak kullanılmıştır.

özüm körmedi bu ajun malını
Ya edgü isiz bu kişi halını (KB 5751)
"Ben bu dünya malını görmediğim gibi iyi veya kötü, bu insanların haline de vakıf değilim."

Birinci cümlenin yüklemi olarak kullanılan çekimli fiil, "körmedi", ikinci mısradaki cümlenin de yüklemi olmuştur. Ancak Reşit R. Arat beyiti, günümüz Türkçesine aktarırken aynı sözcüğü tekrarlamak yerine kör- fiilini mecazi anlamda karşılayacak başka bir sözcüğü *-vakıf olma-* tercih etmiştir.

cema'at köp erdi bu mescidler az
Kalın boldı mescid cema'atler az (KB 6477)
"Cemaatler çok, camiler az idi; şimdi camiler çoğaldı cemaatler azaldı."

Birinci mısrada ek fiilin geçmiş zamanı, ikinci mısrada görülen geçmiş zamanla çekimlenen bol- fiili ortak yüklem olarak kullanılmıştır.

KB 7, 11, 12, 749, 863, 917, 926, 935, 1020, 1213, 1223, 1982, 2015, 2058, 2083, 2458, 3547, 3606, 4065, 4149

1. 1. 2. 2. 4. 3. İki Beyti Ortak Yükleme Bağlama

KB aslında anlamı kendi içinde tamamlanan beyitlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir. Ancak bir konu etrafında yazılan beyitlerdeki anlamın kimi zaman sonraki beyitlerde tamamlanması, yüklemin de sonraki beyitte yer almasına neden olmaktadır. Bu aslında bir eksilti olarak değil bir konu birliği etrafında oluşturalan mesnevi türünün bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

suk erse kılınçı yig erse özi
İvek erse kılkı uvutsuz közi (KB 849)
"Sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar."

Şartlı cümle yapısında oluşturlan bu ve 850. beyitin ana cümlesi 851. beyitte yer almaktadır. Cümle "Haris tabiatlı, olgun olmayan, aceleci ve gözü doymaz kişiler bana yaramaz. " şeklinde tamamlanmaktadır.

biliglig ukuşlug budunka talu
Akı hem közi tok ne köngli tolu (KB 1964)
"Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır."

Bu beyitteki yüklem eksiltisi aslında bir tür eksik kapsamadır. Çünkü bu beytin bağlandığı yüklem, 1963. beyitte ortaya konmuştur. Bir beyin sahip olacağı özellikler sıralanarak *gerek* sözcüğüne bağlanan beyit şu şekildedir: *"budunka begi artuk ördüm kerek / köngül til köni kılkı ködrüm kerek. (Halk için beyin çok seçkin olması gerekir, özü sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır)" (KB 1963*). Beyin özeliklerinin sıralanması 1964. beyitte de devam ettiği için okuyucu bu özelliklerin de *kerek* yüklemine bağlanacağına bağlamdan yola çıkarak karar verir.

bayat kimke birse bu edgü kılık
Bu edgü kılık birle edgü yorık (KB 1978)
"Tanrı kime bu iyi tabiatı ve bu iyi tabiat ile birlikte iyi gidişi kısmet ederse,"

Şartlı cümle yapısı ile oluşturulan bu cümlenin de ana cümlesi 1979. beyitte tamamlanır. "*Anıng boldı dünya tü ni'met bile" (1979*). Tanrı kime bu iyi tabiatı ve bu iyi tabiat ile birlikte iyi gidişi kısmet ederse dünya her türlü nimet ile birlikte onun olur.

kayu beg budunka törü birmese
Küdezmese budnın yigüçi yise (KB 2136)

"Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa,"

Bu beyti takip eden; *"ot ıtdı budunka buzuldı ili / yıkıldı siziksiz bu beglik ulı. (O halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır." (KB 2137)* beyti, yüklemi bünyesinde barındırarak öncekinin anlamını tamamlama görevini üstlenmiş olur.

yazı tag yirig tut yorır koy sürüg
Ya kul küng tapugçı ay kılkı örüg (KB 5371)
"Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, kul, cariye ve hizmetkârların dolu; ey sakin tabiatlı insan."
ya kuzda yorıglı kalın köp kutuz
Ya tüzde yorıglı ud ingek öküz (KB 5372)
"Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri."

5371 ve 5372. beyitlerin yüklemi önceden kullanılmıştır. Yazar aynı yüklemi tekrar etmek yerine bu iki beyitteki sözcük ve sözcük gruplarını 5370. beyitte yer alan *"tirildi"* yüklemine bağlamıştır. *"Tirildi tümen ming talu köp titir / yazıda kalın yond akurda katır." (KB 5370)*

kugu korday erse ya turna yugak
Ya toy tut ya yügdik ya todlıç ya kak (KB 5377)
"Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yüğdik, todlıç ve kazlar;"

Bu beyitin yüklemi de 5378. beyitte yer almıştır. Odgurmış'ın hükümdara öğüt verdiği bölümde yer alan bu beyitte okuyucular, hükümdara "kök böri" hitabını kullanan Odgurmış'ın her iki beyitte de kuş türlerini saymasından yüklemin iki beyit için de ortak olduğu sonucuna ulaşır. *"kalıkta uçıglı kara kuç yorı / seningden keçümez aya kök böri"*

yıl ülgi yaz erse kiçig erse er
Kızıl körse barça yagız körse yir (KB 6007)
"Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse,"

Ögdülmiş'in Odgurmış'a rüya yorumu ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan bu beyitte, cümlenin anlamı sonraki beyitte tamamlandığı için ilk bakışta beyitte yüklem yok gibi görünmektedir. Ancak bu tip cümlelerde hem anlama hem de yapıya bağlamdan hareketle ulaşılır. Bu beytin yüklemi 6008. beyitte geçen *küçemiş bolur* sözcük grubudur. "anı kan küçemiş bolur belgülüg / ayu bir kan alsun angar ülgülüg. (*Belli ki onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir."* (KB 6008).

KB 850, 6009-6010, 6011-6012, 6013-6014

1. 1. 2. 2. 4. 4. Yardımcı Fiil Eksiltisi: Dildeki bir sözcüğün biçim, anlam ve dilbilgisel ulama göre tanımlanabileceğini söyleyen Doğan Günay, durum bildiren "olmak" eylemini biçim alt başlığı altında değerlendirmiş ve olmak eyleminin çekiminde kökün kimi zaman bütünüyle ortadan kalktığını söylemiştir.[227] *Örneğin: Buradaki eski bina şimdi güzel bir ev / şimdi güzel bir ev oldu. Yazları Ankara çok sıcak(tır) / sıcak olur.* KB'de ol- fiili kimi zaman eksiltili olarak kullanılmıştır; ancak bu tip cümleleri zihninde tamamlayan ana dil konuşurları hangi isimlerden sonra hangi yardımcı fiilinin geleceği bilgisini dili edinme süreçlerinde kazanmışlardır. Bu sayede eksiltili olarak kullanılan yardımcı fiiller herhangi bir anlam kargaşasına neden olmamaktadır

öküş ögdi birle tümen ming sena
ugan bir bayatka angar yok fena (KB 2)
"Kadir ve bir olan Tanrı'ya çok hamt ve binlerce sena olsun; ona fanilik yoktur."

Ol- yardımcı fiili cümlede eksiltili olarak kullanılmıştır.

könilik kerek erke kopsa kutun
Könilik atı ol kişilik bütün (KB 865)
"Saadete yükselmek için insana doğruluk lazımdır; insanlık doğruluğun adıdır, inan."

Bütün isminden sonra "bol-" yardımcı fiilinin gelmesi gerekirdi; ancak beyitteki kafiye ve vezin "bol-" yardımcı fiilinin eksiltili olarak kullanılmasına neden olmuştur.

köngüllüg kerek hem ked öglüg kerek
Amul bolsa kılkı takı edgürek (KB 2469)
"Hacib gönül sahibi ve çok akıllı insan olmalıdır; bir de sakin tabiatlı olursa daha iyi olur."

Edgü ismi bildirme eki ile de, *bol-* yardımcı fiili ile de kullanılabilir. İkinci mısradaki cümlenin yan cümlesinde *bol-* yardımcı fiili kullanıldığından karşılaştırma eki alan *edgü* sözcüğü de *bol-* yardımcı fiiline bağlanarak anlamlandırılır.

kalı kelse asgı tusust sanga
Yime kelmese sen yası yok manga (KB 3258)
"Eğer gelirsen senin için faydalı olur; gelmezsen de bana bir zarar gelmez."

Bu beyitteki cümle, "*eğer gelirsen faydası sana(dır) / sana olur ya da eğer gelirsen sana faydalı(dır)/ faydalı olur*" şeklinde düşünülebilir.

tilek birle mangsa yırak yir yakın
Kaçan körse yüzin bulur can ilek (KB 3325)

---

[227] Günay , **Sözcükbilime Giriş,** s. 12

“İstekle yürüyünce, uzak yer yakın olur; arzuladığı yüzü görünce, can sahibini bulur.”

Beyitteki yüklemi, “yakın(dır) ya da yakın olur” şeklinde düşünmek mümkündür.

iligke duaçı bitidim bitig
Selamın esenlik öze ay tetig (KB 3731)
“Hükümdara duacı sıfatıyla mektup yazdım; ey zeki sana selam eder ve sağlık dilerim.”

Bu beyitteki *esenlik* sözcüğünü *bol-* yardımcı fiili ile tamamlamak mümkündür. “Esenlik öze bol- “

kayusı ınanç beg kayu çagrı beg
Kayusı tigin beg kayu çavlı beg (KB 4068)
“Kimi inanç bey, kimi çağrı bey, kimi tigin-bey ve kimi çavlı-bey olur.”

Aslında bu beyitteki isimlerin ol-/bol- yardımcı fiiline bağlanıp bağlanmayacağını öncesinde ve sonrasında yer alan beyitler belirlemektedir. 4067. beyitte: *“kayuka ögelik tegir ög bolur / kayu kök ayukluk öze at alur;* 4069. beyitte de: *“kayu yavgu yugruş bolur il begi / kayu atı tengsiz bolur er ögi.”* denerek bir anlamda bu beyitteki isimlerin de bol- yardımcı fiili ile düşünülmesi gerektiği ortaya konmuş olur.

1. 1. 2. 2. 4. 5. Öngönderimden Sonra Yüklem Kullanılmaması:

birisi iveklik birisi saran
Üçünçi buşılık serin öz tiren (KB 2061)
“Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir, bunlara karşı mukavemet et, mağlup olma.”

2060. beyitte gösterme sıfatı ile öngönderim yapılmıştır. “*Adın ma bu biş neng yırak tutgu beg/ atı etgü bolsa kü çav bolgu teg” (KB 2065).* Şu beş şeyi bey kendinden uzak tutmalıdır denmiş, sonraki beyitte beyin kendinden uzak tutması gereken beş şeyin neler olduğu sıralanmıştır. Öngönderimin yer aldığı beyitte yüklem kullanıldığı için bu beyitte yüklem kullanılmamıştır.

bu törtünç yavuz begke arkuk kılınç
Bişinçi yaragsız bu yalgan erinç (KB 2062)
“Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır, yakışmayan bu şeylerin beşincisi şüphesiz yalancılıktır.”

Bu beyit de 2060. beyite bağlı olarak anlamlandırılır.

iki türlüg ol bu tapug kılguçı
Biri boş biri kul umınç tutguçı (KB 2987)
“Hizmette bulunan kimseler iki türlü olur; biri-hür, biri kul.”

Birinci mısrada yer alan öngönderimle yazar diğer cümlede sıralama yapacağını ortaya koymuştur. Birinci cümlenin yüklemine göre bir sıralama yapıldığı için ikinci mısra bir yargıya bağlanmadan verilmiştir.

kişi iki türlüg kişi atanur
Biri ögretigli biri ögrenür (KB 3217)
"İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen."

Birinci mısrada verilen "iki türlü" sözcük grubunun açıklaması ikinci mısrada yapıldığı için ikinci mısradaki sözcükler birinci mısradaki yüklemle birlikte anlamlandırılır. Beyiti şu şekilde düşünmek de mümkündür. Öğreten ve öğrenen kişiye insan derler.

1. 1. 2. 2. 4. 6. Okuyucuların Dünya Bilgisi ve Kültürel Birikimi İle Tamamladığı Eksiltili Yüklemler

Yazar, kimi zaman bazı bilgileri okuyucunun sezmesini isteyerek yüzey yapıya çıkarmadan kullanır. Yüzey yapıya çıkarmadığı bilgilere, okuyucunun sahip olduğunu varsaydığı kültürel ve ansiklopedik birikimden yola çıkarak, söylenmemiş yeni bir bilgiye, çıkarım yolu ile ulaşılmasını ister. Bu bilgiler, gerektiğinde kullanılmak üzere okuyucunun belleğinde bulunan bilgilerdir.[228] Bu yolla yazar ayrıntıya girmez ve bir anlamda metninde tasarruf yapmış olur. Okuyucu ya akıl yürütme ya da bağlam sayesinde eksik olarak kullanılan parçayı zihninde tamamlar ve yazarın vermek istediği anlama ulaşır. KB'de bu doğrultuda kullanılan beyitler şunlardır:

mening kılkım ol kör emitmez köni
Köni egri bolsa könilik küni (KB 808)
"Bak, benim tabiatım da yana yatmaz, doğrudur, eğer doğru eğrilirse kıyamet kopar."

Könilik küni sözcük grubu kıyamet gününe gönderim yapmak amacı ile kullanılmıştır. Şartlı cümle yapısının ana cümlesinde yer alan bu sözcük grubu yüklem eksiltisi yapılarak beyite yerleştirilmiştir. Ana dili Türkçe olanlar kıyamet sözcüğünün kop- yardımcı fiiline bağlanacağını bildikleri için bu yardımcı fiil okuyucuların zihinlerinde tamamlanır. Aslında okuyucu

[228]Günay , **a.g.e.,** s. 72

bağlamdan yola çıkarak yükleme çıkarım yoluyla ulaşır. Dilbilimde çıkarım yoluyla ulaşılan bilgilere sezdirim adı verilmektedir.[229]

üçünçi bu kün togsa yirke isig
Çiçek yazlur anda tümen ming tüsig (KB 829)
"Üçüncüsü – bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır."

Birinci mısrada yüklem eksiltili olarak kullanılmıştır. Beyitteki diğer sözcüklere bakılarak bu mısradaki sözcük ve sözcük grupları bir yükleme bağlanır. Güneşin doğması ile yeryüzünün ısınacağı yanı sıcaklık geleceği bilgisine okuyucu çıkarım yolu ile ulaşır.

bu ay toldı aydı ay ilig kutı
Bu ögdi bile munça edgü atı (KB 907)
"Ay Toldı: - Ey devletli hükümdar- dedi- iyi bu derece nam ve şöhret kazanmıştır."

Bu beyitin ikinci mısrasında da yüklem eksiltili olarak kullanılmıştır. Okuyucu yükleme çıkarım yolu ile ulaşarak *edgü atı* sözcük grubunu *kazanmak* fiiline bağlar. Yazar bağlama dayılı olarak beyitte sezdirim yapmıştır.

bu iş kılguçı er kılur öz işi
Mün erdem biligli körügli kişi (KB 1938)
"İşi yapan adam kendi vazifesini yapar; bunun kusur veya fazilet olduğunu gören insan takdir eder."

Bu beyitte örtük anlatım söz konusudur. Örtükleşme dolaylı ya da dolaysız yoldan ulaşılabilecek bilgiler için kullanılır. Aslında bu beyitte bir sıralama yapılmıştır. Bir işi yapan insan vardır, bir de yapılan işin erdem mi kusur mu olduğunu gören insan. Bu insanın ne yaptığı ile ilgili yüzeysel yapıda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak okuyucu bağlamdan hareketle ikinci mısradaki kişiyi de *takdir et-* fiiline bağlayabilir.

otunluk iveklik yinik kurguluk
Kara kılkı ol bu yırak turguluk (KB 2078)
"Küstahlık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak bulunmalıdır."

Bu beyitin ikinci mısrasında her ne kadar yüklem yokmuş gibi görünse de okuyucu, *tur-* fiilinin isim olarak bu beyitte yer almasının sebebinin birinci mısrada yer alan *kurguluk* sözcüğünden kaynaklandığını bilir ve FİYE "-gu" ile gereklilik kipini ifade etmek üzere kullanılan "-gu" arasında parallelik kurup

---

[229]Sezdirimler cümlenin var olan yapısı içinde anlamsal ya da mantıksal akıl yürütme ile kazanılacak ek bilgileri içerir. Anlatı açısından her şeyi yüzeysel yapıda belirtmemek için yazar çoğunlukla bazı şeyleri sezdirir. Bir durumu, olayı doğrudan değil de dolaylı yoldan söyleyen yazar sözcükleri tutumlu kullanmış olur. Doğan Günay, Metin Bilgisi, Multilingual 2003, s. 70)

ikinci mısranın yüklemini "uzak tutmalıdır" şeklinde zihninde tamamlayabilir ya da cümleyi, *"Bu uzak durulması gereken avam tabiatıdır" şeklinde* düşünerek kuvvetlendirme bildirerek ismin yüklem olmasını sağlayan "ol"a bağlayabilir.

ajunçıka erdem ming tümen
Bu erdem bile yir ajunçı cihan (KB 3009)
"Dünya hâkimine binlerce fazilet lazımdır; dünya hâkimi bu faziletler ile cihanı elde eder."

Yüklemin gereklilik kipinde olması gerektiği bilgisine okuyucu bağlamdan hareketle ulaşır. Bu beyit, Ögdülmiş'in hükümdara hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğunu söylediği bölümde yer alır. Yazar hizmetkârların beyinden memnun olmasını, beyin taşıdığı faziletlere bağladığı için okuyucu da hükümdarın binlerce erdeme sahip olması gerektiğini düşünür.

KB 1201, 2152, 2494, 2496, 3238, 3585,

1. 1. 2. 2. 5. İyelik Eki Eksiltili Yapılar

KB nazım esasına ve belirli bir vezne bağlı olarak kaleme alındığı için yazar kimi zaman eklerde eksilti yapmıştır. Açık ve kapalı hece esasına göre oluşturulan aruz vezninde kimi zaman bir hecenin fazla olması veznin bozulmasına sebep olacağından metnimizde özellikle teklik üçüncü şahıs eki eksiltili kullanılmıştır. İyelik ekinin eksiltili kullanılmasının diğer bir sebebi de kafiyedir. Mısra sonlarında iyelik eki alması gereken isim kafiyenin bozulmasına sebep oluyorsa yazar iyelik ekini kullanmamayı tercih etmiştir. KB'de bir konu birliği söz konusu olduğu için, kullanılan ismin kime ait olduğu anlam kargaşasına sebep olmayacak şekilde, bağlam yardımıyla zihinde tamamlanabilmektedir. Yüzey yapıda kullanılan kişi zamirleri ve şahıs ekleri de ismin kime ait olduğu ile ilgili bilgi verdiği için yazar kimi zaman iyelik ekini eksiltili olarak kullanmıştır. Metnimizde iyelik ekinin eksiltili olarak kullanıldığı beyitler şunlardır:

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar
Çiçek yazdı yüz kör küler katgurar (KB 80)
"Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor, çiçek yüzünü açtı, bak gülmekten katılıyor."

İkinci mısrada eksilti kullanılan *yüz* sözcüğünde üçüncü teklik şahıs ekinin bulunması gerektiği bilgisine birinci mısradaki "kaşı ve közi"

sözcüklerinden hareketle ulaşılır. Birinci mısrada iyelik eki alan kaşı ve közi sözcükleri özne olarak kullanılan *kalık (gök)* ismine aittir. İkinci mısrada da paralel bir yapı kullanıldığı için yüz sözcüğünün özne olarak kullanılan çiçeğe ait olduğu açıktır. Bunun için yazar bu sözcükde iyelik ekini eksiltili olarak kullanır.

takı ma negü erse arzu tilek
Bayat ok bolu birsü arka yülek (KB 122)
"Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona daima arka ve destek olsun."

Parlak bahar mevsiminin ve Buğra Han'ın övgüsünün yapıldığı bölümde yer alan bu beyitte yazar Buğra Han için Tanrı'ya dua etmektedir. Buğra Han'a gönderim yapmak için üçüncü şahsı kullanmıştır. Her ne kadar bu beyitte arzu, tilek(ğin) kime ait olduğu yüzey yapıya çıkarılmamışsa da okuyucu hem bölüm başlığından hem de önceki beyitlerden dilek ve arzunun Buğra Han'a ait olduğu bilgisine ulaşır.

iki neng bile er karımaz özi
Bir edgü kılınç bir edgü söz (KB 181)
"İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır: biri iyi iş ve diğeri iyi söz."

Dile ait birçok unsur yüzey yapıdaki bağdaşıklığın sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Birinci mısrada önce *iki neng* sözcük grubu verilmiş sonraki mısrada bu iki şeyin ne olduğu sırasıyla açıklanmıştır. Yazar vezin gereği *bulardan biri* yerine *bir* sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Bir sözcüğünde iyelik eki olmamasına rağmen okuyucu bağlamdan sıralama yapıldığının farkına varır ve bu sözcüğü iyelik eki almış gibi düşünür. Metnimiz nazım esasına göre kaleme alındığı için yazar bu tip eksiltiler sayesinde beyitlerde herhangi bir anlam kargaşasına yol açmadan sözcüklerden tasarruf yapabilmektedir.

tükel bolsa kör ay bu agsa ediz
Yana irlü türçir kiter körk mengiz (KB 733)
"Ay büyüyüp tamamlanarak, en yüksek noktaya çıkınca tekrar eksilmeye başlar ve güzelliği gider."

Bu beyitte "*ay"ın* özne olarak kullanılmasından ve beyitteki fiillerin teklik üçüncü şahıs eki almasından *körk mengiz'in* (güzelliğin) "ay"a ait olduğu bilgisine ulaşılır. *Körk mengiz* sözcük grubunun iyelik eki almamasının sebebi birinci mısranın sonunda kullanılan *ediz* sözcüğüdür. Eğer bu sözcük grubu iyelik eki almış olsaydı beyitteki kafiye bozulurdu.

bu ay toldı aydı ay ilig kutı
Aşasu ajun il yadılsu atı (KB 836)

"Ay Toldı dedi: - Ey devletli hükümdar, ülkelere hâkim ol, iyi adın dünyaya yayılsın."

Kafiye, şiir yazanları sınırlandıran bir unsur olduğu için KB'deki beyitlerde kimi zaman iyelik ekinin farklı şahıslarda kullanımı nadir de olsa vardır. *At* sözcüğünün yüzey yapıda farklı bir iyelik eki alması gerekirken kafiyeye uygun olması için teklik üçüncü şahıs iyelik eki alması söz konusudur. Bu sözcüğün teklik ikinci şahıs iyelik eki alması gerekir. Bu sonuca ulaşmamızın sebebi birinci mısradaki *ay ilig kutı* hitabıdır.

bir edgü bolur kör anadın togup
Yorır ol köni çın kör edgü bolup (KB 873)
"Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir insan doğru ve dürüst bir hayat sürer."

Beyitteki isimlerin neye ya da kime ait olduğu bilgisine kimi zaman önceki beyitlerden yola çıkılarak ulaşılır. 872. beyitin devamı niteliğinde olan bu beyitteki *bir* sözcüğü, 872. beyitte geçen iki türlüg sözcüğüyle bağlantılıdır."*İlig aydı edgü iki türlüg ol / munıngda biri çın tutar edgü yol." (KB 872) Bir* sözcüğü bu beyitte iyelik eki almadan kullanılmıştır.

ajun erki buldung uzun bolsu yaş
Erej edgü birle esen bolsu baş (KB 940)
"Dünya kudretini elde ettin, ömrün uzun olsun; huzur ve iyilik içinde başın esen olsun."

Birinci mısrada bul- fiilinin ikinci teklik şahıs eki almış olmasından -buldung-, beyitte kullanılan *yaş ve baş* sözcüğünün kime ait olduğu ortaya çıkar.

tapugçı kapugda umınçka turur
Umınç birmese beg mürüvvet barur (KB 2972)
"Hizmetkâr kapıda ümit ile hizmet eder, bey onun umduğunu vermezse mürüvvet gider."

İkinci mısradaki umınç sözcüğü birinci mısrada özne olarak kullanılan *tapugçı (hizmetkâra)* aittir. Bu bilgiye bağlamdan yola çıkılarak ulaşılır.

bu yanglıg kılınçıg eşitti özüm
Sini arzuladı ay körklüg yüzüm (KB 3201)
"Senin böyle olduğunu işittim, ey güzel yüzlüm, gönlüm seni arzuladı."

Yüzey yapıda belirtme hali eki ile kullanılan *kılınç* adının kime ait olduğu ikinci mısradaki *sini* kişi zamiri ile anlaşılır.

yagız yir yaşıl suv yaraştı bile
Ara ming çiçekler yazıldı küle (KB 3212)
"Kara toprak ve mavi su birbiri ile uyuştu; ortada binlerce çiçek gülerek açıldı."

Bu beyitteki ara sözcüğünün yagız yir ile yaşıl su sözcük gruplarına bağlı olduğu, bu iki sözcük grubuyla anlamlandırılması gerektiği bağlamdan anlaşılır.

yanut birdi odgurmış aydı sening
Tileking bu erse tilek yok mening (KB 4023)
"Odgurmış cevap verdi: - Senin istediğin bu ise, benim buna bir diyeceğim yok- dedi."

Bu beyitteki isim tamlamaları eksiltili olarak kullanılan ismin kime ait olduğunu ortaya çıkarır. İkinci mısrada ilgi hali eki almış *mening* zamiri aracılığıyla beyitteki *tilek* sözcüğünün sahibi -tilekim- ortaya çıkar.

ikinç yazmasa ilke tursa köni
Özin ked küdezse bu bulgak küni (KB 4121)
"İkincisi, dürüst olmalı ve memlekete sadık kalmalı; karışıklık günlerinde kendisini iyice gözetmelidir."

4119. beyit; 4120, 4121 ve 4122. beyitlerde bir sıralama yapılacağını önceden haber vermiştir. "*Bu üç neng turur er küdezmese öz / başın alsıkar terk eşit uş bu söz" (KB 4119).* Bu beyitte söylenen "üç neng (şey)" daha sonraki beyitlerde açıklanmıştır. 4120. beyitte bu üç şeyden ilki için "birisi" kullanılırken 4121. beyitte ikincisi için sadece "ikinç" sözcüğü kullanılmıştır. Bu beyitteki *ikinç* kullanımı, insanın başını götürücek şeylerin ikincisi olarak iyelik eki ile birlikte anlamlandırılır.

kiterdim men uş bu tilemiş tilek
Adın boldı emdi tilekke yölek (KB 4936)
"Ben bu arzudan vazgeçtim; şimdi dileğime erişmek için başka bir yol düşündüm."

Birinci mısrada kullanılan teklik birinci kişi zamiri *men*, tileğin kime ait olduğunu ortaya koymuştur. Hem birinci hem de ikinci mısradaki *tilek* sözcüğü teklik birinci şahıs iyelik eki ile birlikte düşünülüp anlamlandırılır.

arıglık tilese arıtgıl boguz
Arıtsa boguz boldı asgıng ögüz (KB 5352)
"Temizlik istersen, boğazından geçen helal lokma olsun; böyle yapan insanın elde edeceği nimetler nehirler gibi bol ve devamlı olur."

Bu beyitteki isimler ve fiiller teklik ikinci şahıs eki almıştır. Yüzey yapıdaki bu ekler vasıtasıyla *boguz* sözcüğünde de teklik ikinci şahıs iyelik eki olacağı açıktır. Yazarın *boguz* sözcüğünde iyelik eki kullanmamasının sebebi, ikinci mısradaki *ögüz* sözcüğüyle kafiyenin yakalanmak istenmesidir.

ayıttı ne boldı özüng ay kadaş
Sini kördüm emdi köngül boldı baş (KB 5975)
"Ögdülmiş: - Ey kardeş, sana ne oldu; seni böyle görünce, gönlüm yaralandı, dedi."

İkinci mısradaki yüklemin teklik birinci şahısta olması ve öznesinden dolayı *köngül* sözcüğü teklik birinci şahıs iyelik eki ile cümlenin anlamanı tamamlar.

tilim sözledi söz bitidi elig
Ölür bu elig til ay kılkı silig (KB 6505)
"Dilim söyledi, elim de bunu yazdı, ey temiz kalpli insan, benim bu dilim ve elim fanidir."

Birinci mısradaki *til* sözcüğünün aldığı ek aynı mısradaki *el* sözcüğünün alacağı eki de ortaya koyar. Cümledeki yüzey yapıların birbirini etkilemesi sayesinde yazar *silig* sözcüğü ile kafiye yapma imkânını bulur.

İyelik ekinin eksiltili kullanıldığı diğer beyitler şunlardır:

KB 122, 592, 593, 595, 673, 678, 707, 752, 788, 804, 811, 995, 1927, 2015, 2974, 3219, 3304, 3305, 3327, 3457, 3541, 3574, 3602, 3732, 3741, 3803, 4033, 4036, 4058, 4100, 4122, 4482, 4488, 4986, 5329, 5330, 5367, 5368, 5750, 5988, 6000, 6179

Beyitlerdeki cümlelerin paralel yapılarda oluşturulmaları sayesinde cümlede yer alan sözcüklerden birindeki iyelik eki yüzey yapıya çıkarılmadan da metin içinde yer alabilmektedir.

yayıglık yok erse bu irselliking
Ne edgü iş erdi sening kelmeking (KB 715)
"Bu karasızlığın ve hercailiğin olmasa idi, senin gelmen ne iyi bir iş olurdu."

Yayıklık - irselliking iki sözcük de teklik ikinci şahıs iyelik eki ile birlikte anlamlandırılır.

***biri** oglan erken tapugka kirür*
*Takı **bir** bedük bolsa ötrü kılur (KB 4032)*
"Bunlardan biri, çocukken hizmete girer, biri büyüdükten sonra bu ise intisap eder."

Biri- bir

kalı begke utru turur erse sen
***Közüng** yirde tutgıl **kulak** törde sen (KB 4055)*
"Beyin huzurunda bulunduğun zaman gözün yerde, kulağın başköşede olsun."

Közüng-kulak

***elig** kavşuru tut adakıng tüze*
Bu ong elging urgıl sol elging öze (KB 4056)
"Ellerini kavuştur, ayaklarını birbirine bitiştir, sağ elini sol elin üzerine koy."

Elig-adakıng

1. 1. 2. 2. 6. Tamlama Eksiltilisi

Metnimiz belirli bir ölçüye göre yazıldığı için belirtili tamlama yapısındaki sözcük gruplarında tamlayan, genellikle sıfat tamlamalarında tamlanan (isim) öge eksiltili kullanılabilmektedir. Türkçede bu tür eksiltilere

kısa anlatımı sağlamak amacıyla sıkça başvurulur. KB'de tamlamalarda görülen eksiltileri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

II. B. 6. a. Tamlayan eksiltili kullanılabilir.

II. B. 6. b. Tamlanan eksiltili kullanılabilir.

II. B. 6. c. Sıfat fiil eksiltili kullanılabilir.

1. 1. 2. 2. 6. 1. Tamlayan Eksiltisi

Belirtili isim tamlaması yapısında, yüzey metne sadece tamlanan öge çıkarılmakta, tamlayan ve tamlanan arasındaki ilişkilendirmenin bağlama göre metni çözen kişi tarafından yapılması istenmektedir.

neteglikke kirme küdezgil köngül
barınga bütün bolgıl amrul amul (KB 26)
"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet, varlığına inan sükûn ve huzura kavuş. "

Tanrı övgüsüne ayrılan bölümde yer alan bu beyitte, *barınga,* tamlanan öge söylenmiş, tamlanan ögede bulunan iyelik eki yardımıyla okuyucunun tamlayan ögeyi çıkarması istenmiştir. Bu sözcükte bulunan iyelik eki, sözcükler ve bu beyitin önündeki diğer beyitler, metin çözücüye tamlamanın ne olduğu ile ilgili ipuçları vermektedir. İnanılması gereken şey Tanrı'nın varlığıdır.

tözü tört işinge tümen ming selam
Tegürgil kesüksüz tutaşı ulam (KB 31)
" Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selam eriştir."

Bu bölümün 30. beyitinde "savçı, peygamber" adı geçmektedir. Bu beyitte geçen *işinge* sözcüğünün tamlayanı da bir önceki beyitte geçen *peygamber* sözcüğüdür.

ajun tuttı tavgaç ulug bugra han
Kutadsu atı birsü iki cihan (KB 88)
"Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu, adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin"

İkinci mısrada geçen *at-ı* sözcüğünde kullanılan iyelik eki bu tamlamanın tamlayanının kullanılmasına gerek bırakmamıştır. Çünkü bu iyelik eki sayesinde sözcük birinci mısrada geçen Tavgaç Ulug Buğra Han adına bağlanmıştır.

üçi ot üçi suv üçi boldı yil
Üçi boldı toprak ajun boldı il (KB 143)
"Bunların üçü-ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir."

Üç sözcüğündeki iyelik eki, tamlayanın tekrar edilmesini önleyerek beyitte kısa anlatımın yakalanmasını sağlamıştır.

ara körmedük teg yüz evrer özüng
Adınsıg bolur barça kılkıng sözüng (KB 718)
"Gün olur görmezlikten gelirsin, yüzünü çevirirsin, bütün tavrın ve sözün bir anda değişir."

"Özüng, kılkıng, sözüng" sözcüklerindeki iyelik eki bu tamlamalardaki tamlayanın bir zamir olduğunu ortaya koyar.

kelir kut kişike atı çavlanur
Yangı ay teg artar yarukı tolur (KB 740)
"İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi büyür ve parlaklığı artar."

Bu beyitte tümleç göreviyle kullanılan *kişike* sözcüğünün aynı mısrada geçen *at* sözcüğünün tamlayanı olarak görev yaptığı, bağlamdan ve yapıdan yola çıkarak ulaşılacak bir bilgidir.

şükür kılsa ni'met biri on bolur
Biri on bolup kör evi neng tolur (KB 759)
"İnsan şükür ederse nimetin biri on olur; biri on olur ve evi mal ile dolar."

Bu beyitte ortak tamlayan kullanılmıştır. Birinci mısradaki *nimet* hem birinci hem de ikinci mısradaki "bir"'in tamlayanı olma görevini üstlenmiştir. İkinci mısradaki *ev* sözcüğünün aldığı iyelik eki de şükür kılan kişinin evi olarak düşünülür.

ögelik tegir erse öglengü ol
Yangılsa begi bu ayu birse yol (KB 4141)
"Birine ögelik kısmet olursa, o akıllıca hareket etmeli ve beyi yanıldığı vakit, ona doğru yolu göstermelidir."

İkinci mısrada teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış *beg* sözcüğünün tamlayını bağlamdan "*ögelik kısmet olan kişi"* olarak düşünülmektedir. Tamlayanın eksiltili olarak kullanıldığı diğer beyitler:

KB 29, 33, 69, 73, 77, 87, 93, 94, 95, 117, 124, 130, 144, 145, 160, 736, 737, 738, 758, 759, 1600, 3523, 3788.

1. 1. 2. 2. 6. 2. Tamlanan Esksiltisi

Metnimizin nazım olmasından kaynaklanan bir diğer özelliği de tamlananların, sözcükten tasarruf yapılmak amacıyla eksiltili olarak kullanılmasıdır. Metnimizde bu eksiltinin temel sebebi bağlamdır. Önceki beyitlerde tamlananla ilgili bilgi verilir ya da isimin ne olduğuna dair özellikler sıralanır. Sıralanan özelliklerle, metin çözücü eksiltili olarak kullanılan ismin ne olduğunu zihninde tamamlar. Bu sayede okuyucuların dikkati metne yönlendirilmiş olur.

ay sırka yakın ay köngülke ediz
Tanuk ol sanga barça suret bediz (KB 20)
"Ey her sırra yakın, ey her gönül için yüksek Tanrı, bütün suret ve şekiller sana şahittir."

Sıfat tamlaması yapısında kullanılan tamlamalarda isim unsuru eksiltili olarak beyitte yer alabilmektedir. Beyitte kullanılan sözcüklerin anlamı, eksiltili olarak kullanılan ismin ne olduğunun ortaya konmasında önemli bir göreve sahiptir. Sırra yakın olan, her gönül için yüksek olan Tanrı'dır.

uçuglı yorıglı tınıglı neçe
Tirilgü seningdin bulup bir içe (KB 23)
"Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak, yiyip içerler"

Uç-, yürü-, nefes al- canlılara has bir özelliktir. O yüzden burada –glı sıfat fiil ekini alan fiillerin canlı, mahlûk ismini nitelediği bilgisine yazar, çıkarım yolu ile ulaşır. Metnimizde –glı sıfat fiil eki alan sözcükten sonra genellikle isim eksiltili olarak kullanılmıştır.

ay dünya cemali uluglukka körk
Ay mülletka nur ay yayıg kutka örk (KB 91)
"Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nuru, ey dönek huylu saadetin bağını elinde tutan."

Burada yazarın hakana hitap ettiği bilgisine hitap unsurlarından yola çıkarak ulaşılmaktadır. Ayrıca 88. beyitte doğrudan Tavgaç Ulug Buğra Han adı geçtiğinden yazar bu bilgiyi tekrar etmemiş ve doğrudan hakana seslenmiştir. Beyitteki isimler yardımcı fiile eklenen sıfat fiil ekleri ile birlikte düşünülür. Beyitteki isimler, "ay mülletka nur olan, yayıg kutka (dönek saadete) örk (bağ) olan" şeklinde düşünülür.

neçe tirse dünya tüker alkınur
Bitise kalır söz ajun tezginür (KB 114)
"Dünya malı ne kadar toplanırsa-toplansın, tükenir, biter; söz kaleme alınırsa kalır, dünyayı dolaşır."

Bu beyitte bir isim tamlaması vardır ancak bu isim tamlamasının tamlayanı söylenmemiştir. Dünya; "tir-, tüke-, alkın-" fiillerine bağlandığı için tamlananın hangi isme bağlanacağını okuyucu zihninde tamamlar. Toplanan, biten, tükenen şey dünya malıdır.

kamug üç adaklıg emitmez bolur
Üçegü turur tüz kamıtmaz bolur (KB 802)
"Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz."

Beyitte *üç adaklıg* sıfat grubu kullanılmıştır. Ancak neyin üç ayaklı olduğu yüzey yapıda eksiltilmiştir. Her ne kadar isim ve sıfat fiil eksiltili olarak

kullanılsa da okuyucu bu ifadeyi, zihninde üç ayaklı olan herhangi bir şey şeklinde tamamlar.

kereklig işim barça yirde kodup
Kereksizni kıldım havaka udup (KB 1174)
"Bütün lüzumlu işleri olduğu yerde bıraktım; nefse uyarak, lüzumsuz işler ile uğraştım."

Bu beyitteki sıfat tamlamasında, her iki mısrada da sıfat aynı isme bağlanmıştır. İkinci mısradaki *kereksiz* sözcüğündeki, –nı belirtme eki sayesinde isim eksiltili olarak kullanılmıştır.

bütün can üzülse umunç tut ulug
Bayat birge edgüke edgü yolug (KB 2163)
"Can çıksa dahi, ümidini kesme; inan ki Tanrı iyiye iyi yol gösterir."

Edgü sıfatı, –ke yönelme hali ekini alınca isimleşmiş ve kısaltma grubu oluşmasını sağlamıştır. Ancak burada iyinin bir ismi nitelediğini okuyucu fark eder. Tanrı edgü (olan) insana, edgü yol verecektir.

bu samış tapug barça ta'at turur
Bu ta'at bile barça rahat turur (KB 3241)
"Bu sayılan hizmetler birer ibadettir; bunları yerine getiren herkes müsterih olabilir."

İkinci mısrada geçen *barça* ve *bütün* anlamıyla kullanılan belirsizlik sıfatının bağlanacağı isim insanlardır.

et öz arzu sürgen tapugka tezig
Körünmez yagıka bu birmez kezig (KB 3628)
"Nefsinin arzularını kendisinden uzaklaştıran ve ibadete koşan kimse, gizli düşmana fırsat vermez."

Birinci mısrada sıfat fiil ekini alan fiilden -sürgen- sonra isim kullanılmamıştır ancak bağlamdan bunun insan, herhangi biri olduğu çıkarılır. Tamlananın eksiltili olarak kullanıldığı diğer beyitler şunlardır:

KB 25, 108, 152, 107, 108, 155, 175, 179, 180, 350, 381, 899, 906, 1659, 2136, 3130, 3243, 5327, 6009

1. 1. 2. 2. 6. 3. Sıfat Fiil Eksiltisi: KB'de kimi zaman sıfat fiilin eksiltili olarak kullanılması söz konusudur. Bunun temel sebebi, şiirde sözcüklerin ve yapının tasarruflu kullanılmasının gerekliliğidir.

bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim (KB 1)
"Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrı'nın adı ile söze başladım."

Bu beyitte devrik bir cümle yapısı söz konusudur. İkinci mısrada geçen *törütgen, igidgen, keçürgen* sözcükleri Tanrı adını nitelemek için kullanılmıştır. -gan, -gen sıfat fiil ekinin kullanılmasına rağmen birinci mısra ile bağlantının sağlanabilmesi için *idim* isminden sonra ol- yardımcı fiiline

sıfat fiil ekinin getirilmesi gerekmektedir. Ancak bu beyitteki eksiklik bir kargaşaya neden olmayacak ve anlamı etkilemeyecek düzeydedir.

ögdi birle tümen ming sena
ugan bir bayatka angar yok fena (KB 2)
"Kadir ve bir olan Tanrı'ya çok hamt ve binlerce sena olsun; ona fanilik yoktur.

Ugan bir bayatka grubundaki esas çeviri "kadir olan ve bir olan Tanrı'ya" şeklindedir. Şiir yapısında olduğu için buradaki sıfat okuyucunun zihninde tamamlanır.

ay din 'izzi devletka nasir mu'in
Ay milletka tac ay şeri'atka din (KB 89)
"Ey dinin izzeti; ey devletin yardımcısı, ey milletin tacı, ey şeriatın hadimi."

KB'de yazarın kahramanlardan birine ya da okuyuculara hitap etmek için oluşturduğu beyitlerde, tek başına sıfat özelliği taşımayan isimler, hitap edilen kişilerin özelliklerini göstermek amacı ile beyit içerisine yerleştirildiyse, hitap edilen kişiye sıfat fiil eki almadan bağlanabilmektedir. Bu beyitte geçen isimler ya isim ya da isim tamlaması şeklindedir. "*Din 'izzi, devletka nasir mu'in, milletka taç, şeriatka din." "Ey dinin izzeti, ey devletin yardımcısı, ey milletin tacı, ey şeriatın hadimi olan Tavgaç Ulug Bugra Han."*

bu ay toldı aydı manga berk kişen
Bu bir kaç neng ol kör bireyin nişan (KB 702)
"Ay Toldı dedi: - Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak onları belirteyim."

Birinci mısradaki isimlerin ikinci mısraya bağlanabilmesi için sıfat fiil eki almış bir yardımcı fiil olması gerekmektedir. "*Bağ köstek **olacak** bu birkaç şeydir" (Berk kişen bu bir kaç neng ol)* .

Sıfat fiil eksiltisinin yapıldığı diğer beyitler:

KB 6, 15, 66, 91, 2127, 5368

SONUÇ

1- Cümlelerin yapısı ile ilgili bir durum olan eksiltide, beyitlerde kullanılan eksik ögelerin yorumu, bağlam içinde, daha önceden kullanılan yapılar ve ögeler sayesinde mümkün olmuştur. Böylece, beyitlerde anlam da ön plana çıkmıştır.
2- Metnimizde özne eksiltisinin büyük çoğunlukla görülen geçmiş zamanda ya da emir kipinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun temel sebebi şahıs zamirlerinin ekleşmesinin sadece bu haber ve bildirme

kipinde gerçekleşmiş olmasıdır. Metnimizde genellemenin fazlaca yapılması, ögüt içerikli beyitlerin metnimizde geniş yer alması, öznenin en çok teklik üçüncü şahısta eksiltili olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur.

3- Metnimizde eksiltilen ögeler hem içeriğin hem de biçimin yardımıyla kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Beyitlerde kullanılan paralel yapılar aracılığıyla yazar cümlenin herhangi bir ögesini eksiltili kullanabilmiştir. Yazar metninde sıklıkla sıralı cümle ve şartlı birleşik cümle yapısını kullanarak kısa anlatımlar yakalamıştır.

4- KB'de aynı beyit içinde çoğu zaman birden çok cümle kullanılmıştır. Yazar ilk mısrada farklı bir görevle kullandığı sözcüğü ikinci mısrada yer alan cümlede başka bir görevde kullanmış, bu da metinde yineleme sağlayarak bağdaşıklık ve tutarlılığın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

5- KB'nin anlamı kendi içinde tamamlan beyit esasına göre yazılmıştır. Ancak her beyit geçtiği bölümdeki bağdaşıklığın sağlanmasında bir işlev yüklenmiştir. Beyitlerde özellikle kalıp ifadelerin -"negü der eşit, mungar mengzetü aydı"- kullanıldığı beyitlerde yüklem eksiltili gibi görünür ancak bu tip beyitlerdeki yargı kimi zaman kendisinden sonraki cümlelerde ortaya konmuştur.

6- Beyitlerin kendi aralarında kafiyeli olması ve bir ölçü dahilinde –aruz- yazılması kimi zaman eksiltinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durum kimi zaman geleneksel kurallardan sapmaya da sebep olmuştur. Yazar kimi zaman beyitlerdeki kafiyeyi yakalamak için metinde verilmek istenen yapı ve anlama uygun olmayan şahıs ekleri kullanmış ya da iyelik eki eksiltisine başvurmuştur.

7- KB'de birbiri ile bağlantılı konuların anlatıldığı farklı bölümlerden oluşmaktadır. Beyitler bölümlerdeki konu bütünlüğünü sağlarken verdiği bilgi aracılığıyla sonrasında gelen cümleden bir ögenin atılmasına da olanak tanımıştır. Cümlenin tamamı sonrasında gelen cümlenin bir ögesini oluşturması ancak bu cümlenin tekrar yüzey

yapıya yansıtılmaması sayesinde hem kısa anlatım hem de okuyucuların zihninde o bilginin pekişmesi sağlanmıştır.

8- KB'nin yazılış amacı, eksiltilerin niteliğini de belirlemiştir. Metnimizde öğreticilik ön planda olduğu için yapılan eksiltiler, okuyucuların dikkatini metin üzerinde yoğunlaştırmak, beyit içi ve beyitler arası konu bütünlüğünü sağlamak amacına hizmet eder.

9- Kimi zaman beyitlerde eksik olan kullanılan ögelerin açıklaması bir önceki beyitte verilmiştir. Bu da okuyucuların dikkatinin metin üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır.

10- Fillerin taşıdığı özellikler ve bağlam beyitlerde nesne ve tümleçlerin eksiltili olarak kullanılmasına olanak tanımıştır. Belirli bir konu çerçevesinde yazılan beyitlerde, kimi zaman yer ya da kişi ile ilgili bir bilgi verildiyse sonraki beyitlerde bu bilgi eksiltili olarak kullanılmıştır

11- Okuyucular kimi zaman metindeki eksiltiye çıkarım yolu ile ulaşmaktadır. Yazar, okuyucunun dünya bilgisi vasıtasıyla ulaşabileceğini düşündüğü ögeleri, cümlelerinde eksiltili olarak kullanmıştır.

12- KB'de eksiltili olarak kullanılan yüklemler, ya ortak yargıya bağlanmış ya da önceki cümlede açıklığa kavuşturulduğu için sonraki cümlede eksiltili olarak kullanılmıştır.

13- Metnimide ekfiilin eksiltili olarak kullanıldığı beyitlerde hangi ismin yüklem olacağı bilgisine bağlam aracılığıyla karar verilmektedir.

14- Metnimizde kullanılan yardımcı fiil eksiltileri, okuyucuların dil edinme süreçlerinde kazandıkları bilgiler aracılığıyla, herhangi bir anlam kargaşasına neden olmadan zihinde tamamlanabilmektedir.

15- Metnimizde yazar kısa anlatım sağlamak amacıyla, cümlenin ögelerinde yaptığı eksiltinin yanında tamlamalarda da eksilti yapmıştır. Bu eksiltiler özellikle belirtili tamlama yapısındaki sözcük gruplarında tamlayanın, sıfat tamlamalarında ismin atılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde sözcükler ve yapının tasarruflu kullanılması sağlanmıştır.

1. 1. 2. 3. ZAMAN GÖRÜNÜŞ KİP

Metindeki yüzey yapıyla ilgili olan bağdaşıklık, zaman, kip ve görünüşle desteklenir. Cümleler arasındaki ilişkiyi öncelik sonralık bakımından açıklayan eylem çekimlerinin zamansal olarak bir işlevi yerine getirdiğini dile getiren Doğan Günay, eylemlerin değerlendirilmesinin de üç bakımdan -zaman, kip ve görünüş- ele alındığını söyler.[230] Bu bölümün yazımına geçmeden önce konuya açıklık getireceğine inandığımız için bu üç kavramın kapsam ve inceleme alanını ortaya koymaya çalışacağız.

1. 1. 2. 3. 1. Zaman ve Görünüş

Sözlükte, bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre şeklinde tanımlanan zaman, dilde biçimbirimlere göre sınıflandırılır. Kabul görmüş zaman çizgisine göre geçmiş, şimdi ve gelecek vardır ve dilde yer alan zaman ekleri sıfır noktası olarak kabul edilen şimdiki zamanı, şimdiki zamandan önce ya da sonrasını anlatmak üzere kullanılır. Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir. Her dilde bir zaman sistemi vardır ve bu zaman sistemine göre olay, konuşmanın ilişkileri ve öncelik sonralık sırası, zaman çizgisi üzerinde ortaya konur. Zaman soyut bir kavram olduğu için ekler ve zaman ifade eden sözcüklerle biraz daha belirli hale getirilir ve daraltılır. Dil, hangi zaman ekleriyle zaman bildiren hangi sözcüklerin kullanılacağını belirlemiştir.[231] 1. Geçmiş zaman: -DI (dün, iki gün önce vb) 2. Gelecek zaman: -AcAk (yarın, bir ay sonra vb) 3. Geniş zaman: -Ar, -mAz, -mA ekleri ile kullanılır. (genellikle, her zaman, daima vb.)

Zaman eklerinin görevini eylemdeki soyut zamanı somuta çevirmek olarak açıklayan Kerime Üstünova, tüm eylemlerin içlerinde bir zaman kavramı taşıdıklarını, edilgenlik eki almamış bütün eylemlerin etken olduğunu ve eylemlerin aldıkları zaman/kip+kişi eklerinin temel görevinin eylemde

---

[230] Günay , **a.g.e.,** s. 75

[231] Kerime Üstünova, "Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi,** C. LXXXVIII, S. 635, s. 678-686

zaten var olan zamanı ve kişiyi bir derece somutlaştırmak olduğunu söyler.[232] Zaman ve kişi eklerini alarak cümle kurulmasını sağlayan fiiller, tek başlarına kullanılmadıkları, karşıladıkları iş ve hareket ancak adlarla olan ilişkileri ile ortaya çıktığı için bağımlı söz türleridir. Fiiller çekimlenebilmeleri sayesinde adlarla ilişkiye girerler.[233]

Reichenbach'a kadar cümledeki zaman iki açıdan değerlendirilmiştir: 1) konuşma noktası, 2) olay (veya durum) noktası. Bu sınıflandırmanın dilsel zamanı incelemek için yeterli olmadığını ileri süren Reichenbach'tan sonra zamana "atıf noktası" adı verilen üçüncü bir unsur eklenmiştir.[234]

Zaman Agop Dilaçar tarafından şimdi, geçmiş, gelecek ekseninde on beş başlığa ayrılarak incelenir. Bu sınıflandırma İngilizcede yapılan present, past ve future ayrımını hatırlatmaktadır.

1- Saltık zamansızlık: Yer güneşin etrafında döner.
2- Alışkı geniş zamanı: Her sabah çay içerim.
3- Şimdikilik, sürekli şimdikilik: Bahçede bir adam dolaşıyor.
4- Tamamlanmış şimdikilik: Babam gelmiştir. (=şimdi burada) Saatimi kaybetmişim (=şimdi saatsizim)
5- Tamamlanmış geçmişlik: Dün posta kutusuna bir mektup bıraktım.
6- Alışkı geçmişliği: Çocukluğumda zorla yemek yerdim.
7- Geçmişte süreklilik: Dün bu saatte kağıt oynuyorduk.
8- Tümlenişli geçmiş öncesi: Dün geldiğinde yazımı bitirmiştim.
9- Geçmiş öncesi sürekliliği: Dün senden ayrıldıktan az önce onu gördüm, kardeşine mektup yazıyordu.
10- Geçmiş gelecekliği: adam köye gideceğini söyledi.
11- Geçmişte gelecek öncesi: Adam, siz yola çıkmadan önce dönmüş olacağını söyledi.
12- Geleceklilik: Yarın okula gideceğim
13- Gelecek öncesi: Yarın gelmiş olduğunda yazımı bitirmiş olacağım.

---

[232] Kerime Üstünova, "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** (2005/2) S. 9, s. 187-201.
[233] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 528
[234] Eyüb Bacanlı, "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf". ***bilig*** / Kış / 2008 / sayı 44: 1-24 s. 3

14-Gelecekte süreklilik: Yarın geldiğinde ben uyumakta olacağım.

15-Gelecek gelecekliği: Yarın geldiğinde bu işin ne olacağını öğreneceksin. [235]

Zaman ekleri kip görünüş işlevlerine de sahip olduğu için yalnızca olayın gerçekleşme anını göstermez. Konuşan ya da yazan kişinin bakış açısını[236] (gözle görme, başkasından duyma, niyet, tahmin, tasarı, istek vb), cümlede aktarılan durumun süreyle olan bağlantısını (bitmişlik, sürerlik vb.) da yansıtırlar.[237] Aslında zaman ve görünüşün birbirine benzediği söylenebilir ancak görünüşün zamandan farklı bir işlevi vardır. Görünüş ve zaman ayrı ayrı betimlendiğinde bazı zaman biçimbirimlerinin aslında zaman değil görünüş, zaman biçimbirimlerinden bazılarının ise kip bildirdiği ortaya çıkar.[238]

Bir eylemin ifade ettiği olay/iş/durumun zamansal içyapısı onun görünüşüdür.[239] Görünüş, zaman ekseni üzerinde yer alan olayların konuşmacının bakış açısıyla, bitmiş veya bitmemiş, sınırları aşılmış veya aşılmamış olarak algılanmasıdır.[240] İngilizce 'aspect'in karşılığı olarak kullanılan 'görünüş', Agop Dilaçar ve Zeynep Korkmaz tarafından kılınış[241] terimiyle karşılanmıştır. Görünüşü fillerdeki zaman kayması olarak kabul eden Zeynep Korkmaz'ın kılınış tanımı bizim çalışmamızda seçtiğimiz terim olan görünüşü karşılamaktadır. Görünüş kavramının temelinde bakış açısının nereye odaklandığı vardır. Bakış açısı olayın başlangıç sınırına, bitiş sınırına

---

[235] Agop Dilaçar, "Gramer", Ankara Üni. **TDAY Belleten**, 1971 s. 112

[236] Bakış açısı: Konuşmacının bir olayı anlatırken seçtiği eylem çekimleridir. *Erguvanlı Taylan, Eser, "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: (-DI) Biçimbirimi" XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997 s. 4*

[237] Kerime Üstünova, "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** (2005/2) S. 9, s. 187-201.

[238] Turgay Sebzecioğlu, "Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbirimin Kipsel Değeri", s. 21, http://www.tomer.ankara.edu.tr/dildergileri/124/18-33.pdf

[239] Taylan Erguvanlı, Eser, "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: (-DI) Biçimbirimi**" XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997 s. 2

[240] Eyüb Bacanlı, "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf". ***bilig*** / Kış / 2008 / sayı 44: 1-24 s. 3

[241] Kılınış: Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özellik. *"Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK 2003, s. 534"*

veya sürekliliğine odaklanabilir. Görünüşte, bir olayın farklı yerlere odaklanan bakışlarla değerlendirilmesi söz konusudur. [242]

Johanson'a göre, fiil tabanları, "ön sınırı vurgulayanlar", "son sınırı vurgulayanlar" ve "sınır vurgulamayanlar" olmak üzere üç grupta değerlendirilir. Bu gruplardan birine giren eylemler ayrıca, bir anda, uzun sürede, bir seferde veya tekrarlanmayla cereyan edebilir, sık sık yapılma, oluşmaya başlama veya bir sonuca yol açma gibi özellikler gösterebilir. Süreklilik ve tek nokta, öncelik sonralık, bitmişlik bitmemişlik gibi görünüşler arasındaki farkları metin kullanıcılarının o anki bakış açılarına bağlayan Dressler, farklılığın kimi zaman metin dünyasındaki durumlar, olaylar ve onlar arasındaki düzenlemelerden kaynaklandığını dile getirir.[243]

Bir konuşmada ya da metindeki zamanın tespit edilmesinde eklere düşen görev oranında fiillere de görev düşmektedir. Fiillerin mastar halinde taşıdığı anlamlar bir zaman ekine bağlanarak, zaman çizgisinde bir noktaya yerleştirildiği gibi cümlelerin görünüş açısından tespit edilmesinde oldukça önemli bir görev üstlenirler. Fiillerin tamamı bir sınıflandırmaya tabii tutulmamakla birlikte taşıdıkları anlama göre tasnif edilebilir. *Belirli ve açık bir zaman kavramı taşımayan fiiller, esas anlamlarına göre, başlama, sürme, sürekli olma, bitme, bitirme, aralıklı olarak yapılma gibi sınırsız zaman çizgisi üzerindeki bazı noktalarda veya belirli oluş ve kılınış eğilimleri halinde yer alan birtakım süreçler içerir.*[244] Eyüb Bacanlı her fiilin temel anlamı esas alınarak, bir bitiş sınırına ve sona sahip olup olmalarına göre tasnif edilebileceğini söyler. Görünüşte ön sınırı ve son sınırı vurgulan fiiller dışında bir de bunların yanında bitişsiz, sonsuz, dönüşümsüz olarak nitelendirilebilecek *sevmek, hoşlanmak, düşünmek, şarkı söylemek, yürümek, koşmak, gitmek, çalışmak, okumak* gibi fiiller vardır. *Doğmak, ölmek, girmek, çıkmak, gelmek, varmak, düşmek, bitirmek* vb gibi bazı fiillerde bir sınır vardır. *Uyumak, oturmak, yatmak, giymek, saklanmak, korkmak, tutmak, olmak vb.* gibi fiiller ise başlangıç sınırlı ve dönüşümlü

---

[242] Mustafa Uğrulu, "Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora)" **Türkbilig,** Nisan 2003/5: 124-133
[243] Dressler, **a.g.e.,** s. 69
[244] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 535

fiillerdir. Bacanlı incelemesinde kılınışsal tasnifin genellikle bitiş-sınırlılar, bitiş-sınırsızlar ve başlangıç-sınırlılar şeklinde üçe ayrıldığını kaydetmektedir.[245] Görünüş Lars Johanson'dan önce bitmişlik, bitmemişlik ya da kesikli kesiksiz[246] şeklinde sınıflandırılmıştır. Johanson'dan sonra görünüşe fiillerin taşıdığı anlam, bakış açısı ve odak noktası gibi kavramlar da eklenmiştir. Doğan Günay Metin Bilgisi adlı çalışmasında, bazı eylemlerin anlamının zamanla bağlantılı olduğunu - *belirtmek, görünmek, tutuşturmak, eylemleri başlama görünüşü gösterirken, yanmak, beklemek, yürümek gibi eylemler sürme görünüşü; sönmek, kırılmak, uyanmak gibi eylemler iste bitme görünüşü gösterirler*-, bazı dilbilgisel yapıların - *-e durmak, -e kalmak ve gelmek, -ıp durmak, -ıp kalmak* - eylemin sürerliliğini sağladığını belirterek görünüşü yedi başlık altında incelemiştir.

1. Bitmemişlik Görünüşü:
2. Bitmiş Görünüşü:
3. Sürerlilik Görünüşü:
4. Bir An Süren Görünüş:
5. Sınırsızlık Görünüşü:
6. Başlama Görünüşü
7. Bitmeye Yönelik Görünüş:

---

[245] Eyüb Bacanlı, ,"Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf". ***bilig*** / Kış / 2008 / sayı 44: 1-24 s. 5

[246] Kesikli-kesiksiz sınıflandırması Agop Dilaçar'a aittir. Araştırmacı Gramer adlı makalesinde görünüş ile ilgili şöyle bir tasnif verir. "*Dilaçar, Agop, Gramer, Ankara Üni. TDAY Belleten, 1971 s. 110"*

I- Kesiksiz: A) Sürekli aramak:
1- oluşlu: kızarmak: a) girişmeli: yeşermek b) bırakmalı: soysuzlaşmak c) süregelmeli: casusluk etmek
d) olmalı: gözetlemek e) kapsamalı: parıldamak
2. edişli: dövmek: a) etmeli: ufalamak b) yapmalı: duvar örmek c) uğraşmalı: kuşlamak d) etkilemeli: korkutmak e) donatmalı: ağaçlandırmak f) yoksunlamalı: silahsızlandırmak g) araçlamalı: fırçalamak
B. Süreksiz: bulmak: 1- Başlamalı: Yola koyulmak 2- bitirmeli: erişmek
II- Kesikli
A. üst üsteli: damlamak
B. yinelemeli: atıştırmak
1. yeğinlemeli: şaşalamak
2. yeğnilmeli: gülümsemek

Araştırmamızın bu bölümünde KB'de kullanılan zaman eklerini görünüş bakımından incelemeye çalışacağız. Bunun için zaman eklerini gramer kitaplarındaki sıraya göre ve alt başlıklar halinde vereceğiz.

1-Görülen Geçmiş Zaman

2- Öğrenilen Geçmiş Zaman

3- Gelecek Zaman

4- Geniş Zaman

1. 1. 2. 3. 1. 1. Görülen Geçmiş Zaman -dı/-di, -du/-dü, -tı/-ti, -tu/-tü

KB'de en çok kullanılan iki zamandan birisi görülen geçmiş zamandır. Bunun temel sebebi, metinde dört ana kahramanın bir hikâye çatısı içerisine yerleştirilmesidir. Yazar hâkim bakış açısı ile metinde yerini alarak her olay ve durumdan sonra metne dâhil olur ve tahkiye üslubu içerisinde kahramanların yaşadıklarını, bu ekin geçtiği cümlelere bitmişlik görünüşü kazandırarak sunar. Türkçede zaman belirleyicisi olarak kullanılan tek ekin –dı olduğunu söyleyen Leyla Uzun'a göre –mIş, -Ir, -EcEk gibi diğer ekler, günümüz Türkçesinde görünüş belirleyicisi (aspect marker) ve kiplik belirleyicisi (modality marker) olarak işlev yüklenmektedir.[247] Ancak tespitlerimize göre bu ek sadece geçmişte başlayıp geçmişte biten ve nakleden tarafından ya gözle görülen veya kesin olarak bilinen hareketleri ifade etmek için kullanılmaz. Bazen bütün zamanları kapsayacak şekilde, bazen kesinlik ifadesi bildirmek için, bazen yakın geleceği ifade etmek, bazen de isim cümlesi, geniş zaman gibi kullanılmak işlevlerini yerine getirmiştir.

1. 1. 2. 3. 1. 1. 1. Görülen Geçmiş Zamanın Bitmişlik Görünüşü İle Kullanılması

Bitmişlik görünüşünde olay zamanı, konuşma zamanından öncedir. Atıfta bulunulan zaman da konuşma zamanından öncesini kapsar.

*ünin **ötti** keklik küler katgura*
Kızıl agzı kan teg kaşı kap kara (KB 76)

"Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor, ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah"

[247] Uzun, **a.g.e.,** s. 65-70

Öt- fiili bitişsiz, sonsuz-dönüşümsüz fiiller arasında değerlendirilebilir. *Öt-* fiilinde bir süreklilik vardır ancak aldığı zaman eki onu konuşma zamanından az önce tamamlanmış bir eylem olarak karşımıza çıkarır. Bu beyitte yazar konuşma zamanı ile olay zamanı arasında bir denklik kurmuştur. Konuşma zamanı, olay zamanı ve atıf zamanı birinci mısrada kullanılan geçmiş zaman eki dışında aynıdır. Bu beyitte görülen, şahit olunan bir durum ortaya konmaktadır.

*bu ay toldı **kirdi köründi** söküp*
***Açıldı** ilig köngil ol yüz körüp (KB 581)*
"Bu Ay-Toldı huzura girip, diz çöktü; onun yüzünü görünce, hükümdarın gönlü açıldı."

KB dört sembolik şahsiyetin bir hikâye çatısı içerisinde anlatıldığı bir metin türü olduğundan, metin içindeki zamanda yazarın araya girip olayları tahkiye üslubu içerisinde okuyuculara sunması söz konusudur. Bu tipte beyitlere KB'de sıklıkla rastlamak mümkündür. Yazar, ya kahramanlar karşılaşmadan önceki ya da karşılaştıktan sonraki durumu, kahramanların konuşması arasına girerek görülen geçmiş zaman eki ile hikâye eder. *"Mungar mengzetü keldi", "ilig aydı utkum", "yanut birdi", "manga mundag ayd"ı,* kalıp ifadeleri içerisinde görülen geçmiş zaman eki kullanılmaktadır. Bu şekildeki kalıp ifadelere, yazarın söylediklerine şahit gösterip sözlerini kuvvetlendirmek için şairler, âlimler ve büyüklerin sözlerinden alıntı yaptığı bölümlerde rastlanmaktadır. Yazar hakim bakış açısına sahip olduğundan kahramanları ve eserde geçen olayları, durumları tam olarak bilmektedir. Yukarıdaki beyitte de yazarın söylediği durum konuşma zamanından önce gerçekleşmiştir. Gir- fiili son sınırı vurgular ve bu beyitte bitmişlik görünüşü vardır. (KB 4976)

mini kim bulup berk tutayın tise
***Ayu birdim** ol nengni tutsun usa (KB 721)*
"Beni kim bulup elinde sıkı tutmak isterse, gereken şeylerin hepsini saydım. Elinden gelirse tutsun."

Yukarıdaki beyitteki zamanı, Agop Dilaçar'ın terminolojisi ile tamamlanmış geçmişlik sınıflandırmasına dâhil edebiliriz. Kutu elinde bulundurmak isteyen kişilerin yapması gerekenleri önceki mısralarda söylemiş ve *ayu bir-* birleşik fiilini öğrenilen geçmiş zamanda kullanarak konuyla ilgili verdiği bilgiyi tamamladığını da ortaya koymuştur. *Ayu bir-*

birleşik fiili temel anlamı itibariyle bitişsiz-sonsuz-dönüşümsüz fiiller içerisinde değerlendirilir. Ancak burada aldığı zaman ekiyle, cümlenin yazarının bakış açısının da devreye girdiğini görürüz. Zaman gibi soyut bir kavramı geçmiş zaman eki ile somutlaştırmıştır. Buradaki geçmiş zaman ifadesi kahramanların karşılıklı konuşmalarında yer almaktadır.

*manga ok **tapındıng** kiçigde berü*
*Körü ögrenü **bilding** edgü törü (KB 1941)*
"Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek iyi kanunlar elde ettin."

Tapın- (hizmet et-) fiilinin aldığı görünen geçmiş zaman ifadesinin, bağlam içerisinde değerlendirildiğinde, bitmemişlik görünüşüne sahip olduğu görülecektir. Cümlede geçen "berü" zaman belirleyicisi, bir işin geçmişte başladığı ancak konuşma zamanında da devam ettiğini gösterir. (KB 3364)

*velikin **evürdi** bu dünyada yüz*
*Turup tagka **kirdi** köngül kıldı tüz (KB 3148)*
"Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi, kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönülden uzaklaştırdı."

Ögdülmiş'in hükümdara Odgurmış ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan bu beyitte, Ögdülmiş'in kesin olarak Odgurmuş'un durumundan ve yaptığı işlerden haberdar olması söz konusudur. Konuşma zamanından önce Odgurmış *dünyadan yüz evürmiş, tagka kirmiştir*. Kir- fiili ve yüz evür- deyiminin sınır vurgulamasına yazarın bakış açısı da eklenince bitmişlik görüntüsü net olarak ortaya çıkmıştır.

bizingde ozakı kutu barguçı
***Yidi todtı kandı** ölüp yatguçı (KB 5339)*
"Bizden önce gelen ve şimdi ölüp giden nesiller ondan yedi, doydu ve kalktılar."

Tod-, kan- fiilleri son sınırı vurgulayan fiillerdir ve bitmişlik görünüşü içerisinde kullanılmışlardır. Bu beyitte verilen bilgi bir dünya bilgisidir ve herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Ayrıca *bizingde ozakı* sözcük grubu da bu beyitteki bitmişlik görünüşünü desteklemektedir.

*törü öngdi edgü **uruldı** tükel*
*İsiz **yitti** ilde kodup hile al (KB 5735)*
"Her tarafa iyi kanun ve idare hakim oldu, kötüler hile ve sahtekarlıklarını terk edip, ortadan kayboldular."

Yit- fiili bitiş bildiren bir fiildir. Burada aslında eserin yazıldığı dönemle ilgili durumun ortaya konması söz konusudur. *Öngdi törü uruldı* cümlesi sonuçla ilgili bir durumu ortaya koymuştur. Bunda *ur-* fiilindeki edilgenlik ekinin de etkisi vardır. Aslında bu beyitte, özellikle ikinci mısrada bir övgü söz

konusudur. Bağlama bakıldığında geçmiş zaman ekinin cümleye abartı kattığı yani kipsel değerinin ön plana çıktığı görülecektir.

*ıdışlıg suvug **içtim** emdi tükel*
***Tükettim** tiriglik esen edgü kal (KB 6060)*
"Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal."

Burada iki ayrı zamandan bahsedilmektedir. Birincisi konuşma zamanı ikincisi daha önce görülen rüyaya atıfta bulunulan zaman. Geçmiş zamanda verilen, rüyada görülen olayın Odgurmış dilinden yorumlanmasıdır. Aslında konuşma zamanı ile atıf zamanı arasında büyük bir zaman farkı yoktur. Odgurmış *tiriglik tükettim* ifadesiyle hayatımın sonuna gelmiş bulunuyorum; şu an o durumun içindeyim demek istemiştir. Çünkü *tiriglik tüketmek* ile ölmek kastedildiği ve Odgurmış hâlâ hayatta bulunduğu için bir bitmişlik görünüşünden bahsedilemez.

*kadaşıng keçip **bardı kodtı** ajun*
Sen inçin tirilgil yaşagıl uzun (KB 6288)
"Kardeşin göçtü-gitti, bu dünyayı terk etti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin."

Bar- ve *kod-(ajun)* fiilleri son sınırı vurgulamaktadır. Ayrıca *keçip bardı* ifadesiyle "bir dönem buradaydı ama şimdi yok. O, bu dünyada artık bulunmuyor." dendiği için bitmişlik görünüşü açık bir şekilde görülmektedir.

namaz ruza birle yorıglı kişi
*Münafık **atandı** ay ilçi başı (KB 6456)*
"Namazına ve orucuna devam eden insanlar münafık sayıldı, ey memleketin başında bulunan insan."

Eserin son bölümünde yazar yaşadığı dönemle ilgili şikâyetlerini sıralamak yoluyla o dönemin portresini çizmiş ve o dönemdeki durumu ortaya koymuştur. *Atan-* gibi edilgen fiiller bir sonucu ortaya çıkarmak görevini üstlenmiştir.

yıl altmış iki erdi tört yüz bile
*Bitiyü **tükettim** bu söz ülgüle (6495)*
"Yıl dört yüz altmış iki idi, bu eseri yazıp, tamamladım."

Son sınırı vurgulayan *tüket- (tamamla-)* fiili, aldığı görülen geçmiş zaman eki ile eserin tamamlandığını, yazarın söyleyecek sözünün de bittiğini yüzey yapıya yansıtmıştır.

KB 14, 63, 76, 19, 21, 22, 25, 29, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 80, 82, 84, 85, 88, 90, 92, 93, 101, 102, 103, 111, 112, 115, 124, 125, 126, 127, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 168, 171, 186, 187, 350, 351, 354, 356, 358, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 380, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 582, 583, 584, 586, 591, 593, 594, 598, 599, 601 (tahkiye üslubunun olduğu bölümler), 607, 609, 616, 617, 618, 619 (tahkiye üslubu var.) 657, 658, 660 (Karşılıklı konuşmalarda), 661, 665, 671, 672, 673, 683, 721, 748, 749,

750, 752, 755, 760, 761, 762, 763, 764, 793, 794, 795 (karşılıklı konuşma), 796, 797, 798, 837, 838, 851, 940, 955, 956, 957, 982, 1014, 1022, 1024, 1035, 1036, 1037, 1038, 1160, 1169, 1171, 1172, 1173, 1174, 1178, 1186, 1187, 1209, 1231, 1244, 1251, 1261, 1265, 1592, 1601, 1603, 1641, 1642, 1643, 1646, 1647, 1652, 1653, 1654, 1655, 1684, 1833, 1922, 1940,, 1942, 1946, 1952, 2097, 2162, 2517, 2525, 3122, 3125, 3187, 3188, 3197, 3199, 3201, 3202, 3205, 3212, 3220, 3229, 3242, 3273, 3275, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3304, 3305, 3327, 3331, 3332, 3338, 3339, 3347, 3349, 3350, 3359, 3363, 3373, 3455, 3456, 3467, 3468, 3470, 3471, 3472, 3520, 3522, 3526, 3531, 3563, 3588, 3606, 3607, 3614, 3635, 3714, 3731, 3732, 3740, 3741, 3744, 3745, 3747, 3784, 3790, 3793, 3797, 3809, 3810, 3811, 4898, 4899, 4901, 4902, 4934, 4935, 4936, 4973, 4978, 4979, 4980, 4986, 5343, 5727, 5728, 5749, 5750, 5751, 5759, 5761, 5816, 5817, 5818, 5819, 5954,5958, 5959, 5960, 5962, 5963, 5965, 5973, 5974, 5976, 5977, 5985, 5987, 6033, 6034, 6050, 6051, 6054, 6057, 6066, 6068, 6069, 6184, 6286, 6287, 6292, 6321, 6322, 6325, 6036, 6338, 6339, 6340, 6341, 6345, 6346, 6451, 6452, 6453, 6455, 6456, 6457, 6458, 6461, 6464, 6465, 6466, 6468, 6469, 6470, 6473, 6474, 6475, 6476, 6480, 6481, 6482, 6484, 6485, 6489, 6490, 6491, 6492, 6497, 6502, 6505, 6506

1. 1. 2. 3. 1. 1. 2. Görülen Geçmiş Zamanın Sürerlilik Görünüşü İle Kullanılması

Sürerlilik görünüşünde iş, oluş, hareket; geçmiş, şimdi ve geleceği kapsamaktadır. KB hem bir ahlak kitabı olması hem de nasihatname özelliği taşımasından dolayı, yüzyılların tecrübesine dayanan kesin hükümleri ifade ederken sürerlik görünüşü ile kullanılmıştır. Görülen geçmiş zaman bu tip kullanımlarda geniş zamanlı bir kesinlik ifade etmiştir.[248]

bayat kimke birse ukuş ög bilig
*Öküş edgülükke **uzattı** elig (KB 151)*
"Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır."

Beyitte verilen bilgi yüzyılların tecrübesi sonucu oluşturulduğu için hem konuşma zamanı hem öncesi hem de sonrasını kapsamaktadır. Agop Dilaçar bu tipteki zamanları saltık zamansızlık sınıflandırması içerisine dâhil eder. Şart kipi ile görülen geçmiş zamana bağlanan cümleyi günümüz Türkçesi açısından düşündüğümüzde geçmiş zaman yerine geniş zaman olması gerektiği görülür. Beyitte *el uzat-* her ne kadar sınır bildiren bir fiil olsa da son sınıra henüz ulaşılmamıştır ve ne zaman ulaşılacağı da tam olarak bilinmemektedir. Fiili yazarın bakış açısı ile değerlendirdiğimizde sürerlilik görünüşü olduğunu görürüz.

*üçi ot üçi suv üçi **boldı** yil*
*Üçi boldı toprak ajun **boldı** il (KB 143)*
"Bunların üçü-ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir."

---

248 Ahmet Bican Ercilasun, **Kutadgu Bilig Grameri FİİL**, Ankara 1984, s. 96

"Boldı" bu beyitte vezni tamamlamak, ahengi sağlamak üzere kullanılmıştır. Ek fiilin geniş zamanı ile de bu beyiti vermek mümkündür. Ancak bu sefer beyitteki ahenk kaybolacaktır. Birici mısrada dar ünlü ile biten *"boldı"* yerine yuvarlak ünlü ile biten *"turur"* kullanıldığında dar ünlülere sahip *"yil"* ve *"il"* sözcükleri ile kurulan ahenk ortadan kalkacaktır. Beyitte bitmiş bir durumdan ziyade bir dünya bilgisi, saltık zamanla, başka bir deyişle sürerlilik görünüşü ile ortaya konmuştur.

tilig ked küdezgil ***küdezildi*** *baş*
Sözüngni kısurgıl ***uzatıld****ı yaş (KB 176)*
"Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur, sözünü kısa kes, ömrün uzun olur."

Atasözü olarak kabul edebileceğimiz yukarıdaki beyitte sonuçsal bir durum söz konusudur. *Uzatıl-* ve *küdezil-* eylemleri sonuçsal durum bildirmeye elverişlidir. Başın gözetilmesi için dilini gözetme eylemini, yaşın uzatılması için de sözünü kısa kesme eylemini yapmak gerekir. Sonuçsallık geçmiş bir eylemden sonuçlanan durum üzerinde odaklanır.[249] Ancak burada geçmiş eylemden sonuçlanacak durum geçmişte kalmamış bütün zamanları kapsayacak şekilde yüzey yapıya yansıtılmıştır.

kişi ***togdı öldi*** *sözi* ***kaldı*** *kör*
Özi ***bardı*** *yalnguk atı* ***kaldı*** *kör (KB 182)*
"Bak insan doğdu, öldü, sözü kaldı, insanın kendisi gitti adı kaldı."

Yukarıdaki beyit, her ne kadar Reşit Rahmeti Arat tarafından görülen geçmiş zaman eki ile günümüz Türkçesine aktarılsa da geniş zaman ifadesi taşımaktadır. Beyitteki *doğ-, öl-, bar-, kal-* fiilleri bitiş sınırını vurgular ancak burada geçmiş zamanla kullanımı, insanlar için yaşamdaki şeylerin sonlu olduğunu gösterir. Ne var ki bahsedilen bu durum, bir döngü halinde insan yaşamında ve dünya üzerinde devam etmektedir. Bunun için burada bitmişlikten bahsetmek mümkün değildir.

ogul kız sakınçı bu tüpsüz tengiz
Ogul kız sarıg ***kıldı*** *kızgu mengiz (KB 1164)*
"Oğul kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul kız al yanağı soldurur."

Birinci mısrada ek fiilin geniş zamanı ile kurulmuş bir cümle vardır. Verilen bilginin ikinci mısrada da geniş zamanla devam etmesi beklenir. Ancak geçmişte bu tipte durumların yaşandığı, oğul kızın yanağı soldurduğu, geçmiş zaman ifadesi ile ortaya konmuştur. Her ne kadar olay geçmişte

[249] Eyüb Bacanlı, "Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller", **6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı** (Ankara, Bilkent Kongre Merkezi, 20-25 Ekim 2008, s. 1

yaşansa da bu tipteki olaylar şimdi ve gelecekte de yaşanma olasılığını devam ettirmektedir. Yani bu bilgi, artık bütün dönemleri kapsayan, tecrübeye dayalı bir bilgi haline gelmiş ve sürerlilik görünüşü kazanmıştır.

iveklik beling ol kamugka yavuz
*Kalı bolsa begke yüzi **boldı** boz (KB 1996)*
"Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur."

KB, farklı meslek gruplarına sahip insanların davranışlarının ve tabiatlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili kurallar ortaya koyan bir metin olduğundan, sonuçsal durumlardan sıklıkla yararlanılmıştır. Beyin yüzünün kül renkli olması onun öncesinde bir eylemi yerine getirmesine bağlıdır. O eylemi yaparsa neticede beyin yüzünün rengi kül gibi olur. Birinci mısranın ek fiilin geniş zamanında olması, ikinci mısradaki "*boldı"*nın geniş zaman anlamı taşıdığı ve sürerlilik görünüşüne sahip olduğunu gösterir.

kevel tazı büktel tagı arkunı
*Akur **toldı** tolmaz bu sukluk kanı (KB 5369)*
"Arap küheylanı, binek ve diğer cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gözlülük doymak bilmez."

Burada *tol-* fiilinin iki ayrı zaman eki ile kullanıldığını görüyoruz. İnsanoğlunun aç gözlü olması ve gözünün doymayacağı tecrübeyle elde edilmiş bir bilgidir ve bu, geçmiş, şimdi, gelecek bütün zamanlar için geçerlidir. O yüzden *tol-* fiilinde geniş zamanın olumsuzu kullanılmıştır. İkinci kullanımında görülen geçmiş zaman eki vardır ve *tol-* fiili bitiş ve sonuçsal bir durum bildiren bir fiildir ancak bağlamla birlikte düşünüldüğünde bu beyitte genel bir yargının söz konusu olduğu görülür. Ahırını at, Arap küheylanı ile doldurabilirsin ancak aç gözlülük doymaz. Burada geniş zaman kullanılması gerektiğini önceki beyitlerin zamanı da belirlemektedir. Bağlam açısından değerlendirildiğinde bu beyitte de geniş zaman ifadesi kullanmak gerektiği ortaya çıkar.

*biri kında **çıktı** sunup il tutar*
Biri küsi çavı ajunka yeter (KB 87)
"Biri kınından çıkınca, ona memleketler sunar, biri nam ve şöhretini dünyaya yayar."

Beyitlerde kullanılan görülen geçmiş zaman eki çok yaygın olmamakla birlikte, eylemi zaman olarak bir noktaya bağlamaktan çok eylemin nasıl yapıldığı ile ilgili bilgi verme görevini, yani zarf fiil anlamı ifade etme görevini

üstlenebilir. Burada görülen geçmiş zaman geniş zaman ifadesini daha belirgin hale getirmek, sürerlilik anlamına katkıda bulunmak görevini üstlenir.

KB 9, 98, 364, 367, 589, 675, 743, 746, 753, 821, 826, 843, 845, 884, 885, 889, 891, 898, 962, 966, 1198, 1220, 1223, 1225, 1600, 1664, 1843, 1845, 1935, 1950, 1968, 1976, 1979, 2009, 2007, 2016, 2017, 2026, 2070, 2092, 2093, 2096, 2098, 2106, 2111, 2116, 2137, 2140, 3001, 3005, 3530, 3007, 3128, 3230, 3249, 3272, 3300, 3324, 3356, 3623, 4042, 4071, 4392, 5332, 5351, 5389,

1. 1. 2. 3. 1. 1. 3. Görülen Geçmiş Zamanın Bitmemişlik Görünüşü İle Kullanılması

okır emdi altmış mangar kel tiyü
*Busug bolmasa **bardım** emdi naru (KB 366)*
"İmdi altmış: Bana gel, diye çağırıyor, ecel pususuna düşmezsem, şimdi oraya gideceğim."

"Bardım" tek başına düşünüldüğünde, fiili de sınır bildirdiğinden bitmişlik ifade eder; ancak bağlamda, birlikte kullanıldığı zaman belirleyicisi "*emdi"* ile düşünüldüğünde bitmişlik değil, bitmemişlik gösterir. Altmış yazarı çağırmaktadır ama o henüz altmış olmamıştır. Bu beyitte bağlama göre yakın gelecekteki bir durumdan bahsedilmektedir.

ayur emdi oglum barır men munu
*Sanga **kaldı** orunum barır neng unu (KB 1161)*
"İşte oğlum-dedi- şimdi ben gidiyorum; bak, evim barkım malım mülküm sana kalıyor."

Ay Toldı'nın gitme işi (ölme) de, yerinin oğluna kalması da konuşma zamanından sonrasını göstermektedir. Emdi ilk mısrada her ne kadar geniş zamanla kullanılmış olsa da ikinci mısrada görülen geçmiş zaman eki alan *kal-* fiilini de anlam ve zaman itibariyle etkilemektedir. Yakın gelecekteki bir durumdan bahsedildiği için bitmemişlik durumu söz konusudur.

şatunung başınga tegi yokladım
*Yaşımnı **tükettim** tiriglik **yidim** (KB 6053)*
"Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır."

Bu beyitte geçen bütün fiiller görülen geçmiş zaman eki almıştır ama gerçekten beyite görülen geçmiş zaman anlamı katmamıştır. Rüyanın görülmesi konuşma zamanından önce, rüyanın yorumlanması konuşma zamanında gerçekleşmiştir. Burada kullanılan görülen geçmiş zamanlı *tüket-* fiili bitiş sınırını gösterir. Ancak burada verilen bilgiler yalnız bu beyitle değil diğer beyitlerle birlikte değerlendirilmelidir. Rüyanın nasıl çıkacağı ile ilgili yorum yapılmıştır ancak rüya yorumunun atfedildiği zaman, olacağı söylenen

şeyler, hayatın sonlanması, henüz gerçekleşmemiştir. Bu yüzden burada bitmemişlik görünüşü vardır.

1. 1. 2. 3. 1. 1. 4. Görülen Geçmiş Zamanın Kesinlik İfade Etmek Üzere Kullanılması

kayusı örürek kayusı kodı
*kayusı yarukrak kayu **eksüdi** (KB 130)*
"Bazıları daha yüksek, bazıları daha alçaktır, bazıları daha çok, bazısı daha az parlaktır."

KB'nin en önemli özelliğinden biri kafiyeyi, ritmi ya da vezni tamamlamak için bazı ekleri, bağlama uygun olmasa bile kullanmaktır. Birinci mısranın sonunda kullanılan ve aşağı, alçak anlamına gelen *"kodı"* isminin sonunda bulunan *"dı"* sesi, ikinci mısranın sonundaki *eksü-* fiiline eklenecek zaman ekini etkilemiştir. Bağlam düşünüldüğünde geçmiş zaman ya da bitmişlik ifadesi yoktur. Yıldızlardan bahsedilen bölümde yer alan bu beyitte, yıldızların bazılarının parlaklığı ya da parlaklığının azalması bitiş göstermez. Burada bir bildirme ve kesinlik söz konusudur.

*toguglı neçe **togdı** ölgü üçün*
Neçe barmasa iltür ahır küçün (KB 1210)
"Ne kadar doğan varsa, ölmek için doğmuştur; ne kadar dirense de sonunda zorla götürürler."

Bu beyitte insan yaşamına dair, herkesçe bilinen bir dünya bilgisinden bahsedilmektedir. Bütün insanlar ölümlüdür. Metindeki zaman sıralamasına göre, ölme işi için önce insanın doğması gerektiğinden *tog-* fiilinde görülen geçmiş zaman eki vardır. Ancak bu bütün insanlar için genel bir bilgi olduğundan bütün zamanlardaki insanları kapsamakta ve kesinlik ifade etmektedir.

kara 'am tüşinge yörügi adın
*Adın **boldı** begler tüşi kör adın (KB 6024)*
"Avam rüyasının tabiri başka, beylerinki ise başkadır; dikkat et."

KB'de kullanılan *"boldı"* genellikle beyitlerde bir isim cümlesi oluşturma görevini üstlenir. *Bol-* yardımcı fiil görevi ile cümlelerde kullanılarak durağan bir durumu ortaya koyar. Peki neden *"adın turur"* değil de *"adın boldı"* şeklinde kullanılmıştır? Kullanılan vezne uygun olması, *begler* sözcüğündeki b, l sesi ile *bol-* sözcüğündeki b, l sesleri, belki de bu kullanımın nedenlerindendir.

KB 133, 134, 135, 140, 141, 711, 1838, 1842, 2035, 2516, 3361, 5360, 5370, 6025

1. 1. 2. 3. 1. 2. Öğrenilen Geçmiş Zaman *-mış /-miş*

Bu zaman metnimiz içerisinde geniş bir kullanım alanına sahip değildir. Uzak geçmişteki hadiseleri anlatmak üzere kullanılan bu zaman ekiyle ilgili olarak Ahmet Bican Ercilasun, bu ifade tarzında bahsi geçen hadiseler dinleyene ve okuyana bir fikri kabul ettirmek için anlatılır. Bunlar, geçmişte daima aynı şekilde cereyan eden, dolayısıyla herkesin bilmesi gereken mütearife hükmündeki bilgilerdir,[250] demiştir. Öğrenilen geçmiş zaman eki bunun dışında görünüş itibariyle bitmişlik anlatmaktan çok kip özelliği taşımaktadır.

1. 1. 2. 3. 1. 2. 1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Bitmişlik Görünüşü İle Kullanılması

*idi yakşı **aymış** ukuşlug bügü*
Tegimsiz kişike bu kur birmegü (KB 4074)
"Akıllı ve hakim insan çok güzel söylemiş: - Layık olmayan kimselere bu mevkiler verilmemelidir."

KB'de sıkça görülen hususlardan biri, yazarın kahramanlar ağzından verdiği bilgilerin inandırıcılığını arttırmak, fikrini kabul ettirmek amacıyla vecize haline gelmiş sözleri nakletmesidir. Bu tipte kullanımların yer aldığı bazı beyitlerde öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmış ve bu sayede uzak geçmişe ait olaylar anlatılmıştır. Bu ekin geçtiği yukarıdaki beyit bitmişlik görünüşü sergilemektedir. Bitmişlik görünüşünde sadece ekler değil ekin geldiği eylemin taşıdığı özellik de oldukça önemlidir. *Ay-* fiili, etken geçişli bir fiil olduğu için bitmişlik görünüşünü anlatmaya da elverişlidir.

*yakın ka kadaştın **yitürmiş** sen öz*
*Uluş kend budundın **evürmiş** sen yüz (KB 3203)*
"Sen yakın akraba ve kardeşlerden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin."

Bu beyitte kullanılan -mış eki aslında benim öğrendiğim kadarıyla anlamını ifade etmektedir. Hükümdar Odgurmış'la ilgili olaylara bire bir şahit olmamıştır. Onun kardeşlerinden, kasaba ve şehir hayatından uzaklaştığını başkaları söylemiştir. O da mektubunda bunu Odgurmış'a nakletmektedir. Odgurmış'ın içinde bulunduğu durum önceden vukuu bulmuştur ve anlatım

---

[250] Ercilasun, **Kutadgu Bilig Grameri FİİL,** s. 100

sırasında da devam etmektedir. Kün Togdı ise bu durumu, Ögdülmiş kendisine söyledikten sonra fark etmiştir.

bu dünya özin ked sevitmiş sanga
Kamug aybı erdem körünmiş sanga (KB 3513)
"Bu dünya kendisini sana çok sevdirmiş; onun bütün kusurları sana fazilet gibi görünmüş."

Öğrenilen geçmiş zaman eki almış *sevit-* fiili bitişsiz, sınırsız, dönüşümsüz fiil kategorisinde değerlendirilebilir ancak yazarın bakış açısı, fiilin aldığı zaman eki ile bitmişlik görünüşü sergilemektedir. İkinci mısrada geçen *körün-* fiili sonuçsal bir durum bildirmektedir.

öküş edgü yarlıg tümen öt erig
Manga yarlıkamış kamug sözlerig (KB 3733)
"Bu pek güzel fermanda bana birçok öğüt ve nasihat lütfetmiş."

yime va'de kılmış öküş edgülük
Agırlık açıglar yigü kedgülük (KB 3734)
"Bir de mevki, ihsan, yiyecek ve giyecek hususunda birçok lütuflar vaadinde bulunmuşlar."

Bu iki beyit Odgurmış'ın hükümdara mektup yazıp gönderdiği bölümde yer almaktadır. Dolayısıyla hükümdarın kendisine ne tür vaatlerde bulunduğunu bizzat okumuştur ve bilmektedir. Vaatler geçmişte yapılmıştır ve bu durum Ögdülmiş tarafından olay zamanından sonra öğrenilmiştir. Bunun için –mış eki bu beyitte bitmişlik görünüşü sergiler ayrıca kendinden yüksek mevkide bulunan birine yazıldığını göstermesi bakımından da önemlidir. Kip olarak saygınlık ifade ettiğini söylemek mümkündür.

KB 3515

1. 1. 2. 3. 1. 2. 2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Kesinlik ve Kuvvetlendirme Bildirmek Üzere Kullanılması

Bu ek kuvvetlendirme ve kesinlik görevi ile kullanıldığında sürerlilik ya da bitmemişlik görünüşü taşımaktadır. Metnimizde -mış/-miş ekinin kesinlik ve kuvvetlendirme kazanması, aynı cümle içinde kullanılan ve günümüz Türkçesinde

-DIr anlamını karşılayan *ol, turur* bildirme sözcükleri yoluyladır.

bir ança yarutmış halayıkka ol
Bir ança kulavuz bulur yitse yol (KB 129)
"Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı kılavuzdur, insan yolunu kaybederse, bunlarla bulur."

Burçlar ve yıldızların anlatıldığı bölümde kullanılan bu ek, *"ol"* u da kullanarak, verilen bilgileri kuvvetlendirme, onlara kesinlik kazandırma işlevini yüklenmiştir. Tanrı'nın yıldızları aydınlatmasına şahit olunmamıştır ancak hem geçmişi hem de kesinliği vurgulamak üzere bu ek kullanılmıştır.

turup tagka kirmiş özüng yalnguzun
Tapug kılguka bu tapug ked uzun (KB 3204)
"İbadet etmek için, kalkıp, tek başına dağa çıkmışsın, fakat bu ibadet çok uzun sürmüş."

Bu beyitin birinci mısrasında *kir-* gibi sınır bildiren bir fiil, aldığı zaman eki ile son sınırı bildirir hale gelmiş ve bu şekilde bitmişlik görünüşüne sahip olmuştur. Metindeki zaman açısından düşünüldüğünde ikinci mısrada ibadet işinin bitip bitmediği ile ilgili bir bilgi yoktur. O yüzden ikinci mısrada bitmemişlik görünüşü vardır denebilir.

et öz bir yagı ol idi sarp yagı
Kamug yirde yadmış tuzakı agı (KB 3637)
"Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yaymıştır."

İslam dinine göre genel bir bilginin verildiği bu beyitte, süreklilik söz konusudur. İkinci mısradaki cümle de birinci mısradaki cümle gibi isim cümlesi şeklinde düşünülebilir. Vücudun her yerde tuzak ve ağı vardır. Beyitteki iki cümle de bu halleriyle bir durum ortaya koyarlar.

idi edgü niyyetni kılmış özüng
Bayat birsü tevfik yarutsu közüng (KB 5722)
"Sen çok iyi niyet etmişsin, Tanrı seni muvaffak ve mesud etsin."

Odgurmış'ın Ögdülmiş'e tavsiyede bulunduğu bölümden önce Ögdülmiş'in dünya hayatından el etek çekme isteği ve bu durumu Odgurmış'a açması söz konusudur. Odgurmış durumu sonradan, Ögdülmiş'in verdiği bilgilerden sonra fark etmiştir ve Ögdülmiş'in niyeti anlatım sırasında da devam etmektedir. Metin içi zamana göre bitmemişlik vardır.

ajunda çavıkmış ne türlüg eren
İligke yumıtmış turur ming tümen (KB 3807)
"Dünyaya ün salmış bin bir çeşit insan hükümdarın etrafına toplanmıştır."

Kesin olarak bilinen bir bilginin öğrenilen geçmiş zaman eki ile verildiğini görürüz. -mış ekinden sonra *turur* gelmesi beyitteki anlamın daha kuvvetli olmasını sağlamıştır. Tam bir bitme görünüşünden ziyade bitmemişlik içermektedir.

KB 3147, KB 3200, 3518, 3733

1. 1. 2. 3. 1. 3. Gelecek Zaman (-ga/-ge, -gay/-gey ve -gu/-gü)

Gelecek zaman eki metinde temelde iki işlevi yerine getirmek üzere kullanılmıştır. Bunlardan ilki; bir olayın, durumun, işin istikbalde kesinlikle olacağını bildirmek, ikincisi zaman ve bildirme bakımından kesinlik ifade etmeyen geniş zaman gibi kullanılmaktır. Metinde gelecek zaman işlevi genellikle, hikâye dokusuna da uygun olarak, kahramanlardan birinin diğer kahramana, bir olay ya da durumu bildirme görevini yerine getirmektedir. Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'a hitaben, Odgurmış'ın hükümdar Kün Togdı'ya hitaben yazdıkları mektupta bunu görmek mümkündür. Bu ek gelecek zaman işlevi taşıdığında bitmemişlik görünüşüne sahiptir. Bitmemişlik görünüşünün oluşmasında ekin eklendiği fiiller ve zaman bildiren sözcükler de etkilidir. Ekin ikinci işlevi, geniş zaman, özellikle tecrübeye dayanan bilgilerin okuyuculara aktarımı sırasında etkili olmuştur. Ahlak kitabı olmasının gereği olarak dünya bilgisine dair konular metinde sıklıkla tekrar edilmiştir. Bunlar metinde genellikle geniş zaman eki ile verilmiştir. Ancak vezin, kafiye, ritim söz konusu olduğunda geniş zaman eki yerine gelecek zaman eki tercih edilmiştir. Geniş zaman eki hem geçmiş, hem şimdi, hem de geleceği kapsadığı için sürerlilik görünüşünün oluşmasını sağlamıştır. Sürerlilik görünüşünün oluşmasında başlangıç sınırlı ve dönüşümlü fiiller ile bitişsiz-sonsuz-dönüşümsüz fiiller oldukça önemli bir görev üstlenmiştir.

1. 1. 2. 3. 1. 3. 1. Gelecek Zamanın Bitmemişlik Görünüşü İle Kullanılması

otuz yıgmışın yandru aldı elig
*Negü **kılgay** altmış tegürse elig (KB 368)*
"Otuzun topladığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse ne yapacağım."

Yazar konuşma zamanında altmış yaşında değildir ancak bir gün mutlaka altmış yaşında olacaktır. Bu tabiatın değişmez kanunudur. Geleceğe yönelik bir atıf söz konusudur. Konuşma zamanı atıf zamanından öncedir ve ayrıca cümlede geçen tegürse her ne kadar geniş zamanın şartı olsa da gelecek zaman anlamlı -ınca, -ince zarf fiil ekinin fonksiyonunu

üstlenmektedir. Bu da bu beyitin bitmemişlik görünüşü kazanmasında etkili olmuştur.

yigitlik negü yıgdı erse manga
*Karılık kelip aldı **kelgey** sanga (KB 372)*
"Gençlik benim için ne topladıysa, ihtiyarlık gelip onları aldı, o sana da gelecektir."

Bu beyitte şartlı birleşik cümle yapısındaki ilk cümle bitmişlik görünüşü sergilemektedir. İkinci cümlede olay zamanı henüz gelmemiştir, atıfta bulunulan zamanla olay zamanı eşittir. Konuşma zamanı ise olay zamanı ve atıf zamanından önce gelmektedir. Bunun için bu beyitte bitmemişlik görünüşü vardır. Her ne kadar *gelmek* fiili sınır bildiren fiil kategorisine girse de hem aldığı ek hem de cümlenin geçtiği bağlam onu bitmemişlik görünüşüne dâhil etmektedir.

*yakın **bolga** sen künde ötrü manga*
Agırlık açıg artga mindin sanga (KB 853)
"Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır."

Burada istikbaldeki bir kesinlik söz konusudur. Yakın olmanın derecesi günden güne artacağı ve ihsanın da her geçen gün çoğalacağı düşünüldüğünde buradaki ekin gelecekteki bir zamana atıfta bulunduğu ortaya çıkar. Konuşma zamanı, olay zamanı ve atıf zamanından öncedir. Bunun için bu beyitte bitmemişlik görünüşü vardır.

yas ermez bu edgü bu künlük sanga
*Yarın **bolga** asgıng bu kün büt munga (KB 915)*
"İyiliğin sana bugün hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki yarın onun faydasını göreceksin."

Bu beyitte tecrübeyle denenmiş bir bilginin okuyuculara aktarımı söz konusudur. Bu bilgi henüz okuyucunun hayatında tecrübe ettiği bir şey değildir. Bunu daha sonra yaşadıkça görecektir. O yüzden istikbale bir atıf söz konusudur.

kadaşıngnı ıdtım bu ögdülmişig
*Sözümni **tegürgey** ukup bilmişig (KB 3202)*
"Akrabanı, Ögdülmiş'i gönderdim, sözümü anlayıp bildiklerini sana eriştirecektir."

Birinci mısradaki gönderme işi gerçekleşmiştir ancak verilecek haber henüz alıcısına ulaşmamıştır. Ulaşacağı zamanla ilgili kesin bir bilgi söz konusu değildir. İlerleyen günlerden birinde ulaşacaktır. Bilginin ulaştığına dair bir işaret olmadığı için Ögdülmiş'e verilen görevin henüz bitmemiş olduğu söylenebilir.

*yalıng togmış er kör yalıng **bargu ol***
*Nelük dünya tirmek yana **kodgu ol** (KB 3528)*
"Çıplak doğmuş olan insan çıplak gidecektir; dünya malını toplamak neye yarar, tekrar bırakılacak olduktan sonra."

Geleceğe yönelik bir kesinlik vardır. Aslında burada bir dünya bilgisi söz konusudur. Beyitte söylenen şey daha önce birçok insanın başına gelmiştir ancak konuşma anında okuyucu bunu yaşamamıştır. Ayrıca beyitlerde geçen *"ol"* sözcüğü gelecek zamandaki kesinliği ortaya koymaktadır.

ulug toy bakıp kör yaturlar küdü
*Okır bizni **bargu** siziksiz udu (KB 5340)*
"Büyük bir kalabalık mahşeri bekleyerek yatıyor ve bizi çağırıyor, biz de onları takip edeceğiz."

Bu beyitte sınır bildiren *bar-* fiili ve ikinci mısrada geçen *siziksiz* (şüphesiz) sözcüğü gelecekte söylenen olayın kesinlikle bir sınıra ulaşacağını ortaya koymaktadır.

*ayur ay kadaşım yolum **köngelir***
*Ölüm tutgakı tuttı öz **bargalır** (KB 5976)*
"Odgurmış cevap verdi: - Ey kardeşim yolum göründü, ölüm öncüsü yakaladı, artık gitmek üzereyim."

O dönemde kullanılan gelecek zaman eklerinden biri de -galır/-gelir'dir. Birinci ve ikinci mısrada kullanılan bu ekin fiilleri düşünüldüğünde, *kön-* (yola çık-), *bar-* (var), sınır bildiren fiiller olduğu görülür. Bu sınır çok kısa sürede gerçekleşeceği için bu ek yakın gelecek zamanı anlatma görevini üstlenmiştir ve beyitte bitmemişlik görünüşünün oluşmasını sağlamıştır.

ilig me kötürsü kumaru birin
*Kutadgay bu kün hem **tusulgay** yarın (KB 6324)*
"Hükümdar bunlardan birini yadigâr olarak kendine alsın; bu yadigâr dünyada uğur getireceği gibi, ahirette de faydalı olur."

Her ne kadar Reşit Rahmeti, *tusul-* fiilindeki gelecek zaman ekini geniş zamanla günümüz Türkçesine aktarmış olsa da burada geniş zamandan ziyade gelecek zamana bir atıf söz konusudur. Bağlam içerisinde zaman zarfı olarak kullanılan yarın da onun geleceğe doğru bir gönderimde bulunduğunu gösterir. Ayrıca burada tahkiye üslubu vardır ve hükümdarın Odgurmış'ın geride bıraktığı nesnelerden birini seçme durumu söz konusudur. Bu nesnenin ahirette fayda sağlayacağı düşünüldüğünde olay zamanının henüz gerçekleşmediği; konuşma zamanının, olay zamanı ve atıf zamanından önce olduğu görülür.

KB 388, 1214, 1645, 3274, 3529, 3737, 3744, 3785, 3810, 5343, 5360, 5726, 5740

1. 1. 2. 3. 1. 3. 2. Gelecek Zamanın Sürerlilik İfade Etmesi:

uçuglı yorıglı tınıglı neçe
Tirilgü seningdin bulup bir içe (KB 23)
"Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak, yiyip, içerler"

Gelecek zaman eki olarak kullanılan -gu/-gü eki geleceğe gönderimde bulunmaktan ziyade her zaman süregelen bir durumu anlatmak üzere kullanılmıştır. Konuşma zamanı, olay zamanı ve atıf zamanı aynıdır. Beyitte söylenen durum hem geçmişi, hem şimdiyi, hem de geleceği kapsamaktadır. *Tiril-* fiili yaşamak anlamıyla bitişsiz, sonsuz, dönüşümsüz özelliğe sahip olduğundan burada bir sürerlilik görünüşü vardır. Ancak anlam itibariyle geleceği de kapsamaktadır.

manga urmasa örk mini tuttaçı
*Keyik teg kaçar men kim ol **yetteçi** (KB 722)*
"Beni tutan bana yular vurmazsa, ben geyik gibi kaçarım; bana kim yetişebilir."

Yet- fiili sınır bildiren bir fiildir ancak burada kim soru zamiri ve -teçi eki, *yet-* fiilinin anlamında bir değişikliğe sebep olmuş ve bağlama göre bu fiilin süreklilik görünüşü kazanmasını sağlamıştır.

bor içse oyunka avınsa begi
*Kaçan **yetgey** il kün işinge ögi (KB 2103)*
"Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur."

Yet- fiili bu beyitte *ögi* sözcüğü ile birleşerek düşün- anlamını kazanmıştır. Düşün- fiili de bitişsiz, sonsuz, dönüşümsüz fiil kategorisinde yer alır. Her ne kadar gelecek zaman eki almış olsa da genel bir doğrudan bahsedilir ve bu genel doğru bütün zamanları kapsamak açısından sınırsızdır ve sürerlilik görünüşü arz eder.

özüngde kodı al kisi alsa sen
*Bedük tüpke yakma bulun **bolga** sen (KB 4479)*
"Evleneceksen kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun."

Bulun (esir) sözcüğü, başlangıç sınırlı ve dönüşümlü bir fiil olan *bol*-yardımcı fiilini alarak sürerlilik görünüşüne sahip olmuştur.

*isiz yokla **tartgay** iligni isiz*
*İsizler işini tüzüp **kodga** iz (KB 5739)*
"Kötü insan hükümdarı da kötülüğe sevk eder, kötülere hizmet eder ve böylelikle kötü bir iz bırakır."

İz kod- aslında sınır bildiren bir fiildir; ancak aldığı gelecek zaman eki ve bağlam içerisinde yer alan diğer sözcükler onu tecrübeye dayalı bir bilgi, ahlaksal bir kural ile birleştirmiş ve zamanın bütününe yaymıştır.

tilekim bu erdi umınçım bu ok
*Okıglı manga bir dua **ıdga** uk (KB 6504)*
"Dileğim bu idi, ümidim de budur; okuyan bana her halde bir dua edecektir."

Bu beyitte -acak eki gelecek zaman işleviyle değil, kipsel işleviyle cümleye anlam katmıştır. Burada -acak ihtimal anlamı ile kullanılmaktadır. Çünkü yazar, okuyucuların dua edip etmeyeceği ile ilgili kesin bir bilgiye sahip değildir. Bu ekin ihtimal anlamı yanında bağlam içinde düşünüldüğünde istek anlamı taşıdığı da görülecektir. Yazarın eserine bakış açısı söz konusudur.

KB 818, 822, 901, 983, 1190, 1244, 2013, 2097, 2163, 2512, 2468, 3152, 3366, 3742, 3745, 3761, 3764, 3769, 3789, 3792- 3804 (Yeterlilik anlamı var), 3805, 4054, 4087, 4091, 4115, 4117, 4134, 4151, 4394, 4478, 4482, 4499, 5333, 5736, 5737, 5738, 5746, 6500, 6503

1. 1. 2. 3. 1. 4. Geniş Zaman (*-r; -ar/-er, -ur/-ür, -ır/-ir)*

Geniş zaman kipi, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir.[251] Geniş zaman ekininin temel görevinde bir süreklilik olduğu için sık sık yapılan, alışkanlık ya da adet haline gelen veya her zamanı kapsayan, genellik taşıyan oluş ve kılışlar bu kiple anlatılır. Zaman üstü bir anlatıma sahip olan bu kip vasıtasıyla genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, vecizeler ve atasözleri ifade edilmiştir. Ek her ne kadar geçmiş, gelecek ve şimdiyi içine alsa da bu zamanları ifade etmek için kullanılan müstakil zaman ekleri kadar belirli ve kesin değildir. Geniş zamanın farklı zamanları ifade edecek şekilde kullanılmasının temel sebebi, öznenin söyleyiş amacı ve bakış açısıdır. Öznenin sahip olduğu bakış açısı bu ekin görünüşünü belirlemektedir.

KB geniş hacimli bir eserdir ve bağdaşıklığın sağlanmasında tekrarlar oldukça önemli bir yere sahiptir. KB'de tekrar eden birçok ifade kalıplaşmış bir şekildedir. Bu kalıp ifadelerde sıklıkla geniş zaman ekinin kullanıldığını

[251] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 637

görmek mümkündür. Ancak beyite kattığı zaman anlamı daima geniş zaman değildir. Bazen öğrenilen geçmiş, bazen şimdiki zaman, bazen de görülen geçmiş zamanı karşılar. *negü tir, eşit emdi bilge sözi ne tiyür, Ayur, mungar mengzetü sözler, bu yanglıg bolur, negü tir biliglig ukuşlug bügü , mungar mengzer vb.*

1. 1. 2. 3. 1. 4. 1. Geniş Zaman Ekinin Sürerlilik Görünüşü İle Kullanılması

Bu ek büyük çoğunlukla metindeki atasözleri, hikmetler, vecizeler vb.de kullanılmıştır.

siziksiz bir ök sen ay mengü açu
***katılmaz karılmaz** sakışka saçu (KB 10)*
" Sen şüphesiz birsin ey sonsuz Tanrı, istisna sayıya gelmez."

Tanrı ile ilgili cümleler bütün zamanları - geçmiş, şimdi, gelecek - kapsadığı için, geniş zaman yapısı içinde, sürerlilik görünüşü ile verilir. İlk mısra isim cümlesinin geniş zaman şekli, ikinci mısradaki cümle de fiil cümlesidir ve geniş zamanın olumsuzu ile oluşturulmuştur. Ahmet Bican Ercilasun geniş zamanlı fiil için, sanki failin vasfını ifade eden bir isim cümlesi yüklemidir,[252] demektedir. Kanaatimizce bu da birinci mısrada neden isim cümlesinin kullanıldığını açıklamaktadır. İsim cümlesi ile fiil cümlesi arasında geniş zaman eki yolu ile bir paralellik oluşturulmuştur.

*neçe tirse dünya **tüker alkınur***
*Bitise **kalır** söz ajun **tezginür (**KB 114)*
"Dünya malı ne kadar toplanırsa-toplansın, tükenir, biter; söz kaleme alınırsa kalır, dünyayı dolaşır."

KB'de geniş zaman eki daha çok genel hükümleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bunun için geniş zaman genellikle teklik üçüncü şahıs çekimi ile kullanılmıştır. Teklik üçüncü şahıs kullanımının yaygınlığının temel sebebini Ahmet Bican Ercilasun, KB'deki hikmet üslubuna bağlamaktadır. KB ahlak kitabı olmasından dolayı herkes için geçerli olacak doğru davranış ve düşünce kalıplarını ortaya koymuştur ve bu yüzden genel hükümler metnin bütününe dağıtılmış şekilde yer almaktadır.

*bularda eng altın bu yalçık **yorır***
*yaşık birle utru bakışsa **tolır** (KB 130)*
"Bunlardan en altta Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse dolunay haline gelir."

---

[252] Ercilasun, **Kutadgu Bilig Grameri FİİL,** s. 123

KB'de Yusuf Has Hacib astrolojiye dair bilgi de vermektedir. Bu alanda yer aldığı şekliyle yıldızların ve burçların açıklamasını yapan Yusuf Has Hacib, bilimsel bir alanla ilgili nesnel bilgileri ortaya koyduğu ve bu bilgiler ilmî değer taşıdığı için geniş zaman ekiyle ifade etmiştir. İlmî değer taşıyan bilgiler, çürütülene kadar geçerliliğini korumakta ve bunun için bütün zamanları içine alan geniş zaman eki ile ifade edilmektedir.

__kelir__ men __barır__ men __yorır__ men burun
Ajunug __kezer__ men manga yok orun (KB 747)
"Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı dolaşırım, benim için yer yurt yoktur."

Genel hükümlerin çoğunlukla geniş zamanın teklik üçüncü şahsı ile ifadesini bulduğunu söylemiştik. Ancak burada fiillerin teklik birinci şahıs eki ile çekimlenmesi söz konusudur. Bu beyit Ay Toldı'nın hükümdara adı ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alır. Kitabın kahramanlarından Ay Toldı, kendisini Ay'a benzettiği için ona ait genel özellikleri kendisiyle özdeşleştirmiş ve ayın vasıflarını teklik birinci şahıs zamiri ile yüzey yapıya çıkarmıştır.

bu edgü kayu ol neteg ol özi
Negü teg __bolur__ edgü kılkı tözi (KB 855)
"İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir; iyinin hali tavrı ve tıyneti nasıl olur."

KB'nin metni dört sembolik şahsiyetin karşılıklı konuşmaları şeklinde oluşturulduğu için soru cevap tekniği sıklıkla kullanılmıştır. Birinci mısrada soru isim cümlesi, ikinci mısrada fiil cümlesi olarak verilmiştir. Burada *"bolur"* sözcüğünün cümleyi fiil haline getirmesinden ziyade hangi görevde kullanıldığı daha önemlidir. *Bolur*, bu mısrada, ilk mısrada geçen ve bildirme görevi ile cümleye eklenen *"ol"* un görevini üstlenmiştir.

biligsiz __togar__ ol turu __ögrenür__
Bilig bilse ötrü kamug iş __önür__ (KB 1680)
"İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca her işinde muvaffak olur."

KB'de insan tabiatına, düşüncesine yaşayışına dair genel ifadelere sıklıkla yer verilmiştir. Bu ifadeler, bütün insanların sahip olduğu dünya bilgisi olduğu için geçmişte geçerliydi, şimdi de geçerliliğini korumakta, gelecekte de geçerli olacaktır. Bu cümleler sürerlilik görünüşüne sahiptir. Beyitte kullanılan fiillere dikkat edildiğinde de - *örgen-, ön-*(yetiş-)- süreklilik anlamı taşıdığı görülecektir.

yagı boynı __yençer__ hazine __urur__
Tilek arzu nimet ulaşu __kelür__ (KB 3000)

“Düşmanın başını ezer ve hazine toplar; dilek arzu ve nimet birbiri ardınca gelir.”

KB’de beyitlerdeki zamanı değerlendirirken bağlamı göz ardı etmemek gerekir. Bir konu dâhilinde birçok beyit olduğundan kimi zaman beyitlerdeki zaman, öncesindeki beyitler tarafından belirlenmektedir. KB’yi siyaset kitabı olma çizgisine yaklaştıran şey, devletin farklı kademelerindeki görevlilerin, buna hizmetkârlar ve halk da dâhildir, karakterinin, davranışlarının nasıl olması gerektiğini ortaya koymasıdır. Bu, o göreve sahip kişilerin özellikleri değil, makamın gerekleri olduğu için genel hükümler şeklinde ifade edilmektedir. Yukarıdaki beyit, Ögdülmiş’in hükümdara hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğunu söylediği bölümden alınmıştır. Bu şekilde bakıldığında sürerlilik anlamı sezilmektedir; ancak tam olarak ne ile ilgili genel bir yargı taşıdığı bilinmemektedir. Öncesindeki beyitlerdeki bilgi ve yargılarla –ki bu yargılar hizmetkârların özelliklerine dairdir- genellik ifadesini çok daha iyi yansıtmaktadır.

yorıglı kişi yolda ***itmez*** *evin*
Köçügli kişi evde ***kodmaz*** *nengin (KB 3560)*
“Yola çıkan insan yol üzerinde evini yapmaz, göç eden kimse de eşyasını evde bırakmaz.”

Geçmişten günümüze gelen ve gelecekte de geçerli olacak bu bilgi, deneyimlerden yararlanılarak oluşturulan, insanlara ders verme amacını taşıyan ve toplumun geneli tarafından kabul gören kalıplaşmış sözlerdir. Bu yüzden görünüş itibariyle sürerlilik arz eder.

sözüg örte tutsa songı yig ***bolur***
Kayu neng yig erse tüpi ig ***bolur*** *(KB 4035)*
“Sözü kapalı tutarsan, sonu çiğlik olur; çiğ olan her şeyin altında zarar vardır.”

Beyitteki cümlelerde kullanılan *“yig bolur”, “ig bolur”* yüklemi fiil cümlesinden ziyade geniş zaman ifade eden isim cümleleri gibidir. *Bol-* fiili aldığı geniş zaman eki ile cümlede bildirme görevini üstlenmiştir.

tengizdeki gevher ***tükemez*** *sanga*
Tüpindeki yinçü ***tuyumaz*** *sanga (KB 5362)*
“Denizdeki gevher senin için tükenmez, dibindeki incinin arkası kesilmez.”

Beyitte kullanılan *tüke-* ve *tuyu-* fiilleri anlam itibariyle bitiş bildiren fiiller sınıfına girer. Ancak burada yazarın bakış açısı, amacı ve bu amaç doğrultusunda fiillere eklediği geniş zamanın olumsuzluğu sayesinde bitişsiz,

sınırsız eylemler sınıfına dâhil olmuştur. Bu da bu beytin sürerlilik görünüşü kazanmasını sağlamıştır.

*sarıgı küçenmiş **bolur** ay bügü*
Özini boşutgu terengbin yigü (KB 6010)
"Ey hakim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret helvası yemesi lazımdır."

Bu beyitte yer alan *bolur* ifadesi kesinlik anlamı kazandırmak amacı ile beyte eklenmiştir.

KB 14, 16, 17, 18, 87, 97, 98, 99, 113, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 163, 164, 170, 174, 175, 177, 180, 181, 185, 189, 354, 356, 361, 391, 588, 596, 597, 603, 604, 605, 606, 611, 612, 614, 615, 664, 669, 670, 676, 677, 678, 679, 682, 684, 685, 686, 687, 689, 690, 692, 693, 694, 699, 700, 710, 713, 716, 717, 718, 719, 722, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 740, 741, 743, 744, 745, 756, 757, 759, 802, 803, 804, 806, 807, 808, 809, 811, 813, 814, 815, 819, 827, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 840, 844, 851, 856, 857, 858, 861, 862, 871, 872, 873, 874, 876, 877, 878, 881, 882, 883, 886, 887, 888, 890, 892, 895, 897, 898 (geçmiş zaman geniş zaman gibi kullanılmış), 899, 902, 905, 906, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 916, 918, 919, 922, 923, 928, 931 (bolur için örnek), 932, 934, 937, 958, 964, 967, 970, 973, 972, 974, 975, 977, 980, 985, 987, 988, 990, 991, 992, 996, 1001, 1002, 1003, 1015, 1016, 1019, 1020, 1021, 1022, 1024, 1027, 1165, 1166, 1176, 1193, 1196, 1202, 1210, 1211, 1214, 1218, 1219, 1226, 1232, 1234, 1242, 1598, 1602, 1648, 1650***, 1660, 1661, 1663, 1678, 1682, 1683, 1834, 1839, 1840, 1841, 1931, 1932, 1933, 1934, 1936, 1938, 1939, 1943, 1953, 1959, 1960, 1966, 1967, 1968, 1969, 1972, 1977, 1983, 1985, 1986, 1988, 1990, 1997, 1998, 2001, 2002, 2004, 2006, 2011, 2012, 2014, 2018, 2023, 2024, 2030, 2034, 2036, 2039, 2045, 2047, 2048, 2050, 2051, 2054, 2056, 2059, 2067, 2076, 2077, 2080, 2082, 2091, 2094, 2098, 2099, 2104, 2107, 2108, 2109, 2115, 2123, 2125, 2126, 2128, 2130, 2131, 2135, 2138, 2139, 2140, 2142, 2147, 2151, 2152, 2166, 2438, 2439, 2440, 2442, 2444, 2445, 2446, 2447, 2449, 2450, 2451, 2453, 2456, 2459, 2460, 2462, 2463, 2464, 2465, 2470, 2471, 2474, 2479, 2501, 2502, 2510, 2515, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2968, 2970, 2972, 2975, 2976, 2977, 2978, 2983, 2985, 2988, 2989, 2991, 2993, 2994, 2995, 2996, 2998, 2999, 3000, 3004, 3005, 3006, 3008, 3009, 3014, 3123, 3124, 3129, 3146, 3208, 3210, 3213, 3216, 3217, 3232, 3243, 3263, 3270, 3272, 3325, 3330, 3336, 3340, 3341, 3345, 3352, 3356, 3362, 3459, 3461, 3462, 3463, 3465, 3514, 3517, 3521, 3524, 3525, 3527, 3531, 3533, 3534, 3535, 3536, 3539, 3540, 3541, 3542, 3554, 3578, 3579, 3591, 3592, 3593, 3596, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3609, 3611, 3622, 3623, 3625, 3626, 3627, 3628, 3638, 3735, 3736, 3739, 3743, 3746, 3750, 3753, 3756, 3763, 3765, 3766, 3768, 3782, 4025, 4031, 4032, 4035, 4044, 4045, 4046, 4047, 4048, 4063, 4064, 4065, 4066, 4067, 4069, 4072, 4073, 4078, 4081, 4096, 4098, 4099, 4109, 4113, 4119, 4123, 4396, 4398, 4486, 4487, 4488, 4489, 4494, 4496, 4500, 4501, 4502, 5331, 5334, 5345, 5357, 5363, 5365, 5366, 5367, 5368, 5369, 5371, 5373, 5374, 5375, 5376, 5380, 5381, 5383, 5384, 5389, 5390, 5753, 5978, 5988, 5991, 6001, 6005, 6006, 6008, 6012-6014, 6015, 6017, 6022, 6026, 6027, 6028, 6029, 6049, 6058, 6065, 6179, 6290, 6344, 6490, 6493,

neteg kim orunsuz topık yuvlanur
Anı teg me devlet özüm yolunur (KB 662)
"Düm-düz yerde top nasıl kendi kendisine yuvarlanırsa, saadet de öyledir; ben sıyrılır giderim."

Bu beyitte geniş zaman *neteg kim* kalıbı ile birleşince beyte daha çok benzetme anlamı yüklemiştir. Burada –ur eki geniş zaman ifadesinden çok kipsel değer taşımaktadır.

özüng karşıka kirse baknu yorı
Sini kim agırlar agırla anı (KB 4110)

“Saraya girdiğin vakit dikkat et; sana kim hürmet ederse, sen de ona hürmet et.”

Çok nadir olarak geniş zaman şart anlamı ifade etmek üzere beyite yerleştirilmiştir. Burada geniş zamanın şart eki gibi kullanılmasını, birinci mısradaki şart eki ve aynı cümle içerisinde geçen kim soru zamiri etkilemiştir. Yani bağlam görünüşün ve kipin belirlenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Genel bir durum karşısında takınılacak tavrı ortaya koyduğu için bu beyitte de sürerlilik görünüşü vardır.

1. 1. 2. 3. 1. 4. 2. Geniş Zamanın Bitmişlik Görünüşü İle Kullanılması

Geniş zaman eki kimi zaman görülen geçmiş zamanın, kimi zaman da öğrenilen geçmiş zamanın anlamını karşılamak yoluyla bitmişlik görünüşü oluşmasını sağlamıştır. Görülen geçmiş zaman görevi ile kullanıldığında, üsluba akıcılık kazandırmak, daha çok geçmişte gerçekleşen ve konuşan tarafından görülen veya bilinen olayları anlatmak görevini üstlenir.

1. 1. 2. 3. 1. 4. 2. 1. Görülen Geçmiş Zaman Göreviyle Bitmişlik Göstermesi:

iletü manga açtı dünya sözin
***Ayur** körmedingmü bu hakan yüzin (KB 82)*
“Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi: -Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?”

Birinci mısrada görülen geçmiş zaman, ikinci mısrada geniş zaman eki kullanılmıştır. Bağlam içerisinde değerlendirdiğimizde, beyitte söylenen olay zamanının konuşma zamanından önce olduğunu görürüz. Bu da beyiti bitmişlik görünüşü içerisine dâhil eder.

seve baktıng erse közüm yümdüküm
*Sanga **körkitür men** negü erdüküm (KB 663)*
“Sen sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle, sana nasıl olduğumu göstermek istedim.”

Ay Toldı’nın gözünü yumması ve gösterdiği şey konuşma zamanından önce gerçekleşmiştir. Olay zamanı konuşma zamanından önceyse bitmişlik görünüşü oluşur. Bunu, beyitte geçen ve geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılan –dük sıfat fiil eki ve görülen geçmiş zamanın şartı belirlemiştir.

bir ança turup söz ayıttı ilig
***Ayur** sözle keldür ay kılkı silig (KB 4898)*

"Bir parça durduktan sonra, hükümdar sordu: Ey temiz tabiatlı, söyle, ne haber, dedi."

Ayur, KB'de kullanılan kalıp ifadelerden bir tanesidir. Günümüz Türkçesinde bağlama göre, de-, söyle-, sor- anlamlarını kazanan bu fiil, birinci mısranın da etkisiyle ve yazarın olayları hikâye etmesi söz konusu olduğundan cümlenin bitmişlik göstermesini sağlamıştır.

*başında bir atçı manga suv **birür***
***Alır men** tüketü içip öz **kanur** (KB 6035)*
"Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım."

Bu beyit Odgurmış'ın Ögdülmiş'e gördüğü rüyayı anlattığı bölümde yer almaktadır. Kahramanın gördüğü rüya geçmişte kalmıştır. Yani olay konuşma zamanından önce gerçekleşmiştir. Kahraman her ne kadar gördüğü rüyayı geniş zaman eki ile anlatsa da anlam itibariyle geçmişi kastetmektedir.

KB 666, 4977, 5976, 6180, 6287, 6323, 6325

1. 1. 2. 3. 1. 4. 2. 2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Göreviyle Bitmişlik Göstermesi

Burada bu ek, geçmişte gerçekleşen ancak konuşanın görmediği oluş ve kılışları ifade etmek üzere kullanılır.

***negü tir** eşit bu kutun kopmış er*
Kutı birle arzu tilek bulmış er (KB 602)
"İkbal ile yükselmiş ve istediğine-dileğine kavuşmuş olan insan ne der dinle."

Reşit Rahmeti Arat her ne kadar *negü tir* ifadesini günümüz Türkçesine geniş zamanla aktarmış olsa da bu beyitte, bu ifadenin öğrenilen geçmiş zamanın yerini tuttuğu görülmektedir. *Kutun kopmış er* (isteğine ulaşmış kişi)in söylediği şey konuşma zamanından önce, yani geçmiştedir. Yazar bu bilgiyi sonradan öğrenmiştir ve bunu okuyucuya nakletmektedir. Beytin tamamı için bitmemişlik görünüşü vardır denemez. Çünkü *"eşit"* ifadesiyle beyitin tamamı kipsel bir değer taşıyarak buyurma bildirmektedir.

*takı munda yigrek **ayur** bu bilig*
Biligsizke birme aya beg elig (KB 4075)
"Bilgili insan bundan daha iyi söylemiş: - Ey beyim, bilgisizin elinden tutma, demiştir."

Aynı durum bu beyit için de geçerlidir. KB'de yazar sözlerinin geçerliliğini, doğruluğunu kanıtlamak için bilgili, âlim, akıllı vs kişiler olarak gösterdiği atalarının sözlerinden örnek verir. O sözler de yazardan daha önce söylendiği için de öğrenilen geçmiş zaman yani bitmişlik göstermektedir.

*kadaşını kördi uzatu **yatur***
*Çögesin töşenmiş yingin **yastanur (**KB 5974)*
"Kardeşine baktı, uzanarak yatmış; abasını döşenmiş ve başını yenine yaslamıştı."

Bu beyitte geniş zamanın öğrenilen geçmiş zaman göreviyle kullanıldığının anlaşılmasını, aynı mısradaki *töşen-* fiiline gelen öğrenilen geçmiş zaman eki ve tabii ki bağlam ortaya koymaktadır. Ayrıca beyitteki kafiye de - *yatur-yastanur* - geniş zaman ekinin kullanılmasında etkili olmuştur. Burada yazarın araya girip olayı hikâye etmesi söz konusu olduğundan beyitin tamamında bir bitmişlik görünüşü vardır.

1. 1. 2. 3. 1. 4. 3. Geniş Zaman Ekinin Bitmemişlik Görünüşü İle Kullanılması

Yakın gelecekte gerçekleşmesi niyet ve istek halinde olan; ancak gerçekleşmesinde bir kesinlik bulunmayan durumlarda kullanılır. Dolayısıyla bu anlatım kalıbında istek, ihtimal, tahmin, vaat gibi işlevler de yer alır.

*kayu edgü **öknür** kör edgü üçün*
*Atıkmış isiz ahır **öknür** küçün (KB 928)*
"Bak hangi iyi iyiliğinden dolayı pişman olmuştur; kötü ne kadar şöhret sahibi olursa olsun sonunda pişman olur."

Aslında yukarıdaki beyitte belirli tecrübeler sonucu oluşturulmuş bir bilgi söz konusudur. Beyitteki iki mısra düşünüldüğünde bütün zamanları kapsayan bir öğüt olması daha makuldür. Ancak mısralara tek tek bakıldığında eylemlerden birinin yani pişmanlığın geçmişteki eylemlerden kaynaklandığı ve sonuçsal bir durum bildirdiği görülecektir. Pişmanlık hataların farkına varmak yönüyle içinde bulunulan zamanı kapsasa da konuşmacının bakış açısı onu geleceğe yönelik hale getirerek bitmemişlik görünüşüne sahip olmasını sağlayabilir. İkinci mısra düşünüldüğünde *ahır* (sonra) ifadesinin de geleceğe yönelik olduğu görülecektir.

*ayur emdi oglum **barır men** munu*
*Sanga kaldı orunum **barır** neng unu (KB 1161)*
"İşte oğlum-dedi- şimdi ben gidiyorum; bak, evim barkım malım mülküm sana kalıyor."

Beyitin bitmemişlik görünüşü kazanmasındaki en önemli sebep, *emdi* zaman belirleyicisidir. *Emdi* zaman zarfı konuşma zamanı ile olay zamanının aynı olduğu cümlelerde kullanılmaktadır. Sınır vurgulayan fiillerden biri olan

var- eyleminin aldığı zaman ekinden bu olayın henüz gerçekleşmemiş olduğu ve daha çok gelecekteki bir zamanın kastedildiği anlaşılmaktadır.

birisi yarın ol biri keçti tün
*Yarınka **tegirmü** tiriglik bu kün (KB 3606)*
"Bu üç günden biri- yarındır; biri dün-geçti- bugünkü hayat acaba yarına ulaşacak mı?"

Üç zaman diliminin anlatıldığı beyitte, '*tün*'e uygun olarak geçmiş zaman eki kullanılırken yarın zaman belirleyicisiyle geniş zaman eki kullanılmıştır. Geleceğe, hayatın sürüp sürmeyeceğine yönelik bir ihtimal söz konusu olduğu için ikinci mısrada gelecek zaman ifadesi daha uygundur. Ancak beyitin genelinde, hayatla ilgili bir döngü olduğu için bir süreklilik vardır.

*ölüglig **körür sen** ölüg sen tirig*
Sizik tutma bir kün eşüngey yirig (KB 3785)
"Ölümlüleri görüyorsun sen de öleceksin; her diri olan şüphesiz bir gün toprak ile örtülecektir."

Öl- bitiş bildiren bir fiildir ancak yazarın amacı ve bakış açısı onu zamanın gelecek boyutuna yerleştirmiştir. Yazar ölümün bir gün bütün insanların başına geleceğini vurgulamak ister. Evet, ölüm son sınırı bildiren bir eylemdir ancak o sınırın ne zaman gerçekleşeceği bilinmemektedir. Bu haliyle ikinci mısrada bir bitmemişlik görünüşü; ancak beyitin tamamında genel bir hüküm söz konusu olduğu için sürerlilik görünüşü vardır.

1217, 6505

1. 1. 2. 3. 1. 4. 4. Geniş Zamanın Şimdiki Zaman Göreviyle Kullanılması:

kaz ördek kugu kıl kalıkıg tudı
*Kakılayu **kaynar** yokaru kodı (KB 72)*
"Kaz, ördek, kuğu ve kılkuyruk fezayı doldurdu; bağrışarak, bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar."

Bahar tasvirinin yapıldığı bölümde yer alan bu beyitte, konuşma zamanı ile olay zamanı aynıdır. Yazar konuşurken kuşların ötmesi, aşağı yukarı kaynaşması söz konusudur. *Kayna*- fiili de süreklilik anlamı taşımaktadır.

negü sözlese men sözümni yirip
*Cevabın **kılur** sen özümni serip (KB 3452)*
"Ben ne söylersem reddediyorsun, sözümü beğenmeyip, itirazda bulunuyorsun."

Ögdülmiş'in Odgurmış ile sohbetinin anlatıldığı bölümde yer alan bu beyitte, Odgurmış'ın söylediklerine itirazda bulunarak cevap verme işi konuşmanın bitişine kadar olan bir süreyi, konuşmanın yapıldığı zaman dilimindeki bir sürekliliği kapsamaktadır. Ögdülmiş'in Odgurmış'ın söylediklerini reddetmesi metnin sonuna kadar devam etmez. O yüzden burada geniş zamandaki değil şimdiki yani içinde bulundukları zaman diliminde tekrar edilen bir eylem anlatılmaktadır.

ötügçi kereksiz mungadsa özüm
*Tilim tepremedin **eşitür** sözüm (KB 3767)*
"Başım darda kalırsa, aracıya lüzum yoktur, dilim daha hareket etmeden sözümü işitiyor."

Odgurmış Tanrı ile arasındaki ilişkiyi hükümdara anlatmaktadır. Burada Tanrı söz konusu olduğu için elbette bir geniş zaman söz konusudur. Ancak beyitin vermek istediği anlama göre, daha doğrusu Odgurmış'ın Tanrı'ya arzda bulunması ile Tanrı'nın bunları duyması aynı anda gerçekleşmektedir. Bu bakımdan şimdiki zaman, Tanrı ile aralarındaki ilişkinin her zaman böyle olması bakımından bir geniş zaman ifadesi vardır.

*ayıttı kayudın **kelir sen** tiyü*
Tileking ne erki sözüng ay bügü (KB 5961)
"Ögdülmiş ona: - Nereden geliyorsun diye, sordu; arzun ve sözün nedir, ey hakim söyle, dedi."

Bu beyitte tek bir zaman geçerli değildir. Bitmişlik görünüşüne sahip olan bu beyitte aktarma cümlesinin içinde bir de konuşulan zamanda dile getirilen bir soru vardır. *Gel-* eylemi sınır bildiren bir fiil olduğundan eylemin bittiğini ancak bu o ana yönelik olduğundan şimdiki zamanla ifade edildiğini görüyoruz.

KB 64, 73, 74, 78, 79, 80, 166, 374, 379, 714, 799, 925, 926, 966, 1162, 1169, 1175, 1216, 1261, 1262, 1276, 3131, 3134, 3149, 3198, 3257, 3259, 3326, 3328***, 3329, 3333, 3348, 3469, 3529, 3530, 3636, 3738, 3747, 3794, 4024, 4899, 4974, 4986, 5340, 5342, 5344, 5728, 5746, 5747, 5760, 5955, 5961, 5963, 5985, 6050, 6052, 6067, 6068, 6178, 6454, 6464, 6474, 6481, 6483, 6485,

1. 1. 2. 3. 2. KİP

Geleneksel anlayıştan farklı olarak kipe farklı bir tanımlama getiren Agop Dilaçar'a göre kip, fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istediğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır. Kipin zamanla doğrudan bir bağlantısı olmadığını ancak kip ile zamanın iç içe girdiğini

söyleyen Zeynep Korkmaz kipi, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi[253] şeklinde tanımlamaktadır. Kip deyince unutulmaması gereken nokta, konuşmacıların cümlelerine kendi bakış açılarını eklemiş olduğudur. Konuşmacı kurduğu cümleye bakış açısına göre, niyet, olasılık, zorunluluk, tanık olma/olmama vb gibi anlamlar katar ve bu dilbilimde kip olarak adlandırılır.[254] Kipte konuşmacı, anlattığı olay, durum ya da işe karşı öznel bir tavır sergiler.[255] Agop Dilaçar, kiplerin belli bir sayısı olmadığını, insanların ruhsal durumları sayısınca kip bulunduğunu söylemektedir. Turgay Sebzecioğlu yazdığı makalede bir kip sınıflandırması yapmıştır. Bu sınıflandırmanın genişletilebileceğini, aralarındaki ilişkilerin daha farklı gruplarla ifade edilebileceğini söyleyen araştırmacının sınıflandırması şu şekildedir.[256]

a. Eleştiri, itiraz, suçlama, uyarı, emir, düzeltme, öğüt ve iddia kipleri
b. Yakınma, çaresizlik, acıma, pişmanlık, kararsızlık kipleri
c. Övgü, böbürlenme, memnuniyet, beğeni kipleri
ç. Dua, teşekkür, nezaket, teslimiyet, alçakgönüllülük, görev üstlenme kipleri
d. Öfke, tehdit, azar, suçlama, eleştiri, tahkir, yakınma, sitem kipleri
e. İstek, hayal, özlem, yalvarma ve dua kipleri
f. Kesinlik, inandırma, iddia, bildirme ve zorunluluk kipleri

Kip konusunda inceleme yapan birçok araştırmacı bu kadar kapsamlı olmasa da kiplerin sınıflandırılması ile ilgili yukarıdaki başlıkların içerisinde yer alabilecek isimlendirmeler kullanmışlardır.[257] Kipin incelenmesini aynı

---

[253] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 509
[254] Erkman-Akerson, Fatma Şeyda Ozil, "Türkçede Niteleme (Sıfat İşlevli Yan Tümceler)", **Türk Dili Araştırmaları Dizisi**: 22, İST. 1998, s. 55
[255] Taylan Erguvanlı, S. Özsoy, "Türkçede Bazı Kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine", **VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** 13-14 Mayıs 1993, ANK. 1993, s. 162
[256] Turgay Sebzecioğlu, Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbirimin Kipsel Değeri, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM
[257] Bildiri kipi, kesinlik kipi; tumturak kipi; bağımlılık kipi; şüphe kipi: oylaşım, tereddüt kipi; düşünme teemmül kipi; öngörü kipi; alışkı kipi; niyet kipi; istidlâl kipi; olanı kabullenme kipi; koşullu kabullenme kipi; beklilik kipi; olanaklılık kipi; olanaksızlık kipi; beklenmezlik kipi; hayret kipi; dilek kipi; yakarma kipi; hayır dua kipi; tehdit kipi; buyursama kipi; öze telkin kipi; buyurum kipi; öğüt kipi; birden arzulama kipi; azar kipi; teşvik kipi; sakındırma kipi; nizam, düzen kipi; tahkir kipi;

zamanda dil içi ve dışı etmenlerin de göz önünde bulundurulması olarak değerlendiren Ahmet Kocaman'a göre dilin tek görevi düz cümle üretmek değildir. Dilin sadece betimsel bir işlevi yoktur. Dil aynı zamanda soru sormaya, buyruk vermeye, dilekte bulunmaya, kesinlik ya da belirsizlik vb. anlatmaya da yarar. Bunu tespit etmek için yalnızca yapısal çözülme yapmak yeterli değildir. Konuşanın ve dinleyenin dil olayı karşısındaki tavrının, sözcenin kullanıldığı bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının da bilinmesi gerekir. [258] Yazıya geçirilen cümlelerin kipini bulmada tonlama ve vurgu söz konusu olmayacağı için bağlama bakmak gerekir.

Bir cümlenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirleyen kipler, ifade türleri olarak kabul edilir. Kip ve Kiplik ayrımını ortaya koyan İmran Karabağ, kipliğin fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu ya da nasıl düşünüldüğünü ifade ettiğini söyler. Fiil kiplik görevini yerine getirirken cümlenin tamamı haber görevini üstlenir.[259]

Kimi zaman bir cümlenin kipini bulmada yüklem, taşıdığı anlam dolayısıyla en önemli öge konumuna geçer. Fillerin taşıdığı anlam, şekil, zaman ve şahsa bağlı olarak bir yargı ifade eder. Bu yargıyı oluşturan şey de kip ekleridir. Eylemler taşıdığı anlamla cümlenin kipini belirliyorsa kiplik eylem adını alır ve bu eylemlerin sayısı dilde oldukça fazladır. Bu tipteki eylemler, bir duygu değerine sahiptir. Duygu değeri taşıyan bu eylemlerin kipsel işlevine sözlüksel kipleme de denir ve bu eylemlerin sınıflandırılması cümle kiplerinin betimlenmesinde büyük kolaylık sağlar. Eylemler anlamsal olarak

---

kovma kipi; yasaklama kipi; iddia kipi; alay kipi; beğeni kipi; yönerge kipi; koşul kipi; gerçek dışı kipi; aldanma, zehap kipi; hoş görü kipi; izin kipi; borç bilme kipi; zorunluluk kipi; gerekirlik kipi; irade kipi; bırakım kipi; takdir kipi; tahmin kipi; söylenti gerekirliği kipi; koşullu gerekirlik kipi; söylenti, buyurma kipi; kesinli gerekirlik kipi; olanaksız koşul kipi; olanaksız dilek kipi; dilek koşul kipi; söylenti dilek kipi; bileşik buyurum kipi; bileşik dilek kipi; *"Dilaçar, Agop, Gramer, Ankara Üni. TDAY Belleten, 1971 (ayrı basım), s. 107, 108, 109*

John Lyons, buyurum ve soru dışında üç kip ölçeği kullanılabileceğini söyler. Bunlardan ilki niyet ya da dilek ölçeğidir, ikincisi zorunluluk ya da yükümlülük, son ölçek kesinlik ve olasılık ölçeğidir. "*Lyons, John, Kuramsal Dilbilime Giriş, (Çev. Ahmet Kocaman) TDK ANK 1983, s. 275-276"*

İmran Karabağ kipliği üç başlık altında inceler: 1- Bilgisellik, 2- Yükümlülük-Olurluluk 3- Devingenlik kipliği. *"Karabağ, İmran, Türkçede Kip ve Kip Olgusu, Türk Dili Dergisi, 2000/II, sayı: 583, Eylül 2000, s. 276*

[258] Ahmet Kocaman, "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", s. 85
(erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM

[259] İmran Karabağ, "Türkçede Kip ve Kip Olgusu", **Türk Dili** 2000/II. Sayı: 583, Eylül 2000

sınıflandırıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkar. İstek bildirenler: iste-, yalvar-, dua et- Acıma bildirenler: Acı-, hüzünlen-, gözyaşı dök- Suçlama bildirenler: suçla-, eleştir-, kız-, kına- gibi. Turgay Sebzecioğluna göre bu başlıklar ayrıntılı bir incelemede başka alt başlıklara ayrılabilir: Övgü bildirenler: 1. Övgü: öv-, 2. Öz övgü: böbürlen- 3. Dolaylı övgü: imren-, gıpta et-, sev-, hoşlan-.[260]

KB'de kipleri değerlendirirken, haber verme, bildirme biçiminde bir oluş ve kılışı ortaya koymayan, henüz gerçekleşmemiş -bu yönüyle bitmişlik görünüşü taşımazlar-, ancak gerçekleşmesi istek, emir ve gereklilik şeklinde tasarlanan kipleri inceleyeceğiz. Tasarlama kipleri de aslında bir görünüşü ortaya koyar. Kerime Üstünova tasarlama kiplerinde belirli bir zaman dilimi olduğunu ve gelecek zamanı gösterdiğini söyler. Araştırmacı ayrıca bu kiplerde zamandan söz edebilmek için çekimlendiği fiilin bir zaman göstermesine ya da yer aldığı cümlede zaman gösteren bir sözcüğün kullanılmasına da gerek olmadığını kaydetmiştir.[261] Bu kipler zaman taşıma yönü ile eylemin gerçekleşme anını, sözün söylendiği andan sonraki bir dilimi kapsadığından bitmemişlik görünüşüne sahiptirler. Özellikle koşullu yan cümlelerin yüklemindeki zaman ekleri zamandan çok kip gösterme özellikleri ile ön plana çıkarlar ve yan cümlelerin zamanları ana cümledeki yüklemin taşıdığı zamana bağlıdır.[262] Tasarlama kipleri daha çok cümleye kattıkları anlam yönü ile ön plana çıkarak yazarının psikolojik durumu, bakış açısı, niyeti, kişisel duyguları ile ilgili bilgi verirler. Metindeki cümlelerde yer alan diğer ögelerin dilbilgisel görevlerinden çok sözlüksel anlamı kipin oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Bunun için metnin bağlamı içinde kullanılan zaman zarfları ve diğer sözcükler beyitlerin kipsel görevini ortaya koyarlar.

KB'deki kipleri birbirine yakın kullanımlarına göre ana başlıklara ve alt başlıklara ayırarak inceleyeceğiz.

---

[260] Sebzecioğlu, **a.g.m.,** s. 29 (erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM
[261] Kerime Üstünova, "Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı", **Türk Dili** Dil ve Edebiyat Dergisi, C. LXXXVIII, S. 635, s. 678-686
[262] Gülşat Aygen Tosun, "Türkçede Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri", **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997, s. 43

1. 1. 2. 3. 2. 1. Emir, Öğüt, Görev Verme Kipleri

1. 1. 2. 3. 2. 1. 1. Emir/ Buyurma Kipi

Bu kip özellikle karşılıklı konuşmalarda sıklıkla kullanılmıştır. Metindeki kahramanlar arasında siyasi anlamda bir hiyerarşi bulunduğu için buyruk verme, emretme söz konusudur. Kün Togdı hükümdar olduğu için diğer kahramanlara buyurma kipi, emir kipi ile konuşmaktadır.

Emir Kipi İle:

tilim tınma öggil yaratıglını
Yaragsıznı mindin yıratıglını (KB 381)
"Ey dilim, durma, yaratana ve beni kötülüklerden uzak tutana hamd ve sena et."

Bu beyitte yazarın kendi kendine emir vermesi söz konusudur. Emirde bir sürerlilik mevcuttur. Bunu hem emir eki hem de beyitte kullanılan *tın-* (nefes almak) fiiline getirilen olumsuzluk eki sağlamaktadır.

tapın öz ogurlug bagırsaklıkın
Kapugda asungıl manga bol yakın (KB 595)
"Sen uğurlu bir sadakatle bana hizmet et; daima kapımda bulunarak bana yakın ol."

Kün Togdı, hizmetine gelen Ay Toldı'yı kabul ettiğini ona buyruk vererek göstermiştir. Kün Togdı hükümdar olduğu için onun konuşmalarında genellikle buyurma vardır. Buyurma karşıdaki kişinin statüsünü göstermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir.

açuklug manga ay tileking ne ol
Negü kolgu erse aça sözle kol (KB 3453)
"Bana açık söyle, dileğin nedir; ne istiyorsan, açıkça söyle ve iste."

KB'de karşılıklı konuşmalar aracılığı ile ahlakî kurallar ve devlet yönetimine ilişkin bilgi verildiği için soru cevap tekniğine sıklıkla başvurulmuştur. Bu beyitte Odgurmış'ın Ögdülmiş'e emir vermesi söz konusudur. Odgurmış'ın Ögdülmiş'e siyasî anlamda bir üstünlüğü yoktur; ama onun akrabası olması, ondan büyük olması ve İslamiyet'teki mertebesi dolayısıyla emir verebilmektedir.

bu aydı mini ıdtı odgurmışa
Sanga aydı kelgil manga bir tuşa (KB 5962)
"Haberci: - Beni buraya Odgurmış gönderdi; senin için gelsin; onu bir göreyim, dedi."

Bu beyitte emir kipi aktarma cümlesi içerisinde yer almaktadır ve hem emri hem de bir isteği ortaya koymaktadır.

KB 25, 26, 27, 106, 153, 156, 158, 162, 166, 358, 596, 597, 657, 672, 742, 760, 787, 957, 982, 1185, 1233,1657, 1944, 1833, 3206, 3451, 5964, 6326,

Gereklilik Kipi İle Emir:

aya tüp tilegli bedüklük bile
Uçuz kılmagu öz bedük tüp bile (KB 4495)
"Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asil aile içinde küçük mevkiye düşme."

Tasarlama kipleri birbirine yakın anlamlar içerebildiği için gereklilik kipi bağlama göre emir anlamı üstlenmiştir.

1. 1. 2. 3. 2. 1. 2. Öğüt ve Uyarı Kipi: KB'de yazarın amacı, insanları siyasî, sosyal ve dinî açıdan mutlu etmek olduğundan cümlelerin büyük çoğunluğunda insanların yapması veya yapmaması gereken şeyler, doğru davranış kuralları ve karakter özellikleri anlatılırken öğüt kipine müracaat edilmiştir. Beyitlerde öğüt anlamının ortaya konması sırasında emir kipinden, gereklilik ve şart kipinden istifade edilmiştir. Öğütlerin içinde karşıdakini uyarma da söz konusu olduğu için bu iki kip birlikte değerlendirilmiştir.

1. 1. 2. 3. 2. 1. 2. 1. Öğüt:

Emir Kipi İle:

küsüş tut yigitlik keçer sinde terk
Kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk (KB 361)
"Gençliği aziz tut, çabuk geçer, ne kadar sıkı muhafaza edersen et, bir gün kaçar."
öküş söz eşitgil telim sözleme
Ukuş birle sözle bilig birle tüz (KB 1009)
"Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle."
eşitmiş sözüg sen eşitmedük it
Közüng körmişin sen körünmedük et (KB 4062)
"İşittiğin sözleri işitmemiş gibi ol, gözünün gördüklerini görmemiş gibi ol."
köki edgü bolsun urug hem tarıg
Uvutlug sakınuk tilegil arıg (KB 4476)
"Alacak kimsenin soyu sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de hayâ ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et."

Gereklilik Kipi İle:

könilik kerek erke kopsa kutun
Könilik atı ol kişilik bütün (KB 865)
"Saadete yükselmek için insana doğruluk lazımdır; insanlık doğruluğun adıdır, inan."
barışgu kerek ka kadaşlar bile

Katılgu kerek iş adaşlar bile (KB 3209)
"Akraba ve kardeşlerle barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lazımdır."
bir ök yanglıg ermez bu tüşke yörüg
Munı ked sakıngu ay kılkı örüg (KB 6023)
"Her rüya aynı şekilde tabir edilmez, ey mekin insan, bunu çok iyi düşünmelidir."

Bu beyitte uyarı anlamı da vardır.

KB 936, 971, 994, 997, 1012, 1013, 1014, 1221, 1956, 1990, 2055, 2060, 2063, 2081, 2115, 3231, 3342, 3369, 3371, 3462, 4037, 4074, 4080, 4081, 4088, 4139, 4144, 5355

Şart Kipi İle:

asıg kolsa barça özüng yassızın
Berü kel tapug kıl köngül bir ısın (KB 106)
"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın."
kayuda çavıksa köni beg atı
Angar bargu andın bulur er kutı (KB 3462)
"Nerede adaleti ile şöhret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli, insan onda saadetini bulur."
kişi tüş tüşese yörügke barır
Yöre bilmese tüşnüng asgı kalır (KB 6001)
"İnsan nasıl yorarsa rüya ona göre zuhur eder; tabir etmesini bilmezsen, rüyanın faydası yoktur."

KB 157, 159, 160, 170, 175, 183, 188, 189, 190, 586, 588, 756, 757, 852, 964, 983, 987, 993, 1001, 1020, 1595, 1597, 2037, 2053, 2096, 2149, 2163, 3362, 3547, 3604, 4054, 4479, 4483, 4497, 5352

1. 1. 2. 3. 2. 1. 2. 2. Uyarı: Ahlakî ve siyasî alanlarda daha önce tecrübe edilmiş olay ve durumlarla ilgili olarak okuyucuyu dikkatli olmaya davet etme, bu şekilde onları kabul görmüş iyi bir düzen, hayat ve karaktere sevk etme söz konusudur.

Emir Kipi İle:

udır erding erse tur aç emdi köz
Eşitmeding erse eşit minde söz (KB 83)
"Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç, işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle."

Bu beyitte uyarıdan çok karşıdakini dinlemeye davet etme, onu harekete geçirme söz konusudur.

usallık mini alktı öknür özüm
Odungıl usal bolma körklüg yüzüm (KB 1209)
"Gaflet beni mahvetti, ben pişmanım, sen uyanık dur, gafil olma, ey güzel yüzlüm."
keçürmiş keçürgü ara bir tüşün
Tiriglikke munça bedütme ününg (KB 3634)
"Geçmiş ile gelecek arasında ancak bir konak vardır; bir konaklık hayat için bu kadar gürültü etme."
küle baksa begler sanga öz közün

Sevinme angar sen küvenme özün (KB 4090)
“Sana beyler güler yüz gösterirler ve teveccüh ile bakarlarsa, sen buna sevinme ve ona güvenme.”

Şart Kipi İle:

esenlik tilese sening bu özüng
Tilingde çıkarma yaragsız sözüng (KB 169)
“Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışıksız bir söz kaçırma.”

Uyarı ve öğüdün yer aldığı beyitler:

KB 152, 161, 165, 167, 168, 169, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 183, 188, 361, 362, 376, 586, 587, 588, 612, 666, 668, 680, 681, 712, 725, 741, 750, 756, 758, 843, 852, 916, 936, 960, 964, 967, 1008, 1009, 1188, 1189, 1192, 1220, 1227, 1228, 1235, 1239, 1595, 1596, 1599, 1846, 1947, 1970, 1993, 1994, 1999, 2011, 2013, 2042, 2053, 2061, 2066, 2090, 2096, 2121, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2450, 2507, 2509, 2514, 2967, 2991, 3003, 3010, 3011, 3014, 3532, 3545, 3547, 3607, 3638, 3634, 3753, 3754, 3786, 3787, 3788, 4055, 4056, 4057, 4058, 4059, 4060, 4061, 4062, 4075, 4077, 4085, 4086, 4091, 4095, 4097, 4100, 4101, 4106, 4108, 4109, 4110, 4111, 4112, 4113, 4114, 4115, 4117, 4124, 4125, 4127, 4128, 4129, 4130, 4131, 4132, 4136, 4138, 4140, 4142 4143, (devlet kademesinde verilecek göreve göre uyulması gerekenler verilmiştir) 4145, 4146, 4149, 4150, 4151, 4394, 4397, 4399, 4475, 4476, 4477, 4478, 4479, 4482, 4483, 4490, 4491, 4493, 4496, 4498, 4502, 4503, 5326, 5327, 5328, 5346, 5352, 5353, 5359, 5995, 6000, 6008, 6069, 6184, 6497, 6500, 6498

KB’de emir kipi ile çekimlenmiş bazı fiiller birçok beyitte kalıp bir ifade gibi tekrar edilmektedir. Bu kalıp ifadeler dikkati bir noktada toplamak amacıyla bir nevi ünlem vazifesi görür. Bu şekilde bir uyarı anlamı içerir. Kimi zaman bu kalıp ifadeler beyitteki vezni ya da kafiyeyi tamamlamak için de kullanılır.

kamug eski nengler irinçig bolur
İrinçig yüki ***kör*** *yirinçig bolur (KB 687)*
“Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur; yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir.”
takı tilve munduz kişi bu ***bilin***
Ayıtmadı beglerke açsa tilin (KB 963)
“Yine bil ki kendisine bir şey sorulmadan beylerin huzurunda konuşan adam da deli ve ahmaktır.”
biliglig biligsiz çıgay bar ya bay
Ukuşlug ukuşsuz otun bar ked ***ay*** *(KB 1923)*
“Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengin var; akıllı akılsız ve küstah var. İyi söyle.”
Beyitte kafiyeyi yakalamak için emir çekimine yer verilmiştir.
körü bar *ay bilge bu künki ödüg*
Öngin boldı barça kamug iş küdüg (KB 6451)
“Ey âlim bugünkü zamana dikkat et, işler tamamen değişti.”

Bu kalıp ifadelerin geçtiği diğer beyitler:

689, 702, 800, 801, 808, 835, 862, 873, 874, 875, 876, 886, 928, 2468, 3220, 3539

1. 1. 2. 3. 2. 1. 3. Görev Verme Kipi

KB'deki siyasî hiyerarşi düşünüldüğünde Kün Togdı'nın Ay Toldı ve Ögdülmiş'e görev vermesi, Ogdülmiş ve Ay Toldı'nın da görev üstlenmesi söz konusudur.

tile barmu körgil kadaşlar ara
Sanga udgu teg bir ayıtgıl köre (KB 3136)
"Ara, akrabaların arasında senin yolunu takip edebilecek bir kimse var mı, soruştur."

Kün Togdı bulunduğu makam dolayısıyla, emir kipi aracılığıyla, Ögdülmiş'i iyi ve vasıflı birini hizmetine getirmesi için görevlendirmiştir.

1. 1. 2. 3. 2. 2. İstek, Dua, Övgü, Teselli Kipleri

1. 1. 2. 3. 2. 2. 1. İstek Kipi: Emir kipi bazı kullanımlarında, emirden ziyade bir isteği ortaya koymaktadır. Karşıdaki kişiye, dünya düzenine, sosyal hayata, dinî hayata ait iyi dileklerde bulunulurken bu kip kullanılmıştır.

Emir Kipi İle:

bolu birsü evren tuçı evrilü
Kodı bolsu düşman başı kavrılu (KB 119)
"Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik olsun."
kitab atı urdum kutadgu bilig
Kutadsu okıglıka tutsu elig (KB 350)
"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin."
sen erding manga köz yarukı tükel
Barır men seningdin esen edgü kal (KB 1162)
"Sen benim gözümün nuru idin, şimdi senden ayrılıyorum, sen sağ ve esen kal."
hazine urunsa kümüş hem agı
Yagı boynı yençse kiterse çogı (KB 1926)
"Gümüş ve sırmalar ile hazinesi dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşalık ortadan kalksın."
bu ol kör bu künki tilekim mening
Özüm bir yüzini köreyin anıng (4937)
"Artık benim arzum onun yüzünü, bir defa olsun görmektir."
unıtma mini ay okıglı tirig
Özüm dünya kodsa töşense yirig (KB 6507)
"Ey bunu okuyan canlı, ben dünyayı bırakıp toprağa düşünce beni unutma."

KB 32, 118,191, 350, 359, 787, 923, 924, 1190, 1927, 1928, 1950, 2069, 2081, 3207, 4034, 4037, 5963, 6060, 5966, 6180, 6181, 6185, 6324

Şart Kipi İle:

Şartlı cümle oluşturmak üzere kullanılan –sa eki kimi kullanımlarında tasarlama halindeki bir isteği, bir dileği yüzey yapıya çıkarma görevi üstlenebilmektedir.

bu edgü ol ol kılsa halkka asıg
Bu asgı bile bulsa budnı tatıg (KB 3271)
"İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir."
anın keldim emdi bu yirke turup
Bayat tapgı kılsa men yalnguz bolup (KB 3339)
"Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle meşgul olmak istedim."

Bu beyitte kip itibariyle konuşmacının geliş amacı ve yapmak istediği şey ortaya konmuştur. Birinci mısrada, gelme işinin geçmişte yapıldığı yani bitmişlik görünüşü taşıdığı ancak ibadet etme isteğinin hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır.

750, 812, 860, 1981, 2010, 2060, 2084, 2971, 3271, 3295, 3297, 3336, 3357, 3604

1. 1. 2. 3. 2. 2. 2. Dua Kipi: Günümüz Türkçesinde olduğu gibi Karahanlı Türkçesi döneminde de Allah'tan istenen şeyler emir kipi ya da şart eki vasıtasıyla yüzey yapıya yansıtılmıştır. Dua kipinde kişi ya kendisi ya da başka biri için Tanrı'dan istekte bulunur. Hayır duası diyebileceğimiz bu tip kullanımlarda emir kipinin emir anlamı taşıması söz konusu değildir. Bağlam, dua kipinin belirlenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Emir kipi ile çekimlenen fiilin yanında kullanılan diğer sözcükler istek anlamının daha iyi ortaya konmasını sağlamaktadır.

Emir Kipi İle:

köni yol öze tüz tuta bir mini
Suçulma meningdin bu iman tonı (KB 393)
"Beni doğru yol üzerinde doğruluğa sevk et, üzerimden bu iman libasını çıkarma."

Emir kipi ile çekimlenen fiilin yanında kullanılan diğer sözcükler istek anlamının daha iyi ortaya konmasını sağlamaktadır. *Köni yol, iman tonı* beyitteki dileğin ne doğrultuda olduğunu göstermektedir.

üçünçi yagı yek bu din ogrısı
Tegürmesü tengri bularnıng yası (KB 3590)
"Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızıdır; bunların şerrinden muhafaza etsin."

Tanrı'dan insanın kendisini toplumda kötü olarak kabul edilen şeylerden uzak tutmasını istemek de bir dua şeklidir.

küdezsü ugan tengri imanımız
Kötürsü bu fitne bela isiz iz (KB 6494)
"Kadir Tanrı encamımız hayretsin; bu fitne, bela ve kötü adetleri ortadan kaldırsın."

Dua kipinde genellikle Tanrı'ya doğrudan hitap söz konudur. Hitap eden kişi "ben" zamirini kullanırken, Tanrı "sen" zamiri olarak düşünülür. Ancak bu beyitte, Tanrı "o" zamiri ile karşılanmıştır. Bunun temel sebebi yazarın (konuşan) alıcı(dinleyen) olarak Tanrı'yı değil, âlimleri (KB 6451) ve âlimler nezdinde okuyucuları seçmesidir. Tanrı doğrudan hitap edilen değil hakkında söz söylenen olduğu için üçüncü tekil şahıs eki ile karşılanmıştır.

KB 28, 29, 30, 31, 88, 90, 92, 117, 122, 123, 373, 379, 388, 392, 393, 394, 395, 397, 592, 1251, 1262, 1263, 1264, 3741, 4977, 5722, 5819

Şart Kipi İle:

Dua kipinde bir isteğin dile getirilmesi söz konusu olduğu için dilek şart kipi, dilek anlamıyla dualarda kullanılmıştır.

takı ma negü erse arzu tilek
Bayat ok bolu birsü arka yülek (KB 122)
"Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona daima arka ve destek olsun."
özüm kalsa yalnguz kara yir katın
Mangar ıdgıl anda öküş rahmetin (KB 395)
"Kara yer altında tek başıma kalınca, orada da sayısız rahmetini bana ulaştır."
erejin avınsa yise il uzun
Bütün can üzülse yise ol ajun (KB 1929)
"Huzur içinde ömür sürsün, uzun zaman hükümran olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın."

1925,

1. 1. 2. 3. 2. 2. 3. Övgü Kipi

KB mesnevi türünde kaleme alınmış bir eserdir. Mesnevi türünde de Tanrı'yı, peygamberleri, halifeleri ve dönem padişahını övmek bir gelenektir. Bunun için KB'de övgünün yer aldığı birçok beyit vardır ve bu beyitlerde emir kipinden ve şart kipinden de istifade edilmiştir. Özellikle övgü kipinde şahıs ekleri, kipin tespiti sırasında önemli bir görev üstlenmektedir. III. teklik şahısla kurulmuş cümleler övgü gösterirken, I. teklik şahıs eki ya da iyelik ekinin yer aldığı cümleler böbürlenme ifade eder. KB'de övgü III. teklik şahıs aracılığıyla verilmiştir.

Emir Kipi İle:

akı suretin kim köreyin tise
Kelip körsü hakan yüzini usa (KB 104)
"Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün."
tirilsüni terken kutı ming kutun
Yalınsunı körmez karakı otun (KB 121)
"Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın, çekemeyenlerin gözleri ateşte yansın."
uzun kiç yaşasunı ilig özi
Ulug hacib ol begke körgü közi (KB 2489)
"Hükümdar çok yaşasın; fakat bir beyin gören gözü ulu hacibdir."
KB 105, 107, 108, 117, 600, 836

Şart Kipi İle:

akı suretin kim köreyin tise
Kelip körsü hakan yüzini usa (KB 104)
"Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün."
kayu ilke tegse mening bu törüm
Ol il barça itlür taş erse korum (KB 830)
"Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer."
Bu beyitte kendi kendini övme, böbürlenme vardır.
kasab tozi rumi ajun tangsukı
Sanga kelse tolmaz agı kaznakı (KB 5368)
"Kasap, tûzî ve rumi kumaşlar gibi, dünyanın nadide şeyleri sana gelir; fakat hazinen ve ambarların yine dolmaz."
KB 85, 105, 107, 736, 3133, 3146, 3151, 4396

1. 1. 2. 3. 2. 2. 4. Teselli Kipi: Teselli kipine, Kün Togdı'nın Odgurmış'ın ölümü üzerine Ögdülmiş'i avutmaya, Ögdülmiş'in babası Ay Toldı'nın ölüm ve yaşlılık karşısında duyduğu çaresizliği, üzüntüyü geçirmeye çalışması sırasında rastlanılır.

manga erse emdi bu kadgu sakınç
Sakınç kılma kılgıl sen emdi sevinç (KB 1241)
"Bu kaygı ve endişe benim için ise, hiç endişe etme; bilakis müsterih ol."
kadaşıng keçip bardı kodtı ajun
Sen inçin tirilgil yaşagıl uzun (KB 6288)
"Kardeşin göçtü-gitti, bu dünyayı terk etti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin."
ulıma sen emdi seringil tıdın
Tirigke çıkış yok ölümde adın (KB 6289)
"Şimdi sen ağlayıp, inleme, sabret, kendine hâkim ol; hayatta bulunanlar için ölümden başka yol yoktur."
6181, 6182, 6183

1. 1. 2. 3. 2. 3. İkna, İnandırma ve Zorunluluk Kipleri

1. 1. 2. 3. 2. 3. 1. İkna Kipi

KB'de bu kipe Kün Togdı ve Ögdülmiş'in Odgurmış'ı şehirde yaşamaya ve sarayda görev almaya razı etmek için Odgurmış ile

konuştukları bölümlerde rastlarız. Ayrıca Odgurmış da dünya işlerini bırakıp kendisini Tanrı'ya adamak isteyen Ögdülmiş'i görevine dönmesi konusunda ikna etmeye çalışır.

okır men sini halkka edgü üçün
Bu edgü budun asgı buzma küçün (KB 3259)
"Seni halkın iyiliği için davet ediyorum; bu iyilik halkın menfaatidir; buna karşı gelme."
okıtçı mini ıdtı emdi sanga
Mini yalnguz ıdma ay ersig tonga (KB 3470)
"Şimdi sana davetçi olarak beni gönderdi, ey mert yiğit, ben yalnız dönmeyeyim."
kişidin töngüldüm töngül sen yime
Kişidin asıg yok sanga ya manga (KB 3793)
"Ben insanlardan elimi eteğimi çektim, sen de vaz geç, sana ve bana insanlardan fayda yoktur."
barıp tuş angar sen ya kelsün sanga
Yüzüng körsüni bir ay köngli kinge (KB 4987)
"Gidip onunla buluş yahut o sana gelsin; ey geniş yürekli insan, o senin yüzünü bir defa görsün."
yorı yalnguz işsiz ay yalnguk uzı
Tutı kıldı yalnguz tili kör sözi (KB 3361)
"Ey insanların mahiri, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşmayı ve söz söylemeyi tek başına elde etti."

Bir insanı ikna etmeye çalışırken karşıdaki, aynı düşünceyi paylaşmamak ya da istenen davranışı yapmamak için karşıt fikirler geliştirerek söylenenleri çürütmeye çalışır. Bağlama göre yalnızlığın gerçek ibadet olmadığını söyleyen hükümdara, Odgurmış karşıt fikirler söyleyerek karşılık vermiştir.

KB'de karşıdaki kişi söylenenler konusunda ikna edilmeye çalışılırken, ataların, âlimlerin, bilginlerin sözlerinden istifade edilmiştir. Bu yapılırken de dikkat çekme amacı ile *eşit emdi, negü tir eşit emdi* gibi kalıp ifadelere başvurulmuştur.

eşit emdi bilge sözi ne tiyür
Sözin yangzatur sözke yinçke ayur (KB 613)
"İmdi dinle, âlim ne der; onun bu mealdeki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder." (667, 755, 841)

KB 3207, 3210, 3214, 3216 (tavsiye de var), 3221, 3230, 3236, 3237, 3239, 3240, 3250, 3251, 3253, 3257, 3258, 3261, 3263, 3264, 3346, 3374, 3471, 3757, 3791, 3792, 3797, 3805, 3806, 3809, 4939, 4940, 4986, 4987, 4988, 1019

1. 1. 2. 3. 2. 3. 2. İnandırma Kipi

Bu tip beyitlerde özellikle *büt-* (inan-) fiilinin taşıdığı anlamdan istifade edilmiştir. *Hakikat bil-, büt-* vb. bu tip kiplerde kullanılan fiillerdir.

Emir Kipi İle:

hakikat munı bil ay ay toldı sen
Ökünçsüz men edgü atın ölse men (KB 920)
"Ey Ay Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakıp da göçersem, pişman olmam."
sini ol törütti sanga birdi kut
Manga birmegeymü munu sözke büt (KB 1244)
"Seni o yarattı, o sana saadet verdi; bana da vermeyecek mi buna iman et."
KB 915, 916, 1173

1. 1. 2. 3. 2. 3. 3. Gereklilik / Zorunluluk Kipi: KB'de ideal bir devlet düzeni için ideal davranış kalıpları (adab-ı muaşeret) ve karakter özellikleri verilmiştir. O dönemdeki devlet düzenine göre, devletin idame ettirilmesini sağlayan meslek grupları ve bu mesleği icra edecek kişinin hem manevi hem de maddi olarak taşıması gereken özelliklerin sıralanması yolu ile ekonomik ve sosyal anlamda iyi bir devlet düzeninin sağlanması için gereken şartlar ortaya konduğundan gereklilik, zorunluluk kipine metnimizde oldukça sık başvurulmuştur.

Emir Kipi İle:

ayu bir manga sen neteg tapnayın
Sevinçing kayu ol anı tutnayın (KB 839)
"Sen bana söyle, nasıl hizmet edeyim, seni memnun etmek için nasıl davranayım."
kiming emgeki kirse kimke birer
Yanutın öküş kıl sen ötrü angar (KB 1597)
"Kimin sana bi az emeği geçerse, sen ona karşılık daha fazlasını yapmalısın."

Yapılması gereken şeylerin ortaya konması sayesinde okuyuculara öğüt verilmektedir.

ukuşsuz kişi ol yimişsiz yıgaç
Yimişsiz yıgaçıg negü kılsun aç (KB 2455)
"Akılsız adam meyvesiz ağaç gibidir; aç kimse meyvesiz ağacı ne yapsın."

Bu beyitte "*negü kılsun aç*" yapısı aracılığıyla bir şeyin gereksizliği ortaya konmuştur.
KB 1651

Gereklilik Kipi İle:

Gereklilik kipi o dönemde *-gu/-gü; -gu/-gü kerek şekilleri kullanılarak oluşturulmuştur.* Bu kip genellikle yapılması gerekenler ve nasıl yapılacağı ile ilgili bir zorunluluk ya da gereklilik söz konusu olduğunda kullanılmaktadır.

tapıngu kıyıksız tapug kılguçı
Tapug singse ötrü tilekke tegir (KB 615)

"Hizmet eden dürüstlükle hizmet etmelidir; hizmeti makbule geçerse, hizmetkâr dileğine erişir."
uzun il yiyeyin tise ay bügü
Törü tüz yorıtgu budunug kügü (KB 2033)
"Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın."
sini men küdezgü kerek men kiçe
Mini ol küdezür söz aydım aça (KB 3765)
"Geceleri seni benim korumam lazımdır, beni koruyan ise, odur; sözümü açıkça söyledim."
ukup kıldım emdi bu işlerni men
Kerek erdi sen me munı uksa sen (KB 658)
"Bütün bu işleri ben şimdi bilerek yaptım; çünkü senin de bu hareketleri anlaman lazımdı."

Bu beyitte geçmişe yönelik bir zorunluluk vardır. Bu durum, günümüzde ek fiil adını alan er- fiilinin görülen geçmiş zaman eki almasıyla sağlanmıştır.

haciblarka artuk küdezgü özüg
Körürde közüg hem ötügde sözüg (KB 2519)
"Hacibler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve maruzatta bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler."
kişike katılmaknı ögdüng kadaş
Negü teg katılgu ya bolsa adaş (KB 3363)
"Ey kardeş, insanlara karışmayı övdün; fakat insan onlara nasıl katılır ve onlar ile nasıl ahbap olur."

Bu beyitte soru yolu ile akıl danışma söz konusudur. (997, 1011, 1018) KB109, 701, 703, 726, 727, 754, 788, 957, 978, 1193, 1593, 1651, 1951, 1949, 1954, 1957, 1963, 1971, 1981, 1985, 1995, 2000, 2005, 2010, 2014, 2038, 2044, 2057, 2058, 2071, 2090, 2091, 2116, 2121, 2122, 2124, 2127, 2131, 2142, 2164, 2165, 2436, 2437, 2441, 2449, 2453, 2458, 2461, 2464, 2473, 2474, 2480, 2483, 2485, 2487, 2488, 2503, 2519, 2524, 2958, 2965, 2973, 2974, 2986, 2989, 2990, 3001, 3127, 3457, 3751, 4036, 4049, 4079, 4120, 4142, 4492, 5329, 5330, 5331, 5356, 5993, 5994, 5998, 5999, 6010, 6012, 6014, 6030, 6066

Şart Kipi İle:

Şart kipinin gereklilik anlamında kullanımı çoğunlukla bağlama yani şart kipinin yer aldığı beyitin içindeki mısraların, önünde ve arkasında kullanılan beyitlerin kip özelliğine bağlı olarak oluşmaktadır. KB şiirsel bir metin olduğu için kip eklerinin tercihinde beyitteki kafiye, ritim ve ölçü de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun için fiillerde kullanılan kip eklerinin hangi amaçla kullanıldığını bağlam belirlemektedir.

özini küdezse ayı ertmese
Yavuz yunçıg işke yakın turmasa (KB 704)
" Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata gitmemelidir, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır."
serimlig kerek hem tuta bilse öz
Közin ked küdezse tilin tıdsa söz (KB 2480)

"Sabırlı ve kendisine hâkim olmalıdır; gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır."

törü hem toku bilse tüzse yorık
Kirü hem çıka bilse itse kılık (KB 4038)

"Töre ve usulü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketleri edep dairesinde olmalıdır."

KB 705, 706, 707, 708, 709, 727, 978, 1012, 1018, 1965, 2000, 2074, 2083, 2085, 2091, 2122, 2437, 2475, 2449, 2476, 2482, 2483, 2485, 2499, 2500, 2504, 2505, 2506, 2511, 2512, 2520, 3246, 3247, 3369, 3371, 3751, 4038, 4039, 4040, 4041, 4079, 4081, 4093, 4121, 4122, 4127, 4492, 5329, 5330, 5331, 5993, 6019

1. 1. 2. 3. 2. 4. Olasılık, Kesinlik Kipi

1. 1. 2. 3. 2. 4. 1. Olasılık Kipi

Şart ekinin yer aldığı birleşik cümle yapısında, bir işin ya da durumun gerçekleşmesi için olası bir durum, şart söz konusudur. Bu tip cümleler bir olasılığın ortaya konmasını içerir. Üstlenilen meslekte, devlet düzeninde, sosyal hayatta nasıl başarı sağlanacağı olası durumların ortaya konması aracılığı ile okuyuculara iletilmiştir.

kalı üç adakta emitse biri
İkisi kamıtar uçar ol eri (KB 803)

"Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır."

Ayaklardan birinin yana yatma olasılığı gerçekleştiğinde diğer ikisi de yatıp üzerinde oturan kişinin düşmesine sebep olacaktır. Ancak ayakların üçünün de düz durma olasılığı vardır.

bu iki kutu bolsa begdin sevinç
İli kapgı itlür bulur beg avınç (KB 2135)

"Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur."

Bu beyitte beyden memnun olma olasılığının yanında tam tersi durumun da ortaya konması söz konusudur. Memnun olursa işler düzene girer, memnun olmazsa düzen bozulur anlamına ulaşmak mümkündür. Bu tipteki kullanımlar her iki durumda da (olasılıkta) ne olacağını göstermesi bakımından önemlidir.

tapugug ongarsa bu yanglıg kiçig
Beginge yagudı ongardı keçig (KB 4042)

"Böyle bir genç hizmette başarı gösterirse, beyine yakın olur ve merhaleleri muvaffakiyetle geçer."

bu üç işte bolsa kişisi köni
Budun inçke tegdi yarudı küni (KB 5332)

"Bu üç işe bakan kimseler doğru olursa, halk huzura kavuşur, günü aydın olur."

KB 157, 174, 352, 364, 358, 598, 603, 604, 605, 606, 664, 678, 681, 682, 695, 696, 700, 721, 724, 725, 759, 806, 808, 807, 819, 820, 822, 843, 844, 845, 874, 877, 881, 884, 885,

886, 887, 888, 889, 890, 891, 894, 895, 910, 936, 962, 980, 1003, 1016, 1019, 1025, 1026, 1218, 1219, 1220, 1221, 1223, 1224, 1225, 1234, 1241, 1601, 1661, 1664, 1933, 1934, 1959, 1967, 1968, 1969, 1976, 1978-1979, 1983, 1984, 1986, 1993, 1994, 1999, 2006, 2007, 2011, 2012, 2016, 2017, 2018, 2032, 2033, 2036, 2045, 2047, 2050, 2059, 2068, 2079, 2081, 2082, 2086, 2092, 2093, 2097, 2103, 2107, 2109, 2125, 2136-2137, 2138, 2151, 2157, 2438, 2440, 2444, 2446, 2447, 2461, 2479, 2507**, 2509, 2514, 2972, 2975, 2977, 2983, 2985, 2988, 3007, 3008, 3127, 3128, 3213, 3250, 3260, 3345, 3370, 3536, 3592, 3599, 3611, 3736, 3737, 4031, 4036, 4048, 4063, 4072, 4073, 4098, 4128, 4136, 4138, 4140, 4141, 4143, 4144, 4145, 4146, 4150, 4394, 4398, 4482, 4498, 4501, 4502, 5325, 5334, 5726, 5736, 5752, 5753, 5992, 6000, 6005, 6011-6012,

1. 1. 2. 3. 2. 4. 2. Kesinlik Kipi

Şart eki, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini her şart altında her ne olursa olsun biçiminde bir kabul ve kararlılığa bağlayan şart işlevi ile kullanılabilmektedir. Bu işlev genellikle kim, ne, hangi, nereye, nerede, nasıl gibi soru zamirleri ile yapılan şartlı cümlelerde ve şart kipi ile istek kipini art arda tekrarlayan anlatımlarda göze çarpar. [263] KB'de *neçe me (KB 918), kalı sözlemez (KB 699, 977), kayda (2104), kayu (3324, neçe (2969)* gibi soru zamirleri vasıtasıyla beyitteki anlam kesinlik ifade etmiştir.

ukuş kayda bolsa ulugluk bulur
Bilig kimde bolsa bedüklük alur (KB 151)
"Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır, bilgi kimde olursa o büyüklük bulur."

Anlayışın olduğu her yerde ululuk vardır, bilgi sahibi olan herkes büyüklük bulur.

küsüş tut yigitlik keçer sinde terk
Kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk (KB 361)
"Gençliği aziz tut, çabuk geçer, ne kadar sıkı muhafaza edersen et, bir gün kaçar."
tapug beg tapısı öze bolmasa
Yaramaz bu tapgı neçe emgese (KB 840)
"Hizmet beyin arzusuna göre olmadıkça, ne kadar zahmet çekilmiş olursa olsun, makbule geçmez."
neçe beg ulug bolsa aslı bedük
Tapugçı bile boldı atı bedük (KB 2969)
"Beyin aslı ne kadar ulu ve kendisi ne kadar büyük olursa olsun, onun adı hizmetkârları ile yükselir."
sakıg ol bu dünya közüngde uçar
Neçe öz ederse ol ança kaçar (KB 3627)
"Bu dünya seraptır, gözünden uçar; ne kadar takip edersen, o kadar kaçar."

372, 584, 614, 805, 900, 912, 913, 920, 972, 1027, 1661, 1961, 1971, 2004, 2089, 2094, 2106, 2108, 2113, 2450, 3123, 3358, 3457, 3586, 3593, 3612, 3769, 4049, 4077, 4494, 6030

1. 1. 2. 3. 2. 5. Kızma, Küçümseme, Çaresizlik ve Gücü Yetmeme Kipi

1. 1. 2. 3. 2. 5. 1. Kızma Kipi

[263] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 683

KB'de Ögdülmiş'in babasının ölüm yatağında sürekli ağlamasına, Odgurmış'ın kendisini ikna etmeye çalışan Ögdülmiş'e kızdığı görülmektedir. Karşıdakine kızgınlık ifade edilirken de emir kipi kullanılmıştır.

nerek kadgurar sen nerek bu sıgıt
Bayat hukmi keldi sıgıtnı agıt (KB 1233)
"Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir, ağlamayı bırak."
manga kelmişingde berü men bu kün
Tapugdın kesildim baka kör ögün (KB 3364)
"İşte bana geldiğinden beri ben bugün ibadetten geri kaldım."
tek ök bir sanga öz katılmış üçün
Yası munça erse küçeme küçün (KB 3365)
"Bir tek seninle buluşmanın zararı bu kadar olursa, artık beni fazla zorlama."

1. 1. 2. 3. 2. 5. 2. Küçümseme Kipi

Küçümseme kipinin kullanımı KB'de çok fazla değildir. Sadece Odgurmış'ın, dini sembolize etmesinden kaynaklı olarak, dünya hayatındaki rahatlığı, başarıyı, huzuru temsil eden Kün Togdı'yı, daha doğrusu dünya hayatını küçümsemesi söz konusudur.

munı birgüke bir küçüng yetmese
Ne artuklukung bar manga ay kese (KB 3760)
"Eğer bunları temine kudretin yetmezse, benden ne üstünlüğün var, bana açık söyle."

Beyite hem şart hem emir kipi sayesinde bir küçümseme anlamı katılmıştır. Aynı zamanda bu beyitte hükümdara yöneltilen bir eleştiri de vardır.

kalı il işinge tusulsu tise
Tusulgu yiri yok söz aydım kese (KB 3803)
"Eğer memleket işinde faydalı olmam isteniliyorsa, ka'ti söylüyorum, benim istifade edilecek bir tarafım yoktur."

Bu beyitte kendini küçük görme, beğenmeme, öz eleştiride bulunma durumu vardır.

sanga ya sening kapgınga men barıp
Negüni tileyin tiriglik ıdıp (KB 3748)
"Sana yahut senin kapına gidip, hayatımı vakfetmeme mukabil, ben senden ne bekleyebilirim."

İhtiyacı olmama, kendi kendine yetme, bahşedilen makamı küçümseme söz konusudur.

1. 1. 2. 3. 2. 5. 3. Çaresizlik ve Gücü Yetmeme Kipi

KB'de kahramanların elinden gelecek bir şeyin olmadığı durumlar vardır ve bunları yapabilecek tek güç Tanrı olduğunda çaresizlik söz konusu

olmaktadır. Gücü yetmeme kipi de bir şeyi yapmak için gereken yeterliliğe ve şartlara sahip olmamayı karşılamaktadır.

seningde kidin men tirig turmayın
Sening kadguларıng közün körmeyin (KB 1230)
"Ne olurdu, senden sonra yaşamasa idim ve senin bu ıstıraplarına şahit olmasa idim."
munıng şükri emdi neteg öteyin
Tirig bolsa özüm yılın hem ayın (KB 390)
"Daha aylarca ve yıllarca yaşasam bile, bunun şükrünü bundan sonra nasıl öderim."
ilig yarlıkamaz negü sözleyin
Ayıtmazda aşnu negü ötneyin (KB 959)
"Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı; sormadan, neyi arz edeyim."
kalı dünya devlet kalırı üçün
Sıgıt kılsa kılma bu bolmaz küçün (KB 1234)
"Eğer dünya ve devlet arkada kaldığı için ağlıyorsan, ağlama; zorla bunun önüne geçilmez."
haram birle artuk karardı köngül
Halal kayda bulgu tilep ay ogul (KB 6461)
"Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, helali nerede arayıp bulmalı."

Üzülme, hayıflanma bildiren bir kiptir.

bu yalnguzlukunga özüm eymenür
Takı bir iş erse sanga ay unur (KB 3134)
"Ben senin böyle tek olmandan korkuyorum, ey kudretli insan, keşke senin bir eşin daha bulunsa idi."

Şart eki vasıtasıyla bir duruma hayıflanma dile getirilmiştir.

bu ay toldı aydı söz asgı telim
kalı sözleyü bilse uş bu tilim (KB 984)
" Ay Toldı dedi: - Eğer bu dilim dönerse söyleyeyim; sözün faydası çoktur."

Mütevazılık gösteren bir kiptir.

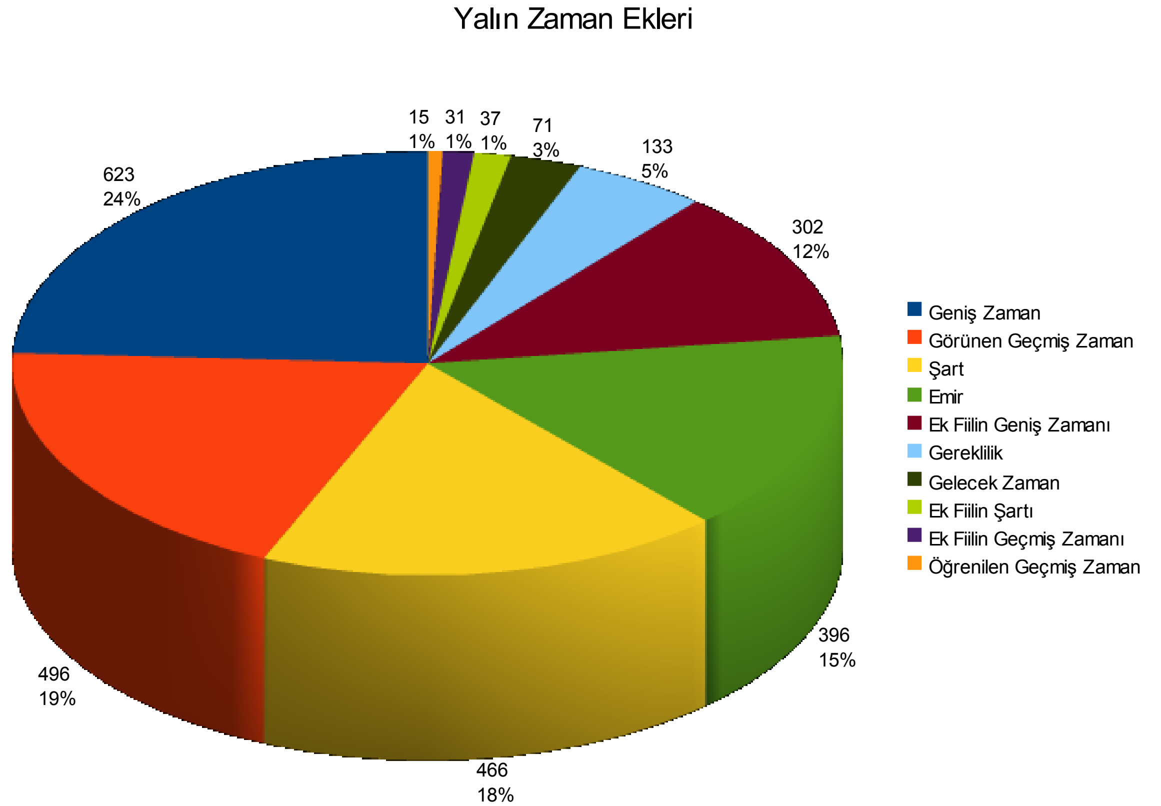
1. 1. 2. 3. 2. 6. Bilgesellik Kipi

KB'deki beyitlerde farklı zaman ya da kip ekleri birlikte kullanılabilmektedir. Beyitteki anlamın tamamlanmasına yardımcı olmak amacıyla aynı beyitte bazen bir tasarlama kipi bazen de zaman eki yer alabilmektedir. Bilgesellik kipinin kullanıldığı beyitlerde genellikle geniş zaman anlamının ön plana çıktığı görülmektedir.

üçi yazkı yulduz üçi yaykı bil
üçi küzki yulduz üçi kışkı bil (KB 142)
"Bil ki bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz, üçü son bahar ve üçü de kış yıldızıdır."
yaşık boldı törtinç yaruttı ajun
yakışsa yarutur bakışsa özün (KB 134)
"Dördüncü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır."

bularda eng altın bu yalçık yorır
yaşık birle utru bakışsa tolır (KB 137)
"Bunlardan en altta Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse dolunay haline gelir."

SONUÇ

Grafik 1

1- KB'nin yaklaşık 3500 beytinde %19'la en çok kullanılan zaman eklerinden ikincisi, görülen geçmiş zamandır. Bunun temel sebebi metinde bir hikâyenin anlatılması ve yazarın sık sık hâkim bakış açısı ile metne dâhil olmasıdır. Görülen geçmiş zaman eki KB'de genellikle bitmişlik görünüşü içinde kullanılmıştır. Ancak KB'nin tür olarak ahlak kitabı ve nasihatname olmasından dolayı; görülen geçmiş zaman eki bazen bütün zamanları kapsayacak şekilde, bazen kesinlik ifadesi bildirmek için, bazen yakın geleceği ifade etmek, bazen de isim cümlesi, geniş zaman gibi kullanılmak işlevlerini yerine getirmiştir. Bunun için görülen geçmiş zamanın sadece

bitmişlik görünüşü içinde kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Bu ek vasıtasıyla cümleye kimi zaman bitmişlik kimi zaman da sürerlilik görünüşü kazandırılmıştır.

2- Görülen geçmiş zamanın beyitlerde farklı işlevler yüklenmesinde kafiyenin, ölçünün ve ritmin önemli bir etkisi olmuştur. KB'nin şiirsel bir metin olması, şekli de anlam kadar önemli hale getirdiğinden kullanılan zaman ekleri gerçekten söylenmek istenen zamanla uygunluk göstermeyebilmektedir.

3- Metnin türünün tespitinde metinde kullanılan bildirme ve tasarlama kipleri önemli bir görev üstlenmiştir. Yukarıdaki zaman tablosu incelendiğinde en büyük dilimde hikmet üslubunun anlatılmasına aracılık eden geniş zaman, emir ve şart kipinin kullanılmış olduğu görülür. Bir gerçek dile getirilirken, bir konu hakkında bilgi verilirken, geçmiş deneyimler okuyucuya aktarılırken, okuyuculara öğüt verilirken genellikle bu zaman ekinin ve kiplerin kullanılmış olduğu görülür. Genel doğrular, atasözleri, vecizelerin vs. dile getirilmesi sırasında bu ekin sürerlilik görünüşü yanında diğer zaman eklerinin de bu görevi icra etmek üzere kullanıldığını görmek mümkündür. Diğer zaman ekleri de metnin türüne bağlı olarak bitmemişlik ve sürerlilik görünüşü oluşturmuştur.

4- Fiillerde bitmişlik, bitmemişlik, sürerlilik görünüşünün oluşmasında beyitlerde kullanılan fiillerin taşıdığı anlamlar ve cümle içinde geçen zaman zarfları da etkili olmuştur.

5- Metin içi zamana göre değerlendirilen KB'de görünüşün oluşmasında beyitler kadar beyitin yer aldığı bölüm de etkili olmuştur. Her ne kadar beyitlerde bir bütünlük olsa da bazen zamanın ve görünüşün tespiti önünde ya da arkasında yer alan beyitler aracılığıyla yapılabilmiştir.

6- Metnimizde %1 gibi bir oranla geniş bir kullanım alanına sahip olmayan öğrenilen geçmiş zaman eki, uzak geçmişe ait olayları ya da durumları anlatmak üzere kullanıldığında bitmişlik görünüşüne, kesinlik ve kuvvetlendirme bildirdiğinde de sürerlilik ya da bitmemişlik görünüşüne sahiptir. –mış özellikle "ol" ve "turur" ile birlikte kullanıldığında kesinlik kipliğinin oluşmasını sağlamıştır.

7- İncelediğimiz beyit sayısı itibariyle %3 gibi düşük bir kullanım alanına sahip olan gelecek zaman, taşıdığı görünüş itibariyle metnin bütünlüğüne katkıda bulunmuştur. İdeal devlet düzeninin ve ideal insan profilinin ortaya konmasına uygun olarak gelecek zaman bitmemişlik ve sürerlilik görünüşü ile kullanılmıştır.

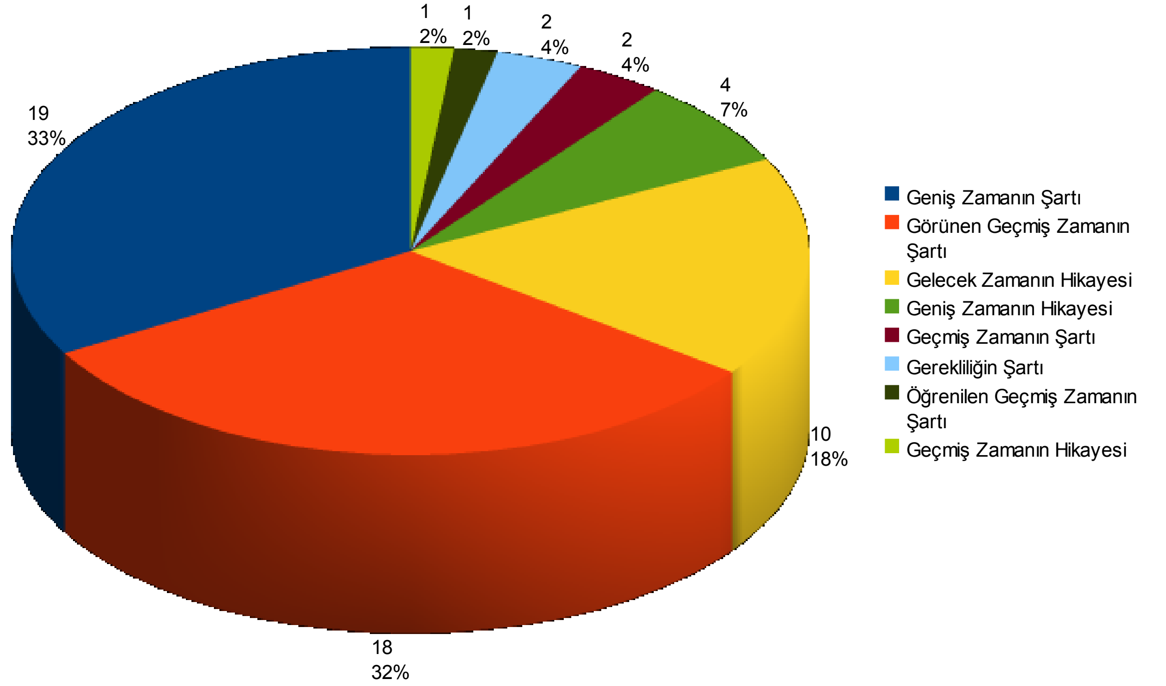
8- Emir kipi, asli görevi olan emir verme işlevi dışında bir cümleye istek, gereklilik, uyarı, dua, yakarış, kargış, yeterlik, kabullenme, teslimiyet gibi anlamlar yüklemiştir. KB'de sosyal ve dinî hayata dair doğru kuralların neler olduğu ortaya konduğu için bu kip eki sürerlilik görünüşü ile kullanılmıştır. Kip ekleri içerisinde çoğunlukla tek başına kullanılamayan şart ekinden sonra %12'lik bir kullanım oranıyla ikinci sırayı almıştır. Emir eki sayesinde yanlış, doğru davranışlar, sahip olunması gereken karakter özellikleri verildiğinden emir eklerinin geçtiği beyitlerde bir bilgi aktarımı da söz konusudur. İslamî tesir taşıyan ve mesnevi türü ile yazılan bu metinde emir kipinin özellikle dua, yardım isteme işlevleri de ön plana çıkmıştır.

9- Konuşma dilinde, kip bulunurken önemli bir yere sahip olan vurgu ve tonlamanın yerini, metnimizde bağlam almıştır. Bağlamda kullanılan ögeler, dilbilgisel görevleriyle değil sözlüksel anlamlarıyla kipliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

9- Çoğunlukla birleşik cümle yapısında kullanılan şart kipi, ana cümlenin özellikle olasılık ve öğüt anlamı kazanmasını sağlamıştır.

8- Gereklilik/zorunluluk kipine, bir işi bir durumu yerine getirebilmek için sahip olunması gereken özelliklerin ortaya konması sırasında başvurulmuştur.

9- Metindeki beyitler kip özellikleri bakımından türüne uygun olarak özellikle öğüt, övgü, dua, olasılık ve kesinlik kipinde kullanılmıştır.

Grafik 2

10- KB'de birleşik zaman eklerinin kullanımı yaygın değildir. En fazla kullanım alanına geniş zamanın şartı ve görülen geçmiş zamanın şartı sahiptir. Bu oran da metnin türüne uygunluk göstermektedir. Görünüş ve kipsel değer bakımından metnimizde en önemli göreve sahip ekler, yalın zaman ekleridir.

2. BÖLÜM
2. 1. TUTARLILIK

Metin inceleme yöntemlerinden ikincisi, metinsel dünyanın parçalarıyla ilgilenen ve metnin yüzey yapısının altında bulunan ilişki ve fikirlerin ortaya çıkarılmasını hedefleyen tutarlılıktır.[264] Metindilbilim inceleme ölçütleri birbirini destekler niteliktedir. Bir metindeki tutarlığın saptanması bağdaşıklık kavramı üzerinde şekillenir. Metin inceleme yöntemlerinde, en önemli ölçütler olarak kabul edilen bağdaşıklık ve tutarlılık metindeki ögelere yöneltilen ve metnin merkezinde yer alan kavramlardır.

Metinlerin tutarlılık açısından incelenmesi için metninin bütününün değerlendirilmesi ve taşıdığı anlamın ortaya çıkarılması gerekir.[265] Tutarlılık metinin arka planındaki mantıksal bağlantılarla ilgilenerek yüzey yapıya yansıtılan birimler aracılığı ile ulaşılabilecek kavramsal alandaki tüm bağlantıları ifade etmek üzere kullanılır.[266] Bu yüzden metinler incelenirken daha büyük ölçekli yapılar üzerine odaklanılır. Daha büyük ölçekli yapıların oluşmasını sağlayan metin dünyasındaki kavramlar, metindeki bilgilerin düzenlenmesini sağlayarak kullanılan diğer kavramlarla bağlantı kurulmasına yardımcı olur.[267]

Metinde olayların ve durumların yan yana sıralanması sayesinde tutarlılık ilişkisi oluşur. Art arada gelen ve birbirinin yerini alabilen ifadeler, daha önceki bilgilere katkıda bulundukları ve birbirini destekledikleri için metindeki anlamın ortaya çıkmasını sağlar. Yani metindeki anlamın oluşmasını sağlayan bu ifadeler, belirli bir anlam boyutu içinde birbirini takip eder ve birbiriyle bağlantılıdır. Özetle, bir metni anlamlı kılan, metinde sulan bilgiler arasında bir devamlılığın olmasıdır. Bir sistem dâhilinde düzenlenen metinler önceki durumlar ya da olaylar arasında sabit bir etkileşimi ve uzlaşmayı gerektirir. Metinlerde ortaya konan bilgi, az ya da çok tutarlılık ve bağdaşlık ölçütleri kullanılarak yüzey yapıya yansıtılan kavramlar sayesinde

---

[264] Dressler, **a.g.e.,** s. 7
[265] Günay , **a.g.e.,** s. 99
[266] Uzun, **a.g.e.,** s. 110
[267] Dressler**, a.g.e.,** s. 9

okuyuculara sunulur. Kısacası tutarlılık, metindeki kavramların ve ilişkilerin karşılıklı etkileşimi, düzenlenme şekilleri ve bunlar arasındaki uyumla ilgilenmektedir.

Yazarlar metinlerinde belirledikleri ana konuyu beslemek üzere bir bilgi alanı ve ağı oluştururlar. Bu bilgiler metinde birbiriyle bağlantılı bir şekilde yazarların belirledikleri kavramlar aracılığıyla yüzey yapıya yansır. Yazarın metninde sunduğu bilgi ve vermek istediği anlam kullandığı bağlamla yakından ilişkilidir. Cümlelerin metnin büyük yapısında bir tutarlılığa sahip olması ve ortaya konmaya çalışılan anlamın süreklilik arz etmesi bağlam sayesindedir. Bir metinde yüzey yapıya çıkarılan ifadeler arasındaki bağlantı ve bağlam birleşmesinin incelenmesi metindeki problemlerin çözülmesini sağlar. Ancak metinlerdeki anlamın oluşmasında, sadece yazarın okuyucusuna sunduğu bilginin yeterli olmadığı unutulmamalıdır. Yazarın metninde verdikleri ile okuyucuların zihinlerinde sakladığı dünya bilgisi birleşince anlam oluşur. Bunun için tutarlılık hem metnin bir özelliği hem de okuyuculara ait kavramsal sürecin bir sonucudur. Okuyucu metnini anlamlandırırken önceki dünya bilgilerinden, metinde sunulan ilişkilerin ve kavramların düzenlenme şeklinden yararlanır. Farklı kullanıcıların çok az da olsa metinden farklı anlamlara ulaşması mümkündür. Bir kavram, farklı kullanıcılar tarafından farklı kullanımlara sahiptir. Bunun için bir kavramın anlamı, mümkün olan bütün kullanımların bir toplamıdır. Bir metnin anlamının okuyucudan okuyucuya çok fazla değişmemesi için metnin içeriğinin ortak bir çekirdeği vardır.[268] Metninde kullandığı ifade kalıpları aracılığıyla okuyucuların bilgisini harekete geçirmeye çalışan yazarın sunduğu bilgilerin işlevsel olması okuyucusuyla aynı bilgi parçalarını paylaşmasına bağlıdır. Yazar kimi zaman okuyucusuna gerçek dünya ile uyuşan kimi zaman da uyuşmayan bir dünya sunabilir. İnsanî durumlarda ya da sosyal gruplarda geçerli olan ve metinsel dünya olarak adlandırılan bu dünya, yüzey metindeki ifadelerin anlamından daha çok şey içerir. Metin oluşum sürecinde hafızada depolanan bilgilerin kullanıma geçirilmesi söz konusudur. Bilginin

[268] Dressler, **a.g.e.,** s. 72

kullanılması ve depolanması her ne kadar farklı iki ilke gibi görünse de temelde kanıtları aynıdır. Endel Tuiving bu ikisi arasındaki farkı ortaya koymak için bilginin düzenlenmesinde toplumun tamamı tarafından kabul gören değişmez kalıpları yansıtan anlamsal hafıza ve bir kişiye ait tecrübelerin zihinde kaydedilmesini içeren epizodik hafıza olmak üzere iki kavrama açıklık getirmiştir. Bir kişiye ait tecrübe devamlı olarak dünyanın genel görüntüsünden beslenir, ancak kişi daha sonra bu görüntü üzerine kendi düzenlemelerini ekler. Epizodik bilgi sayesinde orijinal ifadelerin ortaya konması söz konusudur. Ancak anlamsal hafıza bireysel örneklerin hepsinin ya da çoğunun ortak olduğu bir düzenleme içerir ve bu epizodik hafızaya göre daha baskındır.[269]

Metinleri inceleyebilmek için metinsel ilişkiler üzerine odaklanan ve metinlerin değiştirim yöntemi ile birlikte değerlendirildiğini söyleyen Roland Harweg'e göre bir anlatım aynı duygunun başka bir şeklini devam ettirerek ya da aynı duyguya gönderimde bulunarak tutarlılığın şekillenmesini sağlar. Araştırmacı değiştirim kavramı içerisine, yineleme, eş anlamlılık, tür/örnek, alt sınıf/üst sınıf, neden/sonuç, parça/bütün ilişkisini dâhil eder ve yerine koymanın çok yönlülüğüne vurgu yapar. Dressler ve Beaugrande metin inceleme yöntemlerinde Harweg'ın tanımladığı metinsel ilişkilerin çoğunu dikkate almışlardır. [270] Dikkate aldıkları bu birimleri de kullanarak tutarlılığın şekillenmesinde etkili olduğuna inandıkları geniş çaplı bir sınıflandırma ortaya koymuşlardır. Dressler ve Beaugrande bilginin sınıflandırılması, düzenlenmesi ve yansıtılmasında ön plana çıkan; *durum, eden, sahte varlık, bağlantı, öznitelik, uzam, zaman, hareket, araç, biçim, parça, madde, ket vurma, sebep, akıl yürütme, amaç, kavrama, biliş, duygu, irade, tanıma, iletişim, sahip olma, örnek, tanımlama, nicelik, şekil, anlam, değer, eş değerlilik, karşıtlık, gönderim, yineleme* gibi birimler belirlemişlerdir.

Leyla Uzun 'Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı' adlı çalışmasında tutarlılığın iki aşamada incelenebileceğini söylemiştir. Bu aşamalar bölümsel ve bütünsel tutarlılıktır. Bölümsel tutarlılık, metne eklenen

[269] Dressler, **a.g.e.,** , s. 89
[270] Dressler, **a.g.e.,** s. 25

her yeni cümlenin öncesindeki cümleyle kurduğu ilişkiyi, bütünsel tutarlılık ise konuya göre her yeni cümlenin metnin bütünüyle kurduğu mantıksal ilişkiyi ifade etmektedir.[271]

Metinde ardı ardına sıralan ifadelerin birbiriyle bağlantılı olmasını, cümle, sözcük, sözcük gruplarının çeşitli anlam ilgileriyle birbirine bağlanmasını ve kavramsal düzlemde ilişki kurulmasını sağlayan bağlaçlar tutarlılıkta oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bunun için biz bu bölümümüzde özellikle metnin önermeleri arasında soyut anlamsal tutarlılık ilişkilerini işaretleyen[272] bağlaçlar üzerinde duracağız.

2. 1. 1. BAĞLAÇLAR

Dilbilim araştırmalarında cümleler üstü en büyük dil birimi olarak kabul edilen metin, dile ait yapıların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir bütünlük taşıyarak bildirişim sürecinin oluşmasını sağlar. Bir bildiri oluşturulurken dildeki birçok birimden yararlanılır. Bağlaçlar da metnin oluşmasına katkı sağlayan dil birimlerinden biridir ve metindeki olaylar ve durumlar arasındaki ilişkiye işaret etmek üzere kullanılır. Bağlaçlar sözcükleri, sözcük gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayarak, metinlerde çeşitli anlam ilişkileri kurulmasını sağlar.[273] Bağlaçlar dilbilgisel ögelerden biridir ve cümleler arasındaki anlamsal bağlantıların kurarak metinlerin oluşmasını sağlamanın yanı sıra olayları toparlayarak sonuç bildirirler.[274] Kimi zaman açık bir anlamı olmayan bağlaçlar, bağlandıkları birimlere farklı anlam yükledikleri ve bu sayede de kendi anlamlarını belirginleştirdikleri için anlamsız ögeler olarak kabul edilemezler.[275] Bağlaçlar her ne kadar yer aldığı cümlede görevli birimler olsa da cümle içindeki anlamı etkilediklerinden birer anlam

---

[271] Uzun, **a.g.e.,** s. 111-112
[272] Selçuk İşsever, "Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar", **X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 22-24 Mayıs 1996, İzmir (Yay. haz. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer) Ege Ünv. Basımevi, İzmir 1996, s. 85
[273] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 1091
[274] Tahsin Aktaş, "Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri", TDK, **Türk Dili Dergisi** 1994, Sayı 505, s. 64
[275] Tahir Balcı, "Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım", **TÖMER Dil Dergisi**, 122. sayı, ANK., s. 8

fonksiyonu taşımaktadır.[276] Metin dilbilimde bağlaçlar cümleye yaptıkları katkı yönünden incelenir. Dressler ve Beaugrande de bağlaçları cümleye yaptıkları katkı açısından değerlendirerek bu dilsel birimlerin, birbiriyle bağlantılı iki bağımlı durum ya da olayın aynı cümle içerisinde zikredilmek istendiğinde kullanıldığını ve kimi zaman cümlenin sınırlarını diğer cümleye aktardığını dile getirmişlerdir.[277] Bağlaçları dilbilimdeki kıstaslara göre değerlendiren birçok araştırmacı, bağlaçların dilbilgisel ögeler olduğunu göz önünde bulundurarak, onların biçimlerinden ziyade cümleye anlamsal açıdan yaptıkları katkılarla ilgilenmişlerdir. Bağlaçlar bu yönleriyle metinlerin en önemli yapı ve anlam örgüsünü teşkil etmektedirler.

Bağlaçlar, metnin oluşmasını sağlayan cümleler arasında mantıksal bağlantılar kurarak metindeki bağdaşıklığın oluşmasında işlevsel görev yüklenirler. Metinlerin bir anlam taşıyabilmesi için cümleler arasında belli bir sıranın olması gerekir. Metindeki bir cümlenin yeri, diğer cümlelerle ilişkili ve göreceli olarak belirlidir. Cümleye ekledikleri anlamlar sayesinde metnin yapısındaki bütünlüğü katkıda bulunan bağlaçlar, cümleler arasında eşitlik, benzerlik, karşıtlık ve neden sonuç bağlantılarının kurulmasını sağlar. Ayrıca, dil içi bağlamdan çıkabilen bir anlam ilişkisinin vurgulanmasını sağlayarak metindeki öbür birimlerin varlığının belirlediği anlam ilişkilerinin yönünü, türünü saptar, belirginleştirir ya da pekiştirirler.[278] Bu sayede metinde yer alan cümlelerle mantıksal ve anlamsal açıdan ilişkiler kurarak cümleler arasında anlamlı bir bütünlük oluşturulmasını sağlar.[279] Cümle içi ya da cümleler arası ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayan bu birimler, kendilerinden önceki veya sonraki cümlelerle ileriye ve geriye doğru bir ilişki ağı kurarak okuyucuların dikkatini bu cümlelerde ortaya konan yargılar üzerine odaklarlar. Bu odaklamadan sonra yargıların birbirine eklendiğini, cümlelerdeki önermelerin zaman açısından öncelik ya da sonralığını ya da aynı zaman dilimi içinde

---

[276] Sadettin Özçelik, "Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatların Anlam Fonksiyonu Üzerine", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, 24-29 Eylül 2000, TDK ANK 2007, s. 1329

[277] Dressler, **a.g.e.,** s. 71

[278] Leyla Ilgın, "Yazılı Kullanımda Tümce Bağlama", **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997, s. 49

[279] Aktaş, **a.g.m.,** s. 64

birbirine paralel olarak oluştuğunu, birbirine bağlanan cümleler arasında değişik yönlerden bir karşılaştırma yapıldığını, metindeki önermeler arasında yazarın bir karşıtlık oluşturduğunu, birbirine eklenen iletiler arasında ya bir neden-sonuç ya da amaç ilişkisi bulunduğunu, metin içinde sunulan bir bilginin metnin bölgesel ya da bütünsel düzleminde geliştirildiğini, birbirine bağlanan yargılardan birinin diğer yargılar için koşul durumunda olduğunu ortaya koyarlar.[280] Görüldüğü gibi her bağlaç farklı anlam fonksiyonlarını yerine getirmek üzere cümle içerisinde kullanılabilmektedir.

Genel olarak dilbilgisi kitaplarında bağlaçların tasnifi, biçimlerine, bağladıkları birimlere, sözdizimsel yerlerine, anlamsal ve kullanımsal özelliklerine göre yapılmaktadır. Bağlaçları bağlam terimi ile karşılayan Tahsin Banguoğlu, bağlaçları cümleye kattığı anlamlara ve kullanılışlarına göre, ulama, ayırtlama, karşıtlama, almaşma, üsteleme, açıklama, yerverme, sebep, sonuç, amaç, şart bağlamları ve salt bağlamlar olmak üzere on iki başlık altında incelemiştir. [281] Türkçedeki edatları inceleyen Necmettin Hacıeminoğlu[282], cümle başı edatlarını bağlama edatları başlığı altında değerlendirmiştir. Araştırmacı bağlaçların tarihi şivelerde ve Türkiye Türkçesinde kullanılış şekillerine dikkati çekerken anlam fonksiyonları ile ilgili sınırlı denebilecek düzeyde bilgi vermiştir. Geleneksel anlamda bağlaç sınıflandırmasına dilbilimdeki gelişmelerle yeni açılımlar kazandırılmıştır. Dilde oluşturulan ifadelerin dinleyici ve konuşucu arasında, bağlam da göz önünde bulundurularak, ne türde görevler yüklendiğinin incelenmesi bağlaçların kurduğu anlam ilişkilerinin de ortaya konmasını bir gereklilik haline getirmiştir. Karşısındaki dinleyici ya da dinleyici grubuna bir ileti göndermeye çalışan konuşucunun mesajını nasıl ilettiği, kullandığı yargılar arasında nasıl bir anlam ilişkisi kurduğu, iletisini aktarırken dildeki hangi ifade birimlerini tercih ettiğini ortaya koymaya çalışan kullanımbilim, bağlaçları da inceleme alanına dâhil etmiştir. Bağlantı olgusunu en iyi ortaya koyan bağlaçlar mantıksal, kullanımsal ve anlamsal açıdan oldukça ilginç özellikler

---

[280] İşsever, **a.g.m.,** s. 86
[281] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK ANK 2004, s. 390-393
[282] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Bağlaçlar**, İstanbul 1974

taşıyan, bağlantının özellikleri ile ilgili diğerlerine nazaran çok daha iyi ipuçları veren dilsel birimlerdir.[283] Haliday, bağlaçlara dilin düşünsel, metinsel ve bireylerarası işlevleri açısından yaklaşmıştır. Araştırmacıya göre bağlaçlar, bu üç temel işlev içerisinde yargılar arasındaki anlam ilişkilerini kurmaları bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.[284] Bağlaçlar, düşünsel işlev boyutuyla metin içindeki yargılar arasında mantıksal ve anlamsal ilişkiler kurulmasına, metinsel işlev boyutuyla metnin düzenlenmesine, bireylerarası işlev boyutuyla da konuşucunun, dinleyiciye toplumsal, ruhsal ya da bilişsel bir ileti vermesine[285] katkıda bulunmaktadır. Metinin anlamsal boyutunda yer alan düşünsel yapı, bağlaçlar vasıtasıyla yüzey yapıya aktarılarak kullanımsal bir değer kazanmaktadır. Bağlaçlar, metni oluşturan önermeleri yapısal olarak birbirine bağlayarak, metinde sunulan bilgiler arasında ilişki kurulmasını sağlar. Böylece bunların metin bütününü ilgilendiren konu yapısı içindeki durumlarını belirleyerek metinde verilmek istenen bilgi akışını metnin bütünsel yapısı doğrultusunda düzenler.[286]

Bağlaçları olaylar ve durumlar arasındaki ilişkiye işaret etme yollarından biri olarak gören Dressler ve Beaugrande bağlaçlar için birleşme, ayırım, karşıtlık ve derecelendirme olmak üzere dört ana başlık belirlemişlerdir.[287] Doğan Günay ise bağlaçları cümleler arası bağıntı ögeleri[288] arasında değerlendirmiş ve cümlelere kattıkları anlamlara göre, Dressler ve Beaugrande 'nin tasnifini biraz daha genişleterek, bağlaçlar için karşıtlık, amaç, sebep, sonuç, katkı, zaman, karşılaştırma, birlik ve almaşım olmak üzere dokuz alt başlık belirlemiştir.[289] Bağlaçları bağdaşıklığın

---

283 İşsever, **a.g.m.,** s. 83

284 M. A. K., Halliday, R. Hasan, **Cohesion in English,** Longman 1979, Londra

285 İşsever, **a.g.m.,** s. 85

286 İşsever, **a.g.m.,** s. 87

287 Dressler, **a.g.e.,** , s. 71

288 Bağlaçları bağlantı ögesi olarak kabul eden Van Dijk, belirteçleri ve ilgeçleri de bu bağlantı ögleri içine dahil etmiştir. "*İşsever, Selçuk, Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar, X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri 22-24 Mayıs 1996, İzmir (Yay. haz. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer) Ege Ünv. Basımevi, İzmir 1996*"

Demircan ise Van Dijk'in bağlantı ögesi içerisine dâhil ettiği belirteçleri sınıflandırmasının dışında bırakarak ilgeçler ve bağlaçların yanına ekleri dizim, vurgu ve ezgiyi eklemiştir. *"Demircan, Ömer, Türkçede Bağlam İşlevleri ve Bağlayıcılar, Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri, Ayhan Aksu Koç ve Eser Erguvanlı Taylan, Boğaziçi Ünv. Yay. İstanbul 1986, s: 31-49"*

289 Günay , **a.g.e.,** s. 85-86

kurulmasına biçimsel-sözlüksel açıdan katkıda bulunan dilbilgisel ögeler olarak kabul eden Leyla Uzun, Türkçedeki bağlaçları cümle içi ve cümleler arası ilişkiler kurmaları bakımından iki kategoride değerlendirmiştir.[290]Selçuk İşsever metinlerdeki bağlaçları, kullanımsal iletilerini ölçüt alarak düşünsel, metinsel ve bireysel iletilerine göre olmak üzere üç ana başlığa ayırarak incelemiştir.[291]

Türkçe yapısı itibari ile bağlaçlara çok fazla gereksinim duymaz. Türkçede bağlaç gerektiren birçok sözcük ve cümle parçaları, o sözcüklerin art arda sıralanması, sözcükler arasındaki duraklamalar sıfat fiil, zarf fiil ve edat grupları gibi gramer şekillerinden yararlanılarak karşılandığı için Türkçe temel yapısı bakımından bağlaçlara pek elverişli bir dil değildir.[292] diyen Mustafa Özkan göre Türkçe, tarihi seyri içerisinde bağlaçlara duyduğu gereksinimi başka sözcük gruplarından aldığı şekillerle karşılamıştır. Türkçede çok sayıda bağlaç kullanılmamasını, kullanılan birçok bağlacın Arapça ve Farsça kökenli olmasını, Türklerin kısa anlatımı tercih etmesine bağlayan Tahir Nejat Gencan, Türkçedeki eylemsilerin yapısal olarak bağlaç kullanımına gereksinim duymayı önlediğini ifade etmiştir.[293] Leyla Ilgın da köşe yazıları ve hikâyelerdeki bağlaçlar üzerine yaptığı incelemede Türkçe yazılı metinlerde yalın kullanımın ve tek önerme içeren cümlelerin çoğunlukta olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacıya göre biçimsel olarak uzun görünen cümlelerde eylemsilerin kullanımı daha çok benimsenmiştir.[294] Dressler metinde, bilgilendirmenin belli bir düzeyde bağlaç kullanılmaması sayesinde desteklendiğini, bağlayıcı ifadelerin görevini yerine getiren ettirgen fiil ya da ünlem gibi yüzey yapı sınıflarının olduğunu söylemişlerdir.[295]

Biz KB'deki bağlaçları işlevleri bakımından değerlendirirken hem yukarıdaki ifadeleri hem araştırmacıların bağlaçlarla ilgili yaptığı

---

[290] Uzun, **a.g.e.,**. s. 63

[291] İşsever, **a.g.m.,** s. 85-91

[292] Mustafa Özkan, "Eski Türkiye Türkçesinde kil kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, 24-29 Eylül 2000, TDK ANK 2007, s. 1405

[293] T. N Gencan, **Dil Bilgisi**, TDK ANK1979, s. 446

[294] Ilgın, **a.g.m.,** s. 58-59

[295] Dressler, **a.g.e.,** s. 75

sınıflandırmayı göz önünde bulundurarak cümleye, bölüme kattıkları anlam göre şu başlıklar altında değerlendireceğiz.

1-) Ekleme

2-) Karşıtlık

3-) Nedensellik

a) Sebep-Sonuç

b) Amaç

4-) Koşul

5-) Ayırma

6-) Karşılaştırma

7-) Zaman

8-) Açıklama

Metnin okuyucusu, dünya bilgisine başvurarak metinden ekleme, uyumsuzluk, nedensellik gibi ilişkilere ulaşabilir. Bazen noktalama işaretleri vasıtasıyla bazı cümlelerdeki bağlaçları atmak mümkündür.[296] Bizim metnimizde de kimi zaman bağlaçlar kullanılmadan neden, amaç, sonuç, sebep vs gibi anlamlar okuyuculara iletilmiştir. Bunun için biz bağlamı göz önünde bulundurarak bağlaç kullanılmayan beyitlerde yukarıda sıralanan anlamların verilip verilmediğini de ortaya koymaya çalıştık.

2. 1. 1. 1. Ekleme

Aynı durumlara sahip olan sözcük, sözcük grubu ya da cümleler arasındaki bağlantıları ifade eder. Metin dünyasında verilen her iki kavram ya da yargı doğrudur. Bu alt başlık altında değerlendirilen bağlaçlar sayesinde metindeki yargılar ardı ardına birbirine eklenerek anlamsal düzlemdeki ekleme iletisi, kullanımsal düzlemde metin çözücüye gösterilmektedir. Selçuk İşsever ekleme/katkı iletisinin daha çok metnin yüzey yapısına dönük olduğunu ifade etmiştir.[297] Tahsin Banguoğlu ulama bağlamları başlığı altında metne ekleme yapılmasını sağlayan bağlaçlar olarak ile, ve ,de, hem…hem, ne…ne(olumsuz), de…de, gerek…gerekse, olsun…olsun gibi bağlaçları

---

[296] Dressler, **a.g.e.,** s. 75

[297] İşsever, **a.g.m.,** s. 87

göstermiştir.[298] Doğan Günay, "Metin Bilgisi" adlı kitabında ekleme terimine karşılık olarak birlik terimini kullanmış ve Tahsin Banguoğlu'yla aynı bağlaçları vermiştir.[299] KB'de ekleme iletisini sağlamak üzere kullanılan bağlaçlar hem, takı, yana, yime, ma, ya, birle vs'dir. Biz bu bağlaçların geçtiği beyitleri örnek olarak aldık ancak bağlaçlar kimi zaman öndeki ya da arkadaki beyitle de bağlantıyı sağlamaktadır.

Hem: Genellikle, ve, de, hem…hem anlamlarında, sıralama ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurmak üzere kullanılır.[300] KB'de yazarın yargıları ardı ardına sıralamak ve söylediklerine ekleme yapmak amacıyla metinde en sık kullandığı bağlaçlardan biri de hem'dir.

törütti tilek teg tözü alemig
*Yaruttı ajunka kününg **hem** ayıg (KB 125)*
"Bütün alemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı."
*köngül birdi **hem ma** yorıttı tilig*
*Uvut birdi kılk **hem** kılınçı silig (KB 149)*
"Ona hem gönül verdi hem de onun dilini açtı, ona güzel biçim güzel tavır ve hareket ihsan etti."
*bakar soldın ongdın **hem** öngdün kidin*
*Kamug iş yaragın bilir **hem** ödin (KB 1857)*
"İşlere sağdan, soldan, önden, arkadan, her cephesinden bakar; hal çaresini ve zamanını bilir."
*bu himmet bile **hem** siyaset kerek*
Siyasetka beglik riyaset kerek (KB 2127)
"Himmeti ile bir de siyaset lazımdır; siyaset için de beylik şartlarını haiz bir beyin riyaseti lazımdır."
sebeb sen sen emdi kamug edgüke
*Küçüg tıdguka **hem** törü birgüke (KB 3121)*
"Zulme mani olmama, adaleti yerine getirmeme ve her türlü iyiliğe sebep şimdi sen oldun."
*tilin sözlegil **hem** bitigil bitig*
İligke yanayın ay bilge tetig (KB 3712)
"Hem ağızdan söyle, hem mektup yaz, ey zeki alim, ben de hükümdarın yanına döneyim."
itilgey iling hem bayugay budun
Sanga artga edgü du'a ol ödün (KB 5333)
"Memleketin düzene girer ve halk zenginleşir ve neticede bunlar sana hayır dua ederler."
*özi barmışın **hem** neteg körmişin*
Ayu birdi öt sav negü aymışın (KB 6237)
"Kendisinin oraya gittiğini ve onu nasıl bulduğunu, onun nasıl öğüt ve nasihatte bulunduğunu birer birer anlattı."

---

[298] Banguoğlu, **a.g.e.,** s. 391
[299] Günay , **a.g.e.,** s. 86
[300] Kamil Tiken, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemler**, TDK ANK 2004, s. 73

78, 113, 141, 387, 390, 391, 582, 604, 609, 694, 712, 744, 749, 751, 837, 1016, 1039, 1041, 1192, 1281, 1645, 1664, 1679, 1852, 1866, 1925, 1926, 1940, 1947, 1950, 1951, 1954, 1964, 1965, 2000, 2053, 2073, 2090, 2124, 2132, 2168, 2169, 2441, 2458, 2469, 2474, 2490, 2519, 2961, 3124, 3335, 3465, 3468, 3563, 3583, 3600, 3743, 3762, 3998, 4001, 4038, 4043, 4441, 4442, 4444, 4476, 4872, 4923, 5455, 5526, 5518, 5602, 5741, 5957, 6033, 6324, 6338, 6498,

Takı: Metnimizde sıralama ifadesi ile cümleler arasında bağlantı kuran bir diğer bağlaç *takı"*dır. Bu bağlaç sonuna geldiği isim unsurunu, daha önce geçen veya geçebilecek aynı cinsten başka bir isim unsuruna ilave ifadesi ile bağlamaktadır.[301]

__takı__ bir bu ma'ni ayayın sanga
Eşitgil anı sen munu büt manga (KB 742)
"Adımın başka bir manasını daha söyleyeyim; şimdi bunu da dinle ve bana inan."

Bu beytin yer aldığı bölümde Ay Toldı, adının manasını hükümdara izah etmektedir. Bundan önceki beyitlerde adının ne manaya geldiğini ve tabiatının ne ile ilişkili olduğunu, yaklaşık olarak on iki beyitte, ortaya koyan Ay Toldı, adımın başka bir manasını söyleyeyim, diyerek yaptığı açıklamalara yenilerini ilave edeceğini de belirtmiş olur. Önceki açıklamalara yapılan ilaveler altı beyitte devam eder.

bu ay toldı aydı eşittim munı
__Takı__ bir sözüm bar ayu bir anı (KB 854)
"Ay Toldı dedi: - Bunları işittim; bir sualim daha var, onu da arzedeyim."

Kahramanlar arasında geçen diyaloglardan oluşan metnimizde kahramanlar bir konuda bilgi almak istediklerinde karşıdakine soru yöneltmekte diğeri de bu soruları cevaplamaktadır. Bu beytin geçtiği bölümde Ay Toldı hükümdara çeşitli sorular sormakta ve hükümdar da bunların izahını yapmaktadır. "Bir sözüm daha var" ifadesiyle de sorularına bir yenisini eklemektedir. Ay Toldı'nın hükümdara sorduğu soru bir sonraki beyitte verilmiştir. *"İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir: iyinin hali, tavrı ve tıyneti nasıl olur." (KB 855)* Görüldüğü üzere takı hem önceki beyitlerle hem de sonraki beyitlerle anlamsal bağlantı sağlamaktadır.

kişi edgüsindin kelir edgülük
Yigü içgü mingü __takı__ kedgülük (KB 2439)
"İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir."

---

[301] Tiken, **a.g.e.,,** s. 64

Bu beyitte verilen bilgilere bir ekleme söz konusudur. İnsanlardan hangi konularda iyilik geleceği tek tek söylenmiş ve *takı* bu beyitte “ve” bağlacının görevini yerine getirmiştir.

sening anda tapgung namaz ol biri
***Takı** biri ruza tutar sen urı (KB 3227)*
“Senin oradaki ibadetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur.”

Burada, beyitler arası bir ilaveden ziyade beyit içi bir ekleme vardır. Hükümdar Odgurmış’ın yaptığı ibadetlere bir açıklama getirmektedir. Bu beyitte yapılan işlere ilave yapılmasının yanı sıra Odgurmış’ın ibadetlerinin azımsanması da söz konusudur.

***takı** biri yalgan biri sukluk ol*
Bu üç iş üçegü tüpi yokluk ol (KB 4107)
“Biri, yalan, biri tamahkarlıktır; bu üç işin üçü de sonunda insanı mahveder.”

Ögdülmiş’in Odgurmış’a beylere nasıl hizmet edileceği ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan bu beyitteki “takı” bağlacı, bir önceki beyit ile anlamsal bağlantının kurulmasını sağlamıştır. Bir önceki beyitte: *“Mümkün olduğu kadar gayret et, şu üç işten uzak dur: biri beylik taslama; sözüm katidir.” (KB 4106)* denmiştir. 4106 numaralı beyitte uzak durulması gereken bir şey söylenmiş, sonraki beyitte yer alan *takı* bağlacı ile de kalan iki şeyin ne olduğu ortaya konmuştur.

***takı** bir tüş ol kör bu yıl faslınga*
Tadusı küçenip barır aslınga (KB 6006)
“Bazı rüyalar vardır ki yılın mevsimlerine bağlıdır, ahlattan biri kuvvetlenerek, rüyayı kendi aslına çeker.”

Ögdülmiş’in Odgurmış’a rüya tabiri ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan beyitlerde, rüyada ne görüldüğü, görülen şeylerin anlamı, bu rüyalar görüldüğünde yapılması gerekenler ve rüyanın görülme zamanı ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Bu açıklamalar birçok beyitte devam ettiği için takı bağlacı önceki ve sonraki beyitler arasında anlamsal bağlantının kurulmasını sağlamaktadır.

KB 111, 122, 859, 874, 877, 886, 963, 966, 981, 1010, 1017, 1649, 1663, 1667, 1832, 1847, 1869, 1976, 2046, 2114, 3132, 3134, 3274, 3531, 3535, 3574, 3581, 3597, 3744 (de anlamında), 3761, 3810, 4032, 4148, 4488, 4489, 4924, 5341, 5517, 5518, 5576, 6015, 6017, 6317

Yana: Aynı beyit içinde ve beyitler arasında bağlantı kurmak üzere kullanılan bağlaçlardan bir diğeri de yanadır. Beyit içinde “ve” anlamını taşırken beyitler arasında buna ek olarak, aynı zamanda vs. gibi anlamlara sahiptir.

sözüg yakşı sözle idi saknu öz
Ayıttukta sözle ***yana*** *terkin üz (KB 1008)*
"Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle ve kısa kes."

Yapılması gereken davranışlarla ilgili bir sıralama söz konusudur.

bu beglikke aşnu tüp aslı kerek
Atım alp katıg kurç ***yana*** *tong yürek (KB 1949)*
"Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerektir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır."

Bu beyitte de beyin taşıması gereken özelliklere ilaveler söz konusudur.

başıng kolsa begler sözin sözleme
Yana *ilke yazma başıngnı yime (KB 2514)*
"Başını korumak istersen, beylerin söylemesi icap eden sözleri sen söyleme ve memlekete karşı suç işleyerek, kendi başını yeme."

Haciblik görevine gelecek kişinin nasıl davranması gerektiği ile ilgili bilgi verilmekte ve bu bilgilere ilave yapılmaktadır. Beyit içi bir anlam bütünlüğünün oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

yana *dinka öçlüg bu dünya nengi*
Yise dünya din yir baka kör munı (KB 3539)
"Bir de bu dünya malının dine karşı kini vardır; dünyaya nail olunca din ihmal edilir; buna dikkat et."

Bu beyit, Odgurmış'ın Ögdülmiş'e dünyanın kusurlarını saydığı bölümde geçtiği için diğer beyitlerde verilenlere yeni bilgi ilavesi özelliği taşımaktadır. Önceki beyitte: "Kim kendisini kovalarsa, bu dünya ondan kaçar; eğer ondan kaçarsan, bu defa o seni kovalar." (KB 3538) bilgisi yer almaktadır. Yazar dünya ile ilgili kusurların yanına onunla ilgisi devam eden yeni bir alana, dünya malına geçiş yapmıştır.

yana *bagdaş ilme yanın yatmagıl*
Ünün katgura sen katıg külmegil (KB 4114)
"Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma."

Beylerin yanında uyulması gereken davranış kuralları ile ilgili bilgi verilmektedir. Hizmetkârın yapmaması gereken davranışlara ilavelerle nasıl hareket edilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Burada kullanılan yana bağlacı önceki beyitlerle anlam bağlantısının kurulmasını sağlamıştır. Bir önceki beyitte: "Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme, bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz." (KB 4113) şeklindeki ifadeye bilgi yönü ile bir katkı söz konusudur. Bu tip durumlarda yana beytin ilk mısraının başında yer almaktadır.

yana *elgi küçlüg bolur muhtesib*
İsizlerni yıgsu cema'at kezip (KB 5588)

"Muhtesibin de elinde salahiyet olmalıdır; o da cemaati dolaşarak, kötülüklere mani olsun."

Ogdulmış hükümdara memleketi nasıl düzene koyacağı ile ilgili bilgi vermektedir. Devletin farklı kademelerinde bulunan insanların görevleri ve nasıl olmaları gerektiği birer birer sıralanmaktadır. Yana bağlacı ekleme bağlantısı ile önceki beyitlerle bağlantıyı sağlamaktadır.

kış erse ***yana*** *tüş körügli karı*
Akar suv tüşese ya buz kar tolı (KB 6013)
"Mevsim kış ve rüyayı gören de ihtiyar ise, rüyasında akar su veya buz, kar ve dolu görürse,"

Beyit içi anlam bütünlüğünün oluşmasını sağlamıştır.

KB 734, 833, 859, 870, 896, 976, 1000, 1004, 1017, 1215, 1273, 1295, 1677, 1832, 1847, 2014, 2052, 2053, 2146, 2500, 2518, 3120, 3303, 3326, 3542, 3617, 3858, 4115, 4393, 4919, 4952, 5101, 5456, 5725, 5996, 6018, 6026, 6027, 6224, 6379, 6380

Yime: Necmettin Hacıeminoğlu, *yeme*'yi kuvvetlendirme edatları başlığı altında incelemiştir.[302] Ancak KB'de yeme kuvvetlendirmeden ziyade ek bilgi vermek amacıyla kullanılmıştır. Eklendiği cümlelerde kimi zaman *ve* kimi zaman da *de* bağlaçlarının görevini karşılamıştır. *Ve* bağlacı görevi ile kullanıldığında aynı tür veya görevdeki sözcük ve tamlamaları bağlamış, *de* bağlacı görevi ile kullanıldığında önceki beyitlerde verilen bilgilere katkı yapılmasını sağlamıştır.

tilig sökse bolmaz telim öggüsi
Sözüg öggüsi bar ***yime*** *sökgüsi (KB 1020)*
"Dile yalnız söğmek olmaz, övülecek tarafı da çoktur; sözün de övülecek ve sövülecek tarafları vardır."
yüreklig kerek beg ***yime*** *alp atım*
Yürek birle boldı yagıka titim (KB 2043)
"Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey cesareti ile düşmana karşı koyar."
bir ança ***yime*** *bar takı işçiler*
Töşekçi ya kuşçı yime aşçılar (KB 4148)
"Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi, bazı işçiler daha vardır."
takı bir tiler neng ***yime*** *yüz suvı*
Hem at ton tiler kör yorısa savı (KB 5518)
"Bazısı hem mal hem şeref ister; bir de unvan hilat ve nüfuz peşindedir."
yanut birdi ögdülmiş aydı bu söz
Yime *edgü ermez aya köngli tüz (KB 5989)*
"Ögdülmiş cevap verdi: - Ey temiz kalpli insan, bu söz de iyi değildir, dedi."
yorı bar meningdin ***yime*** *ök ayıt*
Negü ol igin kör me könglin avıt (KB 6282)
"Git, benim tarafımdan da hatırını sor; hastalığına bak, nasıldır; kendisini teselli et."

[302] Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK ANK 1996, s. 103

KB 126, 665, 835, 875, 1010, 1163, 1187, 1235, 1298, 1302, 2059, 2448, 3238, 3547, 3630, 3734, 3739, 3797, 3997,4111, 4132, 4148, 4443, 4922, 4924, 5590, 5740, 5760, 5950, 5998, 6188, 6308, 6341

Ma: *da, de, dahi, ve* anlamları ile beyitlerde kullanılmaktadır. Bu bağlaç *da/de* görevi ile kullanıldığında beyitlerde sıralanan eş değerli ögeleri içine alan bir bağlama işlevine sahiptir.

*ata ornı kaldı atı **ma** bile*
Adın ma takı bolsu ming ming ula (KB 111)
"Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin."

Bu beyit, "babanın yeri de adı da sana kaldı." şeklinde düşünülebilir. Burada nelerin kaldığına dair ilaveler söz konusudur.

kamug işni uktung **ma** bilding özün
Manga ma bagırsak sen kılkın sözün (KB 1942)
"Bütün işleri artık sen anladın ve kavradın; bana da işin ve sözlerin ile candan bağlısın."

Sözcük ya da sözcük gruplarına değil de beyitteki cümlelere ilaveler söz konusudur.

yaraşur ulugka kiçig hurmeti
*Ulug **ma** kiçigke kılur ok körü (KB 4154)*
"Küçüğün büyüğe hürmet etmesi lazımdır; büyük de küçüğe aynı şekilde mukabele eder."

"Ma" bağlacı, bir önceki cümleyi anlam olarak tamamlamıştır.

*adın **ma** bu il budnı kaç türlüg ol*
Munı adra tutgu açuk bolsa yol (KB 5550)
"Bir de memleketin ahalisi birkaç türlüdür, herkesin rahatça çalışabilmesi için, bunlara ayrı ayrı muamelelerde bulunulmalıdır."

Burada kullanılan da bağlacı *adın* sözcüğü ile de birleşince önceki beyitlerde verilenlere yeni bilgiler eklenmesini sağlamıştır. Önce beyin ülkeyi nasıl yönetmesi, neler yapması gerektiği ile ilgili bilgi verilmiş, bu beyitten sonra da ülkede yaşayan insanlara dair bilgiler verilmeye başlanmıştır. –ki bu bilgiler ülke ve insanların yönetimi ile ilgilidir.-

KB 122, 149, 763, 788, 833, 877, 966, 996, 1000, 1004, 2060, 2086, 3135, 3274, 3547, 3744, 3810, 4923, 5525, 5554, 5560, 5583, 6016, 6235

Birle: Birle tarihi metinlerde nadiren sırlama, ilave, beklenmezlik/yetinmezlikli ilave ve üsteleme ifadeli bağlaç olarak kullanılmıştır. [303] Birle KB'de *ve, ile* anlamlarında aynı nitelikteki eş ve yakın anlamlı sözcükleri birbirine bağlayarak bir sıralama oluşturmuştur.

*öküş ögdi **birle** tümen ming sena*

[303] Tiken**, a.g.e.,** s. 52

ugan bir bayatka angar yok fena (KB 2)
"Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamt ve binlerce sena olsun; ona fanilik yoktur."

Birle bu beyitte eş anlamlı sözcükler arasında bir eşleştirme oluşturmaktadır. Ögdi, sena

bolu birdi evren ilig birdi taht
*Tuta birsü tengri bu taht **birle** baht (KB 92)*
"Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin."

Hükümdarın tahta çıkması bahtla daha doğrusu kut ile ilgili olduğu için taht, baht sözcükleri birle bağlacı ile birbirine bağlanmıştır.

vezirlık angar birdi tamga ayag
*Tugı kövrügi **birle** birdi kuyag (KB 1036)*
"Ona vezirlik unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi."

Vezir olduktan sonra kişiye neler verildiği ile ilgili bir sırlama söz konusudur ve sayılan şeyler aynı kavram alanına ait sözcüklerdir.

*kayu erde bolsa ukuş **birle** ög*
Anı er atagıl neçe ögse ög (KB 1993)
"Hangi insanda akıl ve anlayış varsa, ona insan de, onu ne kadar öğersen öğ."

Sıralama ukuş ve ög gibi yakın anlamlı sözcükler arasında yapılmıştır.

bayatka sıgındım özüg bekledim
*Bu din **birle** iman küdezsü idim (KB 3741)*
"Tanrıya sığındım, nefsime hakim oldum, rabbim bu din ve imanımı korusun
*turup rekve **birle** tayakın alıp*
İlig utru urdı kumaru kılıp (KB 6322)
"Kalkıp kardeşinden yadigar kalan çanak ile değneği alıp, hükümdarın önüne koydu."

KB 3, 3340,

Ya: Ya bağlacı, KB'de genellikle yan yana bağlantı kurmak üzere kullanılır. Sözcük, sözcük grupları ve cümleleri sıralama ifadesi ile birbirine bağlar.

ölümke asıg kılmaz altun kümüş
*Ölümüg tıdumaz bilig **ya** ukuş (KB 1196)*
"Ölüme karşı altın gümüş fayda etmez; ölüme bilgi ve akıl da mani olamaz."
*konukları körgü **ya** bogzı yimi*
Açıglıg açıgsızka kısa emi (KB 2496)
"O bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tayin eder, hediyeli ve hediyesizlerin usul ve çaresine bakar."
*telim ögsüzüg kör **ya** tul tulsakıg*
*Ya közsüz **ya** oldrum yime aksakıg (KB 3238)*
"Bak, burada burada birçok yetim, dul, aciz, kör, kötürüm ve topallar vardır."
*kakırma sen anda **ya** sudma katıg*
Otunluk bolur bu kiterür tatıg (KB 4113)
"Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme; bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz."
yazı tag yirig tut yorır koy sürüg
***Ya** kul küng tapugçı ay kılkı örüg (KB 5371)*
"Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, kul, cariye ve hizmetkarların dolu; ey sakin tabiatlı insan."

KB 130, 850, 1320, 1923, 2070, 2495, 3213, 3363, 3623, 3762, 4148, 4478, 5459, 5604, 5750, 6235

Ne…Ne: Olumsuzluk ifadesi ile sözcük, sözcük grupları ve cümleleri yan yana sıralamak üzere kullanılmıştır. Ne…ne bağlacını sıralama bağlaçları içerisinde değerlendiren Zeynep Korkmaz, bu bağlacın görevdeş veya zıt anlamlı sözcüklerin başına gelerek bunları arka arkaya sırladığını ve sıraladığı bu ögelerden hiçbiri anlamını veren bir ret bir olumsuzluk bildirme işlevi yüklendiğini söylemektedir.[304] Bu bağlaç ikiden çok tekrarlı olarak da metinlerde kullanılabilir. Ne…ne bağlacı KB'de bu işlevi yanında *ve* anlamında sırlama ifadesi ile de beyitlerde yer alabilmektedir. Bu bağlacın metnimizde kullanım alanı çok fazla değildir. Ne bağlacı *ve* anlamında, yan yana sıralama bildirdiğinde cümlenin yüklemi olumsuzluk eki almaz. Bugünkü Türkçeden farklı olarak o dönemde ne…ne bağlacı olumsuzluk ifadesi ile kullanılmaktadır. Bu bağlacın yer aldığı cümlenin yükleminde olumsuzluk bildiren bir ek ya da sözcük bulunmaktadır.

*yorı**maz** **ne** yat**maz** udımaz odug*
***ne** mengzeg **ne** yangzag kötürmez bodug (KB 17)*
"Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır, ne benzer, ne kıyas edilir, ne de tasavvur edilir.

Ne…ne bağlacı bu beyitte geniş zamanın olumsuzu ile birlikte kullanıldığı için olumsuzluk ifadesi ile sözcükleri aynı yükleme bağlamak üzere kullanılmıştır.

*kidin öngdün ermez **ne** soldın ongun*
***ne** astın ne üstün **ne** otru orun (KB 18)*
" Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.

Bu beyitte bağlaç ek fiilin geniş zamanının olumsuzu "ermez" ile kullanılarak ve zıt kavramları birbirine bağlamak suretiyle olumsuzluk ifadesi ile bir sıralama oluşturmuştur.

*közi tok serimlig **ne** kodkı köngül*
*Suyurkap keçürgen **ne** kılkı amul (KB 2170)*
"O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin tabiatlı olmalıdır."

"Ne" bu beyitte "ve" bağlacı görevi ile kullanılarak aynı kavram alanından sözcükleri bağlamak üzere kullanılmıştır. Bağlacın *ve* anlamı ile sıralama bildirdiğine dair en büyük ipucu bağlam ve tabii ki yükleminde herhangi bir olumsuzluk ifadesinin yer almamasıdır.

---

[304] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 1111

*asıg yas **ne** edgü **ne** isiz barı*
Bayattın turur kör anıng takdiri (KB3353)
"Fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hep Tanrı'dan gelir; bu onun takdiridir."

Bu beyitte *ne* bağlacı her ne kadar zıt kavramları sıralasa da yüklemde olumsuzluk bildirecek her hangi bir ek ya da sözcüğün yer almaması bu bağlacın *ve'nin* işlevi ile kullanıldığını ortaya koyar.

*eşit**me**güm erdi anıng sözlerin*
***Ne** kılkı kılınçı **ne** bilgi barın (KB 3859)*
"Keşke onun sözlerini duymamış, ne tabiatı ve tavrını, ne de bilgisini hiç birini bilmemiş olsa idim.

Arka arkaya sırlanan görevdeş ögelere "bunlardan hiçbiri" manasını verecek şekilde bir olumsuzluk bildirme işlevi yüklenmiştir.

tokun ma keçer hem açın ma keçer
***Ne** begke kılur yüz **ne** bay kul seçer (KB 4841)*
"İnsan doysa da geçer, aç kalsa da geçer; ne beye yüz verir ne zengin ne de kul seçer."

Burada ne..ne bağlacının olumsuzluk ifadesi ile cümleleri birbirine bağladığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Beyitte yüklem olumsuzluk eki almamıştır ancak yüz kıl- deyimi olumsuz bir anlam içermektedir.

Bularda Adın, Munıngda Adın: Bu bağlaçlar metnimizde, *bunlara ek olarak, bunlardan başka, aynı zamanda* anlamlarıyla beyitler arasındaki anlam bağlantısını sağlamak ve daha önce verilen bilgilere, açıklamalara ekleme yapmak üzere kullanılmıştır.

*on iki ükek ol **bularda adın***
kayu iki evlig kayu birke in (KB 138)
"Bunlardan başka bir de on iki burç vardır, bunların bazıları iki evli, bazısı ise tek evlidir."

Yedi yıldız ve on iki burcun anlatıldığı bölümde yer alan bu beyitten önce, yedi yıldızın adları ve özellikleri sayılmış ve bu beyitle birlikte gökyüzündeki nesnelerin isimlerinin ve özelliklerinin verilmeye devam edeceği, bunlara ilavelerin yapılacağı ortaya konmuştur. Bunlarda adın ifadesi, yukarıda sayılanlara ek olarak anlamını içererek beyitler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağlantının devam etmesini sağlamıştır.

***adın** üç iş ol kör tapugçı işi*
Küdezmese andın özi yir başı (KB 2510)
"Bak, daha şu üç şey vardır ki hizmetkar bunlardan korunmazsa kendi başını yer."

Adın, bu beyitte *ayrıca* anlamını taşıyarak önceki beyitlerde ortaya konan bilgilere ekleme yapılmasını sağlamıştır. Yazar, bu beyitten önce

hükümdarın hangi özelliklere sahip insanları emri altında çalıştırmaması gerektiğini, bu beyitten sonra da hizmetkârların neler yapması ve nasıl davranması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu beyitlerde ortak nokta hizmetkârlardır, o yüzden verilen bilgiler anlamsal olarak birbiriyle ilintilidir.

munıngda adın *anda ta'at kayu*
Manga körkitü bir tilin sözleyü (KB 3228)
"Bunlardan başka orada hangi ibadet var; söyle göster."

Munıngda adın ifadesi aslında önceki beyitte verilen *"Senin oradaki ibadetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur, ey oğul."* (KB 3227) bu bilgiye gönderimde bulunmak üzere kullanılmıştır. Ancak bu beyitte yukarıda sayılan ibadetlere ek olarak şeklinde bir anlam da içermektedir. Ayrıca bu bağlaç, kayu soru sıfatı ile birleşerek *"Orada yapabileceğin ibadetler sadece namaz ve oruçtur, bunlardan başka ibadet yoktur."* anlamının ortaya konmasını sağlamıştır.

1217, 3737, 4980, 5550

KB'de metnin yazarı, ekleme iletisini vermek amacıyla bağlaçlardan ziyade sıralı cümle yapısını tercih etmiştir. Beyitlerde aynı görevde, eş anlamlı, yakın anlamlı ya da zıt anlamlı sözcükler arasındaki sıralama için çoğu zaman bağlaç yerine noktalama işaretlerini de kullanmak mümkündür. KB'de vezin, kafiye ve ritim önemli olduğu için bağlaçsız olarak sözcük ve sözcük grupları art arda sıralanmıştır.

yazı tag kır oprı töşendi yadıp
İtindi kolı kaşı kök al kedip (KB 69)
"Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler, vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslendiler."

Aynı kavram alanından sözcüklerin -yazı, tag, kır, oprı; kolı, kaşı; kök, al- ardı ardına sıralanması söz konusudur. Ancak beyitte her hangi bir bağlaca ihtiyaç duyulmamıştır.

severin esen tut yagısın kötür
Sevinçin tolu tut sakınçın kotur (KB 117)
"Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini daim kıl, kederini yok et."

Bu beyitte yer alan emir cümleleri sayesinde Tanrı'dan Buğra Han için istenen şeylere eklemelerde bulunulmuştur. Beyitteki cümlelerin yapı yönünden özdeş olması her hangi bir bağlaç kullanılmasına gerek bırakmamıştır.

KB 80, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 86, 90, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 110, 116, 117, 118, 119, 123, 127, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 163, 167, 172, 173, 176, 182, 188, 350, 351, 352, 359, 360, 375

2. 1. 1. 2. Karşıtlık: Karşıtlık bağlaçları başında bulundukları cümleleri, kendisinden önceki cümle veya beyitlere karşıtlık, aykırılık veya birleştirmezlik ilişkisi ile bağlar. Bu bağlaçlar kurdukları karşıtlık ilişkisi ile bir önceki anlatımların açıklayıcısı olma görevini üstlenirler. Dressler ve Beaugrande karşıtlık iletisini; *görünüşte umulmayan olaylar ya da durum birleşmelerinin meydana geldiği noktalarda problemli geçişlere sebep olan karşıtlık işlevidir,* şeklinde açıklamaktadır.[305] KB'de yer alan zıtlıklar, uyumsuzluklar *velikin, meger, yana neçe me* gibi bağlaçlar vasıtasıyla yüzey yapıya yansıtılmaktadır.

Velikin: KB'de geniş bir kullanım alanına sahip olmayan bu bağlaç, fakat anlamında zıtlık ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır.

bu ay toldı aydı manga yas kılur
*Münüm yok **velikin** kişiler ayur (KB 684)*
"Ay toldı şöyle cevap verdi: - Bana iftira ederler: kusurum yokken kusurum olduğunu söylerler."

Bu bağlaç cümlelerdeki kişilerin çelişkili tutum ve tavırlarının belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bunun sonucunda da art arda gelen sıradan cümle dizilerinde geçen olay ve durumlar anlam bakımından bir bütünlük kazanmaktadır.[306]. Münüm (kusurum) yok ifadesinden sonra *velikin* bağlacının getirilmesi sayesinde ikinci cümlede tam tersi bir durumun söz konusu olduğu ortaya konmuş olur.

***velikin** yayıg sen özüng bi-vefa*
Vefa körkitür sen kılur cefa (KB 716)
"Fakat sen kararsız ve vefasızsın; kendini vefalı gösterir, fakat cefa edersin."

Velikin bağlacı ,bu beytin anlam bakımından önceki beyitle bir bütünlük arz etmesini sağlamıştır. Bir önceki beyitte *"Bu karasızlığın ve hercailiğin olmasa idi senin gelmen ne iyi bir iş olurdu."* (KB 715) denmiş, bu beyitte karşıtlık oluşturularak vefasız ve kararsız olduğun için gelmen iyi bir şey değildir, anlamının oluşması sağlanmıştır.

***velikin** evürdi bu dünyada yüz*

---

[305] Dressler, **a.g.e.,** s. 73
[306] Aktaş, **a.g.m.,**, s. 56

Turup tagka kirdi köngül kıldı tüz (KB 3148)
"Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi, kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönülden uzaklaştırdı."

Ögdülmiş'in hükümdara Odgurmış ile ilgili bilgi verdiği kısımda yer alan bu beyitte oluşturulan karşıtlık, hükümdarın Odgurmış'ı hizmetine alma isteğinin zorluğunu ortaya koymak üzere kullanılmıştır. Önceki beyitlerde Odgurmış'ın faziletleri ortaya konduktan sonra *velikin* bağlacı sayesinde onun dağda yaşamayı tercih ettiğinin söylenmesi ile, bu faziletleri göstereceği ve insanlara yararlı olabileceği şehir hayatından uzak olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

velikin *bu birkaç müni bar adın*
Özüm barsa yası ma kelgey kidin (KB 3737)
"Fakat bunun birkaç kusuru da vardır, eğer ben oraya gidersem, bu iyilikleri zararlar takip edecektir."

Odgurmış'ın hükümdara yanına gelmeyi kabul etmediğini bildirmek üzere mektup yazmasının anlatıldığı bölümdeki bu beyitten önce, Odgurmış hükümdarın hizmetine girerse ne gibi kazançlar sağlayabileceği ile ilgili olumlu anlamlar içeren beyitler söylenmiş, *velikin* bağlacı ile artık tam tersi durumların yani kayıpların, olumsuzlukların neler olduğunun söylenmesine geçildiği gösterilmiştir.

Meger: Birçok işleve sahip olan megerin bir işlevi de fakat anlamıyla başına geldiği cümleleri, bir önceki cümleye karşıtlık ilişkisi ile bağlamaktır**.** Meğerin işlevlerini sınıflandıran Kamil Tiken[307], bu bağlacın on bir işlevini vermiştir. Karşıtlık işlevi ile kullanılmasını onuncu maddede açıklamıştır. Bu bağlacın çok yaygın olmayan karşıtlık işlevine KB'de de çok nadir rastlanmaktadır.

kamug nengke hile itig çare bar
Meger *bu ölümke ölüm hilesiz (KB 1183)*
"Her şey için bir tedbir, usul ve çare vardır; fakat ölüme karşı yoktur, ölüm çaresizdir."

İki mısra arasında karşıtlık ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır. Bunda hem bağlam hem de yapı etkili olmuştur. Birinci cümle olumlu, ikinci cümlede olumsuzluk içeren –sız ekinin bulunması karşıtlık ilişkisi olduğunu göstermektedir. Kullanılan bağlaç bu ilişkiyi daha açık bir şekilde yüzey yapıya yansıtmıştır.

---

[307] Tiken, **a.g.e.,** s. 93

tözü halk sever ol kisi körkini
***Meger** tengri fazlı küdezse anı (KB 4494)*
"Kadının güzelliğini herkes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir."

Sevme işini herkes yapabilir ama koruma işini yapacak tek bir güç vardır. Meger bu beyitte cümleye sadece işlevi de katmaktadır.

Yana: KB'de daha çok ekleme, sıralama iletisinin ortaya konmasında kullanılan yana bağlacı kimi zaman cümleler, beyitler arasında karşıtlık oluşturmak işlevini de üstlenebilir. Bir bağlacın tek bir işlevi yoktur, içerisinde yer aldığı cümleye, önündeki arkasındaki cümlelere göre farklı işlevler yüklemesi mümkündür. Bu bağlaç KB'de kimi zaman beyit içi kimi zaman da beyitler arası bağlantının kurulmasına yardımcı olmuştur.

tözü halka barça kılur edgülük
***Yana** minnet urmaz kişike külük (KB 857)*
"O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz."

Bağlam bu bağlacın karşıtlık ilişkisiyle kullanıldığını gösteren en büyük ipucudur. Birinci cümlede kullanılan edgülük kıl- ile ikinci mısrada kullanılan minnet ur- sözcük grupları arasındaki ilişki bu bağlacın işlevini belirlemiştir.

öküş sözde artuk asıg körmedim
***Yana** sözlemişte asıg tulmadım (KB 171)*
"Çok sözden fazla fayda görmedim, ama söylemek de faydasız değildir."

Bağlamdan hareketle *yana'*nın burada beyit içi karşıtlık oluşturduğu söylenebilir.

***yana** yangu ermez keçürmiş kününg*
Negü kıldıng erse anundı tününg (KB 1240)
"Fakat geçirdiğin günler bir daha geri gelmez; ne yaptınsa yaptın, artık karanlık alemi seni bekliyor."

Yana burada bir önceki beyitle anlamsal bağlantının kurulmasını sağlamıştır. 1239 numaralı beyitte: "*Eğer sen geçirdiğin hayat için pişman oluyorsan, haklısın; durmadan ağla, gözyaşın kurumasın.",* ifadesi yer almaktadır. Bu beyitle aralarındaki ortak nokta geçirilen günler, yani hayattır. Geçirilen günler için pişman olunabilir ancak o günler geçip gitmiştir ve pişman olunsa bile artık yapacak bir şey yoktur.

KB 174, 713

Neçe me de zıtlık oluşturabilir.

***neçe me** bu kün söz sanga aysa öz*
Kiçiglerke başlap ayayın bu söz (KB 4034)
"Her ne kadar bugün bunları sana anlatıyorsam da, sözlerimi küçükleri göz önünde bulundurarak söyleyeceğim."

Bu beyitteki zıtlığı *neçe me* bağlacı sağlamaktadır. Bu bağlaç zıtlıklı şart ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadır.[308] Ancak burada "me" bağlacı dolayısıyla bir ekleme iletisi de söz konusudur. Beyti *"Sözümü sana da küçüklere de söylüyorum.",* şeklinde düşünmek de mümkündür.

KB'de kimi zaman karşıtlığı gösterecek bir bağlaç yer almasa da beyitte kullanılan olumsuz ifadeler yargılar arasında bir karşıtlık olduğunu ortaya koyar. Bu durumda bağlam karşıtlığın belirlenmesinde en önemli ölçüt haline gelir. Beyitlerde kullanılan karşıt sözcükler de anlam bakımından bir karşıtlığın olduğunu gösterir. Ayrıca metin alıcısı, dünya bilgisine başvurarak metinden ekleme, uyumsuzluk, karşıtlık, nedensellik gibi ilişkilere ulaşabilir.

kim erse bu künlük tilese sevinç
İsizlik kılur ol yarın yir sakınç (KB 913)
"Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse o kötülük yapar fakat yarın kaygı çeker."

Birinci mısrada kullanılan sevinç sözcüğü ikinci mısradaki sakınç sözcüğünün karşıtıdır. Anlamsal bakımdan beyitteki yargılar arasında bir karşıtlık oluşturmuştur.

agın bolsa yalnguk bilir hem bilig
Tungu bolsa tegmez biligke elig (KB 1016)
"İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa bilgiyi elde edemez."

Dilsiz ve sağır insanların yapabileceği şeyler arasında bir zıtlık söz konusu olduğu için her ne kadar zıtlık bildiren bir bağlaç yüzey yapıda kullanılmamış olsa da okuyucu beyitteki içerik bağlantısından hareketle bu beyitteki yargıları karşıtlık ilişkisi ile düşünür.

yana aydı ögdülmiş ilig kutı
Bu il işleri ters ulug kör atı (KB 2146)
"Öğdülmiş tekrar dedi: - Ey devletli hükümdar, memleket işleri çok ağır, fakat şerefi büyüktür."

Memleket İşlerin ters (ağır) olması olumsuz bir anlama sahipken adının büyük olması olumlu bir anlam içermekte böylelikle beyitte karşıtlık ilişkisi kurulmaktadır. Ayrıca işlerin de adın da memleketle ilgili olması karşıtlığın oluşmasında önemli bir etkendir.

tapug kılgu halktın anı kizlegü
Öküş ta'at erse anı azlagu (KB 3231)
"İbadet kılmalı, fakat onu halktan gizlemeli; ibadet ne kadar çok olsa dahi onu azımsamalıdır."

---

[308] Tiken, **a.g.e.,** s.96

Birinci mısradaki yargıların ortak noktası ibadet ve emir kipinde çekimlenmiş olmasıdır. Bu sayede okuyucu bu yargılar arasındaki karşıtlık ilişkisini dünya bilgisinden de yola çıkarak fark eder. İkinci mısrada da *öküş ve azla-* sözcükleri arasındaki zıtlık ve birinci mısra ile ortak olan *tapug* (anı) sözcüğü karşıtlık ilişkisinin oluşmasını sağlamıştır.

tişi birle suhbet idi ked tatıg
Soğuk suvka yunmak yanutı katıg (KB 3584)
"Kadın ile beraber bulunmak çok güzel bir zevktir; fakat buna karşılık soğuk su ile yıkanmak zordur."

Birinci mısradaki *tatıg* sözcüğü ile ikinci mısradaki *katıg* sözcüğünün sahip olduğu anlam alanı sayesinde karşıtlık ilişkisini veren bağlaçlara gerek duymadan beyitteki karşıtlık ilişkisine ulaşılır.

okıdım kadaşıng manga kelmedi
Ol arzu tilekni özüm bulmadı (KB 4935)
"Davetime rağmen kardeşin bana gelmedi; ben de bu arzu ve dileğime kavuşamadım."

Birinci mısradaki iki cümlenin yüklemleri okı- (davet et-) ve olumsuzluk eki alan kel- fiili beyitteki karşıtlık ilişkisinin derin yapıda okuyucu tarafından kavranmasını sağlar.

kevel tazı büktel tagı arkunı
Akur toldı tolmaz bu sukluk kanı (KB 5369)
"Arap küheylanı, binek ve diğer cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gözlülük doymak bilmez."

Beyitte biçimsel karşıt anlamlı sözcüklerin, tol-/tolmaz, kullanılması sayesinde karşıtlık iletisine ulaşılmaktadır. .

bu tüşnüng yörügi bu yanglıg turur
Adınsıg yörer sen manga ay unur (KB 6067)
"Bu rüyanın tabiri böyle olur, ey kudretli insan, sen bunu bana başka türlü yoruyorsun."

Bu yanglıg (böyle) ve *adınsıg* (başka) sözcüklerinin birbirine karşıt işlevler yüklenmesi karşıtlık iletisinin verilmesinde etkili olmuştur.

KB 374, 3204, 3352, 3368, 3613, 3766, 4102, 4132, 5381, 5991, 6460

Bağlaç kullanmadan beyit içi karşıtlık oluşturulabildiği gibi beyitler arasında da karşıtlık oluşturmak mümkündür.

münüm bu mini yalnguk irsel tiyü
Ayıglap yorırlar kişike ayu (KB 685)
"Kusurum varsa şudur: insanlar, kendi aralarında beni dönek diye kötüler, dururlar."

mün ermez manga kör bu irsellikim
Yangı neng talular ma özke bekim (KB 686)
"Halbuki dönekliğim benim için bir kusur değildir; ben kendime daima yeni ve taze şeyler seçerim."

Yukarıdaki iki beyitte verilmek istenen anlama ve mantıksal iletiye göre bir karşıtlık olduğunu söylemek mümkündür. Birinci beyitteki mün sözcüğü ile ikinci beyitte bu sözcüğün biçimsel karşıtı olan mün ermez yargısı karşıtlık ilişkisinin oluşmasını sağlamıştır. Biçim ve yapı beyitteki tutarlılığın oluşmasında önemlidir. 1203-1204

2. 1. 1. 3. Nedensellik: Cümlelerde verilen yargıların birbirine nedensellik iletisi ile bağlanabilmesi için birimler arasında ya neden-sonuç ya da bir amaç ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Cümlelerde bu ilişkiyi ortaya koyan birimler kimi zaman farklı dizilimlere, sebep-sonuç, sonuç-sebep, sahip olabilmektedir. Farklı dizilimler de cümleye farklı anlam inceliklerinin eklenmesini sağlamaktadır. Sonuç-neden ilişkisi kuran bağlaçların, neden bildiren yargıyı sonuç bildiren yargıya daha çok bir açıklama yapmak amacıyla bağladığı görülmektedir. Eğer bir sonuç-neden bağlacı, neden-sonuç dizilimi içinde kullanılırsa, konuşucunun açıklama değil, çıkarım yaptığını bildirir konuma gelmektedir.[309] Dressler ve Beaugrande nedenselliği derecelendirme ana başlığı altında değerlendirerek tutarlılığın genel bir türünü oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmacılara göre metinlerdeki nedenselliği ortaya koyan bağlaçlar, *çünkü, -dığı için, -ken, böylece, onun için* vs.'dir.[310] KB'de nedensellik bağlantısını kurmak üzere oluşturulan ifadeleri sebep-sonuç ve amaç olmak üzere iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

2. 1. 1. 3. 1. Sebep-Sonuç

Sebep bağlaçları, yer aldıkları cümlelerde ilk dile getirilen yargının nedenini, açıklamasını ortaya koyarak başına geldikleri cümleleri bir önceki cümleye bağlarken sonuç bağlaçları, bir önceki cümlede verilen olay ya da durumların sonucunu ortaya koyarlar. Böylece verilen iki birim arasında anlamsal bağlantıların oluşmasını sağlarlar. Metinde daha önceki durum ve

---

[309] İşsever, **a.g.m.,** s. 87
[310] Dressler, **a.g.e.,** s. 73

olay daha sonrasındaki için sebep olur, onu mümkün hale getirerek okuyucuların akıl yürütmesini sağlar.[311]

Ötrü Böylece, bundan dolayı anlamlarıyla cümleleri birbirine bağlayarak sebep sonuç ilişkisinin kurulmasını sağlar.

bilig birdi yalnguk bedüdi bu kün
*Ukuş birdi **ötrü** yazıldı tügün (KB 150)*
"Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü."

Ötrü'nün beyitte sonuç iletisi ön plana çıkmaktadır. Ona anlayış verilmiştir ve sonuçta bütün düğümler çözülmüştür.

*ogul kızda **ötrü** ata yir etin*
Ogul kız atamaz atası atın (KB 1166)
"Oğul-kızdan dolayı baba daima eziyet çeker; fakat oğul- kız babasının adını dahi anmaz."

Babanın eziyet çekmesinin sebebi oğul kızdır. Birimler arasındaki dizilim sebep-sonuç şeklindedir.

anadın toguglı biligsiz togar
*Bilig ögrenür **ötrü** törke agar (KB 1681)*
"Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır."

Kişi bilgi elde etmesinin sonucunda itibar kazanır.

urug edgü bolsa er edgü togar
*Er edgü bolup **ötrü** törke agar (KB 1959)*
"Soyu iyi ise, insan iyi olarak doğar ve iyi olduğu için baş köşeye geçer."
kişi ögrenip ötrü bilge bolur
*Bilig bilse **ötrü** kamug iş önür (KB 4022)*
"İnsan öğrenerek alim olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer."

Burada her işin yoluna girmesi, bilgi öğrenmek sayesindedir.

KB 150, 156, 798, 853, 1218, 1683, 1961, 1995, 2125, 2483, 4050, 4081

Üçün: Aslında için de ötrü gibi cümlelere sebep-sonuç anlamı katan bir edattır. İçin sözcüğünün yapısında sebep anlamı vardır. Bu edat eklendiği cümlenin zarfı olma görevini üstlenerek cümlede yer alan birimleri birbirine sebep sonuç ilişkisi ile bağlamaktadır.

*yayıg tip sökerler bu kılkım **üçün***
*manga mün ururlar bu atım **üçün** (KB 690)*
"İşte bu tabiatım için dönek diye bana söğerler ve bundan dolayı kusur isnat ederler."
*bu kılkıng bu erdemlering bar **üçün***
Küsep keldim emdi tapugka küçün (KB 838)
"Bu tabiat ve faziletlerden dolayı, büyük bir arzu ile senin hizmetine geldim."

---

[311] Dressler, **a.g.e.,** s. 8

ukuş ornı üstün mengede turur
*Agır neng **üçün** ornı başta erür (KB 1836)*
"Aklın yeri üstte, beyindedir; kıymetli bir şey olduğu için onun yeri baştadır
*bu yanglıg **üçün** men uluş kend kodup*
Bu yirke sıgındım agır yük yüdüp (KB 3347)
"Böyle olduğu için ben köy ve şehirleri bırakıp, ağır zahmetlere katlanarak buraya sığındım."
*ıdur men sini kör bu hacet **üçün***
Okı edgü birle okıma küçün (KB 4953)
"Bu iş için seni gönderiyorum, onu zorlama, güzellikle buraya davet et."
*könilik **üçün** kök adakın turur*
*Yayılmaz **üçün** yirde ot yim önür (KB 5600)*
"Doğruluk yüzünden gök ayakta durur, yer sabit olduğu için, üzerinde ot ve ekin biter."

KB 745, 748, 834, 911, 928, 1166, 1234, 1239, 1600, 1944, 2965, 3259, 3365, 3515, 3532, 3608, 5535, 5598, 6276, 6307

Emdi

Günümüzde zaman zarfı olarak görev yapan *emdi* Türkçenin tarihi dönemlerinde hem zarf hem de bağlaç olarak kullanılmıştır. Bağlaç olarak cümleye *öyleyse, o halde, bundan dolayı, bu sebepten, bu yüzden* anlamları ekleyerek sonuç cümlesini sebep cümlesine bağlamak görevini üstlenmiştir. Zarf olarak ise cümleye *artık, bundan sonra, nihayet ve sonunda* anlamlarının ilave edilmesini sağlamıştır.[312] KB'de zaman işlevinden çok yazarın ifadelerinin bir sonuca ulaştığını göstermek üzere kullanılmıştır.

tatıg erdi barça yigitlik işim
*Agu kıldı **emdi** manga yir aşım (KB 340)*
"Gençlikte her işim bir zevk idi, şimdi bana yediğim yemek zehir oldu."

Emdi ikinci mısrada artık, bundan sonra anlamına gelerek bir sonuç ortaya koymuştur. Ayrıca beyitte sözlüksel birimlerin karşıt anlamının yardımıyla, bu sözleri söyleyen kişinin gençliği geride bıraktığı ve yaşlılık dönemine girdiği de anlaşılmaktadır.

*negü tir eşit **emdi** Türkçe mesel*
Başında keçürmiş bu kökçin sakal (KB 667)
"Şimdi dinle, Türkçe bir ata-sözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der."

Yazarın daha önce söylediklerini geçmişten bilge, alim, zeki olarak kabul edilen birinin sözleriyle kuvvetlendirmek ve daha önce söylenenleri kısa ve öz bir biçimde yeniden ifade etmek üzere metnine yerleştirdiği bu tip kalıp beyitlerde "emdi" *o halde, öyleyse* anlamı ile daha önce söylediği beyitleri sonra söyleyeceklerine mantıksal ve anlamsal yönden bağlamaktadır. Sonuç

---

[312]Tiken, **a.g.e.,** s. 80-81

cümlesi sonraki beyitte şu şekilde geçmektedir: *"küvenme kıvı kutka kutlug kişi/ Inanma özüng kutka atlıg kişi" (KB 668) (Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme, ey namlı sen bu devlete inanma.)*

manga erse ***emdi*** *bu kadgu sakınç*
Sakınç kılma kılgıl sen emdi sevinç (KB 1241)
"Bu kaygı ve endişe benim için ise, hiç endişe etme; bilakis müsterih ol."

Emdi bu beyte bu yüzden, bundan dolayı anlamı katarak sonuç cümlesini sebep cümlesine bağlamaktadır. Kaygın ve endişen benim yüzümdense hiç endişe etme, sevinç duy.

tilese agır tut tilese uçuz
Yulug kıldım ***emdi*** *sanga men bu öz (KB 1603)*
"İstersen değer ver, istersen değersiz bul, ben kendimi artık senin hizmetine vakfettim."

Emdi burada bundan sonra anlamı taşıyarak verilmek istenen anlamın ortaya konmasını sağlamaktadır.

sebeb sen sen emdi kamug edgüke
Küçüg tıdguka hem törü birgüke (KB 3121)
"Zulme mani olmama, adaleti yerine getirmeme ve her türlü iyiliğe sebep şimdi sen oldun."

Beyitte sebep sözcüğü geçmektedir, ancak emdi de beytin sebep anlam ile sonuç cümlesine bağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu beyitte bir sonucun dile getirilmesi söz konusudur. "Sonuç olarak her türlü iyiliğe ulaşmama, adaleti yerine getirmeme ve zulme mani olmama sebepsin."

baka kördüm emdi dinim yigliki
Bu yirde köründi özüm yigliki (KB 3338)
"Çünkü dinimin selameti ve kendi menfaatimi bunda gördüm."

3337 ve 3338 birbiriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. Orada kalmasının sebebi 3337. beyitte açıklanmıştır. Bu beyitte: *"Özüm ka kadaştın neçe ardılıp / Nelük turgay erdim bu yirke kelip." (Ben de kardeş ve akrabalardan ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım.)* (KB 3337) Bu beyitte niçin anlamını vermek üzere kullanılan *nelük* soru zarfının açıklayıcısı 3338 numaralı beyitte yapılmıştır. Dağ başında kalmasının sebebi dininin selametini ve kendi menfaatini orada görmesidir

tileking bu erse sening ay kadaş
Küçemez men ***emdi*** *köngül kılma baş (KB 3708)*
"Ey kardeş arzun bu ise ben seni zorlamam, kalbin kırılmasın."

O halde, öylese anlamı ile sonuç cümlesini sebep cümlesine bağlamak üzere kullanılmıştır. Sonuç olarak Odgurmış, Ögdülmiş'i hükümdarın yanına gitme hususunda zorlamayacaktır.

eşittim sözüngni ögün tıngladım
*Sözüm kestim **emdi** sözüng tengledim (KB 4875)*
"Söylediklerini dikkatle dinledim; sözlerini iyice tarttım, diyecek sözüm kalmadı

Emdi *artık* anlamı ile kullanılarak sonuç bildirmektedir. Ögülmiş'in, Odgurmış'ın söylediklerinden sonra ikna olduğu için söyleyecek sözü kalmadığı anlamına da ulaşmak mümkündür.

*agırlar men **emdi** ilig yarlıgın*
Ziyaret kılur men bolur men yakın (KB 5001)
"Ben de hükümdarın emrine hürmet eder ve onu ziyaret eder ve onu ziyaret için yanına giderim."

Emdi cümlede öyleyse*, o halde* anlamlarında kullanılmıştır. Bu beyitten önce hükümdarın yanına gitme sebebi açıklığa kavuşturulmuş emdi sayesinde bu sebepler sonuç cümlesine, hükümdarı ziyaret etmeye karar vermesine, bağlanmıştır. Gitme sebepleri önceki beyitlerde şu şekilde ifade edilmiştir: *"Beyin emrini yerine getirmek raiyet için vaciptir; büyük ve küçük onu duyan herkes, bu emre riayet etmelidir." (KB 4999), "Bu bey para ile satın alınmış köle dahi olsa, onun hem kendisine, hem de emrine riayet gösterilmelidir." (KB 5000)*

*er at kaldı **emdi** sanga tapguçı*
Yağıka börike bu ol yortguçı (KB 5591)
"Şimdi senin hizmetinde bulunan kimseler kaldı; düşmana ve kurda karşı koyan kimseler bunlardır."

Ögdülmiş'in hükümdara memleketi tanzim etme usulü ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan bu beyitten önce alimler, muhtesipler, satıcı ve çiftçilerden bahsedilmiş bu beyitte emdi bağlacı kullanılarak daha sonra söylenecek beyitlerin bu beyitlerle mantıksal ve anlamsal yönden bir bütünlük oluşturması sağlanmıştır. Emdi burada "bundan sonra" anlamına gelerek daha önce bilgi verdiği meslek gruplarıyla hükümdarın hizmetindekiler arasında bir ilişkilendirme yapılmasına yardımcı olmuştur.

ayıttı ne boldı özüng ay kadaş
*Sini kördüm **emdi** köngül boldı baş (KB 5975)*
"Ögdülmiş: - Ey kardeş, sana ne oldu; seni böyle görünce, gönlüm yaralandı, dedi."

Emdi bu sebeple anlamına gelerek sonuç cümlesini sebep cümlesine bağlamıştır.

658, 672, 749, 785, 838, 846, 851, 867, 923, 983, 1161, 1168, 1204, 1237, 1241, 1247, 1262, 1306, 1645, 1647, 1649, 1848, 1869, 1921, 1940, 2466, 2486, 2997, 3126, 3200, 3219, 3220, 3229, 3230, 3233, 3264, 3338, 3339, 3469, 3470, 3537, 3711, 3787, 3794, 3796, 3809, 3995, 4018, 4026, 4029, 4030, 4079, 4454, 4455, 4878, 4922, 4936, 4945,

4980, 4986, 5002, 5005, 5094, 5098, 5456, 5458, 5719, 5754, 5759, 5819, 5994, 6028, 6034, 6060, 6066, 6069, 6183, 6188, 6227, 6289, 6317, 6462, 6506

Birle

Birle edat olarak, KB'de çok sık olmamakla birlikte, sebep anlamı katmak üzere kullanılmıştır.

*tapug **birle** begler agırlar kulug*
Tapug singse boldı kiçig öz ulug (KB 611)
"Beyler kulu hizmetlerinden dolayı yükseltirler, hizmetleri makbule geçtikçe küçükler yükselir
*tapug kıl tapug **birle** kul beg bolur*
Tapug singmeginçe tilek kim bulur (KB 612)
"Hizmet et, kul hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti makbule geçmeyen insan dileğine kavuşur mu?"
*tegimsiz tapug **birle** törke tegir*
Yaragsız yaransa kör ilke tegir (KB 614)
"İkbale bir türlü erişemeyen insan hizmeti sayesinde baş köşeye geçer; liyakatsiz kimse, ne kadar yaranmaya çalışsa da kapı eşiğini boylar."

KB'de kimi zaman beyitlerdeki yargıları, sebep-sonuç anlamıyla birbirine bağlayan bağlaç ya da edat yer almaz. Ancak beyitlerde sebep anlamını karşılamak üzere ya bazı ekler kullanılır ya da bağlam sayesinde iki mısraın sebep anlamıyla birbirine bağlanması gerektiği anlaşılır. Bu durumu şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

A- Ekler vasıtasıyla sebep anlamı verilmesi

1- Vasıta hali eki:

2- Yönelme hali eki:

3- Çıkma hali eki:

4- Şart eki:

B- Bağlam vasıtasıyla sebep anlamı verilmesi.

1- Vasıta Hali Eki –n:

ajun tındı ornap bu hakan öze
*Anı**n** ıdtı dünya tanguklar tüze (KB 93)*
"Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi."

A zamirine eklenen vasıta hali eki cümleye sebep anlamı katmıştır. Dünyanın hakana şahane hediyeler göndermesinin sebebi hakanın tahta oturmasıdır. Ayrıca bu beyitte bir sonuç bildirme de söz konusudur.

*anı**n** keldim emdi bu yirke turup*

Bayat tapgı kılsa men yalnguz bolup (KB 3339)
"Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle meşgul olmak istedim."

Bu beyitte ilk mısraın başında yer alan *anın* sözcüğü bir önceki beyitle anlamsal ve mantıksal bağlantının kurulmasını sağlamıştır. Bir önceki beyitte: *"Baka kördüm emdi dinim yigliki/Bu yirde köründi özüm yigliki."* (KB 3338) ifadesi, bu beyitte yer alan kel- yargısının sebebini ortaya koymaktadır.

KB 3125, 3339, 3357

2- Yönelme Hali Eki –ka/-ke, -ga/-ge; -a/-e:

*kalı bu tü nimet kalır**ka** yime*
Özüng yıglar erse yorı yıglama (KB 1235)
"eğer sen bu çeşitli nimetler arkada kaldığı için ağlıyorsan, bırak bunlar da ağlamaya değmez." (2058, 3216, 3456, 3468, 3622)

Kalır sözcüğünün almış olduğu yönelme hali eki, –ka, cümleye –dığı için anlamı katmaktadır. Bu beyitte sebep anlamı veren düşürülmüş bir edat vardır. Edatlar, eklendikleri ad soylu sözcüklerin ya yalın biçimlerinden yahut da yönelme, çıkma, ilgi ve vasıta durumu gibi ad çekim ekleri ile genişletilmiş biçimlerinden sonra geldikleri[313] için cümlede kullanılmayan edatın görevi ad soylu sözcüğün aldığı durum ekine yüklenir.

*bu il **tutguka** köp er at sü kerek*
Er at tutguka neng tavar tü kerek (KB 2057)
"Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır."

Beyitte kullanılan *tutguka* sözcüğündeki yönelme hali eki –mek için anlamı ile kullanılarak cümlede sebep anlamının verilmesini sağlamıştır.

3- Çıkma Hali Eki –dın/-din:

ongardı törü hem toku iç tapug
*Açıldı tapug**dın** tilemiş kapug (KB 1643)*
"Kanun, erkan ve iç-hizmeti muvaffakiyetle yerine getirdi; bu hizmetinden dolayı kendisine arzu ettiği kapılar açıldı."

Bu beyitte sebep anlamı verme görevini çıkma hali eki üstlenmiştir.

bor içmez kerek beg fesad kılmasa
*Bu iki kılık**tın** kaçar kut basa (KB 2091)*
"Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır, bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal eden gider."

[313] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 1061

Beyitte geçen bu iki kılık ifadesi, birinci mısrada yer alan bor iç- (içki iç-) ve fesad kıl-(fesatlık yap-) ifadesine gönderimde bulunarak aldığı çıkma hali eki yardımıyla da kutun kaçma sebebini ortaya koymuştur.

bu işke basut barça andın kelir
*Kalı artasa kalsa an**dın** kalır (KB 2502)*
"Bu işlere her türlü yardım ondan gelir; eğer işler bozulur veya yapılmazsa, yine onun yüzünden kalır."

A zamiri önceki beyte gönderimde bulunduğu için hem bağlantıyı sağlamış hem de aldığı çıkma hali eki vasıtasıyla işlerin bozulma ve yapılmama sebebini ortaya koymuştur. A zamiri bir önceki beyitte geçen ulu hacibe gönderimde bulunmaktadır. Bu beyitte gösteriyor ki metinler bir bütündür ve cümleler önünde arkasında yer alan diğer yargılar olmadan anlamlandırılamaz.

4- Şart Eki –sa/-se: Bu tip cümlelerde ikinci beyitte şart eki kullanılır ve şart eki almış bu birim ana cümlenin yan cümlesi olma görevini üstlenir. Bağlamdan, bu tip cümlelerde kullanılan şart ekinin cümleye sebep anlamı kattığı anlaşılır.

biliglig kerek beg ukuşlug odug
*Angar tegme**se** bir müfaca yodug (KB 1956)*
"Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır."

zemane tururlar zemane bile
*Yaraşık kerek er sevin**se** küle (KB 4088)*
"Onlar zemanedirler; sevinmesi ve yüzünün gülmesi için insanın zemane ile uzlaşması lazımdır."

(1957, 2063, 4088, 5329, 5330)

B.) Bağlam Vasıtasıyla Sebep Anlamı Verilmesi:

kayu neng uçuz bolsa yirde yatur
Agı çuz agır boldı törde yatur (KB 902)
"Hangi şey değersiz ise, ona kimse bakmaz bile, ipekli ve ağır çin kumaşları, değerli olduğu için, baş köşede yer alır."

Bu beyitte sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasında cümlede kullanılan sözcüklerin anlam alanları etkili olmuştur. Agır bol- (değerli ol-) sözcük grubu ile törde yat-(baş köşeye geç-) sözcük grubunun sahip olduğu anlamdan mantıksal bir çıkarıma gitmek mümkündür. Bir şeyin baş köşeye geçmesi için değerli olması gerekir ya da bir şey değerli olduğu için baş köşeye geçer. Ayrıca metin alıcısı sahip olduğu dünya bilgisi ile beyitteki nedensellik ilişkisine ulaşabilir.

agın kendü berklig tili sözlemez
Biligsiz tili ol sözin kizlemez (KB 970)
"Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz."

Bu beyitte aslında görünürde bir bağlaç yoktur ancak düz cümleye çevrildiğinde "Dilsiz dili kilitli olduğu için konuşmaz." Şeklinde birimler arasında bir sebep sonuç ilişkisinin olduğu fark edilir.

yorıglı bu yalnguk bu arzu öze
Yorırlar tileyü ajunug keze (KB 3735)
"Bütün insanlar bunu isterler ve bunu elde etmek için, dünyayı gezip dolaşırlar."
negü kolsa birgil bularka tükel
Bularnıng tilindin özüng satgın al (KB 4399)
"Bunlar ne isterlerse ver, hiçbir şeyi esirgeme, böylece bunların dilinden kendini satın al."

Burada sonuç bildirilmesi söz konusudur. Beyitteki sonuç bağlamdan yola çıkılarak anlaşılmaktadır. İstedikleri her şeyi ver-i ile satın al- arasında işteşlik söz konusudur. Beyitte işteşliğin bulunması vermekle satın almak arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin olduğunu gösterir.

müsülmanlık açgıl şeri'atnı yad
Atıng bolga edgü özüng bolga ked (KB 5488)
"İslamiyeti aç, şeraiti yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın."

Beytin ikinci mısraında sonuç yer almaktadır.

(KB 954, 1932, 2070, 2145, 2978, 5506, 5583, 5647)
açılgay seçilgey kamug işlering
Süzülgey itilgey kamug işlering (KB 5595)
"Böylece bütün yakın olanların seçilir ve belli olur; bütün işlerin de durulur ve yoluna girer."

Bu beyit, kendinden önce söylenen dört beyitteki bilgileri bir sonuca ulaştırmaktadır. *"Şimdi senin hizmetinden bulunan kimseler kaldı; düşmana ve kurda karşı koyan onlardır." (KB 5591), "Onları memnun et, ihsanlarda bulun; dikkat et, onlara başka iş verme, verilmiş ise onu bu işten al." (KB 5592), "Faydalı oldukları nispette onlara izzet, ikram ve ihsanda bulun; gelirlerini arttır ve rütbelerini yükselt." (KB 5593), Düşmana ve kurtlara karşı silahlarını hazır bulundursunlar, dosta yar olup, düşmana ölüm olsunlar. (KB 5594)* Bu beyitte sonuç bildirecek herhangi bir bağlaç yer almamaktadır ancak bağlam bu beytin daha önce verilen bilgileri bir sonuca ulaştırdığını gösterir. Okuyucu bu çıkarıma dünya bilgisi yolu ile ulaşır.

sini kim yise yir sen ***ahır*** *etin*
Öçüngni alır sen kara yir katın (KB 3554)
"Seni kim yerse, sonunda sen onun etini yersin; kara toprağın altında öcünü alırsın."

Beyitte geçen ahır. sözcüğü verilen bilgileri bir sonuca ulaştırmak amacı ile kullanılmıştır.

telim tüş bolur yim içimke barır
Yaragsız yimiş bolsa tengsiz kelir (KB 6005)
"Birçok rüyalar vardır ki, yemek ve içmekten gelir; yaramayan yemekler yenilmiş ise, rüya da uygunsuz olur."

Birçok rüyanın görülme sebebi yemek ve içmektir.

Neteg kim biligsiz bilümez munı
ukuşlug ukupan küzetür anı (KB 22)
"Çünkü bilgisiz bunu takdir edemez, anlayışlı anlar ve onu muhafaza eder."

Nitekim çünkü anlamında, sebep cümlesini ana cümleye bağlamak üzere kullanılabilmektedir.[314]

KB 954, 1013, 1932, 1959, 2070, 2081, 2145, 2464, 2978, 3255, 3256, 3467, 5344, 5355

2. 1. 1. 3. 2. Amaç

Günümüz Türkçesinde, amacıyla, için, -sin diye, -mesi için cümleye amaç anlamı katmak üzere kullanılmaktadır.[315] Metindilbilimde amaç terimi önceki durum ve olaylar yoluyla mümkün olması planlanan sonraki olaylar ve durumlar için kullanılır.[316] KB'nin yazıldığı dönemde bu anlamı karşılamak üzere kullanılan sözlüksel birimler ve yapılar mevcuttur. Üçün bunlardan biridir. Bağlam cümledeki yapıların hangi anlamla kullanıldığının tespit edilmesinde en önemli görevi üstlenmektedir.

*köngül til törütti köni söz **üçün***
Sözi egri bolsa küyer ol küçün (KB 1024)
"Tanrı gönlü ve dili doğru söz için yarattı; sözü eğri olanları zorla ateşe atarlar

Tanrı'nın gönlü ve dili yaratmasındaki amaç doğru sözdür. Burada kullanılan için sebepten çok bir amaca yönelik sonuç bildirmektedir.

*tusulmak **üçün** ünder erse ilig*
Meningde tusulgu ukuş yok bilig (KB 3802)
"Hükümdar beni kendisine faydam dokunması için çağırıyorsa, bende istifade edilecek kadar bilgi ve akıl yoktur."

Hükümdarın Odgurmış'ı yanına çağırmaktaki maksadı onun bilgisi ve aklından faydalanmaktır. Üçün burada –sın diye ve –mesi için anlamında kullanılarak, cümleye amaç anlamı katmaktadır.

iligdin selam köngül aytu bitig
*Bitidim esenlik **öze** ay tetig (KB 3197)*

---

[314] Tiken, **a.g.e.,** s. 99
[315] Günay , **a.g.e.,** s. 85
[316] Dressler, **a.g.e.,** s. 8

"Bu hükümdardan selam ve hatır sorma mektubudur; ey zeki insan, bunu sana sağlık dileği ile yazdım."

Hükümdarın mektup yazmaktaki amacı Odgurmış'a sağlık dilemektir.

KB'de beyitlerin çoğunda amaç anlamı, bağlaçlardan ziyade ekler ve bağlam vasıtasıyla okuyucuya verilmektedir. Özellikle istek anlamında kullanılan şart eki, bağlama dayalı olarak derin yapıda cümleye amaç anlamı katmaktadır. Bu tip cümlelerde çoğunlukla istek anlamında kullanılan dilek şart eki ikinci mısrada yer almakta ve birinci mısradaki yargıda gereklilik bulunmaktadır. Bu beyitlerdeki amaç anlamı, gereklilik ifadesinin yer aldığı cümlenin yükleminden yargıyı çıkarıp bu cümleye "amaç" sözcüğü eklendiğinde daha rahat anlaşılmaktadır.

biliglig kerek beg ukuşlug odug
Angar tegmese bir müfaca yodug (KB 1956)
"Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır."

İkinci mısrada istek anlamı ile kullanılan şart eki, bu mısraın amaç anlamı ile birinci mısraya bağlanmasını sağlamaktadır. Beyin bilgili, akıllı ve uyanık olmasındaki amaç bir iftiraya uğramasının istenmemesidir.

ulug boldı begler kutun belgülüg
Kiçig tutgu könglin kötürse ülüg (KB 2116)
"Beyler, şüphesiz saadetle büyük olurlar; bundan nasip alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdır."

İkinci mısrada kullanılan ve istek anlamını taşıyan –se/-sa eki cümleye amaç anlamı katmıştır. Ekin yer aldığı bağlam onun amaç fonksiyonunu belirlemede oldukça önemlidir. Gönüllerin küçük tutulmasının istenmesindeki amaç beyin saadetten pay almasını arzu etmektir.

turup tagka kirmiş özüng yalnguzun
*Tapug kıl**guka** bu tapug ked uzun (KB 3204)*
"İbadet etmek için, kalkıp, tek başına dağa çıkmışsın, fakat bu ibadet çok uzun sürmüş."

Bu beyitte kılguka sözcüğündeki kıl- fiili, fiilden isim yapım eki ve yönelme hali ekini alınca cümleye amaç anlamı katmıştır.

kalı bardıng erse tapug kılgalı
Tapug kendte kılgıl bu ol din yolı (KB 3214)
"Eğer ibadet etmek için oraya gittinse, ibadeti şehirde kıl; din yolu budur."

Bu beyitte amaç anlamı bağlamdan anlaşılmaktadır. KB'de kafiye çok önemli olduğu için mısra sonlarında kullanılan kelimler ve bu sözcüklerin aldığı eklerin bir zorunluluğu yerine getirmesi gerekmektedir. O yüzden bağlam sözcük sonlarındaki eklerin o cümlede hangi fonksiyonda

kullandığının belirleyicisi olmaktadır. Birinci mısraın sonunda kullanılan *kılgalı* sözcüğü amaç anlamı ile birinci mısraı ikinci mısraa bağlamaktadır.

kişike tusulgu kerek bu tirig
Tirig tutsa atın kopursa erig (KB 3369)
"İnsan hayatında kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır."

Başkalarına faydalı olmaktaki amaç insanların adını yaşatmak ve kendisini yükseltmek istemesidir.

ikinçi haifet kerek çın bütün
Budun bulsa inçlik tirilse kutun (KB 5330)
"İkincisi, hükümdara vekalet edecek olan kimsedir; halkın huzur bulması ve saadetle yaşaması için, bunun dürüst ve güvenilir bir kimse olması şarttır."

Beye vekâlet edecek kimsenin güvenilir ve dürüst olmasının istenmesindeki amaç halkın huzur bulması ve saadetle yaşamasıdır.

isizig ya çogda oruda kerek
Yorık bolsa edgü aya sarp yürek (KB 5549)
"İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lazımdır, ey metin yürek."

Kötünün zincire vurulması veya zindana atılmasındaki amaç iyilerin rahatça dolaşabilmesidir.

sening bir yüzüngni köreyin tiyü
Sanga tegdi emgek okıdım berü (KB 5977)
"Yüzünü bir defa daha göreyim diye seni buraya çağırdım, sana zahmet oldu, dedi."

Birinci şahısta kullanılan emir eki te- filinin zarf fiil eki almış şekli ile birleşince cümleye amaç anlamı katmıştır. Amacım senin yüzünü bir defa görmekti, şeklinde cümleyi farklı bir versiyonla yüzey yapıya yansıtmak mümkündür.

KB 936, 955, 1957, 2044, 2058, 2063, 2071, 2168, 2169, 2437, 2483, 4088, 5329, 5550

2. 1. 1. 4. Koşul: Tahsin Banguoğlu koşul iletisini, iki unsurdan birinin öbürü için varlık şartı olduğunu göstermeye yarayan bağlamlar[317] şeklinde açıklamıştır. Dressler ve Beaugrande koşul iletisini derecelendirme başlığı altında bir alt başlık açarak önkoşul/olay başlığı içerisinde değerlendirmiştir.[318] KB'de en sık kullanılan ileti koşul iletisidir ve bu ileti *abang, kalı, eger* gibi cümle başı bağlaçları ile verilmektedir. Şart eki, bu cümle başı bağlaçları olmadan da kullanılıp, beyitte verilmek istenen şartı

---

[317] Banguoğlu, **a.g.e.,** s. 393
[318] Dressler, **a.g.e.,** s. 72

ortaya koyabilme özelliğine sahiptir. Şartı eki kimi zaman *kalı, apang, eger* bağlaçlarıyla kimi zaman bu bağlaçlar olmadan, incelediğimiz bölümlerin 466 beytinde geçerek geniş zaman ve görünen geçmiş zamandan sonra en çok kullanılan kip eki olma özelliğine sahiptir. KB'de esas hedef ideal insan, ideal devlet düzeninin ortaya konması olduğu için olası durumlar ve bu durumlar karşısında insanların yapacağı davranışlar şart eki vasıtasıyla yüzey yapıya yansıtılmıştır. Koşul anlamının oluşmasını sağlayan bu bağlaçlar şart cümlesini, kendisinden sonra gelen temel cümleye bağlamak üzere kullanılır.

Kalı: Necmettin Hacıeminoğlu bu görevli birimi bağlama edatları içerisinde değerlendirerek bu birimin bağlama göreviyle kullanılmasının Karahanlı sahası metinlerinden itibaren görüldüğünü, artık, nasıl, eğer anlamıyla hem bağlama hem de cümle başı edatı olarak kullanıldığını söylemektedir.[319] Metnimizde "kalı" beyit içi bağdaşıklık ve tutarlılığın oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Genellikle beytin ilk mısraında kimi zaman da ikinci mısraında kullanılan "kalı" cümledeki önkoşulu yargı bildiren birime bağlamak üzere kullanılmıştır. Ayrıca şart kipinin anlamını pekiştirme görevi de üstlenmektedir.

__kalı__ edgü bolsa budun başçısı
Kamug edgü boldı anıng işçisi (KB 894)
"Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur."

İdeal devlet düzeninde en önemli şey beyin iyi olmasıdır. Bu yüzden bütün memurların iyi olması beyin iyi olması ön koşuluna bağlanmıştır.

__kalı__ kıstaçı bolmasa ol ogul
Yava boldı sen ol oguldın töngül (KB 1220)
"Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes."

Yazar, "Bir çocuğun heder olmaması için onun sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmalıdır." şeklinde okuyucunun bir çıkarıma ulaşmasını istemektedir. Beyitlerin önkoşulla oluşturulmasının temel sebebi, beyit olumsuz anlam da içerse doğru davranışın ne olduğunu ortaya koymaktır.

__kalı__ bolmasa beg sakınuk süzük
Arıgsız bolur barça kılkı üzük (KB 1987)

---

[319] Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri,** TDK ANK 1996, s. 97

"Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez."

Buradaki önkoşul sayesinde okuyucunun bir sonuca ulaşması istenmektedir. *Beyin isabetli hareket etmesi takva sahibi ve temiz kalpli olmasına bağlıdır.* Bu cümle, tabii ki, beytin yüzey yapıya farklı sözlüksel ve görevli birimlerle yansımasıdır. Ancak verilmek istenen anlam aynıdır. Her ne kadar yazar bu tip cümlelerde okurunun çıkarım yaparak bir sonuca ulaşmasını istese de işi tehlikeye atmaz bu tip beyitlerden sonra okuyucunun ulaşması gereken sonucu kendisi verir. *"Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir."* (KB 1988) Yazar okurunun ulaşması gereken sonucu önkoşullu beyitten sonra ortaya koymuştur.

kalı *basnu tegse buşar baş keser*
Tamurın teşer kör sorup kan içer (KB 4099)
"Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer."

Yazar beyin olası davranışlarını söylemiş ve okuyucunun bu durumdan nasıl bir sonuç çıkarması gerektiğini sonraki beyitte ortaya koymuştur. *"Buşar ödte barma begingke yaguk/kalı bardıng erse uçuzluk anuk." (Hiddetlendiği vakit beyine yaklaşma; eğer yaklaşırsan itibardan düşeceğin muhakkaktır.)* (KB 4100) Bu beyitte emir ekinin yer alması da yapılması gereken davranışın ne olduğunu ortaya koymada etkili olmuştur.

olar ögseler ögdi ilke barır
Kalı *sökseler atı artap kalır (KB 4396)*
"Bunlar medhederlerse, bu metih bütün ülkelere yayılır; eğer hiciv ederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır."

Bu beyitte de yazar şairlerin özellikleri ile ilgili durumları verdikten sonra ne yapılması gerektiğini, yani yapılması gereken çıkarımı ortaya koymuştur. "Usa edgü tutgıl bularnı kadaş / bularnıng tilinge ilinme adaş." (Ey kardeş, bunlara mümkün olduğu kadar iyi muamele et, ey dost bunların diline düşme." (KB 4397) Yapılması gereken davranış ortaya konurken yine emir ekinden istifade edilmiştir.

kalı *tetrü yitse burunduk vezir*
Kamug tetrü boldı özüm ayguçı (KB 5337)
"Eğer vezir yuları ters tarafa çekerse, her şey ters olur; bu benim kanaatimdir."

Bu beyitte olası durum bir önceki beyitle ilişkilendirilmiştir. Bir önceki beyitte: *"Bu beğke vezir ol tutup yitgüçi/ili kapgı atı bu ol itgüçi." (Bir beye yol*

gösteren vezirdir; halka muhafızlara ve hizmetkarlara nizam veren odur.) (KB 5336) denmektedir. Bu beyitteki tutup yitgüçi ile sonraki beyitteki tetrü yit-/bol- arasında anlamsal bağlantı söz konusudur. Birinci beyitte vezirin devlet için önemi belirtilmiş sonra vezirin önemine uygun hareket etmemesi durumunda ne olacağı ortaya konmuştur. Yazar bu beyitten sonra okuyucuların ulaşması gereken bir sonuç yazmamıştır. Ancak okuyucu bu iki beyit sayesinde kendisi bir çıkarıma ulaşır.

***kalı** yarlıkasa barayın naru*
Ziyaret kılıp terk yanayın berü (KB 5664)
"Müsaade ederseniz, oraya gideyim, ziyaret edip, çabucak buraya dönerim."

Burada kalı şart eki ile birleşerek cümleye izin isteme anlamı katmıştır. Ögdülmiş hükümdardan Odgurmış'a gitmek üzere izin vermesini istemekte ve daha sonra hükümdarın bununla ilgili cevabı yer almaktadır. *"Hükümdar: - Git, ona benden de selam götür, ey bilgisi kamil insan, dedi." (KB 5665)* Kalı iki beyit arasındaki anlam ilişkisini sağlamıştır.

***kalı** içse suvnı tüketü tükel*
Tükedi tiriglik kazıldı kırım (KB 6063)
"Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sonuna erdi ve mezar kazıldı demektir."

Burada "kalı" beyit içi anlamın sağlanmasında kullanılmıştır. Ancak bir öneki beyiti de anlam olarak kendisiyle ilişkilendirmiştir. *"Idışlıg suvug tüşte içse yarım / tükedi tiriglik yarımı birim"* (Rüyada bir kaptaki suyun yarısı içilirse hayatın yarısı tükendi ve yarısı borç olarak kaldı.) (KB 6062) Bu beyitlerde ortak yapının ve ortak sözlüksel birimlerin bulunması beyitleri anlamsal olarak birbirine bağlamaktadır. Her iki cümlede de önkoşul yer almaktadır.

KB 175, 178, 681, 712, 713, 725, 750, 803, 804, 842, 884, 891, 977, 984, 1003, 1025, 1026, 1212, 1232, 1234, 1235, 1317, 1320, 1996, 2011, 2029, 2048, 2053, 2108, 2119, 3206, 3214, 3258, 3348, 3538, 3547, 3579, 3586, 3803, 3893, 4073, 4100, 4125, 4128, 4136, 4137, 4142, 4398, 4475, 4498, 4862, 4867, 4870, 5481, 5519, 5757, 6499,

Apang: Şart cümlesini kendinden sonraki cümleye bağlamak için kullanılan bir diğer bağlama edatı da 'apang'tır. Apang KB'de çok fazla geçmez. Olası durumlarda ne olacağı ile ilgili yargıda bulunmak amacı ile kullanılır.

***apang** edgü bolsa bu begler özün*
Bayur budnı barça kör itlür ajun (KB 895)
"Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir."

Kün Togdı'nın Ay Toldı'ya adil sıfatı ile ilgili bilgi verdiği bölümde yer alan bu beyitten önce önkoşul bildiren birçok beyit yer almaktadır. Apang'tan sonra yazar "kalı"da olduğu gibi sonuç ortaya koymaz. Sonuca okuyucu çıkarım yolu ile ulaşır. Halkın zenginleşmesi ve dünyanın düzelmesi için bey iyi olmalıdır.

apang *irse devlet yapulsa kapug*
Serinse yana işi itlür kamug (KB 1321)
"Eğer devlet gider, kapısı kapanırsa, insan sabretmeli; onun bütün işleri tekrar yoluna girer."

Ay Toldı oğlu Ögdülmiş'e öğüt vermektedir. Ölüm yatağında olan Ay Toldı hayata dair tecrübelerini, nasıl yaşaması, ne yapması gerektiğini oğluna bildirmektedir. Genellikle emir kipi ile kesinlikle yapması gereken şeyler anlatılırken, oğlunun karşılaşabileceği olası durumlar ve bu durumlar karşısında ne yapması gerektiği de şart eki ve şart ekinin ana yargıya bağlanmasını sağlayan bağlama edatı sayesinde verilmiştir. Devlet kapısı kapanmayabilir de ancak kapanması durumunda Ögdülmiş'in yapması gereken şey sabretmektir.

apang *edgü tir erse ilig mini*
Özüng edgü bolsu yarutgay sini (KB 3805)
"Eğer sen beni iyiliğimden dolayı istiyorsan, kendin iyi ol, bu iyilik seni kafi derecede sevindirir."

Bu beyitte kullanılan önkoşul, Odgurmış'ın hükümdarın davetini reddettiği, gitmek istemediğini de okuyucuya sezdirir. Nitekim 3809. beyitte gelmek istemediğini, daha önceki beyitlerde dile getirdiği şeylerin gelmemek için bir açıklama olduğunu şu ifadelerle ortaya koymuştur: *"Özüm 'uzri koldum men emdi sanga / kodu bir mini sen sarılma manga." (KB 3809).*

apang *tegse emdi sü erki sanga*
Akı bol odug tur ay ersig tonga (KB 4138)
"Eğer sana ordu başına geçmek kısmet olursa, ey merd yiğit, cömerd ol ve uyanık dur."

Ögdülmiş'in Odgurmış'a beylere hizmet etmenin usûl ve nizamını söylediği bölümde, Ögdülmiş onun devlet bünyesinde çalışabileceği görevleri sıralamış, bu görevlerden birine getirilmesi durumunda ne yapması gerektiğini ortaya konmuştur. Burada *apang* olası makam ve mevkilerin neler olduğunu da göstermekte, ayrıca her mevkiin birbirinden farklı bazı gerekleri olduğunu okuyucunun anlamasını sağlamaktadır.

Eger: Genellikle cümlenin başında yer alan eger, şart cümlesinin anlamını pekiştirerek ana cümleye bağlamak üzere kullanılır. KB'nin incelediğimiz bölümlerinde *eger* bağlacı ile kullanılmış iki beyit bulunmaktadır. Bu bağlaçla aynı işlev ve anlama sahip olan "kalı" KB'de daha çok tercih edilmiştir.

yava sözlese söz neçe yas kılur
***Eger** sözleyü bilse asgı bolur (KB 987)*
"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir, söz yerinde söylenirse faydalı olur."

Birinci mısrada da önkoşul vardır ancak koşul bildirilmesini sağlayan bir bağlaca ihtiyaç duyulmamıştır. Şart eki koşul anlamının verilmesinde yeterli olmuştur. Ancak ikinci mısrada veznin tamamlanması gereği, *eger*'i kullanmayı zorunlu hale getirmiştir. *Eger,* genel bir ifadenin verilmesine önkoşul bildirerek yardımcı olmuştur.

***eger** hile çare yok erse adın*
Kamug neng hazine ülegil barın (KB 1189)
"Eğer başka bir tedbir ve çare yoksa, bütün malını ve hazineni, hepsini dağıt."

Bu beytin anlamının tam olarak ortaya konması öncesinde ve sonrasında yer alan beyitlerin bilinmesine bağlıdır. Neye karşı tedbir ve çare aranacağı 1188. beyitte ortaya konmuştur. *"Negü erse barmu ölümke itig/anı utru tutgıl ay bilge tetig."* Okuyucu dünya bilgisi ve tecrübeleri sayesinde ölüme karşı hiçbir çare ve ilaç olmadığını bilir. Yazar de okuyucuların bu bilgiye sahip olduklarının bilincinde olarak önkoşul içeren böyle bir beyit söyler ve okuyucuların bu beyitten bir çıkarıma ulaşmalarını ister. Ölüme karşı çare yoktur. Onun için dünyada kazandığın malı mülkü başkalarına dağıt. Bu sana diğer dünyada yani ahirette faydalı olur.

2. 1. 1. 5. Ayırma: Dressler ve Beaugrande ayırmanın çoğunlukla *ya da, veya* bağlaçları ile gösterildiğini söylemişlerdir.[320] *Veya, yahut, veyahut, ya da* bağlaçları birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlamak için kullanılır.[321] KB'de ayırma işlevi ile kullanılan bağlaçlar ya, tilese….tilese, azu, gerek…gerek'tir.

---

[320] Dressler, **a.g.e.,** s. 72
[321] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 114

Ya: Seçmeli olma ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurmak üzere kullanılabilir.

könilik özele keser men işig
*Adırmaz men begsig **ya** kulsıg kişig (KB 809)*
"Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak ayırmam."

İşlevlerinden biri de seçme bildirmek olan "ya" bağlacı bu beyitte bir tercih göstermez. Aksine hükümdarın bey veya kul kimseyi seçmediğini, herkese eşit muamele yaptığını vurgulamak üzere kullanılmıştır.

*haciblar işi tut **ya** begler işi*
*Ulug **ya** kiçig tut ötügçi kişi (KB 2493)*
"İster haciblerin, ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder."

Burada kullanılan ya bağlacı, aynı görevdeki zıt nitelikte iki sözcüğü arka arkaya sıralayarak, sıralanan ögeler arasında bir ayrıcalık, bir tercih yapılmadığını bildirmek üzere kullanılmıştır.

*adırmaz kişisin kulug **ya** begig*
Ödürmez talusın yavuz ma yigig (KB 3534)
"İnsanları kul veya bey diye ayırmaz, bu daha iyi veya daha kötüdür diye, ayırt etmez."

Ya bağlacı bütünü kapsayacak zıt kavramları birbirine bağlayarak sıralanan ögeler arasında bir ayrıcalık yapılmadığını ortaya koymaktadır.

kıya bakma anda solun **ya** ongun
Özüng eymenü tur eşit söz ögün (KB 4059)
"Huzurda iken sağa ya da sola bakınma, havf ve hürmet üzere ol, sözü dikkatle dinle."

Beyitte sunulan seçimli ögelerden ikisinin de tercih edilmemesi gerektiği yüklemdeki olumsuzluk eki vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Söz söyleyen kişi ne sağa ne de sola bakmamalıdır.

*kımız süt **ya** yüng yag **ya** yogrut kurut*
*Yadım **ya** kidiz hem erej evke tut (KB 4442)*
"Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir."

"Ya" bağlacı bu beyitte aynı kavram alanından sözcüklerin sıralanması sağlamıştır. Bir seçim yapma söz konusu değildir. "Ya" bağlacı cümleye bunların hepsi anlamını katmaktadır.

*barıp tuş angar sen **ya** kelsün sanga*
Yüzüng körsüni bir ay köngli kinge (KB 4987)
"Gidip onunla buluş, yahut o sana gelsin; ey geniş yürekli insan, o senin yüzünü bir defa görsün."

"Ya" bağlacı ile birbirine bağlanan ögeler arasında bir seçme söz konusudur. Söz söylenen kişi ya söz edilen kişinin ayağına gidecek ya da o, söz söylenen kişinin yanına gelecektir.

ya kuzda yorıglı kalın köp kutuz
Ya tüzde yorıglı ud ingek öküz (KB 5372)
"Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri."

"Ya" bağlacı bu beyte bunlardan hangisi olursa olsun fark etmez anlamı katmaktadır. Bu hayvanlardan hangisi olursa olsun hükümdarın elinden kurtulamaz. "ya" bağlacı burada hükümdarın avcılık yeteneğine ve gücüne de vurgu yapılmasını sağlamıştır.

kış erse yana tüş körügli karı
*Akar suv tüşese **ya** buz kar tolı (KB 6013)*
"Mevsim kış ve rüyayı gören de ihtiyar ise, rüyasında akar su veya buz, kar ve dolu görürse,"

"Ya" bağlacı bu beyitte sayılanlardan biri anlamıyla bir seçme bildirmektedir. Aslında rüyada bunlardan hangisi görülürse görülsün yapılacak şey aynıdır. *"Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilacı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir." (KB 6014)* Beyitte aynı kavram alanından sözcükler art arda sırlanmıştır ancak kişi rüyasında bunlardan birini ya da birkaçını görebilir. O yüzden seçme ifade edecek "ya" bağlacı metne yerleştirilmiştir.

KB 831, 912, 1176, 1868, 2494, 3355, 3546, 3609, 3611, 3612, 3748, 3768, 3784, 3793, 4092, 4139, 4143, 4446, 4938, 5374, 5375, 5376, 5377, 5549, 5751, 6009, 6011, 6025, 6310, 6502

Tilese….Tilese: Kendinden sonra gelen aynı görevdeki zıt nitelikli iki sözcüğü arka arkaya sıralayan bu bağlaç, sıralanan ögeler arasında bir ayrıcalık, bir tercih yapmadan benimseme bildiren bir işlev taşımaktadır.[322]

***tilese** agır tut **tilese** uçuz*
Yulug kıldım emdi sanga men bu öz (KB 1603)
"İstersen değer ver, istersen değersiz bul, ben kendimi artık senin hizmetine vakfettim."

Hükümdarın Ay Toldı'ya değer verip vermemesi önemli değildir, Ay Toldı her koşulda hükümdara hizmet etmek istemektedir.

anıng boldı dünya tü nimet bile
***Tilese** özüng yi **tilese** üle (KB 1979)*
"Bu dünya her türlü nimeti ile birlikte onun olur, isterse kendisi kullansın, isterse başkalarına dağıtsın."

Bu beyitte karşıdaki kişiye bir tercih hakkı tanınmıştır. Ancak kişi sunulan bu tercihlerin her ikisini yapma iktidarına sahiptir. Malı elinde

322 Korkmaz, **a.g.e.,** s. 1111

bulundurmakla insanlara dağıtmak arasındaki seçim hakkı kişiye bırakılmıştır.

ikide naru barça yılkı sanı
Tilese *munı tut* ***tilese*** *anı (KB 3218)*
"Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen onu seç."

Bu beytin öncesinde: *"İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen."* (KB 3217) denmektedir. Sonraki beyitte de öğrenen ya da öğreten olmanın kişinin kendi elinde olduğu bunlardan birini seçme iktidarının kendisine bırakıldığı tilese…tilese bağlacı ile ortaya konmuştur. Aslında, bunlardan biri seçilmediği takdirde o kişiye hayvan denilir diyerek iki şeyden birini seçmeyi zorunlu hale getirmiştir. Üçüncü bir yol yoktur. Bu da KB'nin genelinde ortaya konmaya çalışılan bilgiye vurgu yapmaktadır.

budun baylıkı begke baylık turur
Tilese *anı tut* ***tilese*** *munı (KB 5545)*
"Halkın zenginliği beyin zenginliğidir; ister onu, ister bunu temin et."

Halkın zengin olması ile beyin zengin olması arasında mantıksal bir bağlantı kurulmuştur. Halkın refah içinde olması aynı zamanda beyin zenginliğini göstermektedir. Bir önceki beyitte halkın zenginleşmesini yazar koşula bağlamıştır. *"Hangi memleketin beyi iyi ve doğru olursa, o memleketin halkı zenginleşir ve başına gün doğar." (KB 5544)* Yani halkın zenginliği öncelikle beyin iyi ve doğru olmasına, taşıdığı karakter özelliklerine bağlanmıştır. Dürüst bir hükümdar sadece kendi zenginliğini düşünmediği için halkı zenginleştirecektir. Ancak dürüst olmayan bir bey sadece kendi zenginliğini tercih edecektir. Bir önceki beyitle anlamsal olarak düşünüldüğünde aslında beyin tercih yapması gereken konu iyilik, dürüstlük ve kötülük, adaletsizlik arasındadır. Bey, doğruluk ve iyiliği tercih etmesi durumunda zenginleşecektir.

Azu: Yahut/Veya, Yoksa: Birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlamak için kullanılır.

anıng okşagı yok ***azu*** *mengzegu*
Neteglikke yetmez halayık ögi (KB 16)
" Onun eşi yahut benzeri yoktur; nasıl olduğuna mahlûkların aklı ermez"

Tanrı'nın emsalsizliğini vurgulamak için yakın anlamlı sözcükler arasına gelerek bunları yapısal olarak birbirine bağlamıştır.

*tilig şükmü tutgu **azu** sözlese*
*Sözüg açsamu yig **azu** kizlese (KB 1018)*
"Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi; sözü açmak mı daha iyi yoksa saklamak mı?"

Azu burada soru cümleleri arasındaki seçme işlevini ortaya koymak üzere kullanılmıştır.

anadınmu bilge togar bu kişi
***Azu** ögrenürmü yetilse yaşı (KB 1678)*
"İnsan anadan mı alim olarak doğar, yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir?"

Azu bu beyitte de soru ifadeleri arasında bir seçme yapmak üzere kullanılmıştır. Art arda sıralanan ögeler arasında aşamalı karşıt anlamlılık söz konusudur. Doğuştan/ileriki yaşlarda. Sözcüklerin bu karşıt anlamlılık ilişkisi içerisinde kullanılmasının sebebi, bize göre bilginin zamanla ilgili bir konu olduğunu ortaya koymak içindir. Bilgi aşama aşama elde edilecek bir şeydir.

bizinge anunmış turur bu ölüm
*Ölümke itig yok **azu** berk tolum (KB 6291)*
"Bu ölüm bizim için de hazırlanmıştır; ölüme karşı bir çare veya müsessir bir silah yoktur."

Azu burada olumsuz bir cümle içerisinde yer aldığı için seçme ifadesi burada seçim yapılamayacağını, olanaksızlığı ortaya koymak üzere kullanılmıştır. Her canlının ne yaparsa yapsın ölümden kurtulamayacağı bu bağlacın sahip olduğu anlam özelliği ile ortaya konmuştur.

Kerek…. Kerek: Sözcükleri veya sözcük gruplarını sıralama yoluyla birbirine bağlamak üzere kullanılan bu bağlaç, sıraladığı ögelerin hepsini içine alan bir eşitleme, birleştirme görevi üstlenir.[323]

tengizdin çıkarmasa yinçü kişi
***Kerek** yinçü bolsun **kerek** say taşı (KB 212)*
"İnsan inciyi denizden çıkarmadıkça, o ister inci olsun ister çakıl taşı, fark etmez."

Yazar inci ile çakıl taşını aynı kefeye koymuştur. Değerli bir şeyin değerinin fark edilmesi onun ancak gün yüzüne çıkarılması ile mümkündür. Değerli olan şeyler görülmedikçe değersiz kabul edilen nesnelerle eşit düzeydedir.

***kerek** oglum erse yakın ya yaguk*
***Kerek** barkın erse keçigli konuk (KB 817)*
"İster oğlum, ister yakınım veya hısmım olsun; ister yolcu, geçici ister misafir olsun;"

---

[323] Korkmaz, **a.g.e.,** s. 1110

Bu beytin tam olarak anlamlandırılabilmesi bir yargıya bağlanmasını gerektirmektedir. Bu yargı 818. beyitte yer alır. *"Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulmaz." Kerek…kerek* bağlacı bu beyitte, adaletin herkese eşit oranda dağıtıldığının, kimseye ayrıcalık tanınmadığının ve tabii ki sıralanan kişilerin hükümdara aynı yakınlık derecesine sahip olduğunun ortaya konmasına yardım etmektedir.

kerek kat selise kerek tiryak it
Kerek matrıdus kat ya çurnı ögit (KB 1064)
"İster selise kat, ister tiryak yap; ister matrıdus karıştır, ister müshil ver."

Bu beytin anlamı bir sonraki beyitle düşünüldüğünde tamamlanmaktadır. *"İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiçbiri ilaç fayda vermez."(KB 1065).* Her iki beyitte de aynı kavram alanına giren sözcüklerin sayılması yolu ile ölüme hiçbir şeyin çare olmayacağı, bunlardan hangisi yapılırsa yapılsın fark etmeyeceği gösterilerek, ölümün çaresizliği ve buna karşı insanın acziyeti ortaya konmuştur.

seningdin kötürgey ilig bu törü
***Kerek** erse oldur **kerek** tur örü (KB 4006)*
"Hükümdar seni teşrifat ile mükellef tutmayacaktır; sen istersen otur, istersen ayakta dur."

Odgurmış'ı hükümdarın hizmetine girmesi hususunda ikna etmek amacı ile söylenen bu beyitte, ister otur ister ayakta dur diyerek, ayakta durmayı ve oturmayı sadece ona has bir özellik olarak eşitlemiştir. Bu da Odgurmış'ın diğer hizmetkârlardan farklı olduğunu, onun hükümdarın gözündeki değerini göstermektedir. Bu sayede Odgurmış'ın hükümdar için önemine vurgu yapılmıştır.

***kerek** yir öze tur **kerek** yir katın*
Çavıksa özüng kör bu edgü atın (KB 5572)
"İyi ad ile şöhret kazandıktan sonra, ister yerin üstünde, ister altında ol."

Kerek…kerek bağlacı bu beyitte iyi ad kazanmanın önemine vurgu yapmak amacı ile kullanılmıştır. Yerin altı ve üstü eşitlenmiştir. İyi ad kazandıktan sonra hem bu dünyada hem de öbür dünyada faydası görülecektir. İki dünyada da mutlu olmanın yolu iyi ad bırakmaktan geçmektedir.

kimi kodtı erse ay ersig urı
***Kerek** bolsunı ıt **kerek** kök böri (KB 6194)*
"Ey cesur oğul, Tanrı onu terk ettikten sonra, ister köpek olsun, ister bozkurt, hepsi birdir."

Bu beytin anlamlandırılması için bir önceki beyitle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. “Kim Tanrı’nın fazlına mazhar olursa, o her iki dünya saadetine nail olur.” (KB 6193) Her iki dünyadaki saadetinin Tanrı’nın isteğine bağlı olduğuna vurgu yapılmıştır. KB’de metinin birçok yerinde tekrar edilen şey, insanın bu dünyada Tanrı’nın buyruklarından ayrılmaması gerektiği, Tanrı’yı bilirse hem bu dünyada hem de öbür dünyada saadete kavuşacağıdır. İnsanın saadete kavuşması yalnızca Tanrı’nın elindedir.

KB 235, 264, 817, 1065, 1396, 1547, 1742, 3609, 4383, 4671, 4720, 4816, 4817, 4818, 4819, 6290, 6399, 6418

Beyitlerde kimi zaman ayrımı, seçmeyi ortaya koyacak bağlaçlar yer almaz. Ancak beyitte kullanılan karşıt anlamlı sözcükler, sözcüklerin dizilişi ve öncesinde ya da sonrasında yer alan ögelerle anlam yönünden ilişkisi beytin, ayırım bildiren bir bağlaçla düşünülmesini gerektirir.

takı bir sebeb kör bu ***edgü isiz***
Yakınlık yolındın tüzer tüzse iz (KB 886)
“İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır.”

bu iş kılguçı er kılur öz işi
Mün erdem *biligli körügli kişi (KB 1938)*
“İşi yapan adam kendi vazifesini yapar; bunun kusur veya fazilet olduğunu gören insan takdir eder.”

takı bir bar erse sini teg adın
Uda birgey erdi kör ***öngdün kidin*** *(KB 3132)*
“Senin gibi daha başka biri bulumuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu takip etmiş olurdu.”

bayat ***edgü isiz*** *yorıtsa kaza*
Yorıtur anı yatsa tünle uda (KB 5988)
“Tanrı, iyi veya kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken, uykuda bildirdi.”

KB 1296, 2502, 3358, 3762, 4069, 6344

2. 1. 1. 6. Karşılaştırma: KB’de karşılaştırma bağlaçlar vasıtasıyla yapılmaz, bunun yerine bağlamda yer alan sözcükler ve onlara getirilen ekler karşılaştırma olduğunun anlaşılmasını sağlar.

*bu işni ilig minde yig****rek*** *bilür*
Atası beg erdi özi beg turur (KB 1936)
“Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir; babası bey idi, kendisi de beydir.”

Hükümranlık ideolojisinin geçerli olduğu bir dönemde yazılan KB’de, hükümdarı ön plana çıkarmak, onun gücü ve yeteneklerini ortaya koyarak övgüde bulunmak amacıyla Ögdülmiş kendisi ile hükümdar arasında kıyaslama yapmış, beylerin sıradan insanlardan farkını ortaya koyarak saltanatın babadan oğla geçtiğine de vurgu yapmıştır. Bir önceki beyitte

Ögdülmiş: *"Bu beylik işi beylerin işidir; beylerin işini bey olan kimse bilir."* diyerek beyliğin birtakım gerekleri olduğunu ve beylerin yaptığı davranışları hizmetkârların anlayamayacağı, bunu anlayacak kişinin yine bey olduğu ortaya konmuştur.

köngüllüg kişi söz unıtmaz bolur
Köngülsüz sözüg ked tutumaz bolur (KB 2470)
"Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise sözünü tutmaz."

KB'de akıl ve gönül sahibi olmanın önemi birçok yerde vurgulanmıştır. Gönül sahibi kişi ile gönül sahibi olmayan kıyaslanarak ahlak bakımından gönül sahibi olmanın üstünlüğü vurgulanmıştır. KB'nin birçok yerinde kişinin işlerini akıl ve gönül ile çözmesi gerektiğine ve bu şekilde birçok erdeme nail olacağına vurgu yapılmıştır.

kişi yılkıda ınga ermez ay beg
Munı tenglese iş bolur ülgü teg (KB 2975)
"Ey hükümdar, insan hayvandan daha aşağı bir mahlûk değildir, bunu kıyas tutarsan, iş ölçüsüne göre olur."

Bu beyit Ögdülmiş'in hükümdara hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğunu söylediği bölümde yer almaktadır. Bu beyti anlamlandırmak neden insanın hayvanla kıyaslandığını kavramak için öncesinde ve sonrasında yer alan beyitleri bilmek gerekir. Bir önceki beyitte hizmetkârlarla ilgili olarak şunlar söylenmektedir: *"İşe yaradığı nispette ona ihsanda bulunmak ve hizmeti nispetinde onun hakkını ödemek gerekir."* (KB 2974) dedikten sonra insanların hayvanlardan daha aşağı olmadığı söylenmiş ve *"İnsan önce hayvanın karnını doyurur; sonra bu insan ondan istifade eder."* (KB 2976), beytiyle insanın da önce fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması sonra ona iş verilmesi gerektiği insandan daha aşağı bir mahlûk olan hayvanlarla kıyaslanarak ortaya konmuştur. İnsan hayvana bile böyle davranırken insanın ondan kalır yanı nedir? diyerek beylerin emri altındaki kişilere nasıl davranması, öncelik vermesi gereken konunun ne olduğu ortaya konmuştur.

uluş kendte ta'at telim bar ıduk
Uş ol yirde yetrü körü barsa yok (KB 3215)
"İyice düşünürsen, Allahın büyük emirlerini yerine getirmek fırsatı, oraya nisbetle burada daha çoktur."

Gerçek ibadetin ne olduğunu ortaya koymak amacı ile Odgurmış'ın yaşadığı dağ başı "ol yir" ile şehir kıyaslanmıştır. KB'de üzerinde sıklıkla

durulan bir konu da insanlara hizmet etmenin ibadet hükmünde olduğudur. Kişi yalnızlığı tercih ettiği zaman yaptığı ibadetlerde sadece kendisini düşünür ve bu durumda bencillik ön plana çıkar. Ancak insanların arasına karışır, onlara faydalı olmaya çalışırsa gerçek anlamda ibadet etmiş olur. Aslında bu beyitte sufizme de bir eleştiri söz konusudur. Daha sonraki beyitlerde :*"İbadet etmek için önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibadetten fayda gelmez."* (KB 3216), *"İki türlü insana insan derler: biri-öğreten, biri öğrenen."* (KB 3216) denerek bilgi ile ibadet etme arasında bağlantı kurulmuş, bilgi öğrenmenin ve öğrendiği bilgileri insanlarla paylaşmanın bir ibadet olduğu söylenerek bilginin insan hayatında ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

bayat yirmişi ol bu yek sevmişi
Takı artukı ol sevüp salmışı (KB 3523)
"Bu şeytanın sevdiği Tanrı'nın yerdiğidir; Tanrının sevip bıraktığını ise o daha çok sever."

Tanrı'nın sevdikleri ile şeytanın sevdikleri arasındaki karşılaştırmanın temel sebebi doğru yolun ne olduğunun ortaya konması içindir. Tanrı'nın sevdikleri helal dairesini şeytanın sevdikleri ise haram dairesini teşkil eder. Odgurmış, Ögdülmiş'e dünyanın kusurlarını göstermek ve ondan neden uzak durmak istediğini ortaya koyabilmek için iyi ve kötünün yani Tanrı ve şeytanın karşılaştırmasını yapmıştır. 3524 numaralı beyitte Odgurmış, *"Tanrı her hangi bir kulunu seçerse, ona dünya malı vermez; bu suretle onun yolunu temizler."* diyerek dünyada kazanılacak malın mülkün önemli olmadığını ortaya koymuştur. Bu karşılaştırmanın neden yapıldığı üç beyit incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. 3522 numaralı beyitte Adem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı." denerek dünya hayatının diğer dünya yani ahreti kazanmak amacı ile yaratıldığını, o yüzden bu dünyada yapılması gereken şeyin Tanrı'ya ibadet olduğu bunun için de şeytanın sevdiklerinden uzak durulması gerektiği bu kıyasla ortaya konmaya çalışılmıştır.

ikigü bayat kullarımız biz ök
Bu kulluk içinde kurumız tüz ök (KB 3749)
"Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız, bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebedeyiz."

Bu beyitte Odgurmış kendisi ile hükümdar arasında bir karşılaştırma yapmıştır. İnsan hangi makama sahip olursa olsun Tanrı'nın gözünde insan sadece kuldur. İnsanın bu dünyadaki sosyal statüsünün Tanrı'nın gözünde hiçbir değeri yoktur. Bir sonraki beyitte kul kula kulluk etmez diyerek, hükümdarın hizmetine girmeyeceğini göstermiştir. Odgurmış, adının anlamına da uygun olarak metne dini hayatı temsil etmek üzere yerleştirilmiştir. Bunun için onun konuştuğu bölümlerde yapılan karşılaştırmaların temel sebebi Tanrı'ya hizmet etme ve ahiret hayatının önemini ortaya koymak içindir. Odgurmış burada ikimiz de Tanrı'nın kuluyuz bu yönden aramızda hiçbir üstünlük, fark söz konusu olamaz demiştir.

özüng todmagınça manga tegmez aş
Mini todur öngdün özi yimez aş (KB 3766)
"Sen doymadan bana yemek gelmez, Tanrı ise kendisi yemek yemekten münezzeh olduğu halde beni doyurur."

Burada hükümdarın yapabildikleri ile Tanrı'nın yapabilecekleri arasında bir kıyaslama yapılarak, Odgurmış'ın neden Tanrı'ya ibadet etmeyi tercih ettiği ve hükümdarın hizmetine girmeme sebebi açıklığa kavuşturulmuştur. En büyük güç Tanrı'dır ve insanın en büyük güç olan, kullarının bütün eksikliklerini bilen ve eksiklikleri gideren Tanrı'ya hizmet etmeleri gerekir. Kişi bey de olsa önce kendini düşünür.

ikide talu edgüreki ol ol
Kiçigde tapug kılsa bassa köngül (KB 4033)
"Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir."

Ögdülmiş 47. bölümde Odgurmış'a beylere hizmet etmenin usulü ile ilgili bilgi vermektedir. Önceki beyitlerde Ögdülmiş iki türlü hizmetkâr olduğunu bunlardan birinin çocukken diğerinin büyüdükten sonra hizmete girdiğini söylemiştir. Daha sonra bu ikisini karşılaştırarak beylerin hizmetine alacakları kişiyi çocukluktan itibaren yetiştirmeye başlamalarının daha iyi olacağı bilgisine çıkarım yolu ile ulaşılması istenmiştir. Büyüdükten sonra hizmete alınan kişilerde benlik ve gurur olabilir. Bu da hükümdara yapılacak hizmetin aksamasına sebep olacaktır. KB ideal devlet yönetimine dair bilgi verdiği ve hükümranlık ideolojisinin geçerli olduğu bir dönemde yazıldığı için metinde hükümdarın ve onun etrafındaki hizmetkârların önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

neçe beg kiçig erse atı beg ök

Tapugçı atında beg atı yig ök (KB 4084)
"Bey ne kadar küçük olursa olsun, onun adı beydir; hizmetkâr adından bey adı her vakit üstündür."

Devlet yönetiminde bir hiyerarşi söz konusudur. Hükümdar devletin en üst kademesinde yer alan ve ülkeyi yöneten kişidir. KB bir siyaset kitabı olması yönüyle dünyadaki hayatı düzenlemeye yönelik bilgiler içererek bu hiyerarşide yer alan insanların üzerine düşen görevleri tek tek ortaya koymuştur. Bir ülkenin iyi yönetilebilmesi için en üst kademede bulunan beye kul olarak görülen halkın itaat etmesi ve hizmet etmesi gerekmektedir. Çünkü bey ne olursa olsun tapugçıdan (hizmetkar) daima üstündür.

bularda talusın ayayın sanga
Kisi algu erse kulak tut manga (KB 4490)
"Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen bana kulak ver."

Evlenmek isteyen bir kişinin nasıl bir kadın seçmesi gerektiği hangisinin daha iyi olduğu kıyaslama yapılarak verilmiştir. *"Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni."* (KB 4486), *"Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker."* (KB 4487), *"Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder."* (KB 4488), *"Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular, onu bulunca kendisini ona derhal kaptırır."* (KB 4489). Kıyaslama dört şey arasında yapılarak başta verilen kadınların özellikleri ilerleyen beyitlerde tek tek söylendikten sonra en üstününün takva sahibi bir kadınla evlenmek olduğu dile getirilmiştir.

bu kün anda turmak sanga edgürek
Yana munda turmak manga edgürek (KB 5725)
"Bugün orada bulunmak senin için daha iyidir, burada durmak da benim için daha iyidir."

Ögdülmiş dünyalık olarak görülen vazifelerini terk edip Odgurmış gibi bir dağ başında kendini ibadete adamak istemektedir. Odgurmış da Ögdülmiş'i vazifesinin başında kalmaya ikna etmek amacıyla, *orada burada* zamirleri ile dağ başını ve sarayda hizmet etmeyi kıyaslayarak aralarındaki karakter farkını ortaya koymuştur. Odgurmış'ın seçimi kendini Tanrı'ya adamaktan yanadır. Sonraki beyitlerde *"İnsanlar arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir."* (KB 5730) diyerek bu tercihin herkes tarafından yapılması gerekmediği, herkesin asli olarak üzerinde durması

gereken konunun insanlara hizmet etmek olduğu vurgulanmıştır. Bu beyit bu yönüyle KB'nin siyaset kitabı olma özelliğini bir kez daha ön plana çıkarmıştır.

KB 1950, 2470, 3003, 3605, 3610, 3760, 3764, 3765, 3769, 4075, 4393, 6050

Neteg Kim: KB'de nasıl, nasıl ki anlamlarını taşıyarak yardımcı cümleyi ya farazî karşılaştırma ya da gerçek karşılaştırma ifadesiyle ana cümleye bağlamak üzere kullanılmıştır.

***neteg kim** orunsuz topık yuvlanur*
Anı teg me devlet özüm yolunur (KB 662)
"Düm düz yerde top nasıl kendi kendine yuvarlanırsa, saadet de öyledir, ben sıyrılıp giderim."
***neteg kim** sevinçlig men sindin bu kün*
Bayat birsüni ming sevinçing kutun (KB 1561)
"Sen beni bugün nasıl memnun ettin ise, Tanrı da seni öyle memnun etsin."
***neteg kim** sevindi seningdin köngül*
Bayat birsü andag sevinç ay ogul (KB 3066)
"Benim gönülüm senden nasıl hoşnut ise ey oğul, Tanrı seni de öyle sevindirsin."

2. 1. 1. 7. Zaman: Zaman iletisinin oluşmasını sağlayan birimlerin asli görevi, birbirine bağlanan metin birimlerinin ifade ettiği önermelerin zaman açısından öncelik ya da sonralığını veya aynı zaman dilimi içinde birbirine paralel olarak oluşup oluşmadığını ortaya koymaktır.[324] Geçici yakınlık ilişkilerinin kurulmasını sağlayan bağlayıcı ifadelerin listesi oldukça geniştir. *Daha sonra, sonra, -meden önce, -madan sonra, -den beri, her ne zaman, -ken, sırasında vs.* Durumlar ve olaylar cümledeki diğer birimler ile bağlantılı olarak düzenlendiğinde, yakınlık ilişkisi sıralanabilir.[325] Cümleye zaman anlamı katan ögeler olaylar ve durumlar arasında bir sıralama yapılmasını da sağlar. Zaman ve kişi çekiminden bağımsız olan fiilimsiler metinde bir önermenin başka bir önermeye bağlanmasını sağlamaktadır. Bu yönleriyle metinlerde bağlaçların görevini üstlenebilmektedirler. Özellikle sıralılık ve zamanlama belirmede eylemsiler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. KB'de cümleye zaman anlamı katmak üzere ya sözlüksel bir birim ya da zarf fiil ekleri kullanılmıştır. Bağlaç olarak metnimizde sadece kaçan geçmektedir.

---

[324] İşsever, **a.g.m.,** s. 86
[325] Dressler, **a.g.e.,** s. 74

Kaçan: Zarf ve bağlaç olarak kullanılan kaçan, vaktaki, -ınca, -dığı zaman anlamlarında, zamandaşlık ifadesiyle yardımcı cümleyi ana cümleye bağlamaktadır.[326] KB'de kaçan büyük çoğunlukla soru zarfı olarak kullanılmıştır. Zarf fiil görevi ile kullanıldığında "kaçan"ın yer aldığı birim şartlı birleşik cümlenin yan cümlesini oluşturmaktadır. 'Kaçan'ın zarf olarak kullanılıp cümlenin anlamına olumsuzluk kattığı beyitlerde bu sözlüksel birim ana cümlede yer almaktadır.

bor içse oyunka avınsa begi
***Kaçan** yetgey il kün işinge ögi (KB 2103)*
"Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur."

Bu beyitte zarf görevi ile kullanılan *kaçan*, aslında derin yapıda bir olumsuzluğa işaret etmektedir. Beyin içki içme ve oyunla vakit geçirmesi durumunda memleket işini düşünmeye hiçbir zaman fırsatı olmaz. Kaçan, tecrübeye dayalı genel bir bilgiyi ve bu sayede beyin sahip olması gereken özellikleri zaman anlamı ile tamamlamıştır.

tilek birle mangsa yırak yir yakın
***Kaçan** körse yüzin bulur can ilek (KB 3325)*
"İstekle yürüyünce, uzak yer yakın olur; arzuladığı yüzü görünce, can sahibini bulur."

İkinci mısrada bulunan *kaçan* ifadesi günümüz Türkçesine aktarılırken zarf fiilin işlevini yüklenerek cümleye zaman anlamının ilave edilmesini sağlar. Bu cümle Her ne zaman yüzünü görse (yüzünü gördüğü zaman) can sahibini bulur, şeklinde de düşünülebilir.

özüm kirse emdi kişiler ara
***Kaçan** tegge elgim tapugka köre (KB 3366)*
"İmdi ben insanlar arasına girersem, ibadete ne zaman elim değer."

Kaçan burada da cümleye olumsuz bir anlamın eklenmesi amacı ile kullanılmıştır ve zarf görevindedir. Konuşan kişinin insanların arasına girmesi durumunda ibadete eli değmeyecektir. (KB 5384)

***kaçan** söz sorar erse begler sanga*
Uzatma sözüngni ay ersig tonga (KB 4126)
"Beyler sana bir şey sorarlarsa ey cesur yiğit, cevap ver, fakat sözünü pek uzatma."

Kaçan bu cümleye –ınca, -dığı zaman anlamı katmaktadır. Beyler sana bir şey sorunca (sordukları zaman), cevap ver, fakat sözünü pek

---

[326] Tiken, **a.g.e.,** s. 83

uzatma, diyerek derin yapıda beylerin karşısında sadece gerekli sözlerin söylenmesi yani konuşmanın mümkün olduğu kadar net ve kısa olması gerektiği bilgisi de okuyucuya çıkarım yolu ile verilmektedir.

ayıttı ilig aşnu odgurmışıg
Neçe kalmışıg hem kaçan barmışıg (KB 5455)
“Hükümdar önce Odgurmış'ı, onun ne kadar kaldığını ve ne zaman gittiğini sordu.”

Burada yargıyı nesne görevi ile bağlayan sözcük grubunu kaçan zaman anlamı ile tamamlamaktadır. Aktarma cümlesi söz konusudur.

Ötrü: Ötrü KB'de tek bir işlev ile kullanılmamıştır. “Ötrü”nün sahip oluğu işlevlerden biri de eklendiği cümleye zaman anlamı katarak yargılar arasında mantıksal bir sıralama yapılmasını sağlamaktır.

kalı tegse emgek ya kadgu sakınç
*Serinse kelir **ötrü** kayra sevinç (KB 1320)*
“Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder.”

Bir kişi önce kaygılarla karşılaşır, karşılaştığı bu duruma sabretme şartıyla, sonra sevince ve huzura ulaşır.

biri oglan erken tapugka kirür
*Takı bir bedük bolsa **ötrü** kılur (KB 4032)*
“Bunlardan biri, çocukken hizmete girer, biri büyüdükten sonra bu ise intisap eder.”

Beyitteki zaman anlamını erken ve ötrü vermektedir.

kopa keldi terkin angar kıldı yol
*Bu er kirdi **ötrü** selam kıldı ol (KB 5960)*
“Ögdülmiş derhal yerinden kalkıp, onu içeri almalarını söyledi, adam bunun üzerine kalkıp selam verdi.”

Er önce içeri girmiş, sonra selam vermiştir. Yapılan eylemler arasında bir sıralama söz konusudur.

munı barça bilgü kerek ay kadaş
*Anın **ötrü** yörse tüşüg ay adaş (KB 6030)*
“Ey kardeşim, bunun hepsini bilmek gerek; ey dostum, rüya ondan sonra yorulur.”

Rüyanın yorumlanabilmesi için önce rüya ilmini bilmek sonra bu ilme göre rüyayı yormak gerekir. Bu beytin öncesinde rüyanın nasıl yorumlanması gerektiğine dair bilgiler sıralanmıştır. Beyti, bunları tamamıyla öğrendikten sonra rüya yorulur, şeklinde de düşünmek mümkündür. Ötrü bu durumda bu beytin öncesinde yer alan beyitlerle anlamsal bağlantının kurulmasını sağlar.

(KB 1680, 1966, 1971, 2045, 2068, 2125, 2524, 3221, 3342, 4019, 4032, 4125, 5003, 5023, 5402, 5568, 5578, 5585, 5724

Naru: Eklendiği cümleye sonra anlamı katan *naru* KB'de zarf göreviyle kullanılarak geçtiği cümleye zaman anlamı katmaktadır.

bu künde naru sen kıyılma tapın
Tapınsa öter beg tapugçu hakın (KB 597)
"Bugünden itibaren sen dürüstlükle hizmete başla, elbette bey hizmet edene elini uzatır."

Hükümdarın hizmetine girmek için uzun yollar aşıp gelen Ay Toldı, bir dostunun aracılığıyla hükümdarla görüşme imkânı bulmuş ve bu isteğini hükümdara arz etmiştir. Hükümdar da cümlesinin başında bugünden sonra zaman ifadesini koyarak onun artık, görüşmelerinden sonra, emri altında çalışabileceğini göstermiştir.

*ilig aydı **munda naru** ay ogul*
manga tapnu turgıl çökürme köngül (KB 1591)
"Hükümdar: Ey oğlum, dedi bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut."

Bu beyitte de hükümdar Ögdülmiş'i sorduğu sorularla, hizmetine almak için uygun olup olmadığını sınamış ve sınavdan başarıyla geçen Ögdülmiş'i *munda naru* yani bu konuşmadan sonra ifadesini kullanılarak hizmetine kabul ettiğini göstermiştir. Beyitte kullanılan "naru" zaman zarfı KB'deki olaylar arasında bir sıralama da yapmaktadır. Bu bölümdeki birinci olay Hükümdarın Ögdülmiş ile konuşması, ikinci olay Ögdülmiş'in hükümdarın hizmetine kabul edilmesidir.

*kirür hem çıkar bolsa **anda naru***
Ötünse ötüg sav törüçe körü (KB 4043)
"Bundan sonra girerken, çıkarken, dilek ve ricaları arzederken, usulüne göre hareket etmelidir."

Ögdülmiş'in Odgurmış'a beylere hizmet etmenin usul ve nizamını söylediği bölümde öncelikle küçük yaşta hizmete başlayacak kişilerin yapması gereken davranışlar ve uyması gereken kurallar sıralanmış, sıralanan davranışları ve kuralları yerine getirdikten sonra, hizmette başarılı olursa ne yapması gerektiği söylenmiştir. Bu bölümde iki aşamalı bir durum söz konusudur. Önce beye hizmet etmenin usul ve nizamını öğrenmek sonra beye hizmet etmede başarı göstererek beyin yakınında bulunmak. Hizmette nasıl başarı gösterileceği, ikbal kapılarının nasıl açılacağı bundan sonra, yani beye yakın olduktan sonra, ifadesi ile verilmeye başlanmıştır. Bu beyit yine KB'nin siyasî yönünü göstermektedir.

KB 607, 754

Aşnu: Yer aldığı cümleye önce anlamını katan *aşnu* zarfı, zaman göstermekten ziyade beyitlerde verilen olaylar ve durumlarla ilgili bir sıralama yapmak üzere kullanılmıştır.

ilig yarlıkamaz negü sözleyin
*Ayıtmazda **aşnu** negü ötneyin (KB 959)*
"Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı; sormadan, neyi arzedeyim."

Bu beyitte hükümdarın huzurunda ne yapılacağı öncelik sonralık sırasıyla verilmiştir. Ay Toldı'nın konuşmaya başlaması için öncelikle hükümdarın bir soru yöneltmesi gerekmektedir. Bu beyit aynı zamanda siyasi dünyadaki hiyerarşinin ortaya konması bakımından da önemlidir. Hükümdarlık ideolojisinin geçerli olduğu için o dönemde sosyal ve siyasi hayattaki en büyük güç hükümdardır. Hükümdarın etrafında yer alan herkes onun buyruklarına göre yaşamaktadır. Aynı zamanda burada devlet büyüklerine gösterilen bir saygı da söz konusudur.

kimi beg törütmek tilese bayat
*Birür **aşnu** kılk yang ukuş yüg kanat (KB 1934)*
"Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir."

Bir insanın bey olması Tanrı isteği iledir. Yani hükümdar kuta sahiptir. Herkes bey olamaz bey olmak bazı özelliklere sahip olmayı gerektirir ve bu özellikleri kişiye Tanrı vermiştir. Bir insan Tanrı'nın seçimi ile hükümdar olduğu için o, aynı zamanda Tanrı'nın dünyadaki temsilcisidir.

*haciblıkka **aşnu** bu on neng kerek*
Yiti köz kulak sak könglü king kerek (KB 2487)
"Haciblik için önce şu on şey lazımdır; keskin göz, delik kulak, geniş gönül."

KB'de, siyaset kitabı olma yönü ile, hem devlet büyüklerinin devleti nasıl yöneteceği hangi görevlere ne nitelikte insanlar getirileceği hem de devlet kademesinde çalışmak isteyen kişilerin sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Bir insanın hacib olmadan önce bu mesleğin gereken yeterliliklerini taşıması lazımdır. Eğer bir kişi o özellikleri taşıyorsa ondan sonra o kişiye bu paye verilebilir. *Aşnu* burada bu sıralamayı ortaya koymak üzere kullanılmıştır.

*ig ol **aşnu** erke ölüm tutgakı*
Ölümde tatıg yok aya er sakı (KB 3580)
"İnsan için hastalık her şeyden önce, ölüm habercisidir; ey insanların ihtiyatlısı, ölüm zevkli bir şey değildir."

Kişi önce hastalanır, sonra ölür. Burada durumlar ve olaylar arasında bir sıralama mevcuttur. KB'de siyasi, sosyal ve dini hayata dair bilgiler yer aldığı için metnin birçok yerinde bunlarla ilgili sıralama mevcuttur. Ögdülmiş bu beytin geçtiği bölümde Odgurmış'a dünyanın kusurlarını sıralamaktadır. Dünyanın kusurlarını sıralanırken insanların hayatındaki evreleri öncelik sonralık sırası ile verilmiştir. *"Başka bir zevk de kadın zevkidir, buna mukabil soğuk su ile yıkanmak vardır." (KB 3581), "Ondan sonra çoluk-çocuk dünyaya gelir, onların yükünü yüklenmek zahmetli bir iştir." (KB 3582)*

keligli kadaşı ayur ay tüzüm
*Kaşıng tügme **aşnu** eşitgil sözüm (KB 4977)*
"Gelen kardeşi: Ey iyi kalpli insan, dedi, derhal kaşını çatma sözümü dinle."

Bu beyitte olaylar arasında bir sıralamanın yanı sıra aşnu zarfı ile Ögdülmiş, Odgurmış'ı yumuşatmaya çalışmaktadır. Odgurmış'ın sinirlendiğini gören Ögdülmiş, önce beni dinle diyerek hem karşıdakini yumuşatmaya hem de kendini mazur göstermeye çalışmaktadır.

*men **aşnu** barayın seningdin oza*
Sen akru udu kel ay kılkı tüze (KB 5966)
"Ben acele önceden gideyim, ey temiz kalpli insan, sen yavaşça arkadan gel, dedi."

Olaylar arasında bir sıralama söz konusudur. Önce haberci gidecek daha sonra Ögdülmiş. Burada öncelik sonralık sırasını vermek için aşnu sözcüğü ve ud- takip et- fiili kullanılmaktadır.

KB 960, 962, 1949, 2487, 2958, 3216, 4057, 5993, 5997

Kidin: Kidin zarfı da sonra anlamıyla KB'de zaman anlamından çok sıralama yapmak üzere kullanılmıştır.

bu ay toldı aydı sözüg bilgedin
*Eşitgü biligsizke aysa **kidin** (KB 1012)*
"Ay- Toldı dedi: - Sözü bilenden dinlemeli ve sonra bilmeyene söylemelidir."

Ay Toldı'nın hükümdara dilin faziletleri ve sözün faydalarını söylediği bölümde yer alan bu beyitte, kidin bir sıralama yaparak aslında bilgili insanların önemine de vurgu yapılmasını sağlamıştır. Bu bölümde genel anlamda kullanılan söz, bir düşüncenin anlatılması bir bilginin dil vasıtasıyla ortaya konmasını karşılamak üzere kullanılmıştır. Bir konuda bilgi vermek herkesin yapabileceği bir şey değildir. Bunu ancak bilgili insanlar yapabilir ve kişinin yapacağı şey boş sözlere kapılıp gitmek değil o sözlerin içini bilgi ve tecrübeleriyle dolduracak insanlara kulak vermektir.

kiming oglı kalsa atada ***kidin***
Atama anı sen tirigde adın (KB 3374)
“Öldükten sonra evladı kalan bir baba için, yaşamıyor, denilemez.”

Aşnu, bu beyitte çocukların neslin devamı olduğuna vurgu yapılmasına yardımcı olma görevini üstlenmiştir. Kidin burada şartlı birleşik cümlenin yan cümlesinde kullanılarak atada kidin gönderimiyle ölümden sonrası anlamını karşılayarak ana cümleyle anlamsal bütünlüğün oluşmasını sağlamıştır.

velikin bu birkaç müni bar adın
Özüm barsa yası ma kelgey ***kidin*** *(KB 3737)*
“Fakat bunun birkaç kusuru da vardır, eğer ben oraya gidersem, bu iyilikleri zararlar takip edecektir.”

Odgurmış’ın hükümdara yanına gelmeyeceğini bildirmek üzere yazdığı mektupta yer alan bu beyitte kidin iki şeyi sıralamaktadır. Önce Odgurmış’ın hükümdarın yanına gitmesi (eğer Odgurmış bunu kabul ederse bu hükümdar göre faydalı, iyi bir şeydir), sonra bu gidişten hükümdara dokunacak zararlar. Buradaki sonra ifadesi bu sıralama özelliğinin yanı sıra bir uyarı anlamı da taşımaktadır. Uyarı ifade eden cümleler sonraki beyitlerde yer alır: *“Bunlardan biri-ben şahsen bu hizmetleri bilmiyorum, gidip de hizmet edemezsem, benden hiç kimse memnun kalmaz.” (3738), “Bende usul-erkan, bu işlere layık tavır-hareket ve vukuf yoktur; adab ve erkan bilmeyen hizmetkar hiçbir işe yaramaz.” (KB 3739)*

KB 1230, 1277, 3737

Berü: Beri KB’de çok fazla kullanılmamıştır. Kullanıldığı beyitlerde de bir şeyin başladığı noktayı ve konuşma zamanında da geçerli olan olay ya da durumu zaman ve uzaklık bakımından anlatmak üzere kullanılmıştır. Beri çoğunlukla metindeki olay örgüsüne ait zamanların geçtiği beyitlerde kullanılmıştır.

manga ok tapındıng ***kiçigde berü***
Körü ögrenü bilding edgü törü (KB 1941)
“Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek iyi kanunlar elde ettin.”

Ögdülmiş’in hükümdarın hizmetine ne zaman girdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ay Toldı ölmeden önce oğlunu hükümdara emanet etmiştir ve hükümdar da Ögdülmiş’i küçüklükten itibaren devlet yönetimine dair usul ve kuralları öğreterek yetiştirmiştir.

manga kelmişingde ***berü*** *men bu kün*
Tapugdın kesildim baka kör ögün (KB 3364)

“İşte bana geldiğinden beri ben bugün ibadetten geri kaldım.”

Odgrumış’ın bu ifadesi, ibadete ne kadar önem verdiğini, dünya işlerini umursamadığını göstermektedir.

ajun öngdisi bu **telimde berü**
İsiz edgü erter neçe yıllasa (KB 6344)
“Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün, bir gün geçer.”

Beri genel bir ifadenin verilmesi sırasında kullanılarak bugün ve gelecekte de kabul gören bir düşüncenin dile getirilmesini sağlamıştır.

Basa: Sonra anlamıyla beyit içinde ya da beyitler arasında sıralama yapılmasını sağlamaktadır.

kayu beg er atnı sevindürmese
*Kılıç kında çıkmaz **anıngda basa** (KB 2138)*
“Hangi bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz.”
*boguz todrur **aşna** kişi yılkınıng*
***Basa** asgı kötrür bu yalnguk anıng (KB 2976)*
“İnsan önce hayvanın karnını doyurur, sonra bu insan ondan istifade eder.”
***basa** keldi şair bu söz tirgüçi*
Kişig öggüçiler yime yirgüçi (KB 4392)
“Sonra söz dizenler, insanları öğen veya yeren bu şairler gelir.”
ay ilig ked ödrüm tile üç kişig
***Anıngda basa** bir bu üçke işig (KB 5328)*
“Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver.”

takı bir kutu ol karındakılar
*Bizingde **basa** tirki yigli olar (KB 5341)*
“Diğer bir nesil de ana karnındakilerdir; bizden sonra bu sofradan yiyecekler onlardır.”
***anıngda basa** kökke uçtum tengip*
Özüm belgüsüz boldı örlep singip (KB 6036)
“Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum.”
KB 4044, 6179, 6181,

KB’de beyitlerde naru, aşnu, kidin, basa, ötrü, berü gibi sözlüksel birimlerden başka zaman iletisini ortaya koyan başka sözcükler de mevcuttur. KB bu yönüyle oldukça zengin bir görüntü sergilemektedir.

bu ögdülmiş aydı ay begler öze
*Tapugçı hakı bar tapugda **oza** (KB 2957)*
“Öğdülmiş dedi: - Beyler üzerinde hizmetkarın daha hizmete başlamadan evvel bir alacağı vardır.”
özüng todmagınça manga tegmez aş
*Mini todur **öngdün** özi yimez aş (KB 3766)*
“Sen odymadan bana yemek gelmez, Tanrı ise kendisi yemek yemekten münezzeh olduğu halde beni doyurur.”

biligsizke birse begi kur orun
*Beginge yazıglı munı bil **burun (KB 4077)***

"Eğer bir bey bilgisiz kimseyi yükseltir ve ona mansıp verirse, şunu önceden bil ki, o kimse beyine sadakat göstermez."

__buşar ödte__ barma begingke yaguk
Kalı bardın erse uçuzluk anuk (KB 4100)

"Hiddetlendiği vakit beyine yaklaşma; eğer yaklaşırsan, itibardan düşeceğin muhakkaktır."

manga tuşsu birsü bir öt sav erig
__Yana__ yansu kılsu kılur işlerig (KB 4939)

"Bana gelsin öğüt ve nasihat versin; sonra tekrar yerine dönüp kendi işi ile meşgul olsun."

KB'de beyitlerdeki zaman ifadesi ortaya konurken zarf fiil eklerinden de sıklıkla yararlanılır. Ancak bazı beyitlerde ne ek ne de sözlüksel bir birim kullanılmaz. Bu tip durumlarda metin çözücünün içerik bağlantısı kurarak zamana ulaşması gerekmektedir. Tür/örenk, alt sınıf/üst sınıf ya da benzerlik düzgün bir sıra ile depolandıysa, belirli doğrulara erişmede ihtiyaç duyulan zamanla ilgili bir tahminde bulunmak mümkündür.[327]

özüngde kodı al kisi alsa sen
Bedük tüpke yakma bulun bolga sen (KB 4479)

"Evleneceksen kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun."

Bu beyitte aslında olayların sıralanmasından çok sonuç bildirilmesi söz konusudur. Bu sonuç da yargıda bulun bol- (esir ol-) sözcük grubu olduğu için uyarı anlamı içermektedir.

bir ançа turup söz ayıttı ilig
Ayur sözle keldür ay kılkı silig (KB 4898)

"Bir parça durduktan sonra, hükümdar sordu: Ey temiz tabiatlı, söyle, ne haber, dedi."

Zarf fiil ekleri ile zaman anlamı verilmiştir o yüzden zamanı gösteren sözlüksel bir birime ihtiyaç duyulmamıştır.

munı barça bilgü yetürgü ukuş
Adırgu ödürgü anın yörse tüş (KB 6019)

"Bunların hepsini iyice bilmeli, anlamalı, ayırmalı, seçmeli ve sonra rüyaları tabir etmelidir."

Bu beyitte vasıta hali eki ile kullanılan a zamiri (anın) beyitteki zamanın yüzey yapıya yansıtılmasında görev üstlenmektedir. Burada edat eksiltisi vardır. İçerik bağlantısı kurulduğunda a zamirindeki vasıta halinin cümleye sebep değil zaman anlamı katacak bir edat içerdiği görülür.

2. 1. 1. 8. Açıklama: Geriye yönelik ilişkilerin kurulmasını sağlayarak başta kullanılan ifadeleri okuyucu için daha açık hale getiren unsurlar olarak

[327] Dressler, **a.g.e.,** s. 93

cümlede yer alırlar. Bu türdeki bağlaçlar baştaki cümlelerde ortaya konan olayları değişik sözcük birimleriyle tekrarlayarak ya da yorumlayarak olayların aydınlanmasına katkıda bulunurlar. Yazarlar bağlaçları kullanıp ileri sürdükleri görüşleri açıklayarak, aktarmak istedikleri düşüncenin okuyucu tarafından daha açık algılanmasını ve pekişmesini sağlamaktadırlar. Açıklama KB'de sıklıkla kullanılan bir özelliktir. Ancak bu her zaman bağlaçlarla yapılmaz.

Kim: Kim bağlacı vasıtasıyla kurulan cümleler arası ilişkilerde bir açıklama vardır.[328] Kim'den sonra gelen cümle bir öncekine bazı yönlerden açıklık getirmektedir.

*bu bögde biçek **kim** eligde turur*
Bıçıglı kesigli turur ay unur (KB 810)
"Ey becerikli insan elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir."

Bu beyitte kullanılan kim bağlacı bıçağın özelliklerine açıklık getirmek amacı ile kullanılmıştır.

bu az söz ol ol kim ayıtmışka öz
Cevab birse sözke yanut kılsa söz (KB 1006)
"Az söz ise, sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür."

Hükümdar Ay Toldı'ya sözün ne zaman az, ne zaman çok kabul edildiğini sormuştur. Ay Toldı fazla söze açıklık getirirken herhangi bir bağlaçtan yararlanmaz, ancak beyitte kullandığı ol işaret sıfatı öngönderimde bulunduğu için bundan sonra bir açıklama geleceğini okuyucu anlar ve sonraki beyte odaklanır. *["Bu Ay Toldı aydı öküş söz ol ol/ayıtmadı sözlep irikse köngül" (KB 1005)]* Bu beyitte kullanılan kim bağlacı az sözün ne olduğunun, az söz ile ne kastedildiğinin açıklanmasını sağlamıştır.

*aziz ol aziz **kim** azizlarka iz*
Anıngdın tegir iz aziz emdi kız (KB 1247)
"Gerçek aziz o azizdir ki azizlere izzet ondan gelir; izzet ve aziz şimdi nadirdir."

Yazar aziz denince ne akla gelmesi gerektiğini söyleyerek azizle ilgili kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Burada azizin birebir sözcük anlamı yoktur ancak kapsadığı özelliklerin neler olduğu verilmiştir.

*tilekim bu ol **kim** manga kelgüçi*
Bayusa meningdin bedüse küçi (KB 3019)

---

[328] Aktaş, **a.g.m.,** s. 59

"Asıl dileğim şudur: Bana gelen kimse zenginleşsin, benim sayemde kudret ve nüfuzu artsın."

Kim bağlacı işaret zamiri ile birleşerek okuyucuların sonraki cümleye odaklanmasını sağlamış ve dileğin ne olduğu ile ilgili açıklama vermiştir.

bu söz ***kim*** *sen aydıng bagırsaklık ol*
Kadaş belgüsi hem yaguk yaklık ol (KB 3335)
"Bu söylediğin sözler senin şefkatinden ileri geliyor; bu akrabalık nişanesi ve yakınlık alametidir."

Tahsin Banguoğlu, kim bağlacını salt bağlamlar içerisinde değerlendirir ve kim bağlacının bağladığı birimlerde ilişkinin özelliği aranmaz, der.[329] Burada daha önceden söylenen sözlerin bir açıklaması yapılmaz ama bu sözlerin söylenme nedeni açıklığa kavuşturulur.

kişi edgüsi ***kim*** *kişiler başı*
Kişilik kılıglı kişike tuşı (KB 5892)
"İnsanların iyisi ve insanların başı başkalarına karşı her vakit insanca hareket eden kimsedir."

Açıklama yapmak üzere kullanılan bağlaçlar başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlarlar. Ancak kim ilk mısrada yer alarak içinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlarlar. Ki aslında KB'de vurgu yapmak üzere kullanılmıştır. Bu beyitte *kişi edgüsi kim* ifadesi ile başlanarak önce okuyucuların metne odaklanması sağlanmış sonra da iyi insanın niteliklerine dair açıklama yapılmıştır.

KB 962, 1050, 1182, 1280, 1789, 2485, 3023, 3377, 3992, 3993, 4681, 5060, 6048

yana ma *bu kün burcı sabit turur*
Bu sabit tidüküm tüpi berk bolur (KB 833)
"Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim; temeli sağlam olduğu içindir."

Güneşe neden sabit dendiğinin açıklaması sonraki mısrada yer almaktadır.

meger *iki türlüg kişi ol bilin*
Birisi biligsiz birisi agın (KB 969)
"Bil ki ancak iki türlü insan konuşmaz; biri bilgisiz, biri de dilsiz."

Konuşmayan insanların kim olduğu ile ilgili açıklama ikinci mısrada yer almaktadır.

6006, 6017, 6029

SONUÇ

Tablo 15 Bağlaç, edat ve zarflar tablosu

[329] Banguoğlu, **a.g.e.,** s. 391

Ekleme	Karşıtlık	Nedensellik	Koşul	Ayırma	Karşılaştırma	Zaman	Açıklama
Hem	*Velikin*	*ötrü*	*Kalı*	*Ya*	*neteg kim*	*kaçan*	*kim*
takı	*Meger*	*üçün*	*apang*	*tilese… tilese*		*ötrü*	
Yana	*Yana*	*emdi*	*Eger*	*Azu*		*naru*	
Yime		*birle*		*kerek …kerek*		*aşnu*	
Ma						*kidin*	
Birle						*berü*	
Ya						*basa*	
ne..ne							
bularda adın,							
munıng da adın							

1- Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, bağlaçların geçtiği cümleleri çeşitli anlam ilgisiyle birbirine bağlaması kullanıldığı bağlamla ilişkili olduğu için bir bağlaç, metinde farklı işlevleri yerine getirebilmektedir. Örneğin *ötrü* kullanıldığı bağlama göre beyte kimi zaman nedensellik kimi zaman da zaman iletisi katmaktadır. Aynı şekilde *yana* metinde ekleme iletisi oluşturabildiği gibi karşıtlık iletisinin de verilmesine aracı olabilmektedir.

2- Metnin derin yapısına yönelerek orada bulunan fikirlerin ve kavramların birbiri ile ilişkisinin ortaya konmaya çalışıldığı tutarlılıkta, bağlaçlar gerek sözcük gerek sözcük grupları gerekse de cümleleri birbirine çeşitli anlam ilgileriyle bağlayarak oldukça önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Düşünsel boyuttaki iletilerin kullanımsal düzeye geçmesini sağlayan bağlaçlar; metnimizde ekleme, nedensellik, ayırım, koşul, zaman, karşılaştırma, karşıtlık, açıklama gibi anlam ilgileriyle beyit içi ve beyitler arası tutarlılığın oluşturulmasını sağlamıştır. KB'nin türüne bağlı olarak en çok kullanılan bağlaçlar ekleme iletisi ve zaman iletisi verme görevi üstlenen bağlaçlardır. Ekleme iletisinin metinde sıklıkla kullanılma sebebi yazarın öğreticiliği ön plana alması, verdiği bilgilere sürekli olarak eklemede bulunmasıdır. KB'de farklı meslek gruplarına ve farklı sosyal statülere sahip insanların karakter ve davranış özelliklerinin neler olması

gerektiği ortaya konduğu için zaman iletisinden daha doğrusu sıralama iletisinden sıklıkla yararlanılmıştır. Metinlerde davranışlarda ve karakter özelliklerinde önem derecelerine göre bir öncelik sonralık mevcuttur. Metinimizde öncelik ve sonralığı yani sıralamayı ortaya koyan zaman iletisini vermek üzere bağlaçlar ve zarflar kullanılmıştır.

3- KB'de nedensellik iletisi, sebep-sonuç, amaç, okuyucuların mantıklarına hitap ederek onların ikna edilmesini sağlamıştır. Örneğin hükümdara dürüst olması, ülkeyi töre ile yönetmesi gerektiği söyleniyorsa neden böyle davranması gerektiği, böyle davrandığı takdirde ne tür bir kazanç elde edeceği bu bağlaçlar vasıtasıyla yüzey yapıya yansıtılmıştır.

4- Koşul iletisi ve nedensellik iletisi okuyucuların akıl yürüterek çıkarıma ulaşmasına en elverişli iletilerdir. Okuyucu sahip olduğu dünya bilgisi ile yazarın verdiği bilgiden bir çıkarıma gidebilmektedir. Önkoşul iletisinin yer aldığı beyitlerde okuyucu çıkarıma giderek doğru davranışın ne olduğunu bulabilir ancak metnimizde yazar çoğu zaman işi tehlikeye atmaz ve okuyucuların ulaşması gereken sonucu kendisi verir. Bu da yine yazarın metnin öğreticiliği ön plana aldığını gösterir.

5- Metnimizde karşılaştırma iletisini ortaya koymak üzere kullanılan tek bir bağlaç vardır. O da çok az beyitte geçmektedir. KB'de karşılaştırma iletisi bağlam ve ekler aracılığı ile okuyuculara aktarılmıştır.

6- Metnimizde birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlamak üzere kullanılan ayırma bağlaçları kimi zaman okuyucuların tercih yapmasını sağlamaktadır. Ayırma bağlaçları metinde çok sık kullanılmaz ancak ayırma iletisi metinde sıklıkla geçer. Bağlaç olmadığı durumlarda bu ileti karşıt anlamlı sözcükler, sözcüklerin dizilişi ve bağlam sayesinde anlaşılmaktadır.

7- Karşıtlık iletisini vermek üzere kullanılan meger, velikin, yana çok fazla beyitte geçmez. Metnin şekil özellikleri kimi zaman beyitlerde bir bağlaç kullanımına müsaade etmez. Bu tip durumlarda beyitte bir karşıtlık iletisi olup olmadığına okuyucu, beyitteki olumsuz ifadelerden, karşıt anlamlı sözcüklerden ve tabii ki bağlamdan hareketle ulaşır.

Ayrıca okuyucuların sahip olduğu dünya bilgisi metindeki karşıtlık, nedensellik, uyumsuzluk gibi iletilerin anlaşılmasına yardımcı olur.

8- KB'de açıklama iletisi sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak bunu yüzey yapıda gösteren çok fazla bağlaç yer almaz. KB'de kimi zaman bir mısraın kimi zaman da bir beytin açıklaması sonraki cümlelerde ya da beyitlerde ortaya konabilmektedir.

9- Metnimizde çok fazla bağlaca ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun temel sebebi metnin mesnevi şeklinde yazılması ve Türkçenin yapısı gereği bağlaçlara çok ihtiyaç duymamasıdır. Bağlaç ihtiyacı, metnimizde kimi zaman bu işlevi yerine getiren fiilimsiler kimi zaman da beyitlerdeki sözlüksel birimlerin anlamından karşılanmıştır.

SONUÇ

Cümlelerden oluşan dizilerin bir metin olarak okuyucu karşısına çıkması, metnin yüzeyinde çeşitli dile ve anlama ait bağlantıların yer almasını gerektirir. Her dilde metnin yüzeyindeki bağlantıları sağlayan dilbilgisi kuralları vardır ve bu dilbilgisi kuralları aracılığıyla metinlerde bağdaşıklık oluşur. Metinlerde dilbilgisine ait ögelerle sağlanan birlik metin için temel gerekliliktir. Dilbilgisine ait ögeler metnimizde hem beyit içi hem de beyitler arası bağdaşıklığın sağlanmasında oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Dildeki ögeler sayesinde metinlerde sözdizimine, anlama ve mantığa ilişkin bağlantıların kurulması sağlanmıştır.

Metnimizde geçen cümlelerin birbiriyle bağlantılı anlam dizileri oluşturmasında gösterme sıfatları, zamirler, belirteçler, iyelik ekleri, şahıs ekleri ve belirtme durum ekleri görev üstlenmiştir. Bu bağımlı ve bağımsız gönderim ögeleri vasıtasıyla metnin öncesinde verilen bilgilerin yinelenmesi sağlanmıştır. Gösterme sıfatları aracılığıyla daha önce geçen bilgiler yinelenmiş ve sunulan yeni bilgi öne plana çıkarılmıştır. Bu sayede beyitlerde verilen yapı kabul edilebilir bir görünüm kazanmıştır. KB'de kullanılan gösterme sıfatları kimi zaman okuyucuların ilgisini bir sonraki beyte yönelterek önemli bir bilgi verileceğini ortaya koymuş, kimi zaman da, KB'nin bir ölçüyle yazılmasının sonucu olarak, beyitlerde geçen cümlelerin vezne uygun hale getirilmesini sağlamıştır.

Cümlelerin daha ekonomik ve daha kısa ifade edilmesini sağlayan zamirler metnimizde konu bütünlüğünün ve metindeki istikrarın sağlanmasında oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Metnimizde şahıs, işaret, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri gönderim yapmak amacı ile kullanılmıştır. Türkçenin eklemeli bir dil olması metinde geçen zamirlerin durum ya da iyelik ekleri ile birlikte kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu tip kullanımlar, cümlenin yapısına uygun olarak, oldukça fazladır. Metnimizde gösterme zamirlerinin kimi zaman şahıs zamiri işleviyle kullanılması mümkündür. Bunun nedeni metnin nazım esasına göre yazılmasıdır.

Dilde tasarruf yapılmasını sağlayan zamirler, özellikle şahıs zamirleri, sözcüklerde kullanılan şahıs ve iyelik eklerinden anlaşılabilmesine rağmen

şiirdeki ritmi yakalamak ve vurgu yapmak amacı ile de metnimizde kullanılmıştır. Metnimizde kullanılan şahıs zamirleri kimi zaman sosyal ilişkinin açığa çıkmasını sağlayarak kahramanlar arasındaki statü farkını ortaya koymuştur. Hitaplarla birlikte kullanılan şahıs zamirleri aracılığıyla, kahramanların yaptığı işe de vurgu yapılmıştır.

Dilbilgisindeki ögelerin hangi görevle kullanıldığını bağlam ortaya koymaktadır. Metnimizde dönüşlülük zamirleri çoğunlukla şahıs zamirlerinin görevini yerine getirmiştir. Dönüşlülük zamirleri bu işlevi yerine getirmek üzere kullanıldığında beyitlerde genellikle şahıs zamirleri yer almamış, dönüşlülük zamirleri iyelik eki ve hal ekleri almıştır.

Başlangıçta neye gönderim yapıldığı ile ilgili bir belirsizlik oluşmasını sağlayan öngönderim ögeleri sayesinde okuyucuların dikkati bir sonraki cümle ya da cümle dizisine yöneltilmiştir. Bağdaşıklığın sağlanmasında önemli bir yere sahip olan yineleme, sadece dilbilgisindeki ögeler vasıtasıyla gerçekleştirilmemiştir. Kimi zaman farklı sözlüksel birimler aracılığıyla aynı kahramana gönderimde bulunulmuştur. Bu kişilerin metin boyunca yinelenmesi sayesinde anlatının içeriği pekiştirilmiş ve metindeki istikrar sağlanmıştır.

Metindeki gönderimsel ögeler incelendiğinde, bazı gönderimlerin metinde geçen kahramanlar için uygun olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak bu durum, metinde uyulması gereken kafiye düzenin yazarı sınırlandırmasından kaynaklanmıştır. Şiirsel metinlerdeki biçimsel özellikler, yazarı kimi zaman uygun olmayan gönderimlerde bulunmak zorunda bırakmıştır.

Metinde kullanılan belirteçler, KB'de soyut ve somut olmak üzere iki yere gönderimde bulunmak görevini üstlenmiştir. *Buraya, oraya, orası* gibi ifadeler anlatının içerik bağlantısına uygun olarak ya bu dünyaya ya da öbür dünyaya gönderimde bulunmak üzere kullanılmıştır. Bu belirteçlerin nereye gönderimde bulunduğu diğer cümlelerle ve beyitlerle kurduğu ilişki çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Metinde somut mekân olarak, saray, Odgurmış'ın yaşadığı dağ başı ve Ögdülmiş'in evi geçmektedir.

KB farklı bölümlere ayrılarak yazıldığı için her bölümde konuya uygun olarak bazı sözcüklerin sıklıkla tekrar edildiği görülmüştür. Her bölümde farklı

konuların işlendiği KB'de sanki her bölüm ve her beyit için ayrı bir anahtar sözcük tespit edilmiş ve bu sözcükler konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla metinde sıklıkla tekrar edilmiştir.

Türkçenin eklemeli bir dil olması, bağdaşıklık görünümü içerisine eklerin dâhil edilmesini de gerektirmektedir. Metnimizde zamirlerin kullanılmadığı beyitlerde zamirlerin dizimsel değişkeni olarak görev yapan iyelik ekleri, daha önceki mısralarda verilen bilginin okuyuculara hatırlatılması görevini yerine getirerek verilen bilgilerin pekişmesini sağlamıştır. Ayrıca iyelik ekleri vasıtasıyla kahramanların kimliği metinde daha belirgin hale getirilmiştir.

KB'de belirtme durum eki zamirler, gösterme sıfatları ve iyelik ekleri ile kullanıldığında daha önceki bilgilere gönderimde bulunmuştur.

Beyitler arasındaki konu bütünlüğünün sağlanmasında görülen geçmiş zamanda ekleşen şahıs zamirleri, emir ekleri ve diğer zamanların üçüncü şahısta çekimlenmesi oldukça önemli bir görevi yerine getirmiştir. Metnimizde şahıs ekleri ile yapılan gönderimler, genellikle genellemenin yapılmadığı karşılıklı konuşmalarda ve yazarın araya girerek olayları hikâye ettiği bölümlerde bulunmaktadır. Metnimizde kullanılan paralel yapılar vasıtasıyla şahıs ekleri gönderim işlevini yerine getirmiştir. Şahıs ekleri önceki beyitlerde verilen bilgilere bu paralel yapılar aracılığıyla gönderimde bulunmuştur

KB'nin yazıldığı tür mesnevi olduğu ve nazım esasına göre kaleme alındığı için yananlamlı, eşadlı, çok anlamlı, karşıt anlamlı, aynı kökten türeyen sözcüklerin çağrışım alanından geniş ölçüde faydalanılmıştır. Yazılan bölümlerin konusu, metinlerde kullanılacak karşıtanlamlı sözcüklerin seçiminde büyük bir öneme sahiptir. Çelişik karşıt anlamlı sözcüklerden özellikle bütünü kapsayacak şekilde bilgilerin sunulması sırasında faydalanılmıştır. Ayrıca, kimi zaman insanların dünyaya ait sahip olduğu bilgilerden faydalanılarak, soyut kavramlar, karşıtanlamlı sözcüklerin anlam alanından istifade edilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Metnin beyit esasına göre kaleme alınmış olması, kısa anlatımın yoğun olarak kullanılmasına ve kimi zaman geleneksel dil kurallardan sapmalara sebep olmuştur. Beyitlerde uymak zorunda olunan bir kafiye

sistemi olduğu için bazen isim olarak ya da fiil olarak kullanılmaması gereken sözcükler bulunmaktadır.

Metnimizde eşanlamlı ya da yakınanlamlı sözcükler, özellikle açıklamaya ihtiyaç duyulan ve genel bilgilerin okuyuculara sunulduğu bölümlerde yer almaktadır. Eşanlamlı sözcükler bölümün içeriği ile ilgili bilgi vermekten ziyada beyitlerde aynı sözcüğün yinelenmesini engelleyerek beyitlerin anlam alanın genişletilmesini sağlamıştır. Bu şekilde verilen içeriğin olası her yönü ortaya konmuştur. Ayrıca seçilen sözcüklerin bir gönderim değerine sahip olması, daha önce verilen bilgilerin yinelenmesini sağlanmıştır. Metinde yazarın seçtiği kelimler metnin yorumlanmasına imkân tanımıştır.

Metnin konusu, eserin türü, yazılış amacı ve mesajının tespit edilmesinde aynı kavram alanına ait sözcüklerin belirlenmesi, oldukça önemli bir görev üstlenmiştir. Metinde kullanılan sözcüklere getirilen ekler, beyti hem ses hem de anlam bakımından tamamlamıştır. KB'de her ne kadar nazım esasına göre yazıldığı için kafiye, ahenk, ritim ön plana çıkarıyor gibi görünse de anlam da ihmal edilmemiştir. Seçilen sözcükler beyte hem ahenk hem de anlam katmıştır.

Metinde kullanılan sözcükler, bağdaşıklık ve tutarlılığın oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunlar, nitelik, nicelik, boyut, uzam, zaman, yer ve süredizimsel ilişkileri v.s açığa çıkarması bakımından metindeki tutarlılığın en önemli yardımcıları olmuşlardır.

Cümlelerin yapısı ile ilgili bir durum olan eksiltide, beyitlerde kullanılan eksik ögelerin yorumu, bağlam içinde, daha önceden kullanılan yapılar ve ögeler sayesinde mümkün olmuştur. Böylece, beyitlerde anlam da ön plana çıkmıştır.

Metnimizde özne eksiltisinin büyük çoğunlukla görülen geçmiş zamanda ya da emir kipinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun temel sebebi şahıs zamirlerinin ekleşmesinin sadece bu haber ve bildirme kipinde gerçekleşmiş olmasıdır. Metnimizde genellemenin fazlaca yapılması, ögüt içerikli beyitlerin metnimizde geniş yer alması, öznenin en çok teklik üçüncü şahısta eksiltili olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur.

Metnimizde eksiltilen ögeler hem içeriğin hem de biçimin yardımıyla kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Beyitlerde kullanılan paralel yapılar aracılığıyla yazar cümlenin herhangi bir ögesini eksiltili kullanabilmiştir. Yazar metninde sıklıkla sıralı cümle ve şartlı birleşik cümle yapısını kullanarak kısa anlatımlar yakalamıştır.

KB'de aynı beyit içinde çoğu zaman birden çok cümle kullanılmıştır. Yazar ilk mısrada farklı bir görevle kullandığı sözcüğü ikinci mısrada yer alan cümlede başka bir görevde kullanmış, bu da metinde yineleme sağlayarak bağdaşıklık ve tutarlılığın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

KB anlamı kendi içinde tamamlanan beyit esasına göre yazılmıştır. Ancak her beyit geçtiği bölümdeki bağdaşıklığın sağlanmasında bir işlev yüklenmiştir. Beyitlerde özellikle kalıp ifadelerin *-negü der eşit, mungar mengzetü aydı- kullanıldığı* beyitlerde yüklem eksiltili gibi görünür ancak bu tip beyitlerdeki yargı kimi zaman kendisinden sonraki cümlelerde ortaya konmuştur.

Beyitlerin kendi aralarında kafiyeli olması ve bir ölçü dahilinde –aruz- yazılması kimi zaman eksiltinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durum kimi zaman geleneksel kurallardan sapmaya da sebep olmuştur. Yazar kimi zaman beyitlerdeki kafiyeyi yakalamak için metinde verilmek istenen yapı ve anlama uygun olmayan şahıs ekleri kullanmış ya da iyelik eki eksiltisine başvurmuştur.

KB'de birbiri ile bağlantılı konuların anlatıldığı farklı bölümlerden oluşmaktadır. Beyitler bölümlerdeki konu bütünlüğünü sağlarken verdiği bilgi aracılığıyla sonrasında gelen cümleden bir ögenin atılmasına da olanak tanımıştır. Cümlenin tamamının sonrasında gelen cümlenin bir ögesini oluşturması ancak bu cümlenin tekrar yüzey yapıya yansıtılmaması sayesinde hem kısa anlatım hem de okuyucuların zihninde o bilginin pekişmesi sağlanmıştır.

KB'nin yazılış amacı, eksiltilerin niteliğini de belirlemiştir. Metnimizde öğreticilik ön planda olduğu için yapılan eksiltiler, okuyucuların dikkatini metin üzerinde yoğunlaştırmak, beyit içi ve beyitler arası konu

bütünlüğünü sağlamak amacına hizmet eder. Kimi zaman beyitlerde eksik kullanılan ögelerin açıklaması bir önceki beyitte verilmiştir. Bu da okuyucuların dikkatinin metin üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Fillerin taşıdığı özellikler ve bağlam beyitlerde nesne ve tümleçlerin eksiltili olarak kullanılmasına olanak tanımıştır. Belirli bir konu çerçevesinde yazılan beyitlerde, kimi zaman yer ya da kişi ile ilgili bir bilgi verildiyse sonraki beyitlerde bu bilgi eksiltili olarak kullanılmıştır. Okuyucular kimi zaman metindeki eksiltiye çıkarım yolu ile ulaşmaktadır. Yazar, okuyucunun dünya bilgisi vasıtasıyla ulaşabileceğini düşündüğü ögeleri, cümlelerinde eksiltili olarak kullanmıştır.

KB'de eksiltili olarak kullanılan yüklemler, ya ortak yargıya bağlanmış ya da önceki cümlede açıklığa kavuşturulduğu için sonraki cümlede eksiltili olarak kullanılmıştır. Metnimizde ekfiilin eksiltili olarak kullanıldığı beyitlerde hangi ismin yüklem olacağı bilgisine bağlam aracılığıyla karar verilebilmiştir. Metindeki yardımcı fiil eksiltileri, okuyucuların dil edinme süreçlerinde kazandıkları bilgiler aracılığıyla, herhangi bir anlam kargaşasına neden olmadan zihinde tamamlanabilmektedir.

Metnimizde yazar kısa anlatım sağlamak amacıyla, cümlenin ögelerinde yaptığı eksiltinin yanında tamlamalarda da eksilti yapmıştır. Bu eksiltiler özellikle belirtili tamlama yapısındaki sözcük gruplarında tamlayanın, sıfat tamlamalarında ismin atılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde sözcükler ve yapının tasarruflu kullanılması sağlanmıştır.

KB'nin yaklaşık 3500 beytinde %19'la en çok kullanılan zaman eklerinden ikincisi, görülen geçmiş zamandır. Bunun temel sebebi metinde bir hikâyenin anlatılması ve yazarın sık sık hâkim bakış açısı ile metne dâhil olmasıdır. Görülen geçmiş zaman eki KB'de genellikle bitmişlik görünüşü içinde kullanılmıştır. Ancak KB'nin tür olarak ahlak kitabı, nasihatname ve siyasetname olmasından dolayı; görülen geçmiş zaman eki bazen bütün zamanları kapsayacak şekilde, bazen kesinlik ifadesi bildirmek için, bazen yakın geleceği ifade etmek, bazen de isim cümlesi, geniş zaman gibi kullanılmak işlevlerini yerine getirmiştir. Bunun için görülen geçmiş zamanın sadece bitmişlik görünüşü içinde kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Bu

ek vasıtasıyla cümleye kimi zaman bitmişlik kimi zaman da sürerlilik görünüşü kazandırılmıştır.

Görülen geçmiş zamanın beyitlerde farklı işlevler yüklenmesinde kafiyenin, ölçünün ve ritmin önemli bir etkisi olmuştur. KB'nin şiirsel bir metin olması, şekli de anlam kadar önemli hâle getirdiğinden kullanılan zaman ekleri gerçekten söylenmek istenen zamanla uygunluk göstermeyebilir.

Metnin türünün tespitinde metinde kullanılan bildirme ve tasarlama kipleri önemli bir görev üstlenmiştir. Metinde en çok kullanılan zaman ve kip eki, hikmet üslubunun anlatılmasına aracılık eden geniş zaman, emir ve şart kipidir. Bir gerçek dile getirilirken, bir konu hakkında bilgi verilirken, geçmiş deneyimler okuyucuya aktarılırken, okuyuculara öğüt verilirken genellikle bu zaman ekinin ve kiplerin kullanılmış olduğu görülür. Genel doğrular, atasözleri, vecizelerin vs. dile getirilmesi sırasında bu ekin sürerlilik görünüşü yanında diğer zaman eklerinin de bu görevi icra etmek üzere kullanıldığını görmek mümkündür. Diğer zaman ekleri de metnin türüne bağlı olarak bitmemişlik ve sürerlilik görünüşü oluşturmuştur. Fiillerde bitmişlik, bitmemişlik, sürerlilik görünüşünün oluşmasında beyitlerde kullanılan fiillerin taşıdığı anlamlar ve cümle içinde geçen zaman zarfları da etkili olmuştur.

Metin içi zamana göre değerlendirilen KB'de görünüşün oluşmasında, beyitler kadar beyitin yer aldığı bölüm de etkili olmuştur. Her ne kadar beyitlerde bir bütünlük olsa da bazen zamanın ve görünüşün tespiti önünde ya da arkasında yer alan beyitler aracılığıyla yapılabilmiştir.

Metnimizde %1 gibi bir oranla geniş bir kullanım alanına sahip olmayan öğrenilen geçmiş zaman eki, uzak geçmişe ait olayları ya da durumları anlatmak üzere kullanıldığında bitmişlik görünüşüne, kesinlik ve kuvvetlendirme bildirdiğinde de sürerlilik ya da bitmemişlik görünüşüne sahiptir. –mış özellikle *ol ve turur* ile birlikte kullanıldığında kesinlik kipliğinin oluşmasını sağlamıştır.

İncelediğimiz beyit sayısı itibariyle %3 gibi düşük bir kullanım alanına sahip olan gelecek zaman, taşıdığı görünüş itibariyle metnin bütünlüğüne katkıda bulunmuştur. İdeal devlet düzeninin ve ideal insan profilinin ortaya

konulmasına uygun olarak gelecek zaman bitmemişlik ve sürerlilik görünüşü ile kullanılmıştır.

Emir kipi, asli görevi olan emir verme işlevi dışında bir cümleye istek, gereklilik, uyarı, dua, yakarış, kargış, yeterlik, kabullenme, teslimiyet gibi anlamlar yüklemiştir. KB’de sosyal ve dinî hayata dair doğru kuralların neler olduğu ortaya konulduğu için bu kip eki sürerlilik görünüşü ile kullanılmıştır. Kip ekleri içerisinde çoğunlukla tek başına kullanılamayan şart ekinden sonra %12’lik bir kullanım oranıyla ikinci sırayı almıştır. Emir eki sayesinde yanlış, doğru davranışlar, sahip olunması gereken karakter özellikleri verildiğinden emir eklerinin geçtiği beyitlerde bir bilgi aktarımı da söz konusudur. İslamî tesir taşıyan ve mesnevi türü ile yazılan bu metinde emir kipinin özellikle dua, yardım isteme işlevleri de ön plana çıkmıştır.

Konuşma dilinde, kipin bulunmasında önemli bir yere sahip olan vurgu ve tonlamanın yerini, metnimizde bağlam almıştır. Bağlamda kullanılan ögeler, dilbilgisel görevleriyle değil sözlüksel anlamlarıyla kipliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Gereklilik/zorunluluk kipine, bir işi bir durumu yerine getirebilmek için sahip olunması gereken özelliklerin ortaya konması sırasında başvurulmuştur. Metindeki beyitler kip özellikleri bakımından türüne uygun olarak özellikle öğüt, övgü, dua, olasılık ve kesinlik kipinde kullanılmıştır Çoğunlukla birleşik cümle yapısında kullanılan şart kipi, ana cümlenin bilhassa olasılık ve öğüt anlamı kazanmasını sağlamıştır.

KB’de birleşik zaman eklerinin kullanımı yaygın değildir. En fazla kullanım alanına geniş zamanın şartı ve görülen geçmiş zamanın şartı sahiptir. Bu oran da metnin türüne uygunluk göstermektedir. Görünüş ve kipsel değer bakımından metnimizde en önemli göreve sahip ekler, yalın zaman ekleridir.

Bağlaçların geçtiği cümleleri çeşitli anlam ilgisiyle birbirine bağlaması kullanıldığı bağlamla ilişkili olduğu için bir bağlaç, metinde farklı işlevleri yerine getirebilmektedir. Örneğin *ötrü* kullanıldığı bağlama göre beyte kimi zaman nedensellik kimi zaman da zaman iletisi katmaktadır. Aynı şekilde

yana metinde ekleme iletisi oluşturabildiği gibi karşıtlık iletisinin de verilmesine aracı olabilmektedir.

Metnin derin yapısına yönelerek orada bulunan fikirlerin ve kavramların birbiri ile ilişkisinin ortaya konmaya çalışıldığı tutarlılıkta, bağlaçlar gerek sözcük gerek sözcük grupları gerekse de cümleleri birbirine çeşitli anlam ilgileriyle bağlayarak oldukça önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Düşünsel boyuttaki iletilerin kullanımsal düzeye geçmesini sağlayan bağlaçlar; metnimizde ekleme, nedensellik, ayırım, koşul, zaman, karşılaştırma, karşıtlık, açıklama gibi anlam ilgileriyle beyit içi ve beyitler arası tutarlılığın oluşturulmasını sağlamıştır. KB'nin türüne bağlı olarak en çok kullanılan bağlaçlar ekleme iletisi ve zaman iletisi verme görevi üstlenen bağlaçlardır. Ekleme iletisinin metinde sıklıkla kullanılma sebebi yazarın öğreticiliği ön plana alması, verdiği bilgilere sürekli olarak eklemede bulunmasıdır. KB'de farklı meslek gruplarına ve farklı sosyal statülere sahip insanların karakter ve davranış özelliklerinin neler olması gerektiği ortaya konduğu için zaman iletisinden daha doğrusu sıralama iletisinden sıklıkla yararlanılmıştır. Metinlerde davranışlarda ve karakter özelliklerinde önem derecelerine göre bir öncelik sonralık mevcuttur. Metinimizde öncelik ve sonralığı yani sıralamayı ortaya koyan zaman iletisini vermek üzere bağlaçlar ve zarflar kullanılmıştır.

KB'de nedensellik iletisi, sebep-sonuç, amaç, okuyucuların mantıklarına hitap ederek onların ikna edilmesini sağlamıştır. Örneğin hükümdara dürüst olması, ülkeyi töre ile yönetmesi gerektiği söyleniyorsa neden böyle davranması gerektiği, böyle davrandığı takdirde ne tür bir kazanç elde edeceği bu bağlaçlar vasıtasıyla yüzey yapıya yansıtılmıştır.

Koşul ve nedensellik iletisi sayesinde okuyucular akıl yürüterek çıkarıma ulaşabilmektedir. Okuyucu sahip olduğu dünya bilgisi ile yazarın verdiği bilgiden bir çıkarıma gidebilmektedir. Önkoşul iletisinin yer aldığı beyitlerde okuyucu çıkarıma giderek doğru davranışın ne olduğunu bulabilir ancak metnimizde yazar çoğu zaman işi tehlikeye atmaz ve okuyucuların ulaşması gereken sonucu kendisi verir. Bu da yine yazarın metninde öğreticiliği ön plana aldığını gösterir.

Metnimizde karşılaştırma iletisini ortaya koymak üzere kullanılan tek bir bağlaç vardır. O da çok az beyitte geçmektedir. KB'de karşılaştırma iletisi bağlam ve ekler aracılığı ile okuyuculara aktarılmıştır.

Metnimizde birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlamak üzere kullanılan ayırma bağlaçları kimi zaman okuyucuların tercih yapmasını sağlamaktadır. Ayırma bağlaçları metinde çok sık kullanılmaz ancak ayırma iletisi metinde sıklıkla geçer. Bağlaç olmadığı durumlarda bu ileti karşıt anlamlı sözcükler, sözcüklerin dizilişi ve bağlam sayesinde anlaşılmaktadır.

Karşıtlık iletisini vermek üzere kullanılan *meger, velikin, yana* çok fazla beyitte geçmez. Metnin şekil özellikleri kimi zaman beyitlerde bir bağlaç kullanımına müsaade etmez. Bu tip durumlarda beyitte bir karşıtlık iletisi olup olmadığına okuyucu, beyitteki olumsuz ifadelerden, karşıt anlamlı sözcüklerden ve tabii ki bağlamdan hareketle ulaşır. Ayrıca okuyucuların sahip olduğu dünya bilgisi metindeki karşıtlık, nedensellik, uyumsuzluk gibi iletilerin anlaşılmasına yardımcı olur.

KB'de açıklama iletisi sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak bunu yüzey yapıda gösteren çok fazla bağlaç yer almaz. KB'de kimi zaman bir mısraın kimi zaman da bir beytin açıklaması sonraki cümlelerde ya da beyitlerde ortaya konabilmektedir.

KB'de çok fazla bağlaca ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun temel sebebi metnin mesnevi şeklinde yazılması ve Türkçenin yapısı gereği bağlaçlara çok ihtiyaç duymamasıdır. Bağlaç ihtiyacı, metnimizde kimi zaman bu işlevi yerine getiren fiilimsiler kimi zaman da beyitlerdeki sözlüksel birimlerin taşıdığı anlamlardan karşılanmıştır.

Hem metnin özellikleri hem de okuyucuların zihinsel yeteneklerine bağlı olarak oluşturulan tutarlılıkta, metinde art arda gelen birimlerin birbirine bağlı olması ve daha önceki bilgilere bir katkıda bulunulması gerekir. Yazarların kimi zaman metni gereksiz yere uzatmaları söz konusudur. Uzatmaların gereksiz olma sebebi daha önce verilen bilgilerin gerek sözcüksel gerekse de sözdizimsel düzeyde tekrar edilmesidir. KB'nin yazılma amacı, yinelemelerin sıklıkla kullanılmasına sebep olmuştur. Geniş hacimli bir

eser olan KB'de yazar öğreticiliği ön plana aldığı için daha önce verdiği bilgileri farklı kahramanlar ağzından tekrar etmiştir. Ayrıca söylediklerinin inandırıcılığını arttırmak üzere atalardan, âlimlerden, bilgelerin sözünden verdiği örnekler yazarın daha önce söylediklerini özetler bir niteliğe sahiptir. Bu da bir nevi bilginin kimi zaman aynı sözcüklerle kimi zaman da gönderimlerle yinelenmesidir. Yazarın böyle bir üslup tarzı geliştirmesindeki esas amaç tekrar yoluyla okuyucuların zihninde verdiği bilgilerin kalıcı olmasını sağlamaktır. KB'de yazar ideal insanın özelliklerini ortaya koymaya çalıştığı ve metinde her ne kadar farklı meslek gruplarından bahsedilse de ahlak bakımından bunların aynı özelliklere sahip olmalarının gerekliliği anlatıldığı için de yinelemeler kullanılmıştır. Ayrıca yinelenen bu bilgiler önünde ve arkasında yer alan beyitler sayesinde metnin tutarlılığına katkıda bulunmuştur. Ayrıca unutulmamalıdır ki bir metin çözümlenirken metnin türü ve yazarın amacı, metnin içeriği ve önemi, yazarın geçmiş tecrübelerinden hareketle oluşturduğu metnin inandırıcılığı, metinsel dünyadaki konu oldukça önemlidir. Yazar amacını metnin de belirtmiştir. Onun amacı insanları her iki dünyada mutlu edecek bilgiler ortaya koymaktır. Bu amaçla o, metninde öğreticiliği ön plana almış ve şekil olarak mesnevi tarzını kullanarak bir ahlak kitabı ve siyasetname ortaya koymuştur. Mesnevi tarzına uygun olarak bölümler halinde yazılan eserde her bölüm kendi arasında tutarlılık arz ederken metnin bütünsel yapısındaki tutarlılığın oluşmasına da yardımcı olmuştur.

Din yolunun ve dünya yolunun gereklerini dile getiren yazar bu bilgilerin pekişmesi amacıyla aynı ifadeleri birçok bölümde tekrar etmiştir. Didaktik bir eser olması, öğreticiliği ön plana çıkarması, içindeki öğütlerin, fikirlerin farklı karakterler üzerinden metinde tekrar edilmesine neden olmuştur. Kitabın ana karakterleri her ne kadar farklı şahsiyetler gibi görünse de taşıması gereken özellikler bakımından özdeştirler. Hepsine bu dünyada ve diğer dünyada başarılı ve mutlu olmaları için aynı öğütler verilir. Bu öğütler kimi zaman Ay Toldı'nın dilinden hükümdara, kimi zaman Kün Togdı dilinden Ögdülmiş'e kimi zaman da Odgurmış dilinden hükümdaradır. Aslında

özelliklerin aynı olması onların ortak bir noktada, ideal insan profilinde, buluştuklarını gösterir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, ANK, TDK 1995

AKSAN, Doğan, **Anlambilim / Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, ANK , Engin Yay., 1997

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Sözvarlığı**, ANK Engin Yayınevi, 2004, 3.Basım

AKSAN, Doğan, Dilibilim Açısından Şiir, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM

AKSAN, Mustafa-AKSAN, Yeşim; "Metin Kavramı ve Tanımları", **Dilbilim Araştırmaları** 1991, ANK Hitit Yayınevi, s. 90-104

AKTAŞ, Tahsin, Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri, TDK, **Türk Dili Dergisi** 1994, Sayı 505

ARAT, Reşid Rahmeti, "Kutadgu Bilig'de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında", **Ülkü**, VIII, 46, 1936, s. 285-294+4 levha

ARAT, Reşid Rahmeti, "Kutadgu Bilig'de Türklük Bilgisi", **Türk Kültürü Der**., IX, sayı: 98 (Aralık 1970), s. 1-26

ARAT, Reşid Rahmetî, **Eski Türk Şiiri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANK 1991

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I.** Metin, ANK Türk Dil Kurumu, 1991.

ARAT, Reşid Rahmeti, Dil Meseleleri ve Türk Dili, **Makaleler** C. I, ANK 1987, s. 327

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig II:** Tercüme, ANK: TTK 1959.

ARAT, Reşid Rahmeti, Türk Dilinin İnkişafı, **Makaleler** cilt I, ANK 1987

ARAT, Reşid Rahmeti, Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı, **Makaleler** c. I, ANK 1987, s. 1047-1052

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig :** tercüme., ANK , TDK yay., 1991.

ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik,** (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yay., ANK 1998, (374-322)

ARSAL, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1947, İsmail Akgün Basımevi, (İstanbul Üniversitesi neşriyatından no:336)

ARSAL, Sadri Maksudi; **Kutadgu Bilig,** Reprinted from İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.-- No.2 (1947)

ARSLAN, Mahmut, **"Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı",** İstanbul : İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, 1987

ATABAY, N., Kutluk, Özel, S. **Sözcük Türleri**, Olgaç ANK 1983

ATEŞ, Ahmet-ARAT, Reşid Rahmeti, "Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig", 1947, **Belleten** XIII, 49, 1949, s.157-163

AYSEVER, Levent, **Anlam Sorunu**, Felsefe Tartışmaları, 20. Kitap, Aralık 1996, s. 71

BACANLI, Eyüb, "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf". **Bilig** / Kış / 2008 / sayı 44: 1-24

BACANLI, Eyüb, Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller, **6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı** (ANK Bilkent Kongre Merkezi, 20-25 Ekim 2008

BALCI, Tahir, "Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım", TÖMER **Dil Dergisi**, 122. sayı, ANK, s. 8

BANARLI, N. Sami, "Kutadgu Bilig" **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB yay., İstanbul 1971, c. I, s. 232

BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri,** TDK ANK 2004

BAŞER, Sait, **Kutadgu Bilig'te Kut ve Töre,** Kültür Bakanlığı yay., ANK 1990

BAŞKAN, Özcan, Lengüistik Metodu, Multılıngual, İst. 2003

BAŞKAN, Özcan; "Türkiye'deki Dilbilim Çalışmalarında 'Benlik' Sorunu" Kocaman, Ahmet (haz.): **I. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 18-19 Haziran 1987 içinde, ANK Hacettepe Üniversitesi, s. 11-13

BAYAR, Nevnihal, **Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü,** Akçağ Yay. ANK 2006

BAYRAV, Süheyla, **Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi,** İstanbul Multilingual 1999

BAYRAV, Süheyla; **Filolojinin Oluşumu,** Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (yeni baskısı Multilingual, 1998)

BİNARK, Naile, "Kutadgu Bilig'de Evlenme, Aile Ve Çocuk Terbiyesi", **TK**, IX. Sayı: 98 (Aralık 1970), s. 106-110

BOSTANCI, Çolak, Gülcan, **Çağrışımların İzinde Zihniyetler,** Alt kitap, PDF dosyası, s. 45 http://www.altkitap.com/kitap.aspid=47

BOZTAŞ, İsmail: "Metindilbilim Açısından Şiir", **Dilbilim Araştırmaları** 1994 ANK, Hitit Yayınevi, s. 249-255

Büyük Türk Klasikleri, "Kutadgu Bilig", C. 1, Ötüken-Söğüt, İstanbul 1985, s. 132-157. Caferoğlu, Ahmet, Kutadgu Bilig, Türk Dili Tarihi Notları II, I. Bölüm, İstanbul 1943, Bürhaneddin Matbaası, 160. s.; 2. baskı

BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri, **"Kutadgu Bilig'te Eğitim Mesajı",** TY, S. 44, Nisan 1991, s. 46-48

BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan, Türkçe Sözcük Biçimlenmesinde Düzlemler ve Türetmeler, s. **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi,** *Cilt 17, Sayı1, ss. 81-94.*

BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan; "Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Toplumruhbilim Bağlamında Bir Metin İncelemesi; İnci Aral'ın Gölgede Kırk Derece Adlı Öyküsü" Özünlü, Ünsal/Gülel, M. A (haz.): 21. Yüzyıla Girerken Yazında Dil Kullanımları: **1. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu** Bildirileri içinde. Denizli: Dizgi, S. 176-189, 2001

CANTÜRK, Caner, Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi, **Türk Dünyası Araştırmaları,** sayı 137, nisan 2002, sf. 139-144

CEM-DEĞER, Ayşen "Türkçe Karşılıklı Konuşma Söyleminde Yeğlenen Üye Yapısı ve Bilgi Dağılımı". Köning, Güray; Büyükkantarcıoğlu, Nalan; Karahan, Firdevs (haz.): **XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 23-24 Mayıs 2002 içinde, ANK : Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 42-58

CEM-DEĞER, Ayşen/OKTAR, Lütfiye (1999): "Gazete Söyleminde Kiplik ve İşlevleri", **Dilbilim Araştırmaları** 1999, İstanbul Simurg Yayınları, s. 45-53

CEM-DEĞER, Ayşen; "Karşılıklı Konuşma Söyleminde Ortaçlar", **Dilbilim Araştırmaları** 2001, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yay., s. 46-54

CONDON, John, **Kelimelerin Büyülü Dünyası**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, İnsan Yayınları 1995

CHOMSKY, Noam, **Dil ve Sorumluluk,** (çev. Hüsnü Özasya), Ekin Yay., 2002

ÇAĞATAY, D., **"İlk Türk-İslam Eserleri: Kutadgu Bilig",** Türk Lehçeleri Örnekleri, (1. baskı) ANK , 1950, TTK Basım Evi, (s. 71-88)

ÇAĞATAY, D., **"Kutadgu Bilig'de Odgurmış'ın Kişiliği"** TDAY 1967, s. 39-50

ÇAĞATAY, Saadet, **Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş,** Türk Kültürü, 1970, Kutadgu Bilig Özel Sayısı, sayı: 98, sf: 95-111

ÇİLİNGİR, Lokman, **Ahlak Felsefesine Giriş,** Elis Yayınları, ANK 2003

DANKOFF, Robert, **Wisdom of Royal Glory, A Turko-İslamic Mirror for Princes**, Chicago and London 1983

DEMİRCAN, Ömer, Türkçede Bağlam İşlevleri ve Bağlayıcılar, **Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri,** Ayhan Aksu Koç ve Eser Erguvanlı Taylan, Boğaziçi Ünv. Yay. İstanbul 1986, s: 31-49

DİETRİCH, Ayşe Pamir, **Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** Rusça-İngilizce-Türkçe, İngilizce-Rusça-Türkçe, Multilingual 2001

DİLAÇAR, A., " Kutadgu Bilig'in 900. yıl dönümü (1069-1969) ve Balasagunlu Yusuf", **TD**, Sayı: 211 (1969)

DİLAÇAR, A., **900.Yıldönümü Dolayısıyle Kutadgu Bilig İncelemesi,** ANK : Türk Dil Kurumu, 1972-19881995-2003

DİLAÇAR, A., **Bize Manevî Cihazlanmayı Öğreten Kutadgu Bilig,** ANK 1969, 12 s. (mimeograf, konferans özeti)

DİLAÇAR, Agop, **Gramer,** ANK Üni. TDAY Belleten, 1971 (ayrı basım)

DRESSLER, Wolfgangulrich- BEAUGRANDE, Robert Alain; **İntroduction to Text Linguistics**, Longman 1981

DURMUŞ, Mustafa. **Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Üslup Özellikleri,** Basılmamış Doktora Tezi, ANK 2008

ELİADE, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi,** Kabalcı yay., İst. 2003,

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat,** (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ, ANK 2007, s. 162-215

ERCİLASUN, Ahmet Bican (a), **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ank 2004

ERCİLASUN, Ahmet Bican (b), **Kutadgu Bilig Grameri FİİL**, ANK 1984

ERGİN, M., **"Reşid Rahmeti Arat'ın Bazı Eserleri:** Kutadgu Bilig, I, Metin" İstanbul 1947, TK, II, 27 Ocak 1965, s. 74-75 ve Reşid Rahmeti Arat İçin "Hatıra Kitabı, ANK , 1966, s. 439

ERGUVANLI, Taylan, Eser, "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: (-DI) Biçimbirimi" **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997

ERKMAN-Akerson, OZİL, Fatma Şeyda, "Türkçede Niteleme (Sıfat İşlevli Yan Tümceler)", **Türk Dili Araştırmaları Dizisi**: 22, İST. 1998

FINDIKOĞLU, Z.F., **XI. Asırda Bir Türk Mütefekkiri ve Ahlâkî Düşünceleri,** ANK 1938, CHP yayınları: 7

FİDAN, Mehmet Emin, **Tarihî Gelişimi İçerisinde Sûfilik,** Umran yay. İst. 1998

GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri,** TDK ANK 2003

GENCAN, T. N, **Dil bilgisi,** TDK ANK 1979, s. 446

GÜLENSOY, Tuncer, "Kutadgu Bilig üzerine bir bibliyografya denemesi", **Bibliyografya-Kitap Haberleri Bülteni,** C. II/4, (Temmuz 1973), s. 109-116

GÜNAY, Doğan (a), **Metin Bilgisi**, Multilingual 2001

GÜNAY, Doğan (b), **Sözcükbilime Giriş**, Multilingual yay., 2007, s. 54

GÜNAY, Doğan V., **Dil ve İletişim**, İstanbul, Multilingual 2004

HUNDSNURSCHER, FRANZ, "Dil Çeşitliliği ve Dil Dinamiği", **Modern Lengüistliğe Giriş**, Der. ve Çev. Mehmet Akalın, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.42–47 1983

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türk Dilinde Bağlaçlar,** İstanbul 1974

HALLİDAY, M. A. K., R. Hasan, **Cohesion in English**, Longman 1979, Londra

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Düşünce Tarihi ,** İstanbul Remzi Kitabevi, 1987, s. 133

HARRİS, Ray-TAYLOR, J. Tablot, **Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I**, Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği, (Çev.: Eser E. Taylan ve Cem Taylan) TDK yay. 2002

HENGİRMEN, Mehmet; **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin yay. ANK 1999

ILGIN, Leyla; "Yazılı Kullanımda Tümce Bağlama". Ruhi, Şükriye/Zeyrek, Deniz (haz.): **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 22-23 Mayıs 1997 içinde. ANK ODTÜ Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitim Bölümü Yayını. S. 47-60

İNALCIK, H., "Kutadgu Bilig'de Türk İran Siyaset Nazariyesi ve Gelenekleri" Reşid Rahmeti Arat İçin Hatıra Kitabı, **TKAE** yay., 19, seri:1, sayı A2, ANK 1966, s. 259-271

İNALCIK, Halil, “Kutadgu Bilig’te Türk İdare Geleneği ve Adalet”, **Adalet Kitabı** (Editörler, Bülent Arı, Selim Arıtaş) Adalet Bakanlığı yay., ANK 2007, s. 25-39

İNAN, Abdülkadir, “Kutadgu Bilig’e Göre Komutan Nasıl Olmalı” **Gök Börü,** 4, 1943

İNAN, Abdülkadir; Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar, **Kutadgu Bilig Özel Sayısı,** sayı 98, TK, c. IX, sf. 112-127

İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz,** Dergah yay., İst. 1994

İŞSEVER, Selçuk, “Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar”, **X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 22-24 Mayıs 1996, İzmir (Yay. haz. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer) Ege Ünv. Basımevi, İzmir 1996, s. 85

JUNG, Carl G., **Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi,** (Çev. Engin Büyükinal), İstanbul 1996, 3. basım

KAFESOĞLU, İbrahim, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Ekim 1970, sayı: 1; **TÜRKELİ,** III/90 (22 Haziran 1998), s. 2

KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, İst. 1980

KARA, Mehmet, **Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig.,** ANK : Birlesik Dagitim, 1990.

KARABAĞ, İmran, “Türkçede Kip ve Kip Olgusu”, **Türk Dili** 2000/II. Sayı: 583, Eylül 2000

KARAMANLIOĞLU, A. F., “Kutadgu Bilig ve Kumandan”, **TK**, V, sayı: 58, (Ağustos 1957), s. 741-744

KARAMANLIOĞLU, A. F., “Kutadgu Bilig’in Diline ve Adına Dair”, **TK**, IX, sayı: 98 (Aralık 1970), s. 127-131

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, “Yusuf Has Hacib’den Osman Gazi’ye”, **TK,** I, sayı: 3 (Ocak 1963), s. 4-16

KAVCAR, C., **Kutadgu Bilig,** TA, 22/175 (ANK 1975), s. 387-389

KAZMAZ, Süleyman, **Hukuk ve devlet yönetimi açısından Kutadgu Bilig** : (Kutadgu Bilig üzerine hukuki bir inceleme), ANK Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 2000.

KEÇİK, İlknur, “Konuşma Çözümlemesi ve Söylem Konusu”. Uzun, Leyla/ Huber, Emel (haz.): **Türkçe Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler İçinde.** Essen: Blaue Eule, s. 55-64

KIRAN, A. Eziler; “Göstergebilim ve Yazınsal Çözümlemeler” **Disiplinlerarası Ortam ve Yöntem Sorunları,** yay. Haz. N. Öztokat, Multilingual 2004

KIRAN, Zeynel- KIRAN, Ayşe; **Dilbilime Giriş,** Seçkin Yay., ANK 2002

KOCAMAN, Ahmet, **Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler,** s. 85 http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM

KOCAMAN, Ahmet: “ Söylem Çalışmaları ve Türkçe Öğretimi”. İmer, Kamile/ Subaşı-Uzun, Leyla (haz.): **Doğan Aksan Armağanı içinde.** ANK 1998: ANK Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, s. 101-106

KOCAMAN, Ahmet, “Dilbilim Söylemi” (Haz. Ahmet Kocaman) **Söylem Üzerine** içinde, ANK Hitit Yayınevi, s. 1-16, 1996

KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri** (Şekil Bilgisi), TDK ANK 2003, s. 1091

KÖPRÜLÜZADE, M. F., **Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul 1922 ve 1926 (Kutadgu Bilig Hakkında: s. 194-204)

KUTADGU BİLİG : Kahire nüshası / Yusuf Has Hacib., ANK : Kültür Bakanlığı, 1993.

KUTADGU BİLİG SAYISI, Türk Kültürü, yıl IX, Sayı: 98, Aralık 1970, 184 s.

KUTADGU BİLİG, Türk Dünyası El Kitabı, II. Bölüm, Türk Kültürünün Temelleri

LEVEND, Agah Sırrı, “Siyasetnameler” **TDAY,** 1962, s. 167-194, ANK 1963

LEVEND, Agah Sırrı, “Yazılışının 900. yıldönümünde Kutadgu Bilig”, **TD**, sayı: 211 (1969), s. 1-5

LYONS, John, **Kuramsal Dilbilime Giriş,** (Çev. Ahmet Kocaman) TDK ANK 1983

MALCOLM Derek, Ahlak, **Kutsal Kitap’a Göre Etik,** (Rev. Turgay Üçal), Babylon Kitaplığı, 2003

MEMİŞ, Ekrem, **Türk Kültür Tarihi,** Çizgi Kitabevi, Konya 3. basım Eylül 2003

NUR, Rıza, **Türk Tarihi,** İstanbul 1924, II, s. 333-344

OKTAR, Lütfiye-ÇELTEK, Aytaç, “Türkçe Sözlü Söylemde Artgönderim Örüntüleri”. **Dilbilim Araştırmaları** 2004 İstanbul Boğaziçi Üniversitesi yay., s. 1-13

OKTAR, Lütfiye-YAĞCIOĞLU, Semiramis: “Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim”. İmer, Kamile/Uzun, N. Engin (haz.): Proceedings of the VIIIth İnternational Conference on Turkish Linguistics, 3-6 August 1994. Wiesbaden: Harrassowitz, s. 753-761

OKTAR, Lütfiye, “Konu Gelişimi, Artgönderim, Eşdizim ve Söylem Yapısı İlişkisini Çözümlemede Kullanılan Yöntemlerden Örnekler”. Uzun, Leyla/ Huber, Emel (haz.): **Türkçe Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler İçinde.** Essen: Blaue Eule, s. 65-78

OKTAR, Lütfiye, “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metin Çözümleme Denemesi”. **Dilbilim Araştırmaları** 1993, ANK Hitit Yayınevi, s. 37-51

ONURSAL, İrem, “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları,** Yayına Hazırlayanlar: Prof.Dr. Ayşe Kıran, Doç.Dr. Ece Korkut, Dr. Suna Ağıldere, Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, 2003, İstanbul, ss.121-132.

ORALİŞ, Meral/ OZİL, Şeyda: “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metin Çözümleme Denemesi”. **Dilbilim Araştırmaları** 1992.: Hitit Yayınevi, s. 37-51

ORKUN, H. Namık., “Kutadgu Bilig Hakkında”, **Varlık**, ANK , 1940, sayı: 177

OZİL, Şeyda- ŞENÖZ, Canan, “Türkçede “Bu”, “Şu” Sözcükleri”, **X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** 22-24 Mayıs 1996, (Yayına haz. Lütfiye Oktar, Ayşen Cem Değer) Ege Ünv. Basımevi, İzmir 1996, S. 27-40

ÖZBEK, Süleyman, **Siyasetname Özellikleri Açısından Râhatü’s-Sudur’un Değerlendirmesi,** http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi

ÖZÇELİK, Sadettin, Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatların Anlam Fonksiyonu Üzerine, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri,** 24-29 Eylül 2000, TDK ANK 2007

ÖZKAN, Bülent, Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık Ve Haldun Taner’in “Onikiye Bir Var” Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 13/1 (2004), 167-182*

ÖZKAN, Mustafa, Eski Türkiye Türkçesinde kil kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri,** 24-29 Eylül 2000, TDK ANK 2007, s. 1405

ÖZTOKAT, Nedret, **Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar**, Multilingual 2005

PAZARLI, Osman, **İslam'da Ahlak,** Remzi Kitabevi, Şubat 1993

PEKOLCAY, Necla, "Karahanlılar Dönemi Türk Edebiyatında Türklük ve Müslümanlıkla ilgili Unsurlar", **Türkeli,** III/90 (22 Haziran 1998), s. 10

PORZIG, Walter, **Dil Denen Mucize**, Çev. Vural Ülkü, ANK , TDK 1995

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü,** Nokta Yayınları, 1966

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** fakülte kitabevi yay. Tarih ve Medeniyet dizisi, 2002

SAUSSURE, Ferdinand, **Genel Dilbilim Dersleri**, Çev. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual 1998

SAYIN, Şara, **Metinlerle Söyleşi,** Multilingual, 1999

SEBZECİOĞLU, Turgay, **Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbirimin Kipsel Değeri**, s. 21 http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/dilbilim

SİLAHDAROĞLU, Fikri, **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması** / Yusuf Has Hacip; ANK T.C.Kültür Bakanlığı, 1996.

STANKEWİCZ, Edward, **Dilbilim ve Şiir Dilinin İncelenmesi**, (çev.: Ahmet Kocaman) Türk Dili, Yıl 30, Cilt XLI, sayı 348, Aralık 1980 s. 548

SUBAŞI-Uzun, Leyla, "Türkçede Bazı Metinbilimsel Görünümler Üzerine" Özsoy, A. Sumru/ Sebüktekin, Hikmet (haz.): **IV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri** 17-18 Mayıs 1990 içinde. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, S. 71-80

SUBAŞI-Uzun, Leyla, **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Simurg y. ANK 1995

ŞENÖZ, Canan Ayata, **Metindilbilim ve Türkçe,** Multılıngual Yay., İstanbul 2005

TİKEN, Kamil, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemler,** TDK ANK 2004, s. 73

TOSUN, Gülşat Aygen, “Türkçede Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri”, **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri,** ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997

TUĞLACI, Pars, **Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü**, İstanbul, Sermet Matbaası, 1967

UĞRULU, Mustafa, Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora) **Türkbilig,** Nisan 2003/5: 124-133

ULLMANN, Stephen, **Anlambilim** (Çev. Ahmet Kocaman), http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/dilbilim

ÜSTÜNOVA, Kerime, “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** (2005/2) S. 9, s. 187–201

ÜSTÜNOVA, Kerime. Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi,** C. LXXXVIII, S. 635, s. 678–686

VARDAR, Berke (1998), **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul, Multilingual 1998

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** ABC Kitabevi, 1998

YALÇIN, Cevdet, **Eş Anlamlı / Karşıt Anlamlı / Eş Sesli Sözcükler Sözlüğü**, ANK Tutibay Yayınları, 2.Baskı 2002

YALIM, Özcan, **Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü**, ANK İmge Kitabevi, 2.Baskı 2006

YETKİN, Çetin; **Siyasal Düşünceler Tarihi,** Salyangoz yay. 2008.

YILMAZ, Engin-JAHİÇ, Nadira, Vire Hikâyesi Üzerine Metindilbilmsel Bir İnceleme, **V. Uluslar arası Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu** (İstanbul, 24-25 Haziran 2005), sf.

ZEYREK, Deniz, “ Anlatılarda Zaman ve Kip”, Aksoy, Ceyhun/ Doğan, Gürkan/ Kocaman, Ahmet, 1992 **Dilbilim 20. Yıl Yazıları**. ANK Karaca Dil Kursu, S. 133-140

ZEYREK, Deniz, “Söylem ve Toplum”, Kocaman, Ahmet (haz.), **Söylem Üzerine** içinde, ANK Hitit Yayınevi, S. 38-66, 1996

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi
http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM
http://www.nuveforum.net.
http://www.bilgidenizi.net/edebiyat
http://www.tarihportali.net/tarihopic
http://www.baybul.com/ansiklopedik-bilgiler
http://www.tdk.gov.tr
http://tr.wikipedia.org.
http://www.abcturkish.com
http://tr.wiktionary.org
http://tr.wikipedia.org
http://www.haznevi.net/Bolum.aspx
http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/recep_akay_dilb.
http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguisticsm
http://www.felsefeekibi.com/Site/default.asp?
http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Karahan
http://www.e-tarih.org/sayfa.php?sayfa
http://tr.wikipedia.org/wiki
http://www.biyografi.net
http://posta.marmara.edu.tr/felsefekolu
http://www.haznevi.net/Bolum.aspx?
http://www.dilimiz.gen.tr/dilbilgisi
http://www.edebiyatsanat.com/semantik
http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?
http://www.dilbilimi.net/anasayfa
http://www.yde.yildiz.edu.tr/dk15-
http://www.felsefeekibi.com/Site/default.asp
http://tr.wikipedia.org/Yusuf Has
http://www.seslisozluk.com.
http://mksun.mkutup.gov.tr.
http://bliss.bilkent.edu.tr/search.tr.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Açımlama: (Alm. paraphrase, İng. Paraphrase ((i.), Fra. Paraphrase (f.) açıklama, şerh, tefsir, izah; başka sözcüklerle izah etme; (f.) açıklamak, tefsir etmek, şerh ve izah etmek.) Dilde herhangi bir birim hakkında verilen açıklama. Örneğin: /a/ sesi yerine "düz-geniş ünlü" denmesi, bir açımlamadır. Terim sözlükleri, terimler için açımlamalar sunan kitaplardır. Üretici dilbilgisinde yapısal ve sözlüksel olarak farklı olan ama hemen hemen aynı anlamı olan cümleler için kullanılır. (Hengirmen, 1999)

Adıllaşma: (Alm: Pronominalisierung, Fr. Pronominalisation, İng. Pronominalisation. (zamire ait olarak, zamir kabilinden, zamire ait) Ad dizimi yerine bir zamir kullanmaya yol açan dönüşüm. (Vardar, 1998)

Alıcı: (destinataire Alm. Empfanger, Fr récepteur, İng. Receiver: Alıcı) Bildirişim eyleminde, bildiriyi alan aygıt ya da algılayan kişi. Alıcı bir aygıt değil de bir insansa, alıcı terimi dinleyici terimi ile özdeşleşir. (Vardar, 1998)

Almaşım: (Alm. Abstufung, Fr. Altenance, İng. Gradation (almasma, derece derece degisme), alternation): Eşsüremli biçim dizisinde düzenli değişmeler gösteren iki ses ya da ses öbeği arasında bulunan bağımlılık. (Vardar, 1998),

Almaşık: Mütenavip, alternatif. İki veya daha çok şeyin sıralanmalarında değişiklik olan. (Bayar, 2006)

Anlam birimcik: (Alm. Sem, Fr. Séme, İng. Seme) Anlambirimin gösterilen bölümünü oluşturan en küçük anlamsal özelliklerin her biri. Örneğin koltuk anlambirimi, içerik bakımından "arkalıklı, iki, üç kişilik", oturmak için ve ayaklı anlambirimciklerden oluşur. Sandalyede ise iki, üç kişiliğin yerini bir kişilik anlambirimciği alır. (Vardar, 1998)

Anlamsal Alan: (Alm. Bedeutungsfeld, semantisches Feld, Fr. Champ semantiqeu, İng. Semantic field) Sözcüklerin anlamca sergiledikleri benzerliklerden, ortaklıklardan kurulu alan. Örneğin sevmek, hoşlanmak, beğenmek, takdir etmek, aşık olmak, hayran kalmak gibi sözcükler aynı anlamsal alana ait görülür. (Hengirmen, 1999)

Anlamsal sapmalar (Frs. ecart semantique: ayrım; sapma; değişme) Şiirsel anlatımda dilbilgisi kuralına uysa bile mantıksal kurala uymadığı düşünülen bağdaştırmalar yapılır. (Günay, 2001)

Anlatı izlencesi: Bir anlatının sözdizimsel mantığını ortaya koyan temel yapı. Bir anlatıda başlangıç durumu ile bitiş durumu arasındaki farklılığı açıklayan eylemlerin art arda gelmesidir. Durum ve edim içindeki eyleyenin yaptıkları işlevleri betimlemeye dayanır. (Günay, 2001)

Anlatı: (İng. recite) Gerçek ya da tasarlanmış olayları kişinin ilgisini çekecek biçimde anlatan, romandan kısa düz yazı türü. (Püsküllüoğlu, 1966) Tahkiye, öyküleme. (Bayar, 2006)

Anlatısal düzey: (niveau narratif : düzey, seviye)

Ardıl: Birinden boşalan yere geçen ya da geçecek olan. 2- dizin, art arda geliş. (Püsküllüoğlu, 1966)

Artgönderim: Gönderge, metinsel bağdaşıklık ve izleksel gelişme kavramları ile ilgilidir.

Artlama (Frs. enjambement) İki dize arasındaki cümle ile ilgilidir. Koşuklarda cümlenin bir dizede bitmeyip, öteki dizelere de geçmesine denir. Cümlenin baş kısmı bir dizenin sonunda başlıyorsa ve cümlenin geri kalanı alt dizede ise artlamadan söz edilebilir.

Artsürel anlatma: (Frs. narration ulterieure) Geçmişte yaşanmış olaylar olgular anlatılır. En sık kullanılan anlatma biçimidir. (Günay, 2001)

B

Bağdaşıklık: (Alm: kompatibel, Fr. Compatible: uyuşan, bağdaşan, İng. Compatible**)** bir arada olabilir, uyuşabilir, bağdaşabilir, uyum içinde, uyan, uygun. Bağdaşma gösteren ögeler için kullanılır. Bağdaşma: Cümlede bir arada kullanılabilen anlabirimler arasındaki ilişki. Anlambirimler bağdaşma özellikleriyle nitelenirler. Aynı bağdaşma özelliğini gösteren ve aralarında sözcenin bir noktasında seçim yapılmasını gerektiren anlambirimler aynı sınıfta yer alır. Aynı bağdaşmayı gösteren anlambirimlerden birbirini dışlamayanlar değişik sınıflara girer. (Vardar, 1998). Bağdaşma: Her yönden birbirine uyma, uyuşma kaynaşma imtizaç. (Bayar, 2006) (Püsküllüoğlu, 2006)

Bağımsal dilbilgisi/bağımlılık dilbilgisi (Alm. Dependenzgtammatik: (bağımlılık dilbilgisi), Abhangigkeitsgrammatik, Fr. Grammaire de dependances, İng. Dependency: (tabi olma) grammar) Cümlenin çözümlenmesinde, çekimli eylemden yola çıkarak eylemlerden kurulu soyut cümle yapılarını belirlemeyi amaçlayan dilbilim akımı. L. Tesniére'in ortaya attığı bağımsal dilbilgisi görüşü, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde ele alınan parça-bütün ilişkisine değil, cümlenin ögeleri arasındaki soyut bağımlılığa ağırlık verir. Bu bağımlılık genellikle yapı ağacı ya da ayraçlama yoluyla görselleştirilir. Çekimli eylem, cümlenin bütün ögelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte cümleyi oluşturan yönetici ögedir. Yönetilen bağımlı ögeler ise eyleyen ve tümleyen olarak ikiye ayrılır. Cümle çözümlemesinde çekimli eylemin yönetici öge (çekirdek) olarak seçilmesi sonucunda geleneksel özne-yüklem ikilisinin oluşturduğu çerçeve dışına çıkılarak özne, anlamsal olarak belirlenen ayrıcalıklı yerini yitirir. Bağımsal dilbilgisi anlayışı söz zincirinin çizgisel görünümüne önem vermez, kimi yönlerden üretici-dönüşümsel dilbilgisini de anımsatan bir yaklaşımla cümle yapı biçimlerine ağırlık veren bir yöntem geliştirir. (Vardar, 1998)

Bağıntı: (Alm. Beziehung: (ilişki, ilgi), Relation, Fr. Rapport, relation, İng. Relation:) Dil birimleri arasında dizisel ya da dizimsel düzlemde kurulan ilişki. Dilde her şey bağıntılara dayanır, dilin yapısını her düzlemde bağıntılar belirler. (Vardar: 1998) Cümlelerin art arda gelmesini ve metnin çizgiselliğini belirtir. Bağıntı bir yanıyla dilbilgisel diğer yanıyla da olaylar arası mantıksal ilişkiyle kurulmaktadır. (Günay: 2001)

Bağıntılayan/(connector): (Alm. Konnektiv, Fr. Connecteur, İng. Connection: (bağlantı)) Önermeler arasında bağıntı kuran öge. İki ya da daha fazla sözlüksel yerdeşlik arasında ilişki kuran dilsel göstergelere denir. Geleneksel dilbilgisinde bağlaç kullanılır. (Vardar, 1998)

Bağlam: (Alm. Kontext, Fr. Contexte, İng. Context: bağlam, içerik) Sözcüklere, sözcük öbeklerine ve cümlelere değişik anlamlar kazandıran, bunların birlikte olduğu diğer ögelerle ortaya çıkan bütünlük. Bütün sözcüklerin, söz öbeklerinin ve cümlelerin kendilerine özgü anlamları vardır. Ancak bu anlamlar konuşma ya da metin içerisinde diğer ögelerin durumuna

göre değişir. Örneğin kardeş sözcüğünün temel anlamı aynı anne babadan doğan ya da anne ve babalarından biri aynı olan çocuk demektir. Sözcük, yanına gelen diğer ögelere göre anlam değiştirir. (Hengirmen, 1999) Türleri benzer ya da birbirine yakın olan nesnelerin bir araya getirilip bağlanışı. (Püsküllüoğlu, 1966) (Bayar, 2006)

Bağlaşık: (Alm. Korrelat, Fr. Corrélat, İng. Correlate) *aralarında ilişki kurmak; karşılıklı ilişkisi olmak, bağlantılı*

Belirleme: (Alm. Determination, Fr. Determination, İng. Determination: (belirleme)) Bir şeyi, başka bir şeyle karıştırılmasına olanak kalmayacak bir biçimde kesin olarak sınırlamak. 2- Bir kavramı, özünü oluşturan ögeleri söyleyerek tanımlamak, bir ayrım ögesi ekleme yoluyla bir kavramı sınırlayıp genişliğini kısmak. (Püsküllüoğlu, 1966) (Bayar, 2006) Bir öznenin söylediğini doğrulama ya da yalanlama edimi. (Günay, 2001)

Belirleme Edimi: Belirleme düzlemi, metnin yazıya dökülerek okuyucunun karşısına çıkması ile ilgilidir. (Günay, 2001)

Belirtik Artgönderim: (Fr. explicite) Adın yinelenmesi, zamir ya da belirteç kullanımı (Günay, 2001)

Belirtke: (Alm. Signal, Fr. Signal, İng. Signal) Göstergesel düzlemde, doğal özellikli bir belirtiye karşıt olarak, bildirişim amacı güdülerek istençli ve yapay yoldan oluşturulmuş biçim. (örn: demiryolu, karayolu belirtkeleri) Dilsel göstergeler bu anlamda belirtke sayılır. Öte yandan, tüm belirtkeler uzlaşımsal ya da saymaca niteliklidir. (Vardar: 1998)

Beti: (Alm. Figur, Fr. Figure, İng. Figure) L. Hjemslev'in kuramında göstergeden daha küçük boyuttaki birimlerin ortak adı. Dil, sonlu sayıda betilerle (seslem, sesbirim, anlambirimcik) sonsuz sayıda gösterge oluşturmaya elverişli bir düzenektir.

Betik: (Alm: Text, Fr. Texte, İng. Text) Betik=Metin. Herhangi bir dil verisini ait olduğu bütünlük içinde ele alan metindilbilimsel çalışmalar açısından dil kullanım örnekleri. Örneğin bir uyarı levhası üzerindeki tek bir sözcük de satırlar tutan sözceler de birer metin sayılır. (Hengirmen, 1999)

Betikbilim: (Alm: Philologie, Fr. Philologie, İng. Philology)Bir dile yazılmış yazınsal yapıtları inceleyerek o dilin tarihini, gelişmeleri, farklılıkları, o dili

kullanan toplumun değer yargılarını, beğenilerini, kültürel gelişmelerini araştıran, inceleyen bilim dalı. Türkçeye yönelik filolojik çalışmalar Türkoloji adını altında toplanır. (Hengirmen, 1999)

Biçembilim: stylistique

Biçimbirim: (Alm. Morphem, Fr. Morpheme, İng. Morpheme) 1- Anlambirimin sözlükbirime karşıt olarak dilbilgisini ilgilendiren türü. 2- En küçük anlamlı birim, en küçük gösterge. Amerikalı dilbilimciler biçimbirim terimini ikinci anlamda kullanırlar. L. Bloomfield'de biçimbirim en küçük dilsel birimdir ve iki türü kapsar. Bağımsız biçimbirim tek başına sözcük oluşturabilir; bağımlı biçimbirimse hiçbir zaman tek başına gerçekleşemez ve sözce oluşturamaz. (Vardar, 1998)

Biçimbirimsel sapmalar (ecart morpholgique) Sözcüklerin aldığı takıları normal kullanımdan farklı olarak yeni takılarla oluşturma ile yapılan bir tür şiirsel kullanım biçimidir. (Günay, 2001)

Bildirişim: (Alm.Kommunikation, Fr. Communication, İng. Communication) Bir bilgiyi, gerekliliği, isteği vb.'yi onu taşıyan merkezden bir başka merkeze, dil söz konusu olduğunda, konuşandan dinleyene aktarma işi. (Hengirmen, 1999)

Bireşim: (Alm. Synthese, Fr. Synthese, İng. Synthesis: sentez, bireşim**)** Çözümlemeye karşıt olarak, karmaşık bir bütünü oluşturan ögeleri birliğe indirgeme işlemi. (Vardar, 1998)

Bürün olgular: (Alm. Prosodie, Fr. prosodie , İng. Prosody: vezin tekniği, prosodi, şiir yazma kuralları, aruz) Tek bir sesi değil, daha fazla sesi etkileyen ve onlarla birlikte var olan titrem, vurgu, durak, ulama, süre vb. ses birimlerinin genel adı. (Hengirmen, 1999)

Ç

Çıkarım: (İng. İnference) netice çıkarma, mana çıkarma; çıkarsama; netice, sonuç.

Çıkarsama: Verici tarafından iletilen bir bildiriden, alıcının çıkarabileceği anlamları belirtir. Sezdirim olarak metne yerleştiren bu bilgilerin çıkarsama olarak alıcı tarafından bulunması gerekir. Çıkarsama en başta bir akıl yürütme işidir. Metin içinde açık olarak belirtilen bir bilgiden ya da okurun

kültürel ya da ansiklopedik olarak bildiği varsayılan bir bilgiden yola çıkarak, söylenmemiş yeni bir bilgiyi çıkarma işidir. "Hans Alanya'da yaşıyor. Almanlar Akdeniz bölgesini seviyor." (Günay, 2001) Bir önermeden, sonuç olarak yeni bir önerme çıkarma işi. (Bayar, 2006)

D

Değiştirim: (Alm. Kommutation, Fr. Commutation, İng. Commutation) Anlatım ya da içerik düzleminde bir ögenin yerine bir başka öge koyarak bu değişikliğin öbür düzlemde de herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığını sınama işlemi. (Vardar, 1998) Art arda gelme ve birbiri yerine kullanılma değiştirim ilkesini açıklar. (Günay, 2001)

Deyiş: (Alm. Stil, Fr. Style, İng. Style: (tarz, üslup, biçem) Bir bireyin dilsel gereç ve olanakları kendine özgü ölçütlerle seçip kullanması sonucu söyleme kattığı kişisel nitelikli özelliklerin tümü. (Vardar, 1998)

Dizem: (Alm. Rhythmus, takt, sprechtakt, fr rytme, İng. Rhythm: dizem, ritim; vezin) Çeşitli ses olgularının (Ses niteliği, uzunluk, vurgu) söz zincirinde düzenli biçimde ve belli aralıklarla yinelenmesi sonucu ortaya çıkan titremleme olgusu.

Dizim: (Alm. Syntagma, Fr. Syntagme, İng. Syntagm: dizim, sentagma) Birbirinin yerini alamayacak ve ancak yan yana görünebilecek ögelerin oluşturduğu bütünlük. (Hengirmen, 1999)

Dizimsel: (Alm. Syntagmatisch, Fr. Syntagmatique, İng. Syntagmatic: Birleştirme işlemidir. Bir sözdizimi üzerindeki ögeleri kendi aralarında anlamsal, dilbilgisel ve mantıksal olarak birleştirme ve dizme işlemini belirtir. (Günay, 2001)

Dizi: (Alm. Paradigma, Fr. Paradigme, İng. Paradigm: örnek, dizi) Aynı dilsel birimle değiştirilebilecek birimlerin tümünü belirten dizi kavramı, hem birinci, hem de ikinci eklemlilik düzeylerinde geçerlidir. Bundan ötürü, sesbirim dizilerinde olduğu gibi anlambirim dizilerinden de söz edilebilir. (Vardar, 1998)

Dizisel: (Alm. Paradigmatisch, Fr. Paradigmatique, İng, paradigmatic) Bir seçme işlemidir. Söz dizimde kullanılan göstergeler arasında yapılabilecek, eş değerlilik, benzerlik, benzemezlik, karşıt anlamlılık durumlarına göre bir

seçme işlemdir. Söz dizimdeki bir ögenin yerine geçebilecek değerlerin, tekniklerin, sözcüklerin vb bütünü dizisel boyut içinde değerlendirilir. (Günay, 2001)

Dönüş: (Fr. epanorthose) Bir sözü söyledikten sonra ondan dönermiş gibi yaparak karşıtını ya da daha güçlüsünü söylemekle anlatımı güçlendirme işi

Durumsallık: (İng. Situational)

Düzsöz: (Alm. Lokution, Fr. Locution, İng. Locution: deyim, tabir, düz söz) Anlatımında, yalnızca kendisini oluşturan sözcüklerin anlamının yer aldığı, kişinin ruhsal durumu, bağlam, jest ve mimikler gibi dil dışı olgulardan soyutlanmış söz. Örneğin Kar yağıyor cümlesi, konuşma anında karın yağdığını söylemeyi ve yalnızca bunu bildirmeyi amaçlıyorsa, bir düzsözdür. (Hengirmen, 1999)

Düzsöz Edimi: Sözcenin içeriğidir. Bu edim dilbilgisi kurallarına göre, biçimbilimsel ve sözdizisel düzeyde gerçekleşir. Sesleri ve sözcükleri cümle ya da cümlecikler içinde söylemek ve birleştirmek düzsöz edimidir. (Günay, 2001)

E

Edim: (Alm. Performanz, Fr. Performance, İng. Performance) Üretici-dönüşümlü dilbilgisinde, doğal konuşucuların sözlü ve yazılı dil kullanımı. Edim, doğuştan gelen dil yetisi olan edinç kavramı ile karşıtlık oluşturur. (Hengirmen, 1999)

Edimsel: (Fr. pragmatique) edim niteliğinde olan; gerçek olarak var olan. (Püsküllüoğlu, 1966)

Edimsöz: (Alm. Illokution, Fr. İllocution, İng. İllocution) Konuşucuyla dinleyici arasındaki ilişkiyi etkileyen bir olgu niteliğine bürünen söz. Buyurum cümleleri edimsöz örneklerindendir. (Vardar, 1998)

Edinç: (Alm. Kompetenz, Fr. Compétence, İng. Competence) Üretici-dönüşümlü dilbilgisinde, doğuştan var olduğu kabul edilen, insanın bir dili anadili olarak öğrenmesini ve sınırlı sayıda kurallarla sınırsız sayıda cümleler üretmesini sağlayan dil yetisi. (Hengirmen, 1999)

Eğretileme: (Alm. Metapher, Fr. Métaphore, İng. Metaphor: istiare) Aralarındaki benzerliğe dayanılarak bir sözcüğü başka bir sözcüğün yerine

kullanma. Örneğin: İşlevlerindeki benzerliğe dayanarak ormanlar için "doğanın akciğerleri" demek, bir deyim aktarması yapmaktır. (Hengirmen, 1999)

Eksik Kapsama: Önceki cümlede açıklanmış bir sözcük ya da sözcük grubu yeni cümlede yinelenmeme biçimindeki eksik kullanımı belirtir. Ya da iki sözcük ya da sözcük grubunu mantıksal olarak aynı eyleme bağlama biçimindeki dil kullanımıdır. "Paltonuzu portmantoda bırakmanız gerekir, şapkanızı da." (Günay, 2001)

Eksilti: (Alm. Elipse, Fr. Elipse, İng. Ellipsis) Olağan koşullardaki biçimine oranlar kimi ögeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim. Eksilti ürünü biçimler, ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir. (Vardar, 1998)

Eşbiçimlilik: (Alm. Isomorphie, Fr. İsomorphisme, İng. İsomorphism: eşbiçimlilik) Bir sözcüğün, bir ekin, farklı görevlerde farklı biçimler sergilemesi. Örneğin araba sözcüğü, bulunduğu cümlelerin eylemine göre araba, arabaya, arabada ve arabaya biçimlerini alabilir ve bir eşbiçimlilik sergiler. –lık eki, ünlü uyumlarına bağlı olarak –lık, -lik, -luk, -lük biçimlerinde olabilir. (Hengirmen: 1999)

Eşgönderim (Alm. Koreferenz, Fr. Coéférence, İng. Coreference) İki ya da daha çok sayıda göstergenin tek göndergeyi belirtmesi. Eşgönderim olan göstergeler söz zincirinde bitişik ya da uzak konumlarda bulunur. (Vardar, 1998) Örneğin Ali kendini savundu. Cümlesinde Ali ile kendi sözcüklerinin gösterdiği kişi eştir, aynıdır. (Hengirmen, 1999)

Eşsüremli: (Alm. Synchronisch, Fr. Synchronique, İng. Synchronic: eş zamanlı) Dili tarihsel boyuttan soyutlayarak ele alan dilbilim alanı. (Hengirmen, 1999)

Etkisöz: (Alm. Perlokution, Fr. Perlocution, İng. Perlocution) Dinleyicide genellikle duygusal ve düşünsel bir etki yaratmayı amaçlayan söz. (Hengirmen, 1999)

Eyleyen: (Alm. Aktant, Fr. Actant, İng. Actant) L. Tesniére'in kuramında eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da

nesnelerin her biri. Örneğin Öğretmen çalışkan öğrenciye ödül verdi. cümlesinde üç eyleyen vardır. Öğretmen, öğrenci, ödül. (Vardar, 1998)

G

Gönderge: (Alm. Referent, Fr. Référent, İng. Referent) Bir göstergenin belirttiği gerçek ya da düşsel nesne ya da varlık. Göndermede bulunduğu bağlam ya da durum. Gönderge, göstergenin içerdiği gösterilen ve gösteren ikilisinin birinci teriminden titizlikle ayrılmalıdır. Örneğin sabah yıldızı ve akşam yıldızı deyimleri ayır gösterenler içermekle birlikte aynı göndergeyi belirtirler. (Venüs gezegeni) (Vardar, 1998)

Göndergesel: (Alm. Referentiell, Fr. Référentiel, İng. Referential) Göndergeye ilişkin olan, göndergeyle ilgili. (Vardar, 1998)

Gönderim: (Alm. Referenz, Fr. Référence, İng. Reference) Bir dil ögesinin anlamca gösterdiği kavram, nesne, kişi vb. Örneğin Çocuk bahçede koşuyor cümlesinde çocuk ile belirli bir kişi, bahçe ile belirli bir yer, koş- eylemi ile de belirli bir hareket kastedilmektedir. Bu kastedilenler, ilgili sözcüklerin gönderimidir. (Hengirmen: 1999)

Görgül: Belli bir kurama ya da yönteme bağlı olmadan, el yordamı ile. (Günay, 2001)

Gösteren: (Alm. Signifikant, Fr. Signifiant, İng. Signifier)Belirli bir kavrama göderimde bulunan ve dilin ses yönüne ait olan öge. Örneğin bıçak göstergesinin göstereni b.ı.ç.a.k biçiminde oluşan ses bütünüdür. (Hengirmen, 1999)

Gösterge: (Alm. Zeichen, Fr. Signe, İng. Sign) 1- Genel anlamda, bir başka nesnenin, anlamın değerin yerini tutan, onların yerine kullanılan im. 2- Dil bir göstergeler sistemidir. Gösterge, bir dilin ses-biçim etkileşimine dayanan gösteren, diğeri anlam-kavram etkileşimine dayanan gösterilen olan bir ikilikten oluşur. Bunlar bir kağıdın iki yüzü gibidir, aralarındaki ilişki nedensiz ve çağrışımsaldır, yani m.a.s.a ses biçimi söylendiğinde akla belirli bir ev eşyasına ait anlam-kavram gelmesinin bir nedeni bulunmamaktadır. (Hengirmen, 1999)

Göstergebilim: (Alm. Semiologie, Semiotik, Fr. Semiotique, İng. Semiology, semiotics) 1- Toplum yaşamı içinde ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen

dal. 2- Anlamlamayı ele alan dal. Göstergebilimin iki öncüsü vardır. Mantıkçı Ch. S. Pierce ve F. de Saussure (toplumsal göstergebilim) (Vardar, 1998) Göstergelerin dildeki kullanımları ya da dilde uygulanması. (Bayar, 2006)

Gösterim: (Alm. Deixis, Fr. Deixis, İng. deixis) Bir nesneyi, kişiyi, varlığı bulunduğu yer, konum açılarından anlatma, aktarma işlemi. (Hengirmen, 1999)

İ

İçgönderim: Artgönderim ve öngönderim kavramını kapsar. Bu iki kavrama göre içgönderim üstanlamlı bir tanımlamadır. (Günay, 2001)

K

Kapsamlayış: (Alm. Synekdoche, Fr. Synecdoque, İng. Synecdoche)Bir sözcüğün parça-bütün, az-çok, grup-üye ilişkileri açısından anlamı genişletilerek veya daraltılarak bağlantılı olduğu başka sözcükler yerine kullanılması. (Hengirmen, 1998)

Katılımsal anlatma: (Fr. narration intercalee) iki ya da üç tür anlatma zamanı aynı anlatı içinde kullanılabilir.

Kerteleme: (gradation: derece, dereceleme): Anlamı daha etkili kılmak için sözcüklerin, kavramların, düşünce ve duyguların derecelendirilmesi, derece gözetilerek sıralanması.(Günay, 2001)

Kesit: Anlatma biçimine bağlı olarak yapılan bölümleme

Kiplik: (Alm. Modalitet, Fr. Modalité, İng. Modality) 1- Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre cümlenin içerdiği yapının özelliği.(Vardar: 1998) Kip ile birlikte olumluluk ve soru gibi kategorileri de içeren üst dilbilgisel kategori. (Hengirmen, 1999)

Konumlanma(Fr. Positionnement): Bir söylem biçiminin belli bir söylem alanı içinde, başka söylemsel yapılar ve durumlara bağlı olarak belli bir biçimde ortaya çıkmasını belirtir. (Günay, 2001)

Kültürel örtüklük: (Fr. implication culturel) Bir toplumsal grup ya da düşünce akımının tek bir sözcük ya da kavrama indirgenebildiği yananlamsal kullanıma kültürel örtüklük denir. (Günay, 2001)

M

Mantıksal ayrışım (İng. disjunction) Metin yoluyla belirtilen ilişkiler

Metinlerarasılık : (Fr. İntertextualite): Bir metin parçasının okunmasıyla ilgili olarak bellekte olan, gönderimde bulunulan metinlerin tamamıdır. Okunan incelenen bir metin kendi yapısını aşan bir gönderimde bulunuyorsa burada metinlerarasılıktan söz edilebilir. (Günay, 2001)

Ö

Ölçünlü dil: (Alm. Standardsprache, Fr. Langue Standard, İng. Standard language) Çeşitli yerel ya da toplumsal değişkenliklerin dışında kalan ve dilsel bir topluluğun ortak paydası olarak görülen dil. (Vardar, 1998)

Öncesel anlatma: (Fr. narration anterieure) Gelecekte olacak olaylar önceden verilir. Yıldız falı, kehanetle ilgili öngörülerde, fallarda bu tür anlatmalar görülür. (Günay, 2001)

Öncül: (Alm. Antezedent, Fr. Antécédent, İng. Antecedent) Bir zamirin gönderme yaptığı ve zamirden önce gelen öge. Örneğin Kız, çocuğu kucağına aldı, sonra onu yatağına yatırdı. Cümlesinde çocuk, o zamirinin öncülüdür. (Vardar, 1998)

Öngönderim : Artgönderimin simetrisini oluşturur.

Örtük Artgönderim: Bazen belli bir çıkarıma bağlı artgönderim söz konusu olabilir. Örtük artgönderimler çoğunlukla dil dışı bilgilere bağlı olarak yapılır. (Günay, 2001)

Örtükleşme: (İng. imlication: ima, çıkarma, akıl yürütme, karıştırma, dahil etme) Dolaylı ya da dolaysız yoldan ulaşılabilecek bilgiler için kullanılır. Bir sözcede, paragrafta bazı bilgiler açık olarak verilmez. Böylece bazı bilgiler verilse de gizli bir biçimde sözce de bulunur. (Günay, 2001)

Özelleşme: (Alm. Spezialisierung, Fr. Spécialisation, İng. Specialisation) Anlamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi. (Vardar, 1998)

S

Sezdirim: (Fr. İmplicature) Cümlenin var olan yapısı içinde anlamsal ya da mantıksal akıl yürütme ile kazanılacak ek bilgileri içerir. Bir bağlam ya da sözceleme durumunda verilen bilgilerden çıkarım yoluyla ulaşılabilecek bir bilgiyi belirtir. (Günay, 2001)

Söz-eylem: (Alm. Sprechakt, Fr. Mot-phrase, İng. Speech act) Dili kullanma yolu ile yapıldığı varsayılan bildirme, iletişim kurma, isteme, yöneltme,

yönlendirme gibi eylemlerden her biri. Örneğin Sizi karı koca ilan ediyorum gibi bir cümle ile bildirme eyleminde bulunulduğu kabul edilir. Off, burası çok sıcak gibi bir cümleyi söyleyerek odadaki birinden pencereyi açmasını istemekle de isteme eylemin gerçekleştiği söylenir. (Hengirmen, 1999)

Söylem: (Alm. Diskurs, rede, Fr. Discours, İng. Discourse) Dilin konuşma ortamında üretilen ve incelemeye alınan bölümü. Bu anlamda tek bir sözcük, cümle söylem olabildiği gibi cümleler tutan bir bölüm de söylem olabilir. (Hengirmen, 1999)

Sözbilim: (Alm. Rhetorik, Fr. Rhétorique, İng. Rhetoric) Söz sanatlarını, her şeyden önce de buluş, düzenleme, cümledeki sözcüklerin seçilme ve sıralanmasını sorunlarını, anlatım yöntemlerini, uygulamaya koyma etkinliğini ele alan dal. (Vardar, 1998)

Sözce: (Alm. Eusserung, Fr. Énonce, İng. Utterance) Dilin, konuşmada söze başlama ile ilk suskunluk arasında kalan bölümü. Buna göre tek bir sözcük de sözce olabildiği gibi cümleler tutan bir sözce de olabilir. (Hengirmen, 1999)

Sözceleme: (Alm. Eusserung, Fr. Énonciation, İng. Enunciation) Sözce üretme edimi, bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi. Zamirler, yer ve zaman belirteçleri vb. ancak sözceleme çevresinde bir anlam kazanırlar. (Vardar, 1998)

Sözcük yinlemesi: (Fr. Epizeux, palillogie): Aynı sözcüğün araya başka sözcükler, bağlaçlar ve takılar almadan art arda yinelenmesidir. Bu kullanımın anlatımsal ve betimleyici bir anlatım etkisinden söz edilebilir. Sen sen, ben ben. Bazen sözcük yinelenmesinde, dizenin son sözcüğü ile takip eden dizenin ilk sözcüğü yinelenir. (Günay, 2001)

Sözcüksel sapmalar: (Fr. ecart lexical) Şairlerin değişik biçimlerde oluşturdukları sözcükleri belirtir. Sözcüksel sapmalar genel olarak en çok başvurulan sapma türüdür. Dilde var olan sözcükbirimlerin ve biçimbirimlerin değişik birleşmeler içinde yeni sözcükler yaratmada kullanıldığı görülür. (Günay, 2001)

Sözdizimsel sapma: Dilbilgisel olarak kuralların dışına çıkma işi. (Günay, 2001)

Sözlükbirim: (Alm. Lexem, Fr. Lexéme, İng. Lexeme) Anlambirimin, biçimbirime karşıt olarak dilbilgisel nitelik taşımayan türü. Bir tek anlambirimden oluşan sözlüksel birim. (Vardar, 1998) Bir sözcüğün çekimsel paradigmadaki bütün biçimlerini kapsayan soyut üst birim. Örneğin odam, odanız, odası, odada, odaya, odadan, odaymış vb. sözcükler için ortak bir birimden söz edilebilir: Oda. Bu soyut birim sözlük birimdir. (Vardar, 1998)

Sözlüksel ağ: Belli bir metin ya da bağlam içinde, aynı izleği düz anlam ya da yan anlamları ile çağrıştıran, aynı düşünce ya da gerçekleri belirten sözcük gruplar. (Günay, 2001)

Sözlüksel alan: (Alm. Wortfeld, Fr. Champ lexical, İng. Lexical field) Birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlük. Örneğin sevmek, hoşlanmak, beğenmek, hayran olmak, imrenmek vb. gibi eylemlerin ait oldukları kavramlar için böyle bir kavram alanından söz edilir. (Hengirmen, 1999)

Süredizimsel boyut: Olayların ve durumların süre içinde art arda gelmesi (Günay, 2001)

T

Tagmem: Tagmem kavramı, ögelerin dilbilgisel hiyerarşileri, matriks kavramı ve sıralanan dilbilgisel ögelerin birbiriyle bağlantısını içerir (Uzun, 1995)

Tutarlılık: (Alm. Koherenz, Fr. Cohérence, İng. Coherence) Birbirini izleyen cümle ya da sözcüklerin sözdizim, anlam ve kullanım bakımından, çelişmezlik ilkesine uygun biçimde bir arada bulunuşu. (Vardar, 1998)

U-Ü

Ulam: (Alm. Kategorie, Fr. Catégorie, İng. Category: ulam, sınıf, kategori) Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi; çeşitli ortak dilbilgisel ve anlamsal ölçütlere göre dil ögelerinin yerleştirildiği ya da oluşturulduğu sınıf. Ulam genellikle dizisel boyut düzleminde yapılan bir sınıflandırma işleminden kaynaklanır. Dilbilgisel bir ulam, çeşitli biçimbirim ya da belirtilerle anlatılan bir kavramı gösterir. Sayı, cins, belirlilik ulamları ad ulamlarıdır; zaman, kip, görünüş ulamlarıysa eylem ulamlarıdır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, yeniden yazım kurallarında yer alan simgeler, çeşitli dizim ulamlarını belirtir. (Vardar, 1998)

Uzam: Bir nesnenin uzayda doldurduğu yer. (Püsküllüoğlu, 1966)

Uzlaşımsal: (Saymaca) (Alm. Koncentional, Fr. Conventionnel, İng. Conventional) Anlamı doğal bir ilişkiden kaynaklanmayan, toplumsal bir anlaşmanın bireyler arası üstü kapalı bir uzlaşmanın ürünü olan. Dil göstergelerini oluşturan gösterenle gösterilen arasındaki bağ, herhangi bir nedenlilik taşımadığından salt saymaca niteliklidir. (Vardar, 1998)

Üst-dil: (Alm. Metasprache, Fr. metalangue, İng. Metalanguage) 1- Doğal dili ya da konudili inceleyip betimlemek için oluşturulmuş araç dil, dili anlatan dil. Örneğin dilbilim terimleri, bir üst dil oluşturur. (Vardar, 1998)

Y

Yerdeşiklik: (Alm. İsotopie, Fr. İsotopie, İng. İsotopy) Bir söylem çerçevesinde anlamsal tutarlılığı, bildirinin bir anlam bütünü olarak kavranmasını, tek yönlü anlaşmayı sağlayan uyum, aynı düzlemde yer alan ögelerin oluşturduğu çokanlamlılığı engelleyen ve anlambirimcik yinelemelerinden doğan uyumluluk. 2- Hem içerik hem anlatım düzleminde dil ögelerinin yinelenmesiyle oluşan uyum. (Vardar, 1998)

Yerlemleme: Okuyucu okuduğu metinle ilgili bazı soruların yanıtını merak eder. Metnin yazarından başka, metnin yazıldığı yer ve zamanı da merak eder. Yani metni belli bir konuma yerleştirerek okumaya çalışır. (Günay: 2001)

Yinelemeli(Alm. Rekursiv, Fr. Récursif, İng. Recursiv: tekrarlamalı, yinelemeli) Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde tümcenin üretiliş sürecinde birçok kez uygulanabilen bir kuralın ya da birçok kez karşılaşılabilen bir ögenin özelliğini belirtir. (Vardar, 1998) Örneğin Türkçede bir yapım eki, daha önce yapım eki almış bir tabana gelebilir. (Hengirme, 1999)

ÖZET

[PARLAK, Hatice]. [Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı], [Doktora], Ankara, [2009].

Bu çalışmada, 11. yüzyılda Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınan Kutadgu Bilig, metindilbilimde kullanılan ölçütlere göre incelenmiştir. Araştırma, Kutadgu Bilig'deki otuz beş bölüm ve yaklaşık 3500 beyte dayanılarak oluşturulmuştur.

Araştırmanın giriş bölümü, çalışılan alanın içeriği ve neleri kapsadığına açıklık getirebilmek amacıyla metindilbilimin geçmişten günümüze yaşadığı servünenin ortaya konmasına ve incelenecek metinin daha iyi anlaşılabilmesi, doğru çözülmesi ve yorumlanması maksadı ile Kutadgu Bilig'in taşıdığı özelliklere ayrılmıştır. Bu bölümde, metin çözücüleri okuyacakları metne hazırlamak için Kutadgu Bilig'in yazarı, yazıldığı dönem/ yer, yazılma sebebi, adı ile içeriği arasındaki bağlantı ve türü ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Metindeki ögelerden hareketle, cümlelerden oluşan bir bütünün metin olup olmadığının ortaya konmasını sağlayan bağdaşıklık ve tutarlılık iki bölüm ve alt başlıklar halinde, sırasıyla, çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde ele alınmıştır. Birinci bölümdeki ilk alt başlık, Türkçenin yapısı göz önünde bulundurularak oluşturulan ölçütlere göre gönderimsel bağdaşıklığı sağlayan dilsel ögelerin beyitlerden ve bölümlerden hareketle tespit edilmesine ayrılmıştır. Metindeki yapı ve sözcüklerin incelenmesine tahsis edilen ikinci alt başlıkta, sözcükler anlam alanlarına göre incelenmiş, metindeki eksiltiler ile bu eksiltilerin özellikleri ile ilgili bilgiler verilmiş ve metnin bütünlük taşımasında önemli bir yere sahip olan fiillerin zaman, görünüş ve kip açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, metindeki anlamsal ve mantıksal bağlantıların ortaya konmasını sağlayan tutarlılık incelenmiştir. Bu bölümde, art arda gelen ifadelerin daha önceki bilgileri desteklemesi, belirli bir anlam boyutu içinde bir devamlılık oluşturmasını sağlayan bağlaçlar, cümleye

kattıkları ekleme, nedensellik, karşılaştırma, ayırım, karşıtlık, koşul, zaman, açıklama iletisine göre incelenmiştir. Metinde kullanılan bağlaçlar, edatlar ve zarflar taşıdıkları mantıksal ve anlamsal bağlantıya göre yukarıda sıralan alt başlıklar altında açıklığa kavuşturulmuştur.

Araştırmanın sonunda, metnin anlaşılırlığını arttırmak amacı ile çalışmada kullanılan terimlerin açıklaması, farklı araştırmacılar tarafından hazırlanan Dilbilim Terimleri sözlüklerinden faydalanılarak yapılmış, başvurulan kitaplar ve makalelerin künyeleri kaynakça bölümünde verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Metindilbilim
2. Kutadgu Bilig
3. Bağdaşıklık
4. Tutarlılık
5. Artgönderim/ Öngönderim

ABSTRACT

[PARLAK, Hatice]. [Text Linguistics Structure of Kutadgu Bilig], [Doktora], Ankara, [2009].

In this study, Kutadgu Bilig, which had been written in Karahanlı Turkish in 11th century, has been analysed according to the criteria applied in textlinguistics. The study has been based on thirty five chapters and 3500 couplets in Kutadgu Bilig.

The introduction part of the study discusses the characteristics of Kutadgu Bilig in order to put forth the adventures of textlinguistics from past to our day and to understand, analyse and interpret the text to be analysed better and correctly with the aim of clarifying the content and scope of the study area. In this chapter, information about the relation between author, authoring period/place, authoring reason, name and content of Kutadgu Bilig and the type of it has been given in order to prepare the text solvers to the text they are going to read.

Coherence and cohesion, which set forth from the items in the text, whether body made up of sentences is a text or not, are held as two sections and sub-headings in the first and second chapter of the study respectively. Two sub-headings in the first chapter determine the linguistic items from couplets and chapters forth, which provide the referential coherence according to the criteria composed taking into consideration the structure of Turkish language. In the second sub-heading explaining the structures and words in the text, the words has been analysed according to their meanings, information on the ellipsis in the text and on the characteristics of this ellipsis has been given; and the verbs which take an important part in the integrity of the text is analysed according to tenses, aspects and modes.

In the second chapter of the study, the cohesion has been analysed, which puts forward the semantic and logical relations in the text. In this chapter, the supporting of consecutive phrases the previous information has been analysed taking into consideration the conjunctions that enables the

continuity in a specific meaning division, the additions, causality, comparison, contrast analysis, condition, time and definition reference that the conjunctions affiliate into the sentence. The conjunctions, prepositions and adverbs are explained as sub-headings according to logical and semantic relations they hold.

At the end of the study, the definitions of the terms used in the study have been given using the Linguistic Dictionaries of different researchers in order to increase the comprehensibility of the study; and the records of books and articles used are annexed in the bibliography.

Key Words

1. Text linguistics
2. Kutadgu Bilig
3. Coherence
4. Cohesion
5. Anaphora/ Cataphora